

Csephealom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE ➡ 2002.

12. kötet

IN MEMORIAM
BALASSA IVÁN

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

E. Kovács László,
Tellingner István
képeivel

A cím
Kazinczy Ferenc kézírása (1816)
A portré Ender János nyomán
Rusz Károly műve (1860)

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

A 200 ÉVES KOSSUTH

Kossuth és a szónoklat
Sátoraljaújhely és Kossuth
Két újhelyi Kossuth-legenda
Olaszliszka és Kossuth — postatörténeti nézőpontból
Kossuth Lajos levele Sárospatakra

KAZINCZY ÉS KORA

Kazinczy folyóirata, az *Orpheus*
Josef Dobrovský és Kazinczy Ferenc
Kazinczy epigrammáinak és episztoláinak korabeli hatása
Helmecczy Mihály és Kazinczy Ferenc Tasso-fordítása
Két kortárs: Mátyási József és Mailáth Antal
Adalékok a Kazinczy család tagjairól

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

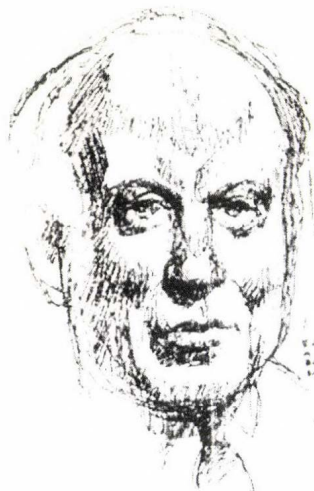
Boruth Andor, a festő és az ember
Hadifogolyélet az első világháborúban
Magyarok útja Svédországba
Kisebbségi sors Szlovákiában a Beneš-dekrétumok után
Helynevek Károlyfalváról és Sárospatakról
Németh László levele Mátyás Ernőhöz 1949-ben
Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán professzorok centenáriuma

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Richard Pražák professzor Zemplénben
Az ár ellen. Kiss József verseinek új kiadása
Búcsú Nagy Gézáttól és Balassa Ivántól
A széphalmi Magyar Nyelv Múzeumának tématerve
Hőgye István szakirodalmi munkássága

Zempléni Árpád (1. o.), Ficsor Miklós (84), Cseh Károly (98),
Szilágyi Ferenc (20, 325), Tusnády László (162), Illés László (262),
Regina Lumpickiene (296) versei

Balassa Iván

emlékének ajánljuk a *Széphalom* évkönyv 12. kötetét. A tudós 85. születésnapjára szántuk meglepetésként, s most *in memoriam* Balassa Iván adjuk át az olvasóknak. Néhány nappal a családi körben töltött bensőséges ünnep után kórházba került, már ott vette kezébe társaságunk 35. Hírlevelét, amelyben köszöntöttük őt, a barátot, a segítőt, tiszteletbeli tagunkat. S Mindenszentek ünnepének reggelén örökre elaludt, most tehát majd azt a szellemi örökséget kell számba vennünk, amelynek gazdagsága talán feledtetni tudja testi távozását. László Gyula professzor ezt írta róla készített ceruzarajza mellé: „Balassa Iván, a magyar néprajz élő klasszikusa, jó barátom”. Így tekintettünk, tekintünk reá mi is: hasznosítjuk tudósi teljesítményét, s becses kincsként őrizzük baráti gesztusait.

Épp száz éve annak, hogy *Újszászy Kálmán* professzor született, 85 éve született *Balassa Iván*, s kettejük ösztönző példája adta az élők közül a legtöbbet annak a közösségnek, amely az abaúji és zempléni történeti, művelődési, néprajzi hagyományok őrzésére szövetkezett a Kazinczy Ferenc Társaságban. Hálásnak kell lennünk, hogy ismerhettük őket, hogy személyes jelenlétük erejét megtapasztalhattuk. Kézszerításuk melege emlékezetes marad számunkra ezután is, amikor fizikai jelenlétüket nélkülöznünk kell.

Balassa Iván életútja 1917. október 5-én a bihari Bárádon indult, s 2002. november 1-jén Budán ért végpontjához. E két dátum között megvalósult az ifjú tehetség kibontakozása, az érett férfi szívós munkálkodása, s az európai hírű tudós pályájának kiteljesedése. Az új tényeket feltáró kutatómunka klasszikusan maradandó alapműveket eredményezett, s a magyar földművelés történeti néprajzának, a határon túlra került magyarság etnográfájának, a magyar falvak temetőinek vizsgálatában olyan szintéziseket alkotott, amelyek a tudomány élvonalába emelik őt. Számunkra különösen kedvesek azok a művei, amelyek Sárospatakról, a Bodroghözüről, Tokaj-Hegyalja szőlejéről és boráról, a hegyközi földművelésről gazdagítják ismereteinket.

Évkönyvünk 12. kötetének írásaival Balassa Iván emléke előtt tisztelgünk.

Megidézzük Kossuthot a 200. születésnapon, vizsgáljuk Kazinczy és kora művelődési viszonyait, merítünk a régió történelmi múltjának és hagyományainak gazdag világából, s tudósítunk a Kazinczy Társaság életéről. Elemzések, dokumentumközlések, visszaemlékezések nyomán igyekszünk felmutatni korábbi századok értékeit, az előd nemzedékek sorsát. Támogatóinknak köszönhetően az előzőnél terjedelmesebb kötetel szolgálhatjuk a Kazinczy Ferenc Társaság célkitűzéseit.

Vannak fájdalmas veszteségeink, de épp azzal kívánunk enyhíteni rajtuk, hogy folytatjuk a munkát. Kazinczyt követve valljuk: „*Elrepül az élet, mint a reggel édes álmai, de a szeretet s a baráti hűség meggyőzi a halált s túléli a koporsót.*”

A Szerkesztő

KOSSUTH ARKÉPE AZ EGYKORI ZEMPLÉNI MEGYEHÁZA DÍSZTERMÉBEN

ZEMPLÉNI ÁRPÁD *Kossuth ravatalánál*

Váratlanul jön minden veszteség,
S a csapás mind fájdalmas és szokatlan.
A nagyságot mért bántja gyöngeség?
Miért hal az meg, aki halhatatlan?

A nagy, ki túlélte nemzedékeket,
Mely mind szaván buzdult fel és okult,
Egyszerre, ím, tollat, zászlót letett,
A jók tekintet megtört, megvakult.

Pedig már azt hívők: mi elmulunk,
De ő marad, mégél sok századig:
Mi bölcsességre hozzá aggulunk,
Ő tűzre mindig hozzánk ifjodik.

Megszoktuk azt már: ami nagy terem,
Eszmény, dicsőség majd egy százada,
Kossuth nevével győz a harcterem,
Kossuth szivéből áradó csoda.

Azt hittük, ez már mindig így marad,
Velünk lesz ő az idők végeig.
Minden magyar nyugton vet és arat:
Van Isten, áld; él Kossuth, örökdik.

Megrendülünk most, mint a gyermekek,
Kiknek azt mondják: az ég nem szilárd,
Jön egy ködcsillag, gyors és rengeteg,
S elsöpri a napfényes láthatárt.

Mi lesz velünk, ha ő meghalhatott?
Megnyugvásunk sziklája összedől.
Legyünk némák, ha ő elhallgatott,
Némák, mint ő, s mely elvevé, a föld...
(1894)

1848-AS ZÁSZLÓ HÁTSÓ OLDALA
Égerházy László munkája

A 200 ÉVES KOSSUTH

TUSNÁDY LÁSZLÓ

A szónoklat (és a szónok)

Ha a *szónoklat* szót olvassuk vagy halljuk, nagy nevek villannak az eszünkbe, és közöttük mindenféleképpen ott van a *Kossuth Lajosé*. Minden bizonnyal ókori nagyságok nevei is ott szerepelnek ezen a rögtönzött békés seregszemlén. Ha irodalmunkról beszélünk, könnyen jut eszünkbe nyelvünk elszigetelt állapota, és ezt elhamarkodottan, nem igazán végiggondoltan csak hátrányos helyzetnek tekintjük, pedig már Arany János világosan látta azt, hogy ez az elszigetelődés előnyünk is, hiszen épp ez a körülmény tette azt lehetővé, hogy oly sok ősi elemet őrzött meg a nyelvünk, mert épp ezzel az adottságával jobban maradhatott hű önmagához, mintha zártsága helyett túl nyitott, túl „szellős” lett volna, és a nyelvtani elemek is könnyen elvegyülhettek volna az idegenekkel.

Kossuth Lajos neve méltán szerepel a szónoklás történetében a legnagyobbaké között, ám az ő különös helye a szónoklás történetében valójában az, hogy szinte legyőzte Bábel korlátjait, hiszen nem túlzás, hanem tény, hogy nem csak mi, magyarok gondolkunk rá, mint rendkívül nagy szónokra, ha eredeti szavairól beszélünk, hanem így volt ezzel a tragikus sorsú amerikai elnök, Kennedy is.

A nyelvtan, a szónoklás művészete és a költészet évszázadokig meghatározó tantárgy volt a régi iskolákban. A gyakorlatot másképp értelmezték, mint korunkban. Janus Pannoniusnak ugyanúgy kellett latin nyelven verset írnia különféle témákról, mint Csokonai Vitéz Mihálynak. A szónoklatot is jócskán kellett gyakorolni, olyannyira, hogy Eötvös József egyik szereplője méltán panaszkolt, hogy egy iskolázott nemes ember remek latin nyelvű beszédet tud tartani, de fogalma sincs a gazdálkodásról. Ez volt az átlag, csak néhány ellentétes példa adódott abban a korban. Lám, a szónoklat, az iránta való érdeklődés túltengése azt sugallja, mintha az oly fölösleges virág lett volna, mint elidegenedett korokban sokak számára a költészet, ám az is nyilvánvaló, hogy addig marad meg emberarcunk, míg lesz költészet (komolyzene, képzőművészet: teljességünket biztosító és építő tudomány és művészet), és joggal tehetem hozzá a szónoklatot is, de a nyelvi megvalósulásnak ezt a két területét most el kell különítenem egymástól, hiszen nem ugyanaz az egyik rendeltetése, küldetése, mint a másiké. Eötvöst természetesen nem a szép latin beszéd zavarta, hanem az aránytalanság, az a szomorú tény, hogy az oktatás nem volt korszerű.

A két terület közötti alapvető eltérés magából a gyakorlatból fakad: a szónoklat erősen kötődik a helyhez és az időhöz – magához az adott alkalomhoz, és sokkal nehezebb-

ben nőhet ki az időből, mint a költemények. Az igazán nagy szónoklatok inkább kivételeknek számítanak, és szinte olyanok, mint Antonius beszéde, mely Caesar holtteste mellett hangzik el Shakespeare remekében. Ez a példa már az átjárhatóságot mutatja, és valami hasonló jelenséggel találkozunk az ifjú Goldoni esetében, amikor nagybőjti szentbeszéd hatására írt szonetteket. Mindez persze nem változtat azon a tényen, hogy a versekkel ellentétben, a szónoklatok alkalmasszerűek, létük sokkal inkább bezárja őket egy időkeretbe, és nagyon is természetes az, hogy számtalan olyan nagy történelmi esemény van, amelyhez nem kötődik megmaradt, híres szónoklat.

Kérdésünk gyökeréhez közelebb jutunk akkor, ha Balázs János szép fejtegetését vilantom fel nagyon tömören: a középkorban a szónoklat azért nem volt oly jelentős, mint az ókorban vagy a reneszánszban, mert a zárt hatalmi rend esetében nem volt különösebb szerepe annak, hogy mit mond a szónok. Ezért érték be az emberek az utánzással. A reneszánszban viszont a demokrácia nagy lehetősége állt az emberek előtt, így a szónoklás területén is szabad tér nyílt arra, hogy a szónok versenyre keljen az ókori nagyságokkal.

A fentiekből nyilvánvalóan következik, hogy Kossuth korában hatalmas lehetőség nyílt arra, hogy a szónok hasson a történelemre, hiszen reményeink szerint oly mértékű demokráciáért küzdöttek őseink, amilyenről évszázadokig még álmodni sem lehetett. Az emberiség történetében a drámáknak nem túl sok nagy korszakuk volt, az igazi nagy szónokok és szónoklatok koráról is ezt lehet elmondani. Így töltötte be Kossuth a korában adódó rendkívüli küldetést.

A modern nyelvészet képviselői megállapították, hogy a nyelv költői rétege nem csupán az irodalomban, a művészi nyelvhasználatban van jelen, hanem felcsillanhat a hétköznapi beszédben is, még a reklám is él a nyelvnek ezzel a nagy lehetőségével. Tapasztalatom szerint a gyermekek a metaforákkal, a rímekkel többször teszik színesebbé beszédüket, mint nagyon sok felnőtt, mivel a nyelvi képességeket, készségeket a körülmények, a káros divatok inkább visszafogják, ahelyett hogy fejlesztenék.

Kossuth nyelvét tanulmányozva nyugodtan állíthatjuk azt, hogy őbenne a nyelv költői rétege még a hétköznapi téma kapcsán is igyekezett felszínre törni. 1888. március 31-én írt levelében hosszú hallgatása okát így magyarázta: „nem akaratomon múlt a nem írás, hanem úgy vagyok vele, mint az a bizonyos kocsis, aki gazdájának azon kérdésére: 'vakartad a lovakat!' azt felelte: 'akartam, Uram!'” – Csak részletesebb, bővebb elemzés tisztázhatná megnyugtatóan azt az állítást, amely szerint a nagy tömeg előtt elmondott beszédei drámaiabbak, mint az írásai. A beszédeken, azoknak a kulcsponti helyén érződik az a feszült figyelem, mellyel a tömeg hallgatta Kossuthot. Ő hatott a hallgatóira, de a pillanat nagysága éppen az volt, hogy a sok-sok emberből áradó erő ihlette magát a szónokot. Mindez igaz, de Kossuth írás közben is érezte, érezhette a közvetlen kapcsolatot azokkal, akikért küzdött.

Bizonyos látás, nyelvi fordulat egyformán jelen van írásaiban és beszédeiben. A dolgot továbbá bonyolítja az, hogy volt, amit megszólalás előtt leírt. Minden kézírata viszont nem maradt meg, ezért szinte lehetetlen azt tisztázni, hogy mi az, amit emlékezete segítségével idézett fel, és mi az, amit rögtönzött. Bár ez a lényegét nem érinti, hiszen

minden esetben a műfaji követelményeket vette figyelembe. Ezek viszont nem oly szigorúak, hogy az egyéni nyelvhasználatot gúzsba kötnék.

A nemzet sorsa, maga a mondanivaló annyira közös, annyira azonos olykor egy-egy írásban vagy szónoklatban, hogy valójában az adott helyzet, a lehetőség döntötte el, hogy maga a szép és nagyon egyéni szöveg újságban látott-e napvilágot, vagy sokak előtt közvetlen beszéd alakjában hangzott el. Ez különösen érvényes egy-egy részletre. Sok példát lehetne említeni. A következő sorokat erdélyi testvéreinknek írta a „Pesti Hírlap”-ban 1842-ben: „Úgy látszik, Erdélyen beteljesedik, hogy a gondviselés minden helyzetnek nyújt írt s nyújt vigasztalást. Lehetnek körülmények, melyek egy nemzetet századokon át veszteglésre kényszerítenek, s ezek a lételért küzdés eredményei; de ha egy ily hanyatott nemzet ép, egészséges jellemét minden viszontagságon keresztül megmentette, boldogabb viszonyok szárnyai alatt haladott polgárosodás ő reá nézve sem veszett el. Midőn a világosság napja földerül, évszázadok tapasztalatait, miket a tapasztalók sok siralommal vásárlottak meg, rövid napokon megtanulhatjuk, kik az örök igazságért a világnak bármely szögletén küzdöttek s gyűjték nekünk is, mit az értelem kincseiből gyűjtöttek. Pedig a törpe, ki az óriás vállaira lép messzebbre lát, mint az óriás. Boldogok, kik ezt megértik.”

Ha Kossuth stílusát, nyelvi megvalósulását tanulmányozzuk, óhatatlanul fontos arra is rávilágítani, hogy ő a nemzet ügyvédjeként a tiszta igazságot tartotta mindennél lényegesebbnek. Tehetségét, nyelvi adottságait erre a célra összpontosította. Az előtte feltáruuló tényeket akarta megmutatni nemzetének. Erre a szép és őszinte igazságkeresésre nagyon jellemzőek a következő sorok: „A tények meztelensége a leghódítóbb ékesszólás. Miként a jó cselekedet Isten előtt többet nyom, mint a pusztá imádság legszebb frázisa; miként a kiontott vér rémítőbben kiált, mint az átoknak szóvillámai; úgy a megszaggatott törvény felmutatott rongyai hangosabban szólnak, mint minden panasz. Én adatokat, én tényeket sorolandok el, híven, igazán, leplezetlenül.”

A huszadik század sajnálatos eseményei azt mutatják, hogy egyre kevesebben érzik és tisztelik a szó lelkét. Évtizedeken át túl kevés szerepe volt a társadalomban a szónoklás művészetének. Nem mintha korunkban nem volna a szónak társadalomformáló szerepe, de az gyakorta éleslövészetre jó. A diktatúra vagy az anarchia az emberi lélek ellen követi el a legnagyobb merényletet, és természetesen ennek a léleknek a tükrét, magát a nyelvet használja fel aljas céljaira. Szó-tankok, szó-robotrepülőgépek csapnak le az igazságra éhes emberre, és szinte orvosi eset volna, ha ő szónoklattal vagy orfeuszi dallal próbálna védekezni, pedig ez is nemes fegyver lenne a szó-erőszak ellen. Inkább csak így sóhajt: „Mentsétek meg lelkeinket!” Vejnemőjnen ellenfeleit dallal győzte le, de mily tiszta és nemes küzdelem volt! Valóban a lélek tiszta áradása győzött. A magas előtt süllyedt a mélybe a hozzá méltatlan. Küzdelme során egyik fél sem építhetett a butaságra, a korlátozottságra, a szellemi ürességre, a sivatagi lelkekre. Mindez akkor még nem lehetett társadalmi erő.

Kossuth korában népünk nagy része minőségileg sokkal többet őrzött még, mint most, a régi műveltségéből, világlátásából. Az élet alaptörvényei parancsnak számítottak, és bűn volt róluk vitatkozni. Bármily furcsán hangzik, mégis azt merem állítani, hogy a

kor egyszerűnek nevezett parasztembere még sokkal közelebb állt ahhoz az ősi állapothoz, melyben több évezredes hagyomány védte az életet, melyben a gyermek áldásnak számított, melyben a legborzasztóbb járványok sem tudták igazán veszélyeztetni a jövőnket, bizony közelebb állt ahhoz a régi életes világhoz, mint önpusztító utódaihoz. Ezzel a közelséggel lehet azt magyarázni, hogy Kossuth annyira tudott hatni még az írástudatlan emberekre is. Volt közös alapjuk: életünk, jövőnk, a haza ügye.

A fentiek miatt úgy vélem, hogy nem lesz elkalandozás, ha rövid időre a távoli múlt kútjába merülünk. A vers születésének meggyőző és szép irodalma van. A szónoklatnak kevésbé. Ezért furcsa, ellentmondásos dolgokat lehet róla elképzelni. Nagyon ősi. Úgy pattan elénk, mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből. Feltételezhetően a vejnemőjneni énekcserének volt dallam, versritmus nélküli változata. Lehet, hogy amikor a dal kifulladt, és a felgyülemlett indulatra nem futotta a zenéből, akkor tört elő ez a prózai megoldás, és meglepetést kelthetett, hogy a pusztaszóba átmentett indulat oly hatásos, akkora erő van benne, hogy bizonyos esetekben az összecsapásokat megelőző szavakhoz a zenei elemet fölöslegesnek tartották, mert a szó így is épp eléggé marhatott, közvetlenül az agyba vágthatott, és az a szívet külön megmozgatta.

Az emberi lélek története a páthuzamos szerkezeteket hozza elő az idő mélyéből. Így jöhetett létre a harci szó-összecsapásból annak az ellentéte, a békítő beszéd. Ezt a megtámadottak képviselője, a szavakat kiválóan használó egyén a harci veszély idején a közelben lévő ellenséges had vezetőinek, a nagy sokaságnak mondta el, és arra hivatkozott, oly módon érvelt, hogy semmi alapja sincs a közelgő harcnak, a béke lenne a legfontosabb. Torquato Tasso az első keresztes háború eseményei kapcsán említi, hogy az ilyen fajta beszéd akkor már ősi hagyomány volt.

Túl merész ötlet alapján azt is mondhatom, hogy a szónoklat volt az első szabad vers, hiszen a művészi hatáskeltésnek, a költői nyelvhasználatnak a tárházát találjuk meg benne, sokkal nagyobb mértékben, mint a prózában. Csak a ritmus titka nem derül ki, jöllehet a gyakran erős lüktetése, megdöbbentő a nyelvi áramlása, áradása. Valószínű, hogy épp az életnek, a léleknek a ritmusát úgy adja vissza, hogy épp ez a látszólagos hömpölygő szabálytalanság áll össze valamilyen magas rangú szabályossággá. Az emberi szellem később választotta el a költészettől, de ez a hajdani együttlét igazán nagy pillanatokban, időnként felsejlik. Ennek lehetünk a tanúi Kossuth esetében is. Tudvalévő, hogy legősbíbb állapotában a tudomány és a művészet erősen összefonódott; a különböző ágazatok még inkább. Ennek a hajdani együttlétnek a szép emlékét őrzik a testvérműzsák. Az ember szellemi tevékenységét két alapvető ok határozta meg: az egyik kultikus volt, a másik a munkához kötődött. A természetfölötti erőknek, hatalmaknak szóló himnuszok és munkadalok őrzik ennek az emlékét.

Lehet, hogy a sorsdöntő szónoklatnak is az volt a titka, hogy voltak előzményei, közönség előtti erőpróbái, mint a népművészetből jól ismert költői versenyeknek, de túl erős társadalmi, jövőt formáló szerepe hozta magával azt, hogy túl hamar „hivatalossá” vált, jöllehet rögtönzéses voltát vagy jellegét mind a mai napig megőrizte. Annyira megőrizte, hogy egyedüli jellege ma is megvan.

Elmélete gazdag. Csak az eredete ad okot tűnődésre. Ez most nekünk egy különös nagy szónok titka miatt szükséges. Babits Mihály szerint érdekes lenne áttekinteni a szónoklás történetét az ókori nagyoktól Kossuth Lajosig.

Retorikát bizonyos mértékben most is tanítanak sok-sok középiskolában. Kispapok, joghallgatók számára maga a gyakorlat is elengedhetetlen. Tehát azt mondhatom, hogy mindennapi szellemi kenyerünk. A szóbeli érintkezés során sokkal jobban kellene ismerniük sokaknak magát az elméletét, még akkor is, ha nem minden szóbeli közlés, vita esetében helyénvaló maga a szónoklat. Hasonló helyzetben van a hivatalos közlés több műfaja is. Hiába tudjuk, hogy vannak szép költői önéletrajzok, a mai hivatalos és kölcsönzött keretek ezt a formát már nem teszik lehetővé. Alaposan szürkül a világ.

Minden bíráló jelleg nélkül elmondhatjuk, hogy épp a fentiek alapján természetes az, hogy Kossuth beszédei szemléletükben, nyelvhasználatukban közelebb állnak a költeményekhez, mint azoknak a nagy része, amelyeket a későbbi korokból ismerhetünk. Kossuth miatt kellett elmondanom a fentieket. Bár talán úgy is kezdhettem volna, hogy röviden a szónoklatról akarok beszélni, mert a számomra Kossuth maga a szónoklat, annak a megtestesülése.

Történelemlétkönyvekben szerepel néhány beszéde, idézet tőle. Nagy ókori elődeinek is olvashatjuk a beszédeit, az viszont tény, hogy általában nem szokás úgy olvasni a szónoklatokat, mint a költeményeket. Lehet, hogy ez részben természetes is, de szellemi értékeink tisztelete mégis azt sugallja, hogy én valóban csak örülni tudnék, ha a szónoklatoknak a gyűjteménye úgy forogna közkezen, mint a „Hét évszázad magyar versei”.

Szónokversenyek vannak, de nagyon újszerűen hat az olyan jellegű verseny, amelynek az a lényege, hogy Kossuth néhány szónoklatából valamelyiket kell elmondani emlékezetből, vagy esetleg úgy kell előadnia a versenyzőnek, hogy előre csak a fő gondolatokat tudja megjegyezni, különben saját nyelvi leleményére, rögtönzésére kell támaszkodnia. Ez nehéz és kockázatos dolog, jóllehet a zenei rögtönzéseket „mentségül” hozzhatjuk fel, hiszen ezekből az utóbbiakból már sok szép eredmény született.

Kossuth azt hangsúlyozta, hogy a nyelvben benne van a nemzet tehetsége, szelleme, szellemisége, génusza.

Egy kései kor művelt embere a saját megítélése szerint felfedezheti a nagy szónoklatokban a „közhelyeket”, a szokványos fordulatokat, csak az a baj, ha ezeket az adott kor egykori embereitől függetlenül akarja valaki mérlegre tenni. Kossuth számára a küldetése volt a fontos, a nemzet önmegvalósulása; ő ezt minden tisztességes eszközzel szolgálta. Szónoklatait bizonyos esetekben sok írástudatlan ember hallgatta. A kis műveltséggel rendelkező hallgatói – a beszédein jelenlévők az ő mondatait nem úgy fogadták be, mint azok, akik ma közhelyeket keresnek az egykori szövegekben.

Igaza volt Mark Twainnek, amikor Artúr király udvaráról elmondta, hogy az ott csetlő-botló jenki meglepődött azon, hogy a komoly felnőttek, a hajdani lovagok, hölgyek olyan tréfákon nevettek, amelyeket a modern ember gyermekkorában hall. Ami egy írásbeli művelődéshez szokott ember számára közhely, az a szóbeli hagyomány világában élő társának eleve nem az, mert nem volt alkalma arra, hogy megszokja a közhelyeket. Könnyen beláthatjuk, hogy az az írástudatlan ember, aki viszont az ősi hagyo-

mányban részesült, esetleg mesemondó, nótafa, a városi ember beszédében felcsillanó népi fordulatot tekintheti túl nyilvánvalónak, esetleg túlságosan elhasználtak, mint ahogy a művelt ember érzékeli az írásbeliség jóvoltából „kitermelt” közhelyeket.

Ezzel az eszmefuttatással csak azt akarom érzékeltetni, hogy a ma közhelyként ható fordulatok az újszerűség fényével hathattak Kossuth hallgatói előtt. A tehetségének a titkához, annak a nagyságához közeledünk akkor, ha ebben a jelenségben nem csupán a hibát keressük, hanem belátjuk, hogy az ott, akkor a megfelelő, az alkalomhoz illő nyelvi elem volt. Nem állítom azt, hogy mindig az volt. Azt is az ihlet pillanata döntötte el, hogy miért ez a fordulat jött elő, és nem valami más. Továbbá mindezt gesztusok kísérték – nem csupán a szónok részéről, hanem a jelenlévők némi önkéntelen rezdülései is, vagy épp a döbbenet mozdulatlansága, a jelenlévők arckifejezése, a szónok hangsúlya, sokak által dicsért hangzásbeli adottságai olyan tényezők voltak, hogy élénk tévedés a múlt valóságát úgy mérlegelni, mintha a nemegyszer mások által sietve leírt beszédéről elhihetnénk, hogy az egyedüli és teljesen, pontosan hű tükre mindannak, ami ott, akkor és egyetlen egyszer történt. Ezzel persze, odajutunk, hogy a teljes igazságot ebben az esetben sem ismerhetjük meg. Ez igaz, de közelebb jutunk hozzá, hogyha ezeket a tényezőket is figyelembe vesszük. Jóval közelebb, mintha a feltételezhetően nem mindig pontos lejegyzés szigorúan helyezzük górcső alá.

A nyelvben jelen van az ember egész lelki valója, értelmi szintje, vérmérséklete. Természetének titkos kútmélyéről is különös jelek, váratlan híradások bukkannak általa a felszínre. A közvetlen jelenlét – érintkezés során sok olyan őszinte és sok esetben csalahatatlan értékű jelátadás lehet, hogy ezekre nemegyszer épp az ősi kultúrák emberei figyeltek élénkebben, mert ők még nem tanulták meg, hogy másból is lehet olvasni.

Kossuth viselkedésében, mozdulataiban, egész lényében lehettek olyan elemek, vonások, amelyek a ma ismert szövegeken túl is hordoztak jelentést, illetve azt az adott alapjelentést erősítették, árnyalták. Ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy mindenféleképpen kölcsönhatásról volt szó, hiszen ő tisztában volt hallgatóival; ő is olvasott a viselkedésükből, értékelte a többnyire néma titok-jeleket.

Egyedüli eredménye, az a szerep, amelyre kiválasztatott, valóban őt tette arra legalkalmasabbá. A mások iránti figyelem, velük való azonosulás, a belsejükben feszülő titkos rugók meglátása rendkívüli mértékben volt meg benne. Elég arra gondolni, hogy ő már 1843-ban meglátta előre Széchenyi tragédiáját.

A zsarnok beleszületik a hatalomba, vagy beleverekszi magát. A szabadságnak a demokráciának az apostola valóban kiválik a tömegből, ezért nem az erőszakos felkapaszkodás, a mesterséges „tisztogatás” jellemezte a mi nagy történelmi eseményünket. A zsarnok esetében – különösen szélsőséges változatban mindent el kell fogadni, amit ő megkövetel, talpnyalói szerint minden elképzelhető emberi érték, adottság őbenne van meg leginkább. Ez a hír addig zeng, mígnem egy kisgyerek így kiált fel: „Nincs a királyon ruha”.

Kossuth és követői egymásra találtak. Az ember esendő. Hiba mindegyikükben lehetett, de így fogadták el egymást, így talált egymásra egy nép és egy nagy egyéniség. A tett, az, amit megcselekedtek, a jövőnek, a magyarságlétnek sziklaszilárd alapja, örökre

fontos tartóeleme lett. Hogy mindez így alakult, abban meghatározó szerepe volt Kossuth szónoki tehetségének. Ő nem csupán a saját akaratát képviselte, hanem mindazokét, akik a mi szabad és szebb jövőnkől álmodtak. Furcsa ellentmondás, de épp ezzel az adottságával, még azoknak a nemzetépítő szándékát is képviselte népünk előtt, akik következetesen vagy olykor-olykor az ellenfelei voltak.

Kevés olyan korszaka volt történelmünknek, amelyben az emberi szó ekkora hatalom, ilyen hihetetlen erő lett volna. Mint valami választóvíz hatására tűnt elő a legnagyobb érték. Mintha Bartók Béla tervezett, de soha meg nem írt művének az alaptételét előlegezte volna a történelem: „Ki legszebbet alkot, az elsőség azé”. Amikor Kossuth már minden hatalmat elvesztett, hazájától távol egyre több híve elhagyta, akkor szinte egy vejnemőjneni versenyre, annak az eredményére döbrentek rá vetélytársai: mint szónokra, Magyarország fő képviselőjére őrá hallgatott a világ...

Vitathatatlan, hogy többen, álltak az élen gyönyörű forradalmunk, szabadságharcunk idején. Történelmünket alakító nagy egyéniségek más-más területen rendelkeztek hallatlan tehetséggel. Bizonyos területeken Kossuthnál tehetségesebbek voltak. Sorstársai, barátai és ellenfelei más és más értékekkel szolgálták hazánkat. Lelkiismeretük szerint kötelességüket teljesítették. Többnyire méltó társai voltak Kossuthnak. Ha szónoklat kapcsán a fenti tényeket hangsúlyozom, azokkal nem akarom mások érdemeit csorbítani. Igen, bizonyos területeken voltak nála tehetségesebbek, de a szónoklatai kapcsán megismert jó tulajdonságok, adottságok összességükben őbenne voltak meg leginkább, és az is igaz, hogy társaihoz képest őbenne volt meg a legtöbb empátia.

Az avar nép nagy költője és írója, Raszul Gamzatov szerint lehet, hogy idővel megismerjük az összes csillag rejtélyét, az emberi tehetségnek bizonyos területei még akkor is fognak őrizni titkokat. Ha ez így van, akkor elmondhatjuk azt is, hogy ezzel a ténnyel, jelenséggel párhuzamosan maga a nyelv is tartogat még sok újat, különös és szép meglepetéseket.

Miért szép az erdő életet hirdető tavaszi zsongása? Mert a hajladozó pici fűszálnak a fülünk számára felfoghatatlan hangrepesése, a bokrok, a csaltok szelíd suttagása és a hatalmas fák orgonazugása egy nagy szimfóniába olvad egybe. A pataknak, a csermelynek a csörgedezését, a vízesésnek a morajlását ugyanígy a természet ereje csendíti egybe.

Ilyen természeti erejű volt a mi reformkorunkban a megmaradás vágya, a boldog jövő reménye. Már előzőleg is hangsúlyoztam, hogy Kossuth nem elszigetelten volt nagy szónok, hanem ez a korszak volt a nagy és hatásos beszédek ritka korszaka, ugyanúgy, mint ahogy Shakespeare üstökös-ragyogása sok-sok drámaíró pislákoló, fellobbanó fénye között tündöklött fel, de nem robogott tova a tűnő napokkal, hanem itt maradt örökre, mert több volt mindannál, ami abban a korban lehetett, mert az esendőség jelenséglága fölé nőtt: maga az eszme testesült meg.

Ugyanez jellemzi Kossuth beszédeit. A magyar jövőnek, a megmaradás-reménynek, a szent szabadságnak, a testvériségnek az eszméje testesült meg őbenne és őáltala, és ezt a teljességet őrzik a beszédei. Ezért természetes az, hogy voltak olyanok, akik a tetteit nézték, és döbbenettel látták a nagy remények szakadékba zuhanását, elkeseredésükben nagy álmait is vádolták, és a bánattól, a fájdalomtól elhomályosult szemmel nem vehet-

ték észre a nagyszerű igazságot, azt, hogy ő több volt esendő koránál: benne a mi jövőnknek az eszméje öltött testet; az eszme pedig mindig több, mint egy-egy ellentmondásos, emberi gyarlósággal terhes történelmi korszak.

A hajdani kétségbeesettek szemében könny volt, ezért többen nem láthatták meg ezt az igazságot. A jó másfél évszázaddal ezelőtti események épp elég távoliak ahhoz, hogy a kint, a keservet kiolvassza belőle az idő kohója, és már csak az érték, a színarany maradjon meg belőlük a számunkra, és ha valaki még most sem látja ennek a kornak az igazi értékeit, lényegét, most sem veszi észre örökre tündöklő üzenetét, akkor a hiba őbenne van, látását nem a könny, hanem a hályog takarja el.

A életre ébredő erdőben csodálatos hangok olvadnak egybe: szélzene, madárdal, csermely-, patakcsobogás és vízesés zúgása. Ugyanígy volt ez a mi új létre születésünknek a hajnalán is. Az egész magyar szellemi élet így repeste a jövőt. Nemcsak a szónokok hangja olvadt egybe egy nagy jövő-szimfóniába (még akkor is ha azok vitatkoztak egymással), hanem a költők és az írók szava is ott zengett ebben a nagy létakarásban.

A „Himnusz” egyik kulcsszava a „hamvveder”. Ennek a szónak a szövegkörnyezete azt hirdeti, hogy nem az idegen népek gyűlölete a fő veszély, hanem a testvérharc, a belső meghasonlás. A „Szózat” tanítása szerint legnagyobb kötelességünk a rendületlen hazaszeretet. Ezt pedig állandó, termékeny tettekkel tudjuk igazán kifejezni, szolgálni, megvalósítani.

*Az nem lehet, hogy ész, erő
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.*

Az emberi tehetség örök titka és rejtélye az, hogy a „hamvveder” és a „sorvadozzanak” egyformán az adott vers aranymetszési pontján van. Ennek a két üzenetnek oly ereje van, mint a természeti törvényeknek.

Belső meghasonlás ellen épp eleget harcolt Kossuth Lajos is, és tehetetlenségünket, a ránk nehezedő átoksúlyt is épp eleget idézte elénk. Például az 1848. március 3-án az országgyűlés kerületi ülésén elmondott beszédéből is ez villan elénk: „Mi pedig három hónapra át gördítjük fáradatlanul Sziszfusz követ, és az én lelkemre epeszto aggodalommal borul a mozdulatlanság fájdalma, vérző szívvel látom, miként izzad annyi nemes erő, annyi hű tehetség egy háladatlan munkában, mely a taposómalom kínjaihoz hasonlít. Igenis, tekintetes rendek, mirajtunk egy fojtó gőznek nehéz átka ül, a bécsi rendszer csontkamrájából egy sorvasztó szél fúj reánk, mely idegeinket megmerevíti, s lelkünk röptére szibbasztólag hat.” Ugyanebben a beszédben világít rá arra, hogy az önkényuralmi rendszerekben mily sokáig tűrnek a megalázottak és megszorítottak, hiszen a változtatás vágya és annak a lehetősége sokszor nagyon távol esik egymástól: „Természet elleni politikai rendszerek is soká tarthatják fel magokat, mert a népek türelme s a kétségbeesés közt hosszú út fekszik, de vannak politikai rendszerek, melyek azáltal, hogy soká tartottak, erőben nem nyertek, hanem veszítettek, s végre elkövetkezik a perc, midőn azokat tovább tartogatni akarni veszélyes volna, mert hosszú életök megérett arra, hogy meghaljanak. Halálban pedig osztozni lehet, de azt kikérülni nem.”

Ehhez a gondolathoz Kossuth különböző történelmi helyzetekben vissza-visszatért. Akkor, 1848 elején még esélyt látott arra, hogy a Habsburg-ház képviselői helyesen tudnak dönteni: „A dinasztíának tehát választania kell saját java s egy korhadó rendszer tartogatása között.” Ekkor a nagy kenyértörés még nem következett be. A haza és a haladás ügye még nem különült el végleg az uralkodó háztól. Kossuth oly reményeknek adott hangot, amelyeket később a nyers valóság hiúsított meg: „Dinasztia iránt, mely népeink szabadságára támaszkodik, keletkezni fog mindég lelkesedés, mert szívből hű csak szabad ember lehet, akit nyomnak, az csak szolgálni fog, amíg kénytelen, de bürokráciák iránt lelkesedés nem keletkezhetik. Életet és vért adhatnak a népek szeretett dinasztijáokért, de nyomasztó rendszer politikájáért egy verébfiúnak sem lesz kedve meghalni.”

Az újítás, a változás szelleme megérinthette volna a legfőbb hatalmat is. Kossuthban és népében megvolt a kellő türelem, és nem rajtuk múltott, hogy a felülről könyörtelenül és zsarnokian irányított események tovább feszítették a húrt. „Halálban pedig osztozni lehet, de azt kikerülni nem” – idéztem az imént. Ettől a sorstól féltett minket Kossuth. Nemcsak Jókai, hanem ő is látta a következő századot, a huszadikat. Tartott a nagy-nagy összeomlástól, mert tudta, hogy mi is a romok alá kerülünk.

A türelem és kétségbeesés közt hosszú út fekszik – mily bölcsen látta ezt Kossuth az akkori magyarság kapcsán! A türelem rózsát terem – hirdeti a népi bölcsesség, és szörnyű, torz, kivételes eset az, amikor halált virágoztat a türelem. Az események józan irányítása, a vérontás elkerülése volt Kossuth fő célja. Ezt hangsúlyozta 1848. március 14-én az országgyűlés kerületi ülésén a bécsi eseményekről elmondott beszédében.

„Tekintetes rendek, nekünk egy roppant föladat jutott, azon föladat, hogy a megindult mozgalomnak hazánkban is mutatkozó terjedésére nézve a gyeplő kezünkben maradjon; mert még ez így lesz, addig a mozgalmak alkotmányos kerékvágásban és ösvényen maradhatnak, és a szabadságnak, törvényszerű jognak kikerülhetlenül kívándó diadalát polgárvér s belnyugtalanság nem fogja fertőztetni. De kezünkből kirántatnék a mozgalom által az események vezérlete, akkor a következtetéseket csak Isten tudja.”

A vész kitört. A kormányzás joga és lehetősége Kossuth kezében maradt, míg az erőszak nem tiporta lábbal a legelemibb jogainkat. A zsarnokság éjszakája halál-dermedésbe taszította népünket. A szív és az elme tiltakozott a szörnyű végzet ellen: jövőnk egéről a pusztulás-, az elmúlás-felleget igyekezett elúzni.

Versek, regények, drámák, szobrok, festmények és repeső dallamok idézték a megálmodott jövőt. A szó és a tett egybeforrt azokban a dicső napokban. Az elmúlás-szakadék ezen nagy és reményteli kor után is élénk-élénk komorlott, és nehéz nem látnunk korunkban is felsejlő mélységeit, de van, ami tagadja ezt a pokoltölcsért, mégpedig őseink nagyszerű hite, megmaradás-reménye. Ez ad erőt újabb és újabb zivataros korszakokban.

Örök erősugrázást jelentenek a számunkra Kossuth Lajosnak létjogunkat, szabadságunkat, emberi méltóságunkat hirdető szavai.

Elindult már Kossuth is...

Bodroközi népdal

Körsen

El-in-dult már Ko-sút is,

Vé-le a re-gi-ment is,

Me-gis-merni mess-zir-úl,

Da-ru-ta-lus ka-lap-ja te-ke-jé-rül.

Elindult már Kosút is,
 Véle a regiment is;
 Megismerni messziről,
 Darutalus kalapja tetejiről.

Magyar huszárt az anyja
 Keservesen siratja.
 Ne sírjon, édesanyám,
 Szép Magyarorszáért magam megvívnam!

Gyűjtötte Bodroghalmon Tar Mihály.

CSORBA CSABA

Sátoraljaújhely és Kossuth

Az újhelyiek számára Kossuth Lajos alakja úgy jelenik meg, ahogy nap mint nap láthatják a város főterén, ércbe öntve, immáron több, mint kilenc évtizede.¹ A talapzatának hátsó oldalán olvasható szöveget is mindenki ismeri. Ezt az idézetet Kossuth Lajosnak 1890. február 12-én kelt, dr. Hornyay Béla (1853-1922) sátoraljaújhelyi orvoshoz, a Kazinczy Kör egyik vezetőjéhez írott leveléből választották: *„Én Monokon születtem ... de engem életem legelső emlékezetei Újhelyhez csatolnak, a szülőföldről ragaszkodás édességével. Újhely volt gyermekkorom bölcsője ... És ami a madárfióknak első bizonytalan szárnypróbálgatásainál az anyai fészek, nekem ez Újhely volt ... S büszke vagyok arra, hogy magamat újhelyi magyar embernek nevezhetem.”* Akkoriban ez a levél nagy szenzációnak számított. Megjelent a vármegye legnagyobb múltú lapjában, a Zemplénben (1890. március 12-én), majd onnan átvette több más hírlap is.

Kossuth levelében Zemplén székvárosa gazdag múltját különösen kiemeli: *„Újhelynek úgyszólván minden pontja történelmi nevezetességgel, melyhez a honfoglalástól kezdve a haza jogainak, a nemzet szabadságának védelmére vívott harcok során végig, a magyar történelem annyi lelkesítő mozzanatainak, s annyi dicsőséges névnek emlékezete van fűzve, mint az országnak talán semmi más vidékéhez.”*

Turócszentmártontól északra, a Turóc folyóba torkolló Jordán patakja mellett, magas hegyek övezte völgyben húzódik meg a kicsiny Kossuth falu,² a Kossuth család ősi birtoka. Lakosságát vagy kéttucatnyi evangélikus és katolikus család alkotta, javarészt szlovákok, (1910-ben a 26 lakos között már csak ketten vallották magukat magyarnak). Itt született 1863-ban Kossuth László, Kossuth Lajos édesapja. A Kossuth család egyik ága a 18. században vert gyökeret Zemplén vármegyében, majd leszármazottai Gömörben és Sárosban is megtelepedtek. A Magyarjesztreben lakó id. Kossuth László főszolgabíró pártfogásának köszönhetően került Kossuth Lajos apja Zemplén vármegye szolgálatába, mint megyei lajstromozó, majd a gróf Andrássy család uradalmi ügyvivőjeként működött Monokon. Kossuth Lajos édesanyja, Wéber Karolina, a megnevesített evangélikus német polgárcsaládból származó olaszliszkai postamester leánya. Egyik őse Caraffa eperjesi vésztörvényszékének (1687) volt az áldozata.

1844 nyarán írt önéletrajzi töredékében Kossuth Lajos családjának nemesi mivoltáról a következőképpen vélekedett:

¹ A sátoraljaújhelyi XXX. Honismereti Akadémián 2002. július 2-án elhangzott előadás kiegészített változata. A következő oldalon közölt csoportkép az országos rendezvény résztvevőiről készült az újhelyi Kossuth-szobor előtt.

² Szlovák nevén *Košútj*, ma Martin (Turócszentmárton) egyik városrésze.

A 2002. ÉVI XXX. ORSZÁGOS HONISMERETI AKADEμία RÉSZTVEVŐI AZ ÚJHELYI KOSSUTH-SZOBOR ELŐTT
(Mándli Gyula felvétele)

„becsülöm őseim nemeslevelét, mert fájdalom, különben alkotmányos polgár nem volnék, s Isten úgy áldjon meg életemben s gyermekeimben, amint hazám iránt, mely nekem s őseimnek, ha nem polgár, legalább nemes szabadságot adott, hálámat ... azon szíves igyekezetem tanúsításában helyezem, hogy a magyarnak, arra miszerint alkotmányos szabad nép szabad tagja legyen, ne kellessék poros pergamenteket őriznie, erre közre hatni ... életem feladata; s ezért becsülöm őseim nemeslevelét, mint szomorú eszközét annak, hogy a nemzet tanács-terméiben szavam legyen, a szegény árva nemzet számára.” ... „Nagy úr családomban soha nem vala; a legnagyobb hivatal, mit egy Kossuth valaha tudomra viselt, Túróc megyei alkapitányság volt. Különben megyei hivatalokban forogtak ... Királyi kegyet, amaz alvárnagyon kívül egy sem vadászott soha is.” Csaknem négy évtizeddel később lényegében hasonlókat fejtett ki az „ősök dicsőségéről”. Amikor egyik őskutató rokona levélben fordult hozzá 1881-ben, többek között a következőket válaszolta neki: „...mindez haszontalanság. Régi család! Hiszen akármelyik béka, gyík, kígyó még sokkal régiebb. Embernél pedig akár a zsidó mítosz Ádámja, akár a Darwin lemur majma tetszik progenitornak [ősnemzőnek], minden ember egyformán régi eredetű.”

Kossuth Lajos visszaemlékezései jelentik máig a legalapvetőbb forrást arra nézve, hogyan került családja Sátoraljaújhelyre, s hogyan lett ő újhelyi diák:

„Atyám Monokról Liszkára költözött, hol néhány évig együtt lakott ottani birtokos nagyatyámmal, Tyrlingi Wéber Andrással. Öt vagy hat éves koromban egyenesen az én neveltetésemre való tekintet arra határozta atyámat, hogy házat vegyen Újhely városában, s oda tegye át lakását. Ott kezdtem iskolába járni. Két évig a normalista iskolában tanultam. Tanítóm, Nováky, derék magyar ember volt; soha se láttam másképp, mint térdig érő magyar menté-

KOSSUTH LAJOS ÉDESANYJA, WÉBER KAROLINA

tében, zsinórövvvel derekán. Tőle tanultam olvasást, írást, elemi számtant, latin grammatikát, egy kis földleírást (Magyarországot versekbe foglalva a „Kistükör”-ből) s egy kis magyar történelmet.”

Kossuth László családja 1803-ban telepedett meg Sátoraljaújhelyen. 1808. február 26-án vette meg Kossuth László 2500 forintért Rác Zsigmondtól és feleségétől, Vitéz Borbála asszonytól a Barátság utcában fekvő házukat, amelynek szomszédja volt napkeletről egy utca, délről Serfőző Pál, Nyugatról Bayer András és Gáspár Mihály özvegye, északról Török József telke.

Ma a Móricz Zsigmond u. 17. sz. házon 1948-ban elhelyezett emléktábla emlékeztet a Kossuth-szülőkre. 1969-ben újabb emléktábla került a falra, arra utalva, hogy itt született Kossuth Lajos húga, Zsuzsanna. A Magas-hegy déli, Meleg-oldalnak nevezett részén szőlőt is vett Kossuth László. Volt itt borháza is. Egy 1838-as összeírás szerint a Nagy-Meleg-oldalban fekvő szőlő egyik szomszédja Mohácsy István, a másik szomszédja pedig Farkas József szőleje volt. Dongó Gyárfás Géza az Adalékok hasábjain (1908) fölvetette, hogy Kossuth tiszteletére a Nagy-Meleg-oldalt nevezék el Kossuth-heggynek.

A híres Hármaskis-Tükör című, Losontzi (hányoki) István által összeállított tankönyvben családja ősi földjéről a következő kis verset tanulhatta meg a szorgalmas gyermek:

*Magos hegyek néznek Turóc vármegyére,
Szent Márton, Blatnica, Stuben fürdőjére,
Hol vigyáz a tótság maga élelmére,
Tart juhok és disznók bő jövedelmére.*

Megtanulhatta azt is, hogy 6 mezővárosban és 96 faluban mintegy 40 ezer ember lakja a messzi, négy járásra osztott északi vármegyét, amelynek székvárosa Szentmárton „vármegye házzal, jó borsót termeszt, vásárjai híresek”. Znió vára arról nevezetes, hogy ott húzta meg magát a hagyomány szerint IV. Béla király a tatárjáráskor. Blatnica romvárának birtokosa a báró Révay család.

Kossuth Lajos visszaemlékezéseit a következőképpen folytatta:

„Azután négy vagy öt évig a kegyesrendiek újhelyi gimnáziumában folytattam tanulmányaimat. Hálaival emlékszem vissza derék piarista tanítóimra, s nagyrabecsülésem adóját róvóm le irántuk, midőn a tisztelet érzetével emlitem meg, hogy mindannyian magyar érzelmű derék hazafiak voltak, s annyira távol a szektárius vakbuzgóságtól, hogy nemcsak kiváló gondnal távol tartottak mindentől, ami a példák iránti fogékony ifjú kebelre eltérítő hatással lehetett volna, de sőt a gimnázium derék igazgatója maga figyelmeztette atyámat, hogy immár ideje az evangélikus egyház hitvallására való szakszerű oktatásomról gondoskodni.”

Hudra János piarista tanár, aki megírta az újhelyi piaristák történetét, 1889. július 5-én, külföldi útján eljutott Torinóba is, az agg Kossuthhoz. Miután üdvözölte őt, mint

KOSSUTHOT A PIARISTA ATYÁK GONDJAJRA BÍZZÁK
(Petrasovszky Emánuel freskóterve a piarista rendház ebédlője számára)

az újhelyi gimnázium egykori diákját, Kossuth meghatottan e szavakkal válaszolt neki: „*Én a piarista rend iránt mindenkor nagy kegyelettel voltam, mert oly ügynek állt szolgáltatásban, mely a nemzet kultúrai előhaladására hasznos működésével nagy befolyással volt. Engem is szeretettel ápoltak, neveltek és tanítottak, miért is nagy elismeréssel és hálával adózom, különösen az én volt tanáraim emlékének.*” 1890-ben kelt levelében Kossuth Lajos örömmel üdvözölte a gimnázium kiegészítését: „...bizonyos, hogy a kulturális fejlődés alapját a közoktatási intézmények képezik; és mert a gimnáziumnak kiegészítése forog fenn az újhelyi kulturális mozgalomnál, én helyeselve a kitűzött célt, alkalmat veszek kijelenteni, hogy én általános nemzeti kulturális szempontból a középiskolákra helyezem a legnagyobb fontosságot ... Szeretem, hogy az újhelyi kulturális mozgalom megindítói, kitűzött célok megvalósítása végett a segits magadon s isten is megsegít elvhez folyamodtak ... Nemcsak óhajtom, de reménylem is, hogy az én kedves Újhelyem polgársága úgy fog megfelelni a felhívásnak, hogy a gimnázium kiegészítése biztosítva lesz. Feleljen is meg, nem áldozat lesz az, hanem okos befektetés, mely a város felvirágzására hatásával jól kamatozand.” Kérte, küldjenek neki is aláíró ívet, mert anyagi lehetőségeihez mérten szeretné ő is támogatni a középiskola fejlesztését.

Kossuth Lajos 1810-1816 között volt az újhelyi piarista gimnázium növendéke. A középiskola két utolsó osztályát az 1667-ben alapított nagyhirű eperjesi evangélikus kollégiumban végezte. Egy esztendeig Sárospatak Református Kollégiumában jogot hallgatott az országosan ismert és elismert Kövy Sándor professzortól.

Pesten a hétszemélyes és a királyi ítélőtáblánál folytatott kétévi ügyvédi gyakorlat után ügyvédi vizsgát tett (diplomájának kelte: 1823. szeptember 26.). Tehát még nem volt 21 éves, amikor okleveles ügyvéd lett! Belátta azonban, hogy vagyon és kapcsolatok nélkül Pesten nem képes megélni, ezért visszatért Sátoraljaújhelyre, ahol 1824. október 9-én hirdették ki Zemplén vármegye közgyűlésén oklevelét. Öregedő apja mellett ügyvédkedett, majd fokozatosan átvette annak praxisát, önálló irodát nyitott. 1827. május 4-én kapta meg a táblabírói címet. Mint táblabíró büntető ügyek tárgyalásán is részt vett. A tőketerebesi uradalom ügyészeként úriszéki peres eljárásban is részt vett. A máig megmaradt iratok arról tanúskodnak, hogy mint ügyvédnek, nagy számú ügye volt. Mint hívő evangélikus a sátoraljaújhelyi lutheránus egyház közösségében jegyzői, ügyvédi munkát is vállalt. Ügyvédi munkája hozzájárult ahhoz, hogy Zemplén vármegyét jól megismerje, amelyről 1828-ban azt írta, hogy „Magyarország mikrokozmosza”. A vármegye megismeréséhez rendelkezésre állhatott Karacs Ferenc 1804-ben készített kitűnő Zemplén-térképe, az 1812-ben elhunyt tudós Szirmay Antal 1898-ban és 1803-ban megjelent két latin nyelvű, terjedelmes topográfiai-históriai leírása Zemplén vármegyéről.

Noha anyagi körülményei nem tették lehetővé, hogy beutazza külföldet, igyekezett nyelveket tanulni, s megismerni kora Európáját a francia, német, angol könyvekből ill. a számára hozzáférhető sajtóból. Mindennél többet jelentett indulásakor Lónyay Gábor barátsága, akinek könyvtárában megtalálhatta a nyugat-európai irodalom legjavát. Kezdő ügyvédként a latin mellett kitűnően ismerte a német és francia nyelvet, s igyekezett angol nyelvtudását is megalapozni. Angol újságcikkek lefordításával próbálkozott, emellett fordított színdarabokat, egy német műből jegyzeteket készített a francia forradalom történetéről. Mindez arra mutat, hogy kora művelődésre vágyó fiatalságához hasonló volt az ő érdeklődése is. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a szépirodalom iránt is érdeklődést tanúsított (fordítások szintjén). Ebben minden bizonnyal befolyásolhatta Kazinczy Ferenc sátoraljaújhelyi-széphalmi jelenléte. Aligha lehetett közömbös az iránt, hogy a korabeli magyar irodalom egyik irányító központja még az 1820-as években is Sátoraljaújhely volt (Kazinczy révén). Úgy tűnik, elsősorban a történelem vonzotta. 1825-ben elhatározta, hogy egyetemes történelmi művet ír a kezdetektől Róma görögországi hódításaiig. Amellett, hogy törekedett az eseménytörténet részletes taglalására, felkeltették figyelmét a történelem mozgató erői is.

A történelem, a régmúlt iránti érdeklődése rövidesen a jelen történései felé fordult. Abbahagyta történeti művének írását. Egyelőre még nem is annyira az egész ország, hanem szűkebb hazája, Zemplén népének sorsa foglalkoztatta. 1827-ben nagy éhínség pusztított Zemplénben. Ennek tapasztalatai késztették arra, hogy a következő esztendőben egy tanulmány írásába fogjon (Értekezés az éhségmentő intézetekről). A töredékben maradt írásműben egyebek között azt fejtegette, hogy a nyomorúság oka a földművelő nép restsége, pazarlása, az ital, a nők túlságosan cifrázkodó öltözködése, továbbá a maradiság, meg „a jobbágyi tartozásoknak s a közadózásoknak ... nagy terhe”. A kiutat abban látja, hogy „nevelni s felvilágosítani kell a magyar köznépet”. Az öreg Kossuth belelapozva ifjúkori „zsengéjébe”, kíméletlen önkritikával nyilatkozott tanulmányáról. Sze-

rinte csupán azért érdemes megtartani az utókor számára, hogy dokumentálja, „minő fejletlen volt értelmem 26 éves koromban”.

Érdeklődési körének szerteágazó voltára mi sem jellemzőbb, hogy 1827-ben ő készítette el Sátoraljaújhely város tűzoltó szervezetének tervezetét. A 25 pontos szabályzat kiállja az összehasonlítást a korabeli Európa legjobb összeállításával. Még behatóbb ismereteket szerzett a zempléni közállapotokról akkor, amikor az 1828-as országos összeírás felülvizsgálatát végzők közé nevezték ki, s a vármegye több mint százhusz településéről készített jelentést. A jegyzőkönyvek fele teljes egészében az ő munkája volt. A jelentés fogalmazványával 1831. március 23-ra készült el. A tisztázatára egy esztendő múlva került rá a megye záradéka. Ennek a jelentésnek latin nyelvű szövege máig megvan a Magyar Országos Levéltárban, s igencsak időszerű lenne eredetiben, illetve fordításban megjelentetni.

Kossuth Lajos részt vett a megyegyűlés munkájában. Az 1820-as évek második felétől egyre szenvedélyesebben érdeklődött a politika iránt. 1830 augusztusában az országgyűlésre küldendő Zemplén vármegyei követek számára utasításokat kidolgozó megyei bizottság tagjává választották. Beszédfogalmazványában a következőket olvashatjuk: *„az erő s hatalom félelmének, a tetszés ... vadászásának félretételével megmondani azt, amit igaznak kell vallanunk, polgári legszentebb kötelesség, s ahol a meggyőződés szerint való szabad szólás polgári kötelesség, ott a hallgatást polgári véteknél tartom.”*

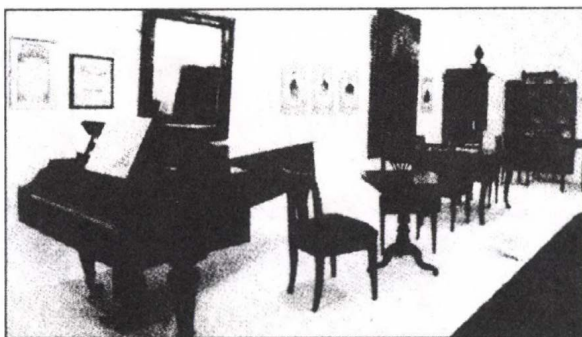
Az 1831. január 24-i megyei közgyűlésen már ő az ellenszék szószólója. Szereplése mély benyomást tett az idős Kazinczy Ferencre is. Az országgyűlésről hazatért megyei követek beszámolójának vitája zajlott akkor a megyei közgyűlésen. Vay Miklós alispán a vármegyétől kapott (a követekre nézve kötelező!) utasítás ellenére megszavazta a kormány által kért 20 ezer főnyi újonctöbbletet. Fölszólalásában Kossuth példaként említette Angliát, ahol *„követnek csak az választatik, aki a választók többségének akarattjával megegyező politikai vallástételt teszen.”*

Fölszólalt a sajtószabadság érdekében is: *„Vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak, s a szabadságnak nem egy osztályt különösen, hanem egész kedves nemzetemet közösen boldogító kifejlődése felől kétségbe nem esem.”* *„Vagy nyomtatási szabadság, vagy a szabadság elnyomása. Itt középút nincs, ... a sajtó szabadságára voksolok.”* Javaslattervezetben kifejtette: háromévenkénti országgyűlés kell, s az mindig Pesten üljön össze. Szükség van a miniszteri felelősségre: *„az országgyűlésnek jussa van számon kérni s büntetni.”* Azt se feledjük el, hogy beszédében áldást kért a *„hős lengyelek igazságos fegyverére”* (a cári uralom elleni lengyel felkelőket üdvözölte). Ez volt Kossuth első nyílt politikai színrelépése.

1831. március 18-án alakult meg Sátoraljaújhelyen a Zempléni Casino, 253 taggal. Alapítói között volt a társaság által jegyzői tisztre választott Kossuth Lajos és Kazinczy Ferenc és Balásházy János is. Létszáma az első év végéig 279-re szaporodott. Az 1831-es kolerajárvány idején, mint a sátoraljaújhelyi Epekórságot Elhárító Bizottmány főfelügyelője, meghatározó szerepet játszott a járvány és a nyomában keletkezett lázadás lecsendesítésében. Nyolc esztendő múltán apjához írott levelében így emlékezett vissza a válságos napokra: *„nappalaimat a kórház s magányos betegek felügyelő látogatásaiban, halottak temetéseiben, éhezők táplálásában, munkátlanok foglalatostkodtatásában, utolsó sajtó*

A CASINO REKONSTRUÁLT ENTERIŐRJE A
KAZINCZY MÚZEUMBAN

fillérem feláldozása után segedelem koldulgatásban, a szerte bomló rend kötelekeinek fűzőgetéseiben; szóval: cholerával, szűkölködéssel, éhezéssel s forrongó békételenkedéssel szemközt, éjjeleimet pedig a csendörök inogó szolgálati készségének támogatásában töltöttem.”

1831. július 17-i jelentésében a következőket írta: 468 beteg van Sátoraljaújhelyen. Elkeseredett lakosság. A földművelők a legnagyobb dologidőben a vesztégzár miatt el lettek zárva a mezei munkáktól. A város lakóinak többségét kitevő mesteremberek, akik a piacról élnek, éheznek, legyengülve a betegség könnyen leverheti őket a lábukról. „itt minden órán lázadástól lehet tartani, én, ki köztök forgom tisztelnél fogva, hallom a zúgást, melyet sem a személyeink iránt való bizalom, sem a hatalomnak fenyegetése le nem tud többé csillapítani; ha egyszer az inság végső polcára juttatott közép classis [osztály] a legalsó classissal a szűkölködésnek egy útján találkozva kezet fog, s a polgári csendesség kötelei megoszlanak, rettenetes dolgok történhetnek, én a következőkről nem felelhetek, senki közülünk nem felelhet.”

Nem hallgathatjuk el mindezek mellett azt sem, hogy a Kossuth-család anyagi helyzete ezekben az évtizedekben meglehetősen labilis volt. Kossuth László nem volt képes házukhoz kapcsolódó adósságait időben megfizetni, amely hosszas pereskedést eredményezett. Fia, Lajos igyekezett lehetőségeihez képest pénzzel támogatni szüleit. Csakhogy maga is bizony egyre gyakrabban pénzzavarba került. A kor fiataljainak szenvedélye, a kártya őt sem kerülte el. Rákényszerült, hogy becsületbeli adósságait átmenetileg ügyvédi és egyéb megbízásai révén kapott pénzekből fedezze, amíg újabb bevételeiből a hiányokat nem tudta pótolni. Kossuth Lajos a Pesti Hírlap 1841. augusztus 28-i számában a következőképpen nyilatkozott az őt ért vádakról és rágalmakról:

„A Pesti Hírlap szerkesztője azok közé tartozik, akik éppen nem mondhatják magukról, hogy ifjúságuk botlástalan volt. Ne tartóztasson vissza bennünket álszemérem, hogy kimondjuk, miképpen a játékasztal veszélyeit tapasztalásból ismerjük és habár elég szerencsések valánk is e borzasztó szédelgésből kijózanodni, habár e korántsem könnyű győzelem némi nemes önérzettel tölti el keblünket, meg kell mégis nyíltan vallanunk, hogy még most is borzalom fut végig idegeinken, ha meggondoljuk, minő örvény szélén állottunk. Akkor még nem volt a nemzeti élet olyan, mint most, nem volt időszaki sajtó, nem volt semmi, kivált a fővárostól távol eső provinciákban, mi a gyöngye ifjúnak irányt nyújthatott, vezére lehetett, támaszául szolgálhatott, és alig volt, kit a körületei divat és ezer példa érintetlenül hagyott; ez Istennek hála, ma másként van...” Dacára annak, hogy pénzügyeit végül rendezte, a vármegye székvárosának viszonylag kisszámú „úri közönsége” erkölcsileg elmarasztalta Kossuthot. Így nem habozott, hogy éljen a váratlanul kínálkozó alkalommal: az 1832-re ösz-

A SÁTORALJAÚJHELYI ROZGONYI HÁZ, AHOL KOSSUTH LAJOS LAKOTT

szehívott országgyűlésen vállalta Vécsey Pál báró és a főrendi tábla két másik tagja képviselőt az országgyűlésen. Ezzel megkezdődhetett országos politikai, majd hírlapírói pályafutása. Kiszakadt Sátoraljaújhely és Zemplén közeletéből. Apja is elköltözött a városból 1835-ben (Dabason halt meg 1839-ben). Ettől kezdve már csak a halványuló emlékek kötötték Kossuth Lajost Sátoraljaújhelyhez.

Amit 1831-ben múlhatatlanul szükségesnek tartott, a sajtó útján való tájékoztatást az Országgyűlési Tudósítások című kézzel sokszorosított „hírlevél” szétküldésével valósította meg. A Tudósítások 346 száma 3500 nyomtatott oldalt tesz ki, ami önmagában is dokumentálja, milyen hatalmas munkát végzett Kossuth. 1840-ben, felségsértési perben

KOSSUTH POLITIKAI PÁLYAKEZDÉSÉNEK SZÍNHELYE: A ZEMPLÉNI MEGYEHÁZA
(Képeslap 1915-ből)

történt elítélése és börtönbüntetésének letöltése után sátoraljaújhelyi barátai a Casinóban látták vendégül és ünnepelték, mint immáron az országos ellenzék egyik vezéralakját, azt a magas, kék szemű férfit, aki beszédével és tollával egyaránt lázba tudta hozni híveit. Nyolc esztendővel később (1848. február 11-én) méltán írhatta Deák Ferenc Wesselényi Miklóshoz intézett levelében: „jelesebb, ügyesebb, alkalmatosabb vezetőt párt nem kívánhat, nem találhat, mint ellenzékünk bír Kossuthban”.

A Pesti Hírlap szerkesztőjeként rendszeres levelezői voltak újhelyi hívei: Kazinczy Gábor, Lónyay Gábor, Szemere Miklós és mások. Ahogy teltek az évtizedek, az egykori sebek és sérelmek behegedtek, s a külföldi gyökértelenség évtizedei során már nosztalgiaiával gondolt vissza az öreg politikus ifjúkorára, annak legfontosabb színhelyére, Hegyalja „fővárosára”.

IRODALOM:

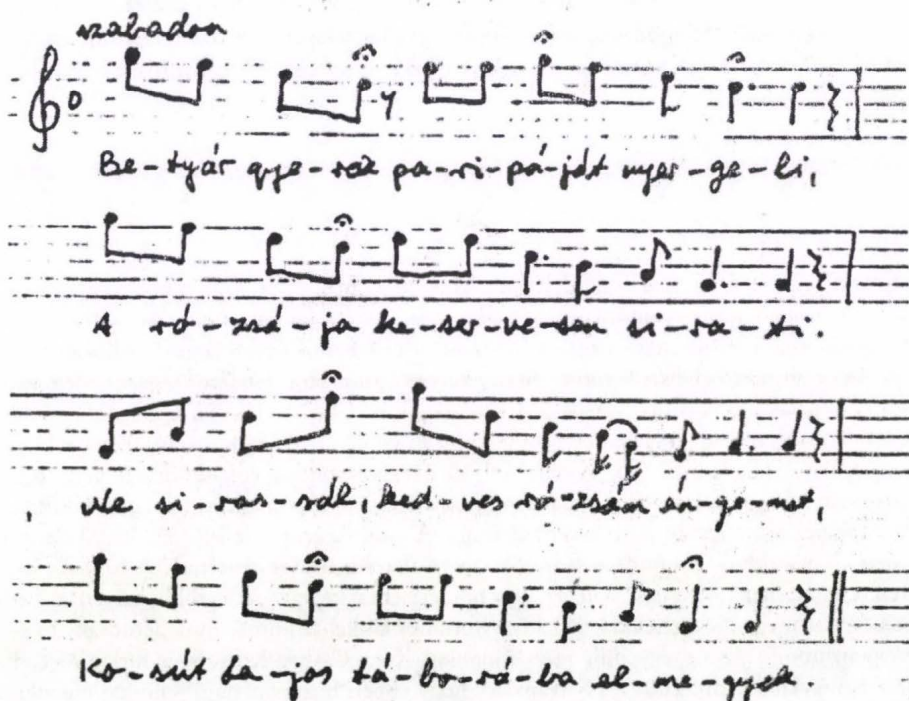
Kossuth iratainak kiadása évtizedek óta gyakorlatilag megakadt. Úgy tűnik, az évforduló sem készítette a magyar történettudomány művelőit arra, hogy a tetemes hiányokat pótolják. A szélesebb olvasóközönség számára nagyon hiányzik egy, Kossuth gondolataiból válogatott gyűjtemény, Áldor Imre 1871-ben kiadott „Aranykönyve” mintájára. Itt lett volna az ideje az oktatásban is használható Kossuth CD-ROM kiadásának is. Fájóan hiányzik egy igazán részletes és korszerű Kossuth életrajz is. Jelen évforduló kapcsán eddig ezt is hiába vártuk. Kosáry Domokos régi művének új kiadása (újabb jegyzetekkel bővítve) semmilyen vonatkozásban nem pótolja a hiányt. Nem lehet vigasztaló az a tudat sem, hogy nemcsak Kossuthnak, hanem 1848/49 egyetlen szereplőnek sincs igazán jó, korszerű életrajza. A monoki szülőház jelenlegi kiállítása sem igazán méltó Kossuthhoz. Különösen hiányzik egy részletes kiállítási ismertető. A Kossuth-év megszervezése egészében méltatlan volt az ügy horderejéhez képest. A legtöbb helyen a szeptemberben tartott megemlékezésekkel, néhány évfordulós cikkel-tanulmánnyal „letudták” mint „kötelező penzumot”. Szinte egyedüli igazi újdonság Kósa Csaba: Kossuth a hírlapíró c. kötete (Válasz Könyvkiadó, Bp. 2002). Nyilvánvaló, hogy ebben bizonyos napi politikai vonatkozások is közrejátszottak. Ez azonban nem lehet mindenért, mindenre mentség. A ma élő generációk aligha kerülhetik meg a kérdést: méltóak-e Kossuth Lajos örökségére?¹

¹ Az általam itt felhasznált irodalom: *Högye István* (összeáll.): Kossuth Lajosra és családjára vonatkozó iratok Zemplén vármegye levéltárában. Miskolc, 1981. – *Högye István* (összeáll.): „Édes szülőtte földem, Zemplén”. Zemplén Vármegye Levéltárának Kossuth dokumentumaiból. Sátoraljaújhely, 1992. – Kossuth Lajos az ügyvéd. Országos Ügyvédi Tanács. Bp. 1978. – *Kállay István*: Kossuth Lajos ügyvédi évei Zemplén megyében, 1824–1832. Borsodi Levéltári Évkönyv III. Miskolc, 1980. 77–107. – *Barta István*: A fiatal Kossuth. Bp. 1966. – *Fehér József*: Sátoraljaújhely. Kazinczy Ferenc Múzeum. TKM 470. 1993. – *Fehér József*: Sátoraljaújhely. Műemlékek, látnivalók. TKM 495. 1994. – *Körmöczy Katalin* (szerk.): „...Leborulok a nemzet nagysága előtt” A Kossuth-hagyaték. Magyar Nemzeti Múzeum. Bp. 1994. – *Kováts Dániel* (szerk.): Sátoraljaújhely lexikona. Sátoraljaújhely, 2001. – *Oláh Tamás* (szerk.): Kossuth Lajos és Zemplén vármegye. Miskolc, 2002. – Adalékok Zemplén vármegye történetéhez c. folyóirat évfolyamai. – Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve kötetek. – *Szabad György*: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Bp. 1977. (Idézeteink jelentős része ebből a műből származik.)

Betyár gyerek paripáját nyergeli...

Bodrogközi népdal

szabadon

Be-tyár gyer-ek pa-ri-pá-ját nyer-ge-li,
 A ró-zsá-ja ke-ser-ve-sen si-ra-ti.
 Ne si-ras-sál, ked-ves ró-zsám én-gem-et,
 Ko-sút La-jos tá-bo-rá-ba el-me-gyek.

Betyár gyerek paripáját nyergeli,
 A rózsája keservesen sirati.
 Ne sirassál, kedves rózsám, engemet,
 Kosút Lajos táborába elmegyek.

Elcserélem bocskoromat csizmaért,
 Pörge szélű kalapomat csákoért,
 Cifra nyelű fokosomat puskaért,
 Úgy harcolok a szép Magyarorszáért.

Gyűjtötte Bodroghalmon Tar Mihály.

FEHÉR JÓZSEF

Két újhelyi Kossuth-legenda

Sátoraljaújhelyen igazán két *élő* Kossuth-történet található meg napjainkban is. Ezek azonban – kis túlzással mondhatom – nap mint nap hallhatók, ha Kossuth neve szóba kerül. Huszonhét éve, mióta itt élek, számtalanszor hallottam nemcsak itt élőktől, de a Kossuth- emlékeket kereső magányos vagy csoportos látogatást tevő turisták körében is.

1.

Jellemző a jelenet, hogy a város főterén, a volt megyeháza előtt összesereglenek a városnézők, s áhítattal tekintenek a magasba, ujjukkal mutatják: „Íme, a K o s s u t h - e r k é l y , ahonnan Kossuth Lajos az első nagy nyilvános beszédét elmondta”. A képzelet rögtön szárnyakat kap, s a figyelő-fürkésző tekintetekből kiolvasható, hogy *mit* látnak: azt a kissé heroikus, szónoki pózba lendült energikus alakot, aki a táblaképeken szerepel, aki a július 1-ei országgyűlésben a megajánlási beszédet tartja, vagy toborzó körútján a ceglédi piacon forró lelkesedésével megnyeri a körülvevő sokaságot, a népet. Többen tudni vélik azt is, hogy Kossuth ezt az első beszédét az 1831-es kolerajárvány idején mondta el, s hatásos szónoklatával lecsillapította a járvány által meggyötört, lázadó parasztokat, akik heves indulattal uraik ellen készülődtek.

A fele sem igaz – mondhatnánk, mert ez az igazság; de nem ezt mondjuk, hanem azt, hogy: van benne igazság. A legendának ugyanis minden eleme valóságos: a kolerajárvány, a lázongó hangulat a nép között, Kossuth felszólalásai, még a helyszín is, a megyeháza épülete, de ezek nem állak össze egységes kompozícióba. Szép legenda születik, melynek megvannak a valóság-magvai. Hogyan épülnek össze? A mechanizmus megfejtendő, a következőképpen.

Való igaz, hogy a fiatal Kossuth – 29 éves ekkor – a városban élt 1831-ben, s gyakran szerepelt a városi-megyei közéleti színtereken. Mint táblabíró a Zemplén Vármegyei Epekörságot Elhárító Bizottmány tagjává választották 1831. június 28-án, s igen fontos és nehéz feladatokkal bízták meg. Feladata volt „a beteg házak elzárattatása”, melyhez katonai segítséget, karhatalmat is igénybe vehetett. Ahogy a járvány terjedt és erősödött, „vesztglő intézetek”-et állítottak fel, melyeknek megszervezésével is őt bízták meg. Még nagyobb és nehezebb feladata volt a megbetegedettek kórházba vitetése, az ápolómunka megszervezése, majd a meghaltak eltemetése. A kolerajárványnak fennmaradtak a dokumentumai, ma is tanulmányozhatók Újhelyben, Zemplén Levéltárában. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a fiatal Kossuth kivételes személyes bátorságról és – túlzás nélkül mondhatom, itt helyénvaló a szó: – halált megvető bátorságról tett tanúbizonyságot. Naponta megfordult többször is a járvánnyal sújtottak között, élelmezte őket, nagy ne

kilelkedésnek lehet, sőt a Suprematum felől is az
nyira meggyőződtem. Így a Város elzárása sokkal ma-
gamb is pénz nélkül lehet. és így tulajdon képe azelőtt
költségesebb sem akasván, megkaptam a Város elzá-
rását. Így addig is még a Felső. Kihirdetésig eszem
leg sürgettebb költségét fedezésről hírekről gondos
kodni, azon Honorariumomat, a mely nem, mi-
nyire Városh. Fiscalisának a Város pénztárából éves
létszámot egy aranyat ~~számláz~~ az költség-
geknél még maig való fedezésről a hatóságok ha-
nyagon. ~~az Városh.~~ végképen éves pénztárából meg-
kaphat is ki kifizetését, ez aromban esélyes, és
majd sem ferdet, a Városh. pedig csak a városi
szükségletek, is azon órába többet sem felelteteli
míg is csak egy becses is ápolás nélkül, - így halott
a kifizetés nélkül maradna -

Kérem annakolajra alátámasztani, egyeztettem
kiváratolag a Felső Urat, melyet azon évekbe
sikeres bevételek gondoskodni, - azon ki nyitnak
tatásomat Felső C. Károlyának Urak is tudná
ra adni, addig is pedig még a legközelebbi
óra is a városi költségbe, rendszeres lánc
kifizetések meg az akasztás a meg. Nagd. áron
fianál lévő C. egyeztettem V. Károlyának áron
keresletet való ki adástól a Felső. aromban
korábbi leges módok is gondoskodni. iness is
által csak egy meg van fedeztetve

Egyeztettem mely Felső Károlyának vágott
Felső Károlyának Urak
Felső Károlyának Urak
Felső Károlyának Urak

alátámaszt
Felső Károlyának
Felső Károlyának
Felső Károlyának

KOSSUTH LAJOS JELENTÉSE KOLERABIZTOSI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

hézsek árán felfogadta a temetői fuvarosokat és sírásókat, és személyesen jelen volt a szabályzatnak megfelelő kolerás temetéseknel. Bevallom, Kossuth kivételes személyes nagyságáról ezen dokumentumok elolvasása után győződtem meg, bármi lett volna egyébként a véleményem róla, amit a történettudomány vagy a közvélekedés kialakított.

Felső-Zemplénben kitört a koleralázadás, s a köznép Újhelyben is lázongani kezdett. A még egészségesek az elzárás miatt nem tudták végezni mindennapi munkájukat, nem jutottak keresethez, nem jutottak élelemhez, valóságos éhínség vette kezdetét. Aratási időszak lévén az emberek nem tudták betakarítani a termést; a szinte folytonos esőzések miatt a gabonafélék nagy része tönkrement, aratatlanul rothadt el a földeken. A folytonos szolgálat, őrállás, betegápolás még jobban próbára tette őket. A lakosság előbb rimáncodni, majd zúgolódni és a város különböző részein fenyegetőzni kezdett. Minden órában lázadástól kellett tartani.

Kossuth – tiszténél fogva is – állandóan a nép között forgott. Elsőként tapasztalta a forrongó közhangulatot. És valóban szólt érdekükben; előterjesztései, a megyei törvényhatósághoz és az első alispánhoz írott jelentései a meggyötört nép mellett szóltak. Nagy humánummal és beleérző képességgel igyekezett könnyíteni terheiken. Itt nem részletezem, de a fiatal Kossuth még a zempléni legfőbb egyházi méltósággal is ujjat húzott a nép védelmében, amiért is támadásokban volt része, és ez is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Újhelyből el kellett távoznia.

Megvan tehát a három elem: a kolerajárvány, a lázadás és nép közé járás; már csak az „erkélyjelenet” hiányzik. Lássuk azt is!

Kossuth gyakran szólalt fel a megyegyűléseken mint a formálódó ellenzék, a haladó gondolkodásúak egyik fiatal vezérszónoka. Szokatlan és merész felszólalásait az idős, a 72 éves Kazinczy Ferenc is felemlgette levelezésében. Különösen jól szemlélhető a „Kossuth-jelenség” leírása azon a megyegyűlésen, amikor a vármegyei ellenzék felháborodva tiltakozott, mert egyik országgyűlési követe nem a követi utasításoknak megfelelően szavazott az országgyűlésen. Kazinczy így jeleníti meg Kossuth protestáló felszólalását: *„Erre felkele Kossuth Lajos, s olly tüzzel, mintha kezében volna a zendítés szövétneke, két kezét csípejére rakván, képzelhetetlen vakmerőséggel tartó beszédét.”* Majd: *„Kossuth fiscalis actiót [jogi beavatkozást] kiáltoza, s verte mellyét.”* Másutt: *„Nekünk tegnap és ma rettenetes Gyűlésünk volt. B. Vay Miklós ellen fel voltak tüzelve némellyek... Soós János... tartott egy hosszú s tüzetlen beszédet... Utána Kossuth Lajos kele fel, és olly kevély tüzzel mint egy dűhre gyulladt Catilina. Kelemen és Jantó Dániel belé ugratának, azt mondván, hogy amit Kossuth mond, egy-két ember értelme. - Kossuth erre fiscalis actiót kívánt, s szörnyű tüzzel üzte dolgát...”* És hol volt ez a felszólamlás? A megyeháza gyűléstermében, melynek ajtaja erre a bizonyos „Kossuth-erkély”-re nyílik, a város főterére kilépve.

Ím együtt van minden, s megszületik a máig élő, valóságos elemeket és jeleneteket tartalmazó szép legenda.

2.

A másik, szintén gyakran hallott történet szerint az újhelyi csodarabbi, bizonyos Teitelbaum Mózes meggyógyította a gyermek Kossuth Lajost, és megjövendölte történelmi küldetését. A csodarabbi-jelenség és a csodarabbi-történetek nem ritkák a Hegyalján a 19. század elejétől kezdve.¹

¹ Vö.: Zelenák István: Zempléni csodarabbi-történetek. = Szülőföldünk.. 27. sz. 2000. 125–132.

TEITELBAUM MÓZES ARCKÉPE

A 18. század végétől, Lengyelország felosztásától szaporodik egyre rohamosabb ütemben a zsidók száma Zemplénben, különösen a Hegyalján, amikor a hagyományosan erős orosz és lengyel antiszemitizmus elűzi őket bázishelyükről, Galíciából. Élnek csodarabbik a Hegyalja mezővárosaiban, Bodrogkeresztúron, Olaszliszván, de a leghíresebb az újhelyi, aki a legszuggesztívebb közülük, aki világhírnévre tesz szert hitsorsosai körében, akinek Újhely régi zsidó temetőjében lévő sírjához ma is sokan zarándokolnak el évente július 16-án, a héber naptár szerint Tammuz hó 28-án.

Teitelbaum Mózes valóságos személy. 1759-ben született Przemyslben, 1808-ban költözött Újhelybe, s 1841-ben, 82 éves korában halt meg. Ő volt a chaszidizmus magyarországi elterjesztője és legmarkánsabb megsemmélyesítője. A chaszidizmus irányzatát és fogalmát egyszerűbb szavakkal a következőképpen értelmezhetjük: a jámbor, nép közé járó, önfeláldozó, erős hitű, bölcs, aszketikusan szorgalmas, gyógyító, tanácsoló, jövőbe látó, az emberi gyengeségeket megértő és megbocsátó, átlényegülni képes, tanult és művelt rabbi, akinek első az ember, s csak második a Tóra – szemben a hagyományos ortodox rabbi ostorozó, féltelmes, fenyegető, bosszúálló, az Ószövetség haragvó és büntető Istenét prédikáló rabbi.

Szerény, önként vállalt szegényes körülmények között él Újhelyben, akihez messze földről zarándokolnak el tanításait hallgatni. Jövőbe látó, csodatévő hírében áll: meggyógyítja a tályai nyavalyatörős-epilepsziás Jakabot, megjövendőli Napóleon seregeinek pusztulását az oroszországi hadjárat során, sőt maga is közbenjár imáival a francia hadsereg bukásáért. Apróbb csodatevéseinek és gyógyításainak se szeri, se száma.

A Kossuth-eset azonban rendkívüli, ezért hadd álljon itt teljes terjedelmében.

„Szekér állott meg a rabbi háza előtt. Jól öltözött asszony szállt le a szekérről, és a Minchá-imához összesereglett böcherek rögtön megállapították öltözetéről, hogy nem zsidó asszony. A lovakat hajtó paraszt lesegítette a szekér másik utasát, egy tíz év körüli kislányt. Az asszony, nyilván a gyermek anyja, kézen fogta a fiút, és megindultak a bejárat felé.

Az udvarra érve az asszony az 'egyházi' iránt érdeklődött. A bábáskodók közül valaki előkerítette Smelkét, és az asszony megértette vele, hogy a rabbival akar beszélni.

– Megpróbálok – monda Smelke, miközben szeméit mélyen lesütötte –, de nem hiszem, hogy a rabbi fogadja. Nem szokott nőket fogadni.

– Kérem – könyörgött az asszony –, próbáljon meg mindent, a gyermekemről van szó.

Smelke benyitott a szobába. A rabbi napi siurját tanulta, hajlongott a talmudfóliáns fölött, fennhangon tanult, mint egykor, régen a przemysli beszmedrisben, amikor a zsidó tömegek gondja és felelőssége nem nehezedett a vállára. Az édes-szomorú talmudének megtöltötte a kis szobát. A rabbi nem vette észre Smelkét, aki emiatt az első percben nem tudott határozni, szól-

jon-e az asszony érdekében vagy sem. Azután az asszony könyörgő hangjára gondolt és köhécselt.

– Egy asszony van kint, keresztény asszony – szólt.

A talmudének megszakadt. Reb Mose Teitelbaum felnézett a könyvből, majd kivette hatalmas színes zsebkendőjét és ráborította a fóliásra. Nem határozott rögtön. Eltűnődött azon, hogy látogatói között egyre nő a keresztények száma. Ő fogadja őket, sőt, kámeát [szent követ] is ad nekik. Salamon király imáját írja rá a pergamentre. „S az idegen, aki eljön majd, hogy imádkozzék” – így kezdődik a szöveg. Kezdetben kibúvót keresett, de később rájött arra, hogy nem szabad kivételt tennie.

– Engedd be az asszonyt – mondta a rabbi.

Smelke kiment, intett a kint várakozó asszonynak, és ketten tértek vissza a rabbi szobájába.

– Azt hiszi, hogy én kuruzsló vagyok, azért jött hozzám? – kérdezte a rabbi tört magyarsággal.

– Nem, főtisztelendő úr, de tudom, hogy olyan ember, aki megtisztult élete és cselekedetei révén közelebb áll a mindenható Istenhez, mint más ember fia, ezért az imájának is inkább van foganatja. Könyörgöm, szent rabbi, vérszegény a gyermekem, étvágytalan és -félénk...

A rabbi szólt Smelkének, hogy hozza be a gyermeket, azután felemelte jobb kezét, amiből az asszony megértette, hogy számára a kihallgatás véget ért.

A kisfiú hagyta, hogy Smelke előre menjen, míg ő maga megállott az ajtóban, és előbb végigkémlelte a kis szobát, amelyben minden csöppnyi falrészt könyv fedett. Tekintete azután a ház gazdáját kereste, aki prémmel szegélyezett bársonysapkával a fején ült az asztalnál, s elcsodálkozott.

A rabbi intett neki, hogy jöjjön közelebb. Maga mellé ültette, mosolygott, és megsimogatta az arcát.

– Hogy hívnak, kisfiam?

– Kossuth Lajos.

– Szép név, nagyon szép név. Nagy ember leszel, kisfiam.

– Nem fogok meghalni, bácsi? A szomszéd Iván, a Zolopcsuké, azt mondta, hogy éjjel vámpírok barangolnak, meg fognak támadni, és kiszívják a véretem, mert kék színe van a szememnek.

Az asszony az ajtóra tapasztotta a fülét, és visszafojtott lélegzettel leste a kiszűrődő hangokat. Arra gondolt, hogy mennyi megaláztatáson ment keresztül, amíg eljutott idáig. Hallott az újhelyi szent rabbiról, csodákat meséltek róla, személyesen ismert néhány esetet. Kérte a férjét, hogy engedje a rabbihoz, nem akart az ő tudta nélkül jönni. A férj hallani sem akart erről, s valahányszor szóba hozta, mindig azzal intézte el: „Hiszen tudod, Karolina, hogy Könyves Kálmán már hétszáz esztendővel ezelőtt megszüntette a boszorkánypereket. Eriggy inkább a bártfai doktorhoz. Az igazán érti a mesterségét.” Megjárta Bárfát, de a gyermek állapota csak nem javult. Mit nem csinál hát egy anya, amikor gyermeke egészségéről van szó? Hónapokig harcolt, sírt és követelődött, amíg meg nem tört a büszke monoki fiskális, és egy hangos jelenet után kijelentette: „Nem bánom, eriggy a csodarabbihoz, csak vigyázz, meg ne tudják.”

A rabbi már a második percben felismerte a baj okát. Láta, hogy a barangoló vámpírmesével ijesztgették a gyermeket, és emiatt a lelki elferdülés nyomai mutatkoznak rajta. Ez az oka annak, hogy a gyermek étvágytalan, vérszegény és félős. A rabbi mélyen a gyermek szemébe nézett:

– Okos kis ember vagy te, Kossuth Lajos... ne higgyél a Zolopcsuké Ivánjának... Amit a vámpírról mondott, az csak mese. Vámpírok nem is léteznek... Te pedig kiváló, nagy ember leszel, megírta rólad sok-sok évvel ezelőtt Dávid király a zsoltárok könyvében.

A rabbi a falhoz ment, leemelt egy könyvet, visszajött a helyére és folytatta:

– Látod, kisfiam, a hatvanadik zsoltárban van rólad szó. „Az istenfélők lobogót kapnak” – így van ez megírva. Te leszel a néped zászlóhordozója, ahogy a zsoltáros király megmondta.

– Hát akkor nem fogok meghalni, bácsi? – ismételte a gyermek, és szemeiben megcsillant a remény fénye.

– Várrj, kisleány, hadd folytassam a versszak másik felét. „Mipné *kossuth* szeláh” – ez azt jelenti, hogy Kossuth annyit fog élni, amennyit a ’szeláh’ betűi számértékben kitesznek... Még kilencvennél is több esztendő fogsz élni.

A gyermek kirohant a szobából, az anyja nyakába ugrott, és önfeledten kiáltotta: „Anyukám, édes, nem fogok meghalni! A bácsi kiolvasta, hogy nem fogok meghalni!”

Az asszony pénzt vett ki, odaadta a gyermeknek, hogy vigye be a rabbinak. A rabbi nem akarta elfogadni.

– Ha akarjátok – mondta –, osszátok szét a szegények között. Csak te ígérd meg nekem, hogy sohasem fogsz rólam megfélekezni, és amikor alkalmad lesz, csak jót fogsz tenni a zsidókkal.

– Ígérem, bácsi... Megígérem...

A rabbi a gyermek fejére tette a kezét, rövid áldást mondott, és egy kámeát akasztott a nyakába. Azután kikísérte az ajtóig. A gyermek kezét csókolt a rabbinak. Elváltak.”

Honnan való a történet? Az *Istenkeresők a Kárpátok alatt* című regényből, amelyet egy a maga korában neves csodarabbi-kutató, *Schön Dezső* írt, s 1933-ban jelent meg Kolozsvárott.

És most persze gondolkodhatunk: melyik született előbb? A regény vagy a legenda? Gyanítom, hogy a mű, a regény. (Mely egyébként szokatlan őszinteségű, nem misztifikálja a zsidóságot; aki ezt a mentalitást meg akarja érteni és ismerni, olvassa el ezt a regényt. A gyökök még őszinték.) Az effajta gondolkodású emberek – mint itt a szerző – képviselték a legjobban a későbbiekben is a zsidó magyarságot, vagy ha úgy tetszik: a magyar zsidóságot. Lásd: Kiss József, Radnóti Miklós. A könyv a maga korában nagy népszerűségnek örvendett. Elolvasta jó néhány ember. Az intelligencia révén került be a köztudatba.

És ha már – itt – a zsidó rabbi megjövendölhetette a kossuthi küldetést, más rétegekben mások jövendölhettek hasonlókat, vagy inkább ugyanazt: Monokon a nagy múltú Apjok családból való Apjok Mihály bácsi, aki e szavakkal áldotta meg a bölcsőben fekvő gyermeket: „E fiúcskából az ország vezérle csillaga lesz!” Ugyanott a Papp család által megőrzött hagyomány „hallgatag, égre néző szemű, gyönyörű teremtsérről” beszél, aki *kékre* festett, ringó talpú bölcsőben aludt. Lásd mint motívum: Kossuth *kék szeme*.

De az is lehet, hogy fordítva. A szerző kultuszt épített a csodarabbinak, s a néphagyományból merített. A csodarabbi így igazán *nagy*: a magyar történelem legnagyobb alakjával is kapcsolatban volt, sőt, *meggyógyította* (nélküle nem lett volna Kossuth Lajosunk); jövőbe látó szemeivel, bibliai zsidó vonatkozást idézve azt is látta, hogy a magyar népnek vezérle csillaga lesz. Ráadásul *keresztényt* gyógyított meg, nem hitsorsosát. Tűltette magát a felekezeten, sőt *vallási határokat* lépett át, mely abban az időben szinte elő sem fordult. Mindezt önzetlenül, hiszen a gyógyítás árát, a „hálapénzt” a szegények között osztatja szét. Ráadásul a bölcs rabbi és a gyermek közötti kapcsolat *kölcsönös*: a felnőtt Kossuth, a kisleányból lett „nagy ember” teljesíti ígéretét: kimondatja a zsidók emancipációját...²

² A XXX. Országos Honismereti Akadémián Sátoraljaújhelyen 2002. július 2-án tartott előadás részlete.

KAMODY MIKLÓS

Olaszliszka és Kossuth – postatörténeti nézőpontból

1.

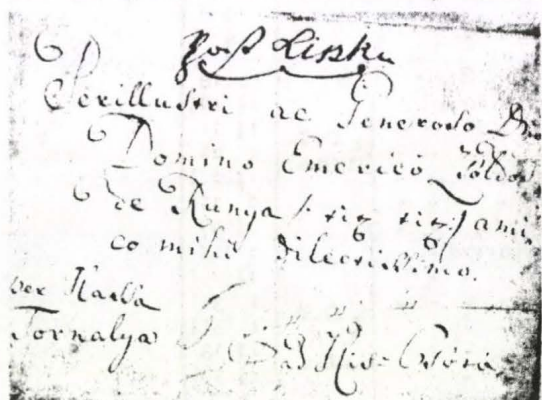
Olaszliszka – vagy régiesebb nevén Olaszi-Liszka – az 1804-ben kiadott *Postlexicon* szerint Magyarországon, a Tiszától jobbra, a tokaji járásban a szepesi uradalomhoz tartozik, katolikusok és helvét (református) vallásúak lakják, postaváltó állomás Tállya és Újhely között, a Bodrog folyó mellett, Béctől 34 és fél postatávolságra. A postalexikon közli a járat útvonalát és közlekedését:

CIV					
St. Nr.	Provinz und deren Unter-Abtheilung, in welcher die O. Postämter, Post- und Kamb. Staj. liegen.	Namen der Ober-Postämter, Post- und Kambiat.- Stationen.	Ober-Post- ämtern die Post- und Kamb. Staj. ge- bören.	Weg-Strecke in Posten.	Zeit von Wien.
Route VI.					
		Bis Ofen f. R. I. St. 17.	- - -	-	18
1	N. U. Pest. Oesp.	{ Kerepes (Közepes) -	f. D. P. N. Ofen.	1 1/2	19 1/2
2		{ Bagh - - - -		1 1/2	21
3		{ Hatván - - - -		1	22
4	D. U. Hevess. Oesp.	{ Gyöngyös - - - -		1 1/2	23 1/2
4		{ Kápolna - - - -	f. D. P. N. Ka- schau.	2	25 1/2
6		{ Erlau (Agria) - - -		1 1/2	27
7	Borsod. Oesp.	{ Mező-Kövezd - - -		1	28
8		{ Harsány - - - -		1 1/2	29 1/2
9		{ Miskolcz - - - -	f. D. P. N. Ka- schau.	1	30 1/2
10	Abaújvár. Oesp.	{ Szikszó - - - -		1	31 1/2
11		{ Tállya - - - -		1 1/2	33
12		{ Liszka - - - -		1 1/2	34 1/2
13	Zemplin. Oesp.	{ Újhely (Satorallya Uj- hely) - - - -	f. D. P. N. Ka- schau.	1 1/2	36
14		{ Velejte 1) - - - -		1	37

A liszcai postaállomás az országos hálózat VI. útvonalán az utolsóelőtti, 12. állomás volt, összeköttetésben állt Béccsel. A megjelölt rend szerint Bécsből szerdán délután indul, Budán, Tállyán át közlekedett a postakocsi; levelet, csomagot és személyeket szállított. Hétfőn a reggeli órákban érkezett Liszkára. Liszkáról Bécs felé a szerdán induló járat (egy héttel később) ugyancsak szerdán délelőtt érkezett az osztrák fővárosba. A másik Liszkat érintő járat szombat délutántól péntek reggelig jött Bécsből, és másnap reggel ment újra Bécsbe. Mivel Liszka és Újhely egy postamérföldnyire (16 km) volt egymástól, ugyanazon a napokon indított és érkeztetett járatot.

Kossuth Lajos anyai nagyapja, *Wéber András* meghatározott értéken (*praetium regale*) kapta a postaállomást, mely biztosította az örökösnek való átadást, illetve az eladhatóságot is. Az ilyen kis forgalmú postahelyen a postamesternek nem kellett kiségitőt foglalkoztatni, maga végezte el a napi teendőket. Szakmai szempontból – a megszokott gyakorlat szerint – a szomszédos, régebbi hivatal vezetője nyújtott segítséget, oktatást számára, ez feltehetően a tályai postavezető lehetett. Szükséges volt ugyanis a helytartótanácsai rendelkezések betartása, azok ismerete, hiszen ezek szabályozták az állomások vezetőinek feladatát. A lizskai posta megnyitásával egyidejűleg nyílt meg Újhely és Velejte postaállomása is 1793. február 1-jén.

Mária Terézia Budán foglalkoztatta Hecht József „postarius inspectort”, aki az „Európai postajog...” című 1749-ben kiadott művében képet adott a posta korabeli helyzetéről. 1749 végén új postai rendtartást adtak ki, megváltoztatták a postai díjszabást. A levelekre – a távolsági díjtételek miatt – a feladás helyét a feladónak fel kellett tüntetni, s ha a feladó ezt elmulasztotta, a postamesternek kellett pótolni. Ezt a rendelkezést sokan – nem minden ok nélkül, a korábban tapasztalt esetek, késedelmek miatt – félreértelmezték. Lipót nádor 1792. december 1-jén kiadott rendeletében (hivatkozva a korábbi 1769. július 1-jei, az 1788. januári, nemkülönben az 1792. február 17-i országos rendeletekre) megparancsolta, hogy „azon leveleket, melyeknek külső lezárt borítékja homlokzati helyén felírva nincs, hogy a levél honnan küldetik, felvenni, továbbítani nem lehet”, elrendelte a rendelkezés újbóli kihirdetését, szigorú betartását.

Ennek a rendelkezésnek tett eleget egy 1799. január 13-án felvett levél esetében *Wéber András*. Mivel ezen nem volt feltüntetve a feladás helye, „*Post Liszka*” felíratot tett a levélre, ezzel pótolta a feladó mulasztását. (Lásd a képen!) A németes írást (nem *postát*, hanem *postot* írt) dekoratív aláhúzással nyomatékossította. Az ilyen, a bélyeggyűjtők szóhasználatával *forlauferek*nek nevezett küldeményeket tartjuk a hely- és keletbélyegzők előzményének.

A lizskai és az újhelyi posta nevééről, az útvonalról, a postajárásról a 18-19. század fordulóján a következőt közlik:

CCIV			CCV					
Namen der Ober-Postämter, Post- und Kambiaturs- Stationen und Briefsammlungen.	Post- und deren Unter-Abthilf.	Reiser- Routen.	Brief-Beförderung.					
			Abgang von Wien.			Ankunft in Wien.		
			Abg.	Abt.	kommt dort an	grbt dort ab	Abt.	kommt hier an
Liska, Poststation im Karschauer D. P. U. B.	D. H. H. H. Semplin. O.	siehe Route VI. Stag. 12.	12. 12.	Offen Tallya	Montag Freitag Freitag	Mittwoch Sonabend Vormitt.	Tallya Offen	Mittwoch Sonabend Freitag

Ujhely, (Szator, Ujhelyi), Festung, im Kaschauer D. P. A. B.	St. Ungar Zemplén, O.	Hebe Route VI. Etag. 13.	36	Wittwech Sonnabend Nachm.	Ufen Tallys	Montag Freitag Nachm.	Wittwech Sonnabend Stab.	Tally Ofen	Wittwech Sonnabend Stab.
---	--------------------------	-----------------------------	----	---------------------------------	----------------	-----------------------------	--------------------------------	---------------	--------------------------------

Olaszliszka postabélyegzőjének erről a korai lenyomatáról tudunk:

A liszkai posta működésének előzménye, hogy Zemplén vármegye 1790. november 27-én terjesztette fel kérését a Helytartótanácsához azzal a javaslattal, hogy Hegyalja vidéke, ahol addig csak Tállyát érintette a postajárat, kapjon Liszkan, Újhelyben és Terebesen postaállomást. A kialakítandó új útvonaltól azt várták, hogy gyorsabb lesz a levelezés, a személy- és áruszállítás, ez pedig mind a szőlősgazdáknak, a kamarai uradalmaknak és a közigazgatásnak egyaránt hasznára válik. A megyei közgyűlés 1791. május 20-i ülésén foglalkozott az újonnan megnyíló postaállomások megszervezésének részleteivel, s Kossuth Lajos nagyapjának, Wéber Andrásnak a neve is szerepel a megyei felterjesztésben a postaállomások javasolt vezetői között. Ezt írják róla a főispánhoz intézett dokumentumban:

„...vagyunk még más két embereink is, akik ugyan nemes ágból nem szakadtak, de erkölcsükre, alkalmatos voltukra, s birtokukra való nézve ezen hivatalra Excellentiádnak bé mutatunk. Az egyik Wéber András, aki 19 esztendőig Eszterházi Imre lovas seregében híven szolgálván s ottan lábas sebet kapván, maga helyett más katonát állítván, elbocsájtatott, s maga becsületét és szép viselkedéséről szóló bizonyáglevelét néküink bé mutatta. Ezután pedig vitézlő Szirmai András és József árváknak jószága gondviselőjévé tétetvén ügyeikben két egész esztendőig hivatalyát tökéletesen viselte, s arról számot is adott, most nemzetes Szirmai Ádámnak tolcsvai inspektora, akinek Liszkan szabad háza s szép birtoka vagyon...”¹

Az iratban arra is találunk utalást, hogy a felállítandó postaállomások ügyében a kaszai postaigazgatóság a megyénél már eljár, és a postatávolságok mérnöki megállapítása, ami a menetrendi adatok tekintetében volt fontos, megtörtént már. Miután a megyei előterjesztést elfogadták, Wéber András 17 éven át birtokolta a liszkai posta jogát. A hivatalos, menetrend szerinti járatokon kívül naponta vették igénybe a postamester lovait, kocsiját a hegyaljai kereskedők. Az igények kielégítésére nagy számban kellett lovat és kocsit tartani a postaállomáson. Valószínűleg nem járunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy a fiatal uradalmi ügyész, Kossuth László Tállyán (a Monokhoz egy óra járásnyira eső postaállomáson) és Liszkan keresztül a megye székhelyre történt gyakori utazásai során ismerkedett meg a liszkai postamester lányával, Wéber Karolinával (1770–1853), és az ismeretségből házasság lett.

Wéber András 1805-ben kincstári értékén eladta liszkai postajogát Unghvári Jánosnak, s 1808-ban Újhelybe költözött.

¹ A közgyűlés jegyzőkönyve Zemplén Levéltárában található, Sátoraljaujhelyen.

2.

A Wéber-féle olaszliszkai postaház ma is áll, megóvásáról gondoskodnak. Udvarán ott volt a nagy itató kút, az udvar háttérében állt a falubeliek emlékezete szerint a tágas istálló, ahol a váltólovakat tartották. A lakóház falán 1973. március 15-e óta emléktábla látható ezzel a felirattal: „Az 1803–1808. évek között Olaszliszka névelkedett az anyai nagyszülőknél – Wéber András postamesternél – Kossuth Lajos, az 1848-as forradalom láng-lelkű vezetője és 1805-ig ebben a házban lakott.” A liszkaiek között él az a hagyomány, hogy nemcsak itt nevelkedett, hanem itt is született Kossuth Lajos.

Zsuffa Tibor ezt írta erről az Észak-Magyarország című napilapban 1977-ben: „A kissé már földbe süppedt, alacsony, földszintes házacska kapuja felett 1792-es szám található. A lakosság ezt az ősi hajlékot tartja Kossuth szülőházának, annak ellenére, hogy Monok központjában egy hasonló két évszázados uradalmi tiszti lak homlokzatán az 1911. május 27-én felavatott bronz domborműves emléktábla hirdeti: 'ebben a házban született...' Az első pillanatra rejtélyesnek látszik az olaszliszkai helyi hagyomány, de megoldódik a rejtély, ha fellapozzuk az olaszliszkai református egyház halotti anyakönyvét. A 2/a kötetben található, hogy a községben meghalt Kossuth László egyéves fiacskája, Károly. A Kossuth-házaspárnak ezek szerint Olaszliszka is született gyermeke, de az nem Kossuth Lajos volt, hanem két évvel fiatalabb öccse. A helyi hagyományt ez a tény és az a körülmény táplálja, hogy a gyermekkorát élő Kossuth Lajos éveken át lakott szüleivel a községben. Bár a rejtély tisztázódott, a Bodrog-parti kis ház Olaszliszka ezután is Kossuth-ház marad.” A Kossuth-házaspárnak harmadik gyermeke volt az itt említett Károly, akit 1805. november 4-én temetett el Tóth István prédikátor. Az első gyermek, egy kisleánya (Zsuffa Tibor kutatásai szerint) rendkívüli körülmények között, postakocsiban született (1800-ban vagy 1801-ben), életképtelen volt, s párnapos korában elhalálozott.

Ténynek tekintjük, hogy Kossuth László 1796-ban kötött házasságot a liszkai postamester leányával (Kossuth Lajos 1800-ra teszi szülei házasságkötésének idejét), Wéber Saroltával (más néven: Karolinával). Ekkorra Kossuth László már az Andrássy-uradalom monoki főügyési állásával cserélte föl korábbi megyei hivatalát, tehát a házaspár nem töltötte az első éveket Liszka. Kossuth Lajos a második gyermek volt, aki csupán néhány hónapig élt a monoki szülői házban. Ő maga is úgy emlékszik vissza: „Én még bölcsőben ringatott gyermek voltam, mikor édesatyám Monokról végleg elköltözött”, s mint tudjuk, ekkor néhány évre Olaszliszka telepedett le a család. A gyermekeikről igen kevés a pontos és hiteles adatunk. Kossuth még születésének idejét sem tudta biztosan. Azt írta egyik levelében, hogy Victor Hugo (aki közismerten 1802. február 26-án született) két hónappal idősebb, mint ő. Zsuffa Tibor véleménye szerint a szülőházban keresztelték, tehát a tállyai evangélikus pap átjött Monokra a fiúcskát megkeresztelni. A közvélekedés azonban továbbra is azt tartja, hogy a tállyai evangélikus templomban történt a keresztelés, az anyakönyvek elpusztulása miatt azonban erre sincs bizonyíték.

Zsuffa Tibor úgy tudja, a család 1808 februárjában költözött Sátorajújhelybe, ahol Wéber András 1815. szeptember 25-én, felesége, *Hidegkövy Erzsébet* pedig 1831. feb-

ruár 6-án hunyt el. A nagyszülők haláláig együtt éltek a szülők és a gyermekek a Barát-szeren (ma Móricz Zsigmond u. 17.) egy földszintes házban. Népes család volt, hiszen Újhelyben még négy leánygyermek született és nevelkedett fel: *Karolina* (1810–1848) Breznay Istvánné; *Emília* (1812–1861), Zsaluvszky Zsigmondné; *Lujza* (1815–1902), Ruttkay Józsefné; *Zsuzsanna* (1817–1854), Meszlényi Rudolfné.

Lajos innen járt előbb az elemi iskolába, majd hat éven át a piaristák közeli rendházába, ahol 1789 óta gimnáziumot tartottak fenn a kegyes atyák.

3.

Kossuth Lajos a postaintézmény iránti rokonszenvét élete során többször is kimutatta, bizonyíték erre a *tértivevény* elnevezésének története. Az 1840-es évek reformidőszakában a Bars megyei Verebély postamestere Dillesz István volt. Mint regále-joggal rendelkező postamesternek saját költségén kellett a postakezelési nyomtatványokat elkészíttetni, természetesen német nyelven. Dillesz István, a lelkes hazafi felkarolta a magyar nyelv hivatalos használatára irányuló törekvést, és azt a maga módján segítette elő: a postai nyomtatványokat a latin szöveg értelemszerű lefordításával magyar nyelven nyomatta ki. Így lett a *Recepisséből vevény*, a *Returrecepisséből viszány*. E nyomtatványok egyike eljutott a Pesti Hírlap szerkesztőjéhez, Kossuthhoz, aki a kezdeményezést meleg hangon üdvözölte, de a *viszány* szó helyett a *tértivevényt* javasolta. Ma is ezt használjuk.

A Kossuth családban kialakult még egy postával való kapcsolat. Kossuth húga, Lujza 1815-ben az abonyi postamesterhez, Ruttkay Józsefhez ment feleségül, aki nagy tiszteletben állt a lakosság körében, még utcát is neveztek el róla. Az abonyi egykori postaház udvarán még megvan az itatóvályú, amit a helybeliek *Kossuth-vályúnak* neveznek emlékezve Kossuth Lajos abonyi látogatására, mikor is lovait itt itatták meg.

Amikor Ruttkay József 1884-ben elhunyt, Kossuth Lujza, a hűséges és áldozatkész testvér kiköltözött bátyjához Turinba, és még nyolc évig vezette annak háztartását. Bátyja halála után visszatért Abonyba, s 1902 óta ott a Ruttkay család sírboltjában pihen.

Zsuffa Tibor írásából tudom, hogy, amikor Kossuth Lajos a felelős magyar kormány tagja lett, megbízást adott kora egyik jeles festőművészenek, Than Mórnak az új „magyar álladalom” postabélyegei tervének elkészítésére. A művész eleget is tett a megbízatásnak, sajnos azonban a szabadságharc bukása miatt csak a tervekig jutottak, a kivitelezésre nem kerülhetett sor. Így a magyar filatélia szegényebb lett egy Kossuthkiadású postai bélyegsorozattal. Ezt pótolta egy emlékv, amelyet 1996-ban a Magyar Bélyeg- és Postatörténeti Világtalálkozó alkalmából az Állami Nyomda Rt. készített Than Mór 1849-es bélyegterve alapján.

BUDAPEST 1996

'96

Tokaj 9. II. 7.

Kovács László

É. KOVÁCS LÁSZLÓ: TOKAJ

POCSAINÉ EPERJESI ESZTER

„Szeretem Hazámat, s a kötelesség embere maradok, amíg élek”
Kossuth-levél Sárospatakon

„A tények hatalmas ereje súlyt kölcsönzött szavaimnak, s érveim igazságát észhez és szívhez hazavitte.”¹ Ezeket a szavakat olvashatjuk Kossuth Lajos saját kezével írt levelében, melyet Kun Pál pataki tanárhoz írt 1874. november 19-én. A levél a Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett, 2002. szeptember 19-én a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben megnyílt emlékkiállítás egyik legértékesebb darabja. A kiállítást 2003 májusáig tekinthetik meg a látogatók, érdeklődők, iskolás csoportok. Akár történelemóra keretében is betekintést nyerhetnek az eredeti dokumentumok és korhű tárgyak világába.

Belépve a díszterembe mindannyiunk szeme elé tárul a pataki diákoknak a galériáról leomló 1848/49-es zászlója. A nemzeti színű zászló felirata: „Föl a hazáért s a szabadságért.” Tudjuk azt, hogy a március 15-i pesti forradalom híre már 18-án megérkezett Patakra. Estére az ifjúság zenés-fáklyás menetet rendezett, és leverte a posta épületéről a kétféjű sast. A diákság szervezkedett. Néhány nap múlva kilenc pontból álló kérvényt juttatott el az egyházkerületi közgyűléshez. Ezekből a közgyűlés ötöt elfogadott. Az ifjúság vezetői irányításával megszervezte a nemzetőrséget. 193 diákról tudjuk, hogy a honvédségben harcolt. Természetesen névsor, lista a hadba állt diákokról nincs. Ha volt is, megsemmisítették. A szabadságharc végén megtorlás és halál várt azokra, akik fegyvert fogtak. Páldi Jeremiás, az iskola volt tanára, kéziratok anyagában részletesen feldolgozta a 48-as diákok történetét és a meglévő dokumentumokat, Hoffman Arnold pedig könyvben megírta a vörös-sipkás 9. honvédszászlóalj történetét. A vörös sipkásokat olajfestményen megörökítette Bertha Zoltán festő, pataki tanár. A festmény Palágyi Deák Geyza hatalmas méretű Kossuth portréjával együtt látható a kiállításon.

A vitrinekben értékes eredeti dokumentumok, tárgyak, kéziratok, könyvek vannak elhelyezve. Ki van állítva Kossuth Lajos édesanyjának, Kossuth Lászlóné született Wéber Karolina saját kezűleg írt levele, melyet 1834. április 11-én a pataki iskola akkori rektorprofesszorához írt az Országgyűlési Tudósítások ügyében. Tanulmányozhatjuk az édesapának, Kossuth Lászlónak levelét is, melyben apósának, néhai Wéber András postamesternek a pataki iskolát illető tartozását magára vállalja.

A Kollégium levéltárában hűségesen őrizzük az iskola anyakönyveit. A kiállításon azt az eredeti anyakönyvet tekintheti meg a látogató – nemzeti színű szalaggal megjelölve –

¹ Sárospataki Református Kollégium Levéltára: C/XCVI/49701/841. Kossuth Lajos levele Baracconéból Kun Pál pataki tanárnak.

amelyben pataki diákként Kossuth Lajos neve van bejegyezve. A látogatók tudósítást láthatnak az újhelyi, eperjesi, pataki diákevekről, majd az Újhelyben töltött ügyvédi időszakról. A szabadságharc írásos és tárgyi emlékei, az 1848-49-es szükségpénzek, Kossuth-bankók, a szabadságharc bukásának dokumentumai, az emigráció éveit teszik teljessé a kiállítást.

A jubileumi emlékkiállításon megtekinthető a nagy becsben tartott, kincsként őrzött *Kossuth-levél*. Kossuth Lajos Kun Pál pataki tanár levelére válaszol, és tanácsot ad, hogy lehetne Zemplén megyében egy erős Függetlenségi Pártot alakítani. A levél bevezető sorai elbeszéli Kossuthnak hazájával szemben érzett aggodalmait, vívódásait, érzéseit. Kun Pál levelében azt írta, hogy Kossuth egykor szavával hadsereget teremtett a hazának, ma is életre tudná hívni a Függetlenségi Pártot Zemplénben. Kossuth inkább a bajokról beszél, arról, hogy a kiegyezés óta Zemplén – az ő szülőmegyéje – inkább megtagadta múltjának dicsőséges hagyományait. Barátja, Szemere Miklós is azt tanácsolta, hogy ezen a helyzeten csak anyagilag, pénzzel lehet segíteni. De Kossuth reméli, hogy mégsem olyan reménytelen a helyzet, hisz akkor Kun Pál tanár úr sem fordult volna hozzá tanácsért.

Kossuth tudja magáról, hogy tehetetlen száműzött. Más volt a helyzet régen. *„Más volt a Nemzet és más volt az én helyzetem. Akkor a hazafiúi lelkesedést a Nép a levegővel szívtta magába.”* Majd így folytatja tovább: *„Hányszor nem szállaltam fel az utóbbi hét év alatt, meg-megjelölve az ösvényt, mely a közös ügyes fogság szénsavas gőzéből a függetlenség szabad levegője felé vezethet! Volt e szavamnak g y a k o r l a t i sikere? Soha! Egy mákszemnyi sem! Deák Ferenczhez trott nyílt levelemtől kezdve a Függetlenségi Pártnak adott válaszig. – soha!”* Nagy keserősége, hogy szavainak, tetteinek nincsenek gyakorlati eredményei. Talán *„Egy kis mulékony hírlapi zajgás, itt ott egy sóhaj talán mely a szellővel tova száll, legfőlebb egy kis szó vita, egy üres óra töltelékeül, – de gyakorlati eredmény semmi.”* Ezek között a keserű sorok között is érezni, tudni lehet Kossuth hitvallását.

Kossuth kifejti a tanár úrnak, ha nincs Zemplénben Függetlenségi Párt, azt ő a messze távolból nem hívhatja életre. A pártalakítás nem a magvető műve, hanem azé, aki a jövőre számít. Tehát nagyon fontos ügy. Akkor teljesedhet ki, amikor a jelen, a cselekvés ügyével építi a jövőt. Kossuth tudja azt, hogy Hazájának arra a befolyásra is szüksége lehet, amit az ő neve jelenthet nemzetének. Tanácsot, útmutatást ad. Sorra veszi a tényeket, lehetőségeket. Fő mottója: *„Éljenek cselekvő political, s társadalmi életet.”* A párt alapításhoz is kijelöli a helyes utat:

„Vegyétek Önök számba a tényezőket, melyekre számíthatnak. Értekezzenek kezdetben magán bizalmas úton, miszerint tájékozva legyenek az iránt, hogy mely vidékek azok ahol kilátás lehet a pártnak tagokat nyerni. E tájékozás folytán minden egyes tényező számára válasszák meg a munkatérét s válogassák meg mind azt hogy kikre mind azt hogy miúton érvényesítheti hatását. Vegyétek időnkint számba az eredményt, s a mint e minden feltűnés nélküli harmatszerű munkásság által legalább is egy pár száz ember biztosítva lett a párt számára, azt a pár száz embert jól választott helyen és időben gyűjtsék össze közgyűlésre, constituálják Függetlenségi Párttá egy előre kidolgozott program alapján, a constituált pártnak válasszanak orgánumokat, s aztán egyénenkint, úgy mint pártilag hogy úgy

mondjam szerves erővel éljenek cselekvő politikai s társadalmi életet. Ez a fő dolog. Ez a legbiztosabb út a pártnak tekintélyt, súlyt befolyást biztosítani."

Mit is jelent ez? Sajnos vidéken egyáltalán nem volt közélet. A közügyek iránt jellemző a részvétlenség, a közömbösség, a hallgatás. Mindenki mindent az országgyűléstől, a kormánytól várt. Kossuth kihangsúlyozza levelében, hogy a fővárosnak túl nagy a szerepe. A vidék eltörpül mellette. Mit lehet tenni, hogy a közéletet társadalmi úton felelevenítsük? Fontos, hogy a Függetlenségi Párt elveit vallók, hazájukat szerető hazafiak feladatul tűzzék ki – Kossuth szerint ezt már a pártalapítási programban is ki kell mondani –, hogy az elszibbadt közéletet, városokban és falvakban egyaránt fel kell eleveníteni. Tevékenyen részt kell venni a községi, városi, megyei ügyekben. Nem szabad közömbösséget mutatni. Mindazt, ami igazságos és jó, elő kell mozdítani. Az igazságos ügyért kiállni, és megvalósításáért küzdeni hazafiúi kötelesség. A gyengét támogatni kell, az elnyomottat pedig oltalmazni. Kossuth felhívja a figyelmet a megyei közélet fontosságára: *„Ne hanyagolják el Önök a megyei életet. A megyei közélet felelevenítésében fekszik a nemzet önállóságának, szabadságának kulcsa.”* Törekedni kell arra, hogy a Függetlenségi Párt elveivel kapcsolatos kérdések a megye közgyűlésein tárgyalás alá kerüljenek. Az egyének által felterjesztett petíciók hatástalanok maradnak. Szükséges, hogy döntő ügyekben a megye intézzon kérvényt az országgyűléshez. Ilyen döntő ügy Kossuth szerint *„az osztrákkal kötött Vám és Kereskedelmi szerződés felmondása.”* Sürgeti ezt, mert véleménye szerint ennek most jött el az ideje. Mert ez a szerződés forrása a magyar nép elszegényedésének. Véleményében kifejti, hogy a külön vámterület a külön államiságnak a szimbóluma. A függetlenség megteremtője. *„Ki tudja nem lenne e egy ily folyamodás, s az általa eléidézendett vitatás az első lépés a közszellemnek felelevenítésére Zemplénben? az első lépés arra, hogy az én szülő megyém ismét azzá legyen, a mi hajdan volt, a nemzet jogainak, szabadságának erődjévé. Tenni, és tenni, és ismét tenni tisztelt Tanár úr! Ez a legsikeresebb propaganda.”*²

Kossuth Lajos levelével együtt állítottuk ki fiának, Kossuth Ferencnek kéziratos levelét. Édesapja halála után, 1903. szeptember 20-án meglátogatja a pataki főiskolát. Erről tudósítja az iskola közigazgatóját. A pataki kollégium és a város mindig hűséges volt egykori tanítványa, Kossuth Lajos iránt. Halála évében, 1894-ben a város Kossuth Lajos alapítványt hozott létre. Ez az alapítólevél látható a kiállításon.

Befejezésül hadd idézzem Kossuth leveléből kicsendülő hitvallását, és legyen ez üzenet a ma élő nemzedék számára is:

„Szeretem Hazámat, s a kötelesség embere maradok, amíg élek.”

² A következőkben hasonmásban közöljük Kossuth teljes levelét, amelyet – szokása szerint – gyászkeretes levélpapírra írt.

Tisztelt Tanár ur!

C./XCVI./49701./841.-
1/II.

Sokszor és sokat tündöttem hogy mit válaszoljak múlt Octoberi becses leve-
re, mert szerettem volna megérteni, hogy Ön várahozásának megfelelően
akkor is az őzinte nagyrabecsülésnél fogva, melyel nyilvános felszólalásai és
néhány beszédai elismeréséért folytán Ön vért viseltetem, mind azért is, mert
a hazafiúi bánaton kívül egy nemet is szígyennek és ezem valahányszor
eszembe jut, mennyire meglepett a hét év óta az én szülő megyém egész
multjának dicőös és hagyományait

De sajnálattal kell megvallanom hogy tündöttem csak tápáolagos és
mennyire vérelett. Feljességgel nem bírom eladni, hogy minél ism. lehet
néh. én képes valóban a bízás és a bízás és az aron feltévést, hogy én, sz.
vammal, mely egykor hádsereget teremtett a Hazának, ma életre tudám
hívni a Jüggelenségi pártot Zemplénben.

Mag. Kézdelem Szemere Miklós barátomat, ki látogatásával meg-
örömeztetett, ha tud-e ki a megyei körülményeket ismeri, nekem
erre miévt jelölje? válasza az volt hogy igen is tud de csak egyedlen egyet
küldje szék erre forinost, hogy salán lehetne a széköl valami, másképpen
a mai Zemplénben, nem.

Ehez nem kell commentár.

De Tanár ur, bár a múlt leveletől látom sajnálattal, de még sem
ennyire késségtől, mert a helyszét. Különben nem fordult volna én hozzá.

On aron bejölés emlékeiből indulva mely egykoron szavam a Nemzetre
bízást gondoltja hogy szavam ma is megadta hatását Zemplénben a Kör-
szellem szépség vért.

Más idő volt az az Úr Tanár ur! más volt a Nemzet, és más volt az én
helyzetem. Akkor a hazafiúi lelkességet a Néj a levegővel szava magába. Nagy
idő, nagy fogékonytágot termelnek. Egy levegőben is egy fogékonytágot mellett nem
csak ha annak szavai, ki a szorongatott Nemzet Vezetéke ismert nem hang-
zottak el hazafiatlanul. De bár a hazaság része volt is annak hogy a Néj saját
lelké szavakait hallotta ajkairól hangzani, és határozotttágoton saját ha-
tározotttágot, tevékenységében saját akaratát látta valóra, még sem
kell a hatályosság tényezői körül aron körülmények kifejezteni, hogy a Nemzet
hasalmanak lelkeményese valék, és büszkségem a nyomasztó szavakkal
végződik: "a Haza nevében rendelem és parancsolom". És a hozzá közt
erély soram a Hazának a hádsereget. A büszkség csak lelkességet keltet-
tett, vagy ahol meg volt, kitartásra épített.

De hol van ma a "névtelen Jéllistenek" nemzete? -- -- És mi vagyot
én ma? egy széhesen számított, kinek, smert szavaihoz belekevést nem
csalóhat, szava a pusztában kiáltónak szöve.

Gyakran tapasztaltam. Sőt mindig.

Hányszor nem szölköttem fel az uszti hét év alatt, meg meg jelölve az
ösvényt, mely a házfiú ügyes fogásig szén szavak gőzéből, a Jüggelenségi szölköt
levegője felé vezethet! Volt a szavamnak gyakorlasi dikté.

Soha! egy máhóremnyi sem! Deak Szemerehez írott nyilt levelemről kéne
a Jüggelenségi pártnak adott váladomig, -- soha!

Bár a tárgyat melyről szölköttem olyan volt, hogy magukban is re-
gisbe hozható a hazafiúi szölköt minden hazafiat a nemzeti lelkességet és szölköt
a szabadság vágy, a múltak emléke, a jelen szégyenteljes nyomasztása, a jövő
szölköt neménytelensége, minden erély és anyagi érdek kapcsolatosan a Kör-
szellem

latosan megírta magát. A segély magáéon és az Isten megsegít egy nem létező fogalom má volt. A hisztonizmus érzése annyira erős volt a Nemzetben, hogy mindenki minélis az országgyűléstől a Kormánytól várta. Ha valahol (báránas a trianoni pillanatra) egy katasztrófa után minden nagyos kükusik, még az elhagyott lapot is a felett ütött lármát, hogy a Miniszter mielőtt nem halgassanak el az alkatlanul állások. Ha pedig politikus meggyőződés, hogy a miniszter minélis szita, mindenki minden a központosítól várta. A főváros miniszter a vidék semmi. A szitaizmus annyira meggyőző, hogy alig juss valahol a vidék közété, ~~valahol~~ alkalmas helyen, hogy a kifejezésen is meggyőző gyűlés formája egy kis vértékenyest löveljen, vagy a közlést szitaizmuson felelevenesse.

Az én levén a helyzet megváz, job győzve, hogy a litigyelelenségi páns
alvris váltó hazafiak az által késztethetnek elő legkrasusabban pánszút szá
mára miné schensélyes állást, mind szárm erőt, miné befolyásos jöve
döt, ha feladatuk sűrűk ki maguknak, miné egyénileg, miné pánszlag hogy
folytonos tevékenységgel, az elábrabót közéletet, meggyében, kénsorokban
közösgeiben, társadalmi szén felélevenisen sökekedjenek.

En ert az Oxbrágos Döggeslendei prágá porpármájban foglalt elvek
mellét máis a prágá alahuláti porpármájban is kimondánám; csak hogy az-
sán a kimondott szó, úgyis hang ne maradjon

Ítélt: sovány, vérsz Kell verni a Kőrségi Bárosi Megyei ügyekben. Nem kell azaz gondolni, hogy kusebbisgeben vagy is oss együtt állanak; melior saosik nekem elhinni, hogy ha az emberek látják és folyvást látják, mikin azok hű a Bűgtesenségi praisch szaxsznak, a Nig érhetsz mindenben 's mindenhez kurgalommal felkarolyák; mindené a mi igazságszalan vagy xos2 megahadályozni mindené a mi igazságos és jó elmondásai a nyugit támogatni, az elnyomottak elalmarri igazságnak, az sokkal hasznosabab propagandulés a Bűgtesenségi prais szaxsznak szaxszai sáosza mint akik hűek ahaz mi hangszasos kurdusárai

Különösen agyintom az anyagi érdekek megélése. Menek ennél hatalmasabb zúgó az emberre érő befolyásokra. Ha valamely Kétség, Város, vagy más egy vagy más fontos anyagi érdekkel szembe kerül a párenál magán személyesleg identifikáltni, biztos lehet Ön benne, hogy az illető lakosság többsége a párenál megeléged nyerne. Egy nemzeti érdekkel oly össze függő komplexumot képeznek, hogy bár az ember csak egy specialis érdeket karol is fel, szerénységgel a felhárult érdek örök hasánná mossa át ki hat.

A hangsúlyozás el őri és Megyei élet. A Megyei Közlöny feltevéseiben felhívják a Nemzet önállóságának szabadságának kérésére. Így, nagyon szűkre van már szűkítve a megyei működési kör, hanem az ére még is csak munka kör, és az intenzív életnek az a jellemzője, hogy munka kör és tevékenység, az intenzív élet erejével, az extenzivitással is jellemző.

Van e. Zemplénben a Magyar biralmasnynak olyan sárga ki a Püggelentsegi
párshor tarsorok? nem tudom. Ha van, püggelentsegi creillyel a számkirányt
Egyes ember is képes exaktolni, hogy vele számkirányt kell, mert a sz. egyenlő
alján a számkirányt köze, káta megőrt áll a püggelentsegi vélemény, melynek
is kátafi creilly soha sem maradt hasad nélkül.

Igen igen nagy felforgást okozott az országban az annál, ha a Züggelender párt elveit valódi templónyi hazafiak axon lennének, hogy az a párt elvei val kapcsolatban lévő kérdések, Templon Magyar Közgazdasági Társaság alá kerüljenek - Ez pedig azt hiszem műveimben van. Az Országgyűléshez magánosok által intézett petíciók, a mint látniuk nem sokat érnek. De ha egy egy jól választott kérdésben, a megyékhez intézteik folyamatosan, minél számossabb alábbással, az kérelmek, hogy a megye intezzen Kérvényt az Országgyűléshez; abban még ha a kérelemnek hely nem adnak is; a provokáló tárgyalásnál fogva, nagy felforgást keltnek. (Három első lépést oly tárgyat kellene választani, melyről feltételezhető, hogy más párt felől

beliük közül is párszótára szél.

Hyen tárgy: az Országokkal közösen Vám és Kereskedelmi Szerződés felmondása. Ennek éppen most van ideje. E szerződés oly vesztésos formája, magyar Ország progresszív előregyűjtésének, miként én valóban, csak a vidéki községekkel és kisebb városokkal való találkozásom annak magyarázatát, hogy a meggyék ennek felmondását nem sürgetik.

Nem erőszakkal sem itt a tárgy végsőleges fejtegetésébe, melyet csak más módon, azok nyitányos kifejtésével a tárgy körüli nézetekből lehet. Nem is gondolom, hogy a végsőlegesen fontos úgy, ennek beható figyelmét kikerültesse. Általánosságban minél több aláléggal folyamodás az inkább a megyéknek, azé mondia nem sem kell, hogy a tárgy az Ország függetlenségével a legrosszabbat kap, csatlakozva van: mert a külön vámkörüllet a Külön államiságnak symboluma; a vámkörüllet összeolvadása pedig az állami összeolvadásnak keresztje. Ha nem számítva a megye viszonyait, a politikai tekintetben a folyamódásban nem lenne tanácsos említeni; és csak a közgazdasági hátsérültségeknek kiemelésére, és a Külön vámkörüllet feloldására, nemzeti vámkörülletre, melynek után az államiságának indokolására kellene szorítkozni.

Kérdés nem lenne, hogy a folyamódás, és az általa előidézendő vesztés az első lépés, a közszellemnek felelevenítésére Kamptónban? az első lépés az, hogy az én szülő megyém ismét azé legyen, a mi hajdan volt a nemzeti jogainak szabadságának erőforrása.

Tenni, és tenni, és ismét tenni: ez az első Tanács ur! az a legelső, nagyobb propaganda.

Mind az aronban, levalem hozzájárulása dacára nem fog ön várakozásának megfelelni. Tudom, és sajnálom, de a mit vártam, az nem lehettem.

A mi az a kérdés illeti, az absentia és tanácsosabb, vagy a balhőnép pártjai közötti választás? az olyan kérdés, mely nem az általános eljárást szabály, hanem a vidékről, vidékre differenciált kérdésmintéket megfontolásának körébe tartozik. Ahol a kormány pártjához győzelme bizonyos, ott helyén lehet az absentia. Mindegyiknek az is ahol a balhőnép pártjához győzelme bizonyos. De ahol a kimenetel kétséges, ott még is csak tanácsosabb a balhőnép pártjához felidőre adni az okát, az okát, mert egy pontban még is csak találhatók az ellenfél érdekei; és az az, hogy minden első meg kell felelni miszerint a Balhőnép pártjához az okát az okát meg kell felelni. Különben is én megvallom, hogy a balhőnép pártjához hatalomra jutása, mely az oly állapot, melyen a miniszter a szándékát állanak a nemzeti körökkel kell járnia, miszerint a függetlenségi pártjához első lépéssel, ha csak valami „választás” az az ok, melyet meg nem várja. Nem első eset lenne. És új nincs semmi a nagy alatt.

Egyébiránt az absentia vagy nem absentia kérdés, még nem első kérdés. Lassuk első mi választás vagy nem választás a függetlenségi pártjához választás köré.

Jogadja ez az első Tanács ur. Kiváló nagybecsűlősem bizalmasan és barátiul köszönetet.

Köszüth

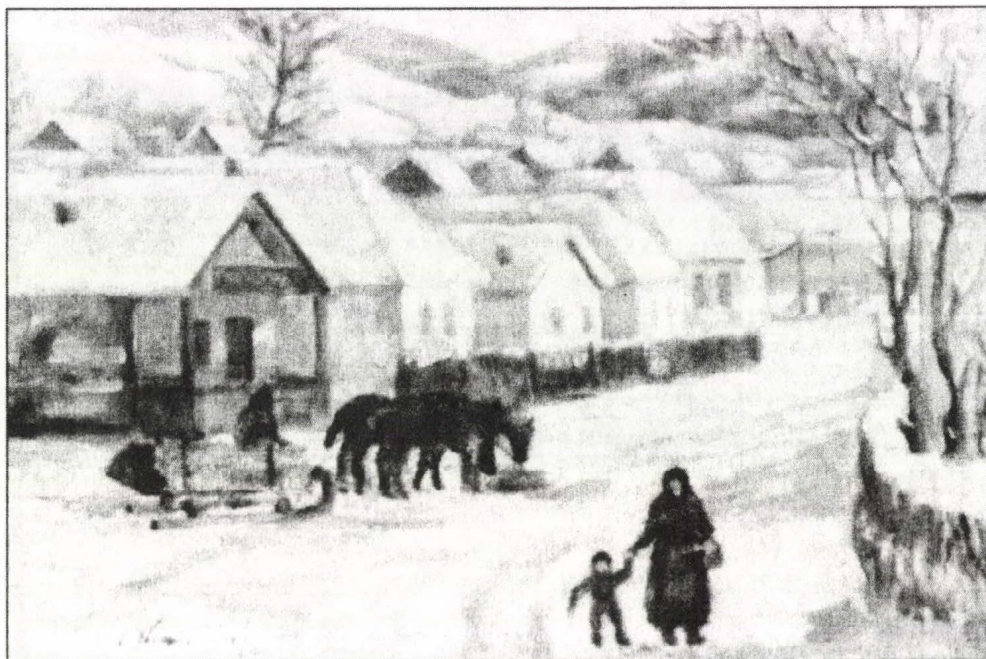
Baraczone Nov. 19. 1874

Kiss Pál Tanács urnak, Száros Páskor.

GÖMÖRI FAZEKAS

GÖMÖRSZŐLŐS TÉLEN

KAZINCZY ÉS KORA

FRIED ISTVÁN

Kazinczy Ferenc Orpheusa (A 2001-es kiadás margójára)¹

Mindazok, akik hajdan és mostanában Kazinczy Ferenc mellett vagy ellen nyilatkoztak meg, a kazinczyánusnak² vagy anti-kazinczyánusnak minősíthető irodalomértelmezések majdnem kizárólag a fogság utáni Kazinczy tevékenységét elemezték, bírálták, utasították el vagy magasztalták. Kazinczy Ferenc fogsága, majd a fogságot követő roppant küzdelem a nyelvért, az irodalomért, az élhető életért különféle megközelítésekben más-más érték-hangsúlyokat kapott. Ugyanakkor a fogság előtti Kazinczyra a megérdemelt-nél jóval kevesebb fény vetült, és részint még azoktól is pozitívabb megítélést kapott, akik a fogság utáni „irodalmi vezér”-ről csak elmarasztalással tudtak szólni. S mindezzel párhuzamban nem egyszer a fogság utáni Kazinczyt úgy olvasták rá a fogság előttire, hogy túlságosan hangsúlyozódott az az irodalom- és nyelvszemléleti, művészetelméleti és a politika területére utalható újragondolás, amely – már csak az alapvetően különböző történeti, anyagi, életmódbeli viszonyok miatt is – aligha volna tagadható. Az azonban igaz, hogy Kazinczy Ferenc első, fogság előtti periódusában lényegében megalapozódott irodalom- és művészetfelfogása, amelynek a fogság után – ha megváltozott körülmények között is, minek következtében erősen változó modalitással – igyekezett érvényt szerezni. És éppen az *Orpheus* című folyóiratban közölt művei, továbbá a szerkesztői módszer tanúsítják, hogy részint a világirodalmi kitekintés, részint a fordítás mint nyelv- és irodalombővítés kezdettől fogva nem egyszerűen foglalkoztatta, hanem nemzeti-irodalmi szervezőmunkájának középpontjába kerültek. A fogság alatti és a fogság utáni periódus értelmezésében a Kazinczy-életrajz (Kölcsy Ferenc emlékbeszédében, majd Toldy Ferenc monográfiájában, de messze nem utolsósorban Petőfi Sándor verses és prózai munkájában) olyan szenvedéstörténetté alakult, amely magyar írói sorsot jelképezhetett. Ka-

¹ Első folyóirataink: *Orpheus*. Sajtó alá rendezte: *Debreczeni Attila*. Debrecen 2001. Csokonai Könyvtár. Források. (Régi kortársaink). Sorozatszerkesztők: *Debreczeni Attila, Imre Mihály, S. Varga Pál*. A továbbiakban csak abban az esetben hivatkozom a szakirodalomra, ha hangsúlyozni szeretném a kutatói álláspontot. Az Orpheusban közölt szakirodalom mellett *Busa Margit* bibliográfiáihoz utasítom az érdeklődőt: Kazinczy Ferenc bibliográfia. Miskolc, 1981.; Kazinczy Ferenc bibliográfia 2. Sátoraljaújhely, 1994. Vö. még: Széphalom évkönyv 1993: 193-200., 1994: 3-10., 1997: 101-116., 2001: 93-101.

² A magyar irodalomtörténet (úgynevezett) kazinczyánus alapozottságával és hagyományával szemben fejtette ki nézetét *Csetri Lajos* könyve: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában*. Bp., 1990. A kötetet ismertetem: *ItK*, 1991: 97-102.

zinczy Ferenc ennek révén korszakot meghatározóvá, többeknél „névadó” személyiséggé emelkedett,³ akihez fűződő viszony egyben irodalmi értékelés révén artikulálódhatott.

A fogság előtti Kazinczy Ferencről jó darabig Váczy János monográfiájából, illetőleg a szintén jó darabig hiányos (azóta kiegészült, bár feltehetőleg sosem teljessé váló) levelezésből lehetett értesülni. De az *Orpheus* mellékleteivel együtt oly kevés példányban volt hozzáférhető, hogy nagyon kevés kutató akadt (köztük Szauder József talán a legnagyobb érdem),⁴ aki visszanyúlt az eredeti forrásokhoz. Ehhez hadd tegyem hozzá, hogy a fogság előtti Kazinczynak túlzás nélkül állítható országos, de legalább is regionális jelentőségű tevékenysége, iskola-felügyelői, -szervezői munkássága még messze nincs feltárva, és így még sokat emlegetett jozefinizmusának gyakorlati vonatkozásairól sem tudunk annyit, hogy viszonylag elfogadható megállapításokat tehessünk. Az *Orpheus* sajtótörténeti jelentőségéről már többen értekeztek (Szauder József mellett Kókay György; bár konklúziójuk eltér egymástól), és talán Kazinczy Ferencnek a jakobinizmus felé vezető útjáról is viszonylag bőségesen szólt a kutatás (elsősorban Szauder József). Az *Orpheus* teljes egészében történt kiadása, bibliográfiai feltárása minden eddiginél inkább teszi lehetővé a kutatás számára, hogy szembenézzen az 1789 és 1791 közötti, sok szempontból „sorsdöntő” esztendők Kazinczyjának dilemmáival, amelyek a kutatásban meglehetősen „átpolitizálva” jelentek meg, s a meggyökeresedett és olykor túlzó „jakobinus-felfogás” fényében lényegesen radikálisabba rajzolták a Kazinczy-portrét, mint amilyen az – az *Orpheus* tüzetes végigolvasán – látszik. Valójában Kazinczy felvilágosodásának jellemzése gazdagodhat majd, ha ez az *Orpheus*-kiadás új megfontolásokra készteti a kutatókat. Szauder József alapvető Kazinczy-dolgozatainak (már ami a fogság előtti Kazinczyt illeti) a világnézeti kérdéseket tekintve Mezei Márta személyében méltó folytatója lett, s az érzékenység témakörében Debreczeni Attila adott közre figyelemre méltó tanulmányokat, míg a sajtó alá rendezés/feltárás tanulságai nyomán fölvetődött problémákat a kötethez írt utószó és jegyzetanyag összegezi olyképpen, hogy számot vet a kutatás eddigi eredményeivel.

Debreczeni Attila az eddiginél jobban hangsúlyozza és alaposabban értelmezi az *Orpheus* hármas téma-megjelölését, amely egyben célkitűzés is; nevezetesen olyan „hónapos írás” megjelentetése tetszik a Kazinczy Ferenc megjelölte célnak, amely összefüggésbe hozható a magyar felvilágosodás (és klasszicizmus) jóízű-elvű művészet- és lételfogásával (többször idézett szerző az irodalmi ambíciókat tápláló porosz uralkodó), ugyanakkor a „nyelv-tökélletesítés” nem a kevésbé szűkkörűen ismeretterjesztő munkák, hanem „poézis” által valósítható meg, s így az „alkalmazott” esztétika egy igencsak korhoz kötött változatával kíván szolgálni a lap. Amely a műfaji-tónusbeli-hangvételi eltérésekkel jelzi az irodalom és így a nyelv differenciálására, rétegzésére törekvését. S az a tény,

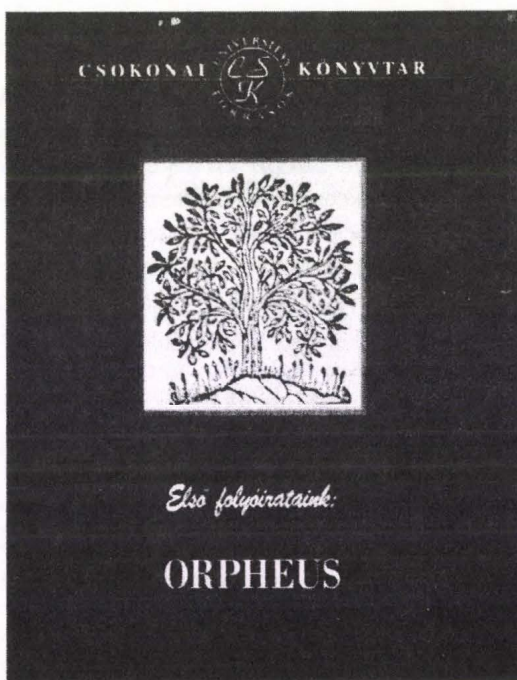
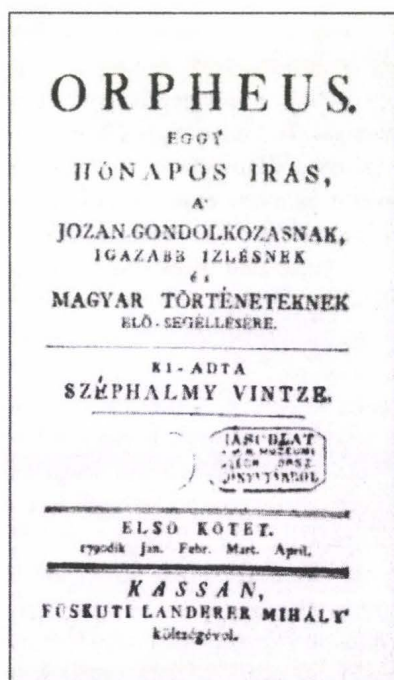
³ Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. Pest, 1859.; Benkő Loránd: Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelv-tudomány történetében, Bp., 1982. A kötet ismertetem: ItK, 1984: 521-524. Vö. még: Bartos Imre: A hazai latin nyelvű irodalom Bessenyei és Kazinczy korában. Székesfehérvár, 1932.; Ort János: Irodalomesztétikai kérdések Kazinczy korában. Bp., 1936.; Sík Sándor: Kazinczy kora. S. S. előadásai a szegedi egyetemen. Szeged, 1942. Itt jegyzem meg, hogy Váczy János máig alapvető Kazinczy-monográfiája címével a Toldy Ferencére játszik rá.

⁴ Szauder József: A romantika útján. Bp., 1961. 115-141.; Jancsó Elemér: Kazinczy Ferenc útja a jakobinus mozgalom felé. Klny. a kolozsvári Bolyai Egyetem Emlékkönyvéből. Kolozsvár, 1956. 367-391.

hogy erősen válogatva ugyan, de „rossz darabokat” is fölvesz, attól az utókortól kaphat igazolást, amely egyfelől megfelelő távlatból képes mérlegelni, másfelől értékelni tudja Kazinczy kontrasztos szerkesztői módszerét. A „magyar történetek” megjelölés, valamint az e címszó alá sorolható többi terület („characterét, gazdagságát, Culturáját” illető) művelődéstörténeti elképzelést sejtet, a jelen kezdemények visszafelé meghosszabbításának lehetőségével kecsegtet.⁵ Debreczeni Attila jogosan jegyzi meg, hogy éppen ez a harmadik tárgymegjelölés nem teljesedett ki; igaz viszont, hogy Ráday Gedeonnak Szenci Molnár Alberttel kapcsolatos közleménye Kazinczy XIX. század eleji törekvéseiig mutat előre. Ezt a hiányt némileg ellensúlyozandó a Literatori Tudósítások magyar irodalmi körképet adnak, amely körképen föltetszenek azok az irányok, amelyek felé szerzők és fordítók haladnak.

Ami viszont mindenképpen hangsúlyos említést érdemel: mily erővel és mily változatos formában (változatos műfajok révén) reagál a szerkesztő Kazinczy II. József uralkodásának utolsó, II. Lipóténak első esztendeire. Ez nem pusztán személyes érdekelttségével magyarázható, bár természetesen avval jelentős mértékben, hanem azzal a különös helyzettel, amely a sikeres nemesi/nemzeti ellenállás illúzióit táplálta. A (politikai) szituáció megítélésében számos olyan személyiség fejtett ki egymáshoz (legalábbis) közeli álláspontot, akik korábban éppen II. József uralkodásának megítélésében különböztek. A II. József iskolapolitikáját szolgáló Kazinczy Ferenc „vezércikként” közölte gr. Zichy Károly beszédét, aki így kezdte: „El-érte mai napon a Nemes Haza azon fő-tzélját, mellynek gyakorlásától huszon-öt esztendőknék forgása alatt el-rekesztetvén...” (kimondván azt a sérelmet, hogy huszonöt éve nem hívták össze az országgyűlést), s ezt aligha lehet Mária Terézia és II. József dicséreteként értelmezni. Ugyanebben a számban (1790 Oroszlán hava) Orczy Lőrinc 1784-ben „Felséges nagy emlékezetű Királyunk s Anyánk” névvel illeti Mária Teréziát, „kinék hamvát örökös tisztelettel áldja Országunk”. Másutt az egymást összeolvasni készítő írások talán rejtettebben árulkodnak a szerkesztői eljárásról. Gróf Teleki József 1790-es beszédének nyitánya: „Ha egy, a szélveszek által kormányról le-tüttetett, és a maga kedves Seregétől, azzal köz hajó törés által el-szakasztott Kormányosnak, nem lehet örömmel meg-nem telni, a midőn, a kegyetlen fergeteg meg-tsen-desedésével; magát, és utolsó veszedelmek között hányódott társait, az el-romlott hajó töredékjeihez fogózkodva, a rév-partban öszve-jöni, és bár veszedelmen kívül lenni szemlélheti; nem tsudálkozhatik, azt vélem, én rajtam is senki, ha most e mái napon, magamat ismét ezen velem együtt hajó törést szenvedett kedves hajótskámnak kormányja mellett látván, örömöm nagyságát el-nem titkolhatom, s el-titkolni nem-is kívánom”. (Iker hava 1790) Hogy az ismert antik toposz köszön vissza a hajó-allegóriával, a kortárs számára nemigen lehetett kétséges. A horatiusi indíttatást erősíti a beszédben előforduló

⁵ Ezen a ponton vetem föl: a „cultural studies” nálunk is lassan népszerűsödő módszerével talán az *Orpheus* egésze által megélt mentalitástörténeti, történeti, antropológiai problémák is jobban lennének jelezhetők. Ebből a kérdéshorizontból az érzékenységnek az 1790-es évek Kazinczyját is átható jelensége szintén megközelíthető, immár továbbgondolva a száderi gondolatmenetet a kassai érzelmek iskolájáról, egy átesztétizálódott politizálás, valamint egy átpolitizálódott költészetvallás irányát lehetne megcélzni. Vö. Hartmut Böhme–Peter Matussek–Lothar Müller. Orientierung Kulturwissenschaft. Was sie kann, was sie will. Reinbek bei Hamburg, 2000, különösen 10-19, 131-146.

KAZINCZY FERENC FOLYÓIRATÁNAK EREDETI (1790) ÉS MODERN (2001) KIADÁSA

Horatius-idézet. A korábban már említett szám hetedik és nyolcadik darabjaként e toposz egyik forrásának a magyar változatai olvashatók, Horatius *O navis, referent...*-je eredetiben, illetőleg Kazinczy Ferencnek sokat mondó gesztussal az utolsó józsefi évre datált, illetőleg Virág Benedek 1790-es tolmácsolásában. S bár a Kazinczy-fordítás egy esztendővel megelőzi a Teleki-beszédet, az azonban mélyen elgondolkodtathat, hogy a Teleki-beszédet követő második számban közli a maga formailag hűtlen, Virág Benedek formailag hű átültetését. S az a tény, hogy a Virág-fordítás fölött ott az 1790-es évszám, mintegy hangsúlyozza a maga (korábbi) fordítói gesztusának hitelességét és időszerűségét. Csakhogy 1789. április 21-én még lehetett ezt a Horatius-magyarítást úgy értelmezni, mint a nemzet és az uralkodó között támadt viszályon érzett aggodalmat, az államhajót fenyegető veszedelmeken érzett kétségbeesést. S talán Virágnak 1790 elejére datálható fordítása szintén ennek a gondolatnak jegyében készült. Csakhogy Teleki József 1790. április 29-i beszéde már az alaposan megváltozott helyzetet elemzi, s az államhajó allegóriáját akképpen szubjektivizálja, hogy általa a korszakváltás legyen érzékelhető. Kazinczy és Virág Horatius-tolmácsolása korántsem a történeti (a legközelebbi múltat idéző) emlékezet dokumentuma, a Horatius-idézet, a „klasszikus”, tehát a korfel fogás szerint rögzített és állandó érvényességű poéta szava súlyosabb annál 1789-ben, 1790-ben, bármi történt is e néhány hónap folyamán, hogy pusztán költői/fordítói vetélkedésre lehessen következtetni. Annyi a szövegek alapján megkockáztatható, hogy Teleki beszédének optimizmusára Kazinczy Ferenc (közvetetten) óvatossággal, óvással válaszol, és ezáltal nem teljesen bizonyosan osztozik (például Telekivel) a rendszerváltás ily

egyértelmű megítélésében. Félreértés ne essék: az 1790-es országgyűlés számos mozzanatát úgy értékelte Kazinczy Ferenc (és ezt az *Orpheus* szerkesztésével, a fölvelt, közölt anyaggal lehet talán a leginkább igazolni), hogy nyelv- és irodalomszervező törekvéseivel vág egybe, a *Hamlet*-előszó, de az *Orpheus* néhány szemelvénye éppen a nyelvterjesztés ügyében még túl is megy az országgyűlési átlag-elképzeléseken. Az azonban az olykor taktikai jellegű megnyilatkozásokon túl megfontolást érdemel: vajon Kazinczy álláspontja milyen mértékben hozható közös nevezőre az *Orpheus*-ban is közölt országgyűlési beszédek – rövidre zárok – anti-jozefinizmusával. Mivel az *Orpheus* szerkesztője számára II. József „epochá”-jának rendeletei nem feltétlenül ugyanezt jelentették, mint a vármegei nemesség számára; s ha az uralkodónak például a szabadkőműveseket érintő intézkedéseit bizonyára visszatetszéssel fogadta, a türelmi rendelet kínálta előnyök jegyében szerveződhetett meg élete, s építhetett a továbbiakban olyan lehetőségekre, amelyeket sem a korábbi, sem a későbbi esztendők nem biztosítottak számára. Mindezt tekintetbe véve inkább nyelv- és nemzetikultúra-központúsága az, ahonnan-amelyből rá lehetett tekinteni az országgyűlésre, a magyar nyelvű beszédek, az országgyűlésen elhangzó, a magyar nyelv ügyét támogató szónoklatok teremtik meg a közös gondolkodás alapját. Ezért nevezheti Pétzeli⁶ az ország rendeit „szívünk reményjei”-nek, akiknek szónoklatai nemcsak visszahozni igyekeznek a magyar nyelvet a „köz dolgok folytatása”-ba, hanem lehetővé teszik a távlatosabb cselekvést is, a magyar nyelv európai emancipálását, így a magyar haza európai elismertetését:

*Ti Nyelvünkért buzgó Bóltsek örüljeteek
Ama szép munkákhoz együtt készüljeteek,
Mellyekből Európa nyelvünket ismerje,
S többé vad s durvának azt hívni ne merje.*

(Zárójeles megjegyzés: a Pétzeli-vershez fűzött lábjegyzetben Kazinczy akképpen szól ki az olvasóhoz, hogy közvetve az *Orpheus* programjára emlékeztet. Az „egri püspök” gróf Eszterházy Károlyt a költemény „*bólt Apolló*”-ként jellemzi, Kazinczy ehhez türelmes magatartásáról fűz megjegyzést, szembeállítván a türelmetlen Szaitz Leóval. A megjegyzés azért fontos, mivel a merő türelmességen túllépő magatartásban egy jövőendő – nemzeti – egység gondolata rejtezhet. A püspök egy ízben a protestánsokról szólva azt állította ugyanis, hogy azok a katolikusok „*Atyjokfiaik a Krisztusban, s nem is toleratusok, úgymint a kik az Ország törvényeiben Pólgár-társaknak fogattattak.*” A kurziválás Kazinczytól való. Mindez Goethét idézheti meg, aki szerint az „eltűrni” – önmagában a türelem – valójában sértés: Dulden heisst beleidigen, az elfogadásra kell törekedni. Kazinczy az egri püspök magatartását a *józan okosság* megnyilatkozásának példájaképpen említi, s ezzel a nyelvvédelmet is bevonja a felvilágosodás körébe.)

Pétzeli páros rímű tizenketteseit Horváth Ádám hosszú verssorai követik a Zala vármegyei „korona-őrző nemes sereg Budára indulása”-t ünnepeleendő. A kivételesen nem nagyon terjedelmes Horváth-versben aztán az alkalmi versek retorikájában neveződnek meg azok az értékek, érzelmi, táji, történeti, szimbolikus tényezők, amelyek nemzeti

⁶ A nevek helyesírásában követem az *Orpheus*-ban használt névalakot.

jellegetességekként a korszak költészetének összetevői voltak.⁷ Olyan versek révén artikulálódó „közbeszéd” fogalmazódik meg, amelyek nem az önismeret, hanem az önazonosság külső ismérveiként poétizálódnak át. A mitologizálás az ünnep fényét van hivatva erősíteni, a vers képi anyaga („Derülj kies Hajnal! derülj fényesítsd az eget / Vezesd ditső fényed felé ezen nemes sereget”) kultikus beszéd segítségével igyekszik az alkalmiságot a költészet által megnemesíteni. Ezenközben *Márs fiai* magyar nyelvű beszédet hallgatnak, így lehetőség nyílik a Festetitsek ünneplésére is:

*És ékes beszéddel mind ketten meg-mutatták,
Hogy Isteni tsuda-képen már az egek meg-adták,
Hogy nem lakatúl van vetve a hadi nép reátok,
Hanem a magyar Nemes Rend s a Katona Barátok*

Ugyanebbe a körbe vonódik Versegi dísztelenebb *Emlékeztető Oszlopa*, ama tíz szószóló verses megnevezése, akik 1790. június 11. és 12. napján „a Haza-nyelvnek bé-vétele mellett szólottak”. A megszemélyesített Haza szájába adja a költő mondandóját; s bár Versegi ezzel egy nagy jövőjű képzet egyik első megfogalmazója (egészen Vörösmartyig hat), inkább a tárgy emelkedettsége, mint a létrehozott költőiség az, ami agitatív erejű lehet. A közeli múlt és a jelen ellentételezésének éppen nem a Kazinczy igényelte jó ízlés szerint történő versbe foglalása előrevetíti véleménykülönbségüket, amely majd a XIX. század elején válik egészen nyilvánvalóvá. Ezúttal a 'Haza-nyelv' metonimikus viszonyba kerül a nemzeti mozgalommá növvő, majd onnan a pusztán kulturális mozgalomba visszahátráló (?) értelmiségi törekvésekkel; s a megszemélyesítés a nemzeti mitológiát rétegző, olyaténképpen, hogy az anya-nyelvet szakralizálja, részint – miként Pétzeli – a föltámadás-újjászületés antik-keresztény (mitológiai-vallásos) gondolkörben véli megnevezhetőnek („Bölts Rendek! kik újjá-születtek bennünket / Fel-vévén a porból el-tapodtt Nyelvünket”), részint egészen közvetlen utalással – miként Versegi – azonosítja a magyar nyelv mellett szólást a feltámadás/feltámasztás aktusával: „Tíz vala Szószóllód, Anya-nyelv! tíz, a ki koporsód / Mélyeiből téged fényre, s folyásba hozott...” Az irodalmi tevékenység, amely egyszerre nyelv- és kultúragyarapítás, Kazinczynál olyan jelzót kap, amely ezt a szakralizálódási folyamatot pontosan érzékelteti, és a másik pólusra szinte főbűnként helyezi el azt, ami e tevékenység ellen hathatna. A Fáy Ágoston-beszédhez fűzött jegyzetben Kazinczy úgy hirdeti meg a magyarosítás/magyarosodás programját, hogy elfogadhatóvá teszi a kultikus nyelvhasználatot, minek következtében a nyelvkérdés részint démonizálódik (új ellenség-kép keletkezik), részint azonban összetettebbé, rétegzettebbé válik, mivel a nyelv eszközjellegének megtartásával céljá is emelkedik. Ami egyben azt jelenti, hogy kirajzolódik a nemzetiségi kérdés; ugyanis Kazinczy nem túl szerencsés formában állítja szembe a nemzetiségi és a nemzeti nyelvhasználatot, amelyek ezzel a szembeállítással egymást kizáró (vagy hatókörüket szűkítő) tényezőkké értelmezhetők. Kazinczy félreérthető, helyenként enigmatikus fogalmazása a nyelvi nacionalizmusra emlékeztet, nyilván anélkül, hogy erre törekedne, vagy fordulatainak lehet-

⁷ Ezek kulturológiai elemzéséhez az 5. sz. jegyzetben idézett mű sok segítséget adhat, főleg 144. (Vö. a *Zeremonialwissenschaft*-ről mondottakkal.)

séges következményeivel számolna. Az bizonyára egy „demokratikusabb” nemzetszemléletet céloz meg, amely szerint a nemzethez tartozás fő ismérve már korántsem a nemesi nemzetben elfoglalt hely szerint írandó le, az viszont, hogy idegenekre és nem idegenekre, a magyar nyelvet értőkre/tudókra és nem értőkre/nem tudókra szakítja szét az ország lakosságát, veszedelmes és nem csupán a magyar nemzeti mozgalom meghatározott résztvevőit jellemző magatartást rajzol ki. Ugyanakkor lábjegyzetben (!) közölt példái a problémakört differenciálendő (feltehetőleg betelepült) német és olasz személyeket céloznak meg, így az „idegen” vonatkoztatható azokra (vagy kizárólag, vagy elsősorban azokra?), akik nem Magyarország állandó lakosai, illetőleg azokra, akik külföldre érkeztek ide állást vállalni, megélhetésüket keresni és föllelni. A magyar nyelv terjesztése így önmagában nem nacionalizmus, az igény annyi, „hogy a magyar légyen az *első és közönséges*, és hogy azt a Német, tóth, rátz és oláh gyermek eggyeránt tanulja, valahol tsak benne mód vagyon”. Az utolsóként álló mondat megszorítása mellett nem árt hangsúlyozni, hogy szó sincs a német, a szlovák, a szerb vagy a román nyelv visszaszorításáról, pusztán a magyar államnyelvvé tételéről, arról, hogy a hivatalos ügyekben (például az országgyűlésen) magyarul folyjanak a tanácskozások, meg arról, hogy az ország lakosai magyarul is tudjanak.

Amennyiben a reformkor nyelvi/nemzeti harcai felől tekintünk Kazinczy 1790-es fejtegetésére, valóban a nyelvi nacionalizmus megalapozásáról van szó; de amennyiben az egész Kazinczy-pályát szem előtt tartjuk, például a Lukijan Mušickihoz küldött 1812-es levél kijelentését patriotizmusa és kozmopolitizmusa összetartozásáról, a szerb nyelv műveléséről, és általában a vallási és a magatartási türelem gyakorlásában fölmutatható meggyőződését idézzük föl, akkor a hivatkozott fejtegetés éppen nem a nyelvi nacionalizmusról, pusztán nyelvvédő igyekezetről árulkodik, amely nincsen ellentétben a sokszorosán tárgyalt tolerancia-gondolattal. Azt csak mai nézőpontból láthatjuk, hogy az *Orpheus* megcélzott közönsége olyan terminológiát igényelt, amely jórészt (bár nem teljesen) megegyezett a nemesi mozgaloméval, még ha annak a magyar nyelvű kultúra iránt elkötelezett elitjével is. A magam részéről ezzel vélem magyarázhatónak a megfogalmazás ingadozását, nevezetesen azt, hogy a kultúra és a politika „dimenziói” keverednek, s így a kulturális érdekegyesítés (jóllehet ebben a formában anakronisztikus a szóhasználat) fogalomtárába beszüremkednek a politika jelszavai, kizárólagosságot igénylő alakzatai. A *józan okosság* ekkoriban az összefogás módozatainak kimunkálásában való érdekeltiséget hangsúlyozta, nem pedig új ellentétek létrehozását. S bár a horvát-magyar összefogás 1790-re megvalósulni látszott, a későbbiek folyamán meggyengült, és éppen a nyelvi törekvések vertek éket az 1820-as évek végére, az 1830-as évek elejére az egyéredékű horvátok és magyarok közé.⁸

⁸ II. József nyelvrendeletének praeambuluma már számolt a Magyar Királyság többnyelvűségével, a magyar nyelv esetleges általános ügyviteli nyelvvé tételének nehézségeivel. Íme, az idevonatkoztatható rész: „Ha a magyar nyelv a Magyar Királyságban és hozzá tartozó részeiben, valamint Erdély Nagyfejedelemségben általános országos nyelv (allgemeine Landessprache) volna, akkor a közügyek kezelésekor használni lehetne; mindazonáltal ismeretes, hogy a német és az illír nyelv megannyi dialektusaival, akár a román, ugyanannyira használatos, így a magyart semmiképpen sem lehet általánosnak tekinteni. Aligha lehetne az ügyek vitelére alkalmasabb nyelvet választani, mint éppen a németet, amelyet a kormányzat már mind katonai, mind pedig a politikai ügyekben használ. Mily sok előny származik az általános jó számára, ha csupán egyetlen nyelvet használnak az egész Monarchiában,

Kazinczy Ferenc *Orpheusa* az ellenérdekek tematizálásával a szerkesztés Magyarországon nemigen honos formáit népszerűsítette; ám az a környezet, amelyben a szerkesztő tevékenykedni kényszerült, nem kedvezett az ilyen típusú dialogicitásnak, minthogy a kijelentések monológikus, egyértelműként tekinthető alakzatait részesítette előnyben. Annak ellenére, hogy az *Orpheus* belső utalásrendszere nem pusztán Kazinczy kiegészítő értelmezései vagy lábjegyzetei révén segített megjelölni a követhető gondolkodás irányát, hanem az egymásra olvasható/olvasandó szövegek helyenként látványos, helyenként kevésbé látványos összeolvasásának segítségével is. Az 1790. Bika havára megjelentetett füzetben például „D. Földi” epigrammája lelhető meg, melyet „Zoil ellen” írt. A Zóilosz néven hírhedté vált ókori „kritikus” a századok folyamán a rosszul, rosszindulatúan olvasók szinonimájává vált, nem sokkal ezek után közli Kazinczy „Kánonok Molnár János” versét az ártalmas könyvekről, amely szerint Voltaire és Rousseau művei kártékonyabbak a „Mahomet szerű Pogány”-oknál, a „gonosz fekélység” a megfelelő minősítése azoknak, akik a megnevezett francia szerzőket követik. Két megjegyzés. Az egyik: Kazinczy Molnár „verseit” (másutt) elrettentésül közli, szinte viszonyítási pontként, ahonnan az igazi költészetnek el kell távolodni. A másik: az *Orpheus* nem egyszerűen megvédi Voltaire-t méltatlan támadóitól (bár Kazinczynak nem ő a kedves francia szerzője), hanem a *Skizzek a Voltaire életéből* című közleményben egyfelől a portréalkotás újszerű módszerével kísérletezik, másfelől leleplezi a Voltaire ellen koholt irományokat. Arról bővebben aligha kell értekezni, hogy Rousseau-nak (több) művét nemcsak fordította Kazinczy, hanem több szalon kapcsolódott a rousseau-i felvilágosodáshoz és/vagy érzékenységhöz. S hogy az *Orpheusban* a lengyelek számára készített alkotmánytervezetből közölt részletet, abban természetszerűleg szerepet játszott a lengyel és a magyar nemesi köztársaság számos ponton kimutatható hasonlósága, de talán az is, hogy éppen ebben az írásban tesz kísérletet a francia gondolkodó a nemzeti állam eszméjének és főleg gyakorlatának meg a felvilágosodásnak egyeztetésére. Ilyen módon Kánonok Molnár János epigrammaszerű versikéjét Kazinczy akár személyes megtámadtatása okán is közzétehetette.

Az *Ártalmas könyvekről* szóló verset prózai olvasmány követi: a harcos pappal egy szelídebb közlemény vitatkozik, amely szelídségből azonban félreérthetetlenül kihallatszik a közlétező gúnyolódó hangja. „*Vallás-türedelem*. Persiai rege. Saadinak Bustan nevű könyvéből, Meissner után”. A fordító nem más, mint Kazinczy Miklós. A pap ingerült, átkozódó kifakadására az ekkoriban még csak tizenhat esztendőes gyermekifjú válaszol, leckét adván a vallási türelemből. Kazinczy úgy minősíti Molnár versikéjét, hogy öccse neve alatt iktat be egy példázatot, amelynek hangvétele még beszédesebbé teszi a megelőző szemelvény átkozódását, s ez egyben a hiteles és a kevésbé hiteles megszólalás eltéréseit is szemlélteti. Ám ezenközben a szerkesztő olyan lábjegyzetet illeszt a közleményhez, amely a műfaji besorolhatóságra vonatkozik, és szinte kivonulni látszik a te-

s ha egyedül ezen vitetnek az ügyek, ezáltal a Monarchia valamennyi része szorosabban kapcsolódik egymáshoz, s a lakosokat a testvérszeretet erősebb köteléke fűzi össze”. A magyar nyelvért 1790-ben síkra szállók azonban nem a birodalmi egység szempontjából közeledtek a problémához, hanem a nemzeti mozgalom nemzetértelmezését támasztották alá a nyelvkérdés hangsúlyozásakor. A terminológiai probléma a nemzet lényegének meghatározása körül kristályosodott ki. Kazinczy Ferenc megjegyzéseit szintén érdemes ebből a perspektívából értékelni.

matizálódó vitából. Az 1728-ban született Molnár János és az 1774-ben született Kazinczy Miklós „megszerkesztett” szóváltása a korszakfordulóra hívja föl a gyanútlanul olvasó figyelmét, régi és új egymásnak feszülésére, a türelmetlenség és a türelem gondolati konstrukciójára; s az ártatlan lábjegyzet a közlemény újdonságát hangsúlyozza, a régiek *agg regéitől* eltérően az újabb kor műfaji differenciálására veszi igénybe a szerkesztő a „rég” szót, az újítás (irodalmi, ám nem pusztán irodalmilag érthető) szükségességét emlegetve. Ez a fajta, igencsak összetett, sokfelé tekintő szerkesztői igyekezet olyan lapkonstrukcióban érdekelt, amelyben az egyes szemelvények önértéke és ön-érdekessége mellett a lapszámban és a számok sorozatában elfoglalt hely megnöveszti helyi értékét, s egy következetesen végiggondolt szemlélet érvényesítését teszi lehetővé. Ami egyúttal a megcélzott program végrehajtását tartja minduntalan szem előtt.

Többek között ez az oka annak, hogy Debreczeni Attilával tartok abban a kérdésben, miszerint visszalépés-e az *Orpheus* második kötete az elsőhöz képest. „A szakirodalom jeles képviselőinek [...] véleményeiben – idézem egyetértéssel Debreczeni Attilát – az a látens feltételezés rejlik, hogy a kor politikai körülményei mintegy kikényszerítették az eszmeileg-politikailag radikálisabb hang tudatos visszafogását Kazinczy részéről, s ennek helyébe lépett a kevésbé kockázatos szépirodalmiság”. Óvatosan utalnék arra, hogy a „szépirodalmiság” olykor jóval radikálisabb hangokat hallat, mint a körülményekhez igazított politikai megnyilatkozás, s általában a politizálás átesztétizálódása egy elsősorban költői-szerkesztői célokra irányuló magatartásban fontosabb tényezőnek tekinthető, mint Kazinczy esetében a vármegyei karrier. Debreczeni Attila joggal utal arra, hogy 1791 elejéig semmi nem béníthatta a szerkesztő szókimondását, sőt, mint írja, „A lipóti kor az «arany időt» képviselte literátoraink számára, minden nehézség ellenére is a felívelés szubjektív érzülete hatotta át a közéletet”. Az 1791 elejére datált utolsó számban jelenik meg két szemelvény „A Voltaire Henriásának hat lábú fordításából”, illetőleg zárja le Széphalmy (!) a porosz király ama „elmélkedéseinek” tolmácsolását, amelyet a „törvény-szabásról” készített. Az elemzés helyett ezen a helyen néhány bekezdést emelek ki:

„Továbbá a leg-bőltsebb Törvény-szabók tetteit nyomozgatván, azt tapasztaljuk, hogy a Törvényeknek az Ország alkotásához és azon népnek nemzeti tulajdonságaihoz kell alkalmaztatva lenni, a mellynek azok adattanak; – hogy a bőltis Legislátorok a köz-bőldogságot vették tzelül, s hogy azok a Törvények, a mellyek a Természeti Aequitáshoz leg-kőzelebb járúlnak, egynehányat ki-vévén, a leg-jobbak”.

E passzus 1791-es időszerűségéről talán nem szükséges bővebben értekezni. Még annyit teszek hozzá: „Ha a Törvény a Nép gondolkozásával meg-nem egyezik, nem ígérhetni néki sokáig tartást.” Ugyancsak beszédes az az egyébként máshonnan már ismert tézis, amely az igazságos uralkodó és főleg akár a közeli múltra is alkalmazható zsarnoki magatartás problémáját összegezi:

„A Monarchiákban többnyire magok a Fejedelmek azok, a kik törvényt hoznak. Ha az ő Rendelések szelíd és igasságos, önnön magoktól fognak fenn maradni, mert minden Polgár fel-leli benne a maga védelmét: ha szoros és igasságtalan, úgy nem kell néki sok, hogy össze-bontattassék, mert fenn-tartására erő kívántatik-meg; hogy lehetne pedig azt ott reményleni, a hol egy egész Nemzet ellenkezik a Tyrannussal magával; egy egész azon törekedő Nemzet, hogy ezeket a kemény törvényeket össze-tépje.”

Nem állítom, hogy Kazinczy az *Orpheus* mindegyik közleményével teljesen egyetértett, azt azonban igen, hogy minden közleménnyel valamilyen – határozott – szándéka volt. Az nem tagadható, hogy szerkesztőnk még akkor is a jozefinista iskolapolitikáért tevékenykedett, amikor már számos egykori jozefinista hátat fordított az uralkodónak. Így hát aligha azonosíthatjuk Kazinczy 1790/1791-es álláspontját az ellenálló/ujjongó/diadalittas és a korábbi állapotot sok tekintetben visszakíváló átlagnemességével, ugyanakkor az sem mondható ki, hogy Kazinczy fenntartás nélkül tekintett volna a porosz uralkodóra. A közleményből kiragadott mondatok egyfelől azt jelzik, hogy az *Orpheus* meghatározott olvasói (szűkíthetjük ekképpen is: feltételezett befogadói) köre számított, anélkül elvárásait igyekezett kielégíteni. Másfelől viszont azt lehet állítani, hogy a folyóirat egészében mind a „józan okosság”, mind a magyar történeteket célzó írások közvetve és közvetlenül egyként lezárni igyekeznek a közeli múlt zűrzavarokkal teli periódusát, és továbbvinni, továbbgondolni a közeli múltból azt, ami egy felvilágosodott állam/nemzet-elképzelésnek megfelelhet. Debreczeni Attilát idézem újólaj: „A felvilágosultság és a nemzeti mozgalomban való részvétel nem egymást kizáró jelenségek, nem egymás rovására érvényesülnek, nem kell tehát öntudatlan behódolásként vagy taktikai váltásként tekintenünk Kazinczynak az 1790-es országgyűlési harcokkal kapcsolatos tevékenységét”.

Ami pedig Kazinczy „engedékenysége”-t illeti a szépirodalmi művek jóindulatúan szólva ingadozó színvonalával kapcsolatban, egyrészt igazat lehet adni Debreczeni Attilának abban: nemigen volt lehetősége Kazinczynak a válogatásra, nem kínálkozott elegendő anyag arra, hogy valóban válogasson. Másrészt azonban nem árt szem előtt tartani, hogy szerkesztőnk, még ha Ráday Gedeon hathatós támogatását érezte is maga mögött, 1790/91-ben messze nem rendelkezett azzal a tekintéllyel és kapcsolatrendszerrel, mint majd fog a XIX. század első évtizedében. Ha végigtekintjük az *Orpheusban* publikálók névsorát, a korszak minden jelentősebb költője föllelhető benne, még Batsányi Jánostól is található egy kurta szemelvény, és a magam részéről elfogadhatónak gondolom Szauder Józsefnek Debreczeni Attilától is idézett, bár némi tartózkodással fogadott megállapítását: „az Orpheus a kor magyar irodalmi irányait a legösszetettebb, a legsokszínűbb foglalatra zárja: mert benne az uralkodó ideológiai és politikai direktívák mögött négy-öt rétegben burjánzik fel az ízlésben-formában átalakuló magyar költészet”. Talán nem mindig egészen tudatosan, teszem hozzá, kísérlik meg a költők kipróbálni a nyelv teherbírást; formahű és a formához hűtlen fordítások szembesítései annak a célnak a szolgálatában állnak, amely a külföldi, klasszikus és újabb kori művek magyar változatának nyelvi lehetőségeit mutatja be. Lírai vers prózai átültetése, időmértékes vers magyaros formában történő megszólaltatása ugyanezt célozza, éppen úgy, mint Horatius aszklepiadészi strófájának alkaioszi szakaszba transzponálása. 1790 körül a magyar irodalom már jóval differenciáltabb, mint volt akárcsak tíz esztendővel annak előtte. Mindazonáltal mégis szükségesnek látszik további tónusok megszólaltatása, egy és ugyanazon vers kétféle magyar átültetésének konfrontálása. Igaz, hogy a németből készült fordítások erős túlsúllyal rendelkeznek, s itt a göttingeni Hainbundtól Schiller sturm-und-drangos drámarészletéig meglehetősen változatos hangvételbe ütközünk, mindenképpen

figyelemre méltó azonban az olasz irodalom jelenléte az *Orpheus*-ban.⁹ S itt nemcsak a világirodalmi „paletta” színesítéséről van szó, hanem olyan törekvésekről is (mindenekelőtt Kazinczy részéről), amely a korban szokványos irodalomfogalom és esztétikai hatás újragondolását látszik elősegíteni. Nevezetesen az olasz nyelvhez és a közölt szemelvények alapján az olasz irodalomhoz fűződő eufónia-elv és gyakorlat érvényesítése dominál a fordításokban; az alkalmi versekkel részben vitatkozó, azok hasznossági szempontjait félretevő költői magatartás dokumentálódik, amely az „ut pictura poësis”-elvtől, valamint a nem kevésbé népszerű sententia-típusú verstől eltérő költői gyakorlatot népszerűsít. Az *Orpheus* olaszból átültetett magyar versei csupán versek, nem illeszkednek még abba a felvilágosodott klasszicista („didaktikus”) irodalom-elképzelésbe sem, amely éppen nem zárja ki a jóhangzásra törekvést a versszerző elemek közül. Itt azonban a szigorú ok-okozatiság tagadása érzékelhető, a dalszerűség nem nyit sem a lentebb stíl felé, sem a lazábbra fűzött gondolatiság irányába. Az érzékenységnak az a változata kap versalakot, amely elsősorban a vers belső formája révén hangsúlyozza az érzéki világ és a személyiség találkozásának melankóliába vagy hedonisztikus életszemléletbe hajló lehetőségeit. Az érzékenységnak ebben a periódusában egyébként is igen nagy a szerepe, Kazinczy Ferenc részint a Bácsmegyei-vel, részint a töredékben maradt Werther-átültetéssel jelezte a magyar érzékeny regény megteremtésének problematikuságát, amely prózai epika elsősorban a szókincs szűkösségével, a terminológia erős hiányaival hívta föl magára a figyelmet, s talán éppen a Werther-tolmácsolás töredékessége készítette arra Kazinczyt (még pontosabban: az érzékeny próza fordítása során szerzett tapasztalatai ösztönözték arra), hogy helyet adjon más szerzők más változatainak. Kiegészítésül annyit: az 1788-as Gessner-kötet sikere viszont megerősíthette az érzékenység szókincse terén tett erőfeszítéseinek eredményességében. A kispróza mellé azonban az érzékeny regény bonyolultabb nyelvét kellett (volna) kikísérleteznie, de a teljesebb értékű megvalósulás Kármán Józsefre és *Uránia*jára várt.

Az *Orpheus* irodalmi anyagáról annyi bizonyosan elmondható, hogy színvonalasabbat, változatosabbat az adott körülmények között aligha lehetett volna adni. Ami elsősorban német irodalmi kitekintését illeti, kifejezetten jó ízlésre, gondos válogatásra vall, Lessing, Schiller, Klopstock, Gellert, Wieland nemcsak a korszak megítélése szerint sorolhatók a legjobbak közé; s ha Goethe neve nem bukkan is föl a folyóiratban, számításba kell vennünk, hogy az 1790-es esztendők Kazinczy tervezte és megvalósította fordítói programjából nem hiányzott a német költő, igaz, inkább színdarabjaival, a fogás előtt mindössze egyetlen verssel képviseltette magát Kazinczy fordítás-oeuvre-jében. Az angol irodalmi tájékozódás igen hiányos, itt is el kell azonban mondani, hogy – jóllehet német átdolgozások segítségével – Kazinczy jelentette meg az *Orpheus* kiadásának évében a *Hamlet*-et, majd készítette el a *Macbeth* átültetését, szintén német közvetítés segítségével (Bürger). A folyóirat korlátozott terjedelme nemigen tette lehetővé a nagyon

⁹ Az *Orpheus* olasz irodalmi forrásait Várady Imre (Emerico) tárta föl: La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. Roma, 1934. I: 272-273, II: 18, 142, 143, 146, 152, 163, 172-173. Ráday Gedeon könyvtárában megvolt a Journal Encyclopédique 1786-os évfolyama, melyben ismertetést olvashatott Pietro Guadagnoli 1786-ban kiadott meséiről. A Ráday által adaptált *Víz, szél, becsület* eredetiben és francia fordításban volt olvasható a lapban. Vö. erről: *Ember Nándor*. A magyar oktató mese története 1786-1807-ig. ItK, 1918: 285.

hosszú szépirodalmi közleményeket, kiváltképpen kevés hely jutott a színműveknek a kor sajtójában (szinte hely sem jutott), a Schiller-mű (*Die Räuber*) egy rövid részlete kivételként tartható számon. A francia irodalmat sokat olvasott, „kanonizált” szerzők képviselik, La Fontaine, Fénelon, Voltaire és Rousseau, míg a németországitól elkülönülő ausztriai a Magyarországon szintén népszerű Blumauer s a kevésbé népszerű Haschka. A viszonylag sűrűn publikált antik alkotók természetszerűleg szerves részei a világirodalmi kitekintésnek; egyelőre a korszak magyar antikvitás-szemlélete nemigen mozdul el az átlag klasszicista ókori irodalom-felfogástól, ugyanakkor főleg tematikailag és a formai változatosságot illetően a deákos/iskolás klasszicizmustól sok tekintetben eltérő az a kép, amit az olvasó a szemelvényeket végigolvasva formálhat magának. A fordulatot, nevezetesen a Winckelmann műveivel való megismerkedést a fogság éve hozták, s ez majd előkészíti az utat az alaposabb Goethe-ismeret számára (is).

Debreczeni Attila szövegkiadása, jegyzetanyaga, utószava az utóbbi évek egyik legfontosabb hozzájárulása a magyar felvilágosodás irodalmának ismeretéhez, alaposabb tanulmányozásához. Az általa fölvetett és ebben a szemlében nem érintett problémák egy részét a Kazinczy-kutatás (Mezei Márta, Pál József, korábban Jancsó Elemér, Szauder József, Csetri Lajos, Kókay György, Váczy János, Czeizel János) már tudatosította, más részét Debreczeni Attila állította az előtérbe, fölvezetve a problémaértelmezések egy lehetőségét. Annyi bizonyos, hogy Kazinczy önértelmezéseit némi tartózkodással kell fogadnunk (mit olvasott fogsága után szívesen fogsága előtti műveiből, például), ugyanis a leginkább pillanatnyi vagy új pozíciója kialakításáról, erősítéséről, vitahelyzetének körülbástyázásáról van/volt szó. Az önlegitimáció gesztusa állandóan újrarajzoltatta vele pályája emlékezetét, így az értelmező csak úgy tekinthet az önmagyarázatokra, mint egyikére a lehetséges kommentároknak, értelmezéseknek. Olyan tudatos, szervező személyiség, mint Kazinczy, állandóan építette a maga írói/irodalmi személyiségét, legendáját is természetesen, de építette a maga irodalmi/irodalomtörténeti helyét is. Ez az *Orpheus* szerkesztői munkájával már megkezdődött.

PÁL JÓZSEF

A kortárs olasz költészet Kazinczy *Orpheus* című folyóiratában

A folyóirat megjelenésének kétszázadik évfordulójára írt elemzésemben¹ három kérdéskört vizsgáltam részletesebben: a *felvilágosodás* szó jelentését, a *lélek halhatatlansága* eszméjét és a *törvényekkel* kapcsolatos elképzeléseket. A folyóirat főszerkesztője foglalkozott ugyan a korszak két nagyon ismert olasz jogfilozófusának műveivel, három részletet le is fordított a *Dei delitti e delle pene* (1764) című Beccaria-könyvből és ismertek voltak Gaetano Filangieri államigazgatási gondolatai is, mindazonáltal a fenti területek tárgyalásakor az olaszok nem kaptak meghatározó szerepet. A korszak jelentős szellemi áramlatait jól ismerő Kazinczy az *Orpheus*-ban a felvilágosodás leginkább előre mutató eszméit, különféle tervezeteit igyekezett bemutatni, lefordítani és lefordíttatni az akkori magyar szellemi élet tájékoztatása és az általa tervezett átalakulás programjához való megnyerése céljából. Ebben a propagandában az angolokhoz, a franciákhoz képest az olaszoknak másodlagos szerep jutott. A társadalom megújításának racionális koncepcióját kidolgozó *philosophe*-ok azonban képtelenek voltak jelentős költészetet létrehozni, Diderot szavaival, „Szegre akasztottam az öreg lantot, amelynek húrjait elvágta a filozófia.”² A *raison* párfogalmának, a *passion*nak a területén azonban Kazinczy (és mások) igazi mesterei az olaszok voltak. A szerkesztői vélemény szerint a racionális társadalmi reform céljai csak úgy valósulhatnak meg, ha egyben a művészetek által a lélek is nemesedik. Az *education sentimentale*-ra különösen alkalmas a költői kifejezés, azon belül a zenei elemekből is építkező lírai poézis. E vonatkozásban pedig Itália és az olasz költészet elsőségéhez nem férhetett kétség. Saját közvetlen tapasztalatán túlmenően Kazinczynak ösztönzést adott erre a bécsi udvar olasz poétákat és zenészeket alkalmazó gyakorlata, magának a melodráma műfajának a sikere, illetve Goethe ezt megerősítő megjegyzései.

Az első kötetben néhány olasz nyelven írt lírai alkotás fordítását (fordításait) közli. Az *Orpheus* számozása kronológiája szerint az első egy részlet volt Metastasio, a *poeta cesareo* tizenhatodik kantatájából (*Amor timido*), magyarul *Sóhajtság* címen jelent meg. A vers fordításához Kazinczy néhány soros megjegyzést fűz, s egyben emlékezetből (!) idézi az eredetit is:

¹ Kazinczy *Orpheus*-áról. A Herman Ottó Múzeum évkönyve. XXVII. kötet. Miskolc, 1989. pp. 205-225.

² *Salons*, 1767. Idézi Roland Mortier, *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Bp., 1983. *Az irodalom hanyatlásának gondolata a XVIII. században* c. fejezetben. p. 297.

Nyögétsellő Szellőtske
Repülj Laurám felé,
S' jelentsd, hogy sóhajtás vagy;
De meg-ne mond kié!

Placido Zefiretto
se trov' il car oggetto,
Digli, che sei sospiro;
Ma non gli dir di chi!

Bús Tsermely, ha melléd jő,
Valld-meg, hogy könny valál:
De melly' szemből fakadtál,
Azt, Tsermely, meg-ne valld!

Limpido Ruscelletto
Se mai t'incontri in lei
Dille che pianto sei,
Ma non le dir qual Ciglio
Crescer ti fè così.

A fordítás 1789. szeptember 2-án keletkezett és 1790-ben, a *Víz-öntő havában* jelent meg.³ Két hónappal később, a *Kos havában*, ismét megjelent Metastasióknak ez a verse, mégpedig két újabb fordításban.⁴ Ezek közül az elsőben, amelyet a nevének kezdőbetűjével írt alá a fordító, J(ános) A(szalay), aki megtartotta az eredeti strófa- és metrikus szerkezetét, vagyis a hat és hét szótagos quartinákat, miközben a másodikban ugyanő megduplázta a sorok számát. A legjobb magyar nyelvű változat meg-megújuló keresése, a minden szempontból adekvát fordítás megtalálására való törekvés a két nyelv összehasonlításának, sőt „versenyztetésének” volt a jele. Mindebből az is következik, hogy akkori költőink *communis opinio*ja szerint a prearkadikus és árkadikus olasz költészetet utánzóva lehet megvalósítani a lírai kifejezés szempontjából meghatározó zeneiség kritériumait. Sőt, ezek a költők úgy gondolták, az olasz lírai modellek adaptálásával alkalmassá lehet tenni a magyar nyelvet arra, hogy korszerű és hatásos lírai költészetet lehessen rajta létrehozni. (A pedáns, de nehézkes klasszikus inspiráció mellett, vagy akár azzal szemben is.) A muzikalitás szabályainak szoros követése, a ritmusnak, a fonikus hatásoknak, az énekelhetőség „trükkjeinek” állandó vizsgálata, olasz példák alapján, e korszak költőinylvi megújulásának fontos eleme lett.

Kazinczy megjegyzéseket fűz saját fordításához. Ezekben igyekszik megmagyarázni saját megoldásait, sőt össze is hasonlítja az olasz és a magyar nyelvet, elismerve az utóbbi érdemeit, alkalmasságát is. „Nékem úgy tetszik, ha különben az önnön-szeretet, melly tulajdon munkáinkat szebbnek festi, mint a' millyenek, 's azon nap' kedves emlékezte, mellyen ez a' dalom támadt, meg nem tsal, hogy a' Magyaroknak nem nagy oka vagyon az Olasz mellől hátra vonni magát. Legalább hízelkedem azzal magamnak, hogy nyertem azáltal, midőn a' *placido Zefiretto*t nem *tsendes*, hanem *nyögétsellő Szellőnek*, a' *limpido ruscelletto*t pedig nem *tiszta pataknak*, hanem *bús*nak, az az *bús*an zörgőnek, neveztem. – És minő voluptuosus hangzatok: *nyögétsellő Szellőtske*, minő onomatopea *sóhajtás*! Minő kedves jambusi numerus: *de meg-ne valld kié!* és: *azt, tsermelly, meg ne valld!* – kedves Anyai Nyelvünk! Mikor fogják a' mi Szépeink érezni, hogy valósággal szép vagy? hogy véghetetlenül felyül-haladod a' fratz persziflázst, a német mormogást?”⁵ Kazinczy fordításának óriási sikere volt. Sokan megtanulták kívülről is, éppen a szerkesztő felhívására,

³ *Orpheus*. pp. 48-49. (2001-ben Kazinczy periodikáját teljes egészében ismét kiadták: *Első folyóirataink, Orpheus*. Szerkesztette: Debreczeni Attila. Debrecen 2001.)

⁴ I° pp. 272-273.

⁵ I° pp. 49-50.

Metastasio kantátájának újabb és újabb magyar fordításával kísérleteztek. A mű átültetése gyakori költői kísérletezés tárgyává vált. A már említett Aszalayn kívül lefordította a korszak "leginkább olasz" költője, Csokonai Vitéz Mihály is: a prózaváltozaton kívül, ismerünk egy verset, sőt ugyanez a kantáta megtalálható a *Csókók*⁶-ban is.

A szerkesztő Kazinczy szerette volna a maguk teljességében bemutatni a korszak Európájának filozófiai és irodalmi irányzatait. A folyóirat Voltaire-nek, Helvetiusnak és Rousseau-nak a társadalmat harcos szellemű felvilágosult propagandával megváltoztatni kívánó munkáin, s ezek magyar viszonyokra való alkalmazásán kívül, számos olyan könnyed szellemű canzonét is közölt, amelynek, úgy tűnik, semmi köze sincs az említett szándékhoz. A felvilágosult militarista itt az arcadiai pásztor öltözetét húzta magára. A nyelvész Révay Miklós Vergilius eklógáit fordította, Földi Horatius versét (*Liciniushoz*), sőt Kazinczy Catullus és Tibullus versei mellett hat anakreóni ódát is közöl, s folytathatnánk tovább az „árkádikus” sort. A XVIII. századi költők közül továbbá Wieland, Gellert, Gessner és Klopstock ódái szerepelnek a folyóiratban magyar nyelven.

Világosan kitetszik, hogy Kazinczynak mint verseskötet szerkesztőnek két preferenciája volt: a *lírai* kifejezőmód és az *olasz* (kisebb mértékben német) nyelven írt költészet. Titkos kapcsolat van a politikai aktivista és költészetteoretikus Kazinczy között: mindkét területen a korszak talán legnagyobb értékéért, a szabadságért harcolt. Az első esetben a társadalmi szabadságért, az egyén képességeinek szabad kifejlődéséért a nevelése során, az igazságos törvények által megvalósulóért *liberté*-ért, illetve, a másodikban a lélek poétikai szabályok szigorú (klasszikus) normativitásától mentes művészi kifejezéséért.

Széphalmy álnéven tette közzé Carlo Maggi (1630-1699) szonettjét, amelynek *A' habok*⁷ címet adta. Ez alkalommal is hozza az eredeti verset. A bilinguis közléssel, akarva akaratlanul, mintegy felhívta az olvasóit vagy kollégáit, hogy ők is kísérletezzenek a fordítással. Az itt közzétett magyar verzió csak a tartalmat adja vissza következetesen, az eredeti által alkalmazott költői eszközöket azonban csak részben vagy egyáltalán nem sikerült magyarra áttennie.

*Scioglie Eurilla dal lido. Io corro e stolto
Grido all'onde: che fate? Una risponde
Jo che la prima ho il tuo bel Nume accolto
Grata di sì bel don, bacio le sponde.*

*Dimando all'altra: Allor che 'l pin fu sciolto
Mostrò le luci al dipartir gioconde?
E l'altra dice: Anzi serena il volto
Fece tacere il vento, e rider le onde.*

*Viene un'altra, e mi afferma: Or la vid io
Empier di gelosia le Ninfe algose
Mentre sul mare i suoi begli occhi aprì.*

⁶ Szauder József, *Olasz irodalom, magyar irodalom*. Budapest 1963. p. 398.

⁷ I° p. 269

*Dico a questa: E per me nulla t'impone?
Disse almen la Crudel di dirmi Addio?
Passo l'onda villana, e non rispose!*

Az olasz vers idézése utáni megjegyzése („O! mikor fogjuk ezt Magyarul énekelhetni?”) éppúgy elárulja Kazinczy a két nyelv lírizmusának különbözőségére vonatkozó véleményét, mint Széphalmy jövőbeli programját. Maggi szonettjét nem versben, hanem prózában fordítja.

„Eurilla indul a' partról. Én esze-veszve szaladok a' víz-szélhez 's kérdem a' habokat; Mit tsináltak? Eggyike felel: Én, a' ki Isten-asszonyodat leg-először vettem-fel, háládatosan tsókolom ezért a' szép ajándékért a' tenger partját. –

Kérdem a' másikat: Midőn le-botsátották a' vitorlát vígnak látszott é? Felel ez: Vidám tekintete el-tsendesítette a' szeleket, 's mosolygásra vonta a' hullámot. –

Felém jő a' harmadik, 's ezt a' hírt hozza: Éppen most láttam mint ingerlette szép sze-meit fel-emelvén irigykedésre a' Nereiszeket. Mondom ennek: Nem bízott é rád valamit hogy nékem mondj? Nem izent é eggy Isten-hozzádott? –

A' goromba hab meg-fordúlt, 's nem felelt.”

A szintén olaszból fordított *Lilla*⁸ című vers ismét mitológiai jelenetet ír le. Az antik mese egy lány Jupiter által fülemülévé való átváltoztatásáról szól, akinek azonban Ámor visszaadta az eredeti alakját. A bukolikus elemek és érzelemvilág, a vers mitológiai motívumai tökéletes összhangban vannak a rokokó-klasszicizmus poétikájával és XVIII. század végi költészet szentimentális világszemléletével. Kazinczy, éppúgy mint az imént, nyers prózai változatot ad, ismét szinte bízva a magyar költő-kollégákat, még azokat is, akik nem tudnak olaszul, hogy egy valóban költői magyar változatot hozzanak létre, ámbar ez alkalommal nem közli az eredetit.

„Eggy keserves panaszt dalló meg-bántott Lyánykát Jupiter egy gyönyörűen zengő madárkává változtatott-el, 's ez a' madár a' – Fülemile!

Zöld bokrá dombjain hallá őt egykor Ámor hímjével együtt vígan tsevegni, 's mását akarván tenni a' Jupiter tsudájának, azt 'a madárkát, a' melly olly szépen; gégez, tsattog, és tseveg, Lyánykává változtatá; 's ez a' Lyányka – Lilla!”

A gorgheggia olasz ige lefordítására Kazinczy egy új magyar szót talál ki. A *gégez* az eredetivel mind tartalmában, mind hanghatásában rokon kifejezés, a lábjegyzet szerint az onomatopeával maga a neológus is elégedett volt („...nem hiszem, hogy az Olaszt igazabban ki-tehessük”). A motívum Csokonainál is visszatér. Egyik versében ugyanezt a metamorfózist írja le ő is. *A muzsikáló szépségben* a lány válik rózsává, a költő pedig fülemülévé.

*Vajha rózsává válhatnál, Szép Lillám! egyszeribe,
S ágaid közt danoltatnál Fülemüle képibe!
Óh, nem lenne a vidéken Tenálad szebb virágszál;
Nem zengene a cseréken Vigabb madár nálamnál.*

⁸ I° p. 396.

Kazinczy és barátai XVIII. századi olasz modelljei nem mindig voltak az olasz irodalom élvonalába tartozó alkotások. A „Settecento maggiore” költői közül nincs számottevő visszhangja sem Vittorio Alfieri *forte sentire*-jének⁹, sem Giuseppe Parini ironikus-didaszkalikus, egészségesebb életet és igazságosabb társadalom megvalósítását célul kitűző felvilágosult propagandájának, sem pedig (valamivel később) a sokféle tájékozódó Ugo Foscolo végül letisztult neoklasszicizmusának. Itt és ekkor valóban csak a „bécsi kapu” volt nyitva. Ez pedig Apostolo Zenóval, Metastasióval klasszikus árkádikus érzelmevilágot, verselésében végsőig kifinomult szenzuális-melodikus költészetet szeretett. Ebben a bécsi udvar nem igen különbözött a londonitól, ahol az uralkodó családjának olasz tanára, a szintén Arcadia-tag¹⁰ Paolo Rolli volt az udvari költő, s akinek verseit Európa-szerre kívülről tudták (Goethe először édesanyjától hallotta őket). Fulvio Frugoni a Bourbonok, Francesco Algarotti II. Frigyes udvarában (igen kedvező körülmények között) terjesztette a Metastasióéhoz hasonló ízlés kultúráját. Ezek a költők, éppúgy, mint a barokk építészet kisebb mesterei, ha hiányzott is belőlük az igazi zsenialitás, de kiválóan ismerték a szakmájukat, a kívánt hatás érdekében tökéletesen ki tudták használni az olasz nyelv kínálta valamennyi lehetőséget. E költészet sikere összefonódott a melodrámaival. Az áriák, arietták, s a különféle dalbetétek a színpadi mű igen fontos részei voltak, sőt gyakran önállóan is elterjedtek. (Az *opera lirica* vagy *teatro lirico* ezóta jelent „operát”).

Kétszáz év távlatából úgy tűnik, hogy a mi irodalmáraink több hasznat tudtak húzni a kisebb olasz költők utánzásából, mint a szabálytörő, spontán és eredeti valóban nagyok követéséből. A nyelvi-költői kifejezésben tökéletesen képzett mesteremberek által adott lecke sokkal könnyebben megtanulható, utánozható s így használható volt a hazai megújulás programjában. Bizonyára nem tartozik az olasz költők *élite* csoportjába Francesco de Lemene (1634-1704) vagy szicíliai Simon Rau’ sem. Az előbbitől Kazinczy két művet is közöl: *A’ rózsza és a’ Hyacinthus*. Francesco de Lemene olasz verse szerint¹¹ és *Phyllis, Amor, Vénus*¹² címűeket. A művek a címszereplők közötti vetélkedésről vagy beszélgetésről szólnak. Az előbbit Kazinczy, az utóbbit Ivánkay Vitéz fordította, aki mivel nem tudott olaszul, valószínűleg német nyelvű fordítást használt. Ivánkay a fordítója egy másik költői mesének is, amelynek a szerzője Simon Rau’¹³. Témája: a költő elküldi arcképét a szeretett hölgynek, akinél a kép megelevenedik, akkor is, ha már a poeta halott

⁹ Alfieri élesen támadja a zenei inflexiók általa tapasztalt általános és degenerált szokását. A tragédia-szerző sokkal szikárabb nyelvezetet akar. A szenvedést nehezen megformált és kiejtett szavakkal tartja kifejezhetőnek, nem melodikus hangzatokkal, amelyekkel csak a ripacsok között lehet sikereket elérni. Vö. Giuseppe A. Camerino, *Alfieri e il linguaggio della tragedia*. Napoli, Liguori, 1999. p. 261-292.

¹⁰ Az 1690-ben Rómában Krisztina svéd ex-királynő szalonjában megalakult, Giovan Maria Crescimbeni és Gian Vincenzo Gravina szellemi irányítása alatt működését megkezdő költői akadémia fő célkitűzése a barokk túlzások után tisztább, klasszikus ízléshez való visszatérés volt („esterminare il cattivo gusto ... perseguitando continuamente ovunque si annidasse”). Egyszerűség, természetesség, bukolikus, „pásztori” életforma és hangulat-világ hamarosan nagy népszerűsége tette szert. Az ízlés és stílus nagyszabású megújításának jól megszervezett hálózatát hozták létre, nem kis részben egyházi segítséggel. A babérral koronázott Pán-síp emblémája mögé Itália- és Európa-szerre több száz kolónia és több ezer költő sorakozott fel.

¹¹ I^o pp. 315-319.

¹² II° pp. 390-392.

¹³ II° pp. 274-278.

lesz. A szerelmi idill leírását egy halott koponyájának a feltűnése zavarja meg, majd a költő ismét visszatér az idillikus tájképhez, a Gráciákhoz, s végül a szeretett lány nevéhez. A prózai írás több eleme (idilli vidék, halálfej) vissza fog térni Kazinczy életének egy későbbi epizódjában.¹⁴ A második kötet kezdetén olvasható Guarini *A' szép szemek* című madrigáljából egy részlet Dayka Gábor fordításában. „Szem, halál tsillagjai! / Fájdalmimnak okai! / Kik alva is mutatjátok, / Hogy halálom' kívánjátok, / Ha húnnya ki-végeztek, / Fel-nyitva majd mit tesztek?”¹⁵ (Várady Imre szerint a II. kötet 394-395. lapján közölt *Víz, szél, becsület. Egy mese* c. Ráday Gedeon által aláírt mű szintén olasz előzményre vezethető vissza: Pietro Guadagnoli 1786-ban megjelent *Bellezza, scienza, onore* meséjére.¹⁶)

A folyóirat rendszeresen adott hírt a korabeli magyar irodalmi élet eseményeiről, a tervezett vagy elkezdett munkákról. Innét tudjuk, hogy egy pozsonyi szeminarista, Fehér György Tasso *Gerusalemme liberata*ját fordította. Sőt, egy kassai kiadóban elhelyezték *A' Napnak négy részei (jeles példái a városban)* című munkát, *Pardini* (sic!) *szerint*. Érdekes, hogy Parini műve, a *Giorno*, 1763-65, 1791 meglétének a ténye ilyen hamar ismertté vált a magyar művelt körökben. A fordítás német nyelvből készült, mivel ez utóbbinak a szerzője, Aranka György nem tudott olaszul. A német mint közvetítő nyelv használata, úgy látszik, bocsánatos bűn volt az ilyen felvilágosult kritikai művek, míg megengedhetetlen a zeneiségből, a nyelv ritmusából, fonetikájából építkező lírai költészet, operalibrettók és a melodrámaik esetében.

¹⁴ Pál József, *Az Árkádia-pör* című fejezet. *A neoklasszicizmus poétikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. pp. 159–169.

¹⁵ II° p. 5.

¹⁶ Emerico Várady, *La letteratura italiana e la sua fortuna in Ungheria*. Roma 1934. p. 273.

VÁCZY JÁNOS

Az izgató (4.)

V.¹

Az epigrammok és episztolák. – Német példa. – Kazinczy az írókat akarja kellő esztetikai műveltségre tanítani. – A kritika fegyverei. – Miféle forrásból keletkeznek az epigrammok? – Ezek rövid története; hatásuk – Barátai véleménye az epigrammokról; nyilvános bírálatok. – Az egyes epigrammok tárgyai. – Episztolái. – Mily eszméket fejtegetnek? Részletezés. – Három legnevezetesebb episztolája: a *Cseréy Farkashoz* szóló története és hatása. – Kazinczy e hatás módjáról. – A *Berzsenyi-episztola* főeszméi. – A *Vitkovics*hoz írt episztola eszmei fontossága; hatása. – Kazinczy sokoldalú és gazdag tehetsége az akkori szellemi műveltség központja.

Még feltűnőbben nyilatkozik Kazinczy izgató erélye epigrammjaiban és episztoláiban. tapasztalván, hogy sem addigi fordításai, sem Erdősi Sylvester s Dévai Bíró grammatikájának kiadása,² illetőleg ennek jegyzetei nem sorakoztatják ellene a más véleményűeket, s így az eszmék súrlódása nagy nehezen is alig indulhat meg: arra az elhatározásra jut, hogy erősebb szerekhez kell folyamodnia, ha lelket akar önteni nemzetébe. Az álomkóróság oly mély dermedtségbe süllyesztette a magyart, hogy csak gyökeres hatású műtéttel lehetett életre hozni. A nyelv kiművelése és e révén nemzetiségünk kifejtése levén a főcél, amelyért egész működését áldozza, fordításaival és *Magyar Régiségeivel* példát ad: miképp óhajta e korszakos munkát végezni, míg epigrammjaival s episztoláival részint tanítja, részint korholja az írókat és a közönséget, mintha a példa nem eléggé fogott volna rajtuk. A nemzetünket fenyegető veszedelem is türelmetlenebbé teszi izgató erélyét a győri csata után. S mindenkinek, aki csak fel tudja fogni szomorú sorsunkat, hazafi kötelességül tekinti, hogy „ellene szegezze magát a’ reánk törő szörnyű veszedelemnek”. Mivel pedig a nemzet jobbjai a toll fegyverén kívül semmiféle eszközt kézbe nem vehetnek: azt kell megragadniok annyi ildommal és erővel, amennyit az élethalálharc okvetlenül megkíván. Utánzandó példa lebeg Kazinczy előtt Poroszország újjá-

¹ E közleményünkkel folytatjuk VÁCZY JÁNOS kéziratban maradt munkájának, a *Kazinczy Ferenc és kora* II. kötetének közlését a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött kézirat 228-250. oldaláról. Évkönyvünk korábbi kötetekben olvashatók az előzmények: 2/7-32., 3/61-94., 4/141-159., 5/123-150., 6/19-47., 7/273-284., 9/19-38., 10/75-86., 11/35-44. A helyesírást a mai szabályozáshoz igazítottuk, de egyebekben megtartottuk Váczy János írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett idézeteket betűhíven közöljük. – A további lábjegyzetek a szerzőtől, Váczy Jánostól valók. (A Szerk.)

² *Magyar Régiségek és Ritkaságok*. Kiadta Kazinczy Ferenc. Első kötet. I. Sylvesternek Magyar-Deák Grammatikája. Új-Szigeten, 1539. II. A’ legelső nyomtatott Magyar Ábécze. Krakkóban, 1549. III. Prof. Varjas János’ E vocális éneke. Debreczen 1775. Pesten, Mossoczty Justitórís Károly’ számára, Trattner Mátyás műhelyében. 1808. 8r. XL. 223 l.

születésében. Éber figyelmét, amellyel kora eseményeit kíséri, bizonyára nem kerüli el az a világtörténelemben páratlan felbuzdulás, mely a német nemzet, különösen a poroszok életét látszólag igen-igen rövid idő alatt újjáalkotta. Kazinczy jól tudja, hogy Stein b. és Hardenberg gr. politikai törekvései és roppant erőfeszítései nem kelthették volna a poroszokat öntudatra, ha az irodalom ez átalakulás útját el nem készítette volna. Tudja, hogy a nagy német íróknak mily oroszlánrésze van a német fogékonyság sokszoros meghatványozásában, ami a nemzeti lelket régi aléltságából felriasztotta, s „vér és könnyek közt a haza lelkiismerete megszületett”.

E fenséges példa hatása Kazinczy izgató munkáján mindenütt kiismerszik. Amennyire fájlalja a poroszok megalázását a jenai és auerstädti csaták után, éppen annyi megelégedést érez, midőn a német öntudatot erősödni látja. Nemcsak a magyar nyelv művelését óhajtja a német nyelv példája szerint, hanem a magyar politikai és társadalmi újjászületést is ugyanazon tényezők közrehatásától várja, mint amelyek a német öntudatot életre keltették. E hatalmas tényezők egyik legfontosabbikát a német költészetben ismeri föl. Ezért óhajtja a magyar költészetnek is megújulását. Maga mondja, hogy a nemzeti veszedelem elhárítására „poétai munkák igen alkalmasak, mert a' nem siket olvasót vonzák az olvasásra”. Meggyőzőleg hirdeti, hogy „minden nemzet a' poézistól vette első világát 's csak a' barbár nem érti, hogy e' játék mit használ”. Innen rendkívüli lelkesedése, midőn oly magyar költői művek jelennek meg, amelyek az ő művészi felfogásával egyeznek; innen az a lángoló pathos, amely felszakad kebléből, midőn Berzsenyi verseit először olvassa és a jelesebb magyar költők újabb műveit a köréje gyűlt írók közkinccsé teszi.³

Kora ifjúságától késő öregségéig folyvást sóvárogván költői babérokra, de a teremtmény képzelet éppen úgy, mint a műegészre tömörülő lírai hév fogyatékos lévén benne: a költészetnek csak oly ágaiban kereshet hamaros sikert, amelyekbe beleöntheti az irodalmi ízlésre, a nemzeti műveltségre, szóval a szellemi átalakulásra vonatkozó eszméit; amelyek mintegy magokba olvasztják izgató lelkesedését, s megkétszerezve viszik az olvasók közé. Ide járul, hogy a kritikai vizsgálódás útja nálunk még nagyon töretlen. S ha az ő, Kis János és Rummy német nyelvű bírálatait közlik is a bécsi és németországi nagyobb irodalmi lapok, másrészt meg sokan csupa ellenszenvből nem is akarnak bírálatot olvasni. Szükséges hát – úgy mond – a kritikától idegenkedőket önhittségükből felrázni, mert semmiféle kritikai lap nincs hazánkban, s magyar írók hozzá vannak szokva, hogy a bécsi *Annalen*-ben megjelent kevés bírálatot is fölötte sértőnek lássák. Tekintve, hogy véleménye szerint a nemzet szellemi vezérletére jogosan csak a jó írók vállalkozhatnak; ezeknek pedig hogy hivatásukat betöltsék, bizonyos esztétikai műveltségre kell szert tenniök: Kazinczy utat mutat nekik, amelyen az ehhez való fogékonyságot s a legszükségesebb széptani fogalmakat elsajátíthatják, vagy erre ösztönt meríthetnek. S mivel az általános csüggettségben vajmi kevesed magával ápolhatja nemzetiségünk hamvadó tüzet: egy okkal több, hogy annál türelmetlenebbül szítsa e tüzet. A nyugodt hangú tanítást nálunk csak a pusztában kiáltó szónak ismervén, nem tartózkodik oly hangon hirdetni eszméit, amely mintegy kényszerítse az írókat, hogy sorompóba szálljanak ellene. Meggyő-

³ Lev. VII. köt. 270. l., XI. köt. 337. l.

zódése ingathatatlan: „az Isten kit-kit elhítt valamire”, s az új eszmék hirdetői, a próféták és apostolok keservesen meglakoltak, de azért „mégis volt ’s lesz apostol”. Ő sem retten meg az akadályoktól. Harcra szólítja mindazokat, akik kellő tanultság nélkül a nemzet tanítómesterei akarnak lenni, ízlés nélkül a nemzet ízlését irányozni szeretnék, minden újírástól rettegnek, az ósdiság s parlagi maradiság posványáiból nemcsak nem tudnak, de nem is akarnak kivergődni, és képtelenek az irodalomnak a nemzeti élet minden ágára teendő hatásával számot vetni. Törhetetlen hittel indul a küzdelemre, s nem ismer meghátrálást. Csak élcelődjének, súrlódjanak a közönség közé dobott eszmék; csak érezzék az önhiúságukból kivert írók az ő csapásainak sebeit: mindez már az élet jele, amely a közszellem iránti fogékonyságot önmagából fejti ki, közvéleményt szül s a nemzetiséget táplálja.

De vajon kinek a joga íróársait s ezek révén a nemzetet tanítani, a közírást irányozni s az irodalmi kérdésekben meghallgatást követelő ítéletet mondani? Kazinczy világosan megfelel: neki is, másnak is; szabad az út. Csakhogy érteni kell a nagy titkot: „jót s jó!” Aki látni akar: *tanuljon* látni; aki a nemzet vezérletére vállalkozik: *legyen vezéri tulajdonsága*. De a tanítás, útba igazítás néha csak úgy sikeres, ha erre a gúny fegyvereit használjuk. Azonban noha ezeket a fegyvereket legkevésbé szívelik az írók, az igazi vezérnek ettől sem szabad visszariadnia. Midőn Kazinczy dicsérrel halmozza el azokat, akiknek működésében a haladás elemeit látja; azokat pedig, akik az ósdiság széles országútján támo­lyognak, suhogó vesszővel igyekszik eligazítani; más szóval: akik a külföldi műveltség eleven hajtásait a magyar közéletnek önmagától bizonytalan ideig s tévesen fejlődő ágaiba oltják, mint követésre méltókat tűnteti föl a nemzet előtt; akik pedig makacs megátalkodottsággal minden újírástól idegenkednek, azokat csípős hangon bírálja, s a maró gúny ostarával veri végig: voltakép a nemzeti élet kifejtésén munkál. „Tegye ki-ki – mondja – a’ mit tud; mint én írok más ellen, úgy írjon más énellenem is, recenseáljon, epigrammázzon ’s tegye valami eszébe jut.” Lám Klopstock aesthetikai tárgyú, Goethe és Schiller pedig inkább gúnyos epigrammokat írt, s emezek hatása a német közszellem harcaiban sokáig érezhető volt, pedig Goethe még ifjúkori barátait sem kímélte. Kazinczy azt vallja, bár e vallomását kötve hisszük, hogy ez epigrammokat nem is olvasta, míg a magáét ki nem adta, s hogy nem a német írók példája vezette őt a gondatlan s maradiságba vesző írók ellen, hanem közállapotunk romlottsága, melyben nehéz volt megállni, hogy az ember szatírárt ne írjon. S bár – mivel ő is Prometheus ivadéka – a baráti kezek simogatása bizonyára jobban esik neki, mint ha Horatius szerint „vakaróval vakarják”: nem bánja, ha ütéseit hasonló ütésekkel viszonzozzák, csak célját érhesse, hogy ily módon „aesthetikai ’s morális be hatást tegyen”, s hogy „a’ mi rettenetes Publicumunk kiverettségét indolentiájából ezen megrázás által”.

Ily céllal fog 1809 vége felé epigrammjai írásához. Mestereit, Rádayt és Báróczyt, mint az irodalmi műveltség úttörőit óhajtja a nemzeti köztudatba foglalni; barátait, Kis Jánost és Berzsenyt mint a magyar költészet koszorúsait akarja közönségünk ünnepe­ltejével tenni. Akik meg működésük egy-egy oldalával tűntek ki, máskülönben pedig csak szorgalmuk dicsérhető, rövid velős ítéletben részesíti, mint Baróti Szabót, Péczelit, Fábichot. De a munka nehezebb fele az élő íróknak adott kemény lecke, amely nem

annyira tanít, mint inkább dorgál, gúnyol és ostoroz. Nemcsak az említett német írók példája lebeg Kazinczy előtt, hanem Voltaire is, aki Freront és másokat kíméletlenül üldözött epigrammjával. Kazinczy is mélyen belevág azok testébe, akik oktan makacssággal ragaszkodnak a parlagi szokásokhoz, a paraszti nyelv durvaságaihoz, a deák s német nyelvből átvett szók tele szájú kimondásához, az elerőtlenedett, művésztlennek tetsző magyar verssorok könnyűségéhez; akik a nyelv alapos ismerete nélkül irkálnak, szárny nélkül repülni akarnak, a merész kezdőket csak nevetni tudják, a finom és kényes ízlésűeket az idegen nemzetek vak utánzóinak híresztelik s mindjárt az elkorcsosulástól rettegnek, mihielyt valami új szabású öltözetet látnak, vagy a hosszú szavakat megrövidítve hallják. Kazinczy is megveti az üres fecsegőt, a kontár költőt, a leglényegesebb fogalmak ismerete nélkül minden áron ragaszkodó pedánszt. Szóval: vérig ostorozza mindazt a fonákságot, amely ízlését sérti az irodalomban és közéletben. Midőn tehát üldözőbe veszi a Gyöngyössi János, Lácay József, Mátyási József és Poóts András-féle írókat, az a remény kecsegteti, hogy „a’ Publicum így talán megérti, hogy azok nyelv és ízlés rontók”, ellenségei a haladásnak. Bátran hirdeti azt az epigrammi morált, hogy a rossz, a lelketlen író „ütnei, csigázni ’s agyonverni (nevetve) szabad”.

Védelmébe vesz a „fentebb” stílt, a szokatlan, de szép kifejezéseket; kiemeli a költői és prózai szólás különbségét, a műérzék természetességét, amely a szabad lépdelést a művészetben egyedül az aesthesistől teszi függővé. Igazolni törekszik a saját ízlését a nyelvben, verselésben s bírálatban. Tudja, hogy a személyt bántani vadság, s bizonyosan sokan megbotránkoznak szokatlan szabadságán s azt vásottságnak tekintik, bölcse az azt vélve, hogy „51 esztendő emberhez az olly pajzánság nem illik”. Azonban „a’ Jézus Krisztus Isten volt és még is korbácsot kapott azok ellen, a’ kik az ő atyja’ Templomát megfertéztették”. Ő is inkább eltűri nemzete vádjait, csak meghallgassák. Így legalább némelyek megérzik, hogy a pajzán külső alatt nagyon is komoly cél lappang, miáltal példát is ad a könnyedén gúnyos, csípősen tréfás hangra, s íróink majd ki mernek lépni „abból az istentelen gravitas tónusából”, amelyben oly peckes volt járásuk, mint a pedánsé, aki azt hiszi, hogy minden szem ő reá, a *nagy emberre* mered.

Egyelőre csak leveleiben leghűbb barátaival ismerteti meg epigrammjait, a *Virágokat* és *Nyilakat* (mert kezdetben ezt a címet akarta gyűjteményének adni). S barátai szokás szerint magasztalással fogadják azokat. Kis János nagy gyönyörűséggel olvassa, Berzsenyi elméseknek s férfiúi philosophiával teljeseznek ítéli, csak azt óhajtván, hogy a *nyilak* szemlátomást ne sértsenek. Leginkább a Czinke Ferencre írt epigrammon akad fel, s azt ajánlja Kazinczynak, hogy Czinke helyett cinegét tegyen, hisz „ez a’ nyomorult ember elég epigramma maga magának”. Mire Kazinczy azt feleli, hogy nyilai nem sértők, s a Czinkére írottat ki is hagyja, mert „Czinke nem méltó, hogy reá nyíl lövettessék, ’s osztán a’ nyíl tömpécske vala, – pedig a nyíl nem nyíl, ha nem éles, ha tömpe”. Dessewffy szeretné Kis János buzdítását fokozni, hogy Kazinczy mennél több nyilat lövöldözzön a rossz írókra. „Olly édesen szúrsz és döfesz – mondja – mint a’ Lampracus Isten. De kémeled Barátaidat”.

Kazinczy azt állítja, hogy Kiss János tüzelte az epigrammok írására, mivel ő is el volt keseredve a magyar írók maradisága miatt. De Kazinczy ez állításának kevés alapja van.

Csak annyi igaz, hogy Kis János a hozzá küldött epigrammokat – mint mondjuk – gyönyörködve olvasva. Különben is sokkal mélyebb forrásból fakadnak e művek, semhogy elhíhetnők Kazinczy állítását, mely szerint egyszerű baráti buzdításnak köszönhetik létüket, noha írójuknál senki sem fogékonyabb az ilyen ösztönzésre. Eleinte úgy tervezi, hogy ha epigrammjai százra szaporodnak, *Nyilak és Virágok* cím alatt külön foglalja versei gyűjteményébe. Majd midőn az izgató erélye mind türelmetlenebbé válik, s barátainak magasztalásaiból újabb lelkesedést merítve 1810 elején hamarosan vagy tíz darabot ír, az a szándéka, hogy *Tövises és Virágok* címmel bocsátja közre, ha száz, vagy csak ötven ily epigramm elkészül is. December 16-án még csak harmincegy van; de mihelyt ötven lesz, azonnal kiadja. csakhogy az epigrammai mûzsa most már ritkábban látogatja meg, nem úgy, mint 1810. október 28-a és 29-e közti éjjel, midőn „5ször nyujtotta kedvezéseit”, néhány nap múlva meg négyszer. Nem is számít többé annyi türelemre, hogy az 50. számot elérje, meg kell elégednie 43 darabbal, amelyeket 1811 januárjában sajtó alá ad Sárospatakon. Azonban egyfelől a könyvvizsgálóval, másfelől a nyomtatóval sok nehézsége támad. De a hűséges Vályi Nagy Ferenc, aki a kiadás gondozását lelkiismeretes pontossággal végzi, minden nehézséget legyőzni igyekszik, és 1811. febr. 22-én már kész példányokat küldhet Kazinczynak.⁴

A munka⁵ név nélkül jelenik meg, de mindenki ismeri szerzőjét. Egyébiránt Kulcsár István nyíltan megmondja lapjában, hogy „Széphalom Ura a' nevetlen Szerző”.⁶ Kazinczy maga sem akarja egy pillanatig is titokban tartani, hogy az éles nyilakat ő lövöldözi a vele ellentétes felfogású írókra. Egyszersmind kijelöli a szempontot, amelyből epigrammjait tekinteni kell. Amint a gyermekek – úgy mond – nagy haszonnal tanulnak az emlékversikékből; amint a görög törvényhozók versben szereztek a törvényeket: nálunk is, hol az irodalom még mindig nem tud gyökeret verni, joggal kiadhatta ez esztetikai tárgyú epigrammokat, melyek a tanulatlan írókat folyton-folyvást emlékeztetik a közönség és irodalom iránti kötelességeikre. Óhajtja is, hogy minden magyar írónak asztalán legyen e könyvecske. A *Virágoktól*, amelyeknek illata mind elpárolog a mesterkelt előadásban, maga is kevés hatást vár, de a maradiakat ostorozó *Tövisektől* annál többet. Amazokból inkább csak íróbarátai okulnak; emezek azonban ellenvéleményt támasztanak. A csapások sajkása küzdelemre szólítja a kigúnyolt írókat: az óhajtott irodalmi közvélemény nyilatkozni kezd, noha Kazinczy rejtett célzásait csak a hozzá közelálló írók tudják teljesen megérteni. Még az oly művelt ember is, mint Jankowich Miklós, kénytelen bevallani, hogy az epigrammokat nem mindenütt érti, csak a *Virágok* illatát élvezi. Hanem a *Tövises* szúrása nem tagadható, s az izgató célját éri. „Midőn én – mondja – írva czivakodom, az nem azért esik, mintha garabonczás volnék, hanem azért, mert annak a' félnek akarok elsőseget adatni, a' mellyet meggyőződése, erronea vel non erronea, legjobbnak kiált.”

⁴ U. o. VIII. köt. 169, 181, 186, 193, 256, 278, 284, 290, 299, 300, 308, 323, 43, 354. I. Vö.: a *Régi Magyar Könyvtár* XX. köt., amelyben Balassa József teljes kiadásban közli ez epigrammokat.

⁵ *Tövises és Virágok*. Werke des Geiste und der Kunst sind für dem Pöbel nicht da. Göthe. Kevés számú Nyomtatványokban. Széphalom, 1811.

⁶ *Hazai és Külf. Tudósítások* híradását közli Balassa id. h. 12. l.

Az az írói kör, melynek Kazinczy első sorban kíván tetszeni, alig győzi ez epigrammokat dicsérni. Szemere Pál, aki azt szerette volna, hogy még az imádságos könyvben is legyen egy-egy költői és prózai darab Kazinczytól, föltétlen magasztalással fogadja. Desseffy az egész gyűjtemény olvasása után is azt ítéli, mint amit a mutatóványokról. „Epigrammaid – írja – nem tsak frissek, és kellemeteseek, ha sujtók egyszersmind: mosolyogva vágsz, versz, húllnak alattok az életben maradó nevetséges halandók”. Kis János a „bájo-ló munkácskát” nemcsak maga olvassa műélvezettel, hanem fiával is megtanultatja könyv nélkül s elhatározza, hogy a külföldi lapokban hosszasan ismerteti. Csak azon sajnálkozik, hogy a működő írók kevés hasznát veszik; a *virágok* illatát nem érzik, de a *tövis*ek szúrását annál inkább. Hanem az ifjabb nemzedék sokat tanul a kis gyűjteményből. Csehy hasonlóképp ítélt. Döbrentei „hasznos és jó jelenésnek” mondja, csak a Baróti Szabóra írott virág közé rejtett tövis ellen van kifogása. Kölcsey szintén örömmel fogadja az epigrammokat, de kevés foganatjokat várja, mert „Fürmender Uram – írja – soha sem fogja a’ *csendet és reményt* megemészthetni, ’s az már felette sok, hogy a’ kevély Lúdhattyú (Láczy) ocsmánynak ismeri gágogását”. Szentgyörgyi József „nagy meg illetődés-sel” olvassa e könyvecskét, s csak azt fájlalja, hogy Gyöngyösy Istvánról egyáltalában nem emlékezik, a leoninus Gyöngyösy Jánosról pedig nagyon „könyörtelenül”.

Kis János a magánlevelében kifejezett dicséretet még túlozza a nyilvánosságnak szánt hosszasan ismertetésében.⁷ Szemrehányást tesz a magyar íróknak, hogy nem képezik ízlésüket kellőleg, s nem okulnak a művelt népek előmenetelén, hiába mutatnak német szomszédaink jó példát előttünk. „E megbocsáthatatlan gondatlanság – írja Kis János – és a vele együtt járó még megbocsáthatatlanabb önhittség következtében a magyar Parnaszt egy idő óta az a szerencsétlenség környékezi, hogy valóságos Augias istállójává lesz”. Ennek a veszedelemnek szegezi magát ellene Kazinczy megbecsülhetetlen aesthetikai epigramma-gyűjteménye; s amily jótékony annak célzata, éppen olyan nyomósak és erősek az erre használt eszközei. „Túlás nélkül mondhatni – olvassuk a bírálóban –, hogy Széphalom hírneves énekesét maga a józan ész fegyverezte föl a éles nyilaival íróink balgaságai ellen. A 43 epigramm mind sikerült, legnagyobb része éppen mesteri. A formának majd minden változata megvan bennök, ami csak epigrammban előfordulhat: rövid rajzok, leírások, elmélkedések, kisebb elbeszélések, allegóriák, párbeszédes előadás. A tartalom egysége, a kifejezés tömörsége, a várakozásnak a felvilágosítással arányos összhangja mindenütt egyszerre feltűnik. A legtöbb epigramm gúnyos élű, s amelyben ez hiányzik, vagy a látszólagos ellentét pótolja, vagy a főgondolat gazdagsága s a kifejezés finomsága”. Úgy tekinti a bíráló e könyvecskét, mint a jó ízlésnek tetszetős (anmuthig) versekbe foglalt törvénykönyvét, s meg van győződve, hogy ez epigrammok korszakot alkotnak irodalmunk történetében. Aztán sorra veszi az egyes darabokat, igyekezve megmagyarázni mindegyiknek világos vagy rejtett célzatát, óhajtván, hogy ha nem sok is, de tanulmányos olvasói legyenek, s tövisi csak hasznos és könnyen gyógyítható karcolásokat okozzanak, virágainak illatát pedig minden olvasója élvezhesse.

⁷ *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreich. Kaiserthume* 1811. évf. 317-18. I. Vö.: Balassa J. id. kiad. 80-87. l.

Rumy hasonlóképp nagy magasztalással szól e gyűjteményről, amelynek darabjait lángelméjű termékeknek tartja.⁸ Fő célzatukat abban látja, hogy ez epigrammok a kitűnő írók okos szabadságait a pedánsok fékjei ellen megvédelmezik, de egyszersmind szembe szállanak az oktan újítságokkal (erre ugyan alig van célzás!), megvédik a jó ízlés jogait, de megállapítják túlzásait is. Kazinczynak a magyar írókról mondott véleményét talpraesettnek véli, s néhány epigrammot szó szerint lefordít.

Ámbár a levélbeli érdekkeltetéshez e két magasztaló ismertetés is hozzá igyekszik járulni: a nagyközönség úgy szólva alig vett tudomást e könyvecskéről. Négy hónap alatt öt példányt adnak el belőle Pesten. Bécsben sem olvassák, amin Kazinczy hívei nem győznek sajnálkozni. Maga az író tisztában van vele, hogy még sokáig kell harcolnia az új ízlésnek a régivel. Még idő kell, hogy a tökéletesedés, a nyelv ideálja felé haladjunk; a régi laposság és köznapiság most még fogva tartja nemcsak a közönség, hanem a legtöbb író ízlését is. De Kazinczy a kevés hozzáértő dicséretét olyan sikernek tartja, melyre nem is mert számítani. Nem a közönséges olvasóknak szánta, azért választotta jellegéül Goethe büszke arisztokrata mondatát, mely – mint a körülmények mutatják – fényesen érezteti igazságát. Azért kevés a közönsége, mivel nem értik. „Engem – írja nem értésre célozva – az ilyen vád sem meg nem bánt, sem élessé nem teszen. De arra igen is tüzel, hogy *literaturánk 's nyelvünk előmenetele gátlásának ellenére keljek*”.

Csakugyan ez epigrammok szemlátomást élesztik Kazinczynak a régi felfogással, a parlagi maradisággal, az önmagával eltelt s minden idegent gögösen lenéző megátalkodottsággal kezdett harcát. A személyes támadások, amelyeket az egyes írók, a Kantot nem értő Buday Ferenc (*A' szavas Idióta*), Gyöngyössy János (*Kocczantyúsi*), Láczy József sárospataki tanár és prédikátor (*Lúdhattyú*), az ízléstelen Hubay Miklós (*Lukai*) s általában a rossz költők (*A' békák*) ellen irányoz, nemcsak a megtámadottak, hanem az írástudók szélesebb körében is izgalmat gerjeszt. S természetesen minél nagyobb hírnévre jutott a kigúnyolt író, annál többen osztoznak a reá lőtt éles nyíl keltette izgalomban. A Baróti Szabóra és Fábchichra vonatkozó virág közt is észreveszik a tövist, még inkább a *Himfy*ben, amely az összes epigramm közt a leghevesebb fürgeteget idézi Kazinczy fejére. Írója valóságos darázs-fészekbe nyúl ez epigrammokkal, legkivált a Kisfaludy Sándorra mondott igazságtalan ítélettel. Már maga az a körülmény, hogy az egyik legnépszerűbb magyar író pár évvel azelőtt kemény bírálat alá vette, s most e bírálatban kifejtett véleményét tömör szavakban még nyomatékosabban ismételvén, a költői tizedelés tanát elbizakodott s mintegy föltétlen érvényt követelő hangon hirdeti, nem kevés olvasót lázít ellene. De Kazinczy még fokozza az izgalmat azáltal, hogy a tizedelést a gyakorlatban Daykával hajtja végre, akinek nevét is alig ismeri a közönség, mert művei még sajtó alatt vannak. Másfelől mind Kis János, mind Rumy bírálatában különösen kiemelve olvashatták ez epigrammot. Rumy szó szerint lefordítja, külön sorba szedve a két költő párbeszédét. Kis János pedig mintha osztoznék a művelt olvasók ítéletében, nem titkolja, hogy Kisfaludy nem lehet meglegedve a korán elhunyt Dayka igazságszolgáltatásával.

⁸ *Allgemeine Literatur-Zeitung* (Halle u. Leipzig) 1812. évf. II. köt. 31. I. Vö.: Balassa J. id. kiad. 87-89. I.

Kazinczy csak abban kereshet mentséget, Kisfaludy pedig enyhületet, hogy az epigrammíró másokkal is szigorúan bánik, sőt a maga munkái iránt sem kíméletesebb.⁹

Íme a kimért számítással előkészített s önkéntelenül fejlődő okok, amelyek az irodalmi közvélemény kialakulásához járulnak. Kazinczy tudatosan veti a szelet, hogy mielőbb arathassa a vihart. A nagyra törés példáit állítani a közönség elé a múltból és jelenből, belevésni a nemzeti tudatba a hazafi és emberséges ember erényei és a bűn fogalmát a költészet gyönyörködtető képei által, nem feledkezve meg a nyelv kifejtését siettető tényezők legfontosabbjairól, sőt ezeket néhol még az epigrammoknál is nyomatékosabban, inkább tanító, mint gúnyos hangon rábeszélni az olvasók belátására: ez a cél adja kezébe az episztolairó tollát. A *tövis*ekben a gúny ostorát suhogtatja; az episztolákban is sokszor kezébe veszi ez eszközt, de mégis inkább a tanítómester komoly, majd vidám bölcsessége foly ajkáról. Amott az irodalmi ízlésben látott fonákságot, emitt az erkölcsi életben tapasztalt ferdeségeket óhajtja orvosolni, s mind a kettőben a nemzetet végpusztulással fenyegető álmokórságot elűzni. De hátha süketeknek beszél, mivelhogy „annyira előlte a’ pulyaság szívünkben a’ virtusnak minden érzéseit,” hogy inkább kinevetik, mint meghallgatják? Kazinczy a nagy izgatók biztos reményével vigasztalja magát: nem minden mag esik kösziklára, s némely mag ezerannyit ad vissza. „Bízzunk – mondja – a’ Természet’ bölcsességébe! Ő úgy viszi az emberiség’ dolgait, hogy a’ setétség is világosságot, a részegség józanságot s a’ romlottság épséget von minden bizonnyal maga után.” A buzgalomnak nem szabad lankadnia. Mindaddig kell példákat adni, míg a nemzet figyelmessé nem lesz azokra. S ha egy-egy példából csak tíz ember okul is: a tanítómester megtalálja jutalmát fáradságáért.

Kazinczy pályája elejétől egész végéig folyvást ír episztolákat. Ezekben tárja elének költőileg elméje és szíve legdrágább kincseit. Nagyon szereti e műfajt, amelyben tanító eszméit legtömörebben kifejtheti, az irodalom és közélet legnevezetesebb kérdéseiben bátor véleményt mondhat, s az érzelmes és gúny pathosát egymásba olvaszthatja. 1786-tól fogva a Baróti Szabó Dávidhoz intézett episztolán kezdve 1831-ig, a *Gróf Széchenyi Istvánhoz* intézettig mintegy 28-30 episztolát ír, amelyek részben töredékek maradnak (*Kis Jánoshoz*, *Gr. Desseffy Aurélhoz* stb.), de a kidolgozottak az ő írói és emberi pályájának legjellemzőbb vonásait őrzik. Az epigrammokon és bírálatokon kívül ezekben zúdítja legerősebben maga ellen az írók táborát, sőt a nagyobb közönséget is, de egyszersmind ezekkel engeszteli ki először ellenfeleit, s költői képet fest egész irodalmi pályájáról.

Nem kívánjuk ezúttal az episztolákat és epigrammokat mint költői műveket vizsgálni, csupán a nagy izgató saját szempontjából tekintjük. Ő maga is az izgató, ébresztés szempontjából tekinti a legkiválóbbakat, a *B. Wesselényihez*, *Cserey Farkashoz*, *Vitkovics-hoz*, *Gróf Festetics Györgyhez* és *Gróf Széchenyi Istvánhoz* írottakat. De a hazafi és emberséges ember, a magyar és általános műveltség apostola, a véges ész kutatásainak céljain töprengő philosoph súlyos gondolatai néha szeszélyes hanggal takarva kitűnik a *Gróf Ráday Pálhoz*, *Helmecczyhez*, *Gróf Desseffy Józsefhez*, *Nagy Gáborhoz*, *Gróf Kornis Mihály-*

⁹ Kazinczy F. Lev. VIII. köt. 31-392, 396, 402, 416, 433, 449, 467. I. IX. köt. 50, 92-93, 468. I. Balassa J. id. kiad. 81, 87-89. I.

hoz, Vida Lászlóhoz, Wadasi Jankowich Miklóshoz és Prof. Sárosi Pálhoz írottakból is. Ezek közül egyikben-másikban családi körülményeiről s baráti érzéseiről is ünnepi nyilatkozatokat tesz, mint a Gróf Ráday Pálhoz, Helmezyhez s Jankovichhoz szólókban, még inkább az Egy arcshoz, Buczy Emilhez, a Gróf Dessewffy Józsefhez címűekben.

Ember és hazafi lenni minden körülmények közt: ezt akarja Kazinczy a serdülő ifjak szívére rábeszélni. Nem az üres fény, a hiú csillogás az igazi férfiú eszménye; nem a rojt, a pántlika a valódi hazafi törekvéseinek célja; hanem a művelődés haladásának, ember-társai jóllétének biztosítása. Az értelmi fejlődés útjait egyengetni nem kevésbé nehéz és dicső munka, mint a csaták mezején küzdeni. Ezt a gondolatot Kazinczy Berzsényivel majdnem egy időben érleli költőivé: az a B. Wesselényi Miklóshoz, ez a Herczeg Eszterházy Miklóshoz írt művében. A gyermek Wesselényiben Kazinczy a jövő nagyságát sejti, s épp ezért választékos módon óhajtja vele megértetni, hogy aki valamely seregnek élére áll, nem elég csak szóval gyúlasztani azt, sokkal inkább példával kell éreztetni, hogy „ő azért legelső, mert legérdemesb”. Wesselényi az ősoktól nemcsak az önfeláldozás erényét örökölheti, hogy meghalni mily szép a hazáért; hanem hogy szép élni is; hogy a műveltség világát ápolni épp oly férfiúhoz méltó feladat, mint a harctéren az ellenséggel bátran szembeszállni. Sőt Kazinczy, a magyar műveltség buzgó apostola a közműveltség eszméinek terjesztését tartja elsősorban a legférfiasabb feladatnak. Ezért szintén harcolni kell még kitartóbban, még több nehézség közt, mert akárhányszor láthatatlan ellenséget kell benne meggyőzni. Ez a vezérgondolat irányozza őt egész pályáján, s episztolái közül 4-5-nek ez az alapgondolata több-kevesebb módosulással. A Wesselényihez intézett episztolában csak mellékesen teszi szavá a főurak hiúságát, az üres fejek bábjait;¹⁰ de már a Gróf Dessewffy Józsefhez szólóban ez a főgondolat; belejátszik a Helmezyhez, Gróf Ráday Pálhoz és Vida Lászlóhoz című episztolába is. Az anyagi jóllét s az értelmi előkelőség közti ellentét kivált a Dessewffyhez szóló költői soraiban foglalkoztatja. A gondokozók, az élet visszasságain elmélkedők örökös problémája egyfelől a nyomorral küzdő ész és erény, másfelől a minden jóval bővelkedő butaság és bűn kiegyenlíthetetlen nagy ellentéte Kazinczyt is elkeseríti, gúnyos nyilai legsűrűbben s legjobban célba véve azokat érik, akik híg velejükkel a méltán ragyogó nagyjaink nyomában szeretnek kullogni, fényökben sütkérezni. Az ilyeneket mint madárijesztőket mutatja be. Készek ezek „annyi döfdöcsét, annyi durva szitkot” elviselni, hogy a közfigyelmet magukra vonják s igazi hazafiaknak látszassanak, pedig voltaképi vágyuk a hiú csillogás. Ezeknek típusát látja Sztricsákban,¹¹ akivel ellentétbe állítja Dessewffyt, az önzetlenül küzdő hazafit, a nemzeti jogok bátor védőjét s az ország elaljasodásának siratóját, de aki mégsem juthat a népszerűség szárnyára, mert „... nincs rojt 's kereszt, – 's nem léssz Excéllenc!”

Ugyanez a fő gondolat uralkodik a Helmezy Mihályhoz és a Gróf Ráday Pálhoz címűekben is. Néhány nagy vonással festi az igazi nagyokat, s fiát azok követésére buzdítja. Az ember és hazafi erényét Cato feddhetetlenségét s „szent álnokságát” Prónay Lás-

¹⁰ E tekintetben nem értünk egyet Czeizel Jánossal, aki a Wesselényihez írt episztolában két dolgot lát különösen ki-fejezve: „Óvja a főurak közös betegségétől s figyelmezteti önmérsékletre, megfontoltságra”. Ez csak mellékes célja Kazinczynek, nem is volna benne sem eszmei, sem költői mélység. *Irodalomtört. Közl.* 1910. évf. 28. l.

¹¹ „Unter Sztricsák habe ich kein Individuum gemeint, sondern das ganze verächtliche genus gemalt”, írja Rumynak. 1809. nov. 6. *Lev.* VII. köt. 45. l.

lóban, a műveltségért való lelkesedést Ráday Gedeonban tűzi utánczandó például fia elé, s óvja, hogy ne engedje magát álfénytől elszédítettetni. A Rádayhoz szóló szeszélyes, tréfás hangjával jól illik ahhoz a vidám bölcsességhez, amelynek megtestesülését Ráday Pálban látja. A sors valódi kedvezése a józan életbölcesség,

*Melly élni tud; a' jót, a' szépet szereti,
Azt a' mi nem az, megveti;
De a' mi az, szentül és készen követi;
Melly nem vágy csalfa fényességre.*

A *Helmecczy Mihályhoz* címűben szintén a példa hatását emeli ki: a rútat irtózni, ami szép, szeretni. Vida érdemét is abban látja, hogy el nem vakította a csalfa fény, mint akiket a külső ragyogás lidérce tévelyegtet. Amivel a sors megáldotta Vidát, azzal „Melpomene árva gyermekeit” vette oltalmába.

Azonban Kazinczy ekkoriban három episztolájától vár nagyobb hatást: a *Cserey Farkasnak*, *Berzsenyire* és *Vitkovics Mihályhoz* címűektől. S csakugyan mind a három legkidolgozottabb episztolái közé tartozik, tele a nemzeti életre, irodalomra s nyelvünk fejlesztésére vonatkozó súlyos gondolataival, amelyek több mint negyedszázad óta foglalkoztatják íróinkat, s a művelt közönséget. Az elsőben a királyához és nemzetéhez egyaránt hív magyar szól hozzánk, s a közel múlt nagy alakjaiban látja megelevenedni azt a dicső korszakot, mely az általános európai műveltség részesévé tette a magyart. A másik kettőben nyelvi és irodalmi kérdéseket tárgyal, az átalakulás szükségét és lehetőségét, mint egyetlen biztos útját nemzetünk fennmaradásának, jövőjének.

A nagyok iránti őszinte kegyelete lángra gyúl azokon az ereklyéken, amelyeket Cserey Farkas küld hozzá: Mária Terézia, Bajtay Antal (József császár nevelője, utóbb erdélyi püspök), Major Gergely (viszontagságos életű fogarasi püspök) és Barcsai Ábrahám kéziratait. S elhatározza, hogy megénekli elragadtatását, „gyönyörű képet fest” Mária Teréziáról, magasztalva említi Barcsayt, Ürményit s a kopasz poétát (Orczyt), megismerteti nemzetével Major Gergelyt, aki méltatlanul szenvedett fogságot, és Cserey Farkas atyja, Erdély egykori referendáriusa, Mária Terézia egyik legbizalmasabb tanácsadója által szabadult ki. Végre a kéziratok küldője iránti meleg barátságát rajzolja. 1810 nyarán el is készül az epistola, mely Mária Terézia uralkodásának költői színekbe öltöztetett s mégis eléggé hű képe, amelyet az elfogulatlan történelmi kritika is jóvá hagyhat. A dicsőített királyné köré csoportosítja a nagy alakokat, kik érthetővé teszik az olvasó előtt a korszak fényét. A római és görög szabadsághősök, Brutus, Timoleon, Aristogiton és Harmodius emlékét idézi föl, s ellentétbe állítja nemzetünket a régi klasszikus népekkel, akik tudták fékezni önmagukat, s ezért nekik való volt a szabadság, de nekünk nem az, mert még kiskorúak vagyunk, s „atyai fenyték kapcsol együvé”. Kazinczy nem mondja meg világosan, de az elmélkedve olvasó könnyen megértheti az író célzatát, hogy *nekünk is való lesz a szabadság, mihelyt „a' köznek szent szerelme”* tanít meg bennünket „a' jót szeretni s gyűlölni a' gonoszt”. Voltakép hát izgatásainak alapgondolata nyer kifejezést ez epistolában: csak akkor fejlődhetik nemzetünk, ha a közügyek iránti nemes fogékonyság átjárja szívét s elméjét; ha a művelt formák közé akar helyezkedni s önuralmával fékezi korlátlanságra hajszoló szenvedélyeit. Egyszóval: a nyugati népekhez simulás szükségét

hirdeti. Amíg erre juthat a magyar, csak a királyi parancs vezérel; de így is boldogok lehetünk oly fejedelem alatt, aki valódi atya nemzetünknek. Boldogok voltunk a királynő alatt, akinek tömör szavakban emeli ki legfőbb érdemét, hogy

*A' járom könnyebb lőn a' pór nyakán,
'S most általad magát embernek érzi,
'S felejtí hajdan szenvedett baját.*

És ami legfőbb:

*Te nyúgodalmat adtál nemzetemnek,
'S bőséget és virágzatot; s mivel
Legfőbb szüksége a' fegyverek fiának
Az volt, hogy vérrel-ázott koszorúja
Olajjal eggyesüljön, a szelíd
Minerva' papjait lakunkba hoztad.*

Ezért marad neve áldásban. Körötte látjuk az említett férfiakat s a Majorról mondottakhoz fűzi az idősb Cserey Farkas érdemeiről szóló dicséretét, hogy akkoriban az írói körökben többször emlegetett szabatos ítéletét kimondhassa. Aki – úgy mond Csereynek – „Mária Terézia szívét megnyerte a fogoly püspök iránt, neked atyád volt; örülj, hogy ily nagy ember fia vagy s kövesd tisztán fénylő nyomdokát, mert

*Fényt bírni, 's a' fényt érdemelni dísz;
Nem bírni, 's érdemelni, nem kevésb dísz;
De bírni 's meg nem érdemelni, szenny.”*

Kazinczy kevés verses művét becsülte annyira, mint ezt, s dicsekedett, hogy barátai „sírva” olvasták, s hogy a vers „közönséges csudálást, magasztalást talált”. Cserey Miklós bizonyára felfogta Kazinczy rejtett célzatát, s azért vállalkozott az episztola kinyomtatására, amelyre midőn az engedélyt Mártonffy püspök megadja, így szól: „Kevesen fogják megérteni Kolosvártt, mert itt sem értője, sem becsülője nincs a' fenntebb literatúra műveinek”. Kazinczy jól tudja mindezt, Magyarországon sincs különben. „De – mondja – egy-két mag nem a' kösziklára esik, 's kész az aratás; mert itt egy mag ezeret ad vissza. Én szeretem ezeket az ideákat cursusba hozni, 's Mária Teréziát, kit én kimondhatatlánul tiszttelek, hirdetni, magasztalni”. Mondhatjuk, a hatás elemeitől kezdve, a szélesebb hullámgyűrűig mindenfokát elképzei a vetett mag megfogamzásának, sudárba szökkenésének és terebélyes fává izmosodásának, oly olvasót véve például, aki ez episztolát vagy maga megérti, vagy utána kutat, hogy megérthesse.¹² S nem fárad el a tanításban, vagy ha kell, a feddésben. „Értik, nem értik, jó lesz előle” – vigasztalódik. Ezzel lelkesíti társait: „Ne fáradjunk el soha jót tenni; nem bánt az engem, hogy sok mag kösziklára esik; tudom én, hogy az az egynehány szem, a' melly földre kapott, vissza adja a' munkát

¹² Elképzei, hogy egy pipázó társaság asztalán véletlenül meglátja valaki és szól: „'S itt ez a' bolond vers? Sokat nevettem rajta. S hát vers az ilyen? Hiszen ilyen verset minden igazítások nélkül lehet írni. Nosza gyujtsunk pipát rajta”. Egy jelen volt magyarul kezd, hogy milyen formájú vers. Amaz azt feleli, hogy ahhoz ő nem tud; de füle semmi csiklandást nem érez; különben sem érzelmet, sem gondolatot nem talál benne. Emez meg érzelmet is, fondorlatot is talál benne, s ha minden más érdem nélkül volna is, örül, hogy együtt olvassák a verset, s a ki addig semmi érdemet nem látott benne, egymás után tudakozza: ki volt az a Brutus, Caesar és a többi említett. Aztán haza menván a gáncsoskodó, eszébe jut, mit hallott ismerősétől; elmélkedik, beszélni kezd, a mit hallott s vagy ő, vagy az, a' ki előtt ő beszél, vágyást kap megolvasni Plutarchot”. Így „a' szikra íme lángot vete, 's a' mag aratást hoz”.

előbb utóbb”. „Addig kell – írja Cserey Farkasnak – példákat adnunk, míg a ’ Nemzet belé tanul érteni. Én azt hiszem, hogy minden haszon nélkül *most* sincsen, ’s legalább azt a ’ jót szüli Episztolám, hogy némelly Olvasója, megértvén hogy Brútusz, Timoleon felől olyat Plutarchban talál, meg fog ismerkedni Plutarcchal. ’S *ha ezt fogja Erdélyben csak tíz is, nyertem*”.

De mivel az ébresztgetésnek, a fogékonyságra keltésnek ez a módja lassú folyamat, próbát kell tenni a gyorsabban ható eszközökkel is, melyek a nemzet nagyobb tömegét izgatják. Ilyeneknek tudja Kazinczy az irodalom és nyelv legfőbb kérdéseit, amelyeket nemcsak leveleiben fejteget, hanem a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* jegyzeteiben is. Ezekről szólnak epigrammjai, amelyek újabb lökést adnak a nemzet gerjedező izgalmának. Nem szabad engedni, hogy ez izgalom meglankadjon. Olyan tudatos izgató, mint Kazinczy, nem szalaszthatja el a kínálkozó alkalmat, hogy célja felé újabb lépést ne tegyen. Ha az írók nagyobb köre reá fordítja figyelmét, s a közönségből is számosabban érdeklődnek tanítása iránt. Ez az igyekezete sugallja a *Berzsenyihöz és Vitkovics Mihályhoz* című episztoláit, amelyek tárgyaikra, alapgondolataikra s hangjukra nézve közeli rokonok. Mintha egyik a másiknak folytatása vagy kiegészítése lenne. Amaz inkább a verselés főszabályaival foglalkozik: mi teszi a verset verssé; emez a külföldi műveltségnek a magyar talajba ültetéséről, hogy nemcsak az lehet szép és jó, ami köztünk lett, köztünk nőtt s köztünk maradt, hanem amit más népektől tanulhatunk is. De amaz is az irodalmi újjáalakulás szempontjából nézi a magyar verselés különböző módjának fejlődését, amit az idegen irodalmakon kiművelt ízlés vitt abba az irányba, hol a művészi szépet leginkább kifejezheti. Ez a példa felnyithatja azok szemtét, kik a régi megszokott csapásról még akkor sem mernek eltérni, ha az új ösvény „kies tájakat ígér”; akik mindjárt ősi bélyegük eltörlésétől rettegnék, ha látják, hogy némelyek az idegen műveltség egy-egy ágát a nemzeti élet különböző hajtsaiba oltják. Hisz voltaképp ennek az alaptalan rettegésnek, ennek a dőre felfogásnak a kiirtásáról van szó ez episztolában. Kazinczy a verselés fejlődésén mutatja meg, hogy a külföldi költészetten finomult ízlés mily széppé varázsolja idővel a megszokott, a régi elavult nemzetit, s hogy ezen az úton biztosíthatjuk egész nemzeti életünk fejlődését is. A verselés nemeinek tárgyalása úgy szólva csak pusztá keret; fő az újítás szükségének megértetése. Tévedésnek mondható hát Beöthy állítása, aki egyetlen szót sem talál e műben másról, mint „az ízlés és vers dolgairól”,¹³ holott maga is megvallja, hogy ez episztola „érdekét csak a rövidlátás szoríthatja a költészetre”. Hogyan szoríthatná, mikor Kazinczy nemcsak célzatában, hanem világos szavakkal is megmondja, hogy csak a butát rettentí ami új, s mintha fejtegetéseinek összefoglalásában általánosítani akarná a példa magyarázatát, nemcsak a költészetre érti, hanem általában a művelődés egész területére.

Amit a *Berzsenyihöz* szóló episztolában komolyan tanít, a *Vitkovics Mihályhoz* címűben szeszélyes, gúnyos hangon hirdeti: az önmagával elteltség, az ósdi szokások közti makacs megátalkodottság káros hatását, amely haladásunkat lehetetlenné teszi. Sehol sem forgatja a gúny fegyverét kegyetlenebbül a maradiság ellen; sehol sem szól a maga

¹³ Horatius és Kazinczy. Id. kiad. 8. l.

igazságáról meggyőzőbben s elbizakodottabb hangon és kevélyebb lenézéssel a régi el-
koptatott ízlés, a szokás uralmát vallókhoz, mint e soraiban. Nem hiába akarja ez episz-
toláját a *rövisek* közé nyomtatni. Ezekben a gúny nyilai egyenkint röpködnek az üldö-
zöttekre; de az episztolában egész csapat egyszerre röpül, hogy annál fájóbb sebet üssön,
s a jajgató ne tudja tovább túrni fájdalmát, hanem szemet szemért, birokra keljen táma-
dóival. Az *arkádiai pörben* meggyőződik, hogy nem hiába tartotta Debrecen a maradi-
ság fő fészkeének s a parlagiság fő képviselőinek a kálvinista versmondókat, ezt a „döre
pór hadat”, amely „minden hangicsálást zengésnek véve, mint a' tók' lakói a' fülmilének
csattogása mellett rekedt szavával dong, kong untalan”. Ezeknek a típusát rajzolja Hő-
gyészi Hőgyész Mátéban, a tudatlan és ízléstelen rigmuscínálóban, aki bojtos pipaszár-
ral, sallangos dohányzacskóval állít be a debreceni fogadó egyik szobájába szállt Kazin-
czyhoz, kihez egész nyaláb versét viszi mutatóba. Kazinczy hamarosan meggyőződik,
amit egyébként már Hőgyész külsejéről s megjelenéséről is sejtett, hogy nemcsak tudat-
lan és öntelt látogatóval akadt dolga, hanem egyszersmind aki nem is akar senkitől sem
tanulni és Kazinczy epés gúnyját komolynak veszi, mert ő a legjelesebb új magyar köl-
tőkről semmit sem hallott, s nem is akar hallani. Büszkén kívágja, kit tart magyarnak, és
szavaiban a Kazinczy szerinti elmaradottság hamisztatlan képviselője nyilatkozik. Felol-
vassa legszebb versét, amelyben Kazinczyt követte mértékre nézve, – ám a vers szelleme a
Mátyás Józsefé s a Poocs Andrásé. A „kegyetlenül szép” versre mondott gúnyos dicséret
megnöveszti Hőgyész taraját, s csakhamar új rigmusra gyűjt. Kazinczy már átkozni kez-
di, midőn Desseffy gróf érkezik, s ez kimenti a kínos helyzetből. Természetesen Hő-
gyész a Desseffy gr. nevét sem ismeri, csak midőn hallja, hogy gróf és Virágnak „düh-
hödt barátja, 's érte botra kél”, rökönyödik meg. Kapja verseit, s elillan, levert lábáról a
szembejövőket, magát a grófot is, kitől úgy megijed, hogy „sikoltva megy a' grádicsnak
's lefordúl”. Erre aztán utoléri büntetése: a szolgák tolvajnak vélik, neki esnek, s jól
helybehagyják. De ő az öklözés alatt is egyre kiáltoz: *„Köztünk lett! Köztünk nőtt! köztünk
maradt meg!”* A mély megvetés hangján bemutatott író torzképe nem vész ki többé az
emlékezetből. A gúny vágásai mindaddig sajognak, míg a vérig sértett ellenfél ki nem
adja fullánkját és hasonlóképp meg nem suhogtatja a gúny ostorát az idegen ízlést, ide-
gen szellemet s idegen nyelvi szépségeket utánzóké felett.

Kazinczy episztolája, melyet Vitkovics 1811 júniusában kinyomat, minden magyar
íróra érezhető hatással volt. A pesti írók Kazinczy legkiválóbb költői munkájának ítélték,
s hatásra nézve igazuk volt. Maga Vitkovics oly mélyen megilletődve fogadta a verset,
hogy még hónapok múlva sem tudott Kazinczyhoz csak a legérzékenyebb hála hangján
szólani. „Barátom! – írja – általad szerzett örömet lehetetlen kifejeznem. Minthogy
érzékeny vagyok, mindenem érezte azt a' jót, az a' szívest, melylyet ezen Episztoládban
nekem tettél. Áldás rád és tieidre. Hidd el, egy olly emléket emeltél nekem, és tettél ez
által előmbbe, mellyre valahányszor tekintek (fogok pedig még élek, mindég), annyszor
tollra gyulladok... és több ollyakat buzdítsak Anyai nyelvünknek tanulására és terjeszté-
sére, kiket vagy a' Hitség vagy Nemzetiség magyarul beszélni, tudni elidegenített”.

De amily méltó tapssal fogadják Kazinczy szoros barátai, épp oly elkeseredve olvassák
oly körökben, amelyek nemzetiségünk legerősebb védvárát az idegen áramlatoktól való elzár-

közottságban keresik. Az utóbbi öt év alatt Széphalomról egymás után érik a támadások ezt a féltékenyen őrzött védvázat, s minden egyes támadás újabb-újabb rést üt rajta. A védelmezők mind jobban aggódnak. Az izgalom nőttön nő. Az *arkádiai pörben* Kazinczy először vág élesebbre köszörült karddal. Fordításaival példát ad nyelvünk kifejtésére, amit a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* jegyzeteivel s a legolvasottabb magyar írókról közlött bírálataival fokoz. A vezéri tekintélyét érző izgatónak van bátorsága a nemzet közvéleményével szembeszállni, és újabb támadást mérni az ősi felfogás elkeseredett híveire a *Tövisek és Virágokban* meg az episztolákban, legkivált a *Vitkovics Mihályhoz* írottban, mely a gúny élet nagy megvetéssel fordítja a maradiak, a haladás makacs ellenségei, tehát szerinte a nemzetrontók ellen. S vegyük mindehhez: hány levelét viszi és hozza naponkint a sátoraljaújhelyi posta, melyek mind az ő gazdag és termékenyítő szellemének kincsei. E levelek az ő lelkesedését és buzgalmát, tanításait és elmélkedéseit, feddéseit s gúnyját majdnem oly nyilvánosan sokszorozzák s terjesztik, mint nyomtatott művei. Az így kigyúlt harc pártokra bomlasztja irodalmunkat. Kazinczy évről évre újabb fegyvereket visz a küzdelembe: folytatja bírálatait, epigrammjait és episztoláit; másfelől pedig megindítván összes fordításainak kiadását s megírván Dayka és Báróczy életrajzát, elszántabban szólít sorompóba mindenkit, aki nem akar követője lenni.

Az újjáalakuló magyar szellemi élet hajnalszillaga, mely Bécsben pirkant föl először, s ideig-óráig Kassa, Győr, Komárom és Pest fölött világított, a zempléni Sátorhegyek alján szerényen meghúzódó széphalmi udvarházból szórja szét majd két évtizedig azokat a sugaraikat, melyek már a fölkelő napot sejtetik. E sugarak éppen Kazinczy izgató erélyének tüztől kapnak folyvást új erőt. Széphalom az ekkori magyar szellemi élet folyton serkedő forrása. Kazinczy éltető alakja nélkül el sem tudnók képzelni a megújulás legszomorúbb s egyben legvigasztalóbb korszakát. Jól mondja Vértessy Jenő, hogy az ő nem léte pótolhatatlan hiány lett volna: megállt volna az irodalom szekere. „Ő volt a kerékagy, ami nélkül a küllők szét-hulltak volna. Ő volt a vezér, aki fölütötte a zászlót a vár fokára.”¹⁴ Sokoldalú és gazdag tehetsége átfogta a nemzeti műveltség egész körét: az irodalmi, társadalmi és tudományosat. A költő és műfordító, kritikus és nyelvész, történetíró és műgyűjtő, hírlap- és mindenek fölött levélfíró, a szép rajongó kedvelője és nyilvánulásainak elmés magyarázója, a hazafi és felvilágosodott eszmék mártírja a dicsőség utáni égő vággyal halad rögzös pályáján, irodalmi életet keltve s a közművelődés halaszthatatlan szükségének tudatát ébresztve a magyarban. „Egymaga volt egy egész irodalom, egész akkori irodalmunk” – mondja Gyulai. Sőt ha korához mérten páratlanul gazdag ismereteinek egész körét s ennek életre hívó nyilvánulásait számba vesszük, bátran mondhatjuk őt az egész korabeli magyar szellemi haladás központjának.

Jóllehet Kazinczy eddig említett műveivel is kiváló helyet biztosítana magának irodalmunkban: pályájának igazi nagy eredményeit összes fordításainak kiadásával s az ezáltal új életre keltett nyelvújító harc bátor küzdelmével érthette csak el. A jeles író, a stílreformátor, a nagy izgató legtermékenyítőbb sajátságai nyilatkoznak itt előttünk, körülfogva az irodalmi s vele az egész magyar szellemi életet. De mielőtt fordításait vizsgálónk: meg kell állapodnunk, hogy pályája második felének kellő közepén magánéletét részletesen megismerjük.

¹⁴ Kölcsey Ferenc. (Magyar Történelmi Életrajzok); Budapest, 1906. 7. l.

RICHARD PRAŽÁK

Josef Dobrovský és Kazinczy Ferenc¹

A cseh és a magyar művelődéstörténeti, politikai fejlődés a 18-19. század fordulóján elválaszthatatlanul fonódik össze a két szellemi vezéralak, Josef Dobrovský és Kazinczy Ferenc tevékenységével. Ők voltak ebben az időszakban a politikai és kulturális emancipációs törekvések legnagyobb hatású képviselői.

Sajnálatos félreértés volt, hogy Jungmann nemzedéke csak a „slavisierender Deutsche“-t látta Dobrovskýban. Dobrovský becsületes cseh érületéhez nem férhet kétség; jóllehet mint a felvilágosodás képviselője, más elvekből indult ki, s a hazafiságról egész más elképzelése volt, mint Jungmann nemzedékének, amely már a cseh öntudatot emelte programjának középpontjába. Jungmannék jelentették a cseh nemzeti újjászületés úgynevezett nyelvi szakaszának a csúcspontját. Azzal, hogy felfedezték a népet mint a nemzeti lét alapját, kétségtelenül túlmutattak Dobrovský programján. Dobrovský azonban a felvilágosult-kritikai szemléletet alapozta meg a cseh tudományban, s ebben Palackýnak volt előfutára. Palacký világosan látta, hogy tudományos és politikai programjában nem támaszkodhat kizárólag Jungmann szűklátókörű és helyi érdekű messianisztikus szláv hazafias tudatára, továbbá, hogy nagy hiba lenne elvetni – korlátolt módon, mint Jungmann és társai – a dolgoknak azt a világra nyitott, realista értelmezését, melyet elsőként Dobrovský alkalmazott a cseh tudományban. Érdekes, hogy Dobrovský a szláváságról vallott európaibb felfogásában is közelebb állt Palackýhoz, mint Jungmannhoz. Dobrovský és Palacký szemléletének közös vonása a gondviselés történelemben érvényesülő szerepének hangsúlyozása volt. Ez jelentette egyben Kanttal való szellemi rokonságukat is.

Dobrovský 1790-ben ismerkedett meg Kanttal Augustin Zippe hatására; nyilvánvaló ellenérzéssel figyelte a kantianizmus üldözését a 18. század végi Habsburg-monarchiában. Már fiatal korában terjedelmes jegyzeteket készített Kant fő művéből *A gyakorlati és kritikájából*, és még pályájának csúcán is megemlékezett fiatal éveiről Kant-rajongásáról. Az összefüggés Dobrovský és Kant között mélyebb, mint az az eddig ismert tényekből kitűnhetett. Nem csupán alkalmi filozófiai érdeklődésről van szó ebben az esetben,

¹ Székfoglaló előadásként elhangzott Sátoraljaújhelyen, a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlésén 2002. március 23-án. A magyar olvasót emlékeztetjük rá, hogy *Josef Dobrovský* cseh író, irodalomtörténész, nyelvtudós 1753. augusztus 17-én egy Magyarországon állomásozó osztrák dragonyos altiszt fiaként a Győr megyei Gyarmaton született, s Brnóban halt meg 1829. január 6-án. Felnőtt korában tanult meg csehül, pap lett; a jozefinizmus híveként s szabadkőművesként a cseh felvilágosodás vezéralakjává nőtt. Műveit latinul vagy németül írta; cseh szótárával és nyelvtanával, a szlavisztika tudományának megalapozásával azonban jelentős mértékben gazdagította a cseh kultúrát. (A Szerk.)

hanem két világnézet lényegi rokonságáról. Kant átfogó felvilágosodás-meghatározása a *Was ist Aufklärung* című írásában 1784-ből megfelel Dobrovský nézeteinek.

Idézem Kantot: „Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Selbstverschuldet ist diese Unmündigkeit, wenn die Ursache derselben nicht am Mangel des Verstandes, sondern der Entschliessung und des Mutes liegt, sich seiner Existenz ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen, ist also der Wahlspruch der Aufklärung.“ Kant felfogása teljes összhangban van Dobrovský legbelső meggyőződésével: „Wo alles nach einer Autorität sich richtet, sich richten muss, da hört die eigene Überzeugung auf.“ Dobrovský is vallotta Kant elvét: az embernek saját eszére kell támaszkodnia még az uralkodó nézettel való szembekerülés árán is.

A felvilágosodás igazi elkötelezettjeinek konvenciómentes szabadgondolkodása jellemezte Dobrovskýt. Híres szavai: „Alapelvem: soha a tekintély eszközével, de mindig az érvek erejével“ – igazi felvilágosult hitvallásról s egyben igazi politikai programról tanúskodik. Ez a program azonban határozottan eltért a jozefinizmus „konjunkturalovagjainak“ egyoldalú s csak látszólagos haladásszemléletétől, akik aztán a megváltozott körülmények között könnyen lettek II. Ferenc kormányának támaszai megtagadva a jozefinizmus minden jelentős vívmányát.

A Dobrovskýra jellemző erkölcsi enthuzianizmus, a dolgok etikai oldalának tudatos hangsúlyozása és a tudományos igazságra való törekvés nemcsak Kanttal, hanem Rousseau-val is összekapcsolja. A keresztény vallási gyakorlatról szóló előadásában (1787-1790) ezt írta: „Von dem Fanatismus muss der Enthusiasmus sorgfältigst unterschieden werden, welcher in einer Art Begeisterung besteht, die sich auf lebhafte Überzeugung von der Wahrheit gründet und macht, dass der Mensch das Geschäft der Tugend mit Anteilnehmung seiner ganzen Seele mit Entschlossenheit und feuerigen Eifer treibt.“

A minden egyes ember személyes erkölcsi felelősségének, mint a világért való felelősségének hangsúlyozását Kanttól a romantikus nemzedék is átvette, mert Közép- és Kelet-Európa önkényuralmi rendszereiben különösen fontos volt a tettek erkölcsi oldalának hangsúlyozása. Ez jellemzi a Pozsonyban tartózkodó fiatal Palackýt és kortársát, Vörösmarty Mihályt is.

Dobrovský esetében ez a tulajdonság elsősorban az opportunizmus elutasításában és az egyén alkotó küldetésébe vetett hitében mutatkozott meg. Ebben az összefüggésben kell kiemelnünk Dobrovský elutasító álláspontját Anthony Shaftesbury morálfilozófiájával szemben. Ennek az angol morálfilozófiának a jozefinizmussal való nyilvánvaló kapcsolata mindeddig elkerülte a jozefinizmus kutatóinak figyelmét. Shaftesbury filozófiájában az egyes ember értékét az Istentől elrendelt, fennálló világrendbe való beilleszkedés szabja meg. Ezt a filozófiát a jozefinista demagógia megfosztotta vallási alap gondolatától, és az isteni elrendelést a mindenható állammal helyettesítette. Ilyen formában ez a morálfilozófia a legfőbb hatalom eszköze lett, azé a hatalomé, mely az élet minden területén érvényesült, és az állampolgári engedelmességet, az alkalmazkodást kiáltotta ki az alattvaló legfőbb erényének. A felvilágosult abszolutista állam így ellentétbe került a

felvilágosodás igazi híveivel, és céljai elérésében többre becsülte az udvari rendeletek engedelmese végrehajtóit, mint az alkotó értelmiséget.

A jozefinizmus nagy ellentmondása – a II. József uralkodásának fémjelző eszmei indíttatású tettek és a gyakorlatban megvalósult bürokratikus rendszer között – jelenti a választ arra a kérdésre is, miért vált a jozefinista hivatalnokréteg nagy része igen gyorsan a ferenci reakciós rendszer támogatójává, míg a jozefinisták másik csoportja a radikális, forradalmi utat választotta, és – ahogy ezt a magyarországi és bécsi radikális szervezkedés résztvevőinek példája is mutatja – végül eljutottak a jakobinizmusig. Jóllehet Dobrovský közel állt sok olyan személyiséghez, akik a Monarchia jakobinus mozgalmaival valamilyen módon kapcsolatban voltak, túlzás volna a forradalom iránti szimpátiájáról beszélni; ellenkezőleg, a francia forradalom iránti elutasító állásfoglalását bizonyította aktív részvétele Csehország tervezett védelmében az 1796-os francia betöréskor.

A magyarországi jakobinus összeesküvés számos résztvevőjének volt kapcsolata a cseh országgrészekkel. Martinovics 1784-1792 között levelezett Lamberg gróffal, a morvaországi felvilágosodás jelentős képviselőjével, 1791-ben Bécsben megismerte Born Ignácot, 1792-ben pedig a prágai Cseh Királyi Tudós Társaság több jelentős képviselőjével került kapcsolatba. Hajnóczy hagyatékában még a börtön idejéből maradt egy cseh nyelvtan, egy cseh énekeskönyv stb. A halálra ítélt, majd kegyelmet kapott Hirgeist Ferenc pártfogója, František Deym gróf a cseh nemzeti mozgalom híve volt. Hirgeistet, fogságából való szabadulása után gazdatisztként foglalkoztatta a csehországi Vodice községben lévő birtokán. Makk Domokos a Cseh Királyi Tudós Társaság tiszteletbeli tagjának, Batthyány érseknek a megbízásából utazta be 1792-ben Csehországot, hogy a cseh erdőgazdaságot tanulmányozza. Pert indítottak Magnus Czeynard morvaországi udvarmester ellen, mert gyanús kapcsolatai voltak a jakobinus perben halálraítélt Szén Antal testvérével, Szén Károllyal. Maga György Ribay, Dobrovský leggyakoribb levelezőtársa, érdeklődéssel követte a magyarországi jakobinusok szervezkedését és annak csehországi visszhangját. Mindez kitűnik Jan Petr Cerronival folytatott levelezéséből, neki beszámolt Martinovics és társai kivégzéséről, valamint – hamburgi újságok hírei alapján – az úgynevezett helvét lázadásról a cseh-morva fennsíkon, amelynek szálai a magyarországi jakobinusokhoz vezettek.

Mikor 1797-ben vizsgálatot indítottak a morvaországi református szuperintendens, a szlovák származású Blažek Mihály ellen a morvaországi „helvét rebellióban” való feltételezett részvétele miatt, az ellene felhozott legsúlyosabb bizonyíték a nála talált a *Vox clamantis in deserto ad Hungaros* című jakobinus röpirat volt, melyet Abaffy Ferenc írt 1794-ben. Blažek elkobzott iratai között voltak Kazinczy magyar megjegyzései is (a Bihar megye által 1793. augusztus 30-án írt petíciójának keletkezéséről írt megjegyzéseiről van szó), ami arra mutat, hogy Blažek valamiféle közelebbi kapcsolatban állt vele, akár közvetlenül, akár közvetve. A közvetítő lehetett pl. a közép-csehországi Libiš magyar református lelkésze, Végh János, aki Sárospatakon Kazinczy iskolatársa volt, s még egyik diákkorából való jegyzetében Végh megőrizte Kazinczynak egy latin versét. Később is érintkezésben maradt vele, amint azt Libišből 1783. június 7-én Kazinczyhoz intézett terjedelmes levele bizonyítja, melyben részletesen leírta Csehországba való utazását.

Mindezek a tények azt mutatják, hogy a magyarországi jakobinusok cseh kapcsolatai további kutatást igényelnek. Dobrovský kapcsolatai Kovachichcsal, Rautenstrachchal, Ribayval és másokkal felvetik annak lehetőségét, hogy a magyarországi jakobinusokkal is kapcsolatba került. A Václav Matěj Kramérius cseh kiadó által kiadott Kramériusovy c. k. vlastenecké noviny (Kramérius hazafias újsága) című újság élénk visszhangja az 1790-91-es magyar országgyűlés reformjavaslataira a politikai gondolkodás kölcsönhatásait bizonyítja, továbbá azt, hogy számos Magyarországról kiinduló politikai kezdeményezés aktív fogadtatásra talált cseh környezetben.

Az alábbiakban szeretném a cseh felvilágosodás legjelentősebb képviselőjének, Josef Dobrovskýnak nézeteit a magyar véleményekkel összevetni. Erre az összehasonlításra legalkalmasabb Kazinczy Ferenc, a magyar nyelvújítási mozgalom vezére és a magyar felvilágosodás egyik legnagyobb személyisége. Kazinczy nem volt tudós típus (ebből a szempontból Révai Miklós, az új magyar nyelvtan megalkotója állt legközelebb Dobrovskýhoz). Sokkal inkább a magyar kultúra szervezésében szerzett Kazinczy múlhatatlan érdemeket. Jóllehet a magyar nyelvújítási mozgalomban betöltött vezető szerepe inkább Jungmannéval egyezik, felvilágosult gondolkodása és közel fél évszázados meghatározó helye a magyar kulturális életben mégis Dobrovský szerepét juttatja eszünkbe. Kazinczy pályája során mindvégig hű maradt a felvilágosodás eszméihez – Dobrovskýhoz hasonlóan. Össze tudta egyeztetni jozefinista meggyőződését a magyar nemesi mozgalom eszméivel, s csak a felvilágosult abszolutizmus kudarca miatti csalódás – és a magyar nemesség lemondása a reformeszmékről az 1790-91-es országgyűlés után – vezette őt a jakobinusok táborába. Majdnem hét évi raboskodásból szabadulva a magyar nyelvújítási mozgalom elindítója lett. Az adott történeti pillanatban a magyar nemzeti mozgalom egyetlen lehetséges útja volt ez, éppúgy mint Jungmann programja a cseh nemzeti mozgalom számára. Nem volt, nem is lehetett ez forradalmi program, mivel Kazinczy pontosan tudta: nem lehet forradalmat csinálni a siker csöppnyi reális esélye nélkül. A nyelv és az irodalom művelése itt alátámasztotta a magyar emancipációs törekvéseket az egész magyar társadalom életében is.

Dobrovský is egyszerre hitt a jozefinista eszmékben és a patrióta nemesség mozgalmaiban, s jóllehet nem tartozott Jungmann köréhez, tudományos munkájával nekik készítette elő az utat. Nem kereste sohasem a forradalmi megoldást, erre a csehekben általában is kevesebb hajlam volt, mint a magyarokban. Ezen kívül a cseh és magyar nemzeti mozgalom erői is különbözőek voltak: a magyar nemesség számát és erejét tekintve messze fölülmúlta a cseh nemességet. Míg cseh földön 828 nem nemesre esett egy nemes, addig Magyarországon ez az arány 24:1 volt. A magyar kultúra sokkal több támogatást kapott a magyar arisztokráciától; a protestánsok mecénásai a Ráday, Teleki és Prónay család gazdag és intellektuálisan is kimagasló tagjai voltak, a katolikusoké pedig az Esterházyak, Festeticsek és Széchényiek.

A Rádayak, Telekiek és Széchényiek körül a magyar értelmiség színe-java csoportosult, rendelkezésükre állt e nemesi családok hatalmas könyvtára, az ő segítségükkel nyertek társadalmi érvényesülést, és sokan közülük az ő szolgálatukban jutottak el kül-

földre is. A vidéki intelligencia is a mágnsók és a patrióta megyei nemesség környezetében gyülekezett, s ezért magyar viszonyok között nemigen találkozunk a cseh földön jól ismert úgynevezett „népi ébresztőkkel”. A magyar nemzeti mozgalomban kezdettől a nemesség és az értelmiség volt a hangadó; a 18. század végi magyar mozgalom haladóbb volta és radikalizmusa nem népi irányultságának volt köszönhető, hanem a nemzetközi fejlődéssel való intenzívebb kapcsolatnak, ami a cseh viszonyok között csak ritkán valósulhatott meg, s többnyire csak a prágaiak körében. Nagyszámú magyar diák tanult külföldi egyetemeken, Jénában, Wittenbergben, Göttingenben, Baselben, Utrechtben, de a Monarchián belül Prágában is.

A magyarokhoz könnyebben jutott el a nyugati felvilágosodás ideológiája, és pedig nemcsak német közvetítéssel, mint a csehek esetében, hanem a szabadabb és közvetlenebb svájci-németalföldi hatás útján. Érdekes, hogy a demokratizmustól és a voltaireizmustól áthatott francia felvilágosodás is nagy hatással volt az újkori magyar irodalom létrejöttére (elsősorban Bessenyei körében). Ez az új magyar irodalom a felvilágosodás csúcspontján a jozefinizmussal egy időben fejlődött ki az 1770-es évek elején, de nem az elmaradott magyar viszonyok között, hanem Bécsben. Fontos megjegyeznünk, hogy a jozefinizmus (különösen a Sonnensfels és Seibt névvel fémjelzett változatban) az 1760-as évektől kezdve Prágában is egyre jobban érvényesült, az 1770-es évek elején, Born és Seibt tevékenysége idején pedig már fénykorát élte. A prágai felvilágosult jozefinista központ Béccsel együtt fejlődött, ezért itt a jozefinizmus sokkal erősebben hatott, mint Magyarországon, ahol a bécsi hatás ilyen mértékben csak Pozsonyig ért el. A nyugati típusú felvilágosodás, Voltaire, Rousseau és Helvetius gondolatai Magyarországon az 1770-es évektől elsősorban a református műveltség központjaiban, Debrecenben és Sárospatakon, valamint a református arisztokrácia, a Telekiek és Rádayak körében terjedt el. Ebből a körből jutottak el ezek az eszmék hozzánk is a református magyar papok és tanítók tevékenysége nyomán, akik a türelmi rendelet kiadása után nagy számban jöttek Cseh- és Morvaországba, és fontos érdemeket szereztek a népi származású cseh értelmiség nevelésében a magyarországi kálvinista iskolákban. A cseh tartományokból való cseh diákok a magyar református főiskolák közül leginkább a sárospataki református kollégiumot látogatták. Csak 1800-1836 között 52 cseh diák járt Patakon.

Ha összehasonlítjuk Dobrovskýt Kazinczyval, hangsúlyoznunk kell: mindkettőjük szemléletét alapvetően a felvilágosodás határozta meg. Mindkettőjüknél közös az egyoldalú nacionalizmus határozott elutasítása. Ezt Dobrovský esetében bizonyítja a szélsőséges és türelmetlen magyarkodás bírálata a szlovén tudós Bartolomej Kopitarhoz 1811 január 23-án írott levelében. Kazinczy hasonló véleményt fogalmaz meg 1788-ban Dugonics Etelkájáról írott negatív kritikájában. Még világosabb ítéletet mondott Kazinczy erről a kérdésről a szerb nemzeti törekvések kapcsán Lukijan Mušicki pravoszláv szerb püspöknek 1812. február 5-én írott levelében: „Ne hidd, hogy igyekezeteket kancsal és kaján szemekkel nézem; sőt hidd, hogy szívesen ohajtom, hogy a mennybeliek dicső igyekezeteket megkoronázzák. Az én patriotismusom nem ellenkezik a cosmopolitismussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását ohajtom, midőn azt, amennyire tőlem kitelik, elősegíteni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy – más nyelveknek

károkkal virágozzék az én nyelvem.” Kazinczy szavai jól jellemzik a magyar nemzeti mozgalom első szakaszát, amikor a nemzetiségi ellentétek még nem voltak olyan élesek Magyarországon, és a liberális nemesség még nem érvényesítette az erőszakos magyarosítás politikáját azzal a következetességgel, mint később tette. Kazinczy elfogulatlan álláspontja még Štúr nemzedékére is hatott. A magyarosítás felerősödésekor, az 1830-as években Michal Miloslav Hodža egy Mušickiről szóló cikke függelékében a Hronka című folyóiratban 1837-ben publikálta Kazinczy idézett levelét, mint a szláv-magyar kapcsolatok barátságos megoldásának szép példáját.

Érdekes Kazinczy bensőséges viszonya a szlávság apostolához Johann Gottfried Herderhez, akinek írásait szorgalmasan tanulmányozta barátjával, Kis János soproni szuperintendenssel együtt. Valójában Kazinczy ugyanazt hangsúlyozta Herder tanításaiból, mint Ján Kollár, vagyis a humanitás eszméjét. Legkedvesebb idézete Herdertől:

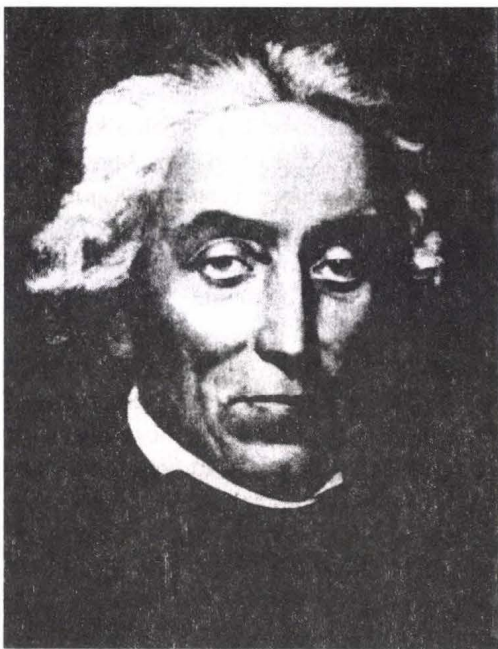
*„Ein edler Held ist, der für's Vaterland,
ein edlerer, der für des Landes Wohl,
der edelste, der für die Menschheit kämpft.“*

Ez pontosan összecseng az ismert kollári mondással: „Ha szlávot szólítasz, ember feleljen neked.“

Herder mellett Kant állt Kazinczyhoz legközelebb, akit a Tövisék és virágok című epigramma-gyűjteményében meg is védett korlátozott bírálóinak támadásától. Példaképe azonban Rousseau volt, akit Voltaire-rel ellentétben szeretett, hisz „még megbotlásában is a' lelkiismeret szent szavát követte.“

Tulajdon lelkiismeretük és az igazság tisztelete volt Dobrovský és Kazinczy magatartásának legnemesebb vonása. Kazinczy ezért jutott börtönbe, ezért töltötte el életének nagy részét a világtól félreeső birtokán. S mégis, nemzedékének elismert és köztiszteltben álló szellemi vezére lett. Kompromisszumot nem ismert, csak az alkotóerő harcát. Kazinczy és Dobrovský életútját összehasonlítva sok közös vonást találunk. Folyóirataikban – Dobrovský a Böhmische Literatur, Böhmische und mährische Literatur és a Literarisches Magazin für Böhmen und Mähren hasábjain, Kazinczy pedig az Orpheusban a vallási fanatizmus és a babonák ellen küzdöttek a gondolatszabadság jegyében. Helveti-usra, Rousseau-ra hivatkoztak, akinek A társadalmi szerződés című munkáját éppen Kazinczy fordította magyarra. Mindketten hűek maradtak a ferenci reakció idején a felvilágosult jozefinista eszmékhez. Kazinczy például gyakran hivatkozott Van Swietennek az individuális nevelésre vonatkozó tervére, és büszkén emlékezett vissza találkozásaira Born Ignáccal és Sonnenfelsszel.

Dobrovský és Kazinczy egyaránt kapcsolatban állt Joseph Hormayrral, a kiváló osztrák politikussal és történésszel. Annak ellenére, hogy Hormayr osztrák állameszméjével nem értettek egyet, mindketten közöltek csehországi és magyarországi kulturális híreket az Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Krigeskunst (1808-1828) hasábjain. Kazinczy itt szállt vitába Berzeviczy Gergely magyarországi jobbágyviszonyokról írott művének Habsburg-párti beállítottságával. Ezen kívül figyelemmel kísérte Hormayr Taschenbuch für die vaterländische Geschichte című kiadványát is, amely 1822-től kezdve jelent meg.

JOSEF DOBROVSKÝ

Dobrovský szoros kapcsolata Hormayrral, Metternich fő ellenségével, az 1820-as években egyértelmű állásfoglalás volt a bécsi kormány ellen. Hormayr Dobrovskýval való kapcsolata idején bővítette ki az osztrák patriotizmus alapelveire épülő nagyszabású programját a cseh-magyar-német kulturális és tudományos együttműködés átfogóbb koncepciójává, melyben helyet kap a Habsburg Birodalom, illetve a természetes nemzetek feletti régiók népeinek politikai egyenjogúsága is. Ilyen természetes régiót alkotott Hormayr szerint Csehország a tőle északnyugatra és nyugatra fekvő német területekkel (Drezdától Münchenig), Morvaország a vele határos Sziléziával, Ausztria, Magyarország és Horvátország.

Hormayr a Habsburg-monarchia alkotmányos átalakítását a régiók nemzeteinek rendi patriotizmusára építve képzelte el, ezen belül elsősorban a cseh és a magyar rendek feladatát hangsúlyozva. Ezért szentelt folyóirataiban oly nagy érdeklődést a cseh és a magyar történelemnek, valamint a cseh és magyar nemesség genealógiájának. Hormayr koncepciójának lényege az volt, hogy Metternich abszolutista rendszerével szemben egy alkotmányos föderalizált monarchiát hozzon létre, melyben a három nagyobb nemzetnek, a németnek, csehnek és magyarnak szánt döntő szerepet.

Kazinczynak nem voltak közvetlen kapcsolatai a cseh nemzeti mozgalom képviselőivel, jóllehet négy évet töltött cseh földön. Nem önként vállalt tartózkodása volt ez a spielbergi várbörtönben és a zábrdovicei fegyházban, ahová Kazinczy a jakobinus összeesküvés elítélteként került, mégsem volt számára az itt eltöltött idő minden jelentőség nélkül való. Itt értette meg, hogy az adott körülmények között a forradalmi út járhatatlan; itt kristályosodott ki benne a gondolat a magyar nyelv megújításának és a magyar nemzet kulturális fölemelésének szükségességéről a politikai elnyomás idején. Mindez előfeltétele volt a magyarok későbbi sikeres politikai harcának. A fogságban Kazinczy Goethet, Lessinget, Shakespeare-t olvasott és behatóan foglalkozott a magyar nyelvvel.

A Brünnben töltött időszakról Kazinczy a Fogságom naplójában emlékezik meg, amelyből egészében pozitív kép bontakozik ki börtönőreiről, például Šrámekről, a zábrdovicei fegyház igazgatójáról, Grünersberg felügyelőről és Schrötter guberniumi tanácsosról. A magyar jakobinus foglyokkal szemben tanúsított elnéző magatartásuk miatt Šrámek igazgatót és Grünersberg felügyelőt 1799-ben még a hivatalukból való elbocsátás is fenyegette. A börtönben dolgozók családtagjai ugyanis segítették kicsempészni a

magyar foglyok leveleit. Az ügyre Szláv János elővigyázatlansága miatt derült fény, aki nem tartotta be szükséges konspirációs szabályokat. A bécsi udvar vizsgálatot indított az ügyben, melynek eredményeként a magyar foglyokat azonnali hatállyal átszállították Kufsteinbe. A zábrdovicei fegyház liberális viszonyairól tanúskodik azoknak a könyveknek a jegyzéke, melyeket a magyar jakobinusok vittek magukkal a fogságba. Megtalálható köztük Blumauer travesztált Aeneisze, Hume Anglia története, Trenck és Sonnenfels írásai, sőt egy angol szerző Amerika-története is. Kazinczy 1795. október 7-től 1796. január 21-ig volt Spielbergben, majd más magyar rabokkal együtt átkerültek a zábrdovicei fegyházba, s innen vitték tovább őket 1799. június 22-én Kufsteinbe a fent említett okok miatt.

A Fogságom naplójában a Kufsteinből Munkács felé vezető út leírásában szentelte Kazinczy a legnagyobb figyelmet a cseh környezet bemutatásának. Ezen az úton egy igen jóindulatú katonai parancsnok kísérte őket; lehetővé tette számukra, hogy meglátogassák Puteani cseh nemest és Bubna grófot, akiknél barátságos fogadtatásban és vendéglátásban részesültek. Kazinczy külön megemlíti kaplicei (kaplitz), veseli (weseli), tábori, benešovi (beneschau) és prágai tartózkodásukat. Benešovból 1801. július 17-én Puteani kíséretében rövid időre átmentek Konopištěbe (Konopischtbe) Vrtba gróf birtokára. Prágában 1801. július 20-án Kazinczy találkozott az ott élő magyar Zechenter Antallal, az udvari haditanács titkárával, aki Corneille és Voltaire drámáit fordította magyarra. A Kufsteinből Munkácsra vezető út Kazinczy számára valószínűleg a fogság éveinek „legderűsebb” élménye volt, s feltehetően ezért emlékezett rá olyan részletesen. Munkácsi emlékezéseiben többször említi Ruzsitska Györgyöt, a cseh muzsikust, aki az egyik szomszédos cellában raboskodott. Kazinczy csodálattal beszél Ruzsitska alkotói lendületének töretlenségéről, aki az igencsak embertelen körülmények között is lengyel táncokat komponált.

A fent említetteken kívül Kazinczynak kevés alkalma volt csehekkel találkoznia. Id. Ráday Gedeonnál Pécelen ismerkedett meg például Tomáš Klimeš cseh festővel, aki Ráday Gedeonnál működött, akinek portréját 1788-ban festette meg. Kazinczy jól ismerte a prágai František Jinrich Bullát, a cseh színjáték úttörőjét, aki Prágából való távozása után hosszú évekig működött színházigazgatóként Pozsonyban, Kassán és Pesten. Kazinczy levelezéséből megtudjuk, milyen tiszteletnek örvendett magyar irodalmi és tudományos körökben Leopold Berchtold gróf, a buchlovi (buchlaui) vár ura, világhírű utazó, a modern szociológia egyik előfutára, akinek művei Londonban, Lisszabonban és Bécsben jelentek meg.

Kazinczy a legtöbb értesülést a cseh viszonyokról barátai leveleiből szerezte. Gyakorta írt neki Brünnből Csehy József, aki hadnagyként szolgált a császári hadsereg ottani egységében. Kazinczy öccse, László pedig Kuttenbergben (Kutná Horában) katonáskodott, gyakran látogatott el a közeli Prágába, s itteni élményeiről leveleiben számolt be Ferenc bátyjának, aki Prágát a munkácsi börtönbe való átszállítás során csak futólag ismerhette meg. Döbrentei Gábor 1806. május 27-én Wittenbergben kelt levelében sajnálkozó szemrehányással ír Kazinczynak a magyarországi állapotokról. Arról, mennyire meglepte, mikor Prágában azt látta, hogy a színházi előadások már cseh nyelven folytak,

s cseh szót is gyakrabban hallott az utcákon, mint Pesten magyart. Hasonló csodálattal írt Kazinczynak több mint húsz évvel később Toldy Ferenc a kéziratokról, melyekkel a prágai Nemzeti Múzeum Kézirattárának vezetője, Václav Hanka ismertette meg. Másfelől azonban a brünni tapasztalatai – az állandó német színház, és a számbeli fölényben lévő cseh lakosság elnyomása a német kisebbség által – arra készítették Csehy Józsefet, hogy egy Kazinczynak írott levelében szenvedélyes felháborodásának és a cseh nemzet iránti mély együttérzésének adjon kifejezést, melyet a következő szavakkal fejez be: „Az usurpatio mindenütt gyűlöletes.”

Josef Dobrovský eszmevilágának vizsgálata és Kazinczyval való összehasonlítása a felvilágosodás és jozefinizmus kapcsolatának mélyebb okaira is rávilágít. A jozefinizmus, az osztrák felvilágosodás sajátos változata – az abszolutista államot kiszolgáló bürokratikus formájában – ellentétbe került a felvilágosodás alapelveivel, s a forradalmi mozgalmak elfojtása után az 1790-es évek első felében elősegítette a reakció felülkerekedését a Habsburg-monarchiában. Ez a folyamat irányította Jungmann és Kazinczy figyelmét a nyelvújításra, a nemzeti nyelv és kultúra ápolására, amely nemcsak a nemzeti irodalom kifejlődésének volt elengedhetetlen feltétele, de az vezetett e kis népek majdani politikai és gazdasági emancipációjához is.

Josef Dobrovský és Kazinczy Ferenc szellemi tartásuk erejével s egész gondolkodásukkal nagy mértékben gazdagították nemzetük kultúráját, és ezen túl hozzájárultak a cseh és magyar emancipációs törekvések megvalósulásához a későbbi, szabadabb időszakban.

DR. RICHARD PRAŽÁK PROFESSZOR
SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSÁT TARTJA
A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG KÖZGYŰLÉSÉN
2002. március 23-án
(Szigeti Sándor felvétele)

FICSOR MIKLÓS

Versek

Születésnapomon

Tisztának álmodom énem,
de reggelre
elvetélem.

Torz, furcsa vadócként tengek
véletlenül.
Elmerengek...

Magamat tán meg se szülném,
életemet
elkerülném.

Javamra semmit se várok;
van egy árkom,
partján állok,

álomban átjutok egyre...
Ébren csend hull
halk szívemre.

Az Embernek

Ködöböcz József osztályfőnökömnek, a születésnapjára rendezett ünnepség alkalmára

Monoton vonaton utazom
Patakon – végre! – megtisztelni Őt,
s az időt, mit szelleme belengett.
Derengett sokszor; feddne, ha látna.
Elmélázva látom magam előtt...

Erőt adj, Uram ! Nem elég csak szólni,
talmi csillogás itt semmit sem ér.
Testvér, csitulj! Most zsongó csend beszél,
beszél, hallod ? s ha fáj, könnyeket ér.

Hol kél a mag, ott kell learatni !
Csipetnyi az utunk s tenger a gond,
bolond, ki jussát babérrel méri
s véli, nélküle csendes lesz a tér.

A bér – melyre számít minden ember –,
kényszer és kevesebb, mint a tűz,
mely úz, nyughatatlanul hajt tova,
oda, hol álmodni akarsz jövőt.

Őt tisztelni vonaton utazom,
s kutatom, tüzből mennyit adtunk?
Alattunk az út hazafelé fut
minden szent tabut őrizve, tudom,
s dúdoló, mit szíve ritmusa ver:
Minden dolog mértéke – az Ember.

(2001. november)

NAGY FERENC – VINCZE FERENC – ZELEI BORBÁLA

**Quod licet Kazinczyo, non licet Helmezyo
Kazinczy átírja Helmezy Tasso-fordítását**

Kazinczy Tasso-fordítás-nekifutásainak ez a dokumentuma, amelyet most közlése-
szünk, a Szemere Tárbán található.¹ Busa Margit bibliográfiájában² a jelzet azonban
nem egyértelmű. Szerepelt benne Kisfaludy Károly neve („cum subscriptione Kisfaludy
Károly”), majd Helmezy Mihályé is („Helmezy M. ford.”), és még ebben a jegyzetben
ott a kérdés, hogy vajon ez a fordítás tényleg Kazinczytól való-e. Az első lapon, legfelül,
Szemere Pál kézírása: „Kazinczytól. 1822.” Ekkor kapta a kéziratot Kazinczytól. Alatta a
cím: „Olind és Sophronia. Kereszthadi Rege. Tassónak Megszabadított Jeruzsáleméből.
(I. Ének, 81-90. és II. Ének 1-53. Stanza).”

Az első gondot a középső rész két vízszintes vonal közötti jegyzete okozta: „A’ követ-
kező Regének etc.”, majd alatta: „cum subscriptione Kisfaludy Károly”. Mint kiderült,
az olasz eredetit Helmezy fordította le először 1822 előtt, mivel fordítását az Auróra
1822. évi első számában közölték a 169–192. lapon. A Helmezy-féle fordítás előszavát
Kisfaludy Károly írta, és ezért szerepel a neve a Kazinczy készítette fordítás előlapján.
Kazinczy a Kisfaludy-előszó kezdő sorának néhány első szavát, majd pedig a szerzői ne-
vet jelezte.

Ebből persze nem feltétlenül válik első látásra világossá, hogy tulajdonképpen miről
is van szó az előszóban. Kisfaludy a fordítás lehetőségeiről elmélkedik, összehasonlítja az
olasz mű és a magyar fordítás verssorait; a szótagszámok kérdését külön kiemeli, meg-
jegyezvén, hogy a 12–13 szótagos olasz stanzákat magyarul leginkább 10–11 szótago-
sakban lehet visszaadni, majd pedig rátér a fordítás stílusára, amelynek leglényegesebb
elemeként a *fentebb nyelvet* határozza meg. A *fentebb nyelv* visszaköszön a Kazinczy-féle
fordításban is. Mint ahogy már Busa Margit feltette a kérdést, mi is tovább adjuk: kié is
voltaképpen ez a fordítás?

Helmezy Tasso-fordítása Kazinczynak alapul szolgált a saját fordításához (vagy
fordítás-kísérletéhez). Nem derül ki egyértelműen, vajon miért is állt neki Kazinczy e
munkának. Feltehetőleg nem volt megelégedve Helmezy magyarításával, s ezért látott
hozzá. 1822-ben írott levelei sem adnak választ erre a kérdésre, bár többször előkerül
Helmezy neve, az Auróra és az ott megjelent Tasso-fordítás. Ráadásul mindig Kazinczy

¹ A szöveg feltárásának feladatát az ELTE szövegkiadói és tanulmányírói szemináriumán Kovács Sándor Iván pro-
fesszor úrtól kaptuk a 2001/2002. tanév második szemeszterében.

² Busa Margit. Kazinczy Ferenc prózai kéziratának bibliográfiája. Sátorajaujhely, 2001. 124.

dicsérő szavaival kísérve! Csupán egyetlen feddés éri Helmečzyt e munkát illetően egy neki szóló levélben, de valójában ez is felér bármilyen magasztalással. Kazinczy méltatja Helmečzy munkabírását, majd hozzáteszi: „Ha valamit fordításodon ki kell tennem, azt mondanám, hogy nem hoztad által a' szint: Tasso édes: Helmečzi [!] merő fűszer” – azért legtöbbször a fűszer is drága kincs.³

Tehát Kazinczy nemcsak az eredeti, hanem Helmečzy fordítása alapján – sőt, leginkább ez alapján – dolgozott, s a kettőből kísérelt meg egy jobb fordítást előállítani. Igaz, az Aurórában megjelent részletnek csak az első hat versszakát (egész pontosan ötöt, s a hatodikban első pár sorát) sikerült saját *fentebb nyelvére* átültetnie. Tehát arra, hogy ez a munka miért szakadt meg, szintén nem derült fény. Kazinczy minden stanza fordítása előtt megadja az aktuális Helmečzy-strófa kezdő sorának néhány szavát, majd németül jelöli ki a fordítás határát: pl. az első stanzánál „bis zur 2ten Stanza zu fahren” (a második stanzáig haladni).

Két részre osztható Kazinczy kézírata; az első rész egyfajta piszkozat, vázlat, itt próbálgatta tollát a fordító. Ez a rész tele van áthúzással, javítással, különböző technikai megoldásokat sorakoztat egymás mellé; ezután következik az úgynevezett második rész, amelyben már kevesebb az áthúzás, viszont megjelennek a zárójelek, amelyekben Kazinczy alternatívákat ad bizonyos szavakhoz vagy kifejezésekhez. Több helyen szerepel zárójel a *fentebb nyelven* kifejezés, amely arra utal, hogy a fordító célja Tassónak legszebb magyar nyelven való átültetése volt. Kazinczy nagyobb részt megőrizte Helmečzy kifejezéseit még a tisztázatlanban is, csak e szavak vagy kifejezések mellé zárójelben hozzátámasztotta saját sávit, rendszerint egy „fentebb” variáció formájában. Csak néhányat emelünk ki közülük; ezek mind Helmečzy, mind Kazinczy virtuozitását jelzik. „Minden hazug- 's valónak zsinatja” – írja Helmečzy. Ezt Kazinczy így fogalmazza át: „A' hír, mely minden hazugságnak és valónak tár zsinatja (zsinattár, azaz, zajtár, lármatár)”. Mint látjuk, Kazinczy csupán a *tár zsinatja* kifejezést találta helytelennek vagy nem megfelelőnek, mivel annak adta meg egyéb – szerinte inkább helyénvaló – változatait. Vannak viszont olyan esetek is, amikor nem egy jobb vagy megfelelőbb szinonimát ad meg, hanem csak magyarázza Helmečzy kifejezését, s így lesz pl. Helmečzy „legyintetén a' kétes hírlebelnek” fél sorából „A' kétes hírlebel' legyintetén (a' bizonytalan hír' szelének feltámadásán)”. Kazinczy ez esetben vélhetőleg elégedett volt a fordítással, csupán az érthetőség terén lehettek problémái, mivel értelmezést fűzött a Helmečzy által használt kifejezéshez.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Kazinczy fordításkísérlete inkább javítása, lektorálása Helmečzy szövegének, mint önálló fordítás. Ezzel természetesen nem Kazinczy eredményeit akarjuk csökkenteni, hanem csupán a megtalált kézirat körüli rejtélyes körülményeket tisztázni.

³ Kazinczy Ferenc összes művei. Levelezése. MTA, Bp. 1908. XVIII. kötet. 4090. sz. levél, 1822. jún. 18.

HELMECZY MIHÁLY – KAZINCZY FERENC

Olind és Sophronia**Kereszthadi rege Tassónak Megszabadított Jeruzsáleméből***Nr= 3. Kazinczytól.*

OLIND ÉS SOPHRONIA.

Kereszthadi Rege.

Tassónak Megszabadított Jeruzsáleméből.

(I. Ének, 81–90. és II. Ének 1–53. Stanza.)

A' következő Regének etc.

cum subscriptione

Kisfaludy Károly.

1.

(Auróra 1822. Lap 171.)

Minden hazug- 's valónak tár zsinatja

A Hír – röpten röpül 's jelengeti:

bis zur 2ten Stanza zu setzen¹

A' Hír minden hazugságnak és valónak lármatárja, röpten röpül, 's jelengeti, hogy a' szent <Had'> had' minden csapatja eggyé forrott, hogy már elindult, és nincs a' mi késleltetné. Hány főből áll minden katonaosztály elmondogatja; előidézteti a' vitézeket, neveik és tetteik szerint, 's rettenetes szavú kobzával Szion' zsarlójit reszketésbe hozza.

2.

Vészt várni tán kínosb. -----

auf Zweite zu setzen²

Várni a' vészt talán kínosb kín a' kebelnek mint a' jelen veszt³ kínosan érzeni. A' bizonytalan hír szelének legyintetén függ minden fül, minden szív' rémlete. Szárnyakra kelnek a' zavarzsibongzatok, Szion és <tájéka> vidéke iszonyt sejdít. S e zaj<ban> és közelítő csapás alatt az ősz Király gyanús szívében vad szándékot forral.

¹ A második stanzáig ezt kell tenni.² A második helyére kell tenni.³ 'vészt', csak lemaradt az ékezet.

3.

Ez Aladín, kit újoncz. -----

bis zur 4ten Stanza.⁴

Ez Aladín Király, kit most nyert koronája örök gondok<kal> közzé nyomott le; egykor tyrann; de a' lankadó kor a' vad természetét hűté. Midőn <hallja a' szent had és a'> a' szent had' szándékát 's a' végzést a' város' hódítása felől halldossa, új gyanúja járúl régi félelméhez. Mind jobbágyai mind az ellenség rettentek.

4.

Falait - - -

Siehe das Gedruckte⁵

Elegy nép lakja most falait, kik vallásból egymástól különzenek 's ellenkeznek. A' gyengébb 's kisebb rész Krisztus' ígében hiszen, a' nagyobb Mahomedet követi. A' le-dűlt Sionra fellépven arra törekszik hogy ott thrónt állapítson. Csekély adót vetett hite' sorsosaira, a' Hívekre nagyot.

5.

E' gondolat - - - -

Siehe das Gedruckte.

E' gondolat vérszopó szívében kegyetlen ösztönét, mely a' hanyatló korban hűlni és lassudni szokott új ingerre 's életre verte fel, s ő (Aladín) még inkább szomjuhoz vért mint eddig. Kígyó, mely a' hideg télben bágyad és dermed; így változik nyárban mara-kodó fenévé; így tér vissza természetes dühére a' szelídült oroszán, ha bántások bosszúra gyúlasztották.

6.

Siehe das Gedruckte.

Auróra. 1822. Lap 171.

1.

A' Hír, minden hazugságnak és valónak <tárzs> tár zsinatja (zsinattár, azaz, zajtár, lármatár) röpten röpül, 's jelengeti, hogy a' szent had' minden csapata egyé forrott; hogy már elindult, és nincs a' mi késleti (késlelteti). Hány főből áll mindenik hadláb (katona-osztály) elmondogatja, előidézet a' vitézbeket neveik és tetteik szerint, 's rém ajkú kobzával (rettenetes szavú lantjával) Szionnak zsarlójit ()⁶ reszketésbe hozza.

2.

Tán (<nemesb szavak> fenntebb nyelven *talán*) vészt várni kínosb kín a' kebel-nek mint a' jelen vész kínos érzete. A' kétes hírlebel' legyinterén (< A> a bizonytalan hír' szelének feltámadásán) függ minden fül, minden szív' rémlete. Szárnyakra kelnek a'

⁴ A negyedik stanzáig.⁵ Lásd a nyomtatott szöveget [az 5., 6. stanza esetében is].⁶ Üres zárójel; a szöveg más helyein alkalmazott zárójelek funkcióját figyelembe véve Kazinczy a zárójel előtt lévő szóhoz akarhatott magyarázatot fűzni.

zavarzsibongzatok, iszonyt sejdít Szion és tájéka. S e' zaj s közel <(> nyomor között (közeliítő csapás között) az ősz Király vad szándékot forral gyanús szívében.

3.

Ez Aladín Király, kit újoncz (<újonnan>⁷ most nyert) koronája örök gondokkal élte-tett (terhelt). Egykor dühöncz (tyrann), de a' kor' lankadály (lankadó kor) a' pogány (vad) természetet hűté benne. Midőn a' szent had' célját hallogálja (midőn hallja mi a' szent had' célja) 's a' városhódítandó végzetet (a' végzést a' város hódítása felől)⁸ új gyanúja szellen (járul, támad) agg (rég) félelméhez, őt mind jobbágyai mind az ellenség rettentik.

4.

Mostanában (most) falait elegy nép lakja, <melly> kik vallásból egymástól különzenek (különöznek) s ellenkeznek. A' gyengébb s kisebb rész hiSZ⁹ (hiszen) Krisztus' szavába' (fennebb nyelven ígében); a' több (tudnillik¹⁰ rész, nagyobb) Mahomeddel szövetkezik, (vallásán van.) <s midő> s hogy <(fennebb nyelven midőn)> fellép lába (fenn. nyelven lába deleatur¹¹), a' ledült Szionra, thrón állapításán serénykezik ('s a' le-dült Szionra fellépén azon törekszik hogy ott thrónt állapítson.¹² Csekély adót vetett hitsorsosára, 's a' szegény hív nép nyakára nagy sarcot. (lába et nyaka deleatur.¹³)

Kegyetlen ösztöné<nek>t, melly a' hanyatló korban hűlni 's lassudozni szokott, e' gondolat vérszopó szívében új ingerre és élet<et>re verte fel, 's ő (Aladin) még inkább szomjadoz vért mint eddig. Kígyó, melly a' hideg télben bágyad<ozik> és megdermed, így változik nyárban marakodó fenévé; így tér vissza természetes dühére a' szelídült oroslán, ha bántás bosszúra gyúlasztotta.¹⁴

5.

Kegyetlen ösztönének, melly kor' őszén (az élet hanyatló szakaszában) hűlni s lassudozni (enyhűlni) szokott, nadály (vérszopó) szívének e' gondolat ingerez s új éltet ad 's ő (Aladín) most inkább szomjudoz (szomjúzgat) vért mint máskor (eddig). <Így válik (változik) mordály marakodó) fenévé. A' kígyó¹⁵ melly> Kígyó, melly a' fagy közt dermedve bágyadoz (melly a hideg télben bágyadozik és megdermed) nyárban így változik mordály (marakodó) fenévé; így tér vissza természetes dühére a' megszeliődült oroslán, ha <bántás> bosszú éri (a' bántás bosszúra gyúlasztotta.)

6.

E' csalfa népen, úgymond, új örömdetének (örülése') jeleit látom.

⁷ Az áthúzott szó fölé van írva a *most* szó.

⁸ A *felől* szó után a zárójel bezárása következne, ez elmaradt.

⁹ A kéziratban így!

¹⁰ A szóból kimaradt egy „l” betű.

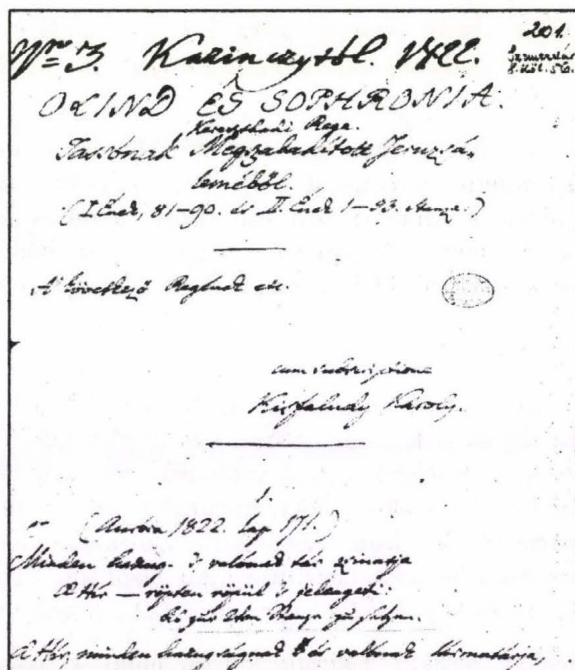
¹¹ *deleatur*: törlendő.

¹² Hiányzik a szó után a zárójel bezáró része.

¹³ *deleatur*: törlendők, ti. a *lába* és *nyaka*.

¹⁴ Ez a rész a 4. stanza mellett szerepel; az 5. stanza piszkozata, talán első fordítási kísérlete.

¹⁵ A kipontozott helyen xerox másolatunkon az erős áthúzás miatt nem olvashatók a szavak.

A KÉZIRAT ELSŐ OLDALA

Auróra 1822. lap 171.

1. A' Hír, minden hazugságnak és valónak gazdag tárja, röpten röpi, 's jelengeti, hogy a' szent had' minden csapatja eggyé forrott; hogy már elindult, és semmi sem gátolja menésében. Hány főből áll mindenik osztály elmondja, 's előidézi a' legvitézbeke, neveik 's tetteik szerint, 's a' hírnek rémítő ajakú kobzával Sionnak zsarlójit (vívójit) reszketésbe hozza.

2. Kínosb kín a' kebelnek vést várni mint a' jelen vesz kínos érzete. A' mint a' kétes hírlebel (hírszellő) legyintett, arra figyelmez minden fül, attól < >¹⁶ (rémül minden szív' érzete.¹⁷ Szárnyakra kelnek a' zavar'-zsibongzások, Sion és <az> annak tája <irtóztató> iszonyok közelítését sejdíti. 'S az Ősz Király e' zaj <jal> s <közelítő> nyomor<ral> között <gyanús szívében> vad szándékot <forral> forral gyanús szívében.

3.¹⁸

¹⁶ Nem olvasható.

¹⁷ Ismét hiányzik a zárójel befejező része.

¹⁸ A kéziratnak itt vége. Megjegyezzük, hogy a filológiai előírásokat követte az áthúzott, de olvasható részeket < >-ek között szerepeltetjük. Közlésünk természetesen betűhív. Korrigálta Nádas Balázs és Végh Veronika.

KISS ENDRE JÓZSEF

A Magyar Szent Korona Kazinczy Ferenc szűkebb pátriájában

Koronánk – akár mint műtárgyat, akár ha szimbólumot, vagy alkotmányjogi tan megtestesítőjét vizsgáljuk – egyedülálló a maga nemében. A hagyományos nézetek szerint a bizánci császártól Géza fejedelem részére, valamint a római pápától I. István magyar királynak küldött diadémok összeillesztéséből alakult ki a mai formája. Más nézetek szerint a keletkezése korábbra tehető és a magyar őstörténet világában helyezhető el. Bármilyen eredményeket hoz elő a további kutatók munkája, a Koronánk mindenképpen a magyarság egyik legjelentősebb, közös szimbóluma, mind a mai napig. Rendkívül kalandos történetében a sok viszontagságot, sorsfordító csapást sűrítő, drámai elemekkel teljes magyar történet tükröződik.

Szent Korona a neve, bár előfordul mellette az „apostoli” és az „angyali” jelző is. Az európai uralkodóházak között csak a magyaroké „Szent” Korona. Ezt az elnevezését a protestáns szerzők is tiszteletben tartják, mert – bár a közvélemény általában úgy vélekedik róla mint szent ereklyéről, főleg a római katolikus vidékeken – „szentnek” nem az egyház nyilvánította, hanem a magyar történelmi hagyomány. Ahogy épp egy római katolikus főpap mondja: *„a közhit és a közvélemény még a 'szent' névvel tisztelte meg. Így nevezeték már az árpád-házi királyok korában szent vagy szentséges koronának.”*¹ Figyelemre méltó, hogy nem „Corona sancta”, hanem „Sacra Corona”² Az első megkoronázott királyunk idejétől fogva a Szent Korona ismét uralkodik.³

A szentkorona tan írott formában, törvény gyanánt Werbőczinél jelenik meg, valójában azonban nem tudjuk megmondani, hogy milyen régi. A Szent Korona a mindenkor közhatalom megtestesítője, országaiban minden az ő tulajdona. A Korona minden jogok és javak gyökere. Tulajdonviszonyoknak, személyek, közösségek, intézmények jogállásának a változtatása, egyedül a Szent Korona által lehetséges. A Szent Korona ad alkotmányt az országaiban élő népeknek, s ró rájuk kötelezettségeket, s büntet, ha ezeket

¹ *Ipolyi Arnold*: A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Bp., 1886. 82-83.

² Ha egyházi procedúra nyilvánítja szentté pl., mint „égből alászállott” koronát, akkor valószínűleg Corona sancta elnevezéssel szerepelne. Ez úgy jelenti a szentet, azaz Istenhez tartozót, mint ami földről, Istentől adatik az emberek. A sacer, sacra pedig úgy szent, mint ami a földről emelkedik a menny felé, Istennek ajánlva, áldozva – feltéve, ha a latin etimológia szerint ez a különbségtétel nem túlságosan erőltetett.

³ A „Szent Korona” kifejezés elterjedése hamarabb indult, mint I. István szentté avatása és szent királyként gyakorolt kultusza. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Szent István neve – stephanos = korona – hagios stephanos, sanctus stephanus – Szent Korona – formában is magyarázható.

nem teljesítik. A Szent Koronával megkoronázott király a Szent Korona első alattvalója, a Korona szolgálatának első számú kiváltságosa. Az uralkodó és a nemzet együttesen jelenítik meg a Szent Korona uralmát. Ők kezdettől a Szent Korona testének tagjai, s amikor a nemesi privilégiumokat a magyar törvényhozás az egész népre kiterjeszti, attól fogva a Szent Korona országainak minden állampolgára a Szent Korona testének tagja.

Történelmünk nehezen értelmezhető a Szent Korona jelentősége és a szentkoronatan ismerete nélkül. A három nemzet – magyar, székely, szász – uniójának létrehozása alkalmával (1459) nem a király, hanem a Szent Korona iránti maradéktalan hűséget hangsúlyozzák. Amikor a XVII. század elején fölmerül a kérdés, hogy a független Erdélyi Fejedelemség elszakadt-e a Magyar Királyságtól, azt a választ adja a kolozsvári országgyűlés (1614), hogy sohasem szakadt el és el sem szakasztható, mert a Szent Korona fennhatósága alá tartozik.⁴

Hány királya volt a magyar középkornak, akiket nem fogadtak el közjogi méltóságnak, mert nem a Szent Koronával koronáztattak meg! Bocskai István, Bethlen Gábor fejedelmeknek lett volna alkalma arra, hogy magyar királlyá koronáztassák magukat, de nem tették, mert a Szent Korona nem enged mást megkoronázni, amíg a Szent Koronával megkoronázott király él. A Szent Korona nevében vívott szabadságharcaink rendszerint azt az alkotmányos rendet kívánták helyreállítani, amit valamely uralkodó vagy uralkodói csoport a Szent Korona akaratával szemben megszegett.

A koronaörök általában római katolikus főnemesek lehettek, amint azt a – nem túl épületesen összeállított – esküszövegük mutatja.⁵ Akadt közöttük, aki protestánssá lett és – éppen Kazinczy szűkebb hazájában – teremtett alapot a reformáció kibontakozásának. Perényi Péter koronaőr az, aki – mint egy koronakutató írja – „*az 1529-es török betörés idején, a Koronával együtt Sárospatakra menekült. Itt Szerencsés János – János király híve – elfogta és átadta a töröknek.*”⁶ Más forrás szerint azonban a Korona ekkor nem jutott el Sárospatakra: „*így esett, hogy Prini Péter látván, hogy immár Valpó, Siklós és egyéb váraiban meg nem maradhat, akart Sárospatakra menni, feleségestül, gyermekestül, az korona is vele volt. És útjában szállott volt meg egy faluban az Sár vize mellett, nem messze Simon-tornáchoz, Kajdács neve az falunak. Ezt hallván Zerechen János, ki akkoron János király pártján volt és pécsi pispekséget bírt, gyaloggal, kézijasokkal reá és éjjel aluva találván, megfogta és vitte törek császárnak, ki akkor Kőszeg alá akart menni.*”⁷

⁴ Eckhardt Ferenc: A szentkorona eszme története. Bp., 1941. 228. Idézi a történelmi példákat. Továbbá Szilágyi Sándor: Erdélyország története. Pest, 1866. 220. nyomán: „...sub firma sincere fidelitatis coronae sacrae regni Hungariae semper observande confidentia...”

⁵ A koronaőri eskü, melyet 1712-ben iktattak törvénybe, így hangzik: „Én, Magyarország Szent Koronájának őre, ő szent felségének előleges kijelölése mellett, az ország által rendesen megválasztván és ő szent felsége, legkegyelmesebb urunk által legkegyelmesebben megerősítettén, esküszöm az élő Istenre, boldogságos szűz Máriára és Istennek minden szentére és választottaira, hogy én Magyarországnak Szent Koronáját és egyéb királyi és országos jelvényeket, melyek vele együtt zár alatt tartatnak, tehetségem szerint, különösen, midőn a sor rajtam leend, szorgalmasan és hűségesen megőrzendém és gondját viselni fogom, azon Koronát őrző katonákat szorgalmasan és hű megőrzésére nézve, jó fegyelemben tartandom, magát pedig a Szent Koronát és a királyi és országos, amellet tartott jelvényeket semmi csalással, vagy csalással, semmi úton-módon az országból és a törvényesen koronázott királytól el nem idegenítendém. Isten engem úgy segéljen, boldogságos Szűz Mária és minden szentek!” Közli: Donászy Ferenc: Nemzeti jelvényeink története. Bp., 1941. 43.

⁶ Ambrózy Gyula: A Magyar Szent Korona története. Bp. 1925.

⁷ Sztárai Mihály: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról. Bp., 1985. Téglásy Imre idézi: 8-9.

Kazinczy a maga korában így számol be a Koronával kapcsolatos élményeiről:

„József leküldé a koronánkat⁸ – a jeggyűrűt a király és nemzet között – Budára, s akkor lobbanánk örömrre... Bandériumok kelének össze minden vármegyében, s egyike jött őrzeni a nemzet kincsét, vagy inkább csak tisztelkedni körülé, másika ment, elvégezvén már a szolgálattételt. Öregeink részt vőnek az ifjabbak örömeiben, s udvari tanácsos Beöthy Imre és Domokos Lajos urak Biharból, rókatorkos zöld mentében, veres nadrággal és dolmánnyal jelenének meg. Őszek, mint a galamb, s együtt állák ki, meztelen karddal órájokat... Egyike valék én is azoknak, kik májusban Abaujból a korona tiszteletére lemenénk. Első órámat ott, gyermekségem, ifjúságom, öregségem szeretett társával, Bárczy Ferenc úrral a Ferenc és Dessewffy Kata fiával állám...”⁹

Tehát maga Kazinczy is őrt állt a Szent Korona mellett, nem is egy alkalommal. Diadalutát járt be akkor a Korona, Bécsből indulva, s mindenütt népünnepélyeknek adva alkalmat, ahol megállt. Így az Eszterházyak udvarában, Győrben, Esztergomban, míg 1790. február 21-én Budára érkezett.¹⁰ Kazinczy 15 évvel később is említést tesz a Korona – szűkebb hazájában megtett – útjáról, ahogy pl. Wesselényi Miklósnak írott leveléből kitűnik: „A’ Korona 7dik Xberben délben Ujhelyt, estve Terebesen, a zsidóskodni szerető Csáky Imrénél volt. 8dikban Nagy Mihályra ment, éjszakára Ungvárra. Ma, vagy holnap Munkácsra beér. A’ 200 korona őrző legény már Munkácson van. B. Splényi József kíséri...”¹¹

A Szent Korona akkor – 1805-ben – menekülőben volt, a franciák elől kívánták biztonságba helyezni Munkácson. Tízlovas hintóban, vasládában szállították, mellette a koronaőrök, báró Splényi József és Perényi Lázár, valamint katonaság és fegyveres nemesek kísérték.¹² 1806 tavaszán már visszafelé utazott a Korona, s egy éjszakára a tolcsvai r. k. templomban helyezték el. Itt. pl. ünnepséget csaptak a tiszteletére, s a jeles napot ezen sorokban örökítették meg:

*Dicselkedj örökké, ó népe Tolcsvának,
hogy egyszer helyt adtál a Szent Koronának.*¹³

Sárospatakra március 14-re érkezett. A Somlyóson, a Suta patakban, Szentesi kapitány házánál, a Vár bástyájánál és a Pityergőnél ágyúk szóltak a tiszteletére és harangok zúgtak mind a két templomban, valamint a Kollégiumban. A pataki nemesség, az itt kvártélyozott vasas katonák egyaránt eléje vonultak.

⁸ II. József 1784-ben elvitette a Szent Koronát Magyarországról, Pozsonyból a bécsi kincstárba, ami országszerte botrányozást okozott, s amibe a magyarság nem nyugodott bele. Az uralkodó végül 1790. január 28-án rendeltette a Korona Magyarországra történő visszaszállításáról.

⁹ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Bp., 1956. 142-143., 145.

¹⁰ A királyi palota nagy termében vörös bársonnyal bevont baldachin alá helyezték. Zichy Károly országbíró itt beszédet mondott, majd megpróbálta kinyitni a Koronát őrző ládát, de nem tudta és németül kért másik kulcsot. S akkor egy nemes úr így szólította meg, derűtséget váltva ki a jelenlévőkből: „Kegyelmes uram! Nem német korona az, nem tud németül, próbálja excellenciád magyarul, s úgy szóljon hozzá, majd kinyitlik!” Keresztesi József: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből. Pest, 1868. 201.

¹¹ Kazinczy Ferenc levelezése III. 1803-1805. Bp., 1892. Kázmérről írja 1805. XII. 9-én Wesselényi Miklósnak. 480.

¹² Budapesti Hírlap 1905. 349. sz. 189.

¹³ Benne nagy betűkkel az 1806-os évszám van ábrázolva. In: A „Szent Korona” Tolcsván. = Adalékok, 1906. 189.

A banderisták gyülekezete képviselte a megye kiválóságait: Csáky Imre, Dessewffy József, Bernáth András, Boronkay Miklós, Csermelly Dániel, Dobos János, Eperjessy János, Etsedy László, Fodor György, Füzessey János, Görgey Antal, Inczédy Sámuel, Jantó Gábor, Karátsonyi György, Kaszner János, Kazinczy István, Kelemen Sámuel, Klobusitzky Pál, Kossuth József, Kováts István, Lasztóczy András, Lehoczky Miklós, liszkai Kossuth László, Luzsinszky Pál, Malonyay Károly, Matulay Gábor, Molnár József, Mótányi László, Nedeczky Imre, Némethy Gábor, Oláh János, Oltsváry Dániel, Oltsváry Ferenc, Péchy Imre, Pilisy József, Pilisy Pál, Pintér István, Potoczky Imre, Sennyey János, Smretnyik József, Soós László, Stepan Ferenc, Szent-Iványi Károly, Szent-Léleky Antal, Szikszay István, Szilvássy László, Szirmay Ádám, Szirmay Antal, Szirmay Károly, Szirmay Mihály, Szirmay Tamás, Sztáray Albert, Sztáray Vince, Tomsits György, Újhegyi József, Vass Antal, vékei Szirmay Antal, Vitéz János, Vladár András, Závody Rudolf, Zoltán Pál.¹⁴

A tógátusok és más diákok bokrétás kalapban kiálltak a töltés két szélére, s a Koronát ezzel a kiáltással fogadták: „Éljen a magyar szabadság!” Amikor a Szent Korona a Kollégium elé ért, Porkoláb István¹⁵ rektor beszédet mondott, a Kollégium kórusa énekelt, a katonaság tábori zenészei muzsikáltak. Másnap pedig a feldíszített templomban tartottak alkalmi, ünnepi istentiszteletet.¹⁶

Mindazáltal föltehetjük a kérdést: a római egyház befolyása, a mögötte álló császári hatalom, a felekezeti sovinizmus missziói szándéka, az évszázados gyakorlat, elszakíthat-e a magyarságot, vagy elidegeníthette-e annak egy részét a Szent Koronától? Kazinczy-nak és protestáns kortársainak sem a magatartásuk, sem a megnyilatkozásaik nem erről tanúskodnak.

Bessenyei György: *„soha nemzet a földön nem ismerhetett oly, mely koronájához, királyához forróbb és állandóbb hévséggel viseltetett volna, mint mi és atyáink... a nemzet a korona dicsőségét, s hatalmát a maga javával össze tudta olvasztani... a magyar koronának igazsága a magyar nemzetnek törvényében és szabad akaratjában gyökerezik annyi száz esztendő alatt...”*¹⁷

Kölcsey Ferenc vallomása: *„Jegy a mi koronánk, jegye a független akaratnak, melynek önkényű mozdulatából egy szabad, bajnok nép fejedelmet választott magának, óhajtván a féltelenséget elfojtani és emberi, s nemzeti jogait egyetlen egy középpontban egyesíteni, nehogy széjjeloszlás által meggyengüljenek. Zalog a mi koronánk, záloga a legfontosabb, legszentebb kötelességnek, mely fejedelmet nép és népet fejedelem iránt viszonyos tartozások alatt feloldhatatlanul tart, s amelyet a fejedelmi, szent esküvés és a népi hódolás a vallás felséges körébe emelt fel, pecsét a mi koronánk, pecsétje a fejedelem és a nép kölcsönös egyezkedésének, ami, ha felbontatik, többé sem fénynek és érdemnek, sem életnek és boldogságnak, sem múltnak és*

¹⁴ Adalékok, 1906. Uo.

¹⁵ Porkoláb István Tiszadobon született. Patakon és külföldön tanult, majd Szikszón tanított, ahonnan hittanának hívták Patakra. Még 1806-ban Kassán egy temetési szolgálata közben agyvérzést kapott és fiatalon, 1809-ben halt meg.

¹⁶ Miskolczy Simon János: A magyar szent korona Sárospatakon. Naplótörédék 1805-ből. = Adalékok, 1906. 235-236.

¹⁷ Bessenyei György Összes művei. Bp., 1986. alapján idézi: Zétényi Zsolt: A szentkorona eszme mai értelme. Bp., 1997. 105.

jövendőnek becse nincs, s a tisztelet és szeretet imádott tárgyai köz-átok alá vettetnek. Kinek szíve van, érezze, s kinek lelke van, gondolja el, hogy ezen ügyben fekszik a nemzet szükségének nagy titka: fennmaradás és kiemelkedés! Fennmaradás azon szellemben, melyben őseink e hazát összealkották, kiemelkedés azon sülyledésből, mely nemzeti karakterünket, a karakterünkkel erőnk, s régi dicsőségünket örök temetséggel fenyegeti. Őseink szentsnek nevezék a koronát, mert a legszentebbnék gondolatát kötötték hozzája: gondolatát a szabad nemzet egy testbe foglalásának, gondolatát az egyesült néperőnek, mely nemcsak idegen bitorló, de egyes honfinak féltelensége, s hatalomvágya ellen is bonthatatlan gátat emeljen.”¹⁸

A Korona iránt széles körű politikai és szakmai érdeklődés mutatkozik ebben az időben. Az indítékok között természetesen vehetjük, hogy ott szerepel az országból kivitt Korona visszahozatalával orvosolt sérelem, s az afölött támadt öröm és lelkesedés. Utalást nem sokat találunk rá, de nem zárhatjuk ki azt a fajta kíváncsiságot, mely ellenőrizni akarta, hogy ugyanaz a Korona tért-e haza, mint amelyiket elvittek, s ha igen, milyen állapotban? Alakítottak-e rajta valamit?¹⁹

Kazinczy sajátos, szakmai érdeklődésének az inspirálóit ismerjük. Egyikük Szombathy János²⁰ pataki tanár, az első főkönyvtárnok, aki 1792-ben személyesen tanulmányozhatja a Szent Koronát, amikor is Kazinczynak ezt a koronaőr nem engedi meg: „1792. esztend. Június 7dik és következő napjain, mikor volt nékem is szerentsém, azt két ízben is, először magánosan, azután Fő Tisztelendő Koller József Úr társaságában megnézegetni, és a' rajta lévő Görög és Dedk írásokat, az eredeti forma szerint, ottan helyben leírni. Hasonlóképpen lehetett látni az 1790. és 1808. esztendőben is.”²¹

Tanulmányának gyümölcset közzé teszi a Tudományos Gyűjteményekben. Mint az írásából kiderül, azokra a feltételezésekre válaszol, melyek kétségbe vonják a mai Szent Korona eredetiségét: „Oda van Országunknak egy régi, drága kintse, el perlették tőlünk egynehány penna vonással, talán örökre! De én azt hiszem, hogy vagyon még elegendő erősségünk annak óltalmazására' s meg is tartására. És éppen ennek megmutatása ezen rövid Értekezésnek egész célja.”²²

Számos szerzőt idézve,²³ a corona latina és a corona graeca összeillesztéséből előálló Szent Korona koncepcióját támasztja alá levéltári és numizmatikai adatok alapján kovácsolt érvekkel.

Kazinczy másik inspirálója Weszprémi István.²⁴ A hozzá írt levélben kifejti, hogy szakmai érdeklődését Weszprémi publikációja keltette fel: „egyikévé tett legnyughatatla-

¹⁸ Idézi Donászy F. id. m. 56.

¹⁹ A kortársakban nyilván csak ösztönös érdeklődés próbálkozott ellenőrzéssel. Mai feltételezés szerint éppen ebben az időszakban – a Koronának a bécsi kincstárban történt őrzése idején – kerülhetett sor „ideológiai átprogramozásra”, némi átalakítás eszközésével, zománcképek cseréjével stb. Pap Gábor: „Angyali korona, szent csillag”. Beszélgetés a Magyar Szent Koronáról. Bp., 1996. 19.

²⁰ Szombathy János (1749–1823) széles látókörű, világot járt tudós-tanár, Bessenyei és Kazinczy szellemi irányítója.

²¹ Szombathy János: Rövid Értekezés a' Magyar Szent Koronáról, melyben annak felső Részének Sz. István Királytól való eredete, a' régi írások' tudományából (Diplomatica), a' Görög Koronával pedig Sz. László Király által lett öszve kötöttése, a' régi Pénzekből bizonyítatik. = Tudományos Gyűjtemény 1821. XII. 3-26.

²² Szombathy J. id. m. 7.

²³ Révay, Schmeitzel, Schwartz, Kollár, Péczeli, Horányi, Weszprémi, Decsy, Katona, Koller, Stilling, Koppi, Engel.

nabb óhajtasimnak, hogy Hazám klenódiumit, mellyeknek látásától egy ízben viselt hivatalom, más ízben egészségem gyengülése vont vala el, végre magam szemlélhetém.”²⁵ Wespérminek „A Magyar Szent Koronáról” címmel többször és több helyen jelent meg írása, mely Kazinczyhoz eljuthatott.²⁶ Ezek szaktudományos munkák, a görög és latin szövegek és a kortörténeti háttér nagy tárgyi tudásról valló, alapos vizsgálatával. Nála már lenniük meg a máig vitatott, nyitott kérdésekből, jó néhányan. Meggyőződésének így ad hangot: „Ámbár ez a’ mi mostani Koronánk más legyen is a’ Sz. István Koronájától: de azért sem betsire, sem illendő tiszteletire nézve attól semmire nem különböz, hasonlóul’ s szintén úgy Szent és Apostoli Koronának mondattathatik.”²⁷ Nem hagy kétséget afelől, hogy mit jelent neki és az országnak a Szent Korona: „Az egész Magyar Nemzet eleitől foga meg-betsülhetetlen nagy kintse gyanánt tartotta mindenkor.”²⁸

Tudományos módszeréről és felfogásáról is árulkodik ez a megjegyzése: „Ne távozzunk el messze a’ mi szentséges Koronánktól, jertek Hazám-fiai! nézzük körül még továbbá is azt gondos figyelmettséggel: bizonynyal ő maga térsen önnön magától leghitelesebb tanúbizonyságot, tsalhatatlan jelekből ki-nyilatkoztatta a’ maga eredetének valóságos idejét.”²⁹

Kazinczy kívánsága 1792-ben, I. Ferenc koronázásakor teljesül: „Nekem az volt a leg-hőbb vágyásom, hogy közel eshessem a koronához, midőn a király innen azzal megyen, s helytartótanács épületje mellett álló templomba vezeteti magát, hogy ott aransarkantyús vi-tézeket üssön. Nem leve meg, amit óhajtottam: eltolatám a franciskánusok templomának küszöbétől... A király ment, s lóra ült a koronával, s a rongyos palástban, céklaszín strimflivel, mely feljebb ére térdénél, s a sárga, régi papucsban...”³⁰

Kazinczy a koronázás után a palota ebédlőjébe megy és a megiszteltetésnek számító, étkefogói tisztét másra ruházva, megvárja, amíg az asztalhoz ülő király fejéről leteszik a Koronát. Akkor azután annak a közelébe férközve, szemügyre veszi előlről, hátulról. „Még akkor nap papirosra vetém jegyzéseimet” – írja ő, aki már korábbi kísérletei során rajzokat készített a Koronáról.³¹ Amit leírt, az a Wespérminek szóló levélből ismeretes. Bár gazdag a Koronáról szóló irodalom, az eddigi leírások Kazinczyt nem elégtik ki. Részletesen szól a diadémról, a keresztbroncsokról, a keresztcskéről, a csüggelékekről és a sipkáról. A látszólag erőszak hatására elferdült, latin keresztől megjegyzi: „... de

²⁴ Wespérmi (eredeti nevén: Csanády / Tsanády) István Veszprémben született 1723-ban. A Debreceni Református Kollégiumban Hatvani István szeretteti meg vele az orvostudományt. Zürichben, Londonban tanul, Utrechtben szerez orvosdoktori diplomát. 1757-től Debrecen orvosa, akit Mária Terézia aranyéremmel tüntet ki. 1755-ben világviszonylatban elsőként javasolja a pestis elleni védőoltás bevezetését. Debrecenben hunyt el 1799-ben. Szerzőként így jelöli művének (Magyarországi öt különös elmélkedések.) címlapján: „Nemes Szabad Királyi Debreczen Városának Physicus, a’ Lipsiai és Göttingai tudós Társaságoknak Tagja.” A neve azonban, mint történik és bibliográfus is, megjegyzésre érdemes.

²⁵ Kazinczy Ferenc levelezése II. (1790-1802.) Bp., 1891. 319.

²⁶ Hadi Történetek, Bécs, 1790. – Bécsi Magyar Kurír XXII. – Kassai Magyar Museum 2-3-4. kötetében - valamint németül: Der Neue Kurir von Ungarn, Europaischen Zeitungen, stb. Később, önálló kötetben: „Magyarországi öt különös elmélkedések” címmel látott napvilágot. Pozsony, 1795. Ennek „Tóldalék”-jában már Kazinczynak a levélben küldött adatait is felhasználja.

²⁷ Wespérmi i. m. 39., jegyzet.

²⁸ Wespérmi i. m. 3.

²⁹ Wespérmi i. m. 51.

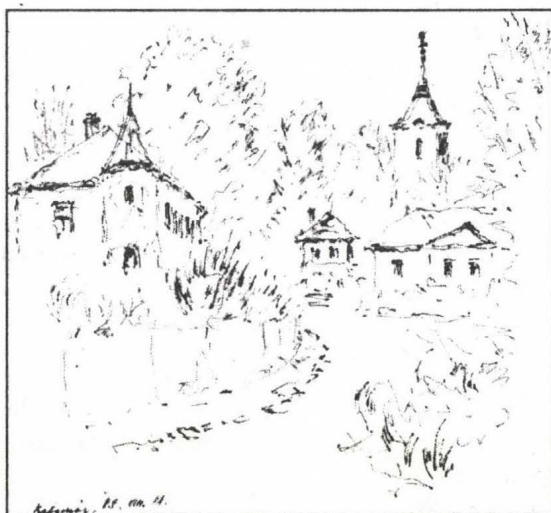
³⁰ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Bp., 1987. 151-152.

³¹ Kazinczy Ferenc: Az én életem, i. m. 153.

kézze nyúlva hozzá, láttam, hogy az egyedül onnan jó, hogy a középtáblába fűrott lyuk igen tápos és a' kereszt alsó vége a korona' abroncsának közép táblája alatt jobban össze nem szoríttatik. Ha Mátyás új követ tétethetett a kiesett, hátulsó, nagy kő helyébe, a Dukász Mihály képe alatt, ha Mária Terézia új sipkát vonathatott a' korona négy ágú abroncsa alá, nem látom, mért voltak illy religiózusok ezen görbén állás eránt azok, kiknek parancsolatjoktól függött azt egyenessé tenni. Most minden mozdulással arra billen a kereszt, a merre a mozdulás miatt, terhének természetes vonadékja vagyon.”³²

Weszpréminek írt sorait ezzel zárja: „Ezek azok, nagy nevezetű Férfi! a mellyeket én Tenéked, mint μαρτυς αυτοπιης”³³ mondhatok. Te élj vele az Igazságnak további kinyomozására, melly már az egész Nemzet előtt megdicsőített. Az élet Istene adjon Neked egy még sokáig tartó, szép estét! Bachusnak Sáros-Pataki hegyeinn, Octoberbenn, 1793. K.F. maga kezével.”

A Kazinczy életében és szűkebb pátriájában fölbukkanó Magyar Szent Korona szerény adalékokkal szolgál ugyan „az Igazságnak további kinyomozásához”, de talán inspirálhatja arra a kedves olvasót.³⁴

É. KOVÁCS LÁSZLÓ: KELEMÉR

³² Kazinczy levele, 1793. I. m. 324.

³³ Görögből: „személyes tanú”.

³⁴ Elhangzott előadásként a Magyarországi Református Egyház Doktori Kollégiumának egyháztörténeti szaktanfolyamán Miskolcon, 2002. június 18-án.

CSEH KÁROLY

Versek

*Pataki pümkösd**É-nek*

I.
Kilombosult az oszlop fölöttünk
s magától kezdett nyílni egy zsoltár,
mint feltámadó szélben a virág.

II.
Felcsendült bent a templom csendje is –
lángnyelvűvé lobbant hirtelen a szád
s rám hullott, hogy a májusi délből
olyan fényesen mond hassalak ki,
akár az ígét az apostolok.

Labdarózsák, habok

Talán labdarózsálló napod
kegyelmével ragyogsz be engem
akkor is, mikor el kell mennem,
s zöldben futó víz hagyta habok
roskadnak jellé bokron, kövön –,
és fény szíromlik – hogy volt öröm.

*Éjvirágzás**SzerelmesÉnek,
népdalmotívumra*

Micsoda fény támadt!
Téli éjünk is
hajnallani kezdett talán,
mikor kinyílt a berekesztett kerted
s egyszerre fehér virágba lobbant
közepén
almafám.

*Ötven táján¹**Meditáció, kettőnknek*

Ahogy járjuk,
úgy lesz bokoraljnyibb
a mérhetetlen
májusi világ.

Látod-e
mennyi alkonyi égbolt
adatik nekünk
virágzó fürtű
orgonáiból?

*Májusi antenna**Képeslap helyett: É-nek*

Kisarjadt csöppnyi cseresznyefa
magaslik fel az esőcsatornában:
antenna veszi a zöld híreket,
míg fénné nem halkul körben a világ;
bárhol is járhat, (kószáló szíved
itt a sok csilló orgonalevél),
úgy csendülsz fel bennem ilyenkor,
mint valamennyi hullámhosszon
a vasárnap déli harangszó.

*Hóra várva**Téli útirajz Gonda Zsigmondnak*

Ádventi fagyban egy éjlő cinkepár
virraszt, vacog irgalmatlanul.

Hajnalra hó lesz – világító és tiszta,
s az út menti bokrok csipkéiben már
újra jelenti magát az Úr.

¹ Szeretettel köszöntjük Cseh Károlyt 50. születésnapján. (A Szerk.)

DANKÓ GÉZA

Kazinczy kecskeméti kortársa, Mátyási József

1.

Mátyási József egyike azoknak a költőknek, akiket időnként „elfelejtenek”, majd újra „felfedeznek”. Nevét nem találjuk meg minden irodalomtörténeti összefoglalásban. A laikus olvasó – divatos kifejezéssel élve – regionális jelentőségű verselőnek is nevezhetné. Holott a magyar felvilágosodás korában, a nemzeti érzés kibontakozása idején úgy indult pályája, hogy felfigyelt rá az irodalmi közvélemény, bár csak néhány műve jelent meg nyomtatásban.

A Duna–Tisza közti Homokhátságon, Izsák községben született 1765-ben. Édesapja református lelkész, kiváló egyházi szónok, akinek beszédgyűjteményét kéziratban őrzi az Országos Széchényi Könyvtár. Fiának a lehető legjobb nevelést nyújtotta, ezért a kecskeméti és a nagykőrösi református iskolák után a debreceni kollégiumba küldte. Mint „szűkujjú tógás” diák végezte tanulmányait az intézetben 1781 és 1783 között. Debrecen nagy hatással volt rá. A kultúra központja, sokféle diákegyéniség nevelő kohója. A tehetséget ifjút rabul ejtette az a világ, amely oly távol esik földrajzilag és szellemileg is szülőfalujától. Izsák akkor néhány száz lelkes falu volt. Lakossága sokat szenvedett az átvonuló hadinépektől, járványoktól. Akik megmaradtak, szívós harcot folytattak a megélhetésért a homokbuckák, szikes tavak világában. A „kálvinista Róma”, amely a vidéki partikulák után befogadta a 16 éves fiút, jó alkalmat kínált arra, hogy belekóstoljon az európai és a magyar barokk, a finomkodó rokokó és – nem utolsósorban – a kollégiumban honos vaskos, csúfondáros stílusú tréfálkozás légkörébe. Ezek mind megférnek a diákköltők zsengéiben.

Minthogy gyarapítania kell jogi tudását, Pesten folytatja tanulmányait. A kor (kényserű) szokásai szerint pártfogót keres főúri családoknál. Teleki József gróf személyében találja meg első jelentős támogatóját és munkaadóját. Az erdélyi származású arisztokrata közel állt a francia felvilágosodás eszméihez. Rousseau követőjeként vált ismertté. A fiatal Mátyási az ő titkáraként ismerkedhetett meg közelebbről a „Vissza a természethez!” gondolkodásával. Utazásaik közben (Erdély, Bécs) újfajta élmények, olvasmányok hatottak rá. 1792-ben Teleki sógorának helyetteseként részt vesz a pozsonyi országgyűlésen. Ebből az évből származik „Frankfurti utazás” című kéziratosa műve.

Még 1790-ben – szintén az országgyűlésen – megismerkedik galánthai gróf Fekete János lovas generálissal, aki akkor Arad megye követe és a demokrata párt vezére volt. Voltaire francia filozófus egyik első és legodaadóbb híve Magyarországon. Levelezésben állt a „ferney-i pátriárkával”, és szinte ostromolta gyenge francia költeményeivel. Ezeket

átjavítva visszakapta. Mátyási és a gróf között őszinte barátság alakult ki. 1796-ban a titkár a grófi ház lakója lett:

*Kegyedett sorsom Pártfogót támasztott,
Ki rám szabad s könnyű napokat virrasztott.*

(A barátság és annak mestersége)¹

Kölcsönösen hatnak egymás költészetére. gyakran felolvassák egymásnak friss alkotásait. A gróf nehezen olvasható kézírását Mátyási másolja át. Barátságuknak 1803-ban vége szakad a gróf halálával. Az örökségből 300 forintnyi évjáradék, könyvek és egy mellkép jut a hűséges titkárnak.

Mátyási ezután ügyvédi gyakorlatot folytat egészen 1806-ig. 40 évesen rádöbben, hogy életének addigi mozgalmas négy évtizede után ideje lenne családot alapítani. Hazatér szülőfalujába, feleséget választ Szabó Erzsébet személyében, és nyugalmas életre számít. A sors azonban másként dönt. Felesége néhány év múlva távozik az élők sorából, sőt édesanyja is meghal. Apját már korábban elvesztette, így magára marad. Leveleket írogat, peres ügyeket vállal, néha verset ír. Szereti Izsákot, de szíve Kecskemétre vonzza, ahol egykori diáktársai, barátai, ismerősei élnek.

1824-ben (már majdnem 60 éves) életének újabb, egyben utolsó színtere Kecskemét lesz. A városi urak polgárjoggal jutalmazták,² ugyanakkor házat vásárol a Temető utca sarkán (azelőtt kocsmáépület volt) a mai Törvényszék helyén. Tekintélyes embernek számít. Háza ugyan kissé messze esik a drága városközponttól, de kényelmes.

*Egy kocsmát megvettem háznak a Temető utcában,
Halljuk! Milyen uradalmat formál s foglal magában.*

(Viskói uradalom... 1830.)

Beszélgetésre, házi muzsikálásra ellátogatnak hozzá barátai, hivatalnokok, az első magyar játékszíni társaság tagjai. Nem akar teljesen magányosan élni, ezért házába fogadja testvérének fiát, akit később általános örökösévé tesz.³ A Fekete János gróftól kapott könyvek, iratok nagy részét a református kollégiumnak ajándékozza. Utolsó versét 1841-ből keltezte. Minden kézíratos, kiadatlan unkáját megőrzésre felajánlja Fáy Andrásnak, aki mindezt továbbítja később az Akadémiának megőrzés végett. Költőnk a szabadságharc idején – már alig figyelve az eseményekre – 1849. január 15-én hunyt el. A gyászjelentés szerint „lelki elevenségét véglegesen megtartva, aggság okozta több éves gyengélkedés után.”⁴

2.

Irodalmi munkásságát átfogóan bemutatni és értékelni oly nehéz vállalkozás, amit ez a dolgozat nem tekinthet céljának. Írásai nagy ívű hidat képeznek a 18. és 19. század között. A „gyökerek” a barokkos mintákban sarjadnak, ezután a felvilágosodás nyomait figyelhetjük meg, majd a paraszti-polgári gondolkodásmód nyomja rá bélyegét költészetére. Pályafutását majdnem pontosan két nagy részre lehet bontani. Az első, moz-

¹ Idézi Benkei Kovács Balázs: Mátyási József és Fekete János. = Irodalomismeret, 1999. III. 161.

² Kovács Gyula: 140 éve halt meg Mátyási József. = Petőfi Népe, 1989. I. 14.

³ Vetéssy Géza: Egy elfeledett kecskeméti költő: Mátyási József élete. Kecskemét, 1941. - Kiss István: Mátyási József. Kecskemét, 1955.

⁴ Kiss István: Mátyási József a „kecskeméti költő” ismeretlen versei. = Kiskunság, 1968. 65.

galmas és termékeny szakasz kb. 1806-ig tart. Ismerkedik az étellel, mecénásokkal, eszmékkal. A második rész Izsákra, majd Kecskemétre vezeti, hol csendesebb évek következnek újabb költői témákkal és színekkel.

Megtört-e pályája? Katona József sorsa jutott-e osztályrészéül? Annyi bizonyos, hogy átáramlott feje fölött az irodalmi élet, a kibontakozó romantika és a nemzeti érzés jelentkezése. Életében egyetlen, Kecskeméten írott verse sem jelent meg nyomtatásban. Beleyugodott a vidéken élő költő elszigeteltségébe és reménykedett: „Vagy meglátja valahára ezen gyűjtemény is, úgy mint régebbi munkáim, a nyomtatott könyveknek napfényét, vagy soha sem.” („Kalászkaparek Észre-vétele”.)

Költészetének forrásairól, mintáiról részben szó esett már. Debrecenben szövődött barátságuk Csokonaival. Itt ismerkedett meg a diákköltészet műfajaival (gúnyvers, támadás a császár és a jezsuiták ellen, epigrammák, bordalok, népies rokokó, kuruckodás). Mennyiben érintette meg a felvilágosodás eszmeáramlata Fekete János gróf hatása mellett? Más úton halad, mint Bessenyei, Kazinczy vagy Batsányi. Van egy olyan munkája, a „Semminél több valami”, melyben figyelmet érdemel az „Aeneas Christianus...” című hexameteres kiséposz, amely 1794-ben jelent meg, tárgya az 1784-es erdélyi jobbágypfelkelés. Az elkeseredett emberek vezetői, Horia és Closka, kegyetlen császári megtorlás áldozatai lettek. A velük együtt meghalt felkelők sorsa gondolkodóba ejtette Mátyásit is, mint más, szociálisan érzékeny író, politikust.

Érdekes összehasonlítani a kor egyik népszerű költőjének, Gyöngyössi Jánosnak álláspontját Mátyásiéval. Mindketten elítélik a társadalmi békét megzavaró felkelést és vezetőit. Mátyási tanulságként írja:

*Ezeket valamint fejtettem elődbe,
Hirdesse mindenütt jártadba, költődbe.
Szörnyű példájokkal rettentsd a népeket,
Hogy azokra fel ne emeljék kezeiket.*

Mekkora a távolság ennek a figyelmeztetésnek a hangja és például Batsányi „A franciaországi változásokra” című versének felhívó ereje között! Mátyási, aki fogékony a szociális problémákra, mint ahogy látjuk az 1794-es kecskeméti tűzvész pusztításának megörökítésében („Kis ítélet napja, vagyis Kecskemét városának tizedik júliusi égése”) nem tudja átlépni neveltetésének ideológiai korlátait, inkább a kor uralkodó társadalmi rendjének felfogását vallja. Sokkal jobban kötődött főúri mecénásaihoz, mint egy olyan „szabad foglalkozású” költő, Csokonai, aki nyíltan elítéli a magántulajdon okozta igazságtalanságokat. Mégis el kell fogadnunk Szörényi László megállapításait,⁵ aki hangsúlyozza, hogy Mátyási a felkelésből kettős tanulságot von le: elsőként azt, hogy a „lebukott lázadók gyászos esetéből megtanulhatni, hogyan kell engedelmeskedni a fensőbb-ségnek”. Másrészt intelmet fogalmaz meg a gazdagok számára, s így „összekapcsolja a szociális igazságosság követelését az ellenkező esetben bekövetkezendő iszonyú paraszti megtorlás ecsetelésével.”⁶ Ezért tehát az „Aeneas Christianus” újszerű társadalmi és politikai mondanivalót hordoz. Ennek a gondolatnak hatása felismerhető – Szörényi szerint

⁵ Szörényi László: A latin költészet Magyarországon a 19. században. = ItK., 1985.

⁶ Szörényi i. m.

– Arany és Petőfi költészetében is. Mátyási emberségéből fakad az a felismerés is, hogy a szegény nép nyomorát látva eljut a nemesi társadalom éles bírálataig. Ezt látjuk „Kalászkaparék” című kéziratának néhány részletében. Egyikben így kel ki:

*Két kutyabőr ura! melynek az egyikét hírleled,
Másikat pedig láttatod, mert magadon viseled. (LVII)*

Mátyás gazda Nemsok nevű kutyájáról ezt írja:

*Bőre még idővel arany címerrel ékeskedik,
Ha majd általa ködmönös árendás nemesedik. (LVIII)*

Minden magyarázat nélkül látható, hogy a nemesedni akaró polgárral fordul szembe ebben a két sorban.

Az eddigi szerény válogatásból is érezhető, hogy egyáltalán nem volt idegen Mátyási-tól a felvilágosodás gondolköre.

3.

Egyénisége mindennél jobban élénk tűnik azokban a munkáiban, melyeket 1806-tól, szülőfalujába történt „visszavonulása”, illetve 1824 körüli kecskeméti megtelepedése után írt. Ezek nagy része kéziratos formában maradt fenn. Gazdag műfaji változatosság jellemzi a termést (köszöntő, üdvözlő vers és próza, sírfelirat, magánlevél stb.) latin és magyar nyelven – barokkosan ömlő – hosszú mondatokban, mitológiai elemekkel vagy ízes, paraszti beszédmóddal, vaskos humorral. Így tejesedik ki „kecskeméti” költészete. Alkati adottságaiban, érdeklődési körében és stílusában erősen különbözik ugyan Katona Józseftől, de költészete – ha más oldalról is – ugyanazt a folklór közeli regionalitást hordozza, mint nála nagyobb, dramatikus írói alkatú kortársáé.

Hornyk János neves helytörténész – csaknem kortársként – írja „Egy lap Kecskemét történetéből” című dolgozatában, hogy bizonyos mulató társaságok szerveződtek bohém honoráciorok vezetésével („Kanalas”, „Julianna” stb.), melyekre a kálvinista egyház dörgegelme, majd az államhatalom csapott le azt híván, hogy Martinovicsék szelleme él bennük. Hogy Mátyási valamennyire benne volt e megnevezett társaságok után is fennmaradó baráti körök életében, az költészete műfajaiból és tárgyaiból is kiviláglik. Ezek a társaságok nem nélkülözték a népi életstílus közelségét; témákat, alkalmakat, közönséget jelentettek számára. A debreceni kollégiumban ilyesmire kinyílt szeme észreveszi, feldolgozza ezeket a népi figurákat, paraszt-polgári egyéniségeket.⁷ Bizonyára lakodalmi mulatozás közben olvasta fel LXIV. számmal jelzett versét:

*Örvendetes gyülekezet!
Vígáság itt az igyekezet;
De mivel a kedv is komor,
Míg üres a gyomor:
Ím feladom a jó levet,
Hadd gerjessen első hevet.
Kapjon hát ki-ki kanálra,
S rohanjon ostrommal tálra.*

*Osztán ollyakért fáradok,
Mikkel munkát késnek adok;
Rendet még sok jót ígérék,
Reá vöröst, fejét mérek;
Ne gyászoljunk múlt farsangot,
Zengjünk muzsika- s dalhangot!*
.....

⁷ Kálmán Lajos: Az etnográfiai szemlélet kialakulásának előzményei... Kecskemét, 1968. 180-181.

MÁTYÁSI JÓZSEF KECSKEMÉTI DOMBORMŰ-PORTRÉJA

A következő költemény a mondanivaló mélységével és a megszemélyesítéssel ragadja meg figyelmünket (LIV.):

*Kecskeméti lakos Banó Jánosnak
újonnan épült szélmalomra*

*Élve gyümölcstelen erdei fák valánk,
Most malom, s éltetünk, bár magunk meghalánk;
Ily szerre tett Banó János úr költsége
S Zana Péter molnár tanult mestersége.*

Mátyási saját születésnapjára is írt verseket. Barátaikat megvendégelve olvasta fel őket. A barátság és az elmúlásba való belenyugvás csendül ki a LXX. számú részből:

*Én mint barát közületek árnyékként majd eltűnök,
De barátság-mesteréül jelen lenni nem szűnök.
Most még törökös fekete bablevesünk van hátra,
Aztán gyújtott pipáink füstöljenek, mint Mátra.*

4.

Különös figyelmet érdemel „Viskói uradalom, vagyis a házam Kecskeméten” című verse. Ez nem más, mint az az egykori, kocsmával egybeépült lakóház, amely a költő – féltő gonddal ápolt – otthonául szolgált hosszú éveken át. 546 verssoron keresztül vezeti végig olvasóját helyiségről helyiségre. E műve is a „Kalászkaparék” része. Hogy jobban megértsük, nem árt egy kis kitérő a magyar költészetben gyakran megjelenő, hasonló témájú, de távolról sem ennyire részletező megjelenítésekre.

Vessünk egy pillantást Kazinczy Ferenc episztolájára, melyben a vendéget váró széphalmi házról szól:⁸

*Messzéről látja meg majd házamat
Egy dombnak ormán, mely a kis falu felett emelkedik...
Híven fogadja vendégét, ha szíve
Vezérli hozzánk, és ha szívre vágy.*

Tompa Mihály így ír „Az én lakásom” című versében keserűen kedves humorral szegényes keleméri otthonáról:⁹

*Hogy pap vagyok, mindenki tudja,
Alázatosság jelszavam:
És erre a mestergerenda
Emlékeztet derekasan...*

A 20. századi polgár-író életformáját jelzik Kosztolányi Dezső sorai a „Boldog, szomorú dal”-ban:

Van már kenyérem, borom is van ...

⁸ Egy Arcashoz. = Kazinczy Ferenc: Fény és homály. Válogatott költemények. Miskolc, 2000. 82-83.

⁹ Tompa Mihály összes költeményei I. Bp., 1994. 190.

...
*Van kertem, a kertre rogyó fák
 suttogva hajolnak utamra
 és benn a dió, mogyoró, mák
 terhétől öregbül a kamra*

Babits Mihály nosztalgiával gondol gyermekkori környezetére „A régi kert”-ben:

Szeretek itt olvasni, a kertben, a szőlőlugas alatt.

...
Ház, pince, istálló, fészer, körülötte, régi kert.

Mind a négy említett példa érzelmi töltést hordoz, lírai kifejezése az otthon hangulatának. Ezzel szemben Mátyási – bár kedves humorral – szociográfiai hűséggel, rendkívül részletesen írva vezeti olvasóját. Két változatát ismerjük versének. A hosszabb (546 soros) vázlatosan így épül fel: tágas szoba - konyha - kisebb szoba - folyosó - kamra - pince - ostorfás szökőkút (gémeskút) - vízfolyás (kanális) - árnyékszék - udvari szín - faragó tőke - udvar - háztető - kerítés és kapu - vágottfa-szín - padlás - tervek a ház és az udvar csinosítására. Stílusa rendkívül könnyed, olvasmányos. Néhány mitológiai elem nem rettent el a kevésbé művelt olvasót vagy hallgatót. Helyenként pikáns, sőt durva kifejezések is előfordulnak. A konyha múzeumnak tűnik mai szemmel nézve:

Cserép, fazék, bögre, lábas, bogrács, rántó-serpenyő,

Vaskandl, nyárs, tepsz; s tűzre, ha keményfű nincs, fenyő.

...
Leves, utána marhahús, osztán töltött káposzta,

Derele, pecsenye, melyet metsző szépen felosztta...

Méltánytalanság volna, ha nem említenénk meg a költő terveit jövőjére nézve. Öregségében is benne él a gazda bizakodása, teremtménye:

Ültetendő fákkal prémzem belől az udvart körül,

Melyeknek hit szemén néző reményem máris örül.

5.

Pásztorkölteményei ma is kiemelkedő értéket képviselnek; közülük is egyik legjobb a „Sorsával elégedő gulyásnak pásztori dalja”, melyben a későbbi Petőfit véljük felfedezni:

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,

Csak azért, mert gulyássá lehettem,

Eb cserélne cserényt palotával,

Sem életet köszvényes nagy úrral.

Petőfi így ír:

Nincs énnéköm mesterségöm, nem is kő,

Van azé jó keresetöm, jobb se kő,

Vót is, van is, lösz is, hiszöm istenöm,

Míg utast lát a pusztába két szömöm.

Nemcsak a ritmus hasonlósága, hanem az önérzet és a táj azonossága is összeköti a két költőt. Petőfit a megérdemelt országos hírnév, Mátyásit az egyre terebélyesedő 19. század végi néprajzi megismerés avatja bizonyos körben érdeklődés tárgyává. Mátyási alföldi, kecskeméti képei Petőfi és Arany népi klasszicizmusát készítik elő. Sok versfaragó pásztort, parasztembert indítanak fel sorai, hogy életüket hasonló módon rímekbe szed-

jék. Aki azelőtt a főúri titkár nem lebecsült szerepét vállalta, visszatért szülőföldjé, a Kiskunság, közelebbről Kecskemét éltető erejéhez. Csendesebb, nyugalmasabb évtizedeiben azonosulni tudott a tájjal.

6.

Valóban nagy a távolság időben és szemléletben is a 18. század végének fiatal tehetsége és a 19. század első felében új talajra találó öregedő költő között. Weöres Sándor szerint¹⁰ „nem igazán nagy művész, inkább a nagy művészetnek mindenféle értéktelen limlommal keveredett lehetősége. Poémái többnyire több száz sorosak ... hosszadalmasak, de csillogó részleteik vannak.” Egy képe a reggelről:

*Ímé fogat a nap pompás szekérében,
Ülven sugári közt inneplő képében.
Felköltvén a hajnalt, szűz szobalányát,
Megseprete véle az egek márványát.
Tiszta kék selyemmel az utat vonatja,
Aranypatkós lovát nyargalva hajtja.*

Barokk színek, hangulatok áradnak ebből az allegóriából. Ezt a stílust Csokonai vitte diadalra, de Mátyásiban is volt tehetség a részletek finomságának ábrázolására. Ez kecskeméti korszakában átalakulva mutatkozik meg a polgári élet jeleneinek bemutatásában (mulatozó összejövetelek, bölcselkedések). A vidám hangú Márton napi köszöntőjében megszólaló stílus Arany János költői lantján él tovább. El kell fogadnunk a tényt, hogy tudatosan vállalta az alkalmi költő többé-kevésbé lenézett szerepét. Ebben az értelemben szól verseihez: „*Elég nekünk a földszint s nádas házban élni*”.

Arany János, aki nem ismerhette Mátyási teljes életművét, Kazinczy nyomán meglehetősen sommásan ítélkezett fölötte. Az „*Irányok*” című tanulmányában¹¹ azok közé sorolja őt, akik az iskolában „ügyesség és könnyűség által” kitűntek, tanuló társaikat s a disznótorokat is tudták mulattatni; leírásaik, tréfáik, köszöntőik biztosították számukra a tapsot: „így lett a *Mátyásiak*, Pócsok, Láczaik hada... lagzisok... egy verselő csoport, mely a művészet legkisebb öntudata nélkül mesterkedik vala, melyet irodalomtörténetünk népiesnek mond, de amelyre inkább a népszerű illik”. Minden bizonnyal innen származik a „mesterkedő” költő kifejezés. Hegedűs Géza ugyan a „míveskedő” jelzőt használja,¹² de hozzát teszi: „Talán eljött már az ideje e túl szigorú ítélet felülvizsgálatának”.

Az irodalmi közvélemény eléggé pejoratív elfogultsága után Mészöly Gedeon 1931-ben mintegy rehabilitálja,¹³ és valóban: a 20. század újra felfedezi őt. Egy-egy évforduló vagy egy jó szemű irodalomtörténész reflektorfénybe helyezi. A kecskemétiak közül főleg Vetésy Géza, Kiss István, Kálmán Lajos, Orosz László¹⁴ foglalkoznak vele. Országos figyelmet kelt Mezei Márta¹⁵ és Kovács Sándor Iván¹⁶ kiváló munkája, valamint az Iroda

¹⁰ Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel. Bp. 1977.

¹¹ Arany János Válogatott művei, IV. k. Bp., 1953. 154-155.

¹² Hegedűs Géza: A költői mesterség. Bp., 1978. 124.

¹³ Mészöly Gedeon: Mátyási József és a „Kalászkaparék”-ja. = Népünk és Nyelvünk, 1931.

¹⁴ Orosz László: Kecskemét irodalmi öröksége. Kecskemét, 1990. 24-27.

¹⁵ Mezei Márta: Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt. Bp., 1974.

MÁTYÁSI JÓZSEF KECSKEMÉTI EMLÉKTÁBLÁJA

lomtörténeti Társaság 1999-ben Kecskeméten tartott konferenciája. Mezei Márta és Kovács Sándor Iván a „mesterkedők” sorába helyezi őt és a hozzá hasonlókat. Ez a minősítés voltaképpen nem valamiféle kevéssé megbecsült állapotot fejez ki, inkább olyanokra vonatkozik, akiknek munkáiban így vagy úgy túl nagy szerepet kap a formai kifejezés (játékosság, modorosság stb.)

Végző megállapításként fogadjuk el Kovács Sándor Iván gondolatainak igazságát Mátyásiról: „A legelállóbb tehetség a mesterkedők közül ... A maga szintjén művelt és felvilágosodott. Paraszt, polgár és nemes volt egyszerre ... Kazinczyra fittyet hány, barátai mellett kitart. Ami új benne mégis: az az új népies ízlésre való fogékonyság, hiszen ez ott van tapasztalataiban, életrajzi élményeiben, nyelvi könnyedségében ... eredeti formákat csiszol tovább. A Toldi és a János vitéz fakóbb egű lenne az ő alföldi hangulatai és színei nélkül”.¹⁷

Kecskeméti emléktábláján ez a két verssora olvasható:

*Ha fennmarad a nép, s magyarul szól szája,
Emlékezetében él annak poétája.*

A város tisztelettel gondol rá.¹⁸

¹⁶ Kovács Sándor Iván (szerk.): Mesterkedők. Antológia. Bp., 1999. 244-318.

¹⁷ Mesterkedők, 261-262.

¹⁸ TOVÁBBI IRODALOM: Kubinyi Ferenc és Vahot Imre: Magyarország és Erdély képekben. I. k. Pest, 1853. - Morvay Győző: Galánthai gróf Fekete János élete. Bp., 1903. - Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskeméti évszázadok. Kecskemét, 1995. - Heltai Nándor: Kecskemét. Kecskemét, 1998.

CAP GYÖRGY

Mailáth Antal gróf emlékezete

A Kárpát-medencei és a világban szétszóródott magyarság mostanában emlékezett meg Szent István királyunk megkoronázásának és a kereszténység felvételének ezredik évfordulójáról. A magyar millennium fölkeltette az érdeklődést múltunk iránt. Én egy rég elfeledett emberről szeretnék megemlékezni, akit méltatlanul feledett el a történelem és Perbenyik,¹ holott egykor a falu ura volt: székhelyi *Mailáth Antaltól*, születésének 200. évfordulója alkalmából.²

Mailáth Antal 1801. február 22-én született Budán gr. Mailáth Józsefnek (1762-1825), a perbenyiki kastély építőjének és Sennyey Antónia grófnőnek (1774-1819) második gyermekeként. Iskoláit Sátoraljaújhelyen, Győrött és Pesten végezte, majd közigazgatási pályára lépett. 1820-ban gr. Eszterházy József, Zemplén vármegye főispánja a következő szavakkal ajánlotta a vármegye figyelmébe az újonnan kinevezett aljegyzőt: „*Megajándékozom a tekintetes nemes megyét Antal gróf Mailáthtal.*” Ezt Kazinczy Ferenc is megemlíttette egy gr. Dessewffy Józsefnek írt levelében, amikor így fogalmazott: „*öccse, a Perbenyiki, kivel Gróf Eszterházy József megajándékozta Zemplényt...*”

Sajnos a Mailáth és Kazinczy közti kapcsolatról nagyon kevés az információ. Kazinczy levelezésben állt a tragikus sorsú íróval, gr. *Mailáth Jánossal* (1786-1855), akinek küldeményei Antal grófon keresztül jutottak el az íróhoz. 1822. május 1-jei levelének bevezetőjében Antal súlyos betegségéről van szó. 1825. április 14-én pedig arról tájékoztatta gr. Mailáth Jánost, hogy az ő két unokaöccse (Antal és bátyja, József) nála jártak.

Mailáth Antal 1824-től Fiúméban szolgált, majd pedig Budán. 1830-ban – még 30 éves kora előtt – Zemplén vármegye főispánjává nevezték ki. Beiktatásának előkészületei heteket vettek igénybe. A beiktatásra 1830. augusztus 5-én került sor Sátoraljaújhelyen. Kazinczyt kérték fel az üdvözlő szövegek, feliratok elkészítésére. Az író erről így nyilatkozott: „*Báró Vay Miklós engem szólta fel, hogy írjak verset a' transparent táblára, és az ebédlőbe. Rettegtem, mert a' parancsolt vers ritkán ér valamit. Valami újat akartam adni, s minthogy Fő-Ispányunk Fiumében szolgált, s füle ott az olasz formákhoz szokott, olasz formájú complimentet írtam neki...*” Megbízójának, az első alispánnak is azt írta, hogy valami olyan verset igyekezett írni, amely „*inkább a jobbagnak tetszhessék, mint a' sokaknak. ... A Fő-Ispány Fiuméből jó, 's füle ott ehhez az olasz formához hozzá szokván meg fog le-*

¹ Zempléni község a Felső-Bodroghközben, szlovák nevén *Príbenik*.

² Írásom eredetileg megnyitó beszédként készült a perbenyiki helytörténeti múzeum 2001. október 27-én történt ünnepélyes megnyitása alkalmából. Az évkönyvbeli közlés számára beszédem szövegét néhány vonatkozásban – elsősorban a Kazinczyval kapcsolatos adatokkal – kiegészítettem.

pethetni, midőn azt magyar szókból látja itt." Kazinczy két verset írt, egyet a „palotába”, a másikat a „balconra”; az előbbi a „jobbagnak”, az utóbbit a „sokagnak”.

A vármegye házára, a „balconra” szánt vers:

*Tekintsetek alá magas egetekből
Ti, a' Mailáth háznak elhunyt csillagai,
'S lássátok, mint kelnek régi nemetekből
Házatoknak ismét új ragyogványai.
György, a' Honnak 's Honthnak tündöklő nagy fénye,
Antal, te, Zemplénynek öröme 's reménye.*

A „palotába” szánt vers:

*Én szültem őtet, én neveltem;
Kevélyen láttam nagy fejlődését,
Itten tévé első lépését,
De ah, a' nem-hív elhagyott!*

*Most jó 's enyém! enyém s örökre!
Erőben ül fel kormányomra.
Szent ég, tartsd meg boldogságomra
A' Jót, a' Hívet, a' Nagyot!*

Az ünnepségeken elhangzott beszédek egy része valószínűleg Kazinczy fogalmazványa, és minden bizonnyal ő tudósította a Magyar Kurír olvasóit is a fényes ünnepségről.

A „fő-Ispányi Beiktatásbeli Gyűlésben” a gróf Mailáth Antaltól, Mailáth György királyi biztostól, az alispántól és a főjegyzőtől elhangzott beszéd volt – Kazinczy tudósítása szerint – a nap „minden egyéb ragyogásait elhomályosító fénye”. Lelkesen írta: „a' ki e' lélekkel dolgozott négy magyar Beszédet hallá, 's látá, hogy a' legnagyobb ragyogású Tisztviselőink is együtt haladnak a' Nyelvben az idővel, örvendhet az ügynek, melynek gyarapodásáért mindnyájan buzgunk.” A három napos ünnepségen Szabolcs, Borsod, Sáros, Ung és Bereg vármegyék, Kassa és Eperjes szabad királyi városok küldöttjei, Zemplén vármegye és a Bodroghöz szinte valamennyi községe képviseltette magát.

Kazinczy szeptember 10-én számolt be az ünnepségről Guzmics Izidornak, s többek között ezt írta: „Ritka ember szereti úgy a' czifra napokat, millyen az vala, mellyen mi Gróf Mailáth Antalt látánk bársonyszékünkbe beülni, mint én. ... Meglátni ismét ezt a' szeretetre méltó ifjú Fő Ispányt ... már az is öröm, 's nagy öröm volt. Csak éljen, 's épen éljen, az nem sokára a' legelső sorában elől fog ragyogni, még pedig a' jók örömére.” Augusztus 13-án pedig Barkassy Imrének írt levelében e sorokat vetette papírra: „Megjövendöltem én még mikor a' Főispán itt Vice- és Fő Nótáriusi hivatalt viselt is, mi lesz ez a szertelenlelkű 's nagytudományú ifjú férfi, 's tme teljesedik, amit jövendöltem. Ha él és ha egészséges lesz, úgy G. Mailáth Antal a' hon legelső hivatalaira fog felemelkedni.”

Az 1831-ben kitört kolerajárvány idején – melynek Kazinczy is áldozatául esett – Mailáth grófot királyi biztosnak nevezték ki. Politikai karrierje gyorsan ívelt felfelé: udvari alkancellár, másod-, majd első kancellár, végül 1839-ben főkancellárrá nevezte ki a király.

GR. MAILÁTH ANTAL ARCKÉPE

1846-ban mentették fel tisztségéből. Az 1848-49-es szabadságharc alatt perbenyiki birtokán tartózkodott. 1849 elején Batthyány Lajos gróf kérésére részt vett a Windisch-Grätzhez induló küldöttségben, melynek rajta kívül még Mailáth György volt országbíró, Deák Ferenc, Lonovics József érsek és Batthyány gróf voltak a tagjai. A forradalom után ismét hazatért, orvoslással foglalkozott, korabeli feljegyzések szerint kórházat alapított, gyógyította a vidék népét, szegényt és gazdagot, ha kellett étellel, itallal is ellátta őket, és „ezen viselkedésével megnyerte a nép nagy tiszteletét és háláját”.

Perbenyiki kastélyában oly nagynevű személyiségek vendégeskedtek, mint 1830-ban Kos-

suth, 1845-ben Széchenyi és 1870-ben Reményi Ede, korának ünnepeelt hegedűművésze. Az 1860-as évektől több delegáció elnöke lett, tárnokmesterré nevezték ki, és elnyerte a Szent István-rend nagykeresztjét, valamint az Aranygyapjas-rend vitézi címét.

Gróf Mailáth Antal 1873. május 14-én hunyt el Bécsben. A nagytárcányi (Vel'ké Trakany) családi sírboltban helyezték végső nyugalomra.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Högye István (szerk.): Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában. Sátoraljaújhely, 1990. 62-63.

Högye István: Adatok Kazinczy Ferenc közművelő tevékenységére. = Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1995. 285-294.

Kazinczy Ferenc levelezése. XXI. k. Bp., 1911. 321-323.

Kazinczy Ferenc összes költeményei. Sajtó alá rendezte: Gergye László. Bp., 1998. 88-89.

Sátoraljaújhely lexikona. Sátoraljaújhely, 2001. 256.

BUSA MARGIT

Adalékok a Kazinczy család történetéhez

1. Kazinczyak Göncruszskán

Göncruszka község a történelmi Abaúj-Torna vármegyében (ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében), a Hernád folyó és a Zempléni-hegység nyugati pereme közötti völgyben fekszik, Gönc-től délnyugatra. 1220-ból *Vruzca* (Oroszka), 1221-ből *Rvzka*, 1280-ból *Wruszka*, 1360-ból *Ruszka*, *Ruska* alakban vannak adataink létezéséről.¹ A *Ruszka* helynév keleti szláv telepésekre utal, a *Gönc*- előtag Gönc város szomszédságával kapcsolatos, ez a név pusztá személynévből keletkezett magyar névadással.²

Göncruszka és az egykor ugyancsak Abaúj megyei Széphalom és Alsóregmec családi kapcsolatokkal tartozik egymáshoz. Kazinczy Ferenc legkedvesebb testvére, *Klára* (Alsóregmec 1766. – Göncruszka, 1847) feleségül ment egy göncruszkai földbirtokoshoz, *Krajnik József* (1750–1817) kir. helytartósági tanácsoshoz. Az író feleségével és gyermekeivel gyakran vendégeskedett Kláránál, ott találkozhatott legidősebb leánya, *Eugénia* (1807–1903) *Kraynik Imrével* (1803–1859). A barátságból házasság lett, így két Kazinczy-leány és két Krajnik-férfi alapított családot Göncruszskán.

A két család ismertsége egyébként az 1700-as évek elejéig nyúlik vissza. „Krajnik János 1730 táján élt. Krajnik Ferenc 1825-ben m. kir. testőr volt. Krajnik Alajos Debrecenben lakott, birtoka volt Érsemjénben.”³ Az említett Krajnik Alajos – Kazinczy Klára fia – örökség révén jutott nagyanyja, Bossányi Zsuzsanna érsemjéni birtokának egy részéhez.⁴

Kraynik Imre és Kazinczy Eugénia házasságából egyetlen gyermek, *Mária* (1846–1923) született. Férjhez ment Offenheimer Gyula kassai bíróhoz, aki az 1910-es években engedélyt kért és kapott a Kazinczy név felvételére és használatára, így lett gyermekük neve *Offenheimer-Kazinczy Mária* (1879–1954). Ő *dr. Jeney Károly* (1873–1950) orvoshoz ment feleségül. E házaspár volt a göncruszkai Krajnik-kúria utolsó gazdája, 1954-ben a család maradéka Budapestre költözött.

A család egykori göncruszkai otthona áll még a mai Kazinczy utca nyugati oldalán. Bojtor Istvánné, a göncruszkai református lelkipásztor felesége így írja le az épületet:⁵

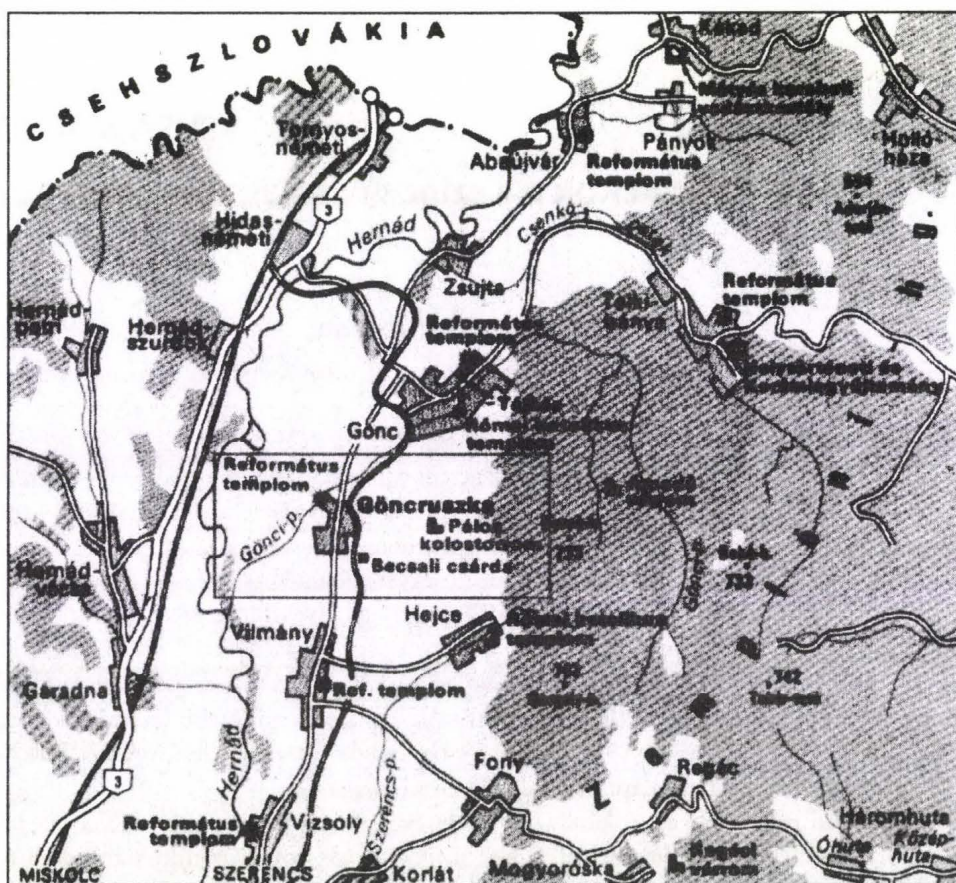
¹ Tóth Valéria: Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen, 2001. 128.

² Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1997. I. 527.

³ Nagy Iván: Magyarország családai... 5. k. 456-457.

⁴ Kazinczy Béla: A kazinczi és alsó-redmeci Kazinczy családnak ... leszármazási és életrajzi adatai. Debrecen, 1910. 101.

⁵ Bojtorné Toókos Uzonka: Göncruszka. Műemlékek. Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 434. Bp., 1992. 6-7.

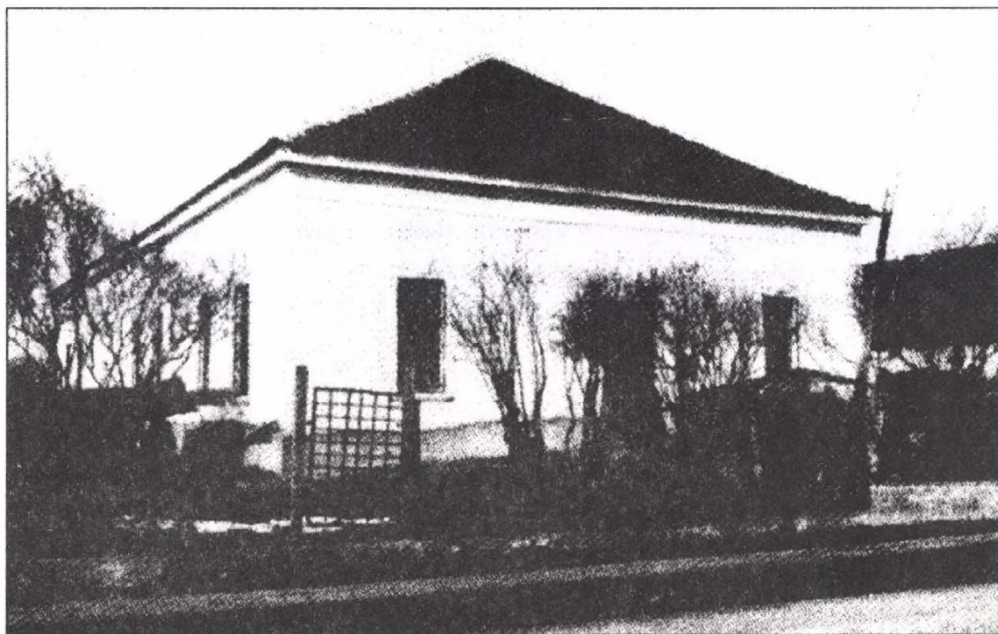
GÖNCRUSZKA KÖRNYÉKE

Az öreg udvarház földszintes, kontyolt nyeregtetős, déli homlokzatán hét, az utcain három tengelyes. Északi részében öt boltozott szobát, déli részén három tágasabb helyiséget foglal magában. A déli oldal felülvilágító ajtajának szemöldökére a felkelő napot, a felvilágosodás szimbólumát vészték. A tágas előtérben lévő tűzhely szolgálta az épület fűtését. Innen indul a pince- és a padláslépcső. Pincéje kétszintes, boltozott. (A hagyomány szerint itt találkoztak a községet behálózó alagútrendszer járatai.) Az ablakokat díszes apácárcs védi.

Az udvarház alapjait a nagy hírű *Kornis* család rakta le, melyek itteni jogait Zsigmond király 1403-ban erősítette meg. A 17. század második felében az időközben Erdélyben letelepedett család itteni birtokrészeit eladta. Előbb Dobó Örzse volt a tulajdonos, majd a Máriássyaké lett, akiktől házasság révén került a Krajnikokhoz.

Kazinczy Ferenc *Antal* fia (1812–1885) is Göncruszkan telepedett le, a szomszédos telken lakott, itt halt meg, itt temették el.⁶

⁶ Kovács Dániel (szerk.): Sátorajújhely lexikona. Sátorajújhely, 2001. 192.

A GÖNCRUSZKAI KRAJNIK-KÚRIA

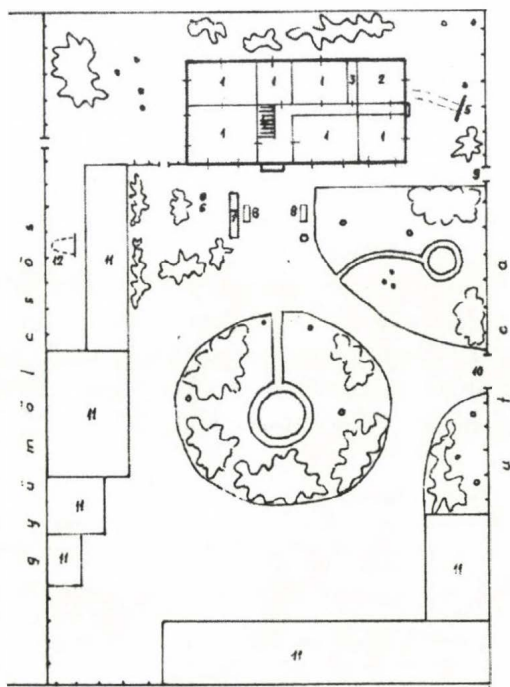
Birtokába jutottunk a kúria és a kert alaprajzának az 1940-es évekből. Ezt a rajzot a kúria utolsó gazdája leányának, Jeney Saroltának köszönöm.

A jelmagyarázat:

1. Lakószoba.
2. Konyha.
3. Árnyékszék.
4. Pince- és padláslépcső.
5. A pince külső lejárója.
6. Kút.
7. Oszlopkövek.
8. Kerti pad, asztal.
9. Személybejáró.
10. Kocsibejáró.
11. Gazdasági épület.
12. Jégverem.

Jelezzük a nagyobb fák, bokrok, díszcserjék elhelyezkedését.

A kúria 1954 után romlásnak indult, több gazdája is volt, s nem jártak sikerrel azok a próbálkozások, amelyek az épület köztulajdonba vételének, védettségének érdekében történtek. Udvarán 1984-ben a Kazinczy Ferenc Társaság kezdeményezésére felállították Borsos István rakacai márványból faragott Kazinczy-portróját.

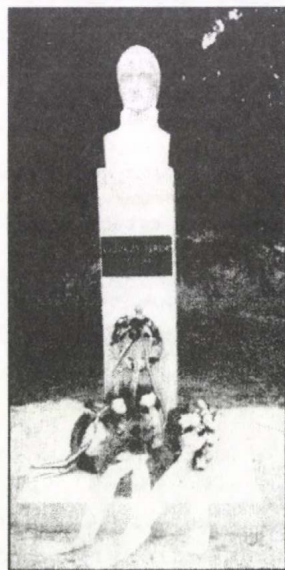

Kazinczy Ferenc életének nagyobb részében súlyos anyagi gondokkal küszködött. Írásainak kinyomtatása, a levelezés, az olykor tett utazások költségei mellett a nagy családról való gondoskodás szüntelenül nyugtalaníthatta. Barátjának, Bárczay Ferencnek írta gyermekei és önmaga megnyugtatóására 1829. november 3-án: „*De él az isten s ha én oda leszek is, élt Atyjok az Egekben. Amit én szenvedtem életem második felében a mai napig, az nekik lesz kipótólva, úgy hiszem erős hittel.*” Anyagi gondjai közepette ezért bízta leányait időnként Klára gondjaira. „*Bizony én nekik enni is alig tudok adni* – írta egyszer –, *s irtózatosság, midőn nevekődő gyermekeimet koplalni, rongyosan látom*”. S testvére igyekezett segíteni. Nála, Göncruszán nevelkedtek a leánygyermekek felváltva, megszakítással.

A ház belső beosztásáról Bojtor Istvánné tiszteletes asszony beszélgetett 1984. március 27-én Strekcz Lajosné született Galóczy Juliannával, aki 1934 és 1947 között férjével együtt e ház szolgálatában állt. Pár sort idézünk a lejegyzett beszélgetés rendelkezésemre bocsátott szövegéből. „Az udvar felől volt az előszoba, balra a nagyszoba, az ebédlő, a szobából jobbra a szalon... A lakásban függő lámpák égtek petróleummal töltve, amikor lehetett, bevezették a villanyt.” Egészen váratlanul megismerkedtem Jeney Saroltával, aki kérésemre lerajzolta a ház előtti kertet. (Lásd az előző oldalon!) Budán él, férje Hoffmann Vilmos. Míg élt Jeney Sándor, Göncruszán nyaraltak.

A valamikor a családtagoktól és vendégektől hangos Krajnik-Kazinczy-ház dr. Jeney Sándor halála (1954) után, egészen elárvult. A Kazinczy Ferenc Társaság 1986-ban kihelyezett ülést tartott Göncruszán. A háznál szomorú látvány fogadott. A düledező deszkakerítést zár helyett dróttal tekerték körül, a házba a lebontott közfalak törmelékei miatt belépni nem lehetett. Pótolhatatlan értékek pusztultak el. Lebontottak néhány boltívet, műemlék jellegű kályhát, kandallót, beomlottak a kémények. Derékig erő fű borította az egykor ápolt kertet. A fatönkre helyezett Kazinczy-mellszobor szüntelenül a pusztulást látja maga körül.⁷ A ház megmentése érdekében élénk hírlapi vita támadt kézzelfogható eredmény nélkül.⁸

Göncruszán azonban él Kazinczy Ferenc emlékezete. Az általános iskola 2001. október 19-én ünnepélyes keretek között fölvette a nagy író nevét, s az iskola bejárata előtt felállították Borsos István szobrászművész újabb Kazinczy-mellszobrát. (Lásd képünkön, jobbra!)

⁷ Borsos István alkotását 1984. október 27-én, Kazinczy születésének 225. évfordulójára emlékezve állították ide. Bemutatta írásában Bojtor István: Kazinczy szobra Göncruszán. Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, I. 1986. 124-127.

⁸ A kúria 1985 utáni sorsával hírlapi cikkek sora foglalkozott. Vö.: Szilágyi Ferenc: Göncruszkai fények és árnyak. Magyar Nemzet, 1987. jan. 13.; Pásztor Emil: Kazinczy és Göncruszka. Magyar Nemzet, 1987. febr. 3.; Bojtor István: A Kazinczy-ház Göncruszán. Magyar Nemzet, 1987. márc. 10.; Sz. Kima László: Göncruszkai tények és árnyak. Magyar Nemzet, 1987. márc. 21.; Petrovics Éva: Göncruszkai tények és tanúk. Magyar Nemzet, 1987. ápr. 7.; Arnóth Adám: Zárszó Göncruszka-ügyben. Magyar Nemzet, 1987. máj. 5.

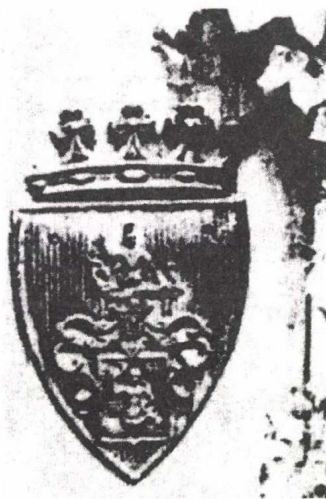
A GÖNCRUSZKAI TEMETŐKÁPOLNA
A KRAJNIK CSALÁD KRIPTÁJÁVAL

A kúrián kívül a temetőben található még épített Kazinczy-Krajnik-emlék. A szerény méretű, félkörös apszissal ellátott temetőkápolna tetőgerincén egyszerű fa huszártornycska ül. A kápolna alatt kriptá helyezkedik el, amelyben elsőnek az alapító Krajnik Sándorné Máriássy Mária kapott nyughelyet. A kriptajtó lefelé fordított Krajnik-címere a család kihalt voltára utal.

A KRAJNIK CSALÁD CÍMERE

A Bojtor István ref. lelkipásztor által rendelkezésemre bocsátott összeírás alapján a halálozási évszámok szerinti rendben adom közre a névsort a Krajnik és Kazinczy családnek a göncruszkai temetőben nyugvó tagjairól.

- 1778. Özv. Krajnik Sándorné Máriássy Mária
- 1779. Krajnik Eszter
- 1783. Krajnik Sándor (Kazinczy Klára sógora)
- 1789. Kazinczy Klára sógornője)
- 1795. Krajnik László (Kazinczy Klára sógora)
- 1817. Krajnik József (* 1750. Kazinczy Klára férje)
- 1817. Szentmiklóssy Victor
- 1832. Krajnik Dezső
- 1835. Krajnik András
- 1835. Krajnik Clementina
- 1836. Krajnik Lajos (Kazinczy Klára fia?)
- 1847. Krajnik Józsefné Kazinczy Klára (* 1766.)
- 1847. Krajnik Jozefa Kállay Gáborné (* 1797. Kazinczy Klára leánya)
- 1847. Krajnik Teréz („Csercsi”) Martinidesz Lászlóné (* 1791. Kazinczy Klára leánya)
- 1849. Krajnik József (1798. márc. 27.–1849. okt. 11. Kazinczy Klára fia. Követ, felesége Irinyi Johanna)
- 1850. Krajnik Ferenc (Kazinczy Klára fia. Felesége Máriássy Zsófia)
- 1857. Krajnik László (valószínűleg Kazinczy Klára fia)
- 1864. Krajnik Ferencné Máriássy Zsófia (Kazinczy Klára menyé)
- 1866. Krajnik Eveline
- 1869. Krajnik József (valószínűleg Krajnik József és Irinyi Johanna fia, Kazinczy Klára unokája)

1873. Krajnik László (valószínűleg Krajnik József és Irinyi Johanna fia, Kazinczy Klára unokája)

1874. Krajnik Amália (*1795. Kazinczy Klára leánya)

1877. Krajnik Gyula (*1842. okt. 6. †1877. szept. 13. A kertben temették el)

1879. Krajnik Sándor (*1835. szept. 2. †1879. dec. 14.)

1891. Krajnik Józsefné Irinyi Johanna (*1811. febr. 16. †1891. ápr.

13. Kazinczy Klára menyje)

1891. Szatmári Károly (*1843. jan. 16. †1891. dec. 5.)

1892. Szatmári Károlyné (valószínűleg Kállay Gáborné Krajnik József leánya, Kazinczy Klára unokája)

1895. Krajnik Margit Spóner Sándorné (*1864. nov. 13. †1895. jan.

27. Krajnik Ödön és Patay Etelka leánya)

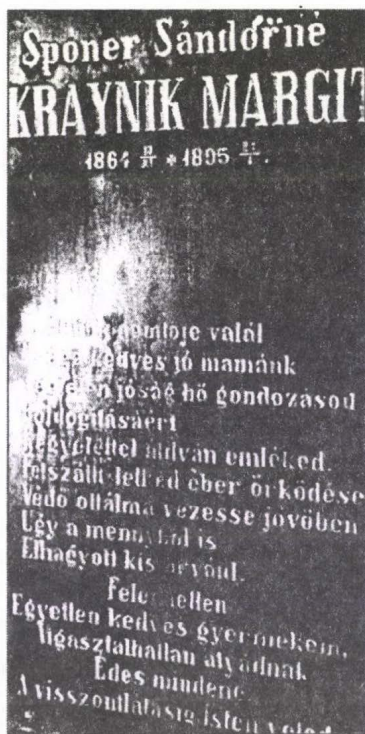
1900. Krajnik Ödön (*1832. szept. 3. †1900. szept. 2. Krajnik József és Irinyi Johanna fia, Kazinczy Klára unokája. Sírjelen a Krajnik-címet lefelé fordították annak jeléül, hogy a család férfiágon kihalt.)

1923. Spóner Sándor (*1858. Krajnik Margit férje)

1923. Kazinczy Gyuláné Krajnik Mária (*1846. Kazinczy Eugénia leánya, Kazinczy Ferenc unokája)

1950. Jeney Károly (*1873. Kazinczy Mária férje)

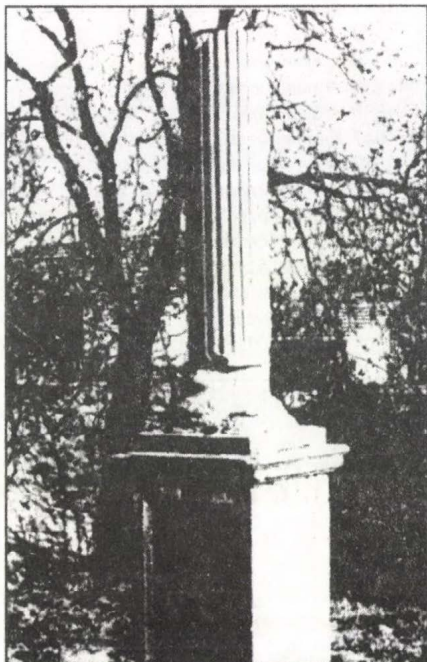
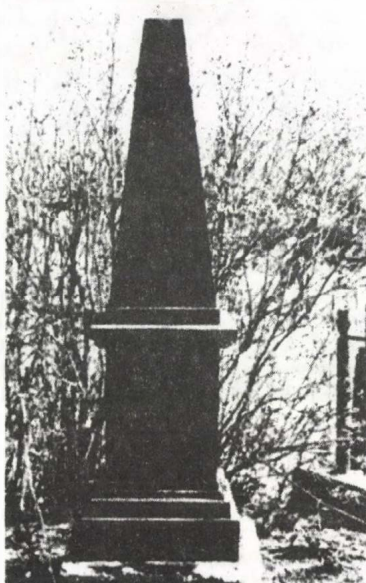
1954. Jeney Károlyné Kazinczy Mária (*1879. K. Gyula és Krajnik Mária leánya, Kazinczy Klára dédunokája)

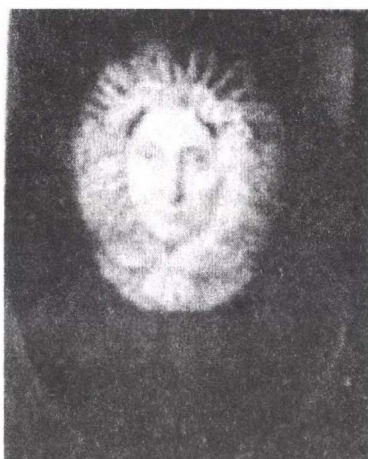

Síremlékek Göncruszán

Balra:
KRAJNIK JÓZSEF ÉS
IRINYI JOHANNA
SÍREMLÉKE

Jobbra:
KRAJNIK GYULA
SÍREMLÉKE

2. Családi arcképcsarnok

1. *Kraynik Józsefné Kazinczy Klára.*

Alsóregmecen született 1766. december 7-én. Szülei Kazinczy József (*1732. febr. 9. †1774. márc. 20.) és Bossányi Zsuzsánna (*1740. máj. 18. †1812. nov. 14.), akik 1758. június 19-én Érsemjénben kötöttek házasságot.

Klára 1788-ban, 22 éves korában lett Kraynik József Abaúj vármegyei táblabíró felesége. Göncruszán éltek; fiuk Kraynik Alajos.

•

2. *Kraynik Imre*

Abaúji nemes család tagja, Göncruszán és Sziánán voltak birtokai. 1803-ban született, s 1859-ben halt meg. Unokahúgát, Kazinczy Ferenc leányát, Eugéniát vette feleségül. Házasságukból 1846-ban kisleányuk született, Mária (+1923), aki Offenheimer (Kazinczy) Gyula királyi közjegyzőhöz ment aztán feleségül. Három gyermekük született: Kazinczy Margit (*1873. máj. 19.), Kazinczy Imre (*1876. jan. 12.) és Kazinczy Mária (*1879. júl. 24. †1954.)

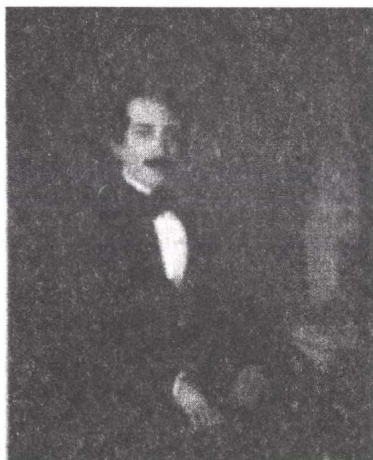
•

3. *Kraynik Imréné Kazinczy Eugénia*

Kazinczy Ferenc és Török Zsófia második, az első gyermek korai halála miatt legidősebb leánya (*1807. dec. 4. †1903. szept. 25.) Mint a legnagyobb testvér, segített otthon Széphalmon a kisebb gyermekek ellátásában. Édesapja hosszabb-rövidebb időre Göncruszkára küldte nagynénjéhez, ott ismerkedett meg Kraynik Imrével, akinek felesége lett.

Apja így írt kétéves kislányáról: „Az én lányom, mert képet szeret, könyvet, kutyát, és ha csak a kalamárishoz nyúlhat, irkál. Még egy szót sem tud kiejteni, de nyelve szüntelenül kelepel.” (KazLev VI. 253.)

•

3. A Kazinczy család temetkezési helyei

a) Széphalom

Kazinczy Ferenc széphalmi kertjében 1806-ban jelölt ki sírkertet, amikor első gyermeke, Iphigenia egyéves korában meghalt. Már akkor megírta barátainak, hogy felesége is, ő is oda fognak temetkezni. A széphalmi kertben nyugvó családtagok:¹

Kazinczy Iphigenia (*1805. aug. 8. †1806. aug. 18. Kazinczy Ferenc leánya.)

Rogendorf Kajetán (†1809. jan. 7. Kazinczy Ferencné Török Zsófia anyai nagybátyja.)

Kazinczy Ferenc (*1759. okt. 27. †1831. aug. 23.)

Kazinczy Ferencné Török Zsófia (*1780. febr. 19. †1842. febr. 14.)

Kazinczy Emil (*1811. jún. 18. †1890. márc. 17. Kazinczy Ferenc legidősebb fia.)

Kazinczy Anna Iphigenia (*1817. máj. 6. †1890. márc. 27. Kazinczy Ferenc leánya.)

Kazinczy Eugénia (*1807. dec. 4. †1903. szept. 25. Kazinczy Ferenc leánya.)

Kraynik Imre (*1803. †1859. Kazinczy Eugénia férje, Kazinczy Ferenc veje.)

Kazinczy Gábor (*1857. márc. 2. †1943. júl. 26. Kazinczy Bálint fia, Ferenc unokája.)

Kazinczy Gáborné Váradi Szabó Anna (*1873. †1953.)

Kazinczy Lajos (*1856. †1929. Kazinczy Gábor fia, Kazinczy Ferenc dédunokája.)

Kazinczy Lajosné Baghy Mária (*1865. †1941.)

Becske Bálint (*1837. jún. 24. †1912. febr. 8. Kazinczy Anna Iphigenia fia, Ferenc unokája.)

Becske Béla (†1880. nov. 18. Becske Bálint fia, Kazinczy Ferenc dédunokája.)

Becske Bálint (†1885. jan. 24. Becske Bálint fia, Kazinczy Ferenc dédunokája.)

b) Érsemjén

Kazinczy Ferenc anyai nagyapja, nagyanyja, valamint édesanyja szülőfalujának földjében nyugszik.²

Bossányi Ferenc (Kazinczy Ferenc nagyapja) sírfelirata: „Néhai / Bossányi / Bossányi / Ferenc urnak / hamvai / itten nyugosznak / szül. 1703. / megholt 1766. / Jun. 12.”

Bossányi Ferencné Kóji Komáromi Julianna (Kazinczy Ferenc nagyanyja) sírfelirata: „néhai öz. Bossányi / Ferencné Kóji Ko- / máromi Juliána / asszony tetemei / itt nyugosznak / szül. 1717. mai 13. / megholt Febr. 1. 1798.”

Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsanna (Kazinczy Ferenc édesanyja) sírfelirata: „Néhai öz. Ka- / zinczy Józsefné / Bosányi Su- / sanna asszony / hamvai / szül. 1740. / Maj. 18. megholt / Nov. 14. 1812.”

c) Homonna

Kazinczy Bálint (*1818. jún. 13. †1873. jún. 27. Kazinczy Ferenc fia.)³

¹ Vö.: Kovács Dániel: A széphalmi Kazinczy-emplék helyi kiépülésének történetéből. = Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1995. 370-375. Továbbá: szócikkek a családtagokról *Sátoraljaúj helyi Lexikon*-ban.

² *Ráczkevi* [Eötvös Lajos]: Kazinczy Ferenc emlékei = Vasárnapi Újság, 1866. május 20. 243. A szerző azt írja: a fejfákról: „E három egyszerű kis maradványra véletlenül bukkantam a múlt évi nyarán s akkor vettem betűhív mását is az epitaphiumoknak. Közel a ref. templomhoz – hol ezek is vannak – egy kicsi, ráccsal körülvevett emlékoszlop köből, mi, azt hiszem, már ismertebb, de tudtomra még felirata ennek sem volt sehol közzétéve: KAZINCZY FERENCZ / SZÜLETÉSE HELYÉN, / SZÁZADOS EMLÉKÜL, / A hazafias kegyelet. / MDCCLXIX.”

³ Vö.: *Kazinczy Ferenc A. G.*: Kazinczy Bálint és utódai. = Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1999. 87-98.

d) Balatonfüred

A fényképfelvételek 1985-ben készültek a balatonfüredi temetőben. Rajta (balról jobbra) Kazinczy Ferenc Thália leányának leszármazottai: *Liszka Károly* (*1931. †1986., Both Emilia és dr. Liszka Károly fia); *Liszka Károlyné Lánosz Jolán* (*1935); *Both Beáta* (*1948. Both Gyula leánya), valamint *dr. Derecskey Jánosné Both Izabella* (*1907).

A sírban nyugszanak:

Hegedűs Lajosné Hrabovszky Irén (*1846. okt. 6. †1922. márc. 15. Kazinczy Thália leánya, Kazinczy Ferenc unokája.)

Tornáczky Kálmánné Hegedűs Sarolta (*1875. okt. 2. †1945. ápr. 9. Hegedűs Lajosné Hrabovszky Irén leánya, Kazinczy Ferenc dédunokája.)

Hegedűs Tornáczky Emma (*1891. febr. 2. †1975. Nővérének, Hegedűs Saroltának a férje, Tornáczky Kálmán adoptálta. Tanítónő volt, hajadon maradt.)

Tornáczky Kálmán (*1863. jan. 31. †1936. nov. 1. Hegedűs Saroltának, Hrabovszky Irén leányának a férje. Gyermekeik nem volt.)

E családi csoportképen Hegedűs Margit (*1881. †1962), Thália unokája) és férje Both Antal (*1875. †1963.) látható hét gyermekükkel.

Hátul balról: Emilia (*1905. később dr. Liszka Károlyné), Antal (*1909), Izabella (*1907. később dr. Derecskey Jánosné) és Gyula (*1911). Balra: Miklós (*1913) és Irén (*1919. később dr. Sréter Jánosné), jobbra: Marian (*1917. később Bodnár Istvánné).

(Vö.: *Busa Margit*. Dokumentumok Kazinczy Thália családjáról. = Széphalom, 9. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1997. 53-66.)

SZILÁGYI FERENC

Versek

Haza a magasban*Illyés Gyula születésének 100. évfordulójára*

Mint gyermek, ha mezőn száguldoz frissen előre
s föllibben zizegőn lépte nyomán a papír-
sárkány: fulladozón, papirossal így emeléd fel
Nap fele árva hazánk: lássuk az égi, a szebb,
a hitadó jobbat, fénylőt, mesebélit, a szállni tudót! Óh,
rojtos tarka, miként darvak az őszi egen,
Délre suhognak a zsarnok tél karmos dühitől, el! –
vitted (d)élre törőn, túl, a határokon át
szárnyas, szép álmunk, a közös, szétdúlt Európa nehéz, tört
testvérszárnyai közt – egyre követve a Fényt;
és immár a zsinórt, a foszladozót átadta kezed, hogy
fussunk mi, s szálljon egyre magasbra hazánk.
Mert haza – egy haza van, s áld vagy sújt, védeni üdvös,
s bárhova szálljunk is, húz haza egyre a szív.

Sütő András

Elpusztul Kamarás: nincs papja, sem orvosa nincsen
és tanítója se már, ám halottja, Kemény,
őrzi a sírjával s lelkével, dúltan a, a tájat;
most a fogyó falunak orvosa, papja te vagy
és a tanítója: hű, félszemű Kölcsyként állsz
húszlelkes falu s két félhaza lelke, magad.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

GYÖRGYI BÉLÁNÉ

Szenci Molnár Albert Naplója mint önéletrajz

Szenci Molnár Albert emberi-tudósi életútját feltárandó a XIX. század végéig jó néhány folyóiratban és gyűjteményes munkában jelent meg róla életrajzi adatokat tartalmazó cikk és közlemény. Ezek a tanulmányok azonban nem tárják fel munkásságának igazi jelentőségét: foglalkoznak a zsoltárokkal, a Szótárral és a Grammatikával, a Károli-biblia átdolgozásával és az Institutio-fordítással, de nem világítanak rá az életmű egységességében rejlő nagyságára. Szenci Molnár Albert sokrétű életművének egységbe foglalt értelmezését először Dézsi Lajos adta a XIX század végén, amikor megírta Szenci Molnár életrajzát terjedelmes műben, kiadta Naplóját, levelezéseit és egyéb iratait.¹

Szenci Molnár Albert igazi nagysága életútja és munkássága összetettségében rejlik: író, költő, nyelvtudós, teológus, kiemelkedően tevékeny műfordító, aki nélkülözések közepette, roppant erőfeszítések árán, kitartó munkálkodással valósította meg terveit. A választott életforma, a több évtizedes külföldi bujdosás szintén arra való volt elsősorban, hogy legyen pénz és nyomda műveinek színvonalas kiadásához, szándékának valóra váltásához.² Élete hatvan esztendejéből harmincnégyet töltött külföldön; mindig nemzete javát keresve a hazai valóság megjobbítása érdekében tevékenykedett.

Szenci Molnár Albert *Naplójában* – de más munkáiban is – az írói személyesség hangsúlyozott jelenlétét figyelhetjük meg. Prózastílusát az a fajta önfeltárló mélység jellemzi, amely az életrajzi tények megjelenítésén túl már mer beszélni belső indulatairól, legszemélyesebb érzéseiről. *Naplója* nemcsak az életutat feltáró eseményekről tartalmaz pontos feljegyzéseket, hanem benne életének legszemélyesebb jellegű történései, érzései is megtalálhatók: gyermekkorának, ifjúkori fejlődésének és férfikorának olyan eseményeit is megörökíti, amilyeneket előtte egyetlen magyar író sem tartott feljegyzésre érdemesnek. Dézsi Lajos megállapítása szerint Szenci Molnár Albert tudatosan jegyzett le adatokat munkásságáról, élete eseményeiről *Naplójában*, de más munkáiban: elő és utószavaiban, ajánlásaiban is. *Naplójában* feljegyezte, hol, melyik városban mennyi ideig tartózkodott, mely művein mettől meddig dolgozott. Kitartó szorgalommal gyűjtötte és őrizte meg bizonyítványait, a hozzája írt leveleket, a strassburgi egyetemi vizsgája után kapott babéorkoszorút, mintegy ezekkel is igazolva a *Napló* feljegyzéseit.³

¹ Dézsi Lajos: Szenci Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai. Bp., 1898.

² Kortárs 1974. XVIII. évf. 8. sz. 5.

³ Dézsi Lajos: Szenci Molnár Albert (1574-1633). Bp., 1897. 143.

Naplójának hatása kimutatható a XVIII. századi peregrinációs jegyző-könyvek fő vonalvezetésében, de az írásaiban hangsúlyozottan jelen lévő személyesség is példaként szolgál a műfaj továbbélésének folyamatában. Az álomlátások, pénzügyi „leltár”, anyagi bonyodalmak, elszámolások rendezése, betegségek, családi történetek és a hétköznapi eseményeinek leírása a XVIII. századi emlékirás különböző típusaiban Szenci Molnár Albert nyomán nyer majd hangot. A XVIII. századi önéletrajzi írásokban megjelenő tudósi mentalitás is visszavezethető a Szenci által megkezdett folyamathoz, hiszen *Naplójában*, ajánlásaiban és előszavaiban központi téma a művek alkotása, kinyomtatása, a kultúra iránti érdeklődés, a külföldön látott könyvtárak és iskolák bemutatása. Többször megfogalmazott gondolata, mely szerint az író munkájával, alkotásaival hazája iránti kötelességét teljesíti, elevenen él a XVIII. századi írók munkásságában is.⁴

Szenci Molnár Albert prózastílusnak a kialakulását elősegíthette legfőbb mintaképének, Petrus Dasypodius szótárának az ismerete, melynek jelentésmagyarázataiban találkozhatunk a személyes hangütéssel. Ugyanakkor prózastílusának kialakulására döntő jelentőséggel bírhatott Rudolf Gocleniusnak, kedves margburgi tanárának 1590-ben megjelent *Psychologiája*, aki munkájában maga is írói eszközökkel, humanista módon, személyes, elemző stílusban fogalmazott. A tudós professzor pszichológiájának ismeretét, stílusának hatását Molnár Albert saját munkásságában megvalósítja.⁵

Naplója írásakor Szenci Molnár már jó latin stilisztá volt, ennek ellenére feljegyzései nem klasszikus latin nyelven íródtak, a latin szöveg gyakran magyar mondatszerkesztésre épül. Magyarázható ez egyrészt azzal, hogy bejegyzései többnyire csak önmagának szánt futólagos feljegyzések, másrészt lehet következménye annak a humanista oktatásban megjelenő gyakorlatnak, mely előtérbe helyezte a nemzeti nyelv oktatását.

Naplóját strassburgi tartózkodásának végén, 1596-tól kezdte el vezetni, s készítette feljegyzéseit húsz esztendőn át, 1617. május 12-ig. A dátummal jelzett bejegyzések előtt néhány személyes hangú visszaemlékezéssel nyitja meg a *Naplót*, felidézve gyermekkorának néhány élményét. Először pontos adatokat felsorakoztatva írja le születésének első pillanatait: „Szenc városában születtem, az ember megváltásának 1574. esztendejében, augusztus 30-án, egy hétfői napon, reggel nyolc órakor, mely napon a heti vásárra érkező parasztszanyok anyámat, Orsolyát meg szokták látogatni.”⁶ Apja, reménykedve abban, hogy fia mesterségének folytatója lesz, szekercéjét nyújtotta felé. Szenci számára – bármilyen gyakran ácsolgatott is kislíuként a szekercével – az első maradandó emlék kora gyermekkorából mégis egy éjszakai kozmikus látvány: üstökös csillag, melynek képe – *Naplója* vallomása szerint – mindig megmaradt lelkében. *Naplója* bevezető részében felidézi, mikor majdnem megégett a kemence padkáján, s azt a „veszedelmet” is, mikor a szénarakásban megbújva a szénásszekéren, majdnem villaélre hányták. „Gyermekkori veszedelem”-nek nevezi ezeket az emlékeket, melyekben – ahogyan írja – „az isteni gondviselés őrzött

⁴ Gyenis Vilmos: Szenci Molnár Albert a XVIII. századi hagyományban. = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 4. Szerk. Csanda Sándor, Keserű Bálint. Szeged, 1978. 134-135.

⁵ Tolnai Gábor: Szenci Molnár Albert értékelésének néhány kérdése = It, 1954. 2. sz. 152-160.

⁶ Szenci Molnár Albert *Naplójából*. Szenci Molnár Albert naplóját a Szenci Molnár Albert válogatott művei (szerk. Vásárhelyi Judit. Bp., 1976.) című kötetből idézem. A továbbiakban mindig e kötet (a továbbiakban: *Napló*) lap-számaira utalok. Az ezen kívül használt forrásokat külön jelzem. A fenti idézetet lásd a 470. lapon!

meg.⁷ A gyermekkor sok képe, a szűkebb hazai táj emléke mindvégig megmarad Szenci Molnár emlékezetében. Itt ismerte meg kora ifjúságában a mezővárosi paraszt-polgárság életét, s apja történeteiből gyermekként itt hallott Mátyás királyról, akinek seregében szépapja is szolgált. A szenci táj termő lankái visszaköszönnek majd a zsoltárok képeiben, a Mátyás-hagyomány ápolása, a nagy királyok tisztelete pedig *Napló*jának további feljegyzéseiben és munkáinak előszavaiban is jelen van.

Az 1584-es esztendő szeptember 7. napjáról az iskolakezdést említi néhány mondatos feljegyzéssel. Az 1585-ös évből is mindössze egy szűkszavú feljegyzés utal december 4-re, anyja, Széki Orsolya halálára. A *Napló* legközelebbi bejegyzése az 1586-os esztendőre vonatkozik, amikor az alsóbb iskola két évének elvégzése után megkezdte a vándordiakok életét. Wolfgang Sartoris tanítója nevét említi, aki Győrbe vitte tanulni, majd július 5-én már Győrből való távozásáról olvashatunk s arról, hogy visszatért szülővárosába. Majd gyalog és áruszállító szekerekre kérezkedve tíz diáktársával beutazza Felső-Magyarországot, a polgári kereskedő-útvonalat érintve: Kassa, Nyírbátor, Debrecen. Ezután Gönc-re érkezik, ahol csaknem egy évig és hét hónapig él. *Napló*ja semmit sem árul el életének ezen időszakáról, pedig itt – ifjúságának legfogékonyabb éveiben – Károli Gáspár műhelyében dolgozik a vizsolyi nyomdában: a magyar Szent Biblia szedése, korrigálása és ki nyomtatása közben tanulta ki a könyvnyomtató mesterséget. Tudományos élményben is itt részesült először, hiszen Károli nem egyszer a füle hallatára vitatta meg tudós társaival a bibliai szövegek értelmezését, s folytatott velük nyelvtörténeti, nyelvészeti eszmecserét.

Göncről 1588 nyarán Debrecenbe, a kálvinizmus magyarországi fővárosába megy, ahol megismerkedik a magyarországi reformáció irodalmával; elolvas minden magyar könyvet, ami csak kezébe kerül. Debrecen elhagyva egyhónapos gönci tartózkodás következik, majd a Biblia megjelenése után a Károli Gáspártól kapott ajánlólevél segítségével Kassán, Pap Ferencnél nevelősködik. A szüreti időszakot már szülővárosában tölti, s innen még ez év – 1590 – őszén Bécsen keresztül indul Németországba. „Férfias céltudatossággal veszi nyakába a világot, vállalva a létbizonytalanságot és nélkülözést, nyugati útra indul, megmerül a protestanizmus mélyáramaiban...”⁸ Sorra járja a protestanizmus nevezetes egyetemi városait: Wittenberg, Drezda, Heidelberg lesznek az életút következő állomásai, ahol mindenütt nehéz körülmények között él.

1590. december 8-án megérkezik Wittenbergbe, 1591-ben pedig Drezdába megy, és egész nyáron itt látogatja az iskolát. 1592-ben Heidelbergben, a német kálvinizmus szellemi központjában tanul, de a beiratkozásra már nem jut pénze. Hazulról sem érkezik segítség. Bátyja Szenci Molnár pénzt kérő levelére így válaszolt: „az atyámnak egy akó bora sincsen, azért temett volt mintegy tizenkét akó, de mind adósságban kötött adni.”⁹ Molnár családi pénzforrásai tehát teljesen elapadtak.

1593. május 5-én érkezett Strassburgba, ahol meglátogatja Dasypodius, a nagy humanista szótárírónak – Molnár Albert mintaképének – a fiát. Bár a *Napló* erről nem tesz említést, ismert, hogy Dasypodius támogatja Molnárt, s az ő segítségével jut be a Collegi-

⁷ *Napló*, 472.

⁸ *Győri János*: A szerkesztő utószava = *Psalterium Ungaricum*. Bp., 1984. 387.

⁹ *Tózsér Árpád*: Régi költők – mai tanulmányok. Pozsony, 1984. 17.

um Wilhelmban, ahol teljes ellátásban részesül, s biztosított számára a nyugodt tanulási lehetőség. *Naplójában* az adatszerű felsorolások mellett a személyes vallomás hangján megszólaló feljegyzések is visszatérően jelen vannak: egy augusztusi bejegyzésben három hétig gyötrő lázáról panaszkodik, egy novemberi dátum mellett pedig egy lidércesen rossz álmot említ, melyben otthon járt, de Strassburgba vágott. Nem véletlen ez az álom, a benne felidézett kép.

Strassburg akadémiajának szellemét, oktatásának célkitűzéseit meghatározták az intézmény létrehozójának, Johannes Sturmnek a törekvései. A strassburgi egyetemen a kor legjelesebb tudósai – Bernegger, a történetírás kiváló alakja, a matematikus Dasypodius, Hawenreuter, az orvostudomány professzora – humanista pedagógiai módszerekkel sajátították el diákjaikkal a klasszikus és korszerű ismereteket. A strassburgi iskola tananyagában a humanisztikus és teológiai stúdiumokon kívül korszerű természettudományok; latint, görög és héber nyelv mellett földrajz, csillagászat, matematika, fizika és orvostudományok szerepeltek. Az oktatásban a nemzeti nyelv is előtérbe került, s Szenci Molnár valószínűleg itt próbálkozik először latin alkotások magyarra fordításával.

A strassburgi évek egy érdekes és fontos jelenetét eleveníti fel Heltai János Szenci Molnár Albertre emlékezve halálának 350. évfordulóján. Valamikor 1595-ben, Johannes Pappus, a strassburgi egyetem tiszteletreméltó professzora megkérdezte Szenci Molnár Albertet, hogy van-e magyar nyelvű Biblia és magyar-latin szótár. Midőn Molnár Albert azt felelte, hogy Bibliánk van, de szótárunk nincsen, ő maga is elgondolkodott. Professzorának elmondta, milyen úton juthatna Bibliához, magában pedig megfogadta és az utóknak megígérte a szótárt. Strassburgi állomása így mintegy jelzi két jelentős életfelfogásának összekapcsolódását: a Biblia és a Szótár kiadásának tervét.¹⁰

A *Napló* 1594-es néhány bejegyzése a Wilhelm-kollégiumban eltöltött időkbe enged bepillantást és Szenci Molnár kálvinista hite által irányított hétköznapijait is mutatja: „Istenfélő könyörgéssel kezdtem el ezt az évet, állhatatosan kérve Istentől azt, hogy megtanulhassam Chytraeus Katakézisét, a dialektikát, retorikát és ennek az osztálynak a többi tárgyát, és így tisztességesebben léphessek előre a legközelebbi vizsga után.”¹¹

1595. május 21-én tömör feljegyzés emlékeztet arra, hogy baccalaureussá – borostyánkoszorússá – avatják. A december 25-i feljegyzések Krisztus születése napjának megünneplésére emlékeznek, megemlítve az úrvacsorát „Büschweiler falu igazhitű gyülekezetében”, mely kálvinista közösséget Szenci Molnár Albert gyakran látogatta.

1596-ban már-már úgy tűnik, végleg helyet talál magának Strassburg viszonylag szabad szellemű egyetemén. Midőn azonban felüti a fejét a hitvita a kálvinisták és a lutheránusok között, Szenci Molnár Albert *Naplójának* feljegyzése is a hitviták tüzeit idézi. Beidézéséről és kikérdezéséről szól: miért a kálvinista Büschweilerben vett úrvacsorát? Bár naplóbejegyzése szerint semmi meggondolatlan dolgot nem válaszolt, mégis, midőn a város a lutheránusok kezébe került, a kálvinizmushoz hű Szenci Molnár Albertet kiutasították Strassburgból. Érdekesebben kapcsolódik ehhez a tényhez – mintegy isteni igazságszolgáltatásnak tűnik – *Naplójának* július 13-i feljegyzése: Miközben a pap prédikációjában

¹⁰ Heltai János: Szenci Molnár Albert. = Confessio, VIII. évf. 3. sz. 1984. 68.

¹¹ *Napló.*, 476.

gyalázni kezdte a kálvinistákat, „belecsapott a templomba a mennykő, a tüzes villám átfúrta a templom boltozatát és megrémítette az embereket.”¹² Szenci Molnár Albert Strassburgból való kiutasítása után készen állt az utazásra és az eljövendő számkivetésre. Elbűcsúzott büschweileri lelkész-pártfogójától, majd a strassburgi atyafiaktól útiköltséggel el látva nekilátott hosszú utazásának.

Naplójában „Utazásom Helvétiaiban és Itáliában” cím alatt jegyzi fel nagy utazásának különböző állomásait. 1596 nyarán végiglátogatta a svájci kálvinista városokat, izgatott kíváncsisággal ölelve magába minden látnivalót. Zürichi tartózkodása során *Naplójába* jegyzi a Mark Beumler professzor által vezetett nyilvános teológiai vitát, saját hozzászólása körülményeinek részleteit a „tekintélyes tudósok és lelkészek koszorújában”, majd „víg távozását”¹³. A nyugati templomokban a megreformált zsolnárokat hallgatta, majd énekelte is, közben az újjáköltött zsolnárok szövegét és zenéjét önkéntelenül az otthon énekeltekhez hasonlítgatta és keservesen érezte meg azok kezdetleges verselését. Az istentiszteleteket látogatva mindenütt a nagy újtóknak, elsősorban Bézának a nevét hallotta emlegetni, mígnem augusztus 13-án Genfben érkezve személyesen is találkozott Kálvin közvetlen munkatársával, a 78 esztendőes Bézával. *Naplójában* feljegyzés utal beszélgetésükre, és büszkeséggel említi azt a szép mondást, amit Béza írt könyvecskéjébe a szabad akaratról.

Genfét elhagyva Bernt, Höchstetet érintve Luzernbe érkezett, ahol találkozott a spanyol király milánói követének kíséretével, s velük Itália felé indult. Említést tesz két magyar rabról, akikkel útja során találkozott, s akiken az érseknél és hercegnél való közbenjárással próbált segíteni: a herceg végül „semmit sem adott...Ő, ezek a spanyolok!”¹⁴ – a kálvinista hitű ember csalódott hangú felkiáltása ez a bejegyzés, aki a spanyolokban a zsarnokság eszközeit és jelképeit látja. Majd Olaszországba indul, s három hónapos itáliai tartózkodása során eljut Milánóba, Rómába, Velencébe. *Naplójában* adatszerű felsorolással említi azokat a városokat, amelyeket útja során érintett. E szűkszavú feljegyzéssor közben részletes és nagyon pontos leírását adja a loretoi Szűz Mária-templomnak, és a *Napló* részletesen ismertető leírása közben a loretoi kultusz is meglevenedik: „...itt bálványimádók és a szent hely miatt ide zarándoklók nagy tömegét láttam.”¹⁵ Szorosan kapcsolódik ehhez a naplófeljegyzéshez az a tény, hogy később a loretoi kultusz ellen, a loretoi bálványról Szenci egész könyvet adott ki. A *Napló* néhány további részletében önmagáról szólva saját falánkságát idézi, „balsorsát” pedig Isten emiatti haragjának megtagasztalásaként írja le önfeltárukozó részletességgel. Méhek támadtak rá, fejét alaposan agyoncsípkedték, majd miután a patikából szerzett orvossággal bekente magát, az később úgy megfeketedett, hogy az olaszok nagyon megbámulták. Mielőtt Olaszországból vissza-indulna, részletes számvetést végez anyagi helyzetéről, lejegyezve azt is, hogy olaszországi utazására a pénzt strassburgi támogatóitól kapta, kisebb részben pedig ő maga gyűjtötte össze eladogatott könyveinek árából. Név szerint felsorolja azokat a svájci polgárokat is, akik adományaival utazásához hozzájárultak. November 21-én visszaérkezik Strassburgba,

¹² Uo. 479.

¹³ Uo. 479.

¹⁴ Uo. 482.

¹⁵ Uo. 483.

majd november 29-én Heidelbergbe. „Ebben a nyomorúságos időszakban, mikor dühöngött a pestis, mivel a tanulók szétszóródtak, a könyörületes professzorok december 3-án fölverték a Kazimir-kollégiumba”¹⁶ – írja *Naplójában*.

Az 1597-es évet tehát Heidelbergben kezdi, a ragály elmúltával visszatérő ösztöndíjas diákok azonban kiszorítják a kollégiumból, megszűnik ingyenes ellátása. Az otthonatlanság gyöttrő érzése mellett hitelezőinek egyre sűrűsödő követelése is reménytelenné teszi helyzetét, súlyos anyagi nehézségek között tanul: könyveit eladja, két ifjú tanítását vállalja, hogy megélhetését biztosítsa. *Naplójának* néhány rövid bejegyzése arról vall, hogyan próbál támogatókra találni, hogy ezáltal pénzhez juthasson. Az 1597-es évet *Naplójában* fájdalmas hangú „helyzetismertetés” zárja: „Ez év utolsó napján ebéd előtt 8 órakor sétálni indultam, szomorúan elmélkedve ballagtam a hóval borított Heidelbergben, a Filozófusok útján.”¹⁷

Az 1598-as esztendőt bevezető feljegyzések igaz hite által meghatározott napirendjét mutatják, amelyben meghatározóan fontos helye volt a zsoltárok énekelgetésének, a Zsoltárok könyvének, az imádkozásoknak és a prédikációknak. Egyébként is gyakran olvashatunk a *Naplóban* hasonló feljegyzéseket, melyek egyéni hitéletének képét festik: megörökíti a meghallgatott prédikációkat, az énekelt zsoltárokat, nyilvános viták meghallgatásáról tesz említést, az őt fogadó és vendégül látó lelkészekről és a velük folytatott beszélgetésekről szól.

Február 23-ai dátummal említi Tolnai Fabricius Tamás Magyarországról kapott levelét, melyben a sárospataki gyülekezet lelkésze följajánlja neki a sárospataki iskola segédtanári állását. Szenci Molnár nem tartja magát erre érdemesnek, s február utolsó napján elküldi válaszelevelét Fabricius Tamásnak. *Naplója* még említést tesz arról a köteg levélről, amelyet ekkortájt küldött haza támogatást remélve. Szüksége is lett volna a pártfogók anyagi jótéteményeire, hiszen szűkös körülmények között élve, gyakran – és egyre gyakrabban – hitelezői által is zaklatva sokszor érezhette már-már kilátástalannak helyzetét.

Anyagilag válságos helyzetét nehezítette az a betegség, amelyről *Naplójában* a következőket írja: „Augusztus hónap elején elborított engem a talpamtól a fejem búbjáig valamiféle rút bibircsókás kiütés, amely két hétig egészen levert a lábamról.”¹⁸ Betegsége gyötrelmeiben Istenhez fordulva merít erőt és vigasztalást, Jeremiás prófétát idézve le is jegyzi könyörgését: „Gyógyíts meg engem, Uram, hogy meggyógyuljak, szabadíts meg engem, hogy megszabaduljak, mert te vagy az én dicsekedésem”, Jób soraiban pedig „Mert ő megsebez, de be is kötöz, összezúz, de kezei meg is gyógyítanak” Isten irgalmasságának hitében reménykedik a gyógyulásban. Nem feledkezik meg azokról a hazájabeliekről sem, akik „elgyötört állapotában”, „nagy nyomorúságában” pénzt gyűjtöttek össze számára, hogy élelmiszert vásárolhasson. Mi sem bizonyítja jobban hálájának őszinte és megindító mélységét, mint az, hogy segítőit név szerint is lejegyzi *Naplójában*, „Az Úr fizesse meg nekik!” – hálás felsóhajtás után. Betegségének kórképét és kúrálását is nyomon követhetjük a *Napló* részletes feljegyzései alapján: a „bibircsókák” gyógyítására az orvos javaslatára

¹⁶ Uo. 488.

¹⁷ Uo. 489.

¹⁸ Uo. 490.

kutyatejjel kente be arcát, melytől az úgy bedagadt, hogy nem tudott enni; életében először iszik hashajtót, majd mikor jobb karján eret vágott, egészen sötét vér ömlik ki belőle – írja szinte borzongva.

Naplójának december 13-i bejegyzése Daniel Tossanus heidelbergi lelkész prédikációját említi a „szabadon tett, Istennek tetsző és nem tetsző fogadalmakról”,¹⁹ majd arról a figyelmeztetésről ír a *Napló*, amely kocsmái tartozásainak megfizetésére szólítja fel. Ezek az előzetes események mintegy egyenesen vezetnek a december 15-i naplóbejegyzésig: „visszatértem a tanulóházba, és fogadalmat tettem a legjobb és leghatalmasabb Istennek, hogy egészen március 13-ig, a tavaszi napéjegyenlőség napjáig nem fogok bort inni. Ó, édes Jézusom, te ismered egyedül fogadalmam célját, töltsd belém szent lelkedet, amely vezet engem, hogy örvendezve válthassam be fogadalmam.”²⁰ Fogadalmának célja nem más, minthogy önmagát így „megtartóztatva” megpróbálja elősegíteni „bizonytalan kimenetelű ügyeinek szerencsés végét”. Tisztán látja, hogy már-már válságos helyzetben van, s nemcsak hitelezői zaklatásai teszik kilátástalanná helyzetét, hanem Magyarországról sem reménykedhet semmi biztosban. Hazai támogatói most már egyre inkább hazatérését sürgetik; azt várják tőle, hogy itthon egyházi vagy iskolai szolgálatot vállalva hasznosítsa németországi tanulmányai alatt szerzett tudását.

Az 1599-es év feljegyzéseit Istennek való hálaadással vezeti be, s helyzetének javulására utal: „Ezt az évet, hála érte a kegyelmes Istennek, boldogabban kezdtem itt, Heidelbergában, mint minden eddig.”²¹ Továbbra is írja és küldi támogatást kérő leveleit, s továbbra is könyörgésekkel, olvasással és énekléssel, mértékletes étkezéssel kívánja „megerősíteni” magát. *Naplójában* arról is ír, hogy az előző év végén, december 15-én tett fogadalmát sikerült betartania: „Nem ittam bort egy negyed éven át, és mégis (hála legyen az élő Istennek!) boldogan és egészségesen éltem.”²²

Majd házassági szándékáról vall *Naplójában*. Barátai biztatására egy tüveges mester lányát kívánja feleségül venni, akinek szépsége megindította és fölhevítette, s akit barátai közbenjárásával kér meg az anyától. „Ezután a dolog sikeres véghezvitelért aggódva a Zsoltárok könyvét olvastam, elkezdve a 25. zsoltárnál”²³ – írja. Az elutasító halogatást érezvén azonban erőt vesz rajta a teljes kétségbeesés; és a következő naplóbejegyzések már az érzelmi válságba jutott ember lelki és testi gyöttrődéseiről számolnak be: gyászos és keserves álmáról, majd betegsége okozta képzelgéseiről. Hat barát örködött ágya körül, ahol megkötözve őrizték, majd a „fejedelmi ispotályba” szállították, ahol lebéklyózva majdnem hét napig feküdt eszméletét veszítve. Felgyógyulása utá visszament a Kazimir-kollégiumba.

Mikor 1599 őszén kilenc esztendei külföldi vándorlás után hazaindult, életének első nagy korszaka lezárult. Nemcsak azért szánta rá magát az útra, mert honvágy gyötörte, és látni akarta családját, hanem gyűjteni is kívánt, hogy majd visszatérve, jobb anyagi körülmények között megvalósíthassa céljait. A *Napló* bejegyzése alapján november 26-án ér-

¹⁹ Uo. 491.

²⁰ Uo. 492.

²¹ Uo. 493.

²² Uo. 494.

²³ Uo. 496.

kezik vissza „sóvárgott szülővárosába”, Szencre, ahol mindössze néhány napot tölt, majd újra útra kél, hogy támogatókat szerezzen.

Az 1600-as években adatszerű pontossággal feljegyzi azokat a helyeket, amelyeket útja során érintett: Nagyszombat, Késmárk, Kassa, Eperjes, Újhely, Gönc, Tállya, Vizsoly, Bodrogkeresztúr; s név szerint említi a meglátogatottakat, akiktől anyagi támogatásban is részesült – többek között Szegedi Márton, Bornemisza János és a nagyszombati Asztalos András, aki a későbbiekben is legáldozatosabb mecénása marad. Feljegyzi még Siderius ajánló támogatását, a kassai Szegedi Mihályt, a sátoraljaújhelyi Váci Gergelyt, a gönci Gönci Istvánt, Békési Jánost, említést tesz a kassai Pap Ferenc özvegyének támogatásáról, és február 9-én *Naplójában* rövid „létárt” végez: „ekkor 46 arany, 20 tallér és kisebb értékben 4 forint készpénzem volt.”²⁴ Majd Késmárkon találkozik Ambrosius Sebestyén-nel, két nap múlva pedig az éppen pozsonyi országgyűlésre siető Báthori István nemesembernek adja át kérvényét. Ezután visszautazik Szencre, de mindössze két hetet tölt szülővárosában.

Innen indulva július 19-én érkezik vissza Heidelbergbe az otthoni látogatás tapasztalataival. Hazai élményei valószínűleg megerősítették abban, hogy az országot végigutazva, polgárokkal és nemesemberekkel találkozva tapasztalja, lássa, mivel szolgálhatná hazája polgárságának művelődését, hogyan támogathatná a magyar kultúra fellendülését. Lázás munkába kezd: Tossanus *Imádságos könyvét* kezdi magyarra fordítani, és a német nyelvű Bibliát olvassa. December 24-én, karácsony estéjén már Herbornban van, s 1601-ben egy fél évet tölt az itteni főiskolán. Közben ellátogat Dillenburgba, a nassaui grófok híres várába, ahol kísérfője vezetésével megtekinti a vár minden nevezetességét. Miután megkapja bizonyítványait, elbúcsúzik tanáraitól, barátaitól, Frankfurtba indul, ahol Johannes Saurius könyvnyomtató mesterhez költözik, aki megfogadja korrektorának. Most, hogy nyomdában dolgozik, közelebb érezheti magát céljai megvalósításához.

Naplójában feljegyzi Heidelbergbe tett látogatását is: „a hazámbéliek bőkezűen vendégül láttak, a harminc aranyból megkaptam húszat, és ötöt kölcsönadtam”²⁵, majd Frankfurtba visszaérkezve pontos számadással jegyzi le kiadásait: „Két harisnyát vettem két talérért, egy süveget három forintért, egy pár sarut egy forintért, egy Calepinus szótárt öt és fél forintért, egy német nyelvű Bibliát három forintért, és egy Scapula szótárt három forintért.”²⁶ A szótár és Biblia vásárlása két régen elhatározott célja megvalósításának előkészületeihez tartozik: a már meglévő munkák megismerésével, az így szerzett tapasztalatok hasznosításával tudatosan készül nagy tervei – szótár- és Biblia-átdolgozás, kiadás – valóra váltására. Nem véletlen az a pontos anyagi számvetés sem, amit *Naplójában* nem egyszer feljegyez: tervei megvalósításához, könyvei kinyomtatásához pénzre van szükség; ezért beosztással kell élnie, támogatókat – hazaiakat és külföldieket egyaránt – kell találnia.

Az 1602-es évet magánéletére vonatkozó feljegyzéssel kezdi: megkérte Johannes Saurius rokonának, Löchler Margarétának a kezét, hiába. „Jó Isten, mennyi kellemetlenséget

²⁴ Uo. 502.

²⁵ Uo. 510.

²⁶ Uo. 511.

nyeltem én itt le!”²⁷ Ez már a második házassági szándéka, és ez is sikertelen, de szerencsére most nem kerül olyan kétségbeesett állapotba, mint 1599-ben Heidelbergben. Ezután a kellemetlenség után Clemens Dubois, a francia gyülekezet lelkésze befogadja, és Molnár itt dolgozva másolással jut pénzhez. A *Napló* élete e szakaszának leghétköznapiabb eseményei közül is megőrzött néhányat: leírja, hogyan rúgta meg egy megvadult ló, hogyan ápolták vendéglátói „keresztyénien és istenfélően”, mikor vette fel új ruháit; bejegyzések emlékeztetnek utazgatásokra, ajándékokra s ajánlólevelekre. Anyagi létének biztosítása érdekében álláskereső levelet nyújt át a régenshercegnék az egyházi tanácsnak, és házi tanítói állást vállal.

1603. január 23-án Altdorfba megy, ahol Rittershusius úr – a kor egyik kitűnő tudósa – támogatja pénzzel és elszállásolást is szerez neki a kollégiumban. Szenci Molnár továbbra is a lehető legszerűnyebb módon él, minden gondolatát tervezett munkái megvalósítása köti le. Miután az egyik fogadóban összetalálkozott Thököly István báróval és Károlyi Mihállyal, levelet írt Asztalos Andrásnak Nagyszombatra a Biblia kiadásáról, *Naplójának* május 16-i feljegyzése pedig arról tudósít, hogy elkezdte a latin-magyar szótárt. December 7-i dátummal már arról ír, hogy befejezte a *Szótár* első felének megírását. Úgy tűnik, most tud megvalósulni az a szándék, amelyet először a strassburgi Johannes Pappusszal folytatott beszélgetés érlelt meg benne, s amely megerősítést nyert magyarországi látogatása alatt: a *Szótár* megírása és a Biblia kiadása. *Naplójának* augusztus 19-én kelt bejegyzése szomorú hírt tartalmaz apja haláláról, mindössze egymondatos említéssel. Ugyanez a dátum említi „Asztalos András nagy panaszát” a Biblia kiadási terveivel kapcsolatban.

Lázasan dolgozik tovább: 1604 januárjában befejezi a magyar-latin szótárt, és Elias Hutter nyomdájában februárban megkezdődik, augusztusban pedig befejeződik annak kinyomtatása. A megjelent *Szótár* hat példányát Szenci Molnár Bécsbe küldte, ő maga pedig *Szótárából* egy példányt személyesen visz Prágába II. Rudolf császárnak. Bár *Naplójában* mindössze néhány soros feljegyzés olvasható a két hónapig tartó és eseményekben dús prágai napokról, mégis jelentős állomás volt ez Szenci Molnár Albert életében. Többek között találkozik Keplerrel – a század legnagyobb csillagászával –, aki Rudolf császár prágai udvarában a bolygók mozgását vizsgálja, s valószínű az ő ajánlására fogadja őt a császár. Prágai sikerének hírére most már az európai tudományos élet elismert tagja lesz, s úgy tűnik, lassan eljut nagy tervei megvalósításához.

Az 1605-ös esztendő bejegyzései részben igaz hite által meghatározott mindennapjait mutatják: bibliaolvasás, zsoltárok, istentiszteletek; másrészt ki nem apadó érdeklődését a kultúra minden formája iránt. *Naplójában* nem véletlenül tesz részletes említést a reichenbach-i híres kolostorról, könyvtáráról, valamint egy görög nyelvű kódexről, melyet Augsburgban látott, s amit a budai könyvtárból raboltak el. Szenci örömmel számol be erről a kódexről, hiszen műveltségünk múltbéli alkotásait a hazai kultúra fontos részének tekintette csakúgy, mint a magyar nyelvű könyveket. Április 11-én egy jóslatot jegyez fel *Naplójában*: „A Medvéhez címzett fogadóban egy Aurifaber nevű süket fiziognómus meg-

²⁷ Uo. 511.

jósolta, hogy két év múlva egy nagy fejedelemmel vagy egy bátor hőssel fogok találkozni.²⁸ A jóslat beteljesülni látszott: erről majd az 1607-es május 29-ei naplóbejegyzés tesz bizonyosságot Hessen fejedelmével, Móríc tartománygróffal való találkozását megörökítve.

1606-ban kitartóan dolgozik tovább. Ezt a *Napló* feljegyzései is mutatják, hiszen sorra arról szólnak, mikor és hol melyik munkáján dolgozott, kik támogatták anyagilag és látták vendégül. Novemberben Heidelbergben felvételt nyer a Sapientia-kollégiumba, majd decemberben a heidelbergi akadémia könyvtárában átveszi a magyar Bibliát, hogy annak átdolgozásához is hozzáláthasson – úgy tűnik, megint közelebb kerül régén óhajtott tervének megvalósításához. Még márciusban elkezd a *Zsoltárok* könyvét francia dallamokra igazítani, és szeptemberre már be is fejezi ezt a munkát, „hála legyen érte az élő Istennek”²⁹ – írja. Miután Frankfurtban megtagadták tőle *Zsoltároskönyvének* kinyomtatási engedélyét, Herbornba megy, ahol 1607 májusában Corvinus úr (a herborni akadémia nyomdása) kinyomtatja azt, és megjelenik *Katekizmus*a is. *Zsoltároskönyvét* bemutatja Móríc hesseni fejedelemnek, akiben kegyes pártfogójára talál. Naplóbejegyzésében említi az őfelsége palotájában eltöltött ebédet és az azt követő beszélgetést, majd a fejedelemmel és annak családjával tett hajókirándulás bejegyzése következik.

Már eddig is szép számmal akadtak támogatói, most még tovább bővíti pártfogói körét: Heidelbergben bemutatja könyvét a felséges választófejedelemnek, IV. Frigyesnek, a hírneves Ottó tartománygrófnak pedig egy francia szótárt küld. Közben csillapíthatatlan munkálazzal – *Naplójának* egyéb vonatkozású feljegyzései nincsenek is – elkezd a *Grammatica Ungarica* (a Magyar nyelvtan) összeállítását, s egyre gyakoribb elismerésekben részesül. Ezekről *Naplójának* azon bejegyzései vallanak egymondatos tömörséggel – de jelentőséggel –, amelyekben a társasági asztalnál elfoglalt helyét említi: 1604-ben, *Szótár*-rával szerzett prágai elismerése után „az asztal fő helyére kerültem”, majd 1606-ban Heidelbergben a kollégiumban „a praeceptor urak asztalánál jelölték ki a helyemet”, s 1607-ben *Zsoltároskönyvének* megjelenése után „Johannes Wilhelm Pugil asztalához kerültem”.

Móríc hesseni fejedelem támogatását élvezve hat nyugalmas esztendő következik Margburgban és Oppenheimben, mely hat év alatt kitartóan tovább dolgozik. 1608-ban költözik Margburgba, s ez év szeptemberében Hanauban befejeződik Károli bibliafordításának Szenci által átdolgozott kinyomtatása. A *Szótár* megvalósítása után íme a másik, régén eltervezett nagy feladat megvalósulása: az átdolgozott Károli-biblia első kiadása. Ajánlólevelében Szenci Molnár megfogalmazza, hogy – belső indíttatásán túl – mi vezette a Biblia átdolgozásához és kiadásához: „sok istenes hívek régtől fogva kívántak és éntőlem jó barátim mind beszéddel s’ mind levelekben kértek...”³⁰

1610-ben Hanauban befejeződik a *Grammatica Ungarica* kinyomtatása, s megkezdődik *Szótára* második kiadásának nyomtatása is. Mit is végzett eddig? Tossanus imádságos könyvének fordítása, a *Szótár*, a *Zsoltároskönyv*, a Biblia-kiadás, s most a *Grammatica*: olyan jelentős munkák, amelyek az állandóan lázasan tevékenykedő, céljai megvalósításáért kitartóan dolgozó tudós személyiség tükrözői.

²⁸ Uo. 516.

²⁹ Uo. 516.

³⁰ Szent Biblia... Hanau, 1608. Ajánlólevel 226.

Naplójában közben életének egyéb eseményeiről is megemlékezik. Már eddig is gyakran szerepelt *Naplója* bejegyzései között azoknak a magyar diákoknak a neve, akikkel külföldi tartózkodása alatt találkozott, kapcsolatban állt, akik betegsége alatt önfeláldozóan ápolták és segítettek. Folytatódik ez az 1608 és 1609-es naplófeljegyzések között is: 1608-ban öt Margburba érkezett honfitársát említi, akikkel már harmadjára kereste fel Szent Erzsébet síremlékét. Amikor 1605-ben *Naplójában* lelkesen számol be az Ausburgban láttott, budai könyvtárból elrabolt görög nyelvű kódexről, múltbéli kultúránk tisztelését és megőrzésének fontosságát fejezte ki. Hogy a magyar múlt, szent királyaink tisztelete is hasonló fontosságú számára, azt tükrözi ez az 1608-as feljegyzés. 1609-ből pártfogó segítségét említi, amit Laskai Istvánnak nyújtott; 1610-ben pedig újra lejegyzí az öt Margburgban felkereső magyar diákok nevét. Ez utóbbi év feljegyzései között szerepel annak az eseménynek a leírása is, amikor Heidelbergbe utazott, hogy az ottani hazájabelieket köszöntse, *Grammatikáját* nekik ajándékozva. Mindez rámutat arra az odafigyelésre, amellyel Szenci Molnár a Németországban tanuló magyar diákok sorsát, tanulmányait nyomon követte, s tanácsaival munkájukat segítette.

A *Napló* bejegyzései magánéletének egy jelentős eseményét is őrzik az 1610-es esztendőből. Kunigunda Ferinariáról már írt az 1608-as év feljegyzései között: ennél a férjes asszonynál – akit a férje, Conrad Vietor tanító elhagyott – bérelt ellátást. Az 1610-es naplóbejegyzés tisztességes házassági szándékát említi, a jegyajándéku adott három aranyat és Kunigunda asszony beleegyezését jegyzi fel. 1611-ben leírja Gladenbachban tartott eljegyzését; s ennek az eseménynek a megörökítése mellett felsorakoztatja jegyese életének legfontosabb adatait: születési dátumát, családját, első férjét és gyermekeit. Az október 8-i naplóbejegyzés az Oppenheimben tartott esküvőt örökíti meg, felsorolva a tanúkat, megemlítve az esküvő előtt és a prédikáció után énekelt zsoltárokat is: a 33. zsoltárt „Örvendeztetek az erős Istennek” és a 128-at „Boldog az ember nyilván”.³¹ Tovább folytatva családi életére vonatkozó feljegyzéseit, 1612. július 31-én számol be fia születéséről: „pén-teken; kevéssel éjjel 12 óra előtt fiam született.”

Az év végén, novemberben megkezdődik a nyolcadrét alakú *Biblia Ungarica* nyomtatása. Immár harmadszor jelenik meg a teljes magyar Biblia: először Károli Gáspár munkájaként a vizsolyi nyomdában, majd Szenci Molnár átdolgozott kiadásában 1608-ban Hanauban, s most 1611-ben megkezdődik (majd 1612-ben fejeződik be) a harmadik kiadás. Mikor Hanauban 1608-ban kinyomtatják a Károli-bibliát, negyedréti alakja a hordozhatóságot és használhatóságot biztosítja; a mostani nyolcadrét kiadás is hasonló gyakorlati célt szolgál: a kisebb alak megkönnyíti kézbevehetőségét, könnyebbé teszi forgathatóságát.

Hazuról egyre érkeznek a hívó levelek 1612-ben is, hiszen munkássága itthon is ismert. Hazai barátai, tisztelői hívják, Asztalos András – aki első magyarországi hazalátogatása idején is támogatta anyagilag – de Szenc tanácsának levele is hazatérését várja. *Naplójának* bejegyzése: „Álmodtam, hogy Győrbe kelljen költöznöm”³² már szinte sejteti a készülődést, amely hazavezeti e gazdag, jelentős alkotásokat létrehozó pályaszakasz végén. Augusztus 15-én indul haza egyedül, családját Margburgban hagyva. Még hazain-

³¹ *Napló*, 523.

³² *Uo.* 524.

dulása előtt bemutatja a *Magyar Bibliát* a tizenhat éves kiskorú választófejedelemnek, V. Frigyesnek, akitől tíz birodalmi tallér tiszteletdíjat kap; II. János zweibrückeni herceg, a kormányzó pedig ajánlólevelet ad neki Magyarország nádorához, Thurzó Györgyhöz.

Szeptember 17-én ér Szentcre, de másnap már Galgócon van. Szeptember 23-án Thurzó György leányának menyegzői ünnepségén átnyújtja a nádornak a pfalzi választófejedelem gyámjának ajánlólevelét, majd Komjáti és Komárom állomásai jelzik útját, s *Naplója* megörökíti azt a november 1-jei zsinatot is, amelyen Kanizsai Pálfi Jánost lelkész-szé szentelték. Október 24-én megkapja Batthyány Ferenc főkapitány Rohoncra szólító sorait, majd az útiköltségül kapott 200 forinttal decemberben elhagyja Rohoncot, hogy majd családjával együtt térhessen vissza.

1613 januárjában visszatért Margburgba „kedveseihez”, hogy májusban velük együtt induljon vissza Magyarországra. Először Szalonakon telepszik le, majd december 2-án Rohoncra költözik. Az 1613-as esztendő feljegyzései prédikatori életformájának különböző állomásait őrzik, többek között említést téve Göncről, Patakról, Bodrogheresztúrról, Eperjesről is. Miután ugyanezen év június 14-én a komjáti zsinat komáromi lelkésznek ajánlotta, ide költözik családjával. *Naplója* említést tesz arról a prédikációról, amelyben Nemesnépi Dániel őt a komáromi népnek ajánlotta, megörökíti a parókiába való beköltözését, szűk körben történt kézrátevése fölszentelését a szent szolgálatra, valamint dátumszerűen feljegyzi első, második és harmadik prédikációjának idejét.

Az október 1-jei bejegyzés már így szól: „Búcsút mondvá komáromi állásomnak Somorjába mentem, hogy terhes feleségem és családom számára német vendégszállást béreljek.”³³ Családi életének történéseit is megörökíti ez évből a *Napló* feljegyzései között: Benedek bátyja látogatása, Gyurkó öccse betegsége és halála, fia ötödik fogának kibújása és elválasztása jelzik az év első feléből életének számára megörökítésre érdemes mozzanatait. Majd nővérei, Ilona és Zsófia látogatását említi és közben utal saját egészségi állapota romlására is. A *Napló* további bejegyzései a Somorjába költözködés állomásait említik, valamint november 1-jei (a régi naptár szerint) bejegyzéssel lányuknak születését, akit Elizabetha névre kereszteltek.

Ezután családját Somorjában hagyván felvidéki és erdélyi utazásra készül. A karácsonyt Rimay Jánosnál tölti Alsósztrégován, akit „tudós nemes emberként”³⁴ tisztel, majd Szendrőn Féja János udvarbíró látja vendégül, ezután pedig Fáj, Méra, Kér, Szántó, Bénye, Liszka, Patak jelzik utazásának egy-egy napos állomásait.

Utazása során Forgács Péter nemesembertől ajánlólevelet kap Bethlen Gábor fejedelemhez, s így 1615 februárjában már Fogarason van, Rettegi János prédikátornál. Másnap, február 5-én, köszönti Bethlen Gábor fejedelmet, s meghallgatja Rettegi prédikációját. Nyolc napig vendégeskedik a város lelkészénél, de Bethlen Gábor bármennyire is akarja Erdélyben tartani, Szenci Molnár Albert március 9-én már Debrecenben van. Itt is mindössze egy napot időzik és utazik is tovább. Útja során meglátogatják rokonai – Benedek bátyja, Lukács öccse, Zsófi nénje – s ő könnyű szívvel lemond Lukács öccse javára örökrészeről.

³³ Uo. 534.

³⁴ Uo. 537.

Egyre tisztábban érzi, hogy véglegesen nem tud Magyarországon letelepedni. Nehezítette itthon tartózkodását az a tény, hogy feleségének idegen maradt a háborús veszélyben élő Magyarország; de Németországba való visszatérését támogatta a felismerés is, hogy maga – bármennyire is papnak készült – nem a papi munkában találta meg hivatását. Az ő igazi élettere az irodalom, a tudomány, s itthoni tartózkodása alatt újra megerősödött benne annak az érzése, hogy eredményesebben végezheti munkáját külföldön, jobban szolgálhatja hazáját könyveivel.

1615 májusában üres kézzel lépi át a határt, hogy újra Németországban dolgozhasson. Ambergben, Oppenheimben, Heidelbergben, végül Hanauban él; segédtanítói, majd kántori feladatokat lát el. Életének harmadik németországi szakaszában készülnek el legterjedelmesebb prózafordításai. Átültet Scultetus Ábrahám prédikációiból, megírja az *Imádságos Könyvecskét*, és ebben az időben fordítja magyarra Bethlen megbízásából Kálvin *Institutióját* is, a legfontosabb kálvinista teológiai iratot, amely németországi művei közül legutoljára, 1624-ben jelent meg. Mivel Szenci *Naplóját* 1617-ig vezette, erre vonatkozó adatokat a *Naplóban* már nem olvashatunk.

Naplója bejegyzéséből tudjuk, hogy 1615 augusztusában az ambergi híres kollégium éppen betöltetlen állását kérvényezi, s kap itt elhelyezést, majd októberben elbocsátatását kérve útnak indul. Heidelbergben meghallgatják próbaéneklését, s ezután megkapja az oppenheimeri iskola kántori állását. „A tiszteletre méltó Valentinus Lampeus úr beiktatott. (Ő volt az, aki 1611. október 8-án összeeskettett engem az én Kunigunda Ferinariámmal a Szent Katalin-templomban.)”³⁵ – jegyzi le *Naplójában*, családi életének e fontos eseményére is visszaemlékezve.

Az 1616-os esztendő az oppenheimeri iskolában kántori tisztségben tölti, s közben kint tartóan dolgozik. Ekkor fordítja magyarra Scultetus heidelbergi udvari lelkész beszédeit, hogy ezzel pótolja a korszerű magyar református prédikációs mintakönyvet. Ajánlólevelében így ír erről: „Hogy pedig felköltözésemnek utána először az Abraham Scultetus uram Postilláját fordítanám meg, első oka az, hogy egynéhány könyvárosok kértek arra még Magyarországra költözésem előtt is; másik oka, az authorhoz [szerzőhöz] való becsületem, szeretetem...”³⁶ Ajánlólevelében azt is megfogalmazza, hogy munkájával a híveket akarja szolgálni.

Megérkezik hozzá a magyarra fordított Helvét Hitvallás is, melynek kinyomtatásához azonnal hozzájár. Kiadja Thuri Pál református lelkész *Ideáját* is, mely egyik legszemléletesebb bizonyítéka annak, hogy a külföldön élő Szenci Molnár Albert milyen tisztán látta a töröktől agyongyötört hazája problémáját. A mű kiadásával megpróbálta a külföld figyelmét a török kérdésre irányítani, mivel – ahogyan ajánlólevelében írja –: „nyomorult kis Magyarországon is úgy sújtja övét az Isten...”³⁷ A belga és francia menekültekhez szólva is hazánk török által sanyargatott helyzetéről ír: „száműzetések mennyivel boldogabb állapot sokaknak hazájukban való megmaradásánál.”³⁸

³⁵ Uo. 547.

³⁶ Postilla Scultetica 1617. Ajánlólevel = Szenci Molnár Albert válogatott művei. Bp., 1976. 300-301.

³⁷ Thuri Pál: *Idea* 1616. Ajánlólevel = Szenci Molnár Albert válogatott művei. 288.

³⁸ Uo. 289.

A *Napló* ez évre vonatkozó feljegyzései között magyar látogatóit, Seraphi Pált és Velikei Istvánt említi, s feljegyzések szólnak anyagi helyzetéről is: „felemelték a fizetésemet”, „Heidelbergben Scultetus úr öt tallért adott”, „e könyv [Thuri Ideája] dedikációjáért száz rajnai forintot kaptam”.³⁹

1617-ben – tudjuk meg *Naplójából* – kinevezik az oppenheimi iskola rektorának, majd ünnepélyesen be is iktatják. Ez év személyesebb hangvételű bejegyzéseit egy levél érkezéséhez fűződő naplórészlet őrzi: levélben gyászverset kért tőle egy heidelbergi ismerőse, s mivel ez volt „az első levél ebben az évben, nyomban félni kezdtem, hogy rosszat jelent.”⁴⁰ Ezután jegyzi le leánya, Mária Magdaléna megszületését, megkeresztelését és halálát, mintha csak előző rossz sejtését támasztaná alá.

Az 1617-es dátummal lezárul *Naplója*, de Feljegyzések címszó alatt Szenci Molnár mintegy összefoglaló, dátum szerinti rendszerezését adja családi élete eddigi legfontosabb eseményeinek, és ugyanilyen pontos adatszűrűséggel sorolja fel azokat az éveket, napokat és helyszíneket, ahol úrvacsorát vett. *Följegyző-könyvecskéjének* – ahogyan maga nevezi *Naplóját* – dátumszerűen sorakoztatott adatai életének, munkásságának állomásait őrzik, de a személyes vallomás hangján megszólaló „hétköznapi ember” rácsodálkozásai, fájdalmai, legbelső érzései is megszólalnak benne. Így válik *Naplója* életútját 1617-ig majdnem teljességgel feltáró pontos ismertetéssé, s ugyanakkor emberi alakját, személyiségének összetevőit is megőrkítő hiteles önéletrajzá.

Olyan személyiség képe rajzolódik meg a *Napló* feljegyzései alapján, aki életének minden elemét komoly odafigyeléssel követi, aki nem szakad el a hétköznapi valóságától. Pontosan tisztában van lehetőségeivel, világosan látja saját maga helyzetét, s ugyanilyen tisztánlátással fogalmazza meg és hordozza magában céljait. Felismeri, érzi, mire hivatott; kitartó erőfeszítések árán is képes arra, hogy önmaga kifejezéseként és a közösséget szolgálva megvalósítsa terveit.

Felismeri hazája művelődési igényeit, átérzi magyar nyelvének közösséget összetartó és megőrző erejét, fontosnak tartja a történelmi múlt ismeretét és ápolását, rendületlen töreddel követi a magyar könyvek és kultúránk sorsát, nyitott az európai kultúra minden értéke iránt. Tudományos munkáival – felismerve kora igényeit – a magyar művelődés ügyét, nemzete felemelkedését szolgálja; nélkülözhetetlen alapozó munkákat hoz létre.

Egész életét, mindennapjait kálvinista hitének igaz átéltsége irányítja: már gyermekkori „veszedelmeiből” való megmenekülésében is az isteni gondviselést látta, és Istenhez fordul fájdalmaiban, csalódásaiban, Istennek tesz fogadalmat személyes dolgainak rendezésére, Istennek mond hálát, ha sorsa szerencsésen alakul. Ő is – csakúgy, mint kálvinista kortársai – Isten szolgálatát tartotta feladatának; olyan írásokat ad hazájának, népének, melyek megmutatják az Isten akarata szerinti élet-lehetőségeket. Belső indítás táplálta és a közösség kiszolgálásából érezte meg tehát a feladatot, s alkotta meg életművét.⁴¹

³⁹ Napló, 549.

⁴⁰ Uo. 549.

⁴¹ E dolgozat előzménye megjelent évkönyvünk 2001. évi kötetében. Györgyi Béláné: A személyesség irodalmi kifejezési formái a XVI-XVIII. századi magyar irodalomban. Széphalom, 11. k. 103-111.

DOMBÓVÁRI JÁNOS

Lavotta János, a házitanító

Amikor nemes Lavotta János, a kancellista 1791-ben nyugdíjazási kérelemmel fordult a kőszegi helytartótanácsához, még nincs 28 esztendő. Vajon milyen belső erők irányították Lavottát, hogy a kérelem elutasítása ellenére a biztos megélhetést nyújtó jogi pályát a zenészettel végleg felcserélte? A 10 éves korban elkezdett hegedülése, amelyet jogi tanulmányai alatt sem hanyagolt el, valamint az alig húsz évesen papírra vetett első darabja, a *Rethorica* azt jelzik, hogy apjától örökölt zenei tehetsége a több száz éves családi hagyománynál jóval erősebbnek bizonyult. A Pozsonyban, Nagyszombatban nevelkedett, majd Bécsben is időző, jogi tanulmányait pedig Pesten bevégző Lavotta már nem ismeretlen a közönség számára, amikor „Muzsikai akadémiát hirdetnek bizonyos napnak esti 6 órájára a Hét Elector szálába”. Tartsanak magyar színfelolvasásokat a Budán összeülő országgyűlés alkalmával – veti fel Kazinczy Ferenc az Orpheuszban. A verbunkos-szerző, hegedűvirtuóz Lavotta eközben pedig báró Orczy László alkincstárnok házában lakik, ahol kancellista.

Hoffmannsegg gróf, a jeles szász természetkutató és utazó már vidéki útjain is azt tapasztalta, hogy a „magyar urak házában a zongora, meg a magasabb zenei műveltség eléggé otthonos”. Gr. Zichy Károly országbíró, aki a magyar színügy elkötelezettje, igen szereti a zenét, maga is szépen énekel, fiai nevelését bízta az „udvari mester” tisztet betöltő Lavottára. Ez idő alatt 1792. július 22-én a Nemzeti Játékos Társaság „A Tisztség eladás” című érzékeny játékot hirdető színlapján már ez olvasható: „A muzsika igazgatását már régen különös talentumairól esméretes Lavota úr vállalván magára, oly állapotban teszi a muzsikát, hogy nemcsak válogatott szimfóniákkal, hanem nemzeti magyar táncnótákkal is gyönyörködtesse az érdemes nézőket.” Ennyi életrajzi adat elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy jobban megértsük, miben áll a zeneszerző, a hegedűvirtuóz, az első színházi karmester Lavotta János házitanítói (zenepedagógusi) tevékenysége.

Lavotta harminc éves korára országosan ismert muzsikus, akit a magyar nemesi családok szívesen láttak vendégül, akár hosszabb ideig is. Haláláig közel húsz kúriában tölt rövidebb-hosszabb időt, elsősorban Kelet-Magyarországon: Lónyai Gábor Ung vármegyei főispánnál *Deregyőn*, Gyürky Pál megyei főjegyzőnél *Losoncon*, Eördögh Alajosnál *Szabolcsban*, Almásy Ignác közbirtokosnál *Szöllőskén*, gróf Teleky Imrénél *Debrecenben*, Szepessy Zsigmondnál *Berentén*, az Uray-házban *Beregsurányban*, Benkó Jánosnál *Nógrádban*, Puky Istvánnál *Gesztelyen*, Öry Fülöp Sámuelnél *Tállyán*.

A felsorolt udvaroknál eltöltött idő – leszámítva a színházaknál töltött éveket – Lavotta életének mintegy felét teszi ki. Komponálása mellett a muzsikai akadémiákon ki-

vül hegedűjátékával e vidéki társadalmi események (bálok, estélyek, házimuzsikák s egyéb hangászati mulatságok) alkalmával szerezte a legtöbb elismerést. Amikor pedig hosszabb ideig tartózkodott egy-egy háznál, akkor vendéglátói Lavottát valószínűleg házitanítói feladatokkal is megbízták. Ennek során oktatta Papszász József táblabíró gyermekeit Szárazbőn, az Elek-lányokat (Johanna és Terézia) zongorára, a fiúkat (Menyhárt és Mihály) pedig hegedűre Tiszaszöllősen, Nánásy András táblabíró feleségét Veresmarthy Eleonórárt Tiszafüreden hegedűre és zongorára. Talán ennyi adat is elegendő ahhoz, hogy Lavotta zenepedagógiai tevékenységét megkíséreljük értelmezni.

Noha az első magyar zeneiskola 1727-ben Budán nyílt meg Nase György János irányításával, a szervezett zeneoktatás kezdetét a Ratio Educationis kibocsátásától (1777) számíthatjuk. Major Ervin szerint Mária Terézia nagy jelentőségű rendelkezését határlomásnak kell tekintenünk a magyar zenepedagógia történetében, mert a zene ekkor kapott helyet a megreformált tantervben. Azonban Hofecker Imre, zeneoktatás-történünk krónikásának az induló magyar zeneiskolákról nincs túl jó véleménye. „Akadtak ugyan egyes tanintézetek – írja –, amelyekben a zene elemein túlmentek, s melyekben a tanítás magyar nyelven folyt, ezekben azonban a tanítás kezdetleges, hiányos, kapkodott, minden következetes rendszer nélküli és magasabb igények mellőzésével, tehát úgyszólván nagyon csekély szellemi eredménnyel volt. Ez intézetek körében nagy volt a szegénység, és az anyagi korlátoltság, mely minden kedvezőbb lendületet lehetetlenné tett.”

Lavotta János vajon milyen elgondolással, módszerrel foghatott neki a tanítványok iskolarendszert nélkülöző oktatásának? E tekintetben hasznos tapasztalatot nyújtottak a számos helyen megalakult zenészegyletek, így Lavottának is, aki színházi évei alatt a kolozsvári Societas Musica tagja volt. Az egylet szerteágazó feladata között szerepelt a zeneoktatásról való gondoskodás, tagjait hangszeres muzsikálásra szervezte, hangversenyeket rendezett, szorgalmazta a kottakiadást stb. Ezeket a törekvéseket mind fellelhetjük Lavotta tevékenységében is. A Bécset is megjárt Lavotta vajon ismerte-e Leopold Mozart *Hegedűiskola* (1756) című könyvét, amelynek 1787-ben megjelent harmadik kiadása Magyarországon is könnyen hozzáférhető volt? Vagy mennyire lehetett tudomása az 1802-ben kiadott első magyar nyelvű zongoraiskoláról, Gáti Istvánnak *A kótából való klavírozás mestersége* című munkájáról? Nem tudhatjuk. Azonban egy olyan virtuóz hegedűsnél, mint Lavotta, aki szinte tanári gondossággal letisztázta, rendszerezte, vigyázta kéziratait, a tudatosság, igényesség pedagógiai munkájában is okkal feltételezhető. Ha általunk ismert módszereket nem is követett, alapismeretként még mindig ott lehet Lavotta tapasztalása, élménye, ahogyan tanáraitól (Zistler József, Sabodi Bonaventura, Hosszú Ferenc, Glantz György) kapta a hangszeres tudást. S hogy az idő során ez a tapasztalat egy határozott célú tanítási módszerre állt össze, arról mintegy fél tucat pedagógiai célú darabja árulkodik.

Könnyű duók két hegedűre címet viseli a Lavotta által 49. opus számmal jelzett sorozat, amely 14 hegedűduót tartalmaz. A szerző szerint könnyűnek minősített duók közül az első három *andantino*, a 4. *allegretto*, az 5. *andante*. Közös bennük az, hogy $\frac{3}{4}$ -es lökötésük van, a 6. pedig *allegretto* $\frac{2}{4}$ -ben. Jól kitapintható Lavotta szándéka, hogy a duók nehézségi fok szerint kövessék egymást. A 7.-től (amely már kétrészes tagolású: a *canta-*

A handwritten musical score on two pages. The left page is titled 'L'entr'acte' and the right page is titled 'Finale'. Both are in 2/4 time. The left page contains ten staves of music, and the right page contains ten staves. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and clefs. The handwriting is in ink on aged paper.

A KÖNNYŰ DUÓK 5. ÉS 8. DARABJÁNAK ELSŐ SZÓLAMA.

[illegible][illegible]

bile után *attacca* következik az *allegro*) egészen az utolsó darabig már olyan formai újításokat figyelhetünk meg, amelyek elsősorban az előadásmódban nyújtanak új lehetőséget, s egyben feladatot is. Megmarad a két részes tagolás (többnyire *andante* és *allegro*, amely olykor táncétel, mint a 8.-ban, vagy például a 12. és 14. darabhoz tartozó *polonéz*), azonban a néhány ütemes *adagio* (mint pl. a 10. és 11. elején) vagy *recitativo* (ugyancsak a 11.-ben), már-már a klasszikus szerzők szonátáinak hangulatát idézik. Domokos Mária szerint ezek a duók „nagyobbrészt a bécsi zenei nyelvet beszélők, és több ízben felvillan bennük a Varázsfuvola és a Don Giovanni népszerű részeinek egy-egy motívuma, fordulata”. A ma is ismert hegedűiskolákból pedig Dancla és Dont hegedűkísérettel ellátott gyakorlatait juttatják eszünkbe, annyi eltéréssel, hogy Lavottánál a két szólam dallamvezetési, ritmikai szempontból közel egyenrangú. A darabokban előforduló viszonylag rövid (a tanulmányainak kezdetén tartó növendék számára is átfogható) dallamívek, a szekvencia-szerű építkezés (amely lehetőséget ad bizonyos technikai elemek begyakorlására), a ritmikai-harmóniai kíséret, a helyenként előforduló moduláció, mind alkalmasak arra, hogy általuk a hangszeres figyelemre méltó haladást érjen el. Ezek a duók – Domokos Mária szerint is – *helyet kaphatnának bármelyik korabeli hangszeriskolában*. A „könnyűnek” minősített darabok lehetőséget nyújtanak arra is, hogy segítségükkel ki-ki megalkossa a saját képét a hegedűs, a zenepedagógus Lavottáról, valamint lehetséges tanítványairól.

Némileg más a helyzet a *Hat magyar duett két hegedűre* címet viselő op. 22-es darabokkal. Ha összehasonlítjuk az előbbi sorozattal, meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy stílusban, dallamanyagban, formai szerkezetében, technikai feladataiban mennyire eltérő a hat magyar duó. A verbunkos stílus szinte valamennyi jegyét megtalálhatjuk benne: a $2/4$ -es ($4/8$ -os) ütembeosztást, a pontozott-, triola-, szinkópa ritmusokat, a sűrűn előforduló díszítéseket, a minore-maggiore alkalmazását, valamint Lavotta formai újításait (Figura, Trió, Da Capo al Fine, Coda). Itt az egyenrangúság még inkább jellemző a két szólam viszonyára, a legtöbb esetben azonos ritmusban, terc és szext párhuzamú dallamvezetéssel.

Az 5. duó külön érdekessége, hogy a Coda *Tihanyi visszhang* feliratot visel. Ebből arra következtethetünk, hogy Lavotta járhatott Tihanyban, s e ritka természeti jelenséget vetette kottapapírra. A mindössze 22 ütemű *Coda* egy kánon szerű szinkópa sorozattal kezdődik, majd egy 8 ütemű (2+2; 2+2) *Andante* a tulajdonképpeni visszhang, amelyet Lavotta szólamcserével valósít meg. A sorozat utolsó darabja a *Thema con Variazioni* feliratú duó minden szempontból figyelemre méltó mű, amely az első Lavotta-CD-n (1995) is hallható. A jó érzékkel megkomponált induló témát négy variáció követi úgy, hogy mindkét szólam tartalmaz virtuóz elemeket. A variáció-fűzért egy népzenei hangulatú Nóta, valamint egy coda-szerű Figura zárja.

Tudomásunk van még Lavottánál *két vonóshangszerre írt polonézéről* (Esz-dúr), amelyben a helyenként kettős és hármas fogásokat is játszó első hegedű szólama alatt a második hegedű ritmikai kísérete adja meg a darab táncos karakterét. Az opusz szám nélküli *tíz könnyű ländler* (mindegyikük C-dúrban) feltehetően kezdőknek szánta, azonban a basszus szólama hiányzik.

A TIHANYI VISSZHANG ELSŐ SZÓLAMA

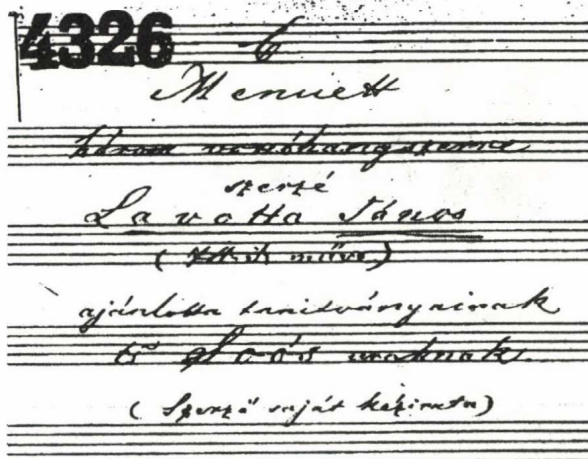
Lavotta imént elemzett 21 hegedűduója nyilvánvaló pedagógiai haszna mellett nemcsak arra alkalmas, hogy kamarakonzertek alkalmával megszólaltassák, hanem e duók megfelelő alkalmazásával más hangszercsoportok is bővíthetik irodalmukat.

Jó példával maga Lavotta szolgált, amikor a fúvósokat sem hagyta duók nélkül. A *Rövid duettek vadászkiáltásra* opusz szám nélküli kézírata nyilvánvalóan ifjú tanítványainak készült. A 17 kiértduó változatos hangulatú (benne az adagiotól az allegroig minden árnyalat megtalálható), s amelynek mindegyike alkalmas akár fanfárjátékra is.

A számba vett *harmincnégy duó* talán így is elegendő bizonyítékot szolgáltat Lavotta János zenepedagógusi tevékenységéhez. Természetesen a sort folytathatnánk a *berentei három Polonéz* három vonóshangszerre (op. 58.); az Almássy Ignác közbirtokosnak ajánlott *Tizenkét német táncnóta* három vonós hangszerre (op. 72.); a berentei Szepessy Zsigmondnak ajánlott *Hat lengyel táncnóta* három húros hangszerre (op. 73.); a tanítványainak: Soós uraknak ajánlott *Hat menüett* három vonós hangszerre (op. 74.) komponált triókkal, sőt kvartettjeivel is. Ez azonban már egy másik területhez vezetne el bennünket: Lavottának a magyar vonós kamarazene megteremtésében játszott úttörő szerepéhez.

Nevezhetjük-e a verbunkos-szerző, a hegedűvirtuóz, az első színházi karmester Lavottát házitanítónak, mai értelemben zenepedagógusnak? A maga korában feltétlenül. Lavotta János, mint annyi más területen, ebben is előfutára annak a zenetanár típusnak, aki már intézményes keretek között, egyre gyorsuló módszertani ismeretekkel, megélhetést biztosító fizetésért oktathatta növendékeit.

Azonban Lavotta ilyen biztonságot nyújtó körülménnyel még nem rendelkezhetett. Zenetanításának módszerét saját szerzeményeinek felhasználásával alakította ki. Bár rapszodikus természetét a róla szóló írások gyakran felemlé-

getik, a hegedülést, kottaírást napi feladatának tekintette. Közlékeny ember lévén bőséges időt tölthetett tanítványaival, akikkel – mint a Soós uraknak ajánlott hat mentüett bizonyítja – bensőséges kapcsolat kialakítására törekedett.

Lavotta pedagógiai célú műveinek jól megválogatott, előkészített közzététele több mint időszerű, egyrészt, mert a meglévő magyar hegedűirodalom mindmáig nélküli az alap- és középfokon jól használható darabokat, másrészt olyan művekről van szó, amely a vonós szakemberek előtt egyelőre ismeretlen. Bízunk abban, hogy az elmúlt évtized Lavotta-kutatása – közöttük a jelen dolgozat is – ráirányítja a figyelmet nemzeti kottakiadásunk ebbéli adósságaira.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Dobszay László: Magyar zenetörténet. Bp., 1984.

Dombóvári János: Pusztafedémestől Tállyáig. Monográfia Lavotta Jánosról. Miskolc, 1994.

Domokos Mária: Lavotta János. (Magyar zeneszerzők 6.) Bp., 1999.

Veszprémi Lili: Zongoraoktatásunk története. Bp., 1976.

É. KOVÁCS LÁSZLÓ: A TISZA

BENKE GYÖRGY

Két papválasztás Abaújban a 19. század végén

A hazai református egyházban mindig az egyházközségek, a gyülekezetek választották a lelkipásztoraikat. A lelkészválasztás nagy esemény volt a gyülekezetek életében, de a lelkési állásra pályázó káplánok életében is. Egy-egy megüresedett lelkész állásra nemcsak káplánok, hanem már másutt szolgáló lelkipásztorok is pályázhattak. És ezt meg is tették a nagyobb kenyérhez jutás reményében.

Nagyapámnak, *Benke István* volt hernádszentandrás lelkipásztornak megmaradt írásai között két olyan versbe szedett történetet is találtam, mely a 19. század végi lelkészválasztásról szól. Az egyik a csécsi lelkész kudarcha fulladt reményét mondja el. A verses elbeszélésből kitűnik, hogy közbeszéd tárgya volt ez akkor a kollegák között. A másik a saját maga ifjúkori tervének megghiúsulásáról szól, amikor az abaúji Szesztán az esperes mellett káplánkodott. Erről is tudott humorosan írni, nevetni a maga kudarcán.

E két versezet bepillantást enged az akkori idők lelkészválasztásainak a hangulatába.

Györke Csécsben

Vasárnap van! Egy munkás hét után
E nap az Úré. Legyen megszentelve!
Ne járjunk most a földiség után,
Szívünk legyen imával megtelve.
Meghallgat tán az Úr, kérjük mi magunk is,
Hallgasson meg azért, ha Csécsben lakunk is.

Pereg a kis harang nyelve,
Rákondul a nagy:
Jertek, jertek keresztyének,
Úrnak napja van.
Siessetek, siessetek,
Most indul a pap.
Ki nem siet, az majd helyet
Többé már nem kap.
Húzza kínnal, húzza hosszan
A harangozó,
Gyűlik a nép hosszú sorban,
Ígét szomjazó.
Begyűlt a nép, nagy buzgón

Zengi énekét.
A kántornak megkent torka
Kivágja a cét.

Elhangzik a buzgó ének,
A pap felmegyen
A szószékre. Úgy néz ki, mint
Krisztus a hegyen.
Megnyitja most bölcs ajkait,
Így kezd szólani:
Keresztyének! Hallgassatok
Az én szómrá ti.
Arról fogok most szólani,

Amit Jób mondott (34. r. 4. v.)
 Hol keressük, hol leljük fel
 A legjobb dolgot?
 Nem fárasztom türelmetek,
 Röviden mondom,
 Hogy ne igen soká legyen
 Nekem rá gondom.
 A legjobb jó csak az lenne
 Nekem, nektek is,
 Hogyha papotok más lenne,
 Adja Isten is!
 Megüresedett mostan Györke,
 Oda pályáztam,
 Biztosan megválasztanak,
 Én már kijártam.
 Hogy e legfőbb jó mirajtunk
 Beteljesedjen:
 Adja Isten minél előbb,
 Úgy legyen! Ámen.
 Soha a nép buzgóbban még buzgóbban
 Nem mondott áment,
 Mint erre a dikcióra,
 Amikor kiment.

Eljött végre a nagy nap,
 Választás napja,
 Választási elnökké lett
 Szepsinek papja.
 Jó előre megkérte őt
 Már a „titkár” úr,
 Hogyha majd visszafelé jön
 A választásról
 Kiáltsa ki a vonatból:
 Ki a györki pap.
 Ha jó hírt hoz, ajándékba
 Egy zsák zabot kap.

Mi történik most a györkei egyházban?
 Töprengenek rajta Csécsben is egy házban.
 Minden töprenkedés csak oda lyukad ki,
 Hogy egyhangúlag lesz megválasztva, aki
 Rakovszkyt meg Botkát megnyerte magának,
 Azt választja majd meg Györke is papjának.

Ez édes reménység jól eső hatása
 Fényt áraszt hanem csak a papra magára,
 De bús pusztulást hoz a lábas jószágra.
 Amennyi tyúk, kacsa, galamb avagy liba,
 Ahány kismalacot őriz a kaliba,
 Az mind elköltözik az árnyék világba,
 Megkopasztva kerül búcsú lakomára.
 A pap kezd búcsúzni hetekkel előtte,
 Senki meg nem állhat anélkül előtte,
 Hogy el ne búcsúznék könnyező két szemmel,
 Hogy el ne mondaná Györkére mint megy el.
 Mert hát sicher elmegy, hiába marasztják,
 Az itt maradók őt többé nem aggasztják.
 Pedig marasztják itt szép szóval, jó szívvel,
 Mindenki, de kivált Szokolovszky, Zinner.

Hosszú fütty... Csengetés... Íme itt a vonat,
 Amely viszi haza elnök Kovács urat.
 Nosza jó pajtásom, állomási főnök,
 Keresd elő hol van, melyikben az elnök?
 Én oda sem megyek. Én biztosra veszem,
 Hogy megválasztottak; a fejem rá teszem.
 Nyílik egy ablak,
 Hangzik a szó,
 A rémes éjben
 Messze ható:
 „Györke nem tied!
 Szobonya meglelt!
 Közfelkiáltás,
 Szóba se jött más!”
 orr, fül, fark lekonyul,
 Első hosszúra nyúl,
 Második felnyúlik.
 Végső behúzódik.
 Szétment a szép „idé”
 Tarara bum-die.

Fogj be fiam, Czigány Gábor,
 Jerünk haza innen!
 Szétfoszlott a boldog mámor,
 Itt maradtunk Csécsben!

Egy káplán keservei

Mottó: „Elkeseredésében
Mi telhetett tőle?
Nagyot ütött öklével
A saját fejére.”

A szeszai káplán feltette magában,
Hogy pap lesz belőle Bogdány¹ falujában.
Dicső dolog ugyan az, hogyha valaki
Az esperes mellett tudhat káplánkodni.
De mégis többet ér ám a parókia,
Ha szinte kicsi is, mint a káplánia.
Reménysége is volt, lehetett is nagyon,
Hisz fő pártfogója, Tóth Lajos ott vagyon.
Fűt, fát ígért mindig, kötötte az ebet,
(De titokban tudta, hogy semmit nem tehet.)
Vita is ígérte, hogy mindent elkövet,
Megmozdít ő érte – ha kell – minden követ.
Hogy még bizonyosabb legyen a kilátás,
Hogy meg ne előzze a korteskedéssel más,
A szinai rektor, ki mindenkit ismer,
Tóth Sionra rándul, s visszajő reménnyel:
„Minden igen jól van, Tóth meg Vita biztos,
Idrányival bement Némethi Gáborhoz.
Mindent megígérték, csak pályázzék bátran,
Bizton pappá teszik Bogdány falujában.

Ez édes reménység jól eső hatása
Vidám mosolyt csal a káplán úr arcára.
Építi erősen a fellegvárakat,,
Tóth Sionról küldi majd a rigmusokat
Ezután világgá. Ottan zengi híven
Tóth Sionnak hegyén, felséges Úristen,
Tied a dicséret, hogy megsegítettél,
Hogy parókiaiba szépen beültettél!

De hát a jelölés, hátha ott kimarad?!
Hisz heten pályáztak, ő legfiatalabb!
Eh! Ilyen nem lehet, bizton kijelölik
Esperes káplánját vissza csak nem lökik.
Jelölő bizottság minden egyes tagja

Jól ismeri, azért bizton pártját fogja.
De ha nem fogná is, ottan van a legfőbb,
Aki mindenható, az esperes-elnök.
Annyit csak megtesz, hogy a sok körmölésért,
Amely hozomra megy és nem fizetésért,
Védelmébe veszi és kijelölteti
Azt, ki mindent végez és dolgozik neki.
Így gondolkozott hát a szeszai káplán,
Eszébe sem jutott, hogy megcsalódik tán.
A jelölés után meg sem is kérdezte
A főnökétől, hogy ki van-e jelölve.
Minden is kérdezné, hisz biztosra veszi,
Hogy őt kijelölték, a fejét rá teszi.

Hanem azért mégis fúrja az oldalát,
Hogy biztosat tudjon, hát a paksamétát
Veszi nagy titokban, viszi szobájába,
Bontogatja, nézi, eláll szeme-szája.
Olvassa, bámul, újra olvassa
A jegyzőkönyvet, de csak ezt látja:
Kerekes, Kiss Lajos, Sárkay József, Kádár,
Ötödik Szobonya, szentandrásai káplán.
Benke hát kimaradt, mit tegyen bújában,
Rákezd ama régi s nagy hírnű nótára:

„Orr, fül, fark lekonyul,
Első hosszúra nyúl,
Második felnyúlik,
Végző behúzódik.
Szétment a szép 'idé',
Tarara bum die.”

No, Nt. Esperes úr, hallja,
Azt mondom, hogy az ily dolog mégsem járja.
A sok körmölésért ez a fizetésem,
Nem is veszi többé hasznomat én nékem.

¹ 1892-től Garbócbogdány, falu Abaúj-Torna vármegye
füzéri járásában 436 lakossal. Ma: Bohdanovce.

Ugyanerre a témára írta „A tót Sionhoz” című poémát, amikor még reménykedett, hogy sikerül a pályázat, és Bogdányba kerülhet lelkésznek.*

A tót Sionhoz

Tót Sionhoz zeng az ének,
A tót Sion vidékének
Őreit kérlelgeti,
Hogy ne *arról*, de *ott* zengjen,
Hírnevet annak szerezzen,
Azt tessenek kivinni.

Megüresedett most ott egy hely,
Nem valami fényes, de mely
Nekem mégis jó lenne.
Ne bocsássonak hát oda
Olyat, kinek van már hona,
Hadd legyek boldog vele.

Mert ha soká kell itt lenni,
Kanyaptai csikot¹ enni,
Bizony Isten, meglehet,
Hogy ki „dente hominente”²
(Legyen bár téve demente³),
Megszökik, ha nem mehet.

Igaz, nincs kilátásba még
Számomra pénzes feleség,
Kit „szöd”-nének előlem.
Mégsem adnám egy vak lóért,
Nem a kassi⁴ káplánságért,
Ha pap lenne belőlem.

Ne legyen azért ellenem,
Ki olvassa ezt a versem,
Melyet kínnal faragok.
Nézzen a maga hasznára,
Hisz lemegy a hordó ára,
Ha sok „Kádár”⁵ farag ott.

Vagy ha az fog oda jutni,

Kinek szeméből a régi
Hét szűk esztendő néz ki:
Amellett más meg nem élhet,
Mert az minden eleséget
Egymaga felemészti.

A „titkárnak”⁶ eszébe’ sincs,
Legyen Bogdány bármely nagy kincs,
Hogy ő azt elfogadja.
„Analizált”⁷ rétje, földje
Most jőne termő erőbe,
Nem lehet, hogy itt hagyja!

Szóval akárhogy, mint veszem,
Oda lyukad ki az eszem,
Hogy e hely nekem való.
Én is neki, az is nekem,
Ne legyenek hát ellenem,
Teljesüljön a vágyam!

Úgy végzem, ahogy elkezdtem:
Tót Sionhoz zeng énekem,
Őreit kérlelgeti,
Hogy ne *arról*, de *ott* zengjen,
Hírnevet annak szerezzen,
Azt tessenek kivinni!

* Benke György, a két verset szerzője 1868. júl. 23-án Felsőcécén született, apja Benke György lévita-tanító, anyja Kádár Borbála. Sárospatakon tanult, ott szerzett lelkési diplomát. Vilmányban, Abaújváron, Szesztán s legtovább Hernádszentandrásan káplánkodott. 1897 tavaszán a nagyidai gyülekezet megválasztotta lelkipásztorává, de 1898 nyarán a hernádszentandrásiai választották meg ismert és szeretett egykori káplánjukat lelkészükké, s hirtelen bekövetkezett haláláig, 1911-ig ott szolgált.

¹ A Kanyapta-pataknál található halfélét

² emberi foggal, tehát jó étvágygal

³ bolonddá téve

⁴ kassai

⁵ utalás az egyik pályázó lelkésztárs nevére

⁶ magát titulálja így az esperes káplánja, a szerző

⁷ kanalizált

DAMJANOVICS JÓZSEF

Miklós István sátoraljaújhelyi paróchus és egyházközsége 1894 és 1913 között

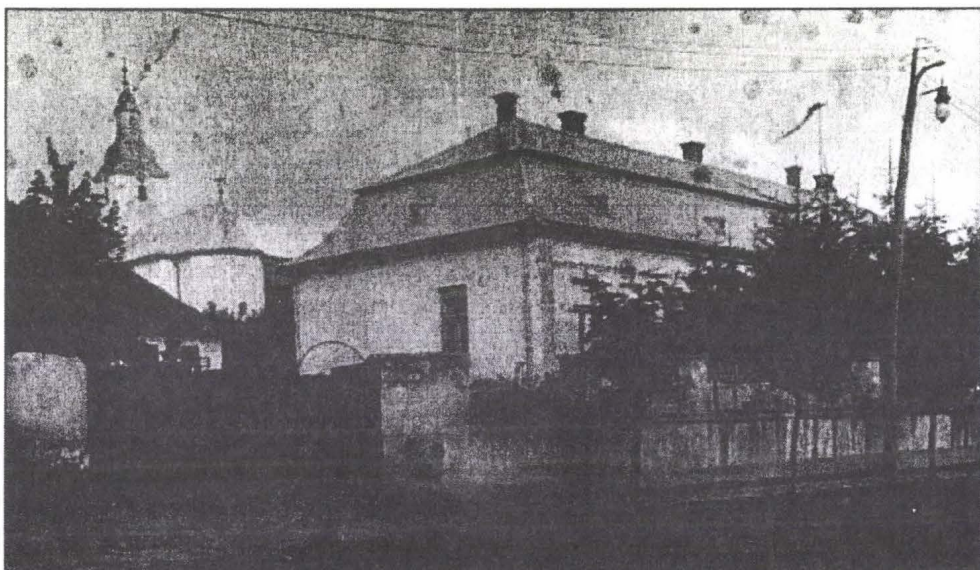

Kitartásban a siker

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye magyar ajkú hívei és egyházközségei mozgalmat indítottak, hogy – anyanyelvi okok miatt – önálló egyházmegyét alkothassanak. Ez 1912-ben vált valóra, amikor X. Pius pápa a *Christi fidelis graeci...* kezdetű bullájával megalapította a Hajdúdorogi Egyházmegyét. Az új egyházmegye első püspöke az akkori sátoraljaújhelyi paróchus *Miklós István* lett.

Miklós István 1857. augusztus 22-én a Zemplén vármegyei Rákócson született. Tanulmányait Ungváron, illetve Budapesten a Központi Papnevelő Intézetben végezte. Először püspöki fogalmazó, majd kántortanító-képző intézeti tanár lett. 1887-ben Pásztélyi János munkácsi püspök pappá szenteli. 1888-tól püspöki titkár, s hat évvel később kerül a sátoraljaújhelyi parókiára, s ezzel együtt kerületi esperesi kinevezést is kap. Lelkészkedése alatt a város irányító tényezője lett, s közintézmények létesítésével – mint amilyen a Zemplén vármegyei Erzsébet Közkórház, mely akkor az egész Felső-Magyarország legmodernebb kórháza volt –, kitörölhetetlenül beírta nevét a város és a vármegye történetébe. I. Ferenc József mind egyházi mind társadalmi működését elismerve 1905-ben Zemplén vármegye főesperesévé nevezte ki. 1907-ben pedig a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. 1913. október 5-én püspökké szentelték, s megkezdte az új egyházmegye szervezését, kormányzását. Soha senki sem vonta kétségbe, hogy ezt a magas egyházi méltóságot valóban kiérdemelte. Igen komoly szellemi munkát végzett, *szervezőkészsége* is a többi lelkész fölé emelte. Nagy tekintélye volt Sátoraljaújhelyben és az egyházmegye papjai között is.

E rövid összefoglalóban megpróbálom bemutatni azt az egyházközséget, amelyben Miklós István, a leendő püspök 18 évet élt és munkálkodott. Nem térek ki a városért, illetve az egyházkerületében végzett munkájára, mert céloom csupán annyi, hogy az anyakönyvek alapján feltáruljon előttünk egy kisváros görög katolikus közösségének száz évvel ezelőtti élete. Amikor Miklós István Sátoraljaújhelybe költözik 1894-ben, harminchét éves, és mindössze tíz éve pap. Ebből a tíz évből alig tölthetett valamit lelkipásztori munkában, hiszen felszentelése után tanári beosztást kapott Ungvárott, majd pedig püspöki titkár lett. Itt töltött éveit most nem levéltári anyagok alapján, hanem a három anyakönyv (keresztelés, esketés, temetés) megsárgult lapjain szeretném nyomon

AZ ÚJHELYI GÖRÖG KATOLIKUS PARÓKIA LÁTKÉPE A SZÁZADELŐRŐL.

Mindig ott lógott Miklósy püspök lakószobája falán, s legkedvesebb újhelyi emlékeként emlegette

követni. Az anyakönyveket böngészve olyan világ nyílik meg előttünk, amelyről már nem is hisszük, hogy egyáltalán létezett. Alig több mint száz esztendő múlt el azóta, ami a történelemben nem nagy idő, mégis olyan közösség és olyan élni akarás bontakozik ki a feljegyzésekből, melyre már az öregek is csak hallomásból emlékeznek. Abból az egyházközségből mára már szinte semmi sem maradt. Nem csak a háborús időkre gondolok, mely végtelen lelki és anyagi veszteséget jelentett ennek a városnak. Úgy látom, családok tűntek el az idő süllyesztőjében, kihaltak, vagy elvándoroltak a városból. A Miklósy István idején itt élt családok nevei alig-alig fordulnak elő mostani bejegyzéseinkben. Mintha egy egészen más összetételű közösség alkotná a mostani egyházközséget. Már csak elvétve találhatók ma is jelen lévő nevek az egykori egyházközségből: a Bodnár, Begala, Deák, Dancsák, Ihnát, Ignáth, Leskó, Marincsák, Markovics, Saláta, Siska, Szemán, Simkó, Orosz, Prokop, Timkó, Vojtkó. Nem is találni több ismerős nevet. Annak pedig ugyancsak utána kellene járni, hogy vajon a régi családok maradtak-e közöttünk, vagy újabb bevándorlásról van-e szó.

Ha csak az anyakönyvi adatokat tekintjük is, Miklósy itt töltött tizenkilenc éve igen mozgalmas volt, hiszen ha az akkori keresztelések számát összehasonlítjuk az elmúlt tíz év átlagával, akkor azt a szomorú állapotot látjuk, hogy mivel most jelenleg évente kb. huszonöt gyermeket keresztelünk általában, az azt jelenti, hogy öt év alatt annyit, mint akkor egy esztendőben! 1897-ben száznolcvanegy (nem elírás!) keresztelés volt, s Miklósy ideje alatt – ami tizenkilenc évet jelent – a legalacsonyabb szám is száz-tizenegy keresztelt gyerek 1908-ban. Hely hiánya miatt csak egyetlen esztendőt dolgoztam fel kicsit részletesebben, az első itt töltött évét, 1894-et. Az első gyermeket az év január 13-án keresztelte: Pavucsák János (foglalkozása tímár) és Tirpák Anna gyermekét,

Erzsébetet. A szülők helybeli lakosok. A gyermek még ebben az évben, november 13-án meghalt. A százötvenhat keresztelestől ötvennyolcat végzett Miklósy, a többieket a segédlelkész keresztelte. Huszonegy gyerek Borsiban született. Ami viszont elég ritkán fordul elő: éppen hetvennyolc fiú és hetvennyolc lány van bejegyezve erre az évre. Volt két ikerpár is közöttük.

Két szülő úgy döntött, hogy törvényesen nevet változtat, Klcs István nyitrai születésű apa Etelke nevű gyermeke már Kölcsi vezetéknévvel van bejegyezve. Jóval későbbi a másik névváltoztatás, ahol Mitrovicsák Elek munkácsi egyházmegyes pap Elek nevű fiát Zempléni vezetéknévvel jegyeztette. Ezekben az időkben még pontosan számontartották a gyermek származását is. Negyvenhárom gyereknél van „törvénytelen” bejegyzés. Ezeken a helyeken csak a gyermek anyjának neve szerepel.

Ezekben az évtizedekben tragikusan magas a gyermekhalandóság. Ez mutatja igazán az akkori társadalmi állapotokat. A gyengén és egyoldalúan táplálkozó felnőtt nem tud életerős gyermekeket világra hozni. Sokan még áldott állapotban is nehéz fizikai munkát végeztek. Ha akarták volna, akkor sem lehetett azt nyújtani magzatuknak, csecsemőjüknek, ami az életrevalósághoz feltétlenül szükséges. Ezért fordult elő elég gyakran a „vele született gyengeség”, amely előre vetítette a gyermek reménytelen és rövid jövőjét. Előfordul, hogy maga a baba végezte el a keresztelest, látva az újszülött állapotát, de mindig ezzel a megjegyzéssel indokolta: „szükségből”. A jó szemű és képzett keresztény bábák mindig helyesen döntöttek, mert ezek a csecsemők soha nem érték meg a másnapot. Ebben az évben az összes megkeresztelt, százötvenhat gyermek közül hat éven belül meghalt hetvenegy! Persze az élet produkál néha szokatlan dolgokat is. Így pl. az egyik édesanya 1907-ben vonaton, utazás közben szülte meg gyermekét, éppen április 1-jén. A gyermek egészséges volt, de azért beszállították a kórházba.

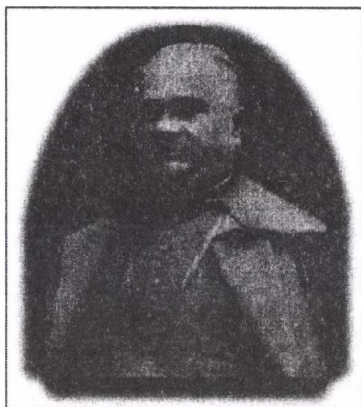
Miklósy mint paróchus a keresztelesekből csak ritkán veszi ki részét. Egészen végetes számokat is találunk, amit valószínűleg a körülmények hoztak magukkal. Pontosabban a segédlelkészek elég gyakori változása vagy hiánya. Volt olyan esztendő (1902), amikor egymaga százhat gyermeket keresztelt a száznegyvenhatból! Januártól május végéig ötvenkettőt, s ekkor érkezik Kiss András segédlelkész, aki csak három hónapig van itt, így augusztus 1-től december végéig szintén éppen ötvenkét gyereket keresztel a paróchus. Ezek szerint ebben az évben már nem kapott segédlelkészt. Ez megfigyelhető más esztendőben is. Az előző évben, 1901-ben negyvennégy gyereket keresztel, de ebből harmincnégyet az év utolsó három hónapjában. Viszont 1909-ben a százhuszonnyolc gyermek közül mindössze kettőt keresztel. Az utolsó itt töltött évében, 1913-ban is mindössze kilenc keresztelest vesz részt. Tudom, hogy nincs semmiféle logika abban, hogy mikor mekkora részt vállalt a munkából, de az tény, hogy amikor nem volt segítője, sohasem hátrált meg a munkától. Pedig ezekben az utolsó években már mint zempléni főesperes részt vállalt az egyházmegye adminisztrációjából.

Ha összesítjük a kereszteleési anyakönyv adatait, akkor egy nagyon vegyes képet kapunk az egyházközségről és paróchusról. Nagyon sok gyermek születik. Miklósy István ideje alatt: 2749. Ebből, ha jól számoltam, akkor kereken hétszáz gyermeket keresztelt Ő, s ezen kívül volt néhány külön bérmlása is, akiket vagy római vagy református lel-

kész keresztelt. Ha átlagot számolunk, akkor évente kb. százharminchézt keresztelés volt, melyből harmincötöt ő végzett el, a többit a segédlelkészek keresztelték. Érdekes, hogy tizenkilenc év alatt egyetlen segédlelkésznek sem született itt gyermeke, legalábbis itt nem kereszteltek egyet sem. E században az első segédlelkész, akinek itt született és keresztelt gyermeke van bejegyezve, Damjanovics Józsefnek Pál nevű fia 1915-ből. Ő az én Édesapám!

Bármennyire magas a kereszteltek száma, ez a házassultak anyakönyvében nem látszik. Pedig régebben is körülbelül ennyi gyereket kereszteltettek az egyházközségben. Úgy látszik itt a városban nem vált konok szokássá, hogy helyben illik nősülni, vagy férjhez menni. Valószínű, hogy a többség máshol kereste boldogságát, vagy a város más templomában esküdött. Így a sokévi átlagot tekintve huszonhét-huszonnyolc esküvő jut egy esztendőre. Az első házasságkötés, melyen Miklósy István paróchus közreműködött, 1894. január 27-én volt, ahol Zsihovics Bertalan és Kovács Ida fogadtak egymásnak örök hűséget. Mindketten huszonhét évesek, a vőlegény római katolikus, a menyasszony görög. Ebben az esztendőben harmincnégy házasságkötés történik a templomban. Ezt csak kétszer múlják felül, s a legtöbbször 1909-ben, összesen negyvenegyen lépnek házasságra. Érdemes lenne felkutatni más egyházközségek anyakönyvét, hogy ott is bekövetkezett-e ez az erős visszaesés, ami az állami anyakönyvezés bevezetése után történt. Itt ugyanis egy év alatt a negyvenből tizenkilenc, majd tizenöt, s ehhez hasonló számú esküvő maradt csupán. Tizenkilenc év alatt – amit most figyelemmel kísértünk – az anyakönyvben nem is kerül harminc fölé a házasságkötések száma, mindössze csak ötször. A legkevesebb házasságkötést 1897-ben regisztrálták, csak tizenötöt.

Miklósy István ideje alatt ötszázötvenkettő házasságkötés történt, s ebből százötvennégy alkalommal esketett a paróchus. Csak az összehasonlítás kedvéért írom le, hogy most, a legutóbbi tizenkilenc év alatt összesen kettőszáznegyvenegy esküvő volt, s ez idő alatt egyszer sem lépte túl a húszat az esküvők száma, sőt volt nyolc esztendő, amikor még a tizet sem érte el! A lányok huszadik évük körül, vagy még később mentek férjhez, s igen ritka a tizenhat-tizenhét éves menyasszony. Az ifjak is huszonöt éves koruk után nősültek inkább, amikor már maguk is el tudták tartani családjukat. Ezekben az időkben – a maihoz képest – elég sokszor kötnek másodházasságot az özvegyek. Vagy úgy, hogy az egyik fél vagy mindkettő özvegy. Engem inkább az lepett meg, hogy a két fél között – ilyen esetekben – egészen nagy korkülönbség van, hol az egyik, hol a másik fél javára. Negyvenöt éves özvegy férfi huszonhat éves hajadonnal házasodik, vagy harmincegy éves tizenkilenc évessel, de ötven éves huszonnégy évessel is. A tizenkilenc év alatt negyvenhárom esetben mindkét fél özvegy volt, ötvennégy esetben özvegy férfi nősült, s többnyire hajadont vett feleségül, és tizennégy özvegyasszony ment férjhez nőtlen fiatalemberhez. Nem tudom mire vélni, hogy sok esetben a nők sokkal idősebbek, mint a párjuknak választott férfi. Huszonöt éves fiatalember harmincnégy éves hajadont vesz el, huszonhat éves fiú harminchat éves nőt, huszonhárom éves legény harminckét éves özvegyet; de késői házasság is előfordul, mert 1897-ben huszonhat éves nőtlen ifjú negyvenkét éves hajadont vesz feleségül! 1894 és 1902 között harminckét esetben fiatalabb a férfi, mint a házastársnak választott leány vagy özvegyasszony.

Több olyan esetet megőriztek az anyakönyvek – ami ma igen ritkán fordul elő –, hogy rendezetlen, de rendezhető házasságot az egyik fél halálos ágyánál törvényesítenek egyházilag. Többször is szerepel ez a bejegyzés az adatok között: „a férfi halálos ágyán, szükségből”. De ugyanilyen megrendítő és emlékezetes maradhatott az az esküvő is 1898-ban, amikor egy siketnéma huszonnyolc éves kéményseprősegéd, huszonöt éves siketnéma lányt vezetett oltár elé.

A házasságok anyakönyvezésénél szokás volt, hogy feljegyezték a férfiak foglalkozását is. Egyházközségünk arculatát meghatározta, s talán most is

meghatározza, hogy a polgári életben milyen helyet foglalnak el a hívek. Foglalkozásuknál fogva milyen társadalmi szerepet töltenek be, mennyire igényesek és fogékonyak a nem anyagi javak iránt. Ilyen szempontból vizsgálva a házasságkötéseket, azt hiszem, az egész magyar görögkatolikusság keresztmetszetét adják. Úgy látszik, száz év terhét hordja most is a görög katolikus közösség. Mint minden pozitív változáshoz, ahhoz is nagyon sok idő kell, hogy levetközzük végre kisebbségből származó gatlásainkat, és ne süthessék ránk és híveinkre a tudatlanság bélyegét sem! Arra gondolok, hogy Miklósy István idejében (egy híján húsz esztendőről van szó!) összesen két „nadrágos” emberről tesz említést a matrikula. Egy tanító és egy színész köt házasságot, de lehet, hogy ide lehet sorolni azt a „tanfelügyelősségi tollnok”-ot is, aki 35 éves korában nősült meg.

Az akkor megbecsült iparosok, szakmunkások, segédmunkások, napszámosok, cselédek alkotják az egyházközséget. Nagyon sok embernek ad munkát a MÁV. Ennél a vállalatnál találunk görög katolikus mozdonyvezetőt, vasúti fékezőt, kocsifényező, kocsirendező, lámpakezelőt, kazánkovácsot, kazánfűtőt, vonatkísérőt, mozdonyfűtőt, kalauzt, hordárt, asztalost, vasúti kocsitolót. Némelyik foglalkozás többször is előfordul. A nősülni vágyók között találunk tizenegy csizmadiát, nyolc géplakatost, több asztalost, de van „városi seprős”, vízmester, sürgőnyhordó, kilenc kocsis, pincér, gulyás, rézműves, vármegyei hajdú, háziszolga, urasági inas, „végrehajtó jelölt”, bérkocsi tulajdonos, urasági lovász, tűzoltó, államrendőr, posta és távíró szolga, kútmester, órássegéd. Nem akarom felsorolni a ma is megtalálható és akkor is „menő” szakmákat, azok is mind képviselve vannak. Az viszont szomorú tény, hogy ebben az időben – és még jó sokáig – ennek az egyházközségnek (csak?!) nincs értelmisége! S mire beépülhetett volna a tanultabb réteg is az egyházközségbe, Újhely elvesztette megyeszékhelyi vonzerejét (Trianon!), s talán ezért lett ez az egyházközség olyan, amilyen. Tagjainak többsége gondolkodásmódjában, lelkületében egyszerű „nádtetős” maradt, sohasem vált városivá. Nehezen viselte el a változásokat, szellemi érdeklődése csekély volt, ezért nem is vágyott az újra, ami elindíthatta volna a fejlődés útján. A város nem tudta megtartani az iskolázott embereket, tehát elvesztette őket az egyházközség is! Az elvándoroltak után pedig a környező falvakból menekülők töltötték fel a várost, akik az iparban vagy a mezőgazdaságban találtak munkát, mert képzettségük többnyire csak erre tette őket alkalmassá.

Természetesen a legszomorúbb olvasmány a t e m e t é s i anyakönyv. A temetések száma a századfordulón bizony nagyon magas, ami rossz fényt vet az akkori társadalmi helyzetre. Ezeket az adatokat nem lehet szépíteni! Az viszont reményt keltő és biztató volt ezekben az években, hogy a keresztelesek száma mindig felülmúlja a temetéseket. A legrosszabb esztendőben is (1908) a száztizennyegy kereszteleésre százket temetés jut. A többi esztendőben mindig nagyobb a különbség a keresztelesek javára.

Miklósy első újhelyi temetése 1894. január 11-én Saláta Mária kilenc hetes kislány, aki bélhurutot kapott. Ebben az évben százhuszonkét temetés volt. Kilencvenegyét a segédlelkész, huszonhetet a paróchus végzett, négyet pedig más lelkész. Úgy látszik ezen a vidéken nem volt szokás, hogy a csecsemőket, gyerekeket gyakran csak a kántor-tanító temette, ilyen bejegyzést egyet sem találtam. Az eltemetettek közül mindössze három volt hetven év feletti, kettő pedig kereken hetven éves. Száznyolcan Újhelyben, tizen-négyen Borsiban haltak meg, összesen ötvennégy nő és hatvannyolc férfi. A százhuszonkettő halottból – még kimondani is sok – hetvenhat gyerek volt! Harmincnégy lány és negyvenkét fiú. Öten már születésük után egy héten belül meghaltak, a második hónap végére még tizenöten hunytak el, túléltek a második hónapot, de nem érték el az egy évet tizenkilencen, s újabb tizenöt gyerek viszont nem érte el a második születésnapját. A harmadik születésnapja előtt meghalt tíz gyerek, hatan nem érték meg a negyedik évük végét, négy és tíz év közötti gyerekek közül hatan haltak meg. Tíz év felett már kisebb volt a halandóság, de így is harmincadik évük előtt még tizenegyet kellett felravalatozni! Vagyis a százhuszonkét halottból igazi felnőtt, aki családot hagyott maga után, összesen harmincöt ember volt!

Az élet rossz minőségét jelzi a nagy gyermekhalandóság! Nagyon gyakori a bélhurut, tüdőlob, gyermekaszály, kanyaró, torokgyík, tífusz, de a „vele született gyengeség” is szedte áldozatait. Ebben az esztendőben heten haltak meg kanyaróban, harmincegyen tüdővel kapcsolatos betegségben szenvedtek, tizennégyen gyengék voltak az életre. Huszonhárom gyerek házasságon kívül született, s gyermek szüleihez csak az édesanya neve van bejegyezve! A nagy gyermekhalandóság következtében botrányosan alacsony az eltemetettek átlagos életkora, nem is tudom, hogy igazságos-e az általánosítás, hiszen mindössze 18,5 év az átlagos életkor. Bár az is igaz, hogy a felnőttek elsőprő többsége még a harvanadik évét sem érte el. A haldoklók közül huszonnégyen részesültek a betegek szentségében. Hét szociális temetés is volt, mindig ezzel a megjegyzéssel: „Közkórházból”. Nyilván ez a temetések ingyenességére utaló megjegyzés.

Az akkor szokásos betegségeket csak tarkítják a rendkívüli esetek. Tíz éves gyerek napszúrást kap és belehal, egy huszonnyolc éves fiatalember „agyonütés” következtében halálozik el. A sok gyermekhalálról olvasva önkéntelenül is eszébe jut az embernek: „Rachel siratja fiait és nem akar vigasztalódni, mert nincsenek többé”.

Az 1894. esztendő részletezése után összeszámoltam a többi év temetéseit is Miklósy István ideje alatt Kettőezer-egyszázötvenkilenc temetés volt az egyházközségben, s ebből a paróchus négyszázkilencvenhetet végzett. A legtöbb temetés – százharminchét – 1905-ben volt. Összesen három alkalommal, 1909-ben, 1910-ben és 1913-ban volt száznál kevesebb temetés egy év alatt, és a legkevesebb nyolcvannégy volt. Elképesztő, hogy a

papok – szinte mint beállított automaták – háromnaponként felbukkantak valamelyik halottas háznál, s esztendőről esztendőre minden héten három halott van az egyházközségben. Minden héten sírnak valahol! Az ritka esetnek számít, hogy egy nap két temetés legyen, és olyan pedig egyszer sem történt, hogy egy nap három temetés lett volna az egyházközségben. Az elhunytak nagy részét a segédlelkészek temetik. Ilyen szempontból érdekes esztendő 1902. Úgy látszik, nem volt segédlelkész az év elején és év végén. Így a száztizenhét temetésből hetvenhetet a paróchus végzett, s ebben az évben tizenhét esküvőn volt még ott, és százhat gyereket keresztelt meg! Miklósynak ez lehetett az egyik legnehezebb éve! Ebben az esztendőben – remélem jól számoltam – éppen kétszáz anyakönyvbe írandó szertartást végez. Ha ehhez hozzáadjuk a napi szentmiséket, aztán a vécsernyét, utrenyét, vásár- és ünnepnapai szentliturgiákat, prédikációkat, akkor egy nagyon jó fizikai erővel rendelkező lelkészt kell magunk elé képzelni, hogy mindezt kibírta! Gondolom, ennek ellenére akkor is voltak olyan vélemények, hogy a papok nem csinálnak semmit!

Egy ilyen zaklatott élet elviseléséhez talán nem is annyira nagy fizikai állóképességre volt szükség, hanem inkább óriási lelki erőre. Mert ezt a fantasztikus élet-halál harcot nem csak el kellett viselni, hanem együtt kellett örülni az örvendezőkkel és együtt sírni a sírókkal. Alig volt olyan haláleset, amit el lehetett volna kerülni és a született gyermekekben pedig rövid időre látogatta meg a családokat az öröm a magas csecsemőhalandóság miatt. Mindezek ellenére remények között éltek ezek az emberek! Csak hébe-hóba akad reményt veszített ember, vagyis öngyilkos. Előfordul ugyan önlövés, önkasztás, önmérgezés, ütőér felvágás, de hála Istennek igen ritkán.

Váratlan és hirtelen halál is meglátogatja a családokat, mert a balesetek mindig hirtelen történnek: villámcsapás, vízbefulladás, vérmérgezés, égett sebek, vasúti elgázolás. Viszonylag elég sok az idegrendszeri örökölt vagy szerzett betegségben elhunytak száma. Búskomorság, dühösség, reszkető őrjöngés, alkoholos elmezavar – utalnak erre. Az alkohol már ekkor kezdi szedni áldozatait, hiszen alkoholféregzés többször is előfordul. Az eskór, a cukros húgyár, csontszú, hideg tályog, görvély kór, Bright-kór, vízrák, petecs, ugyancsak sok áldozatot követel. (Magyarítva: epilepszia, cukorbetegség, csonttébécé, gennyes gyulladás, nyirokcsomó daganat, vesegyulladás stb.) A tébécé pedig kifejezetten magyar betegségnek számít, s nagyon sok családban szenvednek tőle. A rossz lakás-körülmények, az egyoldalú táplálkozás, a sok és nehéz fizikai munka melegágya volt ezeknek a betegségeknek. Így a sátorlajújhelyi papok nagyságrendileg nagyobb munkát végeztek, mint a környékbeli papság. Ezt a munkát nem lehetett egyedül bírni, de két embernek is kitöltötte napjait. Ebben az egyházközségben szinte állandóan voltak segédlelkészek. Az első segédlelkész nevét 1722-ből ismerjük (Jeromonach káplán), s azóta kisebb megszakításokkal mindig találunk a paróchus mellett fiatal segítőköt. Ma gyakran éri az a vád az egyházmegyei vezetést, hogy igen gyakran cserélik a káplánokat, így a híveknek nincs idejük megszokni egy-egy arcot, stílust. Nincs új a nap alatt! Miklósy István paróchus idejében – tizenkilenc év alatt – összesen tizennégy segédlelkésze volt az egyházközségnek. Ez azt jelenti, hogy átlagosan másfél évig működött itt egy-egy káplán.

Emlékeztetőül álljon itt azoknak a neve, akik ebben az időben szinte emberfeletti munkát végeztek a hívek között: Spiry Elek, Rácz Viktor, Hacskajló György, Kiss András, Vaszócsik Teodóz, Berecz Mihály, Kontratovics Irén, Hadzsega Gyula, Zseltvay Fedor, Komporday Ágoston, Bacsinszky Szilárd, Petraskó Endre, Szabó Bálint, Szaxun József. Sokat dolgoztak, s igen szerényen éltek. Az 1880-ban készült leltár szerint az egyházközség igen egyszerűen szerelte fel a kápláni szobát: „A káplán szobájában van: ágy, dívány, sifon, fiókos asztal, gyertyatartó”. A káplánnak egy szobája volt, az is ilyen egyszerűen berendezve. Nem csodálom, hogy nem nagyon ragaszkodtak ahhoz, hogy sokáig szolgáljanak itt.

Végül egy anyakönyvi összesítést szeretnék közölni a századforduló idejéből. (A zárójelben közölt számok a Miklósy által végzett szertartások mennyiségét jelzik.) A mai adatok körülbelül az akkoriak felére estek vissza.

ÉV	KERESZTELÉS	ESKÜVŐ	TEMETÉS
1894	156 (58)	34 (10)	122 (27)
1895	156 (51)	40 (8)	112 (12)
1896	139 (41)	19 (2)	104 (10)
1897	181 (97)	15 (1)	114 (37)
1898	145 (28)	22 (3)	114 (15)
1899	139 (14)	20 (4)	109 (15)
1900	181 (14)	22 (6)	110 (16)
1901	131 (44)	39 (16)	105 (38)
1902	146 (106)	24 (17)	117 (77)!
1903	128 (28)	25 (5)	111 (16)
1904	124 (71)	31 (15)	108 (37)
1905	112 (6)	23 (4)	137 (28)
1906	118 (23)	33 (8)	101 (24)
1907	128 (41)	36 (14)	110 (48)
1908	111 (5)	26 (6)	102 (14)
1909	128 (2)	41 (10)	92 (7)
1910	127 (10)	27 (8)	84 (15)
1911	142 (19)	30 (6)	107 (23)
1912	128 (33)	21 (7)	109 (29)
1913	129 (9)	24 (4)	91 (9)

Most úgy érzem, folytatni kellene múltunk feltárását, hogy jobban ismerjük önmagunkat. Remélem, ez az idő is eljön majd egyszer.

KOMPORDAY LEVENTE

A csabacsüdi Dókus család

A második világegést megelőzően Magyarországnak közigazgatásilag mindig önálló része volt Zemplén vármegye. A megye közigazgatását irányító személyek, néhol családi dinasztiák mára a múlt homályába vesztek. Csak a térséggel foglalkozó történészek, irodalmárok, muzeológusok vagy esetleg idősebb, régóta itt élő emberek ismerik még halomásból ezeket a családokat. Én is, mint frissen végzett történelem szakos diplomával rendelkező tanár véletlenül kötöttem ki a témánál. A múlt tanévben kezdtem el olvasgatni a Borovszky Samu által szerkesztett Zemplén vármegyei monográfiát, amelynek végén a megye birtokos családait ismertetik. Itt találkoztam Dókus Gyula nevével, aki-nél dédnagyapám közigazgatási gyakornoki pályáját kezdte. Az alispán élete végül szakdolgozatom témájául szolgált.

A levéltári forrásokkal való ismerkedésem során ismertem meg az egész Dókus család történetét. A család ismertetése a szakdolgozatom első fejezetét adta, amit itt eddig fel nem használt adatokkal bővítettem. Dókus Gyula életéből a legfontosabb elemeket kiemelve ismertetem pályafutását. A tanulmányban a család életét kísérhetjük nyomon a nemesi cím adományozásától az 1936-os belügyminisztériumi igazolásig, a Békés megyében található ősi birtoktól, Csabacsüdtől egészen Sátoraljaújhelyig, a nevezetes „Gyula-lakig”.

A csabacsüdi Dókus családot a XVI. században emelte nemesi rangra I. Miksa. Első ismert őse *Dókus Mihály* regéci várkatona, aki 1572. június 15-én kapta meg a császártól címeres levelét. A nemesi címet Mihályon kívül feleségének, Illyés Catarinának, fiaiknak, Imrének és Istvánnak, lányuknak, Juditnak, valamint Mihály testvérének, Istvánnak mint a cím mellékszerzőjének adományozta a király. 1574-ben került kihirdetésre Torna vármegye közönsége előtt.¹ Dókus Mihály fia, *Imre*, valamint Imre fia, II. *Mihály* is katonai szolgálatban álltak.

A címer Kempelen Béla közlése alapján: kék pajzsban, zöld mezőn jobbra fordult arany griff-oroszlán karmaiban hegyes kardot tart, melyre turbános török fej van szúrva. Sisakdísz: szemközt álló páncélos vitéz, jobbáiban éles kardot tart, balját csípőre teszi; takarók: kék-arany, vörös-ezüst.²

DÓKUS.

¹ Borovszky Samu: Zemplén vármegye. 1905. 528.; Johann Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Nürnberg, 1893. 140.

² Kempelen Béla: Magyar nemes családok. III. 1912. 347.

Előnevük arra utal, hogy Békés megyében volt birtokuk, ahonnan a török terjeszkedés elől jöttek Zemplénbe.³ Csabacsüd helység Békés vármegye szarvasi járásában volt található, 1924-ben vált ki Békésszentandrás községből.⁴ A XVII. században már Zemplén vármegyében találkozunk a családdal, 1656. február 5-én nemességük újbóli kihirdetésére került sor.⁵ Oklevél alapján tudunk arról, hogy a Dókus család már Zemplénben, azon belül is Sárospatakon élt. 1697-ben került sor nemes Dókus III. Mihály protestálására. Az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez című folyóirat 13. évfolyamában megjelent közleményben olvasható, hogy az újhelyi Sátor-hegyen lévő promontóriumon (szőlőhegyen) édesapjától örökölt szőlőjét elidegenítették. Ezért „solleniter protestalt” (ünnepies óvást tett) az újhelyi bírák előtt a szőlő visszaszerzésére Nagymihályi Lászlóné nemes Soós Zsuzsanna asszonytól.⁶

Dókus III. Mihály II. Rákóczi Ferenc udvarbírája volt, és ahogy az előbb láttuk, Sárospatakon élt. Itt született Zsigmond fia, aki később Sátoraljaújhelyen telepedett le, és elvette a Bihar vármegyében élő csegöldi Csegöldy családból származó Máriát. Ő ajándékozta a sátoraljaújhelyi református egyháznak 1745-ben azt a könyvet, amelybe a református egyház szülötteit, házasulandóit és elhaltjait jegyezték fel.⁷ 1774-ben Kozma községben volt birtoka.⁸ Nemesi bizonyítványt 1732-ben és 1751-ben nyertek Zemplén vármegyétől. Az 1754/55. évi nemesi összeírás alkalmával Zemplénben Dókus Zsigmond és Mihály fordulnak elő az igazolt nemesek között.⁹ A Dókus családnak az új vármegyében is hamar sikerült elfogadtatnia magát, és beházasodott a nevesebb családok közé. Ezt mutatja az is, hogy olyan Zemplén vármegyében élő történelmi családokkal kerültek rokoni kapcsolatba, mint a nagycsepcsényi és mutnai Vladár, az örösi és nagyrozvágyi Rátkay, a boronkai és nezettei Boronkay, a cserneki és tarkói Dessewffy, a kaskaslovnici Berzeviczy, a görgői és toporci Görgey, a hadusfalvi Spillenberg, a kiscsoltói és ragályi Ragályi, a bernátfalvi és sztrippai Bernáth, a kissebesi és kelecsényi Payzsoss familiákkal. A házasságok segítségével jelentősebb birtokokhoz is hozzájutottak. Szerepet játszottak nemcsak Zemplén és Sátoraljaújhely, de az ország politikai életében is.

I. József Dókus Zsigmond másodszülött fiaként 1741. szeptember 1-jén látta meg a napvilágot Sátoraljaújhelyen, aki azért fontos a család életében, mert tőle eredeztetjük a Dókusok „újhelyi” ágát. Harminckét évesen, 1772-ben házasodott össze tolcsvai Nagy Zsuzsannával, akitől hat gyermeke született.¹⁰ Dókus I. József furcsa baleset következtében hunyt el, amelyet követően a sátoraljaújhelyi református temetőben temették el 1805. március 24-én. Ő volt az első, akit a Dókus Gyula által készítettett, a sátoraljaújhelyi Köztemetőben található családi sírboltba helyeztek át 1901 decemberében az

³ *Hőgye István*: Híres családok neves tagjai: Dókus család. = Helyi Krónika, 1996. febr. 11.

⁴ *Lelkes György*: Magyar helységnév azonosító szótár. Bp., 1992. 98. - *Gyalay Mihály*: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Bp., 1989. 52.

⁵ *Kempelen*, i. m. 347.

⁶ Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez (a továbbiakban: Adalékok). XIII. évf. 1909. 154.

⁷ *Borovszky* i. m. 528.

⁸ *Borovszky* i. m. 71.

⁹ *Kempelen* i. m. 347.

¹⁰ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Zemplén Levéltára. (A továbbiakban BAZmLt. ZLt.) XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus); *Kempelen* i. m. 347.

utána meghalt többi Dókussal együtt. Az áthozatalról dédunokája által készített feljegyzésből megtudhatjuk, hogyan halt meg. Eszerint: „halálát 4 csikó ló, amelyet tanított ragadta el, azon a helyen, ahol később a reformátorok temetőt szereztek a mostani Kosuth Lajos utcán¹¹, kiborult, fejjel egy nagy kőre esett s azonnal meghalt.”¹² Feleségét is mellé temették, aki 1823. október 30-án halt meg „agságggyengeségben”¹³.

I. József és tolcsvai Nagy Zsuzsanna hatodik gyermekeként 1786-ban született Sátoraljaújhelyen *Dókus László*. Jogi tanulmányai elvégzését követően Zemplén vármegye szolgálatába állt és a reformkor idején, 1830-ban lett Zemplén vármegye alispánja. 1832 és 1834 között Zemplén országgyűlési követe volt. Hivatalai állásaival akadályozta Kosuth Lajos és a zempléni ellenzék reformjainak kivitelezését. A Zempléni Kaszinó Társaságnak is tagja volt, ahol a kormánypárti nemesek véleményét képviselte Kossuthal, Kazinczy Gáborral szemben.¹⁴ 1841-ben a hétszemélyes tábla elnökévé nevezték ki, 1849 után pedig Eperjesre került, ahol a kerületi cs. és kir. főtörvényszék elnöke lett. Érdeimeiért a Szent István rend kiskeresztjével tüntették ki.¹⁵ 72 évesen 1858. július 12-én, szívszélhűdés következtében halt meg Balatonfüreden.¹⁶

László bátyja Dókus II. *József* 1784. május 22-én született Sátoraljaújhelyen. Zemplén vármegyének központi főszolgabírája volt. 1816. augusztus 6-án vette feleségül nagy-csepcsényi és mutnai Vladár Pál és cserneki és tarkői Desseffy Johanna lányát, Amáliát, akitől öt gyermeke, egy fia és négy lánya született. Halála 1869. március 24-én következett be „agságggyengeségben”.¹⁷

Egyetlen fiára Dókus III. *József*re (1819. júl. 9. – 1900. jan. 21.) a kiegyezés után várt nagy szerep a vármegyei politikai életben. Először a sátoraljaújhelyi járásban főszolgabíró, alispán (1872–1875), majd rövidebb ideig a vármegye reprezentánsa lett az országos politikai életben. Ekkor nevezték ki Zemplén vármegye főispánjává az 1875 és 1882 közötti időszakra. Baráti kapcsolatokat tartott fenn gr. Andrássy Gyulával, akinek miniszterelnöksége idején egyik tanácsadója volt. Érdeimeiért a Lipót-renddel tüntették ki. Felesége örösi és nagyrozvágyi Rátkay Borbála, akivel 1846. április 2-án házasodtak össze. Házassága révén jelentős vagyon gyarapítója lett, a család birtokába került többek között az újhelyi Oremus szőlőhegy egyik része.¹⁸ A családfenntartó apa vármegyei tisztségei mellett birtokkal is rendelkezett. 1893-ban a Magyarország földbirtokosai című összeállításban a 100 holdnál nagyobb birtokosok között szerepelt. Földje Zemplén vármegye sátoraljaújhelyi járásában, Rudabányácska mellett helyezkedett el, összesen 229 kat. holdat tett ki. Ennek nagy része erdő (165 kh), szántó (41 kh) és legelő (18 kh) volt. A maradék 5 hold egyötöd része kert, a többi használatlan terület volt.¹⁹ A négy évvel később megjelent Gazdacímtárban már 32 kat. holddal kevesebb föld szerepelt Dó-

¹¹ Értsd: a koporsók a családi sírboltba való helyezése idején (1901-ben).

¹² BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

¹³ BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

¹⁴ *Hógye István* i. m. 1996.

¹⁵ *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. II. k. Bp., 1893. 965.

¹⁶ BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

¹⁷ BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

¹⁸ BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

¹⁹ *Baross Károly*–*Szontágh Albert*: Magyarország földbirtokosai. Bp., 1893. 865.

kus József neve mellett, s ez Rudabányácskán volt található. A birtok ebben a kimutatásban is túlnyomórészt szántóföldből, kertből, legelőből és erdőből állt. A föld legnagyobb részét itt is az erdő adta (165 kh). A feltűnő különbség, hogy a szántóföld 33 holddal lett kevesebb, így csak 8 holdat tett ki, még a kert 3 holdra növekedett. Ezenkívül 4 hold földadó alá nem eső terület adta az összesen 197 hold birtokot. A Gazdacímtárból megtudjuk, hogy a föld két községben terült el, 5 szarvasmarha, 6 ló és 7 sertés tartozott hozzá. Mindkét összeírásban szerepel, hogy a feltűntetett birtokot, mint tulajdonosa műveltette meg és nem adta bérbe, mint az ilyenkor szokás volt.²⁰ Dókus III. Józsefnek Rátkay Borbálától öt gyerkeke született.²¹ Ebből három fiú: Gyula a legidősebb, aki az 1846-os esküvőjüket követő harmadik évben született, a másodszülött Ernő, a legfiatalabb a gyermek közül László. Harmadik gyermekként Margit látta meg a napvilágot, negyedikként pedig Jenke. Negyedik gyermeke igen fiatalon, ötévesen 1866 augusztusában hastífuszban meghalt.²² Dókus Ernő három évvel volt fiatalabb bátyjánál, László és Gyula között kerekén húsz év volt a korkülönbség.

Az országos politikai életben legnagyobb hírnévre Gyula mellett öccse *Dókus Ernő* tett szert. A különböző életrajzaiból megtudjuk, hogy a Szabadelvű Párt tagja volt, amelynek később 1889-től pártigazgatója lett. 1889 és 1906 között országgyűlési képviselő. Sátoraljaújhely négyszer (1889-ben, 1892-ben, 1896-ban és 1901-ben) választotta képviselőjévé, egyszer pedig Gyulaféhevárról került be a képviselőházba 1905-ben.²³ 1852. február 5-én született Sátoraljaújhelyen Dókus III. József és örösi és nagyrozvágyi Rátkay Borbála második gyermekeként. A sárospataki református gimnázium után jogi tanulmányait Budapesten végezte el, majd ügyvédi vizsgát tett. 1870 és 1878 között a miniszterelnöki hivatal és a honvédelmi minisztérium segédfogalmazója volt. 1877 márciusában házasodott meg; elvette a Gömör vármegyében honos kiscsoltói és ragályi Ragályi családból származó Ilonát. Az állami szolgálatból kilépve több külföldi tanulmányutat tett. Hazatérve Zemplén vármegyei birtokain gazdálkodott, és tevékeny szerepet játszott a vármegye közeletében. Több jelentős megyei bizottság tagja volt.²⁴ A sárospataki református főiskola igazgatótanácsosa, a felsőzempléni református egyházmegye főjegyzője, gondnoka. 1910-ben a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnokává választották, és egészen 1933-ig maradt meg ebben a tisztségben. E minőségében a 1911 és 1918 között a főrendiház tagja lett. Az újjáalakult felsőházba is bekerült 1927-ben, aminek tagja is maradt 1934-ben bekövetkezett haláláig, amikor is egy villamosbaleset áldozatává vált.²⁵ Apjához képest sokkal több és nagyobb birtokkal rendelkezett, kezdetben Legenyén lakott, csak később költözött be a Sátoraljaújhelyen található Dókus-villába. Legjobban a már említett két összeírásból ismerhetjük meg birtokait. A Magyarország földbirtokosai című munka szerint összesen 1622 kat. hold földdel rendelkezett. Ez négy helyen volt található: Alsó- és Felsőregmec, Mikóháza, valamint Sátoraljaújhely

²⁰ A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. kötet. (Gazdacímtár.) Bp., 1897. 570-571.

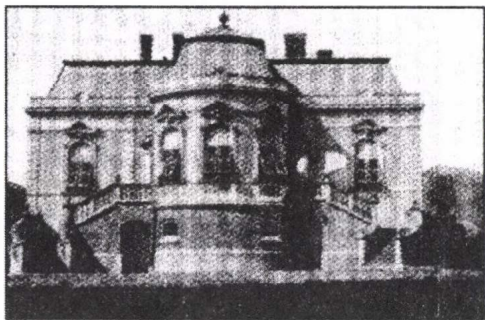
²¹ Borovszky i. m. 528.

²² BAZmL. ZL. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

²³ *Hőgye István* i. m. 1986. 21-22.; Sátoraljaújhely lexikona. 86.

²⁴ *Hőgye István* i. m. 1986. 22.

²⁵ Révai Új Lexikona. 619. - Továbbá: Zemplén Naptára, az adott évekre a vármegyei bizottságok tevékenysége.

DÓKUS ERNŐ KASTÉLYA 1910-BEN. A PATAKI ÚTON ÁLLÓ ÉPÜLET MA JELENTŐS ÁTÉPÍTÉS UTÁN GÖRÖG KATOLIKUS SZENT ANNA SZERETOTTHON

környékén, Zemplén vármegye sátoraljaújhelyi járásában. A legnagyobb kiterjedésű birtoka Mikóháza mellett volt, amely 815 kat. holdból állt. Ennek nagy része erdő (699 kh), a maradék pedig legelő (111 kh) volt. A sátoraljaújhelyi és felsőregmeci birtok kiterjedése között egy hold volt a különbség a felsőregmeci javára. Ez ugyanis 353 kat. holdból állt, amelyből 294 kh szántóföldnek használt terület, a maradék pedig rét (39 kh), és kert (9 kh). Az újhelyi birtok nagy része szántó (172 kh), rét (119 kh), legelő (48 kh), szőlő (8 kh) és kert (1 kh). Található itt egy kúria is, amelyet még a pálosok építettek, ez is Ernőé.²⁶ A „legkisebb” birtok az alsóregmeci volt a maga 102 kat. holdjával. Itt is az erdő tette ki a föld 66%-át (67 kh), a rét 18, a szántó pedig 17 kh kiterjedésű.²⁷ A Gazdacímtár szerint, amelyben a 100 holdnál nagyobb birtokosok voltak feltüntetve, csak a felsőregmeci birtoka maradt meg, ez pedig a négy évvel ezelőtti kimutatáshoz képest 20 holddal növekedett, így összesen 373 kataszteri holdat tett ki. Ez három községben feküdt. A legnagyobb részét a szántóföld adta, amely 302 hold nagyságú terület volt. A maradék 71 hold 39 hold rétből, 12 hold kertből, 4 hold szőlőből és 16 hold földadó alá nem eső területből tevődött össze. A gazdaság 15 cselédet foglalkoztatott. A nagy kiterjedésű gazdaság már „gépesített” volt, hiszen 15 ekét, 3 vetőgépet, 2 rostát, 10 boronát, 3 hengert, 11 ígás szekeret, 1 cséplőszekrényt, 1 lokomobilt, 1 trieurt (konkolyozógép) és 1 szecskavágót használtak. Ezenkívül 65 szarvasmarhát, 22 lovat és 50 sertést tartottak. Apjához hasonlóan ő is mint tulajdonos műveltette meg a földjét.²⁸ Dókus Ernő felesége, kiscsoltói és ragályi Ragályi Ilona két regényével öregbítette a család hírnevét. 1860-ban született Ragályon, és 1877. március 26-án házasodott össze Dókus Ernővel.²⁹ Férje hosszabb külföldi utazásainak részese volt. Együtt utazták be 1889-ben Afrika nagy részét is. 1912. június 12-én halt meg. Két híres regénye Vera és Végrendelet címmel jelent meg. A Vera című regényt a férjével közösen írták. A Zemplén és a Hon című lapokban novellái, tárcái és afrikai utazásáról szóló élménybeszámolói jelentek meg.³⁰

Dókus Gyula, Dókus III. József és Rátkay Borbála első gyermeke 1849. október 15-én látta meg a napvilágot Sátoraljaújhelyen. Iskoláit a sárospataki református gimnáziumban végezte a VI. osztályig. „A bölcsészeti I. és II. évi tanfolyami tudományokat” Fejes István református lelkész irányítása alatt „magánszorgalommal” sajátította el. Érettségét pedig a reformátusok debreceni főiskoláján bizonyította be.³¹

²⁶ Borovszky i. m. 44.

²⁷ Baross-Szontág i. m. 864., 865., 866.

²⁸ Gazdacímtár, 316-7.

²⁹ BAZmLt. ZLlt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

³⁰ Szinnyei i. m. 966.

³¹ BAZmLt. ZLlt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

CSABACSÜDI DÓKUS GYULA ALISPÁN

Jogi tanulmányait a sárospataki jogakadémián végezte el 1869-ben. Egy évvel később már Zemplén vármegye közigazgatási gyakornoka lett, majd ugyanebben az évben III. aljegyzővé választották.³² 1874-ben ügyvédi oklevelet szerzett.³³ Közben 1872-ben Zemplén vármegye II. aljegyzője lett.³⁴ Pályafutása során az első nagy előrelépést – a családi hagyományokhoz híven – a sátoraljaújhelyi járás főszolgabírájává való kinevezése jelentette. Ez 1877-ben történt. Ezt a tisztséget tizenöt éven keresztül töltötte be, ami alatt megszervezte a sátoraljaújhelyi önkéntes tűzoltóságot, amelynek parancsnoka is volt, tűzoltótornyot is építtetett. A sátoraljaújhelyi református templom renoválását irányító bizottság elnöke volt.³⁵ A központi járást fenyegető árvizek miatt az ő kezdeményezésére a folyók szabályozását, valamint a gátak megerősítését kezdték el.³⁶

Ezekért a konstruktív tevékenységekért 1884-ben a Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapta meg.³⁷ Tizenöt évi főszolgabírói tevékenység után feljebb lépett a vármegyei közigazgatás ranglétráján, 1892-ben főjegyzővé választotta a vármegyei közgyűlés.³⁸ Még ebben az évben a kamarási méltóságot is megkapta.³⁹ Ezt a hivatalt tíz évig látta el. A főjegyzősége alatt az egyik fontos tevékenységeként megszervezte a vármegye millenniumi ünnepségsorozatát, létrehozta a bandériumot, amely vezetése alatt a budapesti felvonuláson képviselte Zemplént.

Zemplén vármegye alispánjává 1902-ben választották meg.⁴⁰ Ebben a tisztségében egészen 1920-ig végezte munkáját. A leghosszabb ideig, tizennyolc évig betöltött alispáni hivatala alatt megépítette az Erzsébet Közkórházat, ami a kor színvonalán álló, modern kórház volt. Részt vett az 1905-1906. évi nemzeti ellenállásban, amikor is nem ismerte el legitimnek a báró Fejérváry Géza vezette kormányt. Ekkor az alispáni címről is lemondatták, valamint fegyelmi eljárás indult ellene. A helyzet rendeződése után a közgyűlés közfelkiáltással választotta meg újra alispánnak.⁴¹ 1912. január 12-én hunyt el felesége hadusfalvi Spillenbergs Zsófia, akivel 1877. június 5-én házasodtak össze. A frigy-

³² BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

³³ BAZmLt. ZLt. IV.B 1402/a Zemplén Vármegye Törvényhatóság Bizottságának Jegyzőkönyvei 1872-1944. (a továbbiakban: Zvm. TvhB. Jkv.) 1874. évi közgyűlési jegyzőkönyv 87/3459. sz.

³⁴ Szinnyei, i. m. 964.

³⁵ Hógye István – Kádár Ferenc: A hegyen épült város. A sátoraljaújhelyi ref. egyház története. Sújhely, 2000. 58.

³⁶ Borovszkyi, i. m. 210-215.

³⁷ Szinnyei, i. m. 964.

³⁸ BAZmLt. ZLt. IV.B 1402/a Zvm. TvhB. Jkv. 1872-1944. 1892. évi közgyűlési jegyzőkönyv 64. sz.

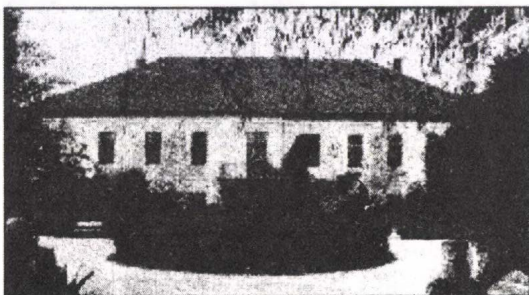
³⁹ Szinnyei, i. m. 964.

⁴⁰ BAZmLt. ZLt. IV.B 1402/a Zvm. TvhB. Jkv. 1872-1944. 1902. évi közgyűlési jkv. 637-640. sz.

⁴¹ BAZmLt. ZLt. IV.B 1402/a Zvm. TvhB. Jkv. 1872-1944. 1906. évi közgyűlési jkv. 11/4505. sz.

ből nem született gyermek.⁴² Az első világháború négy éve alatt jelentős, bár nem kellems szerepet látott el Sátoraljaújhely. Az orosz fronton megsebesült katonákat a Dókus Gyula mint a Vöröskereszt katonai delegátusa által a vasútállomáson létrehozott kötözőben látták először, akiknek néhány napos pihenő kellett a frontra való visszatéréséhez, azokat pedig a szintén általa a dohánygyárban kialakított betegnyugvó állomáson ápolták.⁴³

A háború elvesztése után, 1920-ban kérte nyugállományba helyezését a vármegyétől. 1924-ben Horthy Miklós kormányzó a m. kir. kormányfőtanácsosi címet adományozta neki.⁴⁴ Életének utolsó esztendejében, 1928-ban lakóházát, a híres Gyula-lakot (lásd képünkön) felajánlotta, hogy halála után a vármegye első múzeumaként megnyílhasson. A XIX. század végén Zemplén területén történt több régészeti ásatásból származó honfoglaláskori gyűjteményét is a megalakítandó múzeum rendelkezésére bocsátotta.⁴⁵ Még meg sem köszönte a vármegye ezt az önzetlen felajánlást, amikor 1928. október 12-én Dókus Gyula örökre elhagyta a rajongásig szeretett Zemplén vármegyét.⁴⁶ Temetésén Szirmai István búcsúbeszédében „nagy Zemplén vármegye utolsó alispánjának” nevezte az elhunytat.⁴⁷

Dókus Margit az egyedül életben maradt lány sem ért meg idős kort. 1854. október 25-én Sátoraljaújhelyen született, és 1881. október 26-án halt meg Budapesten diftériisben.⁴⁸ Bernátfalvi és sztrippai Bernáth Elemérrel házasodott össze, és két gyermekük született; az idősebb fiú Aladár, aki később jelentős szerephez jutott a vármegye életében. Az első világháború végétől a trianoni béke megkötéséig helyettes alispán, majd 1920 júniusától a trianoni béke által megcsonkított Zemplén megye alispánja lett.⁴⁹ A fiatalabb fiú, Béla is a vármegye közigazgatásában helyezkedett el, mint a központi, sátoraljaújhelyi járás főszolgabírája.

A legfiatalabb fiú, *Dókus László* 1869-ben született Sátoraljaújhelyen⁵⁰, s a bátyjaihoz hasonlóan szintén jogi pályára készült. A sárospataki református gimnázium után ő is a sárospataki jogakadémiát végezte el, majd a vármegyei közigazgatásban helyezkedett

⁴² BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

⁴³ Felső-Zemplén és az orosz betörés. In.: Zemplén naptára az 1916-ik évre. Sújhely., 1916. 20-31.; A háború és Újhely közléte. = Zemplén naptára az 1915. évre. Sújhely., 1915. 17-32.

⁴⁴ BAZmLt. ZLt. IV.B 1402/a Zvm. TvhB. Jkv. 1872-1944. 1924. évi közgyűlési jkv. 2. sz.

⁴⁵ BAZmLt. ZLt. IV.B 1402/a Zvm. TvhB. Jkv. 1872-1944. 1928. évi közgyűlési jkv. 1. sz. A múzeum alapítására lásd: *Fehér József*: Múzeumalapítási törekvések Sátoraljaújhelyen 1876 és 1984 között. = A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXV-XXVI. Miskolc, 1988. 431-446. - A régészeti leletekről lásd: *Dókus Gyula*: Árpád-kori sírleletek Zemplén vármegyében. = Adalékok V. k. 1908. 224-9., 257-9., 289-93., 321-3.

⁴⁶ BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

⁴⁷ Csabacsüdi Dókus Gyula. =: Zemplén naptára az 1929. évre. Sújhely., 1929. 21-23.

⁴⁸ BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

⁴⁹ Sátoraljaújhely lexikona, 38.

⁵⁰ BATmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

el. A sátoraljaújhelyi járás főszolgabírói tisztséget látta el egészen a haláláig, emellett a vármegye tb. főjegyzője volt.⁵¹ Kétszer nősült; az első felesége, Téglássy Rózsa 1898-ban meghalt, a rövid, négy évig tartó házasság alatt nem született gyermekük. Ami a gyermekáldást illeti a második házassága már jobban sikerült. Kissebesi és kelecsényi Payzsoss Annát 1899. december 23-án vette el, és László 1918. október 14-én „spanyol betegségben” bekövetkezett haláláig négy gyermekük született.⁵² Két fiú, akik közül az 1901-ben született László öt év múlva február 17-én meghalt bélátzszakadásban,⁵³ és a legfiatalabb gyermekeként István.

Dókus István 1910. május 21-én született Sátoraljaújhelyen, de nem sokat tudunk róla.⁵⁴ Annyit azonban sikerült kiderítenem egy nemesség-igazolást kérő levélből, amelyben István arra kéri az akkori levéltár igazgatóját, deteki és tengerfalvi Meczner Tibort, hogy igazolja a csabacsüdi előnév használatát a Ludovika Akadémián.⁵⁵ A levél segítségével kiderítettem, hogy Dókus Istvánt 1932. augusztus 20-án avatták hadnaggyá a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia I. főcsoportján a lovasságnál, később valószínűleg átkerült a repülőkhöz.⁵⁶

Lászlónak két lánya volt, az egyik *Anna*, aki 1902. augusztus 7-én született, és Téglás Ernő felesége lett, a fiatalabbik pedig *Borbála*, aki 1908. december 10-én született, róla nem tudunk többet.⁵⁷

A Dókus család további leszármazási rendjéről nincsenek adataink, hiszen a második világháborút követően a nemesi családok pályája kettétört. Mint annyi család, a Dókus család is háttérbe szorult, majd elhagyta addigi lakóhelyét Sátoraljaújhelyt, Zemplén vármegyét. Közvetlen leszármazók, akik a Dókus nevet bírják csak Dókus István gyermekei lehetnek, de erről egyelőre nincsenek információim.

A Dókus család megismert tagjainak rokoni kapcsolatait a következő leszármazási táblázatban foglalom össze.

⁵¹ *Borovszky*, i. m. 528.

⁵² *Kempelen* i. m. 347.

⁵³ BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

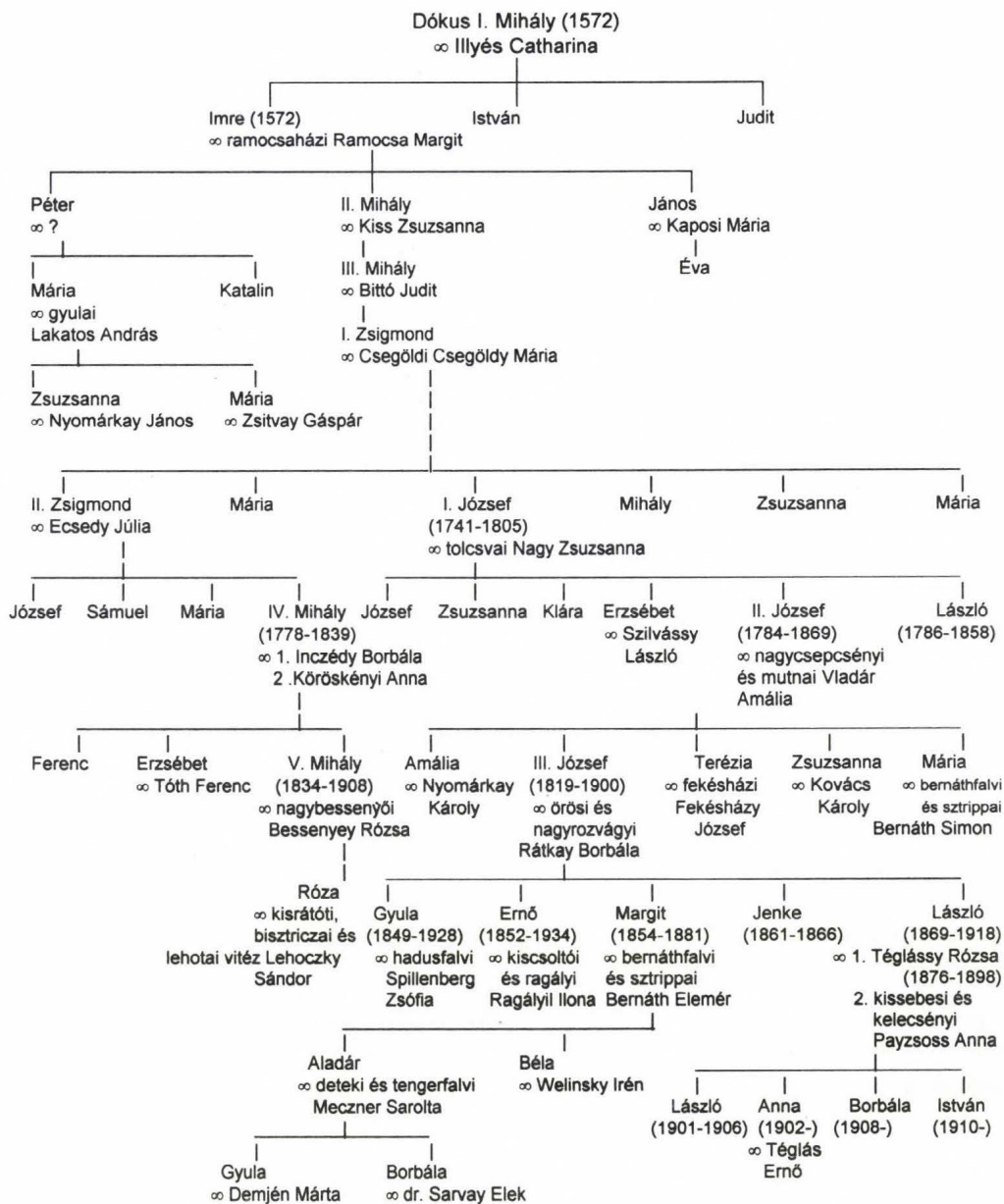
⁵⁴ *Kempelen* i. m. 348.

⁵⁵ BAZmLt. ZLt. XV. 20. Meczner Tibor genealógiai gyűjtemény 1890-1945 (limbus); A nemesi címet Borbála, István, László bizonyította a 18933/1931. sz. belügyminiszteri rendelettel, Anna pedig a 18433/1931. sz. rendelettel. A család igazolva volt a nádudvari Tormay Cecil ősfáján. *Gerő József*: A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek 1867-1937. Bp., 1938. 105.

⁵⁶ *Rada Tibor*: A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és testvérintézeteinek összefoglalt története (1830-1945). II. k. Bp., 2001. 300-1.

⁵⁷ BAZmLt. ZLt. XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (limbus).

A CSABACSÜDI DÓKUS CSALÁD LESZÁRMAZÁSI TÁBLÁZATA

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Versek

Valami kimaradt

Valami kimaradt,
egy szó, egy betű, egy pont,
egy fontos ölelés, csók
végleg elmaradt.

Az idő-sínek ragadják az új
létezés-karnevált;
tavaszi szelek szíjtják
a vágy kohóját,
de valami kimaradt.
Egy virág belefagyott
a Semmibe.
Félbeszakadt Te Deum
árva foszlánya
hullt a kőre.

Szitakötő-tegnapok

Vonatként száguld az idő,
a letiport fű majd kinő,
csillagsugár az út fölött;
ropognak rémes rég-rögök.

A napok kihunyt csillagok,
mint a szirmok lehullanak,
nekünk szivárvány-hajnalok,
múlt bájú édes illatok

egymilliónyi nap után
még lengenek a hús kupán;
abból Homérosz ihatott,
szép szitakötő-tegnapok.

Alkonyi napfény

Az ablakok felisszák
az alkony fény-varázsát.
Dob-dobaj emléke
száll a levelekről.
A pince-éj növekszik.
Távoli harangszó
kristályosítja gondolatainkat,
hogyan induljanak
a kéklő kikötő felé.

Csillagsátras titok-idő

Acélszárnyon száll az idő,
nincs hangja a suhanásnak,
nagy ködfodor gomolygása,
a vízcseppek kutat ásnak.

Jegesedő virág váza,
tompá éjek csönd-sugára,
húsos levél hóban fázhat;
tátott torkát az úr tárja.

Ott halad a Göncölszekér,
Andromeda-köd lobogva,
az Orion behullik,
minden a nagy csöndnek foglya.

Kristály nő a vonulásból,
világlik láng-tiszta fénye.
Áll az ember elmerengve:
ősi titok tüneménye.

SALYABÓ ISTVÁN

„Volga partján bujdokolva maradok...”

Salyabó István (1883-1970) gömői parasztembernek az I. világháborúban és a hadifogságban szerzett élményeit megörökítő kéziratos följegyzéseiből a Széphalom 11. kötetében közöltünk már egy részletet, a Szibériából való hazatérésének történetét (151-155. o.). Ezúttal a hadifogolyként megélt életsorsnak az első szakaszát mutatjuk be. Amikor e szövegrészlet végén az elbeszélőt sok társával együtt vonatra rakják, a szibériai lágerек felé szállítják őket. A szibériai élmények leírását közzétettük a Honismeret című folyóirat 2001. évi 2. számában. Köszönettel tartozunk Válint Lászlónak, aki a kéziratot a pusztulástól megmentette, s közlés céljából rendelkezésünkre bocsátotta. A közlésben a mai helyesírást követjük, azonban meghagytuk az egykori rimaszombati kertész fogalmazásmódjának jellegzetes fordulatait. A szögletes zárójelbe tett szavak és a magyarázó lábjegyzetek a szerkesztőtől valók.

1.

1916. július 5-én estem fogságba Bucas és Monarzsicska között. A segélyhelytől kisértnek a muszkák a völgybe. Itt a völgyben volt sok halfej, de nagyon széjjelhányva, kenyérdarabok, szalonna. Gondoltam, hogy itt jóllaktak már az orosz katonák, míg mink huszonnégy órán át koplaltunk. Amint megüünk, egyik a másikat lökdöstük, most megüünk a nagy káderhez¹. Egy muszka eljön hozzám, [kérdi], hogy adom az órámat. „Tíz rubel.” Kilencért odaadtam, már nekem volt orosz pénzem is, majd veszek valamit magamnak, ha olyan helyre kerülök. Tréfálkoztunk, hogy most megüünk a nagy káderhoz. Egyszer halljuk, hogy a mi frontunk felől lőnek, mégpedig nagy ütegből. Ahogy menetelünk, mitőlünk úgy harminc méterre esett le a gránát. Az volt a szerencsénk, hogy nem eszpodált². A muszkák jobban hajtottak ezután bennünket: „Hajda, hajda! Jobban, jobban!” Nagyon jól lőttek a mi tüzeink, mert a másoldalba volt a muszka nagy ütege, az erdőben. Csak még 200 méterrel hosszabbat kellett volna lőni.

Amikor az orosz tüzéséghez értünk, itt megállítottak bennünket. Azt mondja egy púpos orosz: „Ha van nálok bicska vagy beretva meg sebkötöző, azokat adják ide, mert most kozákoknak lesznek átadva, ha ezek kést meglátnak magoknál, megverik.” Voltak elegen, akik beugrottak nekik, én nem adtam semmit sem. Innen behajtottak Bucaszba. Itt volt egy nagy kert, ide telepítették le bennünket. De már este volt, olyan sötét, hogy nem lehetett látni semmit sem. Lefeküdtünk, bizony nem a legjobban aludtam, hosszú volt az éjjel. A sok orosz csak úgy nyüzsgött, kiabált, ezért sem tudtam aludni.

Nagy sokára kivirradt. Sorakozó volt, akkor láttam csak, hogy mennyien vagyunk. Ekkor egész hadosztályunkat elfogták, de Magasi századost nem láttam sehol, ő megme-

¹ a hadsereg törzséhez² robbant

nekült a fogságtól. Fabriczi főhadnagy úr itt volt. Akik hátraszaladtak, azokat még hamarabb elfogták, mint engemet. Engem a rajvonalon fogtak el harmadmagammal, csak a segélyhelyen találkoztam vagy 150 emberrel, akik fogságba estek. Azt hittem, hogy csak ennyit fogtak el, de reggel látom, hogy nagyon sokan vagyunk. Ekkor négyes rendbe állítottak bennünket, adtak mellénk négy kozákot, akik kísérték bennünket. Amikor végignézttem, nem lehetett látni se elejét, se hátulját.

Amikor Bucsasztól már körülbelül négy kilométert gyalogoltunk, jött három szekér. Az egyik kozák megállította mind a három szekeret, minekünk azt mondta, hogy vegyünk kenyeret, mert mind a három szekéren kenyér volt. Sok azt mondta, hogy nincsen pénze, nem vehet kenyeret, de a kozák ránk intett, hogy csak vegyünk. Bizony megpakoltuk magunkat jól, énnekem két hétig is eltartott volna, ha széjjel nem osztottam volna. Amikor már a kocsin nem volt, a kozák elhajtott a kocsitól. Az orosz kérte a pénzt a kenyérért. Ekkor odament két kozák a kancsukával, és jól elverték a három kenyeres orosz, nem kaptak egy fillért sem. Ha már közeledtünk faluhoz, akkor megállítottak bennünket, egy kozák előrement, és felhívta a civileket, hogy itt jönnek a foglyok, hozzanak valamit nekik, élelmet, vizet, mert nagyon éhesek. Egy ilyen alkalommal egy faluban egy fiatal asszony meg egy öreg asszony elkezdett minket köpdösni, sorban mindenkit. Megfenyegetett bennünket, hogy kerékbe kellene minket összetörni. Meglátja a kozák, odajött, eléveszik, ütik, de a két asszony szembeszállt a kozákkal. Ekkor úgy az arcába vágott az asszonynak, hogy elborította a vér, a másik meg kihúzta a kardot, hogy agyonvágja, de a többi lebeszélte. Hanem úgy elverték, hogy mozogni sem tudott.

Így haladtunk tovább. Öt nap múlva elértünk egy folyót. Amikor a hídon mentünk át, ott várt bennünket egy úriember, szép fekete ruha volt rajta. Azt kérdezi, hányasok vagyunk, meg mik vagyunk. Amikor megmondtuk, hogy magyarok, majdnem kiesett a könny a szeméből. Átmegyünk a hídon, nem messze volt a hegyen egy falu, az első orosz falu, itt lehevertünk. Reggelig itt voltunk, de még enni nem kaptunk, csak amit a lakosság adott, azzal voltunk. Odajön a négy kozák: „No, foglyok, már csak holnap leszünk velek, holnap elérünk egy várost, itt átadjuk, és mink visszamegyünk a frontra. Idáig nem éheztek, de majd ezután hogy lesz, nem tudjuk, mert aki nem volt még a fronton, a foglyokat nagyon lenézi, és attól függ, hogy milyen embereket adnak melléjük.” Ezzel elmentek aludni, mink is lefeküdtünk. Reggel elindultunk, délre elértünk egy várost. Itt átvettek bennünket, a négy kozák elment vissza a harctérre. Itt kaptunk főtt ételt, kását, és egy font kenyeret. Itt voltunk reggelig. Reggel, akinek jó bakancsa volt, elvették a lábáról, és adtak *lápcsit*³. Forgácsból volt fonva, két hosszú spárga rajta, adtak hozzá kapcát is. Amikor mentünk, megfogták a spárgát, úgy húzták utánok a lapcsit. Amikor megunták, elhajították, amennyire csak bírták. Estére a szabadban háltunk, mert már mezítláb nem bírtak jönni, akiktől a bakancsot elvették. Másnap délre egy katonai lágerhez értünk, itt betessékeltek a barakkokba. Délben megebédeltünk, lepihentünk. Négy órakor felköltöztek, kikísérték az állomásra, bevagoníroztak. Két nap és két éjjel mentünk.

Kievben kiszálltunk, már akkor az orosz tiszték az állomáson vártak. Ott ültek egy padon négyen, minket egyenként engedtek elmenni előttük, de a kezünket fel kellett

³ az oroszok által használt bocskorszerű lábbelit

emelni, egy orosz katona megmotozott bennünket. Éntőlem elvette a zsebkésemet és az okarinámat. Itt sok mindent elvettek tőlünk, még ruhaneműt is, azzal behajtottak a lág-
gerudvarra, mert a barakkba be nem fértünk. Én az udvaron háltam. Este mentünk
vacsorára, de akinek piros parolinja⁴ volt, az botot kapott a hátára, nem levest a sajkába.
Csak a zöld parolinosok kaptak vacsorát. Én kiálltam a sorból, dehogy üttetem én maga-
mat, ha nem muszáj. Még ha az orosz vert volna, talán nem álltam volna ki a sorból, de a
mi hadseregünkhöz tartozott valamikor, itt orosz katonaruha volt rajtuk.

Volt pénzem, és másnap vettem kenyeret, szalonnát. Második nap orvosi vizit volt az
udvaron, hogy nincsen-e valakinek alsóbaja⁵. Akadtak vagy húszan. Ezeket bevitték a kór-
házba, minket pedig bevagoníroztak. A vagonban örvenen voltunk; három sor fekvőhely
volt. Két priccs egymás felett. A harmadik alul a padló. Ekkor kaptam itt egy font kenye-
ret, meg mindenki. Este elindultunk. Tanakodtunk, ugyan hová visznek bennünket.
Másnap egy állomáson soká állott a vonatunk. Kiszálltunk, mert egy nagy tó volt itt a
vasút mellett. Kimosakodtunk, még a fehéreneműnket is kimostuk, és a vonat oldalára te-
rítettük ki száradni. Éjjel egy nagy állomásra értünk. Itt kaptunk hallevest és sárga kását.
A levét csak ettük, de a halat nem nagyon, mert a magyar nincsen hozzászokva. A kása
meg keserű volt, ez inkább elfogyott. Még kaptunk egy font kenyeret, két szem kocka-
cukrot, és vissza be a vagonba, így utaztunk tovább.

Egy nap úgy tizenegy óra felé értünk Penzába. Itt a várost már értesítették, hogy jön-
nek azok a magyar foglyok. Itt kiszállítottak a vonatból. Itt már csak úgy rezsgett a nép
meg a sok katonák. Éppen egy vonat ment a frontra, ezek is kiszálltak, és minket bámul-
tak, mint aki még embert nem látott. Odajön egy nagy pocakos orosz civil, elkezd köp-
dösni meg lökdösni egyet s mást. Amikor egy bosnyákhöz ért, ezt is szembeköpte, a bos-
nyák kikapta a szuronyt a belső zsebéből és beledöfte. Az orosz eldőlt, a civilség nekünk
jött, de a katonák közbevetették magokat, minket behajtottak s vagonba, elindultunk.
Innen már nem is szállottunk ki a vonatból, csak éjjel, ahol enni kaptunk. Körülbelül
nyolc nap és éjjel mentünk, délbe elértünk Szamarába. Itt kiszállottunk 10 órakor, behaj-
tottak egy nagy épületbe. Délre kaptunk húslevest hússal, hajdinakását tele tepertővel.
Amikor jóllaktunk, kihajtottak egy nagy térségre a templom elejébe. Volt köztünk egy ci-
gány, nála volt a hegedűje, elkezdett hegedülni. Volt egy fiatal román, ez meg táncolt. Az
oroszok úgy nevettek, majd megpukkadtak. És ezek az oroszok mind éppen tökmagot,
napraforgó magot meg tudja a Jóisten, miféle magot rágtak. Úgy ettek, mint a majom.
Később széjjelosztottak bennünket munkára. A fele hajómunkára, a fele földmunkára
ment. Én földmunkára kerültem. Este felültünk a vonatra, másnap délre értünk Buzu-
lukba. Itt három nap pihentünk.

2.

Három nap múlva kivittek munkára parasztokhoz. Én egy vénasszonyhoz jutottam.
Felültem a kétkerekű taligára, amit itt *karandasz*nak hívnak. Az asszony hajtott, 30 kilo-
métert mentünk, míg hazaértünk. Itt mindjárt feltették a szamovárt az asztalra, kitette az

⁴ paroli: egyenruha hajtókáján fegyvernemet jelző színes szövetdarab; pirosat a tűzéség, zöldet a gyalogság viselt

⁵ nemi betegsége

asszony a cukrot, és csájáztunk⁶. Az orosz harapta a cukrot, valahányszor csak a bögrét a szájához vitte. Én három kockacukrot tettem a bögrémbe, úgy ittam. Ez szombaton volt. Vasárnap kimentünk a mezőbe. Vittünk egy nagy hordó vizet magunkkal. Gondoltam, hogy ahová megyünk, nincsen víz. 30 kilométerre mentünk búzát aratni. Egy hétre való élelmet vittünk magunknak, főtt tojást, tejet, halat és sárga kását, meg kenyeret vagy hatot. Három ló volt befogva a szekérbe. Jött velünk egy 30 év körüli asszony. Csináltunk egy nagy sátort, akiben hárman könnyen eltértünk,

Másnap reggel befogott a gazda három lovat a kaszálógépbe, én hátul ültem, és a kezembe adott egy kétágú favillát, hogy ezzel túrjam le, amikor már egy maréknyi búza lesz a gépfenekbe, még meg is mutatta, hogy tegyek. Ezzel megkezdtem a munkát. Eleintén játéknak vettem a dolgot, de amikor a gordonyoshoz értünk, itt ám nehéz volt letúrni. Az orosz még annál jobban hajtott, mennél gazosabb volt a búza. Az oldalamba bele-bele-nyilallt. Az asszony kötötte fel utánunk a búzát, és rakta rakásokba, mink csak kaszáltunk.

Este már, amikor felhagytunk a munkával, csak elhajítottam magamat, annyira ki voltam fáradva. Az ember megfőzte a sárga kását, mink az asszonnyal pihentünk. Amikor már elkészült a vacsora, odaintett bennünket, letelepedtünk a pokrócra, hozzáfogtunk vacsorálni. Ahogy lefeküdtem, úgy ébredtem fel reggel. Megint csak hozzáfogtam a munkához, de minden csontjaim fájtak. Ez így ment egész szombaton 9 óráig, ekkorra elvégeztük az aratást, szombaton elég korán hazaértünk Ivanicskába, úgy hívják ezt a falut. Este vezet engem az orosz a fürdőbe, jelek által értette meg velem, hova menjek. A kert végében volt a fürdő. Megmutatta, hogy oda menjek be, ezzel otthagyt. Én meg bemegyek, hát ott van két fiatal nő, az egyik lány volt, a másik ugyanaz az asszony, akivel arattunk. A lány a gazdának a lánya volt, körülbelül 20 éves, az asszony meg a menyé volt, ennek a férje a fronton volt. Csak hínak: „Stefan, szuda, szuda! Gyere, gyere!” De én nem mentem, mivel meztelen voltak. Én kijöttem, otthagytam őket, és elmentem a kamrába, lefeküdtem. Úgy egy óra után elmentem a fürdőbe, levetkeztem és mosakodtam. Amikor javában mosakodtam, bejön a lány, megáll az ajtónál, és mutatja, hogy menjek fel a fekvőhelyre. Úgyis felmentem volna, hogy takarva legyek előle. Amikor ott feküdtem hasra, a lány felfog egy csomó nyírfagallyat, és azzal veregeti a testemet sarkamtól a fejemig. Amikor már megelégedett, kiment. Én is lejöttem, felöltöztem, és bementem vacsorálni. Már az asztalon el volt készítve a sok teás edény, de csak tea és kenyér.

Vasárnap húsleves volt. Volt egy nagy fakanál, akivel levest szedtünk. Ha vizet ittunk, ugyanavval ittunk. Amikor merek bele, tele van a víz teteje faggyúval. Kint a mezőben, amikor már nem volt kása, belemerítette a hordóba a tálát, leterítette a pokrócot, rátette a vizet, megsózta, kenyeret aprított bele. Amikor ezzel készen volt, hánnya a keresztet magára. Én csak néztem, mi lesz most. Azt mondja az orosz: „Stefan, kusaty.” Ekkor kiesett a szememből a könnyű, a haza jutott eszembe. Minálunk a sertésnek mondják, hogy *kuss*, itt meg az embernek. „No, István, egyél”, annyit tesz, de nekem rosszul esett, ez a szó, hogy *kusaty*.

Vasárnap délután elévettem az imakönyvemet, és imádkoztam. Kijön az asszony a házból, megáll előttem, felfogja a szoknyáját, egész a nyakába, és ott vizel, egész szemé-

⁶ teát ittunk

remtette kivan. Én elfordultam, attól a naptól megutáltam az orosz nőket. Este behívnak vacsorálni, megvacsorálunk. Én vettem a kulacsomat, telemertem vízzel, úgy ittam. Gondolkoztam, hogy hogyan kellene a kosztot segíteni. Éjjel, mikor már mindenki aludt, én felkeltem, kimentem az udvarra, megfogtam egy juhot, zsineget húztam a nyakára, felakasztottam a fára. Későbbben levettem a fáról, a zsineget kivettem a nyakából, bedobtam a többi közé. Elmentem és aludtam tovább, mintha semmisem történt volna. Reggel hajtja a gazda a juhokat ki a nyájra, nagyot néz, hogy egy meg van dögölve. Amikor már elvégzett mindent, eljött és felköltött. „Gyere csak, Stepan.”

Elmegyek. Már akkor a juh meg van nyúzza. Kapát és ásót ad a kezembe, hogy ássam el a megnyúzott juhot. Én mutattam, hogy én megeszem, nem kell ásni, de ő nem értette, hogy mit akarok. Elhívatott egy régi foglyot, a negyedik szomszédban lakott. Eljön, kezeli, kérdi, mikor fogtak el, én mondtam, hogy e hó 5-én. Mi újság odahaza, satöbbi. Amikor kielégítettem a kívánságát, akkor kezdi, hogy mit akarok ezzel a juhval. „Mit akarok? Hát megenni.” „De hiszen ez megdöglött, a muszka nem teszi a fazekába, mert itt a dögöt nem eszik meg.” „Hiszen ez nem döglött meg, én fojtottam meg. De a gazdának ne mondja meg, meguntam ezt a kotyvalékot, amit itt adnak enni. Kérdezi a gazdám, hogy mit akarok, mért nem ásom el a juhot. Ő megeszi, azt mondja. Ez csaj a fejét csavarja, és otthagytok kettőnket. Beszélgettünk egyet s mást, „később eljövök” mondja, és elment. Én meg hozzáfogtam, a juhot felbontottam, kivettem a belét, kértem fazekat, kerestek egy régi edényt, ezt kisúroltam, és belevágtam a húst. Kértem krumplit, hagymát, sót, csináltam olyan gulyásost, hogy a főispán is megehetne volna. Az orosz csak nézett, amint falatoztam. János is eljött délután hozzám, ő is evett belőle, a muszka sem állhatta, megkóstolta, azt mondta, nagyon jó. Másnap az egész családnak kellett főznom. Attól a naptól jó kosztom volt. Hát amikor sztrapacskát és metélkét csináltam túróval, nem győztek eleget enni belőle.

Itt voltam öt hétig. Nagyon meguntam, mivel nem tudtam beszélni velek. Meg akartam szokni, de nem tudtam. Gondolkoztam, hogyan kellene innen megmenekülni. Betegnek tettem magamat, feküdtem. Orvost hívtak, ez adott valami cseppeket. Én kiöntöttem, amikor nem voltak odabent, és vizet töltöttem az orvosság helyébe. Amikor odabent voltak, felfogtam az üveget, és megittam mind. Ekkor elkezdtem ordítani, hánykolódni. Elhívták megint Jánost tolmácsnak. Kérdezték, mim fáj. „Mindenem, már nemsokára meghalok, ha nem visznek kórházba. Mondja meg nekik, János!” De a muszka nem akart bevinni. Ekkor egy kis dohányt lenyeltem. Ettől kezdtem ökrendeni⁷. Most már befogott az orosz, és bevitt Buzulukba az uprevára⁸. Itt elmentem maródira⁹, három nap múlva kiadtak munkára más oroszhoz, adtak egy üveg orvosságot az útra, és elvittek vagy 60 kilométerre, Burofkára.

3.

Amint hazaértünk az új gazdámhoz, itt jó fogadtatásban részesültem. Hozták az asztalra a sült húst meg a csáját. Csája után dinnye. Másnap kimentünk szántani hat lóval.

⁷ öklendezni

⁸ parancsnokságra, elöljáróságra

⁹ betegállományba

Soha nem szántottam, de az volt a szerencsém, hogy csak fel kellett ülni az ülésre, a váltót lenyomni, az eke már a földben volt, így könnyen ment a szántás. Itt is egy hétig kint voltunk, kenyéren és sós halon kívül egyéb nem volt. Én csak kenyeret ettem. Szombaton hazamegyünk, na, most jóllakok, gondoltam magamban. De csalódtam, mert csak csája volt és kenyér.

Vasárnap reggel vágják a sok tyúkot, no, gondoltam, máma jó ebédem lesz. Igen ám, engem kiküldtek a lóval legeltetni, adtak kenyeret és sós halat, már akkor elment a kedvem. No de nem baj, majd este lesz jó vacsora, gondoltam magamban. Ahol legeltettem, volt egy fészter, én bementem, egy jót aludtam. Éppen estefeled volt az idő, amikor felébredtem, megfogtam a lovakat és hazavezettem. Behívna vacsorálni, hát csája és kenyér van vacsorára. Nohát, innen el kell szöknöm, ha törik, ha szakad is, én halon meg csáján nem leszek. Reggel oszt mondtam, hogy tovább nem leszek, mert nem bírom ki éhen, de a muszka nem akart elereszteni. Ők bementek a házba, én meg nekimentem az erdőnek. Az erdőben felfelé mentem. Amikor felértem a hegyre, onnan beláttam a falunkba. Láttam, hogy a gazdám befog a kétkerekű taligába, elindult arrafelé, amerre mink jöttünk ide. Én meg az ellenkező irányba mentem. Volt nálam 20 kopek meg a hátizsákom, kenyértarisznya. Vágtam jó botot, és mentem dél felé.

Két nap és két éjjel voltam már az erdőben, de nem találkoztam senkivel sem. Harmadik nap megyek, hallok valami csörgést. Megállok, hallgatózok, mi lehetett. De nem sokáig kellett várnom, jön szembe rám egy nagy farkas. Megáll, én is megállok. Farkaszemet nézünk egymással. A szájában egy nagy nyúl. Egyszer nekiindult és elszaladt. Én meg mentem tovább. Ezen a napon találkoztam egy oroszral. Megállítom, mert kocsival volt, kérdeztem, messze van-e még Buzuluk. „Dalóka”, mondja, hogy messze van. Én mentem tovább. A völgyben láttam házakat, arrafelé tartottam.

Szerencsére jött egy magyar fogoly, köszönök neki: „Jó napot, földi!” „Adjon Isten. Hová megyen?” „Szökök, mert rossz helyem volt. Otthagytam a gazdát.” „Hát ha itt el tud menni a faluból, akkor bátran mehet, mert itt vannak rendőrök, akik miránk vigyáznak. De amott jön éppen lóháton a parancsnokuk. Adja ide a hátizsákját meg a tarisznyát a kocsiba, meg maga is üljön fel, így nem veszi észre, hogy szökik.” Úgy is tettem, a rendőrpapancsnok elmellőzött, mink köszöntünk neki. Megállottam egy bolt előtt, vettem egy pakli mahorkát, hozzája papírt, egy skatula gyufát. A földi kenyeret adott, és kivitt a másik végére a falnak. Itt elköszöntem tőle, és továbbmentem. Még mindig az erdőn mentem.

Éjjel lefeküdtem egy bokor mellé, már korán reggel indultam. Összeviszta öt napig mentem az erdőben. Egy este úgy 6 óra felé hallom, hogy magyarul beszélnek. Arra tartok, ott van egy barakk. A tűz meg ég, körülötte emberek ülnek. Odamegyek, látom, hogy mind fogoly. Köszönök. „Jó estét, földi.” „Adjon Isten. Honnan jön?” „Magam sem tudom. Ki voltam adva egy gazdához, már egy hete múlt, de enni nem adtak, csak az a kutya sóshal meg csája. Ezen én nem bírok dolgozni, hát elszöktem, szeretnék bemenni Buzulukba.” „Hát az még ide messze van!” „Nem bánom, de már én odamegyek, mert onnan vagyok kiadva. Meghálhatnék-e az éjjel itt? Már eleget háltam a szabad ég alatt.” „Hogyne hálhatna meg, földi!”

Mindjárt adtak kását, de olyan keserű volt, mint a mérge. Hoztak kenyeret is, jóllaktam. Azután beszélgettünk. Később jön egy magyar paraszt, súgja, hogy a román betelefonál a rendőrségre, hogy itt van egy szökevény fogoly. „Kedves földi, menjen tovább, mert még éjjel itt lesznek a lovas rendőrök, magát elviszik és megverik. Maga csak mindenütt ezen az úton menjen. Három kilométerre van egy láger, ott tiszta magyarok vannak, maga ott lehet békéig. De ne ezen az úton induljon, hanem jobb felé, így tévútra vezet a román.” Ez volt a parancsnokuk. Úgy is tettem. Jobb felé indultam, mentem jó darabig, azután kifordultam balra a rendes útra, azon haladtam. Körülbelül fél 11 óra lehetett, ahogy megyek, füttyülést hallottam, mégpedig magyar nótát. „Hideg szél fúj, édesanyám, hozza ki a kendőm,” ezt füttyülte. Én odakiáltok: „Halló, magyarok vannak ott?” „Mink magyarok vagyunk. Hát maga honnan jön?” „Szökök, már hatodik napja jövök ezen az elátkozott erdőn.” „Jöjjön ide!”, azt kiáltja.

Én arra fordultam, de nagyon sötét volt. Ahogy megyek, nagyon sűrű volt, alig tudtam menni. Egyszer azon veszem magam észre, hogy az egyik lábam a vízbe ért, de fenekét nem érte a lábam. Odakiáltok: „Hiszen itt víz van! Nem lehet odamenni!” „Dehogynem, csak jöjjön az úton mindenütt, ott talál egy hidat.” Kimentem az útra. Amikor már a hídra értem, a földi a hídon várt. „Honnan jön, földi?” „Igazán nem tudom a falunak a nevét, mert csak egy hétig voltam nála. Enni nem adott, csak sós halat meg csáját, ezen csak nem dolgozok neki.” „Mikor fogták el?” „Most, ebben az évben, július 5-én.” „Akkor maga még itt újonc. Jöjjön a konyhára, legalább eszik valamit.”

Bemegyek, ott kártyáznak vagy öt-en. Kérdezik, hogy odahaza van-e nagy szomorúság, gyászolják-e az elesetteket. Nincsen ott szomorúság, mondom, sőt ellenkezőleg van, férjhez mennek, házasodnak, a hadiasszony a cigány elé áll és ezt húztatja: „Húzd rá, cigány, kapom a segélyt!” „Hát így becsülik meg azokat a hadfiakat, akik a hazáért harcoltak!” zúgták mindnyájan. „Hogy engedheti meg a hatóság?” Kérdezik, hová való vagyok. „Rimaszécsi születés vagyok. Gömör megyei.” „Gézának földije”, felelték mindnyájan. Ezek famunkán voltak négyszázan Holtubankán. Ezeknek az embereknek Szarvas Géza volt a parancsnokjuk. Mindjárt adtak kását, mert Oroszországban a kása a fő. Nem nagyon esett jól, mert nem voltam éhes. Még egy kicsit beszélgettünk. Én egy sarokban lefeküdtem, ők tovább kártyáztak.

4.

Reggel még én fekvőtem, amikor hallom, hogy valaki kérdi, hol van az a fogoly, aki az éjjel jött, szeretne vele beszélni. A szakács rám mutatott: „Ott fekszik a sarokban, költse fel.” „Nem kell bántani, hadd pihenjen, messziről jött, ki van fáradva, ki tudja, mikor hált fedél alatt. Ha felkel, üzenjen, itt leszek a négyes barakknál.” Amikor elment, én felkeltem, megmosakodtam. Éppen fésülködtem, amikor bejött Géza. „Jó reggelt, földi! Hogy aludt?” „Elég jól.” „Honnan való maga, földi?” „Én rimaszécsi születés vagyok, de Várgedéből rukkoltam be, mert ott voltam Szabó Lászlónál kertész, amikor kiűtött a háború.” „Nohát, földikém, csakhogy idejött! Innen már nem megy el, míg haza nem megyünk.” „De én itt nem lehetek, be kell mennem Buzulukba, mert én odatartozok. Meg nem is tudnék én itt mit csinálni.” „Dehogynem! A szakácsnak segít fát vágni, vizet hozni, meg amit tud neki segíteni, mert aki mellette volt, megbetegedett, elvitték a kór-

házba, talán jobban sem lesz.” „Jó, én nem bánom. De fizetést kapok-e?” „Hogyne kapna! Jöjjön velem az én barakkomba reggelire.”

Bementem, ez egy nagy barakk volt, száz ember volt benne, kiabáltak „Isten hozta, Isten hozta!” Géza meg fogta a karomat, és az asztalhoz húzott. Olajba pirított kenyeret ettünk, utána tea volt pálinkával. Jóllaktunk. Géza kiment a munkásokhoz, én ottmaradtam a szakács mellett. Elérkezett vasárnap, az alerdész megtudta, hogy egy szökött fogoly van a munkások között, mégpedig kertész. Elhívatott, tolmáccsal beszélgettünk, hogy csinálhatnék én neki egy szép kertet. Azt mondtam Gézának: „Én megcsinálom, ha maguk nem haragudnak érte.” „Mink hogy haragudnánk? Inkább örülünk, mert az erdész úr is fogja magát pártolni.” „Rendben van. Mondja meg neki, hogy én megcsinálom neki a kertet, ha be nem jelent, hogy itt vagyok. Az erdész elnevette magát: „Inkább örülök, hogy egy *szadovnyik*, egy kertész került ide!”

Ezzel visszamentünk a barakkba. Volt itt egy alföldi ember, Gyurinak hívták, szépen tudott citerázni, volt olyan muri! Denaturált szeszt égettek ki pálinkának, ezt itták, én is megkóstoltam, de nem jó volt, én nem ittam. Ezek meg táncoltak. Amikor a táncnak vége volt, elkezdtek adakozni. Mindenki adott egy fél rubelt. 200 rubelt adtak nekem. Én nem akartam elfogadni, de erővel a zsebembe tették, így nekem is volt pénzem. Tegnapelőtt még egy kopekem sem volt, most 200 rubelem van. Burzsuj vagyok! Azt mondta Géza: „Csak tegye el, kedves földikém, nekünk van pénzünk. Ezután minden napra kap 50 kopeket, az alerdész úr is ad valamennyit. Jó ember, szereti a foglyokat.” Az esték méssével végződtek.

Itt töltöttem két hónapot. Két hónap múlva azt mondom Gézának: „Földi, én elmegyek. Ez a Balog József már régen hív, hogy menjek hozzá.” „Nézze, földi, ez egy bolondos ember, amit máma mond, holnap már bánja. Még mellé jár őhozá egy nő, az erdész úr cselédje, erre meg nagyon féltékeny. Maga nem lenne vele egy hétig sem!” Ráhallgattam, és ottmaradtam tovább. Én még aznap elmentem az erdészhez, az ablak alatt csináltam egy szép parkot. Így nézett ki a virágoskert:

Amikor készen voltam, kijött az erdész a feleségével, majd kiugrottak a bőrükből. 100 rubelt adott az erdész, a felesége szintén 100 rubelt adott. Egy hét múlva lejött a főerdész. Ott nézik sokáig. Később hívatnak, a főerdész végignéz rajtam, szól hozzám, de én csak néztem, mint a borjú az új kapura. Az alerdész elhívatta Gézát tolmácsnak. Azt kérdezi, csinálnék-e neki is egy virágoskertet. Azt mondom, csinálhatok majd tavasszal, most már vetnek télire, itt is csak azért csináltam, hogy azt ne higgyék, hogy nem kertész vagyok.

Így elhalasztottam a jövő tavaszra. Másnap bementem Pistyánkába dohányt vásárolni. Amint ott járkálok a városban, találkozom egy századbelimmal, Kós Jánossal. „Szervusz, földi!” „Szervusz. Hogy van János? Hol jár?” „Én itt lakok Pistyánkán egy orosz nőnél. „Van-e jó dolga?” „Nekem olyan dolgom van, hogy odahaza nem volt olyan dolgom soha. Most vőlegény vagyok, egy szép lányt veszek el feleségül. Olyan kedves. Jöjjön csak nálunk, majd meglátja, milyen kedves!” „Nem sok időm van, mert én dohányt jöttem vásárolni.” „Sokat visz-e?” „Én nem tudom, írás van nálam, ez meg oroszul van írva.”

Elmentem Jánossal. Amikor már közeledtünk, előnkbe jött a lány. Köszön: „Drasztutye.” „Drasztutye”, fogadtam. Kezet fog, kérdi: „Kak gyele? Hogy vagy?” „Harasó. Jól.” Ennyit már tudtam beszélni oroszul. Elég csinos volt, a szeme fekete, mint a bogár. A fogai a gyöngyhöz hasonlított. Az arca akár a piros rózsa. Csak testállása nem volt, úgy nézett ki, mint akinek se apja, se anyja nincsen, mert az orosz parasztlányok nem tudnak öltözködni. Ez meg falura való volt, csak bejött Jánost meglátogatni.

„János, te”, szólítottam meg, amikor a lány elment a kocsijához, „szépnek szép Ancsurka, de a ruházata nem szép. Mért nem mondd meg neki, hogy egy kicsit csinosabban öltözködjön? És te tisztában vagy vele, hogy szeret-e? Mert az orosz nők nekem nem tetszenek.” „Miért?” kérdi. Elmondtam neki, ami velem történt a fürdőben. Erre János elnevette magát, hogy ő is ugyanúgy volt ezzel a lánnyal. Most meg már állapotos. „Akkor meg hagyd itt, te még fiatal vagy, reménylem, haza számítász menni.” „Persze, hogy haza!” „No, látod! Haza csak nem mégy harmad magaddal.” „Eszembe sincs hazavinni, de míg itt vagyok, jó lesz nekem.” Ekkorra már Ancsurka visszajött, kérdi, hogy mit beszélünk. Hazai dolgokat, mondta János. A lány hozzátörleszkedett, én meg elköszöntem tőlük. Bementem a lafkába¹⁰, négy zsák dohányt adtak, feltettem a kocsiba, és hazahajtottam. Átadtam Gézának, ő széjjelosztotta az emberek között. Én is kaptam 10 pakli mahorkát, papírt és 2 font leveles dohányt.

Október 4-én Gézáért beküldött a főerdész, hogy menjen ki őhöz egy kis megbeszélnivalója volna vele. Géza felült egy tevére, és elment a küldönccel. Az erdész már várta. Kimentek az erdőbe, ott az erdész azt mondta: „Nézze, Géza, én holnapután elutazok Moszkvába. Amíg onnan haza nem jövök, addig maga itt fog lenni éjjel-nappal.” „Erdész úr, van nekem egy jóemberem, azt szeretném, ha eljöhetne.” „Annál jobb, ha többen lesznek. Ott vannak a fegyverek a dolgozószobámba. Legyen nálok mindig, mert itt mindenféle nép járkál. Ha erőszakoskodik, lőjék le!”

Géza visszajött, és elmonda, hogy mit végzett. Én örültem, hogy most meglátom, milyen az orosz berendezkedése. Géza átment az erdészhez, megmonda, hogy mink ketten elmegyünk a főerdészhez. Mink másnap elmentünk a főerdész lakására. Már az erdész várakozott ránk, már ők fel voltak öltözve. „Na, aztán jól vigyázzanak, valami baj ne legyen a háznál!” Ők azután elmentek, mink bementünk, a szobákat átnéztük, két fegyvert leakasztottunk a szegről, úgy járkáltunk a többi szobákban. Bementünk az ebédlőbe, ott nézegettem. Fordulok hátra, amerre Géza volt. Látom, hogy levelet olvas. Az olvasás közben hol elsápad, hol elveresedik. Én figyeltem egy darabig. Később nagyon levertnek láttam, amióta azt a levelet olvasta. Elmentem és fölvettem azt a levelet, és tovább járkál-

¹⁰ boltba

tunk. De itt egy párnát vagy dunnát nem láttunk, paplan az volt, hanem medvebőr, tigris, vaddisznó meg másféle bőrök, szebbnél szebbek. Hát még a sok madárcák kitömve! Kígyó is volt, olyan nagy, hogy állatseregletben sem láttam, 17 méter hosszú volt. Egész állatbőr sereglet volt! A levél így szólt:

Kelt Alekszandra, 1916. október 3-án.

Tisztelt Főerdész úr! Eljött a leszámolás ideje, akire már régen vártam. Emlékszik-e még erdész úr, amikor az édesapámat agyonlőtte, amikor az erdőn dolgozott? Bement a kertjébe, hogy nekünk valami élelmet hozzon, mivel 4 apró gyerekek voltunk, 3 lány, 1 fiú, ez én voltam, akkor voltam 12 éves. Ezeket csak azért írom, hogy emlékezzen arra az elhagyatott árvákra, akiket apátlanul hagyott. Akkor feltettem magamba, hogy az atyámat meghosszszulom. Az édesapám kiadott négy bokor krumplit, ezért lőtte le az édesapámat, minket meg kikergetett az erdőből, ott maradt a sok szenünk. Most éppen jól ütött ki a háború, katonáinktól megszöktem, itt összetoboroztam több ily elkeseredett embereket. Van közöttünk vojna pleni is, vagyis hadifogoly, nem sokára tiszteletemet teszem.

Ivanovics Petra”

Géza nekem a levél tartalmáról nem szólt semmit sem, de nekem feltűnt a viselkedése. Ő mindig az ablakokat vizsgálta. Este az ajtókat gondosan bereteseltük, az ablakokat befüggönyöztük, úgyannyira, hogy nem lehetett belátni rajta. Eljött a reggel, nem volt semmi különös. Eljött a második, harmadik reggel, nem történt semmi különös. Már Géza sem volt olyan ideges. Negyedik este, úgy 11 óra tájban hallottuk, hogy valami székér zörög az úton, de a csörgés megszűnt, mink gondolkodtunk, hogy miért állott meg a székér.

Kis idő múlva zörgetnek az ablakon. Géza kiszól, hogy ki az, mi kell. Ezek azt mondják: „A báró meghalt, a burofkai báró, és Pétervárra akarjuk szállítani. De már késő van, hogy az állomásra mennénk, itt hagynánk reggelig. Reggel eljőnnénk, és tovább vinnénk.” Rám néz Géza, és elmondja nekem, hogy mi van, be engedjük-e hozni a halottat. De egyúttal elmondta a levél tartalmát is, mert ő jól tudott olvasni is oroszul. Én erre azt mondtam: „Nem, Géza, ne engedjünk senkit! Hanem vegyük be az ebédlő ablakon, az elég nagy arra, hogy betérjen rajta.” De nem tudtuk bevenni, mert nagyon nagy volt, úgy nézett ki, mint mikor a rendes koporsó tokban van. Dupla koporsó. Azt mondja Géza, fogjuk fel a puskát, úgy engedjük behozni. Úgy is történt. Kinyitottam az ajtót, négy orosz hozta be a házba, itt letették, és már mentek is nagy hálálkodva.

Mink bezártuk az ajtót. És nézem a koporsót, egyszerű deszkából volt. Azt mondom én Gézának: „Nem furcsa, hogy ezt a koporsót Pétervárra szállítják, és semmi címzés nincs rajta. Ha vonaton akarják szállítani, úgy kellene lenni címnek rajta.” „Biztosan a hozzátartozói majd utána jönnek, azok adják fel a vonatra.” Ebben maradtunk. Mink leültünk, és ki-ki a maga gondjaival volt elfoglalva. Úgy egy óra múlva, ahogy nézem a koporsót, egyszer csak kezd a koporsónak emelkedni a teteje. Megborzadtam, a hideg végigszaladt rajtam. Megtaszítom Gézát, és megfenyegetem, hogy ne szóljon, mert ő szundikált. Súgom neki, hogy mit láttam. „Aj, hogy lehetne az, hogy a koporsó teteje emelkedne?!” Elmentünk a koporsóhoz, próbáljuk leemelni a tetejét, de meg sem mozdult. „Álmodott maga, földi!” „Lehet”, feleltem. De én nyughatatlan voltam.

Géza nemsokára elszundikált. De én nem tudtam aludni, csak néztem a koporsót. Egyszer mintha valami kaparászna a koporsóban. Fogom a puskámat. Amíg én a puská-

mat felfogtam és Gézára néztem, addig már a halottnak a koporsófedél között volt a keze. Én mindjárt ráugrottam a koporsó tetejére, már akkor Géza is felébredt. „Mi az, földi?” „Nem látja-e a koporsó között a kezét? Már egészen kint van a keze feje! Mondtam, hogy mozog a teteje, de maga nem hitte. Most mit csinálunk?” A halott meg jajgatott, mert a keze oda volt szorulva a koporsó nyílása közé. „Jöjjön le a koporsó tetejéről!” De már akkor a puská csöve a koporsónak volt szegezve, én leugrottam, én is a koporsónak szegeztem a puskám csövét. Géza rákiáltott a koporsóban levő, halottnak vélt emberre: „Gyere ki, mert agyonlőlek!”

Az orosz letaszította a koporsófedeleket, és kijött egy szakállas muszka. Mink a puskát feléje tartottuk. Géza aztán megkötözte a kezét, lábát. Lefektettük egy medvebőrre, megnéztük a koporsó belsejét. A koporsó teteje négy kapoccsal volt ellátva, úgy, hogy belülről be lehetett kapcsolni, hogy fel ne tudják kívülről emelni a fedelét. Volt benne egy revolver és egy három élű tör és kötelek, amivel az erdészt meg akarták kötni. Kérdezi Géza, mit akartak ezzel a koporsóval elérni. A foglyunk megszólalt: „Az erdészt akarjuk megkínozni. Tik pedig menjetek el innen, mert engemet hiába kötöztetek meg, 3 órákor eljönnek a többiek, mink vagyunk százharmincan, mink nem titeket akarunk bántani, mink csak a főerdészt.”

Azt mondom én Gézának, én elmegyek az alerdész úrhoz, befogok a kétkerekű kocsiba, és felzavarom a mi embereinket is. Két kilométerre volt egymáshoz a két lak. Úgy is volt, én elmentem, de alig értem a barakkokhoz elkiáltottam magamat: „Tűz van, tűz van!” Néhányan odajönnek hozzám a hadifoglyok, kérdezik: „Mi van, földi?” Én elmondtam, mi van. Ezek fölugráltak mindnyájan. Az alerdész kinéz az ablakon, hogy mi van ott: „Mit lármáztok? Miért nem feküdtök le?” Elmondják neki a hadifoglyok, hogy mi történt a főerdész lakásán. Az erdész rögtön felöltözött, egy néhány fogolynak fegyvert adott, és ezzel elindultunk négyszázan, csak négy ember maradt odahaza. Sokat szaladtunk. Amikor már közeledtünk, hallottuk a lövöldözést. Mink széjjel mentünk, hogy bekerítjük a merénylőket, de ezek derekasán harcoltak. De mink többen voltunk, bekerítettük és lőttük őket. Sokat lelőttünk, sokan megmenekültek, a sebesültek agyonlőtték magukat, így nem sikerült élve elfogni őket. Amikor bemegyünk a lakásba, Géza ott ül a halott mellett. Mert azt a muszkát agyonlőtte, akit megkötözött. „Miért lőtte agyon azt a banditát?” kérdi az alerdész. „Azért mert a kötelekből megszabadította a kezét valahogy s rám támadt. Én kénytelen voltam lelőni.”

Amíg az erdészrel beszélgettünk, kívülről nagy láрма hangzott be. Kimegy az erdész, hogy megtudja a láрма okát. Hat oroszot hajtanak a hadifoglyok. „Hát ezeket hol fogták?” kérdi az erdész. „Ezeket, erdész úr, a ház körül csíptük el. Fel akarták gyűjtani a házat. Itt van a sok petróleumos rongy, tessék nézni!” Ekkor egy nagy csomó petróleumos rongyot tett le a földre az egyik emberünk. A hat haramiát megkötözték, és elvitték Hol tubankára, az alerdész lakására, ott bezárták egy lakásba, míg a főerdész úr haza nem jön. Harmadnapra hazajött.

Mink Gézával még mindig ott voltunk, amikor hazaérkezett. Kérdezte, mi újság. Géza elmondja neki, hogy mi történt. Amint meglátja a koporsót csak nagyot nézett, nem kellett volna betenni a koporsót. Vitték volna vissza, azt mondja a főerdész: „Hát a

hat betyár hol van?” „Holtubankán”, feleli Géza. „Na, akkor rögtön elmegyünk Holtubankába.” Befogott a szolgálja, és mi hárman elmentünk, a szolga ottmaradt. Bemegyünk az alerdészhez, eléhozzák a hat betyárt. „Tik vagytok-e azok a jóemberek?” De a hat ember nem szólt semmit sem. „Kik vagytok, és miért akartatok engemet meggyilkolni?” Megmondott a levél mindent”, azt mondta az egyik orosz. „De ki bérelt fel titeket?” „Ivanovics Petro, aki a koporsóban volt.” „Úgy hát az volt a Petro. Ő már megkapta a magáét. Titeket pedig behajtottunk Szamarába”, azt mondta nekik a főerdész.

Ezzel otthagytuk mi Gézával. Mink heten kaptunk 100-100 rubelt, a többiek 300 rubelt. Ebből csaptunk olya murit, olyanok voltunk, mint a malacok, két nap, két éjjel feszt mulattunk. 50 darab birkát vettünk. Ittunk, ettünk a halott bőrére. A hat embert elkísérték Szamarába, hogy ott mi történt velük, nem tudom.

5.

Két hétre az összes hadifoglyot elvitték Holtubankából más munkára. Volt még ott hat hadifogoly, de ezek nem ahhoz tartoztak. Ezeket egy terpentín-gyáros hozatta ki a lágerből, fenyőfa tuskót szedtek, akikből terpentint főztek vagy égettek, nem tudom, csak annyit tudok, hogy terpentint csináltak belőle. Azt mondom én Gézának: „Én nem megyek be magokkal, mert a nevem úgy sincs a maguk listáján, hanem én itt maradok a tuskókkal, már úgysis széjjelosztanának minket egymástól.” „Jól van, földikém, én nem bánom. Lehet, hogy jó dolga lesz itt, mert itt lehet keresni.”

Elbúcsúztunk egymástól, én elmentem Balog Józsefhez, ez magába volt, azért hítt mindig magához. Első nap 3 kub¹¹ fát csináltunk, 6 rubel 50 kopeket fizettek egy kub fától. Hozzáfogtunk 2 hétig. Két hét alatt csináltunk 36 kub fát, kaptunk érte 234 rubelt. Én ebből 117 rubelt kaptam. Két nap pihentem én is, meg Balog is, azután dolgoztunk rendszeren minden nap. Két hétre rá azt mondja Balog bácsi: „Salyabó úr, van itt az erdész úrnál egy lány, én el akarom hozni ide a barakkunkba, legalább lesz, aki főz meg mos ránk.” „Én nem bánom, Balog bácsi, majd én csinálok magamnak egy külön barakkot, és én ott fogok lakni.” „Jó, én is segítek magának.”

Három nap [alatt] készen volt a lakásom. Behordtam a betyárbútoromat. Csináltam bele sparthét¹², egy asztalt, egy lócát és egy ágyat. Megvolt a berendezés. Két nap múlva csakugyan elhozta az orosz nőt minden holmijával. No, de attól a naptól nem ment sehogy sem a dolog. Hiába mondtam, hogy „Balog bácsi, menjünk már dolgozni, ne hanyéljunk”, ő nem jött, én meg még nem tudtam jól oroszul beszélni. Tudtam már valahogy, mert a foglyok tanítottak, de nem mertem beszélni az oroszokkal. Meg nem is ide tartoztam, hát nem mehettem dolgozni. Hanem volt még egy másik parti¹³ is, itt ötven voltak. Kimentem hozzájuk és elmondtam, hogy Balog megházasodott, azóta nem akar dolgozni, én kénytelen vagyok bemenni az uprevára Buzulukba. „Nem úgy, földi”, mondják mindnyájan, „kijön hozzánk, ha akar magában dolgozik, ha pedig akar, velünk is dolgozhat.” „Hát akkor kijövök, dolgozzunk együtt, ha megengedik.”

Másnap kimentem hozzájuk.

¹¹ köbméter

¹² főzőhelyet

¹³ munkacsoport

Akkor nem dolgoztunk, elmondták, hogy Balog övelek dolgozott, de egy kicsit szélsőséges. Amikor dolgozik, ugyancsak dolgozik egy hétig, kettőig. De azután egy darabig nem dolgozik, azért ment külön tőlük. Most magába úgy dolgozik, ahogy akar. „Mink azóta nyugodtan dolgozunk”, [mondták]. „Magának, földi, úgy sem lett volna már ott jó, mert ő féltette a feleségét.” „No, éntőlem ellehetnek az orosz nők, én megutáltam őket, amikor a fürdőbe voltam az első gazdámnál.” „Hogy volt ott, mi volt ott, hogy annyira megutálta őket? Valaminek történni kellett.” Elmondtam aztán, ami a fürdőben történt velem. „Ilyenek az orosz nők.” „Én nem bánom, akármilyenek, de ez minálunk nem fordul elő. Azt hiszik, hogy mi, magyarok bolondok vagyunk, mert csak olyanokkal szoktak úgy csinálni. Pedig ebben tévednek, mert megfordítva van.” Akkor az egyik földi bejön, azt mondja, készen van az ebéd, ez véget vetett a beszélgetésnek. Húsleves tésztával és grenadírmars volt az ebéd. Megebédeltünk, és én elmentem haza.

Amint bemegyek Baloghoz, nem volt odahaza, csak az asszony. Kértem tőle, hol van Balog. A vállát rántotta fel, hogy ő nem tudja. Én kimentem a magam lakásába. Kis idő múlva bejön az orosz nő, leül és elkezd sírni. Én nem szóltam semmit sem, kimentem, nem akartam a kellemetlenséget. Nemsokára megjött Balog József. Azt mondom neki: „Balogh bácsi, én holnap elmegyek innen.” „El?” „Igen.” „Hát ha nem akar itt maradni, megfogni nem foghatom.” Összeszámoltunk, nekem még járt 113 rubel. Amikor a zsebemben éreztem a pénzemet, könnyebben éreztem magamat. Összeszedtem a betyárbútoromat, és elmentem az új kvartélyra. Itt aztán ment a dolog. Egy ember odahaza maradt főzni, mink pedig kimentünk dolgozni.

Télbe, ha kifordítottunk egy-egy tuskót, a tuskó tövébe tíz-tizenkét kígyó csüngött, mintha kötelek lógnának a tuskó tövéből. De decemberben már nem lehetett földmunkát végezni, odahaza ültünk. Egy hét múlva azt mondom a többinek: „Hallják-e emberek, én nem lehetek itt. Ki tudja, mikor lehet ismét dolgozni. Én bemegyek Buzulukba, úgyis úgy hallani, hogy a hadifoglyokat kicserélik. Hátha hazamehetek.” „Ahogy akarja, mert minket, amíg be nem visznek, mink nem mehetünk be, mivel ide vagyunk osztva.” Egy hét múlva kijött az erdőre egy orosz szénért. Éppen mellettünk volt a szénégető tanya. Azt mondom az oroszoknak, nem vinne-e be Buzulukba, mert oda szállította a faszenet. „Beviszem egy rubelért”, azt mondta a muszka. Én is tudtam már oroszul. „Jó”, mondtam, „de csak Buzulukba fizetem ki.” „Ládna, jól van”, feleli az orosz.

Másnap reggel korán elindultunk, de az Isten hideg majd megvett. Olyan hideg volt, hogy az erdőbe úgy ropogtak, mintha egy szakasz katonaság lövöldözne. Nem ültünk a szekéren, mert megfagyunk volna, a lovakon jégcsapok lógtak, ahogy meg voltak izzadva. Éjjel 11 órára értünk Buzulukba. Itt bementem egy csásás házba, akit az orosz mutatott, hogy itt jó melegen lehetek reggelig. A szekerest kifizettem, ő elment, én bementem a csásás házba. Felfeküdtem a kemence tetejére, aludtam reggelig. Itt kellett 10 kopeket fizetni a szállásért. Összeszedtem magam, és bementem az upravára. Itt behívtak az irodába. Éppen a nacsányik¹⁴ volt az irodába. Kérdezi, hogy hol voltam munkán. Én úgy tettem, mintha nem tudtam volna oroszul. Behívták Pongrácz urat, ez budapesti volt, önkéntes, ez volt a tolmács. Kérdezi, hol voltam, milyen községben. „Én nem tudom, hogy

¹⁴ főnök, parancsnok

híják azt a falut”, [feleltem], „ott voltam augusztustól mostanáig. De nem adott [a gazda] egy kopeket sem, se ruhát, ilyen ruhába jártunk az erdőbe, majd megfagytam.” A nacsányik beírta a nevemet, és kiküldött a barakkba. Innen jártam barakkmunkára.

6.

Egyszer elmentem fát vágni egy orvoshoz. Ez behítt reggelizni, egy pohár italt adott, olyan volt, mint itt a rosztopcsin¹⁵ rummal. Még ilyen italt Oroszországba nem ittam. Eljött a karácsony, kapott minden egyes hadifogoly tetőtől talpig ruhát a vereskeresztől, de csak aki itt, a barakkban volt. Egy rubelt, 5 darab cigarettát, füget és 1 font fehér kenyeret kaptunk. Újévre – 1917 – kaptunk az oroszról egy font cukrot, fél font csáját, fél font fehér kenyeret, két font füstölt halat. Ezért el kellett menni a Szamara folyóhoz havat hányni, hogy a szánkák tudjanak járni, mert igen nagy hó volt. Egy bajtársunknak a füle lefagyott, amint megdörzsölte, leesett mind a két füle.

Február 2-án kiadtak munkára egy báróhoz. Ez bent lakott Buzulukba, a tanyája ide 60 kilométerre volt, kilencünket vittek oda. Szánkán mentünk. Olyan hideg volt, amikor a kufferemet felnyitottam, a poloska mind meg volt fagyva a ruhánk között. Amint a tanyára érkeztünk, a Prikáns ispán már várt minket meleg házzal és meleg káposztalevessel. De olyan volt a leves, hogy sokat mondok, ha tíz szál káposzta volt benne. Egymást lökdöstük, hogy jó-e. Olyan íze volt, mint a meleg víznek.

Egy kicsit elbeszélgettünk, volt neki egy ágyasa, az pedig csak úgy kacsingatott ránk. Gondoltam, hogy itt ebből még baj lesz, mert közöttünk sok a fiatal. Én kérdeztem, hogy hol fogunk feküdni. Kivezetett minket az ispán egy nagy ronda házba, de olyan hideg volt, mint a jégverem. Mink azt mondtuk, hogy itt most nem lehet feküdni, mivel nincsen fűtve, majd holnap rendbe hozzuk. Ez éjjel pedig hagyjon meghálni a konyhán. „Na ládna, no!” felelte az ispán. Olyan meleg volt odabent mint a fürdő, mégis alig tudtunk átmelegedni.

Reggel elosztott minket munkára, én másodmagammal itató voltam, egy nap én öntöttem a vizet a válóba, másnap a cimborám. Verblúd, vagyis teve volt 132 darab. Tehén, tinó, ökör, borjú volt 471 darab. Ló és csikó 300 darab, és egy bakkecske, összesen 904 darab. Hét ember takarmányozott, ez volt a napi teendőnk. De mink ketten, legjobban megszenvedtünk különösen, aki a vizet öntötte. Mire megittunk, karom vastagságú jégcsap csüngött le róla. Ezt meg kellett szárítani, hogy másnap felvehessük a ruhát. Volt egynek-egynek 2 suba, 2 válinki¹⁶, ez úgy nézett ki, mint itt nálunk a botos, de ez nem hajlott, olyan kemény volt, ha estétől reggelig egy helyben állott volna benne, akkor sem fázott volna meg a lába benne, 2 pár kesztyű, két sapka. De csak nekünk kettőnknek volt két rendbeli itató ruhánk, a többinek egy rendbeli ruha volt. Azért a dologgal meg voltunk elégedve, de a kosztal nem. Egy nap káposztaleves, másnap paplopka, vagyis burgonyaleves. De imitt-amott volt benne egy krumpli, ez is hajas volt, nem hámozták meg a krumplit. Ez a kétfajta kotyvalék volt rendszeren, húst nem láttunk.

Volt közöttünk két román, az öregebb Péter, a legény János. János nagyon szeretett engem, mivel nekem volt citerám, én citeráztam, ő pedig táncolt. Egyszer azt mondja ne-

¹⁵ rozspálinka

¹⁶ posztóból készült, csizmaszerű lábbeli

kem: „Salyabó úr, citerázzon már, hadd táncoljak!” „Nincsen kedvem, János, éhen vagyok.” „Igen, tegnap azt beszélték, hogy ’jól jártunk ezekkel a foglyokkal, minekünk most minden nap hús van, őnekik jó a káposzta meg a *kartócki*, a krumplileves is’. Én elmondtam a többinek ezeket, mink nyolcan összebeszéltünk, a Péter románnal nem tudtunk, hogy mit akarunk.

Délben bementünk ebédelni. Leülünk az asztalhoz, az asszony hozza az ebédet egy tálban. Felkavarja egyik közülünk. Kérdezem, hogy mi van benne. Káposzta, mondja. Én fogom a tálát, ledobom az asztalról. Az asszony bemegy az ispánhoz. „Sto náda plena fogoly!” kérdezi, vagyis hogy mi az. „Robot mnóga, kusaty ploha, ja nye robota, meszo nyitu. Kapuszta voda teplo kartócski voda, szicsasz pajgyom Buzulukba bolsi nye robot.” Azt mondja az ispán: „Mi az, fogoly?” Én mondtam újra, hogy mi az: a dolog sok, az étel semmi, a káposzta és a krumpli olyan, mint a melegvíz, mink ezen nem dolgozunk, inkább bemegyünk Buzulukba.

De a bicska mind a nyolcunknál ki volt nyitva a zsebben a kezünk meg rajta, amint csak meglátjuk, hogy valamit akar, rögtön összeszurkáljuk. Odahívta Pétert, a románt tolmácsnak, mert én sem tudtam jól oroszul. Azt mondja, legyünk nyugodtak, holnaptól kapunk húst háromszor hetenként. Én erre kivettem a bicskámat, és az asztalba szúrtam. „Mondja meg az ispánnak, Péter, ha háromszor nem lesz hetenként hús és hetenként egyszer tészta, így szúrom bele a bicskámat. Akkor osztán nem bánom, akármilyen lesz is.” Estére már húst kaptunk, másnap már tészta volt juhtúróval. Most már vígabban voltunk.

Nemsokára kijöttek hozzánk tíz *girgic*¹⁷ egy katonával, aki vigyázott rájuk. Egy délből megyek be, már a többiek mind bent voltak. Ott nézik a citerámat, elveszem tőlük, nézem, három húr hibázik. Azt kérdeztem Pétertől: „Maga babráltta ezt a citerát?” „Én nem.” „Hát ki? Más nem tud rajta játszani, csak maga.” „De én nem nyúltam hozzá, higgye meg Salyabó úr!” „Hát kinél volt?” Azt mondja Hajdú János: „Amikor bejöttem, ennél a *girgicnél* volt”, és rámutatott az egyik *girgicre*. Én meg ráordítottam: „Mért nyúlálksz az én holmimhoz?” De már akkor csattant is a pofon. Az egyik *girgic* elszaladt az orosz katonáért. A katona jött is az ispánnal, a katona rám fogta puskát, hogy „szicsasz sztriraj”, „mindjárt lelőlek”. De alig fogta rám a puskát, Hajdú János hátulról megkapta a nyakát, én meg kikaptam a puskát a kezéből és ráfogtam. Az orosz katona letérdelt, úgy rimánkodott, hogy adjam oda puskát, mert őt fejbe lövik, ha nem lesz nála a puska. „Nem adom, mert te engem le akartál lőni. Összetöröm.”

Már fogtam és a tuskó felé emeltem, hogy hozzávágom, az orosz katona pedig azt kiabálta: „pleni goszpodi, pleni goszpodi”, ami annyit tesz: „fogoly úr, fogoly úr”. Ekkor azt mondtam Péternek, mondja meg ennek a muszka katonának, odaadom neki a puskát, de csak úgy, ha megmondja ezeknek a *girgic*eknek, hogy a hadifoglyok holmijához nem nyúlhatnak, mert ha még egyszer észrevesszük, hogy valamelyikünk holmijához nyúl, azt agyonütjük. Mink az ő holmijokhoz nem nyúlunk, de ők se nyúljanak a miénkhez. „No, ládno, verna. No, jól van, igaza van.” Ezzel odaadtam a puskáját a katonának. Még a kezemet is akarta csókolni, én nem hagytam. Ezek után nagyon jóemberek lettünk az orosz katonával. A *girgic*ek a szalmát és szénát préselték, csak estére jöttek be feküdni.

¹⁷ kirgiz

Később azt mondja Hajdú János: „Tizedes úr, gyerünk el innen, éjjel felöltözünk a báró ruhájába és ellépünk.” „Nézze, János, én nem megyek, ellenben maga vagy bárki elmehet, én nem árulom el, csak Péter ne tudjon róla.” Reggel Hajdú és a fiatal román eltűntek, már most csak heten maradtunk. Én két hét múlva lógtam meg. Elkértem a pénzem, ami járt, reggelre már Tockó felé haladtam. Buzulukba nem mehettem, mert visszavittek volna.

7.

Délután értem a tockói lágerbe, erre a gyászos helyre. Amint megyek a lágerbe, találkozik a sógorommal, Kovács Józseffel, [aki] rimaszécsi. Néz, meg én is nézem, nem ismerem meg, meg ő sem engemet, mert ő nagyon sovány volt, mert itt rossz koszt volt, ruha sem volt, de tetű annál több volt. Ha a barakkon végigmentünk, csak úgy recsegett a tetű a lábunk alatt. Én szólaltam meg: „De ismerős maga nekem. Hova való maga?” „Én rimaszécsi.” „Hogy hívják?” „Kovács József.” „Szervusz, sógor, én Salyabó István vagyok, az édesanyád testvérének a fia.” Ekkor egymás nyakába borultunk, úgy csókoltuk meg egymást. Azt mondom, hogy lehet-e itt kapni valamit, sógorkám. Hogyne lehetne, ha van pénz. Itt van a lafka, abba lehet mindent kapni. Én elmentem a lafkába, vettem 4 font kolbászt, négy font kenyeret egy fél liter pálinkát. Más ital nem volt. Elmentem vele a barakkjába és jól bevacsoráltunk.

Reggel költöm, hogy keljen fel, de nem szól, se nem kel. Hagytam, aludjon. Elmentem beszélgetni. Kiabálták, hogy ebéd, én is elmegyek, de Józsi még alszik. Elmentem az ebédért, felhoztam két sajka moslékot, mert ételnek nem lehet nevezni, úgy nézett ki, mint a moslék. Az íze is olyan volt. Megint költöm a sógort. De ha a vállát mozgattam, az egész teste mozgott. Felfordítom, a szeme ki van nyitva, de meg van üvegesedve. „Szent Isten, hiszen ez meg van halva!” kiáltottam. Szaladtam a maródira, jelentem a szanitécnek, innen kijöttek ketten, nézik, „meg van ez halva”, mondták. Másnap eltemették. Ott volt magyar banda, amikor temették, elhúzzattam neki a búcsúzó nótát:

Lehullott a rezgő nyárfá ezüst színű levele,

Mind lefűtta, elsodorta az ősznek hideg szele.

Egy levélre rá volt írva rózsámnak az üzenet:

Isten veled, édes, Isten veled, kedves, élni tovább nem lehet.

Írtam a feleségének és az édesapjának, hogy Kovács József elutazott a halálok országába. De nem hitték még akkor sem, amikor 1920. december 24-én hazajöttem. De a tockói lágerba 1916 és 1917 telén olyan halálozás volt, hogy naponta 200 halott volt egyre, másra. Este lefeküdtek, reggel halva voltak. Egy szuhai ember, Ambruzs nevű beszélte el nekem, hogy a télen három barakk tele volt halottal. A halottak egymásra voltak hányva. Amikor temetni kellett, vasrúddal kellett széjjelszedni, mert össze voltak fagyva. Temetni nem lehetett, mert a föld meg volt fagyva nagyon. Ott járt Lujza grófnő, amikor meglátta a sok halottat, letérdelt, s úgy sírt. Elévette a jegyzőkönyvét, és abba jegyeztetett. Onnan bejött a barakkba, mink megfogtuk a ruhája szélét, hogy legalább abból adjon egy darabot, mert ruhánk nem volt. Itt is sírt. De az orosz tisztek és az orvos elhívták, ki a lágerből. De később lehetett hallani, hogy a grófnő meghalt, itt, Oroszországban, úgy hangzott, hogy az oroszok tették el láb alól. Így beszélte el nekem Ambruzs.

Én három napig voltam a tockói lágerban. Itt 30 ezer fogoly volt, tavaszra 7 ezer hadifogoly maradt, még ezt jónak látom megemlíteni. Három nap múlva kiszöktem a lágerből, elmentem egy falura, beálltam egy gazdához. Itt voltam egy hónapig, de elmentem tőle, mert nem tudott fizetni, akármikor kértem dohányra pénzt, nem adott. Fogtam a sátorfát, elmentem. Itt, amerre mentem az erdőn, mindenütt árvalányhaj [volt], olyan szépen lengedezett a szél, mintha talu lett volna, úgy hullámozott.

Amikor elértem egy falut, itt lőfej van kitűzve egy póznára. Amikor a póznát megláttam, kérdeztem egy hadifoglyot, hogy miért van lőfej feltűzve erre a rúdra. „Mert itt tatárok laknak”, felelte. „Aztán milyen emberek ezek? Jobb-e mint az orosz?” „A tatár jobb, mint az orosz, csak az a hibájuk, hogy lóhúst esznek, a krumplit meg nem hántják meg, hanem megmossák, felvágják rendesen, mint nálunk szokták, beletesznek lóhúst, úgy főzik meg. A férfiak mindeniket leberetválták, a nők éppen úgy beretválták magokat, mint a férfiak.” Így beszélte el nekem a földim.

Én tovább mentem. Nem messzire elértem egy falut, de már estefele volt. Itt meg éppen két rendőr volt, amikor ideértem. Engemet elfogtak, kérdezik, hogy honnan jövök és hová megyek. „Én a tockói lágerből szöktem meg, mivel dolgozni akarok. Nekem a lágeri élet nem tetszik.” „Verna, verna”, azt mondja a két rendőr, vagyis igaz, igaz. Engem felültettek a kocsiba, és elvittek Mahorka községbe. Itt lezártak éjjelre. Reggel behívtak a jegyzőhöz. Akarok-e kimenni dolgozni, kérdezi a jegyző. Hogyne akarnék, azért szöktem meg a lágerből, feleltem. Amíg én a jegyzővel beszélgettem, addig a két rendőr a holmit vizsgálta meg, hogy nincs-e benne kincstári dolog. De nem találtak semmi olyasfélét. Nemsokára jöttek az orosz gazdák, hogy kivigyenek munkára.

8.

El is vitt egy orosz, egy 40 év körüli ember, két asszony és egy fiú [volt vele], úgy tízéves lehetett. Egy hét múlva azt az egy embert is behívták katonának, a román frontra vitték. Annyira sírtak, hogy még ezt az egy embert is elviszik a háztól. Három fia volt a fronton, kettő eltűnt belőlük, a harmadik a kórházban, mind a két kezét elszakította a gránát szilánkjá. Itt nagyon jó helyem volt. Amit csak kívántam, mindent adtak, úgy bántak velem, mint az elkényeztetett gyerekekkel. Én meg hozzáfogtam, székeket csináltam, telázsit¹⁸, asztalt, nyoszolyát, ezeket befestettem, az asszonyok örültek neki, elbeszélgették a faluban: „Ami vengrink nagyon ügyes, mindent meg tud csinálni.” A vengri annyit tesz, hogy magyar.

Egy vasárnap imádkozok a könyvemből, odajönnek az asszonyok meg a sok falusi népek, úgy néznek mint a borjú az új kapura. Az imakönyvemben meglátták a képeket, azt mondták, hogy „katolik pán”. „Ja, katolikus vagyok”, mondom. Ima végeztével eltettem a könyvemet a kufferembe, ekkor többen jöttek hozzám, hogy menjek el hozzájuk. De én nemmel válaszoltam. Keddi napon kimentünk az erdőbe a legfiatalabb asszonnyal. Hozott ki három kenyeret, tojást vagy 50 darabot, tejfelt egy nagy fazékkal. Megcsináljuk a sátort, bepakoltunk mindent. Azután hozzáfogtunk fákat kidönteni. Eljött az este, az asszony pucolja a tojást, és mondja, hogy „jes”, hogy „egyél”. Amint jóllaktunk, én elvégez-

¹⁸ polcot

tem az estéli imámat, és egy sarokba lefeküdtem. De a sátor olyan nagy volt, mint itt nálunk a mézeskalácsosoké a vásárban. Azt mondja az asszony: „Stepan, ide szuda, szpaty. István, ide gyere feküdni.”

Én elmentem, ő meg kiment a lóhoz etetni. Engem nem engedett, hogy a lónak enni, inni adjak. Nem tudom, mikor jött be a sátorba, de amikor felébredtem, mellettem feküdt. Én szép csendesen felkeltem, két pokrócot vettem magamhoz, és kimentem a sátorból. Hogy az asszony fel volt-e, nem-e, nem tudom. De hallottam, amint sóhajtott többször. Én jól betakaróztam, és csak reggel ébredtem fel. A lónak enni adtam, megittattam, hozzáfogtam fát vágni. Később eljött az asszony hozzám. Azt mondja: „Stepán, ti bezsál. István, te elszöktél.” „Én nem szöktem el, hanem kimentem aludni a friss levegőre.” „De ott a kígyó megcsíphetett volna.” „Engem nem bánt a kígyó, mert én pipálok, a dohány-szagot megérzi, elmegyen.” „Te durnoj! Te bolondos!”, és az arcomat simogatta. „Gyerünk fát vágni”, mondom, „mert így nem sokat vágunk.” „Necsevo, nem baj”, azt mondja. De én mentem, és vágtam a fát, ő is eljött.

Később elmentünk reggelizni. Reggeli után nem beszélgettünk semmit. Elmegyünk ebédre. „Te Stepán, te ne lublu? Te István, nem szeretsz?” Én úgy tettem, mintha nem érteném, hogy mit mond, csak néztem. Mutatja, hogy mit tesz, megölel, cirógat, utoljára olyan hirtelen megcsókolt, hogy már csak akkor vettem észre magam, mikor megtörtént. Én éreztem, hogy elpirultam, de már késő volt. Azt mondom én neki: „Nézd, ezt nem szabad. Te férjes asszony vagy, énnekem feleség van. Tehát mink nem szerethetjük egymást.” „Én már nem vagyok férjes asszony, meghalt az uram. Három hónapig éltünk együtt, elvitték a háborúba, ott meghalt, agyonlőtték.” „De énnekem él a feleségem, odahaza kínlódik, mert nekem nincs vagyonom, neki küszködni kell, hogy megéljen. Gyerünk, vágjuk a fát, mert így nem haladunk.”

Vágtuk tovább a fát. Ő beszélt, én nem szóltam semmit sem. Eljött a vacsora, megvacsoráltunk egész csendben. Amint a csáját megittam, úgy elesett a testem, egészen elbágyadtam. Ott, ültőhelyemben elaludtam. Reggel, amikor felébredtem, le vagyok fektetve, az asszony mellettem fekszik, átölel. A lefejtem, a karját rólam és felkeltem. Azon gondolkodtam, ne hagyjam-e ott. De nagyon jó helyem volt. Maradtam, hiszen majd hazamegyünk, gondoltam, odahaza könnyebben ki tudom kerülni. Akkornap nem szóltam semmit sem hozzá. „Stepán, mért haragszol? Én nem bántottalak téged”, szólalt meg a fiatalasszony. Úgy 20 éves lehetett. „Nézd, te tegnap este a teámba valamit tettél, én elaludtam, amikor felébredtem, te mellettem feküdtél, átöleltél, ez nagy vétek.” „Hogy volna az bűn? Nézd Varga Stepánt, neki felesége és gyermeke van odahaza, és már itt is van gyermeke, már két éve, hogy együtt vannak, mégsem mondja, hogy a szeretet vétek volna.” „De én utálok az orosz nőket.” „Utálod? Miért?” kérdi. Én elmondtam neki az előbbi leírt dolgokat, a fürdői történetet, meg mikor imádkoztam. „Jaj, az nálunk szokás”, feleli. „Elég nem jó szokás, nálunk még a saját urával sem megyen egy fürdőszobába fürödni.” „Nem?” „Nem bizony.” Este nem ittam a csájából, elmentem a sarokba megint feküdni. Most nem jött el hozzám. Így múltak a napok. Szombaton hazamentünk. Odahaza már várt a sült birkahús. Nevetnek engem az asszonyok, amikor bemegyek, a fiatalasszony meg sír.

Vasárnap elévettem délután a citerámat, mert jöttek több földiek. Ezek mondták nekem: „De jó dolgod van neked, földi!” „Miért?” „Három asszonyod is van, mind a három fiatal a negyediken kívül.” „No, éntőlem ellehetnek, szerezzétek meg magatoknak mind a hármat, nekem nem kell egy sem.” „És miért nem kell?” „Azért mert feleségem van odahaza, az ott van, mink meg itt vagyunk.” „Ki tudja, hogy odahaza nincsenek-e oroszok? Én ahányszor kapok levelet hazulról, mindig benne van, hogy ez és az oroszot tart, azzal él, férj és feleség.” „Nem hiszem”, feleltem. „No, majd elhozom a leveleket, megnézheted.” Ezzel elment a levelekért, én meg elkezdtem citerázni, a többiek daloltak. Későbbben táncoltak, a muszkák meg néztek. Kis idő múlva elhoz hat levelet. Tényleg úgy volt a levélben, ahogy mondta. „Nem bánom, de orosz nővel nem szövetkezek.” Később elmentek, én lefeküdtem. Másnap már jött az öregasszony meg az előbbi, akivel a múlt héten voltam. „Most már nyugodt leszek”, gondoltam.

Megcsináltuk a sátor, amikor a sátor készen volt, utánunk jött lóháton a fiú, a lovat szekérrel együtt hazavitte, mink ottmaradtunk. Két nap nem történt semmi megemlíteni való, a harmadik nap látom, hogy tornyosodik a felhő. Azt mondtam, hogy eső lesz, mert el volt esve a testem, meg a lövésem is fájt nagyon. Azt mondja a vénasszony, nem lesz eső. Dehogynem, feleltem. Csakugyan jött olyan borulás, hogy majdnem a földet seperte. A szél a fákat tördelte, elkezdett esni egy-két szem. Azt mondja az öregasszony: „Úgye, mondtam én, hogy nem lesz eső.” De ki sem mondja, egyet villámlik. Után egyet dördül, még a föld is remegett. A két nő hozzám húzódtott, annyira féltek, hogy csak úgy reszkettek. Azután elkezdett esni, még pedig jég, galambtojás nagyságúak. Tartott egy jó negyed-órát. Amikor elállott, kimentünk, mindenfelé fehér a tájék, mintha hó lepte volna a tájat. Azt mondja az öregasszony, máma már nem dolgozunk. Ők lehevertek a sátorban, én meg elmentem széjjelnézni a tájékat.

Amint nézegetek jobbra, balra, látom, a völgyben egy őzike hempereg. Én lementek, elmegyek hozzá, látom, hogy a hátulsó lába el van törve. Megfogtam és kihoztam a hegyre. De nehezen ment, mert nehéz volt. Későbbben elvittem a sátorhoz, itt kötelet tettem a nyakára, és két darab fát faragtam laposra, és ezen két fa közé kötöttem a lábát. Gondoltam, majd összeforr, és eleresztem, ha jobban lesz a lába. De szombatig nem lett jobban. Szombaton eljött a kocsi értünk, én az őzet levágtam, és hazavittem a kocsin. Este azt mondja a muszka nő: „Stepán, hajda ulica malo igratno ládna. István, gyerünk az utcára, egy kicsinyt muzsikálj.” Én azt mondtam, jól van.

Kivittük az asztalt és üllőpadokat az ablak alá, én elfoglaltam az asztalt a citerával. Kivettem a zsebkésem a tollfaragáshoz, mégpedig kinyitva. Elkezdtem citerázni. Odajött a jegyzőseged, azt mondja: „Te Vojna Pleni ponyel 'Körösi lány?'” „Ja ponyel.” „Na, igrat.” Vagyis hogy: hadifogoly, tudod-e a Körösi lányt. Tudom. Akkor muzsikáld el. Elciterázom vagy négyszer, de már jól alkonyodott. Láttam a mi asszonyunk, hogy jön két kozák. Azt mondja: „Stepan nyilza igrat, zaftra práznyik.” Azt mondja, nem szabad muzsikálni, holnap ünnep. Azt mondtam: „Nyicsevo. Nem baj.”

Odajött a két kozák, az egyik leül az asszonyok és lányok közé, ott rendetlenkedik, a másik megáll előttem, ahogy citerázok, egy kicsit nézi, egyszer azt mondja: „Nyilza igrat, zaftra práznyik, szicsaz zlamál.” Vagyis: „nem szabad muzsikálni, holnap ünnep, mindjárt

összetöröm a citerát”. De már ekkor fogta is az egyik kezével. De én megfogtam az egyik kezemmel, a másikba meg felfogtam a bicskám úgy, ahogy ki volt nyitva. Azt mondtam, nem szabad összetörni, ezt én csináltam. Ő erre azt felelte: „Job tvoji dusi maty!”

Az anyámat szidta, én is megharagudtam erre. A citerát csavargatta az egyik kezével, de nem tudta kivenni a kezemből. A másik kezével meg a jobb kezemet fogta, akibe a bicska volt. Egyszer elereszti a jobb kezemet, és a vállamra ütött az öklével. Én abban a pillanatban a bal váll mélyedésébe vágtam a bicskám. De csak belevágtam és kihúztam, egy pillanat műve volt. A bicska olyan hosszú volt, hogy kenyeret bátran lehetett vele szelni. 13 centiméter volt a késem. Azért tudom pontosan, mert másnap megmértem. Ahogy megszórtam, kis idő múlva már gyengült a kozák, amint lélegzett, elkezdett hörgögni. Nem tudom, hogy a tüdejét érte-e vagy a gégéjét, de nagyon gyengült. Azért a citerát nem eresztette el. Nemsokára szólott a másik kozáknak: „Slisika, ne vidál...?”

A slisikát mai napig sem tudom, hogy mit tesz, a többi pedig annyit tesz, hogy „nem látod, hogy megszórt?” De a megszórt szót alig tudta kimondani. Erre a másik kozák felugrott az asszonyok közül, kirántotta a kardját, és a fejem akarta levágni, de amint fölugrott, eleresztettem a citerát, a kozák nyomban elesett, az a másik nekem rohant. Én hozzáugrottam, egészen mellé, beleszórtam a bicskám úgy, hogy a kezem is belement a hasába. A belét a kezemen húztam ki. De azért a kard érte a bal oldali arcomat, majd a számgig kivágta, vagyis három fogamat ütött ki. De akkor nem éreztem a fájást.

Beszaladtam az udvarba, keresztül ugrottam a kerítésen, még tövis is beletört a talpamba, mert mezítláb voltam, és mellény volt rajtam. Így szaladtam árkon, bokron, amíg egy gabonába nem értem. Itt már megcsendesedtem, mert nagyon melegem volt. Később, hogy meggyőződtem, nem jöttek utánam, lefeküdtem és elaludtam. Körülbelül 11 óra lehetett, amikor lefeküdtem. Ki voltam nagyon melegek és fáradva, hamar elaludtam. Azt álmodtam, hogy körül voltam kerítve emberekkel, előttem egy nagy hegy volt, gondolkodtam, hogy tudnék legalább arra a hegyre felmenni. Akkor meg volnék mentve, ha fel juthatnék a tetejére. Amint így gondolkodok, azon veszem magamat észre, hogy szállok. Felszálltam a hegyre, a hegyről még tovább akartam szállani, de leestem egy nagy folyóba. Ekkor felébredtem.

Körülnéztem, hallottam a lódobogást. Látom, hogy jönnek, vagy tíz kozák, elől egy hadifogoly, hátul szintén egy hadifogoly. Én lefeküdtem vissza, gondoltam, hogy engem keresnek. Pedig fáztam, mert este megizzadtam, úgy feküdtem le, éjjel meg hűvös volt. Amikor elhaladtak, én kijöttem a rozsból, mert éppen az út mellett volt, éppen a hadifogoly akkor ért oda. „Bújjon el, földi, mert ha visszanéznék, elfogják. Magát keresik, mink meg azért vagyunk elől, hátul, hogy ha maga meglátja a hadifoglyot, jobban mutatkozik. De mink megbeszéltük egymás között, hogy ha meglátjuk magát, akkor figyelmeztetjük.” Ezt mondta a földi. Én kérdeztem, hogy meghalt-e mindkettő. „Meg, földi. Akit vállon szórt, reggelre halt meg. A másik mindjárt meghalt. Ez a két kozák rendfenntartásra volt kinevezve”, mondta a földi. Ezt Terda Sándornak hívták, egri fiú volt. Megmondta a nevét, és tovább lovagolt a kozákok után. Úgy tett, amikor leszállott, mintha a dolgát végezni állott volna meg. Én a rozsban, ő az úton állott, amíg beszélgettünk.

Ez volt 1917. július 1-jén, a gyilkolás 1917. június 30-án, szombaton este.

9.

Ottmaradtam még egy kis ideig, aztán felálltam, de már akkor nem láttam senkit. Kijöttem a roszból, és kimentem az útra. Nekivágtam az erdőnek. Hallottam, hogy vágják a fát, arra tartottam. Találkoztam egy hadifogollyal. Kérdeztem, hogy magyar-e, ő nemmel felelt, román, de van ott a barakkban magyar, Barta János, az a parancsnokuk. Én elmentem a mutatott barakk felé. Odaköszöntem: „Jó reggelt, földi.” „Jó reggelt”, fogadta. „Magát most keresték itt a kozákok.” „Tudom”, feleltem. „Merre mentek?” „Itt széjelmentek az erdőben, úgy keresik magát”, mondta. „Nem baj, földi, de azért nem fognak megtalálni”, mondom. „Ha kérdeznék még, hogy nem látott-e, csak bátran mondja, hogy igen. És ha kérdeznék, hogy merre mentem, csak mondja meg, amerre megyek. Mert hiába utasítaná másfelé maga, mert ezek a románok úgyis megmondanák. Csak bátran mondja meg, amerre megyek, úgysem találják meg. Földi, Isten vele és velem!”

Ezzel elindultam. Amikor már messze elhaladtam, lementem a völgybe, itt visszafordultam, és mentem, amíg ki nem értem az erdőből. Délután elértem egy legelőt, itt szembejött velem egy lovas. Ennek megörültem, mert a mi ruhánk volt rajta. Fütttyentek és intek neki, megértette és felém tartott. Kérdezem tőle, hogy magyar-e. „Nyet, türki.” Török. Azzal hátramutatott, hogy ott jön egy magyar. Tényleg lehetett már látni a távolban, hogy ott jön valaki lóháton. Éppen felénk tartott. Amikor ideért, köszönök, kezet fogtunk. Kérdezi, hogy mi baja az arcomnak. Én elbeszéltem neki, hogy tegnap este mit csináltam két kozákkal, hogyan menekültem meg. A ruhám mind ottmaradt, pénzem, mindenem. Mert nem volt rajtam csak nadrág, mellény, ez alatt ing, sapka. Mezítláb voltam, így menekültem el. Kérdeztem: „Nem lehetne ott, a maga falujában munkát kapni?” „Dehogynem lehet, még nagyon is! Munka van. Leégett az egész falu, van ott mit csinálni. Itt most házakat csinálnak, kell a munkás.” Kérdezte, mikor fogtak el, mi újság odahaza satöbbi. Amikor kibeszélgettük magunkat, elindultunk a falu felé. Én kérdeztem, hogy a lóval mi lesz, ha itt hagyja. Ott van a gyerek, a török, majd elvezeti, felelte a földi. Mink elmentünk a faluba.

Bemegyünk a földi lakására, kértem tőle vizet, megmosakodtam, az alvadt vért lemostam, mindjárt másképpen néztem ki. A földi hozott tejet és kenyeret. Amint jóllaktam, elmentünk egy gazdához. Beköszönünk: „Drasztutyi, pán.” Fogadja: „Drasztutyi. Sto náda?” Hogy mi kell, azt kérdi az orosz. Mondom neki, nem kell-e munkás. „Hogyne kellene! Honnan jössz?” mondja a muszka. „Hát ruhád nincsen?” Felelem én, hogy a ruhám a lágerba maradt, úgy szöktem ki éjjel. Erre az új gazdám bevezet a házába, mindjárt ad nekem orosz ruhát. Amint felvettem, nem ismertek volna meg a mahorkai kozákok. Estére az asztalhoz hínak, hogy egyek. Szedek a sajkámba, de csak lé, imitt-amott volt benne egy burgonya. Amint megvacsoráztam, kivezettek egy fészerbe, hogy ott aludjak.

Reggel hozzáfogtunk a munkához. Fákat faragtunk háznak, mert itten fából vannak a házak. Behívnak reggelizni, most is az esteli krumplileves volt. Én kenyeret ettem. Délbe bemegyünk ebédelni, megint ugyanaz a bizonyos krumplileves volt. „No, megállj!”, gondoltam magamban, holnap reggel bottal ütheted a nyomomat. Este megint krumplileves, már poshadt volt. Levágtam egy jó darab kenyeret, és kimentem a színbe. Lefeküdtem. Amikor már gondoltam, hogy alszanak, én felkeltem és elbúcsúztam a kapu feijájától.

Nekimentem az erdőnek. Azt sem tudtam, hogy merre megyek, nemsokára kiértem az erdőből egy útra.

Itt találkoztam egy ausztrickival¹⁹. Kérdezem, hogy honnan jön. „Buzulukból”, feleli. „Hát maga honnan jön?” kérdi. „Én abból a leégett faluból”, feleltem, „megyek én is Buzulukba bevásárolni. Messze van-e még?” kérdeztem. „Nem nagyon messze van”, felelte. „Szervusz.” „Szervusz.” Én elmentem Buzuluk felé, de hogyan kerüljem ki a várost, nem akartam bemenni, attól féltem, hogy hátha ott elfognak. Most úgyis nagy bonyodalom van, mivel a cár Nikolajt ledobták a trónról. Kerenszkit emelték fel. Megálltam és gondolkodtam. Elhatároztam, hogy Buzulukba nem megyek be, hanem a Szamara folyónak ezen az oldalán megyek. Így kikerülök mindenkit. Úgy is tettem. Nem mentem át a hídon, hanem a jobb partján mentem a folyónak.

Amint megyek, hallom, hogy az erdő szélén beszélgetnek. Arra felé tartok, de mielőtt még odamentem volna, megláttam egy orosz katonát. „Hopp, itt nem jó helyen járok!”, gondoltam. Kikerültem azt a helyet, és mentem tovább. Mentem vagy öt kilométert, már ekkor el voltam fáradva. Leültem. Éhes is voltam már, meg a sok bolyongás kimerített. Ledőltem a folyó partján és elaludtam.

Amikor felébredtem, már áldozó félben volt a nap. Elöttem a nagy fenyves, oldalról a nagy víz. Mit csináljak? Itt nem maradhatok, át kell kelnem a folyón. Levetkeztem egy kötélدارabba bekötöttem a ruhámat. Úgy gondoltam, hogy egy kézzel feltartom a ruhámat, a másik kezemmel meg átúszom a folyót. Attól nem féltem, hogy megfúlok, mert tudok úszni. Pedig a folyó volt legalábbis 200 méter, ha nem több. Úgy is tettem. Még egyszer széjjelnéztem, nem lát-e valaki. De nem láttam senkit sem.

Belementem a vízbe. De már úsznom is kellett, mert amint a harmadikat léptem, már nem érte a lábam a fenekét. Tehát úsztam, de alig úsztam tíz métert, már a bal kezem elfáradt, nem bírtam tartani a ruhámat. Azután a fogam közé vettem, hogy úgy viszem, de így a holmim a vízbe ért, a fejemet meg húzta lefelé. Most mit csináljak? Elerisztem a fogam közül, és toltam magam előtt, így haladtam egy kis darabon. De a ruha teleszította magát vízzel, lefelé haladt, a víz alá. Ötször felhoztam a víz színére, de már ki voltam fáradva. Hiába, éhes voltam, az ínyem is nagyon fájt. El voltam gyötrődve, már alig bírtam szuszogni. Hatodszor már nem buktam le a holmim után, elkezdtem úszni.

Amire átértem a túlsó partra, már sötétedett. A sok szűnyog elévett itt a vízparton. Mit csináljak? Hallottam, hogy malom kerepel előttem, úgy egy kilométernyire. Arrafelé tartottam, hátha ott van hadifogoly, gondoltam. De amint haladtam, hallok beszélgetést balra. Hallgatózok, hogy mifélek lehetnek. Egyszer egyik elkurjantja magát, hogy „Csongorádi bíró lánya, Mariska!” Ezek magyarok! Megörültem. Én is arra felé vettem utamat. Fütttyentettem, mint a pásztorok szoktak, és kiáltottam: „Halló, magok magyarok?” Onnan visszakiáltanak: „Mi magyarok vagyunk, hát maga hol jár éjjel?” „Várjanak csak, megmondom!” Ők jöttek énfelem, én meg mentem őfeléjük. Amikor odaérek, látom, hárman vannak. Kezelek velek. „Hiszen maga meztelen van. Mi történt magával?” kérdezik. Én elmondtam a vízben történeteket. Ezek mindjárt adtak rám kabátot és nadrágot, hogy a szűnyogtól ment legyek: „No, jöjjön velünk, mink itt vágjuk a fát az erdőben, ott

¹⁹ osztrákkal, az osztrák-magyar hadseregben szolgált hadifogollyal

kipihenheti magát.” Elmentem velek, ezeknek itt volt a csónakjuk kikötve a folyó partján. Beleültünk mind a négyen, és átcsónakáztunk a túlsó szélére. Itt kiszálltunk, és elmentem velek a barakkjukhoz. Amint bementem, mindjárt ennem adtak. Sárga kása és csája volt a vacsora. Vacsora után adtak orosz ruhát tetőtől talpig. Mahorkát adtak 4 paklit, emellé cigarettapapírt és gyufát. Elbeszélgettünk egy kicsit, aztán lefeküdtünk.

Reggel adtak egy zsákot, beletettek két nagy kenyeret, így indultam útnak. A vízen átvittek, elbúcsúztunk egyik a másiktól. Én elindultam a torony irányába. Mentem a nagy rónaságnak. Nem lehetett látni semmit, csak jobbra a nagy fenyvest és egy malomnak a kattogását. Én csak mentem. Út nem volt a mezőn, összevissza mentem. De egyszer csak hallok valami zúgást, de nagyon messze. Gondoltam, hogy az vonat lehet, én arra vettem az irányt. De a folyó utamat állta. Nem baj, gondoltam magamban, azért mégis eljutok a vasúthoz. Mentem a folyó partján, nem törődtem semmivel.

Délután elértem egy falut. Itt bementem egy házba, kértem tejet, kaptam egy jó bögrével, megköszöntem és továbbmentem. Az úton találkoztam egy hadifogollyal. Kérdezem, hová megyen. „Megyek haza a munkából”, felelte. Azt mondom neki: „Földi, nem mehetnék-e el magához feküdni.” „Én szívesen elviszem minálunk, de ezek a kozákok az ausztrickit nem szeretik. Még este csak bejöhetne, de ha el talál aludni, akkor magát elfogják és megverik.” „No, akkor nem megyek be”, válaszoltam. Kezet fogtam vele, és tovább vándoroltam. Láttam a távolban egy nagy bokrot, lefeküdtem mellé. Reggel korán keltem, és elindultam a Szamara folyó partján. Délután elértem egy nagy hidat. Ezen átmentem, estére elértem a vonatot. Itt mentem a vasút mellett. Éjjel elértem egy állomásra. Itt ledőltem, hátha valamelyik vonatra felülhetnék. De nem sokáig kellett várnom, egy negyedóra múlva bejött egy tehervonat. Ezt a kitérő vágányra engedték. Én felkeltem, széjjelnéztem, hogyan tudnék feljutni a vonatra. Ez a vonat tisztán szénát szállított. Én gondoltam, hogy a harctérre viszi a szénát. Nem sokáig gondolkoztam, most lesz legjobb alkalom felülnöm a vonatra, mert most a személyvonaton van a figyelmük. Én tehát felmásztam egy nagy szénás kocsira, és elrejtettem magamat. Amint a személyvonat elindult, mink is elindultunk. Most rohamjeggyel utazok, gondoltam. Egyszer egy nagy vízhez értünk. Én hat prés²⁰ szénát ledobtam a vízbe. Így csináltam magamnak egy kis kunyhót. Elejébe tettem egy prést, így nem láttak, ha ment a vonat. Lefeküdtem és elaludtam.

10.

Csak már mikor jól fent volt a nap, akkor ébredtem fel. Kijöttem a búvóhelyemről, széjjelnéztem, láttam előttem egy nagy várost. Nemsokára odaért a vonat. Itt sokáig állott, mivel szénát és vizet vett a maga részére. Én is széjjelnéztem. Láttam a vágányok közt több hadifoglyot. Szólok nekik: „Halló, földi, magok magyarok?” De szóltam vagy tízszer, mert itt nagy zúgás volt, mivel sok katonaság volt az állomáson, azért nem hallották. Elkezdtem fütyülni, erre figyelmes lett, aki közelebb volt hozzám. Felém néz, és odajött a kocsihoz. Azt kérem tőle: „Magyar-e maga?” „Én magyar vagyok, de maga az-e?” „Én is az vagyok”, feleltem. „Hát hová megyen?” kérdezte. „Haza, hacsak lehet”, mondtam. Azután elbeszéltem a két kozákkal való történetemet. A földi erre megcsóválta a fejét és elment.

²⁰) préselt szalmabálát

Kis idő múlva jönnek vagy húszan, ezeknek is el kellett mondanom, ami velem történt. Kérdezik, hogy van-e ennivalóm. „Van még egy fél kenyérem”, feleltem. „Hát dohánya van-e?” „Az nincsen”, feleltem. Ekkor elmentek, s később visszajöttek. Hoztak öt nagy fehér kenyeret, kolbászt, túrót. Én még kértem tőlük vizet, ezt is hoztak egy nagy locsolókannával. Azután kérték, hogy írjak a hozzátartozóikhoz, én megígérttem, nagyon szívesen írok, csak írják fel címüket egy papírra. Úgy is tettek, átadták az írást, s az írással még 20 rubelt, 20 pakli mahorkát, papírt és gyufát. Én megkérdeztem, micsoda város ez. Penza, felelték, de már mentek is széjjel, mert jött egy őr. Nekem is el kellett bújniom. Behúzódtam a kalyibámba, egy prést odahúztam a kalyibám elejébe, így nem láttak meg engem.

Egy óra múlva elindult a vonat. Innen mentem a vonaton nyolc nap és nyolc éjjel. A nyolcadik éjjel egy állomásba nem eresztették be a vonatot. Egy nagy folyó volt előttünk. Én leszálltam a vonatról, hogy merek friss vizet, de amíg olyan helyet találtam, ahol meg lehetett merni a kannámat, nagyon messzire kellett mennem. Amint nézem, a vonat elindult, én itt maradtam. Ekkor a kannát bedobtam a Volgába. Itt megint gondolkoztam, hogy mit csináljak most. Legalább a Volgán túlra volnék, akkor talán mehetnék tovább. A hídon őrségek voltak, itt lehetetlen átjutni, hogy el ne fogjanak, gondoltam magamban.

Szép csendes nyári éjjel volt. Nem lehetett mást hallani, mint a fülemüle énekét. Meg egy-egy hullócsillag, amikor letűnik az égről. Amint azt a csillagot vizsgálom, egyszer hallom, hogy valami csörtet a távolban. Arrafelé fordulok, de nem tudtam kivenni, hogy mi lehet. Látni nem lehetett, mert olyan sötét volt, mint a korom.

Tovább hallgattam a fülemüle bús énekét. Gondoltam magamban: ha én is fülemüle lehetnék!

*Hogyha én is fülemüle lehetnék,
Hegyen-völgyön keresztül repülhetnék.
A harctéren bujdokolva, vívva
Visszamennék a hazámba!
De mivelhogy fülemüle nem vagyok,
Volga partján bujdokolva maradok.
Lefeküdném, de félek, hogy elalszok,
Reám talál a muszka, az a torzonborz.
Kérdeznék, hogy mit keresel te itten,
Jaj nekem, ha megtudják, hogy két kozákot megöltem.*

Ilyen gondolatok közt elindultam a híd felé, amikor megálltam, még gondolkoztam, menjek-e a hídnak. Megyek. Vagy elfognak, vagy sikerül átjutnom, mindegy. Elindultam. Amint a hírhoz érek, rámkialt az őr: „Sztój!” Én megálltam. Kérdezi: „Kuda igyos? Hová mégy?” De én nem feleltem, hanem mutogattam, mintha néma lettem volna. „No, idi, no”, mondta. Örültem, hogy sikerült becsapnom a muszkát. Mentem tovább. Amikor a híd közepére érek, itt is megállít az őr. De ez is eleresztett. Mentem. Ha ez így megyen, akkor könnyűszerrel átjutok a hídon. De gondolatomból a „Sztój!” riasztott fel. Én megálltam, ez is kérdezi: „Kuda isol? Hová mégy éjnek idején?” Én csak adtam a némat, nem tudok beszélni, csak mutogattam. Orosz ruha volt rajtam tetőtől talpig. De ez az őr kiáltott, és előjött négy orosz katona, engem behajtottak és bezártak a tömlöcbe.

Reggel úgy kilenc óra tájban behivat a nacsányik, egy szikár magas ember volt. Szól hozzám, hogy hová való vagyok, és hová megyek. Én nem szóltam oroszul, hanem magyarul. A nacsányik az őrt elküldte. Kis idő múlva bejött egy hadifogoly, ennek mondja az ezredes: „Kérdezd meg ezt a hadifoglyot, hogy honnan jön és hova akar menni.” „Azt mondja az ezredes úr, honnan jön, és hova akar menni.” Én is megszólalok: „Szamara gubernából²¹. És hogy hova megyek? Hazamennék Magyarországba.” Amikor megmondja, hogy haza akarok menni, rám ordít, hogy mit gondolok én, hogy tudnék én hazajutni. De én nem szóltam, mintha nem értettem volna, hogy mit mond. Későbbben kérdezteti, miért akarok én hazamenni, amikor még háború van, úgysem jutnék élve haza.

Én erre azt válaszoltam, azért akarok hazamenni, hogy ha hadifoglyot akarnak dolgoztatni, akkor adjanak ruhát és enni. Ha pedig nem akarnak semmit sem adni, még csak egy kopekeket sem, akkor miért nem lövik agyon. Ne kínozzák éhen, ruha nélkül, se egy krajcárt nem adnak neki. Én meg 14 telén estem fogságba, akkor mindjárt kiadtak ahhoz a gazdához, akitől most megszöktem. Amíg ott voltam, egy kopeket sem adott. Ha kértem dohányra, azt felelte, „nyetu gyengi pan”²². Amint ezeket megmondtam a nacsányiknak, ez is azt mondta, hogy „verna”, hogy igaz. Megint kérdezte, hogy az arcomnak mi baja. Én azt mondtam, hogy amikor a vonatból le akartam jönni, egy szeg hasította meg. Odajött hozzám, és megnézte, hát csak elcsodálkozik, mert ebben a melegségben beleesett a féreg. Engem mindjárt kórházba vittek. De mielőtt elvittek volna, azt kérdi az ezredes: „Kak familija? Hogy hívnak?” Gondolkoztam, hogy megmondjam-e a valódi nevemet. Nem mondtam meg. Bemondtam a sógorom nevét, aki a tockói lágerben halt meg. „Kovács József.” „Hová való?” „Várgede, guberná Gömör megye.”

Ezek után elvittek a kórházba, itt kimosták a sebemet. Azután a szőrt egyenként kezdték kihúzni, azután szárazan beretválták meg a bal arcomat, de nem éreztem fájdalmat. De amikor kezdte varrni, vagy kétszer lepattant a tű, akkor éreztem, valamennyi csillag van, az mind előttem táncolt. Három helyen szúrt bele az arcomba. Két hét múlva jobban lett, valahogy behegedt. Lekísértek a nacsányikhoz. Itt egy katona a vonathoz kísért. Kis idő múlva felültünk a vonatra. Egy hétig mentünk. Szamarában leszállottunk, innen a katonai parancsnokságra kísért, itt le voltam zárva két hétig. Két hét múlva megszaporodtunk, szökevények tizenöten lettünk. Felültünk a vonatra, négy nap, négy éjjel mentünk. Itt egy állomáson kiszálltunk. Itt volt a büntető fogolyintézet. Bogoroszlánynak hívták ezt a várost. Itt voltak sokan hadifoglyok. Sokat itt kivégeztek, kit fejbőlöltek, kit felakasztottak.

Négy nap múlva reggel bejött értünk egy orosz katona fegyverrel. Összeszedett bennünket, akik a cédulára fel voltunk írva. Mi tizenötünket elkísért az irodára. Gondoltuk, hogy ütött az utolsó óránk. Hanem egyszer csak négy katona behoz egy csomó labcsit meg kapcát, széjjelosztották közöttünk. Ezzel négy szuronyos katona kikísért az állomásra, felültünk a vonatra.

Két hét múlva elértük az Ural hegységet...

²¹ kormányzóságból

²² nincs pénz, uram

ARATÁS

ZÁDORFALVI FALURÉSZLET

SOMOGYI GÁBOR

Borúth Andor, a festő és az ember

„A hálás utódok, alkotásainak szemléletével megelégedve, elfelejtették az embert tanulmányozni, akinek az alkotásokat köszönhetik” – írta Szekfű Gyula, igaz más vonatkozásban, de ez esetben is találó a mondása.

Borúth Andor nagy ívű pályán indult, tehetségét fémjelzi, hogy már fiatal éveiben az 1900. évi párizsi világkiállításon Mention Honorable elismerő oklevelet, Budapesten számos rangos díjat nyert képeivel. 1910-11-ben Tátraszéplakra került, ott megnősült, és családot alapított. Aztán jött a világháború, majd Trianon. De jó anyagi körülmények közé kerülve, portrékat és tájképeket festve egyéniségével élénk művészeti életet tudott Tátraszéplakon kialakítani. Emellett, ha nehézségekkel is, de szorgalmas kiállítója volt a Műcsarnoknak, Nemzeti Szalonnak Budapesten és Európa több nagyvárosában is részt vett rangos kiállításokon. Művészi munkássága ennek megfelelően jellemezhető a fiatalkori ambíciózus évekre számos magyarországi és több külföldi kiállításon való részvétellel és elismeréssel, majd a biztos anyagi háttérű tátraszéplaki portré-és tájkép-festészettel töltött évekre, ahol főleg magyar és szepességi festőkkel sajátos művészeti központ alakult ki.

De honnan jött, ki volt ez a tehetséges és termékeny, a 20. század viharos évtizedeinek végére elfelejtett festő, akinek művei több országban szétszóródva magántulajdonban és közgyűjteményekben vannak, de a sors kegye folytán alkotásainak egy jelentős részét, 345 darabot szlovákiai közgyűjteményekben őrzik? Erre kíván ez az írás – ha töredékesen is – feleletet adni, bemutatva a szülői háttérrel, a művész édesapját mint korának elismert költőjét és lapszerkesztőjét, valamint a családot, amelynek körében művészete kiteljesedett.

A családi háttér

Borúth Andor édesapja egy gazdag mádi (Zemplén vármegyei) szőlőbirtokos fiaként *Steiger Alajos* néven 1833. január 30-án látta meg a napvilágot. A családi hagyomány szerint a Steigerek őse valamikor a 18. században Svájcból települt át Magyarországra. A mádi római katolikus anyakönyvben először 1803. október 1-jén fordul elő a Steiger név, amikor a nagypapa, honoratior *Steiger József* mint mádi fiatalember első házasságát köti nemes Stephaics Ferenc és nemes Püspöky Zsuzsanna leányával, Teréziával. E házasságból öt gyermek születik 1804 és 1813 között. Megözvegyülése után 1830. június 27-én ismét házasságot köt, ezúttal nemes *Szabó Júliával*, Szabó József és Orosz Mária leányával a mádi római katolikus templomban. E házasságból két gyermek születik: Leó György 1831. április 22-én, aki hétéves korában meghalt, és a már említett *Alajos*, a festő édesapja.

Somogyi József mádi plébános életrajzi adatai alapján így írt róla Paszlavszky Sándor: „Boruth Elemér (Steiger Alajos) 1833–1886” című cikkében:¹

„A kedvteléseiben virgonc, tűzről pattant, tanulásában eleven eszű, gyors felfogású, játékaiban pajzán gyermek, a kis Lojzi, Mádon járta elemi iskoláit. Ügyes tanítója az ott működő Pokora József kántortanító volt. Mádról a 40-es évek elején S. a. Ujhelybe vitték szülei az életre való gyereket, hol a kegyesrendiek gimnáziumában végezte tanulmányait. Valamint a szomszédos Sárospatakon, bár ott tán szélesebb körben mozogva, Ujhelyben is megvoltak a deákélet kedélyességének lelket, testet edző emlékezetes nyilvánulásai. Az ifjúsággal élő és érző kedélyes piaristáknak a tanuló ifjúsággal való kirándulása a történeti nevezetességű Borsiba, hol II. Rákóczi Ferenc születéshelyét egy ódon épület (ma már díszes emléktáblával jelölve)² őrzi, majd a nyelv apostolának, Kazinczy Ferenc hamvait rejtő Széphalomra, az árvalányhaj keresés a Várhegy oldalán, édesgyökér-szedés a Kopaszkán, a rigófütytől hangzó Magoshegy árnyának felkeresése és így tovább, nemcsak puszta kedvtelés volt a kis Boruthra, hanem az irodalom iránt való lelkesedés, a tiszta hazaszeretetet ápolása, a természet szépségeinek szemléletéből eredő nemes érzés itt veté életrejtő magvát Boruth fogékony lelkének termő földébe. 1845-ben édesatyja elhalálozván³ özvegy anyja, kit mindenkor a fiúi szeretet melegével vett körül, 1848-ban⁴ Nyíregyházára tette át lakását, s oda az ő kedves Lojzi fia is követte. E jó anyáról emlékezik egy később írt versében a költő (Komoly órában, 239. l.):

Sírom legyen sírja jó anyámnak,
Ez a legforróbb óhajom,
Ő és testvérem csak én rám várnak,
Ki még hozzájuk tartozom.

Az 50-es években Borúth nőül vette Nyíregyházán Schmid Zsuzsannát, egy jómódú polgár leányát, akitől később azonnban elvált. 1861-ben úgy találjuk, hogy Nyíregyházán városi tanácsos. 1864-ben,⁵ anyja halála után, ismét Mádra ment lakni nejével és anyósával, ki akkor már özvegy volt. Költőnk Mádroz nagyon ragaszkodott. Mád legedesebb tűzbora s általában a hegyaljának egykori víg szüretei csak elősegítették, hogy a hegyaljai emlékek megéneklője legyen. Mádon laktakor egy igen csinos házat épített. Ez azért nevezetes, mivel a ház tervét ő maga készítette, s minden mester nélkül egészen maga vezette az építést. Valódi ezermester volt. Nagy mértékben nyilatkozott nála a nagy szellemi adomány; amihez pedig hozzáfogott, azt megtanulta; önszorgalmának ifjúságától kezdve sokat köszönt a hévvel üzött magántanulásban. 1867-ben Mádon egyhangúlag főbírónak választották, s ez állásban, mint a közigazgatás tevékeny tisztviselője, 1869. augusztus 29-ig működött, a midőn ugyanis a bíróságról családi viszálykodások következtében lemondott, és nemsokára S. a. Ujhelybe költözött. Itt esküdött örökfrigyet a művelt lelkű Evva Ottiliának, ki költőnket a hitvestársi hűség felhőtlen boldogságával ajándékozta meg.”

¹ Paszlavszky Sándor: Három Zemplén vármegyei költőről. Szemere Miklós, Boruth Elemér, Darmay Viktor című könyvéből idézek, amely kivonatossan megjelent fenti címmel a Zemplén c. újság 1889. nov. 3-i számában.

² A háznak emléktáblával való megjelölése körül folytatott buzgólkodásban az elismerés babérja leghangosabban di-cséri Matolai Etele derék alispánt és Boruth Elemért. (Paszlavszky Sándor jegyzete.)

³ Steiger József 1849. szept. 7-én hunyt el Mádon.

⁴ Az 1848-as évszám téves, mert az átköltözésre 1849. szept. 7-e után került sor.

⁵ Anyja a mádi r. k. anyakönyv 238. oldalán tett bejegyzés szerint 1863. szept. 10-én lett Mádon eltemetve.

BORÚTH ANDOR: ÉDESANYÁM
(A Magyar Nemzeti Galéria tulajdona)

„Költeményei 1859-ben megjelent első gyűjteményét, mely jobbára népies hangú rövid dalokat tartalmazott, Vas Gerebennek ajánlva, 1878-ban a Nyárlevelek című költemények követték, melyekben a népdalok elbeszélő és humoros verseivel szaporodtak; 1887-ben pedig ama két kötethez csatolt hátrahagyott, tehát az összes művei jelentek meg.” ... „A költészet mellett, a hírlapi munkának sokszor unalmas folytatásánál a festészetet is gyakorolta. Olaj és vízfestményei közt sok a művészi kézre valló.”

„Hogy Újhelyben mily irányt vett működése? mily irodalmi érdemekre tett szert? mily elvek hirdetésében fáradt? mindarról beszélhet az általa megindított Hegyalja c. lap (1870. I. évf.), mely az 1870. évet megfutván, már a következő évben, tehát a II. évfolyam, Zemplén címet vett fel s kiváltképpen megyei érdekű közleményeket adott a társas élet, közigazgatás és irodalmi s a humor köréből.” ... Boruth Elemér „bár »nem tartozik is az irodalom ama nagyságai közé, kik tehetségük fényével a jövőidőkhöz is mélyen bevilágítanak«⁶ – a hazának, különösen Zemplénnek s a szép Hegyalja vidékének mindig kedves költője marad.”

Borúth Andor szülei, Steiger Alajos – művésznevén Borúth Elemér – és Evva Ottilia 1872. szeptember 10-én kötötték házasságot Sátoraljaújhelyen a református egyház szertartása szerint. A festő anyai nagyapja, apagi Evva András (1805–1888) Zemplén vármegyében a reformkorban politikai vezéregyéniség, az ellenzék képviselője, Kossuth lelkes híve, Zemplén vármegye főjegyzője, majd a sátoraljaújhelyi törvényszék első elnöke volt. Felesége Balásházy Terézia (1822–1888), akinek nagybátyja Balásházy János mezőgazdasági szakíró, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A szülői háttér és az újhelyi Evva-ház, ahol 1870-től a Hegyalja, illetve Zemplén című hírlap szerkesztősége és nyomdája is helyet kapott, és a vármegye íróvilága is gyakran összejött, jó lehetőséget, különleges légkört teremtett az ifjú Andor művészi tehetsége, egyénisége kialakulásához.

Az újhelyi évek

Borúth Andor festőművész Sátoraljaújhelyen született, a Széchenyi tér 9. számú családi házban. Születéséről ez áll a református anyakönyv 372. lapján a 25. sorban: Születés ideje 1873. június 17., keresztelese ideje: 1873. június 29. A megkeresztelt neve: András; szülei: Steiger Alajos szerkesztő úr, Evva Ottilia asszony, keresztszülők: ifj. Farkas Lajos úr, Far-

⁶ Paszlavszky itt Szana Tamás előszavából idéz, amely az 1887-ben a Petőfi Társaság által kiadott Boruth-költemények kötetében jelent meg.

⁷ Evva Ottilia sógora, vagyis húgának, Evva Jolánnak (1852–1940) a férje.

kas Ilona Szánky Árpád úr neje. A keresztlő: Fejes István lelkész. A szülői ház az anyai nagyszülők, Evva András és Balásházy Terézia otthona volt. Ide hozta férjét Otilia, és itt születtek a gyermekek.⁸ Elsőként András, ki gyermekkorra óta az *Andor* nevet használta, majd 1874. október 20-án *Julianna Mártha*, aki éppen két éves korában hunyt el. Harmadikként *Gyula Alajos* 1876. május 17-én látta meg a napvilágot. Őt bátyja többször is megfestette; felesége Kőváry Matild volt. Egy gyermekük született, Elemér, aki Parragi Matildot vette nőül, e házasságból azonban gyermek nem született. A negyedik gyermek, *Etelka* 1877. december 15-én jött világra, de két évet sem élt meg. A legkisebb, *Ilona Jolanta* 1880. június 12-én született. Andor bátyja őt is többször megfestette. Férje Éder Gyula kassai születésű festőművész lett, gyermektelenek voltak.

E házban nőtt fel a három felnőtt kort megélt gyermek: Andor, Gyula és Jolán. Itt élte legboldogabb éveit az apa, Borúth Elemér, amíg a tüdőbaj jelei nem mutatkoztak rajta, s teste sorvadásnak nem indult. Aztán jött a tragédia, a családfeje, a Zemplén felelős szerkesztője, a vármegyei törvényhatósági bizottság és a Petőfi Társaság tagja viszonylag fiatalon, élete 53. évében 1886. augusztus 22-én befejezte földi pályafutását. Otilia aszszony ekkor kérelmezte a Belügyminisztériumtól, engedélyezzék gyermekei részére férje művésznévének, a Borúth névnek a hivatalos használatát.⁹ Talán férje halálos ágyán tett erre ígéretet, mert a kérelmen már csak a három gyermek neve szerepelt.

És hogy honnan e név, amit férje már első könyvének kiadásakor, 1859-ben használt? Csak valószínűsíteni lehet, hogy milyen ötletből született. Hiszen – akkor még Lojzának – gazdag költői képzelete volt. Apja jó módú mádi szőlőbirtokos, bortermelő volt. A Hegyalja híres borát többször is megénekelte. Németes nevéből a Steig gyalogösvényt, utat jelent. Talán e két szó összetételéből született a *Bor-út* név, a végén egy „h”-val megtoldva, hogy rangosabb legyen. Ő maga nem kérelmezte e névfelvétel hivatalos engedélyezését, de művésznévként keresztnevét is megváltoztatva a *Borúth Elemért* használta. Érdekes, hogy e nevet Újhelyen élő unkahúga, Steiger Irma is viselte.

A Borúth-gyerekek Újhelyen jártak iskolába. Erről tanúskodik a kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló Sátoraljaújhelyi Római Katolikus Gimnázium értesítője az 1886/87. tanévről.¹⁰ A helvét hitvallású (református) Borúth Andor negyedik osztályos érdemjegyeit is közölték. Andor nem volt jó tanuló. Az idegen nyelvekből, matematikából, de még rajz-geometriából is csak hármasa volt! (Ekkor a leggyengébb osztályzat a 4-es.)

A BORÚTH-FIVÉREK, ANDOR ÉS GYULA
ÚJHELYBEN 1905 KÖRÜL

⁸ A családtagokról, a rokonságról lásd az írásunkhoz csatolt genealógiai táblázatot!

⁹ Az engedély száma: BM. 60184-86. Lásd: Századunk névváltozásai 1800-1893. Bp., 1895. 49.

¹⁰ Sátoraljaújhely, 1887. 30.

Tehetsége, jó megfigyelőkészsége 14 éves korában még nem tűnt elő, s nagyon megrázta édesapja elvesztése épp a tanévkezdés előtt. A festés alapelemeit minden biztonnyal a műkedvelőként festegető édesapjától leste el, s annak halála után bizonyára ki is próbálta rajzeszközeit,

ecseteit. Talán ennek köszönhető, hogy még nem volt 17 éves, amikor az 1889/90. tanévben a budapesti Mintarajziskola vendéghallgatója volt.

A város, a megye legjobb, legszínvonalasabb, legolvasottabb újságja a Borúth Elemér által alapított *Zemplén* című hírlap volt, amely rövid időn belül a vármegyének a hivatalos lapja lett. Ennek szerkesztősége az újhelyi Evva-házban működött, s az itt lévő nyomdában készült el kiváló minőségben Borúth Elemér összes műveinek kiadása. Férje halála után a lap tulajdonos Evva Otília csak szívós küzdelemmel tudta lapját fenntartani, 1893 júniusában azonban a tulajdonjogot átadta Éhlert Gyulának,¹¹ és családjával Budapestre költözött.

Az újhelyi Evva-házban látta meg a napvilágot Juhász Jenő festőművész 1884. június 25-én, valamint 1912. április 9-én Böszörményi Nagy Béla zongoraművész, Borúth Andor unokaöccsei. A szülői ház utolsó Evva-lakója Juhász Jenő és Evva Ilona leánya, Elza, Böszörményi Nagy Béláné volt 1975-ben történt elhunytáig.

Az első sikerek a festői pályán

A budapesti Mintarajziskolát is megjáró ifjú Andor művészi tehetsége egyre jobban kezdett kibontakozni. Rajzkészsége tökéletesítésére 1892-ben Münchenbe ment Hollósy Simon¹² iskolájába. Azt, hogy mit lehetett ott tanulni, legjellemzőbben talán Felvinczy Takács Zoltán¹³ érzékelteti: „Értelmesen kell rajzolni – tanította – nemcsak azt festjük, amit látunk, hanem amit tudunk... Nemcsak a látható, hanem az elfedett túlsó oldalon is érezni kell a testet... A festést, azaz a színekkel való elbánást jóformán mindenkinek az egyéniségére bízta...”¹⁴ Valóban ezek a legjellemzőbbek, amit Borúth ott tanult: kiválóan érzi és tudja megjeleníteni az embert, akit sajátos színvilágával fest. Aztán, ahogy Lyka Károly írja: „A serkentő és lelkesítő hatást tetézte egy másik: a Hollósy iskola növendékei hol hamarosan, hol később egy jótékony utókúrára Párizsba mentek.”¹⁵

Negyedik osztály

A tanuló vezeték- és keresztnéve, hitvallása, ösztöndíjas vagy ismétlő-e?	Magyarul	Valószínű	Magyarul	Latinyul	Németul	Történelem	Természettud.	Mathematika	Rajz, geometria	Torna	Franciayul	Görögul	Ének
Antal Béla h. h.	jó	1	1	1	1	1	1	1	1	1			
Bánóczy István	jó	1	2	2	2	2	1	1	1	2	2	1	2
Bergstein József m. v.	jó	1	3	2	2	1	2	3	3	2			
Bettelheim Samu m. v. ism. szab.	szab.	2	3	3	3	3	2	3	1	3			
Borúth Andor h. h.	jó	2	2	3	3	2	3	3	3	1		3	
Búza Barna	jó	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1		1
Csernitzky István	jó	1	1	2	3	2	2	2	1	3	2	1	1

¹¹ Éhlert Gyula (Sújhely 1860 – Sújhely 1935) patikus, lapszerkesztő és -kiadó.

¹² Hollósy Simon (1857–1918) festő, Münchenben magániskolája volt, majd 1896-ban a később híressé vált nagybányai művésztelepet alapította meg.

¹³ Felvinczy Takács Zoltán (1880–1964) festő, műkritikus, művészettörténész.

¹⁴ Mezei Ottó: Nagybánya. 13., 15.

¹⁵ Lyka Károly: Magyar művészet Münchenben 1867–1896. Bp., 1951. 70.

BORÚTH ANDOR: A ZEMPLÉNI NEMESI BANDÉRIUM

Másfél év után Borúth is Párizsba ment, s öt évig a Julian-akadémián Jules Lefébvre, L. Doucet és T. Robert Fleury voltak tanárai. Első bemutatkozása 1894-ben a budapesti Nemzeti Szalonban volt, 1895-ben a párizsi Salonban szerepelt két arcképpel, s ugyanez évben a budapesti Műcsarnokban egy női arcképpel mutatkozott be. 1896-ban az ezred-éves országos kiállításon „Este a műteremben” című olajfestményével (Vasadi Ida vásárolta meg) elnyerte a gr. Károlyi Tibor-féle ezer forintos díjat,¹⁶ és külön elismerő oklevelet kapott. A következő évben Párizsban is feltűnést keltett ez a festmény.

1898-ban Budapesten újabb kitüntetés érte: „Torreador” című festménye az ezer forintos Röck Szilárd-jutalomban¹⁷ részesült. Az 1900. évi párizsi világkiállításon Magyarország képzőművészeti csoportjában ugyancsak e képével szerepelt, és Mention Honorable elismerő oklevelet kapott. 1898 végén hazajött, s Zemplén vármegye megbízásából festette azt a nagyszabású képet, amely a budapesti millenniumi díszfelvonulásban részt vett zempléni bandériumot ábrázolja. A képet Sátoraljaújhelyen a vármegyeháza dísztermében helyezték el, ahonnan 1944-ben a zempléni Tállya községbe menekítették több más képpel együtt, majd pedig az elveszett képek listájára került, feltételezhetően a Szovjetunióba vitték.

1899-ben Borúth Andor részese volt a szolnoki művésztelep létesítésére irányuló mozgalomnak, s ő is vállalta azokat a kötelezettségeket, amelyek a megvalósítás feltételei voltak. Ugyancsak abban az évben részt vett a szentpétervári Societé Impériale d'Encouragement des Arts kiállításán Pétervárott és Moszkvában, amelyet az Osztrák-Magyar

¹⁶ Gr. Károlyi Tibor (1843–1904) politikus annak emlékére, hogy hat éven át az Országos Magyar Képzőművészeti Társaság elnöke volt, 1893-tól öt éven át 2000 koronás pályadíjat adományozott lakások díszítésére kiválóan alkalmas olajfestmények vagy szobrok kitüntetésére.

¹⁷ Röck Szilárd (1799–1888) ügyvéd, művészetpártoló 26 ezer koronás alapítványt tett két évenként 2000 koronás díj odaítélésére, előnyben részesítve a modernebb irány képviselőit.

Monarchia művészeinek alkotásaiból rendeztek. 1901-től 1905-ig tagja volt a Benczúr-féle mesteriskolának.¹⁸ „Az anyagszerű müncheni realizmus, amelyet Benczúr Pilotynak müncheni iskolájában tanult, ez a müncheni realizmus lett Mesteriskolájának művészi programja... Ezt a müncheni realizmust Benczúr plántálta hazánkba, s rövid pár év múlva ez a fajta képfestés vette át az uralmat a Múcsarnok kiállításain (‘múcsarnoki művészet’).”¹⁹ Ez az iskola is hatással volt Borúth művészetére, és mint az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tagja, annak legtöbb kiállításán, melyet általában a Múcsarnokban rendeztek, részt vett.

1902-ben a budapesti Múcsarnokban „Feketeruhás nő kutyával” című a Lenkey Hedvig színművésznőről készült olajfestményére megkapta a Ráth György-díjat.²⁰ 1904-ben az „Utcai énekesek” című képét a király részére vásárolták meg. Még abban az évben állami ösztöndíjjal Spanyolországba ment, ahol a régi nagy spanyol mesterek, főleg Velázquez műveit tanulmányozta. Ezek hatása alatt készült a „Jézus születése” című képe, amely az 1905. évi budapesti tavaszi nemzetközi kiállítás egyik legfeltűnőbb képe volt, és a 4000 koronás társulati díjjal²¹ jutalmazták. Ezt a képet az állam a Szépművészeti Múzeum számára megvásárolta. 1907-ben Vak Bottyán János kuruc generális arcképét festette meg Esztergom város részére. Az 1909. évi müncheni nemzetközi kiállításon az egyik kis aranyéremmel jutalmazták „Férfi kutyával” című képét, amely voltaképpen önarckép kedvelt, többször megfestett fehér kutyájával. Még 1909-ben a budapesti Múcsarnokban rendezett kiállításon „Jézus sírba tétele” című olajfestmény-vázlatával megnyerte az Ipolyi-díjat.²² A képet a főváros vásárolta meg. 1910-ben a Szent Antal és Szent Erzsébet oltárképeket festette meg a sátoraljaújhelyi római katolikus plébániatemplom részére.

Borúth tagja volt a Benczúr Társaságnak, a Szövetség Művész Társaságnak, a Pozsonyi Képzőművészeti Egyesületnek, a Munkácsy Céhnek, a tátraszéplaki Fészek-klubnak. A Magyar Tudományos Akadémia megrendelésére a századfordulón és a 20. század első éveiben megfestette gr. Csáky Albin, Brassai Sámuel, Haynald Lajos, (Munkácsy Mihály eredetije után), gr. Kuun Géza, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Mihalkovics Géza, Szamota István, Szász Károly, Thaly Kálmán arcképeit. A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Arcképcsarnoka őrzi a Gyulai Pálról készült képet. A Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1910 őszi II. vándorkiállításán kiállított Lévay József-arcképét a miskolci múzeum (ma Herman Ottó Múzeum) vásárolta meg.

¹⁸ Benczúr Gyula (1844–1920) festőművész mesteriskoláját már mint nemzetközileg ismert művész 38 éves korában, 1883-ban indította.

¹⁹ *Lyka Károly*: Festészet életünk a millenniumtól az első világháborúig. 48.

²⁰ A Művészet c. folyóiratban 1902-ben (I. évf. 202–225.) közöltek szerint a Ráth-díjat a „Meditatio” c. képéért kapta, azonban az ezt követő publikációk szerint a „Feketeruhás nő kutyával” c. képért kapta e díjat. Ezt erősíti meg Borúth egy vele készült riportban Az Újság c. lap 1925. febr. 28-i számában. – Ráth György (1828–1905) művészetepártoló, az Iparművészeti Múzeum megszervezője és főigazgatója 10 ezer koronás alapítványt tett apja, Ráth Károly hagyatékából történelmi vagy életképekre, előnyben részesítve a modernebb szemléletű művészetet.

²¹ Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat díja. Ezt a díjat elsősorban a Társulat beltágjai, tehát a múcsarnoki stílus képviselői kapták.

²² Ipolyi Arnold (1823–1886) r. k. püspök által alapított 2000 koronás díj, egyházi tárgyú kiemelkedő alkotások jutalmazására.

DR. GUHR MIHÁLY FŐORVOS

A tátraszéplaki évtizedek

Borúth 1910-től egyre többet tartózkodott Tátraszéplakon, ahova nagyon szeretett kirándulni, s télen síelni járni barátjához, dr. Guhr Mihályhoz.²³ Családot is itt alapított. A tátraszéplaki évtizedeket legjobban annak hiteles tanúja, a művész fia, a ma 85 éves, Münchenben élő dr. Borúth Mihály tudja visszaidézni. Az ő visszaemlékezéséből idézünk jellemző részeket:

„Édesapám, Borúth Andor festőművész emlékeim szerint 1910-ben jött Tátraszéplakra, ahol 1911-ben feleségül vette jó barátja, dr. Guhr Mihálynak Hermin nevű húgát. Dr. Guhr Mihály a tátraszéplaki szanatóriumnak volt a vezető főorvosa, és mint belgyógyász főleg a basedow betegség gyógyításában vált világhíróvá. Nagyon sok nemzetközi kongresszuson vett részt, tartott előadásokat. Így a legtöbb paciens basedowos beteg volt, de sokan jöttek üdülési, felépülési célból operációk vagy nagyobb betegségek után. Édesapám és sógora, dr. Guhr már akkor is nagy stélők voltak, és az első világháború után sógorának haláláig, 1933-ig minden év február utolsó hetében nemzetközi sversenyeket rendeztek Tátraszéplakon futásban, alpesi lesiklásban és a saját szanatóriumhoz tartozó ugrósáncon stugrásban, ahol már ekkor volt, aki 100 méteres rekordot ugrott. A résztvevő versenyzők ingyen lakhattak és kaptak ellátást a szanatóriumban. Édesapám már ötéves koromban megtanított síelni, és már 12 éves koromtól én is versenyeztem a megfelelő korosztályban. 1937-ben a dr. Guhr emlékversenyen a 4 km hosszúságú lesiklóversenyt én nyertem. A pálya a Sziléziai-háztól a szanatóriumig tartott. ...

Mi a saját villánkban laktunk, ahol Édesapámnak nagy műterme (Atelier) volt. Igen gyakran beültem oda figyelni, hogyan fest apám. Főleg arcképeket festett, de ritkábban tájképeket is. Én is sorra kerültem, de ezt nem szerettem, mert csendben kellett ülni vagy állni. ... Édesapám sok betegről készített arcképet nálunk a villában, ezáltal nagy volt a sürgősforgás, s ez nekem is tetszett. Sokszor mesélt a budapesti, párizsi, madridi és főleg a müncheni élményeiről, ami engem nagyon érdekelt. München – mintha éreztem volna, hogy ez lesz utolsó állomásom! Hogy örült Apám a háború után, hogy végül itt kötöttem ki! Feleségemmel mindig franciául leveleztek. A német nyelvet nehezen törte, édesanyámmal és velem is csak magyarul beszélgettünk. És persze nővéremmel, Nórával is, aki két évvel volt tőlem idősebb. Én csak gombokat festettem, de Nóra örökölte Apámtól tehetségét, otthon sokat foglalkozott vele, s ő indította el a festői pályán. Később aztán Budapesten, Bécsben és Berlinben is tanult. Sokat festett, főleg arcképeket, amit Amerikában is folytatott. ... Édesapám az egész családot lefestette, és nagybátyámnak, dr. Guhrnak is modellt kellett állnia nagy elfoglaltsága dacára. A szanatórium irodáját Anyám húga, Kubankáné Anna néni vezette. Én Késmárkon jártam a német gimnáziumba, és ott Bruckner tanár úréknál laktam. Így a tátraszéplaki családi otthonban csak vakációk idején lehettem.

²³ Ő a tátraszéplaki szanatórium híres igazgató-főorvosa volt (1873-1933).

BORÚTH ANDORNÉ GUHR HERMIN PORTRÉJA
Borúth Nóra rajza (1936)

Akkor főleg vonattal, villamossal, esetleg autóval vagy motorkerékpárral közlekedtünk. Minél többet voltam távol, annál jobban vártam a vakációt, a családi otthon. Ilyenkor Apám többször elkísért, ha vadászni mentem. De ő a legszívesebben festegetett. Az egyetemet 1936-ban kezdtem Prágában a német Karlsuniversitáten. Még messzebb kerültem, s már csak karácsonykor és a nyári vakációra mehettem haza. A nyári szabadság majdnem négy hónapig tartott, s ez remek volt! Viszont az orvosi diploma megszerzése után a hatéves szakorvosi képzés alatt mint asszisztensnek a prágai klinikán már csak évi négy hét szabadság járt. Professzorom, a világhírű dr. Knaus is kétszer eljött üdülni Tátraszéplakra.

...

1944 karácsony és szilveszter között kaptam rendkívüli szabadságot, akkor mentem Szüleimhez utoljára Tátraszéplakra. Négy napot utaztam, s három napot töltöttem otthon. Ez volt utolsó családi összejövetelünk. Utána egy évig semmit nem tudtunk egymásról. Majd elkezdtünk levelezni. Nóra nővéremet sikerült Münchenbe kíségetni, aztán kiment Amerikába, ahol férjhez ment Briggs Roberthez, és ott is főleg festegetett. 1994. január 5-én halt meg 79 éves korában.

Édesanyám 1953. április 8-án, Édesapám 1955. augusztus 22-én hunyt el, kiknek már csak nagyszalóki sírját tudtam meglátogatni sok-sok évvel haláluk után."

Tátraszéplakon egyfajta sajátos művészet is kialakult. „Főleg Boruth Andor érdeme, hogy Tátraszéplak nemcsak a sport, hanem a művészet központja lett” – írja Jitka Haakova cikkében,²⁴ majd így folytatja: „A csodálatos táj, a barátságos légkör sok magyar művészt vonzott oda: Márton Lajos,²⁵ Szlányi L.,²⁶ Éder Gyula,²⁷ Vass Elemér²⁸ festőket. És a német Neuman Siegfriedet,²⁹ valamint a környéken élő Kőszeghy Winkler Elemért³⁰ és Forberger Vilmost.³¹ E művészek képei ma is láthatók a gyógyüdülőkben.” Egyikük, Kőszeghy Elemér, aki 1919 júliusától 1923 májusáig élt Tátraszéplakon „Utazás a múltba” című gazdagon illusztrált kiadatlan önéletrajzában így emlékezik régi barátjáról:³²

„1938-ban ünnepelte Tátraszéplak 50 éves fennállását. Nem lehettem ott az ünnepségen. Ott élte művészetnek szentelt élete 65. évét az a gyermekkori mester, akit min-

²⁴ Megjelent a Tatry című folyóirat 1998. évi 6. számában.

²⁵ Festő, illusztrátor (Székelyudvarhely 1891. – Bp. 1953).

²⁶ Szlányi Lajos festő (Pest 1869. – Bp. 1949).

²⁷ Ismert portréfestő, Borúth Andor sógora (Kassa 1875. – Bp. 1945).

²⁸ Festő (Bp. 1887. – Tihany 1957).

²⁹ Festő, 1886-ban született Brandenburgban, majd Nagyszalókon telepedett le. Gyakran járt Tátraszéplakra síelni is.

³⁰ Festő, művészettörténész (Rózsahegy 1882. – Bp. 1954).

³¹ Lőcsei rajztanár, Tátra-festő (Késmárk 1848. – Pöstyén 1928).

³² Lásd Kőszeghy Elemér kötetünkben közölt írását: „Boruth Andorral a Tátrában”!

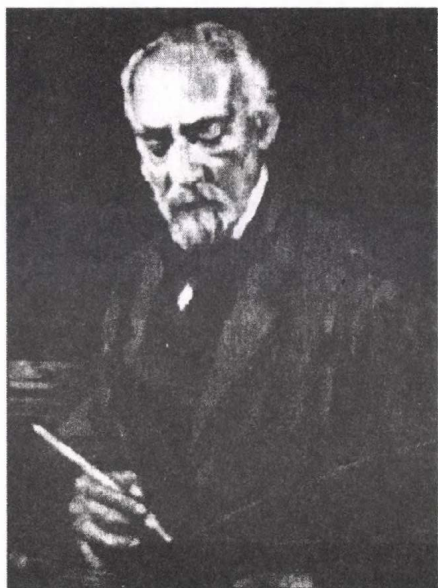
*den barátomnál jobban szeretek: BORUTH ANDOR. Róla szóló emlékezéseimmel nem lapokat, hanem ezt az egész kötetet megtölthetném. Legbecsebb ereklyém közé sorozom az ő levelét 1932-ből, amelyben az 1919–1923 közt Széplakon töltött éveimről azt írja: 'Életem egyik legszebb korszakának tekintem az együtt eltöltött négy esztendőt! A nap-nap mellett folytatott eszmecsereink finomító, csiszoló hatással voltak művészetemre – lelki-
letemre.' Ha van is e sorokban egy kis baráti túlzás, az bizonyos, hogy rokonabb lelki művészre nem találtam az életben."*

Borúth Andor, a festő számára a tátraszéplaki évtizedek sem múltak el eredménytelenül. Kiegyensúlyozott, boldog családi körben, jó anyagi háttérrel szorgalmasan festett és főleg a budapesti kiállításokon rendszeresen részt vett. Bár a művészeti érdemeket nem illik számokkal jellemezni, Borúth magas kora, szorgalma és kiállítói aktivitása mégis olyan számokat eredményezett, amivel kevés festőművész büszkélkedhet, s talán éppen ezért érdemes itt is megemlíteni.

Borúth alig múlt 21 éves, amikor első képét kiállította 1894-ben Budapesten. Életében a Kárpát-medence területén mintegy 110 alkalommal vett részt kiállításokon, legtöbbször Budapesten a Múcsarnokban és a Nemzeti Szalonban. Külföldön, Európa 12 nagyvárosában 1895 és 1930 között 21 alkalommal vett részt kiállításokon, Párizsban, Münchenben aranyéremmel, Budapesten öt különböző jelentős díjjal ismerték el művészetét. Mindezekon túl 23 aukciós kiállításon is részt vett. Szlovákiában 345 számon tartott művét – 78 olajfestményét és 267 db grafikáját – őrzik különböző közgyűjteményekben. Magyarországon 45 művét ismerjük a közgyűjteményekben, ebből 29 darabot a Magyar Nemzeti Galériában, nyolcat a Magyar Tudományos Akadémián, négyet a Magyar Nemzeti Múzeum történelmi arcképcsarnokában őriznek. Borúth Andor leszármazói Münchenben 15, Budapesten örökösei 12 művét őrzik. De hogyan került e sok mű a közgyűjteményekbe? Magyarországon egyszerű a válasz: az arcképek általában megrendelésre készültek neves személyiségekről, míg a galériákba vásárlások útján, illetve dr. Feticich Ottó³³ hagyatékából. Szlovákiában más, szerencsés körülmények révén.

Amikor 1953 áprilisában 80 évesen Borúth elvesztette támaszát, feleségét, hirtelen egyedül maradt. Szerencséjére Tátraszéplakon a szanatórium államosítása, 1945 után is az annak telkén épült villában lakhatott élete végéig. De támaszra is talált Guhr Róza személyében, aki csak névrokona volt elhunyt felesége, Guhr Hermin családjának. Guhr Róza apja, Guhr Sándor Késmárkon ékszerész volt, a család jó ismerősei, de 1945 után elszegényedtek. Róza néni vállalta készséggel az agg 80 éves művész ápolását, amit 1954 nyarán házasságkötés követett. És ez lett Róza néninek is és a Borúth-műveknek is a szerencséje, mert a megélhetésért 1985-ben bekövetkezett haláláig a szlovákiai közgyűjtemények részére fokozatosan eladogatta a gazdag művészeti hagyatékot, és ebből tartotta fenn magát. Az egyik legjobb képet, a palettás önarcképet az eperjesi Sárosi Galéria vásárolta meg 1972-ben. Így lett megmentve a nagy rajz- és grafikai hagyaték is, melyből a kassai képtár 90 darabot, a poprádi 74, az eperjesi Sárosi Galéria 88 alkotást őriz.

³³ A jeles orvos és műgyűjtő (1876. jún 1., Bp. – 1954. febr. 2. Bp.) hagyatékából kilenc Boruth-kép került a Magyar Nemzeti Galéria birtokába.

BORÚTH ANDOR: ÖNARCKÉP
(A Sárosi Galéria tulajdona, Eperjes)

Utóélete

Összegezve Borúth életútját: Sátoraljaújhelytől Tátraszéplakig nagy utat tett meg, sok szép sikert ért meg. Fiatal éveiben azonban ezért nagyon meg kellett küzdenie. Házasságkötése révén biztos anyagi háttérrel, boldog családi körben, sokszor hazai művészi társaságban művészete kiteljesedett. De a világháborúk, Trianon s a szovjet megszállás őt is próbára tette: gyermekeitől elszakítva, nélkülözések között élte utolsó éveit. Itthon neve és művészete feledésbe merült. Az életéről megvonható mérleg azonban mégis pozitív: a fiatalon félárvává lett nagy tehetségű művész küzdelmes évek után boldog, kiegyensúlyozott életet élt, s a Kárpát-medence műértő közön-

ségére gazdag művészeti hagyatékot örökölt.

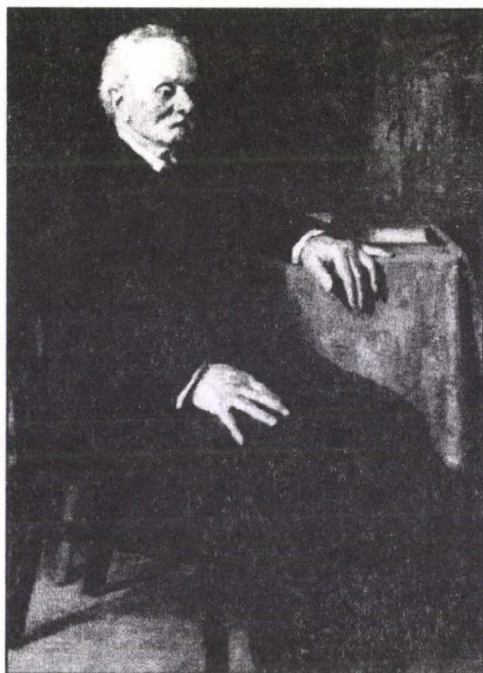
Sátoraljaújhely művészeti életének két kiemelkedő személyisége Borúth Andor festőművész, a város szülötte és neveltje, akinek 2003-ban lesz születése 130. évfordulója, valamint apja, Borúth Elemér költő és lapszerkesztő születésének 170. évfordulója. E két jelentős személyiség méltó megünneplésére a Kazinczy Ferenc Társaság a Kazinczy Ferenc Múzeummal és a művész leszármazottaival karöltve a Magyar Nemzeti Galéria és több szlovákiai közgyűjtemény együttműködésével 2003 őszére emlékünnepséget és emlékkiállítást tervez, monográfiát jelentet meg róla. Erre kívánjuk ezzel az írással elsősorban az újhelyi és zempléni művészetkedvelő, műértő érdeklődőinek a figyelmét felhívni, hogy a közelgő regionális kulturális rendezvénynek valamennyien részesei lehessünk.

BORUTH NÓRA FESTŐMŰVÉSZ APJA MŰTERMÉBEN
(1944)

BORÚTH ANDOR FESTMÉNYE MIHÁLY FIÁRÓL
(1936 körül)

IDŐSB GUHR MIHÁLY, BORÚTH ANDOR APÓSA
Borúth Andor festménye (1921)

ÉDER GYULÁNÉ BORÚTH JOLÁN
Borúth Andor rajza

A MŰVÉSZ ÖNARCKÉPE

F Ü G G E L É K

A STEIGER-BORÚTH CSALÁD LESZÁRMAZÁSA

honoratior STEIGER JÓZSEF, rk.

* 1778.

† 1849. szept. 7., Mád

∞ 1. 1803. okt. 1., Mád - nobilis Theresia Stephaics, rk.

2. 1830. jún. 27., Mád - nobilis SZABÓ JÚLIA, rk. * 1800. jan. 7., Mád. † 1863. szept. 10., Mád

Az 1. házasságból:

Mathias	Theresia, rk.	Antonius	Franciscus	Georgius
Josephus	Catharina	Bartholomeus	Michael	Jospehus
Franciscus	Susanna	Stephanus	Sigesmund	Ludovicus
* 1804. 2. 6.	* 1805. 11. 16.	* 1807. 7. 26.	* 1808. 9. 18.	* 1813. 4. 15.
Mád, rk.	Mád, rk.	Mád, rk.	Mád, rk.	Mád, rk.

A 2. házasságból:

Leó	ALOJSIUS
Georgius	[Borúth Elemér]
* 1931. 4. 22.	* 1833. 1. 30.
Mád, rk.	Mád, rk.
† 1838. 1. 5., Mád	† 1886. 8. 26
	Sátoraljaújhely, ref.
	∞ 1. Schmid Zsuzsanna
	(1868-ban elváltak)

2. 1872. 9. 10., Sátoraljaújhely EVVA OTTÍLIA, ref. * 1841. 9. 21., Sátoraljaújhely † 1927. 1. 22.

ANDRÁS	Juliana Mártha	Gyula Alajos	Etelka	Ilona Jolanta
(festőművész)	* 1874. 10. 20.	* 1876. 5. 17.	* 1877. 12. 15.	* 1880. 6. 12.
[BORÚTH ANDOR]	Sújhely, ref.	Sújhely, ref.	Sújhely, ref.	Sújhely, ref.
* 1873. 6. 17.	† 1876. 10. 18.	∞ Kövály Matild	† 1879. 8. 11.	∞ Éder Gyula
Sátoraljaújhely, ref.	Sátoraljaújhely		Sátoraljaújhely	festőművész
† 1955. 8. 22.		Elemér		
Tátraszéplak		† 1953. Bp.		
∞ 1. 1911. 9. 23. GUHR HERMIN		∞ Parragi Margit		
* 1877. 9. 1. ev. † 1953. 4. 8., Tátraszéplak				
(2. 1955. júl. Guhr Róza, † 1985., Késmárk)				

Nóra (festőművész)
 * 1914. 3. 27., Tátraszéplak
 † 1994. 1. 5., Los Angeles
 ∞ Briggs, Robert

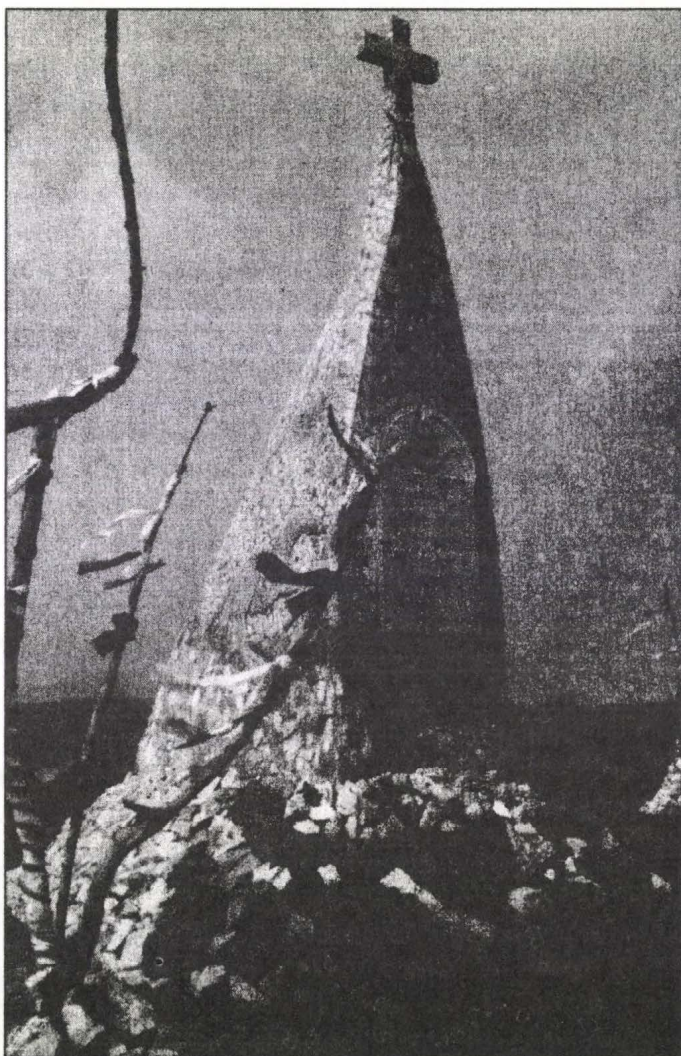
Mihály dr. (nőgyógyász főorvos)
 * 1917. 8. 9., Tátraszéplak
 ∞ 1. 1939. 8. 10. Eva Vreklicka (elváltak)
 2. 1953. 5. 29. Stuhler, Edith * 1929. 5. 8. Augsburg

Mihály
 * 1954. 9. 26., München
 ∞ Susanna Lindovska
 * 1963. 8. 27.

Péter
 * 1956. 3. 18., München
 ∞ Grabov, Heike
 * 1962. 6. 5.

Péter
 * 1993. 4. 21., München

Félix
 * 1997. 6. 18., München

KAROSI RÉGÉSZETI EMLÉKPARK

Den Barsbold mongol művész szoborkompozíciója

Átadták 2001. augusztus 20-án.

(Égerházy László felvétele)

KÖSZEGHY ELEMÉR

Boruth Andorral a Tátrában

Kőszeghy (Winkler) Elemér festőművész (Rózsahegy 1882. jan. 3. – Bp. 1954. szept. 4.), a kassai Felsőmagyarországi Múzeum (1914–1919), illetve a Magyar Iparművészeti Múzeum (1938–1945) egykori igazgatója, a „Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig” című jeles tudományos mű (1936) szerzője „Utazás a múltba” címmel gazdagon illusztrált kézíratos önéletírást hagyott hátra, amelyet 1949-ben vett papírra. Akkor mint Miskolcra az egyetemre felkerült rokon fiú náluk laktam a budai Himfy utcában. Esti beszélgetéseink során többször szóba került a készülő visszaemlékezés, amelyet azután elolvashattam, sőt később özevegy jóvoltából egy másolatát megkaphattam. Ez a sajátos hangulatú és tartalmú könyv teljes terjedelmében érdemes lenne a közzétételre. Addig is azonban, amíg egy méltó kiadásnak megérnek a feltételei, bemutatjuk az önéletírásnak egy olyan részletét, amely a szerzőt mint Tatra-festőt mutatja be. Éveken át együtt dolgozott ott kedves barátjával, Boruth Andor festőművésszel, e részlet tehát művészettörténeti vonatkozása miatt is igényt tarthat a közérdeklődésre. Technikai okok miatt az illusztrációknak csak egy részét, s csak fekete-fehérben tudjuk itt közölni. E részlet a kézirat 104-127. oldaláról való, címét én adtam. A lábjegyzetek összeállításához Wieland Annától, Fekesházyiné Kováts Évától, Kováts Miklóstól, Somogyi Gábortól kaptam értékes adatokat, köszönöm segítségüket.

Kováts Dániel

Ötvösjegyrajzoló másik énem sikerei alapján elnyerve a kassai múzeum igazgatói állását, szűkebb hazám közelébe kerültem. Megindult a Tatra-festővé fejlődésem. [...] Megint a jó Spóner Margit¹ néni meghívása tette lehetővé, hogy a szabad napjaimon hozzá rándulva át, egymásután ontsam a tátrai olajtanulmányokat 1915-től. 1916-ban Lőcsére tettem át érdeklődésem központját mind művészi, mind egyéb tekintetben. A legartisztikusabb városban kötöttem házasságot.² Tanúink Artúr bácsi³ és Lambi⁴ voltak. Nászutunk Poprádra vitt, s egyebek közt hajnali Tatra-panorámát festettem a szállodai szobánk erkélyéről. Háború volt. Festőútra nem kaptam volna szabadságot. Majovszkynak⁵ megmondtam: kénytelen vagyok megnősülni, hogy kétheti szabadságot kapjak. Wieland Andor bácsi⁶ nagyon melegen gratulált ahhoz, hogy szepesi nőt választottam. Nem kutatom, milyen nem szepesi tapasztalatokból fakadt a melegség.

¹ Winkler Kálmánné Spóner Margit (? – 1918) a szerző unokatestvérének felesége, aki a Poprád melletti Felkán élt.

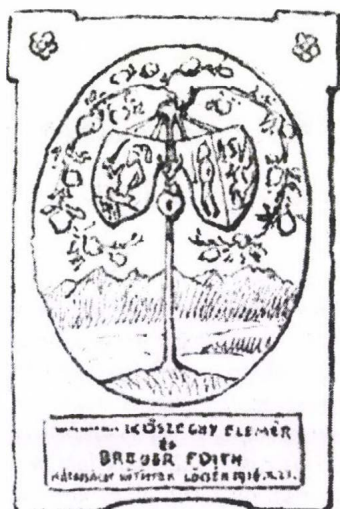
² A szerző második felesége: Breuer Edith (1888. – Kassa, 1972. szept. 15.). 1916. okt. 23-án kötöttek házasságot.

³ Br. Wieland Artúr (1846–1921), a szerző édesanyjának, Wieland Erzsébetnek (1850–1910) unokatestvére volt.

⁴ Raschel Lambert csendőrtiszt, Kőszeghy Elemér sógora.

⁵ Majovszky Pál (1871–1935) minisztériumi osztálytanácsos Budapesten, aki akkor a kassai múzeumot felügyelte.

⁶ Wieland Andor (1861–1923) a szerző édesanyjának öccse.

A Tatra panorámánál mellőztem a régi szabályt, amely szerint minden tárgytól legalább annyira kell felállnunk a festésnél, mint a legnagyobb kiterjedésének a háromszorosa. A Tatra-lánc a Krivántól⁷ a Vaskapuig⁸ 323 km. Eszerint csak Gölnicbányán túlról volna szabad lefesteni. Poprádtól 70°-nyi látószöggel lehet csak egy képre hozni. Akkor meg a magassága eltörpül. (Ezért régi festők kicsúcsosították.) Sokat törtem a fejemet ezen a problémán.

A Tatra-körkép terve attól kezdve sokat foglalkoztattott. Mint ahogy a perspektíva problémáin már úgyszólván gyermekkorom óta sokat törtem a fejemet. Tizenöt éves koromban egy igen merész, „rálátásos” megoldással képesítettem el lelkes buzdítómat, Wieland Tóni bácsit.⁹

Akkor a régi pozsonyi Országház III. emeletén laktunk. A Klarissza utcában egy kofa tanyázott pontosan az egyik folyosóablak alatt. A szomszédunk pajkos fiát egyszer megleptem, mikor abban gyakorolta magát, hogy a kofának szürkületkor meggyújtott lámpácskáját 15 m magasságból eloltsa. Kiszidtam és eltanácsoltam, – de másnap magam is célba vettem a kofát. Csakhogy én az ecsetemmel. Lefestettem azt, amit magam alatt láttam.

Tóni bácsi zsörtölődött: „Micsoda bolondság ez? Minek nézzem ezt a gombócot, amelyből két láb kalimpál felfele, ha magam elé teszem a képet?” „Ja, drága Tóni bácsi, ne tegye maga elé! Tessék a földre tenni s fölé hajolva a kezéből formált tölcserén át nézni!” Tóni bácsi megtette s nevetve ismerte el, hogy igazam van. „Ez csakugyan a Klarissza utcai kofa, s kedvem volna a Tibi gyereket utánozni.” Gyorsan elkaptam a rajzot, s eltettem illusztrációnak a távlattanról tervezett – úttörőnek és korszakalkotónak képzelt – művemhez. Az azóta eltelt félszázad alatt még nem jutottam hozzá a távlattanom megírásához, de érzem, hogy akkor fején találtam a szöveget. Minden (naturalista látású) képet úgy kell elhelyeznünk, hogy a tárgyak képeiből jövő sugarak úgy essenek a szemünkbe, mint a természetben. Anélkül nincs „beleélés”.

A kofaképnek volt folytatása, mikor turistafestő koromban a Tatra-csúcsokról festett lelátásaimmal nyertem meg mecénásomul dr. Guhr Mihályt.¹⁰ „Lelátás a Krivánról a Terinszko-tóba” képem témája egész új volt neki. Azonnal megvette, s felakasztotta a rendelőjében jó magasra. Hiába mondtam neki, hogy a láthatárnak szemmagasságban kell lennie. „Akkor belerúgnak a kép aljába!” – mondta. „Felfelé pedig nem lehet egy tóra lenézni!” – makacsul ragaszkodtam a felfogásomhoz, és rá akartam beszélni, hogy a használatlan zenepavilonban festessen velem egy körképet „Kilátás a Kisviszokáról”.¹¹

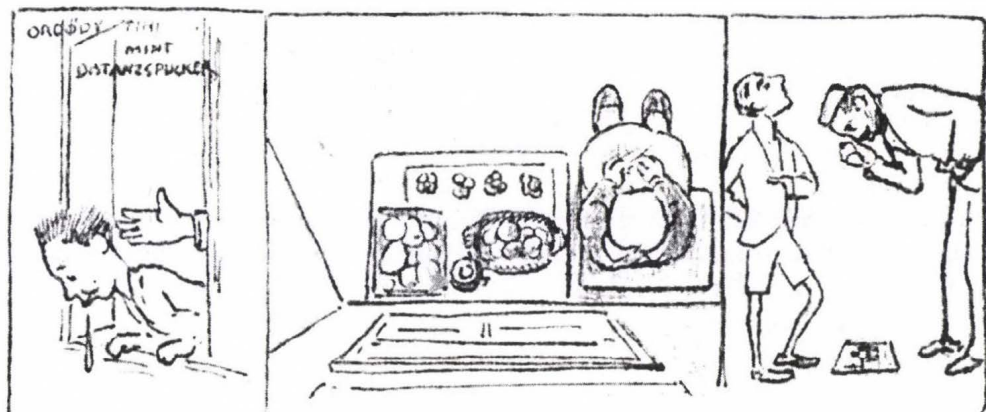
⁷ 2496 m magas hegyorom, amely a Magas-Tátra főgerincéből délnyugat felé kiágazó vonulat végén emelkedik.

⁸ A Keleti-Vaskapu-csúcs (Východný Železný štít) kb. 2340 m magas jellegzetes alakú orom.

⁹ Wieland Antal (1854–1907) a szerző anyai nagybátyja.

¹⁰ Dr. Guhr Mihály (1873–1933) orvos, a tátraszéplaki gyógyhely megalapítója, szanatóriumigazgató. Orvosi tanulmányait Bp.-en, Bécsben, Berlinben végezte, jelentős a tudományos munkássága. A tátrai sportélet szervezője.

¹¹ A Kis-Viszoka (Východná Vysoká) a Magas-Tátra egyik leglátogatottabb, 2489 m magas kilátóhegye.

Nagyhatásúnak terveztem. Csigalépcsőn jutunk a sziklacsúcsra, s lábunk alatt látjuk a környező mélységeket. A nézők szédülni fognak stb. Miska barátom nem ment bele. Egy élelmes, de fantáziában szegényebb és a szellemi tulajdont más alkalommal is kevésbé tisztelő kollégám, Neumann Siegfried,¹² azután megfestette neki a kisvizsokai kilátást négy nagy temperaképen s azokat felakasztották jó magasra az étterem falára. Ezzel agyoncsapták az én körkép-terveimet. Részben megvalósítottam őket a diorámáimban az 1926-i poprádi és 1929-i iglói kiállításokon, de a „Szédületes” terv nem valósult meg soha.

A széles látószögű Tátra-kép még egy problémát vetett fel, amelyen sokat vitatkoztam egyik legjobb és legértékesebb kassai barátommal, Konrády Lajos¹³ kanonokkal. Egyházművészeti kérdésekben tekintély volt, de minden művészeti kérdésben döntő súlyt követelt a szavának. Neki is, de másoknak is nehéz volt érthetővé tennem: miért vannak a Lomnici-csúcson¹⁴ erős, baloldali kék árnyékok, mikor a Gerlachfalvin¹⁵ nem látszik árnyék. A laikus úgy képzei, hogy az összes csúcsoknak vagy jobbról, vagy balról, vagy szemben kell a napot kapniok.

Csak a napon sétálva tudtam Lajos bácsit meggyőzni arról, hogy – ha háttal fordulunk a napnak – a velünk szemben álló fák árnyéktalanoknak látszanak, a jobbra esők bal felé s a balra esők jobb felé vetik az árnyékukat. vagyis: a természetben egymással párhuzamos vetett árnyékok a néző szemszögéből mind a láthatárnak a nap állásával ellentett pontja felé enyésznek, azaz szaladnak össze. Ez zavarón hathat művészi ábrázolásoknál – s ezért jó a tájképnél a széles látószöveget mellőzni –, de az optika törvényeit nem lehet megváltoztatni vagy megsérteni azért, mert laikusoknak nehezen mennek a fejükbe. A festőtől nem kívánhatjuk, hogy természettudós legyen.

¹² Német festőművész (1886–?), aki ebben az időben ugyancsak a Tátrában tevékenykedett.

¹³ Konrády Lajos (1859–1929) kanonok, tanár, szerkesztő, Kassa kulturális életének jelentős személyisége.

¹⁴ A Lomnici-csúcs (Lomnický štít) a Magas-Tátra legismertebb, 2634 m magas orma; függővasút vezet fel rá.

¹⁵ A Gerlachfalvi-csúcs (Gerlachovský štít) a Magas-Tátra legmagasabb (2663 m) orma.

De egészen analfabétának nem szabad lennie a fizikában, ha valószerű ábrázolásra törekszik. Mert különben igazat ad a Tóth Béla szerint magyar eredetű Horatius-torzításnak, amely egy kalap alá veszi az ostobákkal a festőket és költőket. „*Multa licent stultis, pictoribus atque poetis*”.¹⁶ – A természeti fénytűnemények, pl. a szivárvány festői gyakran vétenek az optika elemi törvényei ellen.

Már kisdíák korunkban tanultuk, hogy szivárványt csak a nap és egy esőfüggöny között állva láthatunk. Vagyis: ha szivárványt festünk vagy látunk egy képen, a napot a hátunk mögé kell képzelni. Akkor pedig a képsíkba foglalt tárgyak vetett árnyékai a szivárvány középpontja felé futnak össze.

Egész kiváló nagy mesterek, pl. Rubens, szivárványt festettek híres képeikre, s a szivárvány alá festett tárgyakat nem az optika törvényei szerint világítatják meg a nappal. Tehát két napot tételeznek fel. Az egyik a hátuk mögül szivárványt rajzol az égre, a másik meg az ő kedvükért balról süt, s az előtér fáival jobbra vett árnyékot. Ahogy Seabrooke angol festő képen láthatjuk. Modern esztétáknak ez szörszálhasogatás. Nekem a hibás árnyék lapsus, amelyet nem ment a piktorok horatiusi „*aequa potestas*”-a.¹⁷

Két éve a szivárványfestők elleni kifogásaimat a Meteorológiai Intézetben meglepőeknek találták. Cikket kértek erről a közlönyükbe. Máig nem írtam meg. Nem vagyok természettudós. Nem tudom, nem írta-e már meg más ezt a nekem annyira magától értetődő dolgot, hogy folyton halogatom a megírását. Itt helyénvalónak találtam leírni. Most ugyan az Utazásom 1910-i állomásán vagyok, de farkasfalvi látogatásomnál ún. művészi fejlődésem szaladva végig az 1916-i Tatra-látképről a 40-es években felvett meteorológusi kapcsolataimra ugrottam át. De hát én nem krónikát írok, hanem mindenfélét, ami pl. az 1910-es évszámnál 1949-ben az eszembe jut. Lajos bácsi térített mellékvágányra, akivel folytatott eszmecsereink során sok minden tisztázódott bennem az ő erősen laikus ellenvetései és erőszakos, de szellemes vitamodora mellett. Őt ritkán győztem meg.

Tépelődéseim a perspektíva-problémákon már a kofarajz előtt kezdődtek. Mikor első vázlatkönyvembe a 100 ablakos Karátsonyi-palotát akartam lerajzolni, a középpontjával szemben felállva nem tudtam mit kezdeni a jobbra is, balra rövidülő homlokzat ereszével. Hiszen az ívnek látszik! Nem törik sehol, s mindkét végén közelebb ér a gyalogjárdához. Nemsokára kisütöttem, hogy a természetben egyenesnek csak a láthatárt látjuk, s a belső gömbfelületnek látszó látótérnek azt a délkörét, amely felé fordulunk.

Úgy találtam: a távlattani szabályok megegyezéssel tévtanítások, csak a perspektíva-tudósok ezt nem hangsúlyozzák. A közöttünk látható térnek csak igen kis részlete ábrázolható sík felületen torzítás nélkül. A torzulás enyhíthető a szabályok követésével. Az a fizikai törvény, hogy a tárgyak képei távolabbról kisebb szög alatt esnek a szemünkbe, az egyedül irányadó.

Nincs helyem itt mindennek az előadására, amiket a távlattani szabályok leegyszerűsítésére kieszeltem. Komoly mérnökömberek biztatására le is akartam írni naturalista-látású kollégáim használatára. Közben a naturalizmusnak befellegzett. Erre jobbnak láttam elgondolásaimat egy mókába komprimálni.

¹⁶ „Sok minden szabad az ostobáknak, a festőknek és a költőknek.”

¹⁷ mindenhatósága

Ha még megélném egy olyan izmus divatját, amely kíváncsún látná a tárgyak térbeli viszonyait elképzeltetni tudó ábrázolást; ha akadnának megint Szinyei, Mednyánszky nyomaiba lépni óhajtó művészek, akik alázatos hódolattal borulnak le a Természet fenéke előtt, s az örökké változó hangulatok közül a lelkükbe belemarkolót megragadva igyekeznek embertársaikat és a Természet áhítatos csodálatára indítani, anélkül hogy a mindig érdekes Természet és a műélvező közé odatolják saját nem mindig érdekes énjük vetületét vagy absztrakt festői gondolataikat: akkor visszatérek a leegyszerűsített távlatlan szabályainak komoly tárgyalására.

Térjünk vissza Kassára, ahonnan Lajos bácsival a perspektíva berkeibe kalandoztam el, s ahol 1918-ig naturalista és nem naturalista kollégáimmal több kiállítást rendeztünk. Mint múzeumigazgató megpróbáltam a széthúzó kassai művészeket, később négy megye művészeit is, összehozni egymással. Sok veszekedés, de elég szép anyagi siker is volt az összefogásnak eredménye. A kiállításokat rendesen nagy dárídó fejezte be, amelyen kiállítottam a kiállítók és műveik karikatúráit. Csordák¹⁸ rossz néven vette a vattát az ő képén. pedig híven mutatta be az ő lágy tájfestő modorát. A kiállításokon tátrai képeimmel szerepeltem – az 1918-i nagyobb szabású főként a Margit húgomnál¹⁹ töltött 1917. szeptemberi szabadságunk alatt festetteket – s néhány figurálissal. A „Felsőmagyarországi festők” 1918-i kiállításába Boruthor²⁰ a Tátrából és Benczur Bélát²¹ Jekelfalváról is bevontuk. Boruthhoz 1915 óta, Béla bácsiékhoz 1917-től gyakran felmentem. Utóbbiakkal a Krivánon jártunk 1917-ben. A kiállítás VI. terme – hadiárvák és rokkantak javára rendeztük a hadtestparancsnokságon – már Stunder,²² Czauczig,²³ Müller,²⁴ Rombauer,²⁵ Markó²⁶ és régi kassai festők műveivel bevezette művészettörténet-kutatói munkásságomat is.²⁷

¹⁸ Csordák Lajos (Kassa 1864. – Kassa 1937) festőművész. Tanulmányait Kassán, Bp.-en, Münchenben és Prágában végezte a br. Melczer család támogatásával. Szülővárosában élt és alkotott.

¹⁹ Jekelfalussy Ferencné Winkler Margit (1886–1918), Kőszeghy Elemér húga.

²⁰ Boruth Andor festőművész (Sátoraljaújhely 1873. jún. 17. – Tátraszéplak 1955. aug. 22.) Münchenben és Párizsban tanult, Madridban Velázquez művészetét tanulmányozta. Első kiállításait Párizsban rendezte, 1896-tól kezdve több díjat nyert a pesti Műcsarnok tárlatain. A szolnoki művésztelep egyik alapítója. Később Tátraszéplakra húzódtott vissza, főként táj- és arcképeket festett. Alkotásai szülővárosában is láthatók, többek között a plébániatemplomban.

²¹ Benczur Béla (Kassa 1854. – Bp. 1941.) festőművész, építész, Benczur Gyula öccse.

²² Stunder János Jakab (Koppenhága 1760. – Besztercebánya 1811) festőművész, Felső-Magyarországon is dolgozott.

²³ Czauczig József (Lőcse 1780. – Lőcse 1857) festőművész, Bécsben tanult, majd Lőcsén rendezett be műtermet

²⁴ Müller János Jakab (1780–1828) festőművész, Bécsben tanult, az 1800-as évek elejétől Lőcsén működött.

Kassa elvesztét követő féléves pesti tartózkodásunk a Tátra-festést megakasztotta. De éppen mint Tátra-festőnek sikerült hazajutnom 1919 július elején. Mikor a sok gerslitől nagyon leromlottam és a Nemzeti Múzeumban lakva már összes kollégáimat lerajzoltam, gondoltam egy merészet: Gyuszi öcsémrel²⁸ kidolgoztattam az 1918 folyamán Dessewffy Miklósék részére restauráltatott batizfalvi Máriássy-kastély magtáráról egy átalakítási tervet tátraaljai műteremházzá. Azt felvittem a művészeti direktóriumba régi pajtásomhoz, a vezető állásba jutott Pór Bercihez.²⁹ Az előszobájában találkoztam Korb Böskével,³⁰ akit 1915/16-ban festeni tanítottam. Mikor Berci meglátott, ő is a tanítványomnak vallotta magát. (Az én lakásomon volt 1899-ben a közös műtermünk.) Első és utolsó tanítványommal együtt vonultam be a dolgozójába. Ott előadtam tervemet egy – esetleg! – megalkatható tátraaljai művésztelepről. Átlátott-e Berci a szitámon vagy sem –, azonnal kiküldött a művésztelep megalapítására –, mihamarabb az lehetővé válik. Az ő kiküldő levelével szerencsésen eljutottam a Tátrába. A farkasfalvi Fehérháznál tett fogadalom³¹ s az annak alapján nekilendült festői tevékenység meghozta gyümölcsét. Otthon voltam!

Az 1919 júliusa és 1923 májusa közt Tátraszéplakon töltött idő, amelyről Boruth említett levelében³² oly szépen nyilatkozott, festői tevékenységem csúcsát jelenti. Hogy a Boruth mellett végzett munka nem íveltette magasabbra a pályafutásomat, az nem rajta múlt. Ha nem is tanított kifejezetten, mégis nagyon sokat tanultam mellette.

²⁵ Rombauer János (Lőcse 1782. – Eperjes 1849) festőművész, Pesten Stundertől tanult, Szentpéterváron is dolgozott.

²⁶ Markó Ernő (1868–?) festőművész Kassán született, Münchenben és Párizsban tanult, Pesten telepedett le.

²⁷ Az itt közölt karikatúrákon kiállító művésztársait örököltette meg Kőszeghy Elemér. A képek sorrendjében: Kővári-Kacsmarik Szilárd (1882–1916), Csordák Lajos, Lengyel-Reinfuss Ede (1873–1942), Váli Tibor dr. (1870–1924) kassai premontrei tanár, Jasszusich Antal (1882–?). Az utolsó karikatúrán önmagát ábrázolta.

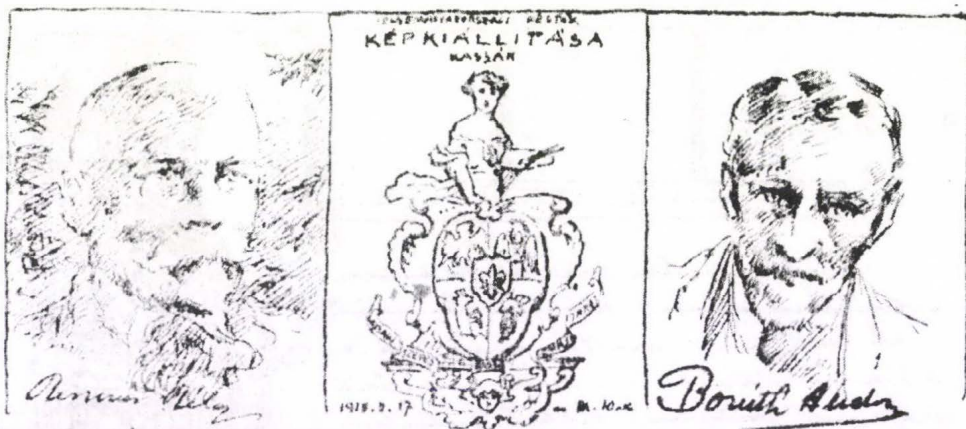
²⁸ Kőszeghy (Winkler) Gyula (1891–1957) építész és festő volt Pécsen, második felesége Kubik Gizella.

²⁹ Pór Bertalan (1880–1964) festőművész.

³⁰ Korb Erzsébet (Bp. 1899. – Bp. 1925) festő, Bp.-en a főiskolán Réti István tanítványa volt.

³¹ Farkasfalva község Szepes megyében, a Wieland család félszke. Ennek parkjában fogadta meg a szerző 1910-ben, hogy „Athenának szentelem az ötvösje-gyűjtést, tudományos alapra fektetve, Apollonnak pedig tovább áldozok a művészet oltárán”, vagyis hogy a tudományos kutatás mellett nem mond le a festészetről.

³² Kézirata 39. oldalán Kőszeghy Elemér így emlékezett erre: „1938-ban ünnepelte Tátraszéplak 50 éves fennállását. Nem lehettem ott az ünneplésen. Ott élte művészetnek szentelt élete 65. évét az a gyermeklelkű mester, akit minden barátomnál jobban szeretek: BORUTH ANDOR. Róla szóló emlékezéseimmel nem lapokat, hanem ezt az egész kötetet megtölthetném. Legbecesebb ereiklyém közé sorozom az ő levelét 1932-ből, amelyben az 1919–1923 közt Széplakon töltött éveimről azt írja: 'Életem egyik legszebb korszakának tekintem az együtt eltöltött négy esztendő! A nap-nap mellett folytatott eszmecseréink finomító, csiszoló hatással voltak művészetemre – lelkiületemre.' Ha van is e sorokban egy kis baráti túlzás, az bizonyos, hogy rokonabb lelkű művészre nem találtam az életben.”

A műterem alkonyi homályában, a közös hegymászó és sítúrákon és a kávéházban folytatott eszmecserekből is okultam, de főként abból tanultam, hogy az ő rendkívül alapos és elmélyedő s végül mégis könnyed odavetettséget mutató festőmódozatát munka közben áhítattal leshettem. Végtelen hálát érzek iránta, valamint hozzátartozói iránt is. Elsősorban sógora, Guhr Mihály iránt, aki szeretettel és igazán kedvezményesen vett fel a szanatóriumába. Műpártolása által még az így is szükséges anyagiak nagy részéhez is hozzásegített. Andor neje, Hermin³³ és anyja, a jóságos Boruth néni³⁴ tették elsősorban olyan otthonná nekünk ezt a fürdőhelyet, amelyben minden gondtól menten egészen a művészetnek élhettem az év tíz hónapján keresztül. (A legnagyobb nyári forgalom idején nem vettük igénybe a vendégszeretetüket. 1920-ban Szabolcsban, 21-ben Kakaslomnicon, 22-ben Lőcsén nyaraltunk.)

Gyermekek arcképrajzaival kezdtem a keresetet a Tátrában. Az első hetekben igen rossz idő járt, s 56 kilóra lefogyva erőhöz kellett jutnom, mielőtt a túrázást elkezdhettem. Rajzaimnak igen jó árfolyamuk alakult ki. Jót tett egy konkurens jelenléte, aki nem látta sem a gyermekek báját, sem a felnőttek lelkét. Néhány hét után már vígan rándulgattunk ki a Poprádi-tóhoz, ahol Andorral többnyire 5-6 napot töltöttünk el egyfolytában. Ő favágókat festett, én tájvázlatokat. Esténként víg turistákkal felejtethetlen kedves órákat éltünk át. Andor hegedült is, mint valami vakációs diák, úgy élvezte ezeket a szeánszokat.

A téli kirándulások még kedvesebbek voltak. A sízést már október végén kezdtem gyakorolni, és januárban már magashegyi túrákat tettem. Februárban az Omladék-völgyben³⁵ festettem, közel 2000 méter magasban. Árnyékban -20° volt. Napos katlanokban sícipőre vetkezve festhettünk. A kedvemért Andor is tájtanulmányokat csinált. Nehezebb túrákra nem jött. Közel volt az 50-hez. Más turistákkal jártam már ősszel a csúcsokat. Míg ők pihentek, én egy-egy vázlatot csináltam. Nagyon termékeny voltam. A tehetős betegek és üdülők pedig, elsőként egy Losonc vidéki gyáros társaság, rendszerint már akkor elkapkodta a képeimet, mikor túráról hazatérve a hallban kicsomagoltam.

³³ Guhr Hermin (1874–1953) 1911-ben lett Boruth Andor felesége. Gyermekeik Nóra (1914–1994) és Mihály (1917–).

³⁴ Boruth Elemérné Evva Otília (1841–1927).

³⁵ Terület a Poprádi-tó közelében, szlovák nevén: Zlomisková dolina.

DR. GUHR MIHÁLY 1933

ÖZV. BORUTH ELEMÉRNE 1917

KARACSONY

1922

BORUTH MUCIKA
A MŰTERMI
KARNEVALON
1923.

Nem tudom: a Tátra-képeimmel értem-e el nagyobb sikert vagy a komoly arcképrajzaimmal³⁶ – avagy a karikatúráimmal. Az utóbbiakat falrengető taps és kacagás kísérte, mikor az 1920. évi febr. 2-i kabarén üvegre karcolt negatívokról a mozivászonra vetítettük. De élni kellett, s csak az előbbieknél volt kézzelfogható eredményük. Nagy kedvvel csináltam a mókás rajzokat és verseket vendégekről, vezetőségről és személyzetről. Az előesti cenzúra-bemutatón csak a főorvos képeit kifogásolták. Helyettesének meg kellett ígérnem: Miska nem lesz látható. Hogy az utolsó éjjel kigondolt pótképen is felismerték és tombolva tapsolták, arról nem tehettem. [...]

1920 nyarat részben Budapest, de nagyrészt Szabolcsban töltöttük egy kedves jó barát meghívására. Itt is festettem, de a nyírségi homok forráságában egészen betege lettem a honvágnak tiszta levegőjű magashegyeim után.

Augusztus végén már újra Széplakon voltunk, s megkezdődött festői működésem legtermé-

kenyebb időszak. Munkabírásom – még nem voltam 40 éves – lehetővé tette, hogy nap-nap mellett nehéz felszereléssel, nagy vásznakkal szaladjak fel egy-egy közeli tókatlanba, kisebb csúcsra vagy pihenés-kép a gerlachfalvi erdőbe. S azt festettem, ami éppen megragadott. Az ősszel Katona³⁷ is fenn volt Széplakon, s a 20 évvel idősebb mester szorgalma s az Andornak tartott prédikációi a későn kelés és kávéházi lebzselés ellen szintén jól hatottak a munkakedvemre. De – bár különösen hangzik – a legfontosabb volt, hogy nem megrendelésre dolgoztam. Hálával kellett ugyan fogadnom a fürdőtulajdonosok részéről később, 1921-től kezdve kapott és jól honorált megbízásokat a fürdők látképeinek festésére, de a túlzott lelkiismeretesség és töprengés bénítóvá tette ezeket.

³⁶ Az oldal bal felső részén Pfeiffer Miklós kanonok, kassai nagyprépost portréja.

³⁷ Katona Nándor (1864–1932) festőművész, a szolnoki művésztelepről eredt barátsága Boruth Andorral.

A kedvező nézőpontok keresésére – néha fáramászással egybekötve –, megfelelő világítás kivárása, egyszerre át nem tekinthető részletek összeszerkesztése sokkal több időt rabolt, mint a játszva ontott magashegyi impressziók. A termékeny ősz eredményeit Andorral együtt a késmárki kaszinóban karácsony előtt rendezett kiállításunkon mutattam be. 16 képem kelt el átlagosan 1000 koronával.

A fürdőtelepen való tartózkodás az arcképrajzolásra is igen előnyös volt, különösen mikor még üdülők és sportolók nagy számban jártak fel. Ifjúság is volt állandóan köröttem s a fejlődő szervezetek sugárzása nemcsak most hatna regenerálón, de már akkor is jól hatott. Főként nőkben mindig az ifjabb korosztályok érdekeltek. Minden ifjú üdeség és búbáj koronája volt a Guhr unokahúga, Reich Klári.³⁸ Mesébe illő kis tündérkirálynő. Szép, jó és nagyon okos. Örömmel ült nekünk. Andor persze szörnyű körülményesen készítette elő az üléseket, s aztán hetekig dolgozott egy képen. Az egyik képhez Klárika zöld ruhában ült. Mosolygó barack-arcához és barna hajához fehér hátteret választott Andor. De még nem volt megnyugtató a színek összhangja. Hiányzott a sok zöldhöz egy komplementer színfolt. Szép nagy jonatán almát adtunk a Klárika kezébe. Pompás! Belekezdünk. Én már befejeztem a képemet, mikor egy szerencsétlen műterem-látogató azt a megjegyzést tette: „Ejh, de szép piros-fehér-zöld színösszeállítás!” Több sem kellett a skrupulózus Andornak. (Akkor nősült a rokonságába egy csehszlovák sógor.) Másnap Klárika lila ruhában ült zöld almával a kezében. Andor a képét levakarta. Az enyémet megvette Kunsch Pali.³⁹ Ezzel a képpel arattam a legnagyobb bókot: szegény Klárika halála idején egy műértő hölgy úgy említette, mint a legjobb képet, amit Boruth festett Klárikáról.

Boruth dicséretei és biztatásai nagyon serkentően hatottak rám. Ha ő megállapította egy-egy képemről, hogy ilyet nem fogok többé összehozni, akkor felsrófoltam a kép árát a rendesnek kétszeresére s rendesen el is adtam rögtön. Ilyen volt a zöldruhás Klárika a piros almával és egy félórás vázlat a gerlachfalvi erdőszélen egy sárgán virító bokorral, amit Szomjas főispánék vettek meg. Továbbá egy 20 x 30 cm-es vázlat: Sífutó a nyergen, amit a szudétanémet sífutó vett meg. De ezeket a képeket és jó eladásokat már negyvenedik évem betöltése után csináltam, amikor minden szepesinek kinyílik a szeme.

³⁸ Reich Gyula és Guhr Julianna leánya, aki azután 22 évesen tüdőbajban halt meg.

³⁹ Dr. Kunsch Pál orvos volt a tátraszéplaki szanatóriumban.

Közben, mikor 1921 nyarán lementünk fizető vendégnek Glós Margit⁴⁰ nénihez, kaptam az első rendelést „teljes” fürdőlátképre. Az összes Széplakról látható csúcsoknak és az összes villáknak látszaniok kellett. Többször fennjártam emiatt Széplakon, míg nagy nehezen összeszerkesztettem egy közel 80 °-os látószögű képre az összes kívánt objektumot. (A fáradságos alkotást később német kollégám, Neumann Siegfried rikítóbb színekben leegyszerűsítette, s azzal mutatta be: „nach Vorarbeiten Köszeghy’s”⁴¹. Ezt reprodukálták.)

Lomnicon festőiskolát vezettem. Bethlenfalvy Jóska unokaöcsém volt az első s leghetesegebb tanítványom. 3-4 akadt mindig a Poprád-völgyből. Nekem is üdvös volt a tanítás. Docendo discimus.⁴² Őszre Maklárról kaptam az első látkép-megbízást. Majd Wieland Berci⁴³ öcsém másoltatta le velem Farkasfálván az az évben elhunyt Artúr bácsi gyermekkori képét Czaucziktól. Emellett megfestettem őszi parkképemet a tóval, amely az 1910-i ábrándozás egyik legnagyobb hatást keltett megvalósítása volt. Télen Anna néni⁴⁴ vette meg, mikor néhány hétig Széplakon üdült.

A téli munka Andorral a szokott mederben és modorban folyt. Kiemelkedő eseménye volt a télnek a zakopanei síverseny, amelyen több évben részt vettem – mint néző és mint a Guhr társaságának gorál⁴⁵ tolmácsa. (A potákok⁴⁶ nehezen tanulják meg a szláv tájzólásokat.) A fényes sí-bálon hajnalig rajzoltam a válogatott szép lengyel nőket. (Ez az album valami 40 képpel Lomnicon veszett.)

⁴⁰ Rokon hölgy.

⁴¹ „Köszeghy előmunkálatai nyomán”.

⁴² Latin szólás: tanítva tanulunk.

⁴³ Wieland Albert (1886–1954) másodfokú unokatestvére volt a szerzőnek, akihez szoros barátság fűzte.

⁴⁴ Br. Wieland Artúrné Probstner Anna (1856–1931).

⁴⁵ Zakopane környékén élő lengyel népcsoport nyelve.

⁴⁶ A potákok itt a Szlovákiába beköltözött csehek gúnyneve.

Az 1922-i nyárra Anna néni hívott meg Lőcsére. Akkor többször jártam Pesten is bélistázásom⁴⁷ miatt. A Vadászkürtben egy klasszikus táncművésznő volt a szomszédunk. Sokat rajzoltam.

A Tátrába fel-felutaztam, de a vezetésemre bízott Tatra-Woche⁴⁸-résztevőkről való gondoskodás kevés festéshez engedett időt. Viszont vevők inkább akadtak ezek között, mint Lőcsén, ahol 1923 nyarától 12 ½ éven át lakva aránylag kevés méltánylást találtam művészetem számára. A késmárkiak nagyobb Tátra-barátok voltak, s mindig jobban pártoltak. Lőcsén mint művészeti tanácsadót, műemlék-magyarázót és élőképrendezőket vettek inkább igénybe.

Az utolsó széplaki telet a legzordabb és még kevés havú november-decemberben egy déltiroli úttal szakítottam meg. Nemcsak a ködös hegyek közül vágytam déli napsütésre. Más is hajtott: azoknak a rosszindulatú tülekedőknek, akik a múzeumi szolgálatból kimartak, meg akartam mutatni, hogy művész hazája széles e világ. Nem esem kétségbe, hogy szélnek eresztik a magyar örvösségnek a Nemzeti Múzeum véleménye szerint „legjobb szakértőjét”. Megtalálom a boldogulást csak a Művészetnek szolgálva is, s nem csak otthon, rokokók és jóbarátok között, hanem idegenben is.

Csupa tűz és lelkesedés voltam. Nem gondoltam volna, hogy a vadregényes Dolomitok és a kék Garda-tó között a szűkebb hazám iránti kötelességek tudatára fogok ébredni, és az Athena oltárán gyújtott, de már-már elaludni hagyott tűzre fog valami emlékeztetni. Sok minden közrejátszott, még a politika is, ami terveimtől eltért. Mindez azonban inkább a tudományos kutatói pályám emlékezetébe tartozik.

Itt csak annyit mondok, hogy úgy indultam el, (elkeseredve kissé a múzeumi pályán szerzett tapasztalataimtól): nem akarok műemléket látni! Pár hét után azzal fordultam vissza: nem akarok túlzó nacionalistákat látni! Vagy, ha már tele van velük a világ, akkor inkább azokat lássam, akik ellen szűkebb hazám érdekében kell küzdenem. Úgy éreztem: a művészi tevékenységemet is a szűkebb hazám szolgálatába kell állítanom. A ragyogó kék, de mégis idegen ég alatt éreztem, hogy elsősorban mégis csak szepesi vagyok.

Sem az útirányt, sem az időpontot nem jól választottam. A feleségem legjobb barátjánője Griesben üdült. Az ő kedvéért Bozenen át mentem, és éppen a feketeingesek bevonulását élvezhettem. Úgy találtam, hogy ez ugyanaz feketében, mint amit a mi bőszi szokolistáink⁴⁹ csinálnak piros mellényeikben. Éppen két héttel voltunk a marcia su Roma⁵⁰ után. Nem zavartak. Szorgalmasan festettem. Bozeni képeimet egy német műkereskedőre bízva, lementem a Garda-tóhoz.

⁴⁷ bélista: a szolgálatból elbocsátott tisztviselők névsora.

⁴⁸ „Tátra Hét”: kulturális és idegenforgalmi rendezvény.

⁴⁹ Az ifjúság körében szervezett cseh testnevelő mozgalom tagjai. A feketeingesekhez való hasonlításuk némi túlzás.

⁵⁰ Az olasz fasiszták államcsínye, bevonulása Rómába 1922 októberében.

(Útközben volt egy találkozásom a trentói kőoroszlánnal, amelyről majd később szólok.) Fürödtem a kék szimfóniában. Közben elzarándokoltam Arcoba is, a Segantini⁵¹ városába. „Mindenkinek a neki való talajon nőhet csak nagygyá!” – mondta nekem a turistaruhaszobor is. Mikor visszatértem Bozenbe, és megtudtam, hogy a műkereskedőnél házkutatást tartottak a nagyszerű fejű volt polgármester rajza miatt – akit késmárki barátaim ajánlólevelével ismertem meg és rajzoltam le –, összepakoltam a képeimet, és karácsonyra már megint Boruthnál voltam. (Neki a Jézuska háziköntöst hozott, s mindig abban kényelmeskedett. Igyekeztem rábeszélni, hogy jöjjön abban sítúrára.)

Ötvenedik évében levő Andor barátom mind kevésbé volt túrázásra hajlandó. Ifjabbakkal túráztam, de mind kevesebbet festettem a magas régiókban. Nem tettem magamévá a Guhr jelmondatát: „Der Felsen Welt, mein Arbeitsfeld!”⁵² Ha nem is rímelt, de én inkább úgy éreztem: „Die ganze Zips mein Arbeitsfeld!”⁵³

...

Felébredt bennem a hivatás érzete, amely szűkebb hazám történeti és művészeti emlékeinek gondozása és propagálása terén várt. A nem egészen művészi munkák, amelyekből mind több és több akadt a Tátrában, nem elégítettek ki. Guhr iránti hálából készséggel csináltam a klimatológiai grafikonokat és prospektuskepeket is, ámde néha bizony a megrendelészzerűen torzított ábrákat „É. L.” betűkkel szignáltam. Miska kérdésére megmondtam a jelentésüket: „Én Letagadom!” – Ő bizonyára megbecsülte. Miután azonban skrupulusaim voltak, hogy a sok társtulajdonos osztja-e az ő becsülését és a kedvezményes ellátást szívesen nyújtja-e a Tátra-propagáló munkámért, négy év után búcsút vettem a kétségkívül elpuhító szanatóriumi kényelemtől és Andor mesteremtől.

⁵¹ Giovanni Segantini (1858–1899) olasz festő, 1866-tól Svájcban élt, az Alpok tájait festette.

⁵² „A szirtek világa az én munkaterülemem”.

⁵³ „Az egész Szepesség a munkaterületem!”

KÖRÖSSY SÁMUEL

A Hernádtól a Dunáig

1. Ki írja ezt az írást?¹

Bizony egy meglehetősen öreg legény, aki 1880. szeptember 15-én született Vilyban, törvényhatóságilag Zemplén megyében, de az abaúji egyházmegyében. Tehát már a 70. esztendejét tapossa. Édesapja József volt, a vilyi gyülekezet lelkésze 45 évig, 1922 februárjáig, amely időtől fogva a vilyi ref. temetőben nyugszik. Édesanyja Szádeczky Kardoss Ilona, a pusztafalusi pap leánya, aki még 1887-ben meghalt. Sárospatakon érettségizett 1899-ben, ugyanott végezte a teológiát is, és itt tett kápláni vizsgát 1903 júniusában, papi vizsgát pedig 1904-ben, szintén júniusban. Káplánkodott Gömör megyében, Putnokon Kálniczky Endre lelkipásztor, öreg 48-as honvéd mellett, Nagy Pál esperes, tornaljai pap uralkodása alatt – két esztendeig –, tehát 1905. június 30-áig, amikor az abaúji egyházmegyébe bekebelezett Hernádszadány kis egyháza hívta lelkipásztorául.

2. Hernádszadány

Mostani szlovák nevén *Ždaňa*, a Hernád bal partján fekszik, a Kassa–Sátoraljaújhely országúton, Kassától 15, Sátoraljaújhelytől körülbelül 40 kilométerre, a trianoni szlovák határtól 4 km-re. Három folyó, az Osva, Tárca és Hernád összefolyásánál, a Börzsönytető alatt. Északról Alsómislye, egy teljesen tót és kath. falu határolja, melytől az Osva választja el. Kelet felől Eszkáros, most *Štaroš*, délre Abaújnádasd – *Nadoš'* –, nyugatra Hernádczánya – *Čaňa* – a szomszéd falvak. Itt van az utolsó postája és vasútállomása is. Lakosainak száma az 1940. évi népszámlálás szerint 1037. Ebből református mindössze 138 lélek, akik akkor mind magyaroknak vallották magukat, sőt a többi 899-ből is mintegy 800, tehát csak 99 volt tót. A 138 ref. lélek 26 családból állott össze, akik mindnyájan földművelők, egyenként 10-30 kat. hold birtokkal, házzal. Mindössze két családnak nincs földbirtoka, csak háza, de ezeknek a családoknak, mind a kettőnek, a feje vármegyei útkaparó, tehát nyugdíjas ember. Az iskola már 1905-ben állami volt két tanítóval. Akkoriban a füzéri járás székhelye járásbíróssággal és szolgabíróssággal, mert ha kis falu volt is, központban feküdt. A járásbírósságot 1917-ben, a szolgabírósságot 1924-ben költöztették el. Az állami iskolában 1919-ig magyarul, 1919-től 1938-ig tótul, 1938-tól 1944-ig ismét

¹ *Körössy Dancs Sámuel* ref. lelkész visszaemlékezését 1949 óta a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben őrzik, a Faluszeminárium adattárában Fsz. Kt. 183. sz. alatt. A Szlovákiából kitelepített lelkipásztor élete utolsó szakaszában Dunavarsányban élt, 1956. január 20-án hunyt el. E dokumentum hí tükre annak a nehéz helyzetnek, amelybe a szlovákiai magyarok a II. világháború után az ún. Beneš-dekrétumok következtében kerültek. Az őrzőhely és a család hozzájárulásával kortörténeti adalékként tárjuk most e tanúvallomást a nyilvánosság elé. (A Szerk.)

magyarul tanítottak. A vallásoktatás a református gyermekeknek mindig magyar volt, egész 1944-ig, tehát a 20 évig tartó beneői idő alatt is.

Hogy mikor alakult a református egyház, az az írásokból nem állapítható meg, de a kisebbik harangra rá van öntve: „Fusa sum 1606”, a templomban levő korhadt deszkatablára pedig latinul emlékezetem szerint ez volt felírva: „Ebben a templomban nyugszik Ns. Szendrői Török Katharina, Ns. lomnicai Kissevits Horváth János úr hitvese, aki meghalt 1664. okt. 6-án 25 éves korában.” Ez a tábla, amit a templom karzatán őriztettem, a háború alatt eltűnt, valószínűleg a németek tüzelték fel, mert az ott levő zászlónyeleket is felégették a 6 heti front alatt, amit itt töltöttek. Sőt a megmentett szép is úrvacsorai aranyozott ezüst kelyhen is egy sasos címer alatt J. H. K. d. L. betűk vannak bevésve, valószínűleg „Johannes Horváth Kissevits de Lomnica” a jelentése. Az anyakönyvei az 1783. évvel kezdődnek, eleinte rendetlenül, de évről évre csinosabban s rendesebben vezetve. Ettől az időtől időrendben a papok nevei is felé vannak jegyezve. Én voltam a 13. lelkipásztoruk. Az én elődöm Kopré Lajos, az ő elődje Domby József volt, aki így írta be magát a névsorba: „Patakon születtem, Patakon tanultam, hogy hova lettem, írja be a következő T. T. predikátora a szt. Ekklezsiának.”

Mikor 1905. július 1-jén odakerültem, a parókia egy kis kétszobás rozoga épület volt. A templom a parókia udvarán, a megette lévő dombon, ugyanazon a telken, szintén rossz állapotban. Új lelkészlakot, tágasat, szépet 1911-ben építettünk. Még készen sem volt teljesen, mikor 1911. augusztus 15-én a villám a toronyba csapott, és a tetejét teljesen szétrombolta. Ezt 1912-ben felépítettük, s ez év november 3-án fel is szenteltük dr. Révész Kálmán esperesünk szolgálatával. Új istállót, kocsiszínt, magtárt 1929-ben állítottunk. Az első világháború alatt a nagyobbik harangunkat elrekvirálták. Ehelyett 1924-ben újat rendeltünk, amire ezt öntettem: „Mi Atyánk ... szabadíts meg minket a gonosztól. Máté VI. 13.” Szóval külsőleg épültünk, gyarapodtunk, de hogy belsőleg mennyire, annak megítélője a mindenkinek Bírāja. Én nem vagyok vele megelégedve, hogy miért? – majd a következőkből kitűnik.

3. A családomról

Nem tartozik ugyan szorosan ahhoz, amit el akarok mondani, de azért a dolgok megértése miatt – úgy gondolom – mégsem lesz hiábavaló, ha egyet-mást a családomról is írok. Tehát. 1908. június 30-án házasodtam meg. feleségem Michäelisz Ilona eszkárosi áll. tanítónő volt, mégpedig mintatanítónő és mintafeleség. Édesapja, aranyidkai bánya-mérnök, korán elhalt. Özvegy édesanyja Kassán lakott. Itt tartottuk meg a lakodalmunkat is, Révész Kálmán esperesünk adta ránk az áldást. Huszonegy évig éltünk együtt jóban-rosszban. Hirtelen halt meg, tüdőgyulladásban. Az 1928-1929. évi kegyetlen tél hidege vitte el 1929. március 5-én nyolc napi betegség után. Még halálos ágyán is jó társam volt, mert azt tanácsolta, hogy ha az Isten magához venné, újra házasodjam meg, vegyem el az unokatestvérét, Alapfy Ellát. Amit meg is fogadtam, s nem is bántam meg. Ez alatt a huszonegy év alatt három gyermekünk született: Erzsébet 1909. május 3-án, Lenke 1910. szeptember 4-én és László 1912. augusztus 21-én. *Erzsébet* férje Varga Imre rimaszombati pap, *Lenke* férje dr. Hullán Tibor mérnök, a budapesti áll. pénzverő főtanácsosa, *László* pedig egy nyersolajkutató társulat főgeológusa, szintén Budapesten lakik.

László fiam élete története érdekes és tanulságos, azért bővebben beszélek róla. A gimnáziumot a budapesti ref. gimnáziumban végezte szökdösve a szlovák-magyar határon sok veszéllyel. Mikor leérettségizett, látogatóban volt nálam boldogult nagybátyám, Szádeczky Kardoss Gyula, a kolozsvári egyetem geológiatanára. Tanakodtunk, hogy milyen pályára menjen. Gyula bátyám azt mondta: „Legyen geológus, ez a legszebb dolog a világon.” Így iratkozott be a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészeti karára, s 1935 nyarára megszerezte a tanári oklevelet a természetrajz-földrajz szakból. Ez lett a végzetünk aztán! Szeptemberben doktori címet akarát szerezni geológiából, s a doktori disszertációját a mellettünk folyó Osva völgyéről írta. Egész nyáron járta ezt a vidéket, fel egész Sárosig, az Osva forrásáig. Jegyzeteket csinált a kőzetekről, fényképezett, térképeket rajzolt a földrétegek vetődéséről stb. Szeptemberben aztán nyugodt lélekkel utazott Budapestre – mert útlevele is volt már akkor – a sok összeszedett kővel, jegyzettel s térképpel, hogy megszerezze a doktorátust. De hát ember tervez – a csehszlovákok résen vannak. Szeptember 8-án Hidasnémetiben, a határon átkutatták a holmiját, megtalálták nála a doktorátus kellékeit, s mint kémet – szerintük jó fogást – beviszik Kassára, vele együtt engem is elfognak mint bűntársat.

Azután ülünk, üldögelünk a törvényszéki fogházban, míg Juscsák vizsgálóbíró és dr. Putha nevezetű cseh ügyész gyűjtötték a vádak ellenünk nagy fáradságok között, s hosszúkat pihenve, úgyhogy első tárgyalásunkra csak a következő, 1936. év november 27-én került sor. Ezen a tárgyaláson engem felmentett Róth bíró úr a két más bírótárasával egyetértve, de Laci fiamat kémkedésért öt és fél évi fogházra ítélte azzal az indokkal, hogy nem is volt egyetemi hallgató, hanem valami irredenta társulatnak a kiküldöttje. A bemutatott indexét és az egyetem rektorának az igazolványát semmibe véve. A felső bíróság csak 1937. április havában ismerte el, hogy az index mégis csak igazi, a budapesti rektor igazolványa sem hamisítvány, és őt is felmentette, s szabadon bocsátotta.

Sok minden érdekeset lehetne írni a börtönben töltött 14 hónapomról és László fiam másfél esztendejéről, de hát ez keveset tartozik ide, ezért majd máskor! Most azt gondolnánk, hogy Laci fiam kiszabadult, elment Pestre, letette a doktorátust, és másfél évi késedelemmel minden rendbejött. Ej, dehogy! Elvitték Olmützbe cseh bakának a 6. Hanák ezredbe, s ott tartották egész 1838 novemberéig, amikor a vidékünket visszacsatolták Magyarországhoz. És csak ezután ment Pestre, szerezte meg a doktorátust „summa cum laude” a geológiából, lett a Ferenc József Műegyetemen tanársegéd dr. Wendl Aladár professzor mellett. Innen jutott aztán a nyersolajkutató társasághoz.

4. 1944–1945.

Ránk köszöntött a szomorú 1944. esztendő. Az év elején még csak rossz hírekkel. Március közepétől már német páncélosok, magyar tüzekek, lovasok jártak át a falun a Sátoraljújhely-kassai országúton. Októberben, krumpli ásáskor napról napra közelebb dörögtek az ágyúk a Börzsöny-tető mögül. Október 31-én úrvacsoraosztás után kaptuk az első katonavendéget a faluba: egy század honvédet. A parancsnokuk, vitéz Doboly Viktor főhadnagy, a parókia vendége lett. Máramaroszigeti ember volt, a századjával fedezékeket, útelzárákat építtetett az országút mentén. Az ágyúk mind közelebb, közelebb dö-

rögtek, és a vendégek december elején egy éjjel, ahogy jöttek, hirtelen eltűntek. Majd egy éjjel német SS-ek törték ránk az ajtót, kéretlenül bekvártélyozták magukat, és reggelre minden ennivalónkat – mint a sáskák – elpusztították. Úgy, hogy mire felkeltünk, egy harapás kenyერünk, semmink nem maradt. A szomszédok könyörültek meg rajtunk. A templom megett két aknavető szólalt meg, az udvaron levő százados hársfa alatt egy pán-célkocsi lapult kinyúló ágyúcsövével a repülőgépek előtt. Egyenként megették a négy tehenemet, két hizódisznómat, anyakocámat. Kiürítették a magtáramat. Utoljára a pincéből hányták ki az udvarra a krumplit, s fedezéknek rendezték be. Mi is levonultunk oda a feleségemmel, mert már Eszkáros felől löni kezdték a faluit, keresték a templom megett felállított két aknavetőt. Élveztük a fejünk felett légi csatát is, a gépágyúk hüvelye hullt a falura, kertekre, mezőre, úgyhogy a harcok után minden ekeszarva ezekkel volt díszítve az egész környéken.

Egy délben honvéd táborig konyha telepedett be átutazóban az udvarra. Javában osztották a menázsit, amikor egy sereg csajkával várakozó honvéd közé lecsapott valami. Az udvar felőli ablakok mind betörték. A katonák közül kettő halva maradt a táborig konyha mellett, sok megsebesült. Ezeket elvitték, a két halottat éjjel a templom északi oldalán temették el, mikor elhallgattak egy kis időre az aknavetők. Egy hadnagy kérésére imádkoztam felettük. Az egyik honvéd nevére emlékszem: Akkermann Istvánnak hívták, a hadnaggal együtt Békéscsabára való volt. Felesége és négy gyermeke maradt. Az Isten nyugalma békességben!

Hiába szántuk el magunkat a feleségemmel, hogy kitartunk mindhalálig, végre is meguntuk a koplalást, a pincében való fagyoskodást és kucorgást. A németeknek is valószínűleg alkalmatlanok voltunk, úgyhogy december 23-án éjjel adtak egy autót, az aztán egy kevés megmentett ruhával és ágyneművel veszedelmes kalandok között bevitt minket Kassára, ahol a feleségem nőtestvérénél találtunk menedéket, aki ott óvónő volt akkori-ban. Itt volt ágyunk, elég szobánk, ennivalónk. Sőt, karácsony estéjén meghatott és síró sokasággal együtt úrvacsorával is éltünk a templomban, az elsötétített városban. „Az Isten a mi reménységünk!”

Beköszöntött a semmi jót nem ígérő 1945. esztendő. Kassán a nyilasok garázdálkodtak. A főispán, Gyarmati Gábor nevezetű, azelőtt – mint hírlett – parkett-táncos, január 4-én elrettentésül végig akasztatta a Főutcat szegény, szerencsétlen ártatlan emberekkel. A hadtestparancsnokságtól le egészen a Schalkházig a fákon, lámpaoszlopokon lógtak tovább mint egy hétig a járókelők nagy megdöbbenésére. 18-án nagy sürgés-forgás támadt a németek között, és sietve elvonultak a Bankó felé, 19-én egy kevés lövöldözés után bevonultak az oroszok. Mi a pincében remegtünk. A németek egy pár ágyúlövést adtak vissza a városra elvonulóban. Egy gránát az óvoda külső feljáró lépcsőjét rombolta szét. Azután elcsöndesedett a harci zaj, de orosz katonák kószáltak az utcákon, hegyes vasrudakkal fessegették az üzleteket, elszedték a járókelők óráit. Sokkal kellemetlenebbek voltak a sovinszta tót milicisták, akik a rendőrséget helyettesítették. Mindenfelé szedett-vedett népség, szökött katonák, partizánok, akik abban kéjelegtek, hogy a magyarul beszélőket inzultálták az utcán, úrinőket vertek meg, s férfiakkal szemtelenkedtek. Sokszor orosz katonák vették védelmükbe a bántalmazottakat.

Végre február 20-án visszamentünk Zsadányba. A kurátorom, Binda István jött be értünk szekérrel, és mi felpakoltuk amink volt. Sok milicista-igazoltatás után kijutottunk a városból. A falunk siralmasan nézett ki. Mindjárt a falu bejáratánál a szép, egyívű, karcsú vashíd felrobbantva a vízben, vagyis a jégben feküdt. A jégre építve egy fahíd, amit az oroszok kényszermunkával építettek a lakossággal az összehordott villany- és távirdaoszlopokból. Ímmel-ámmal összetakolt alkotmány, ami nemsokára el is úszott a jéggel együtt, és mi híd nélkül maradtunk, Kassától elzárva. De jó is volt, mert ez sok kóborló orosztól mentett meg, másfelé terelve a forgalmat. A faluban bent összeripacsolt házak, némelyik leégve, kormosan, tető nélkül. Kíváncsian néztünk a parókia felé. Az ablakai deszkával beszögezve, az egyik oldalfal belőve, kerítés, kapu sehol. A nagy ákácfa kidöntve, keresztül-kasul az úton akadálynak. De mégis egy szoba kitakarítva, valamennyire lakhatóvá téve és befűtve, de a szobákban semmi bútor. Hazaérkezésünk hírére innen is hoznak a szomszédok egy ágyat, amonnan is egy széket, és mi örömmel nézzük a jól ismert bútort, a jó barátot. Napok telnek bele, míg hol szépen, hol csúnyán visszaszerezve az elhurcolt holmink egy részét, berendezkedtünk valahogy. A barikádul kidöntött fák jók tüzelőnek, az ákácfa nyersen is ég.

Vasárnap, február 25-én, kiosztom az úrvacsorát fél böjtire. Szent edényeinket ellopták a németek, csak a régi, értékes kelyhünk maradt meg, amit magammal vittem Kassára. Az anyakönyveink is velünk voltak, nem veszték el. Az úrvacsoraosztás rendben ment a ványadt, pincelakástól sápadt asszonyoknak, férfiaknak. A férfiakat alig ismerem meg, csak mikor megszólalnak, pedig mindeniket én kereszteltem, vagy ha nem, én konfirmáltam, de esketni bizonyosan én eskettem. Szemükig tele van növe szőrrel a képük. Templom után kérdelem: miért nem borotválkoztak meg. A kurátor felel rá, hogy minden borotvát összeloptak a németek a faluban. Az oroszok órát, a németek borotvát!

Azután élünk, édegelünk. Hol eszünk, hol koplalunk, hamar aludni megyünk, mert nincs világító. Egy kis tejet, vaját, szalonnát hoznak a jó lelkek, mert nekünk egy tyúkunk sincsen. Közelebb jutunk a tavaszhoz is. Április elsejével megjön a húsvét is, az úrvacsorát kioszthatom ismét. Sőt még pünkösdkor is, május 20-án. Május 24-én híre jár, hogy a szomszéd csányi papot, Vajthó Lajost, letartóztatták, s Kassára vitték. Tudom, hogy én-rám is sor kerül, ami nem is marad el, mert 31-én, a katolikusok úrnapján, engem is a csendőrségre vittek, s ott tartottak a zsadányi bíróval, Mizák Pállal s egy nádasdi emberrel, Ráski Józseffel együtt. Onnan másnap, június 1-jén szekéren Csányon keresztül Kassára. Csányban hozzánk csatolták még Vajthó feleségét és a csányi 80 esztendőös öreg bírót, Timkó Jánost.

5. Fogdáiban

Kassán a rendőrségi fogdában szállásoltak el. Engem a 12. számú cellába, ahol már ott találtam egy kassai vendéglőst, Nezvál nevűt, és egy tót újságíró, akivel nem tudtam beszélni, és a nevére sem emlékszem, pedig rokonszenves fiatalember volt. Itt aztán megkezdtem a többiekkel együtt öthetes koplalásomat, takaró és párna nélküli deszkapriccsen való alvásomat, a poloskavadászatokat, aminknek nagy mestere volt a tót újságíró. A kosztunk reggel és este feketekávé cukor és kenyér nélkül, délben egyik nap bab-, másik nap borsóleves egy karéj kenyérrel. Néha-néha a kassai vendéglős felesége megvesztegette a

börtönőr milicistát, s küldött be kenyeret, szalonnát s más ennivalót. Június 21-én kivezényeltek bennünket a vasúti állomásra, ahonnan búzával megrakott teherkocsikat toltunk be a műmalomba, s ürítettük ki a malom raktárába. Ettől fogva megennyhült a sorsunk valamennyire, mert a feleségem megtudta, hogy kijárunk a rendőrségről, ezért be-begyalogolt a bíró feleségével – vonat még nem járt –, és hátizsákban hozott tiszta ruhát, kenyeret, ennivalót, ha volt neki is. Ez oda-vissza szegénynek 30 km-nyi gyaloglást jelentett.

Július 6-án véget ért a vendéglátás a rendőrségen. A folyósón sorba állítottak vagy hatvanunkat, a batyuinkkal együtt – már akkor sikerült a feleségem segítségével egy pokrócot becsempésznem a cellába –, és fegyveres milicistákkal körülvéve kivittek bennünket a repülőtérre. Július 6.-a ünnep a csehszlovákoknak, Husz János megégetésének napja. Az ünneplő városon vonultunk végig, a magyarok sajnálkozva, a tótok röhögve nézték a díszmenetünket. A repülőtéren víg életünk kezdődött, vagy kezdődött volna, ha lett volna mit ennünk, mert a koszt itt csak az volt, ami a rendőrségen. Nyolc nagy teremben voltunk elszállásolva, egyben-egyben kb. negyvenen. Külön termekben az asszonyok, mert ezek is voltak sokan. Összesen háromszázan, néha többen is voltunk. Itt már szalmán aludtunk. Szalma volt leszórva a padlóra, királyi nyoszolya a rendőrségi priccs után!

Református papok ezek voltak: dr. Magda Sándor püspök Nagykaposról, Simon József esperes Szesztárol, Újlaki Sándor esperes Bajánházáról Ung megyéből, Vajthó Lajos Csányból, Kovács Lajos Abaújnádasról, Lengyel András Bárcáról és jómagam Zsadányból. Rajtunk kívül ügyvédek: dr. Aranyossy, dr. Szmrecsányi közjegyző, dr. Farkas József; földbirtokosok: Fekete Miklós egyházmegyei gondnokunk Eszkárosról, Kovács Lóránt Abaújnádasról. Az asszonyok közül Vajthónéra, dr. Farkasnéra és Krébl kassai polgármesternére emlékszem. A katolikus papok közül emlékszem Kmetz György kassai, dr. Suhaj széplaki, dr. Arborics premontrei és Szekeres alsómislyei papokra, Ezen kívül kereskedők, iparosok Kassáról, mind-mind jó magyarok.

Reggel 6 órakor volt az ébresztő, mosdás és reggelizés. 7-től 12-ig munka, 12-től 1-ig ebéd, 1-től 4-ig ismét munka. Munkánk a repülőtér romjainak az eltakarítása volt, a téglák megtisztítása és összehordása, a vasbetonból kiszedett vasrudak egyenesítése, a repülőtér planírozása. Én Fekete Miklóssal, Kovács Lóránttal egy vasegyenesítő brigádot alkottam. Egy sínt fektettünk két tőkére, és ezen kalapáccsal veszett csörömpölést csaptunk. Egy Tilf nevű kassai mérnök vagy hatodmagával a repülőteret térképezte egész nyáron. Láncot húztak, méricskéltek, teodolitba nézegettek, rajzolgattak. De legtöbbször a Hernád fűzfái alatt hűsöltek vagy botanizáltak. A mérnöknek volt egy Linné-féle növény-meghatározója. No, nem öltük meg az ördögöt a munkával! Négy órakor abbahagytuk a munkát, s bevonultunk a laktanyánk udvarára. Ekkor különböző szórakozó csoportok alakultak. Kártyázó, sakkozó, futballozó társaságok. Egy zenetanár kórust alakított. Sőt, még fürdőcsoport is a közeli Hernádban, katonák őrizetével. Hat órakor volt a feketekávé vacsora, nyolckor a lefekvés.

Megvolt Zsadányban az aratás, így lett kenyér és más ennivaló is. Szegény feleségem minden héten megtette a bírónéval a 30 km-es utat a hátizsákkal. Egyszer vagy két hétig a repülőtéren volt a rozgonyi cigánybanda – megverték a csendőröket –, a morék az asszonyaikkal behozták a szerszámaikat is. Ez alatt az idő alatt 4 órától lefekvésig bál volt a

repülőtéren. Vasárnaponként rendszeren istentisztelet, a katolikusok a fák alatt a szabadban miséztek. A reformátusok az egyik feldíszített teremben. Ezt többnyire Kovács Lajos tartotta. Zsidók nem voltak köztünk. Tilf mérnök úr könyvtárt is szerzett, és aki olvasni akart, válogathatott a rémregényekben, de volt egy pár komoly könyv is.

Közben változott az állapot. Dr. Magdát, Újlakit elvitték Pozsonyba további fogságba. Simont, Vajthót és Lengyelt haza eresztették. Csak ketten maradtunk Kovács Lajossal. A katolikus papok is eltűntek, Kmetzet áttették a határon Magyarországra. Legjobban sajnáltuk Suhajt, a széplaki plébánost. Fiatal, életerős ember volt, Széplak közel volt a repülőtérhez, ezért minden vasárnap 10-15 menyecske, lány zajdákkal látogatta a népszerű pátert. A zajdákból sült csirke, kalács, lángos került elő, s ilyenkor az egész terem bőségben úszott, bankettezett még hétfőn is. Az elmentek helyére 19 nagyszalánci gazda rukolt be. Mind kálvinisták, értelmes emberek, kurátor, presbiter, bíró tisztet viseltek.

Augusztus 17-én a városba vezettek be a vizsgálóbíró elébe. Itt tudtam meg először, hogy mivel vádolnak. Az ő szempontjukból nehéz vádak voltak, de könnyű volt ellenük védekezni, mert nem voltak igazak. Azt mondta a vizsgálóbíró: már az első csehszlovák köztársaság alatt a Magyar Nemzeti Párt tagja voltam, a magyarok megszállása alatt pedig a szentistváni Magyarország felújítása érdekében munkálkodtam. Azt válaszoltam neki, hogy soha semmiféle politikai pártnak életemben tagja nem voltam, se magyarnak, se szlováknak. Vizsgálóbíró: 1938 novemberében ünnepélyesen üdvözöltem a megszálló magyar katonaságot, és üdvözlő beszédemben azt mondtam, 20 évig szenvedtünk cseh iga alatt, de többé nem fogunk! Én: A községi előjáróság kérésére üdvözöltem őket mint magyar a magyart. Szenvedtem is igazságtalanul a múlt köztársaság alatt, mert 14 hónapig fogságban tartottak.

Vizsgálóbíró: Minden irányban tevékenykedtem, hogy a templomból és az iskolából eltávolíttassák a szlovák nyelv. Feleltem: A templomunkban, mióta fennáll, soha nem hangzott el szlovák prédikáció, csak magyar. Az állami iskolában pedig a tanfelügyelő parancsolt, nem én. Vizsgálóbíró: A szlovák nemzetiségűeket mint megbízhatatlanokat és veszedelmeseket munkatáborokba és a frontra küldtem ki. Így Novák tanítót is, aki el is esett. Én: Se honvédelmi miniszter nem voltam, se a háborút nem okoztam, így hatalmam sem lehetett ilyesmire. Vizsgálóbíró: A fasiszta megszállók tevékenységében segédkeztem. Mint a kultúrélet jelentős tényezője szolgálataimat a megszállók rendelkezésére bocsátottam, ezáltal uralmukat kiépíteni és fenntartani, ezáltal a szlovák nép szenvedéseit meghosszabbítani elősegítettem. Erre már nem feleltem semmit, feleslegesnek tartottam.

Ezután tótul tárgyalt a három beidézett zsadányi emberrel valamit, de ezt nem értettem. Ezek az emberek: Blaskó György, Demko Pál és Polyák István voltak, mindhármán katolikusok, akikkel soha nem érülköztem. Jól esett, hogy nem volt közöttük református! Majd visszavittek a repülőtérre. Mendegéltek a napok, hetek egymás után. Az esték hosszabbak, hűvösebbek lettek. A külső munkát is néha esős napok akadályozták. Az egyenesíteni való vasakat is többször dérral lepettnek találtuk reggelenként. A bolhák is kezdtek nagyon elszaporodni a szalmavackunkban.

Október 13-én vagy hatvanunkat ismét sorba állítottak, s bevezettek a törvényszéki fogházba. Én a 20. számú cellába kerültem, ahol már heten tanyáztak, én lettem a nyol-

cadik. Velem be is telt a létszám, mert nyolc vaságy volt benne összesen. Szép csavargó alakok közé kerültem. A díszpéldány közöttük egy Roba Gyuri nevű kassai selyemfiú volt, aki a hódításait adta elő többnyire a többi hozzá hasonló mákvirágnak, akik nagy röhögéssel élvezték szerelmi kalandjait. Október 27-én kézbesítették az ügyészség vádiratát „Okresnému ludovému sudu Košicke vidiek” címmel. A társaság összeszedte tót tudományát, hogy lefordítsa nekem. Ugyanazokat a vádakat tartalmazta, amiket a vizsgálóbíró is a fejemre olvasott.

November 19-én szabadultam ettől a cellától s benne lévő társaságtól, mert sok kéresemre átlakoltattak a 12-es számúba. Ez kisebb cella volt, csak hárman voltunk benne: a bárcai pap, Lengyel András, akit ismét letartóztattak és egy Zsolnay nevű detektív. Nem sokáig voltam a társuk, mert 27-én tárgyalásra vittek a Népbíróság elé. Egy bíró, 4-5 falusi ember meg az ügyész ültek az emelvényen. A bíró kihallgatott engem magyarul, a három zsadányi tanút tótul, amiből semmit sem értettem. Az ügyész is kértett közben egyet-mást magyarul. Aztán a bíróság visszavonult ítéletet hozni, majd kivonult ítéletet tenni: három havi munkatábor, két évi politikai jogok felfüggesztése, hetenként háromszor a csendőrségen való jelentkezés Zsadányban.

Így kerültem haza, mert hat hónapot ültem már a három helyett.

6. Ján Tomasula

Kicsoda, micsoda ez a Ján Tomasula?² Ezt is meg kell mondanom. Hát egy kis nyomorék tót „zember”, szúrós fekete szemmel. A balkeze műkéz, magyarul affektálva, totonosan beszél. Azért kell róla írnom, mert nagy ember lett, s ő volt a rugója a mi bebörtönöztetésünknek is. Vajthó csányi, Mester Béla eszkárosi és Kovács Lajos nádasdi pap elüldöztetésének.

Fiatal korában amerikai munkás volt. Ott gyárban dolgozott, s a munkások besúgója lett. Munkástársai rájöttek a manipulációira, és egy szer *véletlenül* egy géphez löktek, így kellett amputálni a kezét. A baleset biztosítási díját nem vette fel a gyártól, hanem azt kívánta, hogy képeztessek ki ennek fejében református pappá, mert magasabb ambíciói voltak már akkor is. Boldog emlékü Péter Mihály püspökünk idejében elfogta a honvágy Amerikában, vagy talán a zavarosban való halászás vágya, és hazajött felsőzempléni hazájába. Itt kierőszakolt az amerikai lelkészi oklevele nosztrifikálását azzal a fenyegetéssel, hogy ellenkező esetben a magyarországi református lelkészi okleveleket sem fogják Amerikában elismerni. Hogy ez teljesen így igaz-e vagy nem, azt egész bizonyossággal nem tudom, de ezt hallottam róla, a tárgyi bizonyíték is megvan rá: a műkeze. Így lett a felsőzempléni Bánócon lelkipásztor, Huttka István *esperes* utóda. Ambíciója továbbra sem hagyta el. Egyszer csak az általános zavarban Kassán tűnt fel mint Alvinczy Péter, dr.

² Tomasula, Ján (Laskóc, 1892. okt. 12. – Hranice na Morave, 1961. szept. 17.) Az elemi iskolát szülőfalujában végezte, 1904-ben Sárospatakon kezdett tanulmányokat, három hónap múlva azonban távozott onnan. Nagybátyjával az USA-ba ment. Gyárban dolgozott, s egy baleset következtében elvesztette bal csuklóját. Befejezte középiskolai tanulmányait, majd 1921-ben a presbiterianus egyház teológiáján szerzett baccalaureatust. 1923-ban a pittsburgi egyetemen filozófiából szerzett végzettséget. Amerikában szervezte a szlovák református egyházat, lelkész is volt. 1923-ban ment vissza Csehszlovákiába, Bánócon lett káplán, majd választott lelkész. Szervezni kezdte a szlovák reformátusok szövetségét. A II. világháború után Kassán működött lelkészként, majd esperesként. 1949-ben letartóztatták katonai árulás vádjával. Amikor 1953-ban kiszabadult, nyugdíjazták. (A Szerk.)

Révész Kálmán és dr. Szabó Lajos elmenekült lelkész³ utóda. De még ez mind kevés volt neki. A tótul is beszélő abaúji egyházmegye egyházaiból egy külön egyházmegyét formált magának; Bárca, Beszter, Vajkóc, Kassa, Magyarbódnád, Petőszinye, Györke, Nagyszalánc, Garbócbogdány, Hernádszadány, Hernádcsány, Abaújnádásd és Eszkáros a tagjai ennek az egyházmegyének. A neve pedig „Diocési Torreskéhu”, hogy miért, nem tudom. Azt hiszem más se Tomasulán kívül.

De még tovább is hegyes ösztön benne az ambíció. Most teljes címe: „Predseda Organisations Vybor Generalny Ref. Cirkev na Slovenskou”, ami, ha jól értelmezem, annyit tesz magyarul: „A Református Egyház Általános Szervezőbizottságának elnöke Szlovénországban” - Tehát olyan püspök-, talán generálisféle. Hogy ki tette meg kassai pappá, esperessé, végül generálissá, az mélységes titok. Sőt még egyházmegyei gondnoka is van, valami Jancsin nevű kassai pénzügyigazgatósági tisztviselő, mert „a zsák megtalálta foltját, etzetes butykos a dugóját”. Hogy valamiképpen plágiummal ne vádoltassam, megjegyzem, hogy ezt az idézetet a zsadányi anyakönyvből veszem, mégpedig t. t. Kéry János prédikátor uram 1786. február 8-án kelt bejegyzéséből, amikor is Dudás Mihály és Dudva Klári kopuláltattak, ennek a házasságkötésnek a jegyzet rovatából.

Ennek a Tomasula Jánosnak voltunk mi kiszolgáltatva kényre-kedvre testestől-lelkestől. Az egyházaink is, mi magunk is. Úgy is mint esperesnek, úgy is mint generálisnak. Míg én a börtönöket jártam végig, ő Zsadányban is működni kezdett. Alig hogy letartóztattak, egy körjegyzőségi segédszemély, Sándor Margit nevezetű r. kat. nőszemély, sorba járta a református családokat, egy ívet íratott alá velük azzal a fenyegetéssel, aki alá nem írja, azt áteszik a határon 50 kg csomaggal. Természetesen mindenki aláírta. Ezen az íven az volt, hogy a zsadányi gyülekezet alulírott tagjai kérik egyházuk felvételét a szlovák egyházmegyébe és istentiszteleti nyelvül a szlovák nyelv bevezetését. Ez ellen aztán hiába tiltakoztak később a hívek, mindig elibök tartott az írást az esperes úr. Hiába hivatkoztak a terrorra, arra, hogy nem értették, mit írnak alá, arra, hogy nem értik a tót prédikációt, az írás maradt, a szó repült. Felügyelő lelkészt rendelt a zsadányi egyházba Könyves István személyében Petőszinyéről, körülbelül 60 kilométerről. Ő be is szolgált egypárszor, megcselekedte az első tót bejegyzést a 200 éves magyar anyakönyvünkbe, de azután megunt a dolgot, a hívek sem voltak hajlandók fuvart adni neki, és nem jött többet. Maga Tomasula szenior úr is megjelent fennkölt saját személyében új kenyérre úrvacsorát osztani. Mikor a hívek rimádkodtak neki, hogy ossza ki magyarul, hajthatatlan maradt, s azt felelte: „Egy Tomasula ... magyarul?” És ágendázott tótul, osztotta a kenyeret és bort groteszk mozdulatokkal, a hívek meg titkon mosolyogtak is, bosszankodtak is, de semmi képpen nem épültek.

7. A szabadulás után

Tehát 1945. november 27-én kiszabadultam. Megbűnhődtem a múltat, ha csak részben is, mert még hátra volt a két évi politikai jogvesztés és a csendőrnéknél való heti háromszori jelentkezés. A politikai jogvesztés komikus ítélet volt. Miféle joga volt Szlovákiában 1945-ben egy magyar embernek? Hát ha még ráadásul véletlenül református is

³ Szabó Lajost a csehszlovák hatóságok 1945 áprilisában 50 kg-os csomaggal kiutasították Kassáról. (A Szerk.)

volt, és még hozzá pap! Kellemetlenebb volt ennél a csendőröknél való jelentkezés, a velük való érütközés, de hát ezen is csak átsegít az Isten! Nem beszélek most arról, milyen furcsa volt eleinte, hogy kimehettem az ajtón, amikor akartam, kinézhettem az ablakon, amikor tetszett, azt tehettem, ami jóleset. Az, aki fogoly nem volt, nem tudja, mi a szabadság! Csak arról beszélek, mint folytak tovább az események.

Istentiszteletet nem végeztem. Tótul talán lehetett volna, de így nem tudtam. Így jött el karácsony is, harangszó nélkül, úrvacsoraasztás nélkül. Soha olyan szomorú karácsonyt! A hívek bátrabbja szerencsét próbált többször Tomasulánál, engedje meg, hogy végezhessen a templomot, de mindig az aláírt „piszmo”-t mutatta, kegyetlenül. Húsvétra végre kiadta írásban az engedelmet, hogy kioszthatom az Úrvacsorát azon a nyelven, amelyiken akarom. A hívek titkon, hogy ne tudja más, leginkább este jártak fel hozzám. Úgyszintén a négy konfirmálni készülő gyerek is, akiket zárt ajtó mellett tanítgattam. Húsvét után benéztem a magtáramba, láttam, hogy van még ott egy kevés eladni való élet. A híveimet is megsajnáltam, hogy templomozás nélkül széledeznek, ezért megalkudtam egy csányi ref. állami tanítóval, aki vállalta a vasárnaponkénti tót predikálást. Csány csak másfél kilométerre van tőlünk, így Guba úr ettől fogva szorgalmasan átjárogatott 100 cseh koronáért szlovák igével táplálni őket. Püünkösdkor már Tomasula engedélye nélkül osztottam úrvacsorát. Telt-múlt az idő, míg végre 1946. október 14-én a pozsonyi magyar konzulátustól egy igazolványt hozott a posta ezzel a fele magyar, fele tót tartalommal:

„Igazolom, hogy Ön a Csehszlovákiából áttelepítésre kijelölt magyar nemzetiségű személyeknek a csehszlovák kormány által a magyar kormánynak 1946. augusztus 26-án átnyújtott névjegyzékben szerepel, és ennek alapján a csehszlovák-magyar Vegyesbizottság VII. sz. véghatározata értelmében magyar konzuli jogvédelemben részesül.

Igazolom továbbá, hogy a csehszlovák-magyar Vegyesbizottság VII. sz. véghatározata az ön számára tényleges áttelepítése napjára a következő különleges jogi helyzetet biztosítja:

1. Az áttelepülő f. év július 8-ától mentesül a katonai szolgálattal kapcsolatos minden kötelezettségtől.

2. Az áttelepülő f. évi augusztus hó 26-tól semmiféle adót, szolgáltatást, illetéket, illetve egyéb pénzügyi természetű közjogi természetű kötelezettséget teljesíteni nem köteles. Az áttelepülő semmiféle módon nem vonható felelősségre azért, hogy fenti kötelezettségének eddig eleget nem tett, tehát adótartozásaiért sem.

3. A Csehszlovákiából Magyarországra kitelepítésre kijelölt személy ingó vagyona fölött szabadon rendelkezhetik stb. ... Felszólítom, hogy amennyiben személyét bárminemű joghiány érné, ezt haladéktalanul jelentse hivatalomnak, hogy a hatósági közegek egyezményesített eljárását a csehszlovák külügyminisztériumnak, továbbá kormánynak jogorvoslat céljából azonnal tudomására hozzam.

*Dr. Wágner Ferenc s. k. magyar meghatalmazott
Pozsony, 1946. október 8-án. (P. H.)*

Azonnal beszüntettem a jelentkezést a csendőrségnél. Nem is kérdezték soha, hogy miért. Én meg nem mondtam nekik. Felmondtam Guba úrnak, s végeztem az istentiszteletet. Megkezdtam a családlátogatásokat, 22 ref. iskolás gyermek vallásoktatását, nem ugyan az állami iskolában, hanem a konyhában zengett a XXXV. zsoltár: „Perelj, Uram, perelőimmal...” De nem sokáig. Kassa közel van, Jan Tomasula generális éber. Megneszelve a munkámat, és magához rendelte a kurátort, Binda Istvánt. Binda megijedve jött

tőle vissza: „Azt mondta a Tomasula, hogy az állam el fogja venni az egyház földjeit, a papi földekkel együtt, ha magyar istentiszteletet tartunk”. Az egyháznak 6 magyar hold, a papnak pedig 32 m. hold földje van egy tagban. Régi buzgó református földesurak hagyománya, a határnak a szíve. Megdöbbenünk mindnyájan: mi lesz az egyházunkkal, ha ilyen dolog megeshet. Pedig most minden rossz megeshet, különösen a magyarokkal. Elhatároztuk hát, hogy bemennek Kassára a kurátor és a presbiterek a Tomasulához, és kérnek tőle káplánt, aki majd tótul predikál.

Csányban 1947. január 1-jétől szegény kiüldözött Vajthó Lajos helyén volt egy káplán, Juraj Valuska nevezetű, lasztoméri születésű ember, aki Pozsonyban a lutheránusoknál szerzett oklevelet, és egy szót sem tudott magyarul, ezt rendelte ki a Tomasula a vásárnapi istentisztelet végzésére. Ez aztán szorgalmasan átjárogatott addig, míg engem át nem telepítettek. De konkurense is akadt csakhamar, mert özv. Varga Istvánnénak a Féri fia, aki Csehországban munkás lett, egy rádiót küldött. Vasárnaponként ezen a rádión hallgatták Budapestről a ref. istentiszteletet, s a budapestiekkel együtt énekeltek, imádkoztak, s hallgatták dr. Ravasz László, Muraközy, Szabó Imre stb. predikálását a tágas elsőházban.

8. Exodus

Tehát ettől fogva szilenciumra voltam ítélve. Semmi foglalkozásom nem volt. A híveimmel csak az utcán, a mezőn beszélgethettem, akkor is előbb körülnéztünk, ki látja a találkozásunkat. A papi földeimet felében művelte nyolc hívem, ezekkel és ezek családtagjaival érülköztem leginkább munkájuk közben, de télben ezekről is el voltam zárva, nem volt alkalom hozzájuk jutni.

Így múlt el az 1947. év. A terményeimet többször el akarták rekvirálni, de a konzulátusi menlevelem mindig megmentett ettől. Hivatkoztam a 2. pontjára, mutogattam a csendőröknek, akik soha huzavona után mindig elfogadták. Így anyagilag rendben voltam, de annál rosszabbul éreztem magam lelkileg. Köd előtttem, köd utánam. Köd az égen, köd a földön. Köd felettem, köd alattam. Semmi munka, tespedés, a bizonytalan jövő irgalmatlan súllyal nehezedett a lelkemre. Bűnös vagyok? Miben vagyok bűnös? Nem teljesítettem a kötelességemet? Nem neveltem jó magyarokká a híveimet a közöttük töltött 43 év alatt? Azért hagytak így magamra, pártoltak el, lettek tótokká ellenállás nélkül? Fájt, hogy ez a kis magyar sziget így elmosódik a szláv tengerben. A Fodor, Rigó, Végh, Varga, Csuri, Gergely, Binda, Bartók családok már most is kezdik magukat Fodorova, Rigova, Feketova stb.-nak írni, és magyarul nem mernek beszélni... Ezeken a kérdéseken töprengtem hosszú álmatlan éjszakákon keresztül. Ehhez járult a jövő bizonytalansága: hová jutunk, mi lesz velünk, ha kiraknak a régi megszokott fészkeinkből? Lesz-e hol a fejünket lehajtani, lesz-e betevő falatunk?

Végre, nagy sokára, 1848 nyarán, a köd derengeni kezdett. Lenke lányunk Budapestről írta, hogy 25 kilométerre Pesttől délre egy faluban házat szereztek, ami reánk vár, hogy beköltözzünk. Nagy kő esett le ezzel a szívemről: fedél már lesz a fejünk felett! „Ha minden elmarad, / Isten el nem marad. / Reá bízom magamat, / Reá bízom magamat!” – vigasztalt a kuruc nóta.

November elején megjött a kassai Magyar Védőirodától a felszólító levél, hogy körülbelül december elején sor kerül az áttelepítésemre. Készüljek, csomagoljak és készen legyek akkorra, mert mindenemet magammal vihetem, amit akarok. Megkezdjük tehát a pakolást. Eladogattuk a felesleges holminkat, búcsúztunk napról napra a megszokott környezettől, nem mondhatom, hogy nem fájó szívvel. Bejelentettem Tomasulának a távozásomat, és elbúcsúztam egy utolsó istentiszteleten a híveimtől a templomban sok őszinte és talán sok farizeus sírás között. A szíveket csak az Isten látja!

Tomasula az egyház kevés étékeinek, anyakönyveinek, könyvtárának az átvételére kiküldött egy bizottságot: a csányi körjegyzőt, Ozoróczy nevezetűt, akiről csak most tudtam meg, hogy református, és a csányi káplánt, Juraj Valuskát. Ezenkívül egy másik magyar-szlovák vegyes bizottság is kiszállt hozzánk november 28-án. Jegyzőkönyvbe vették a háború okozta káromat 100.000 csehszlovák koronában és az 1945. január elsejétől elmaradt kongruámat, 140.000 csehszlovák koronában. Ígérték, hogy Magyarországon ezt megkapom, de úgy gondolom, csak jegyzőkönyvileg.

Eszembe jut a gyerekkori vers, amit Rezes tanító úr tanított be nekünk a nyári nagy egzámenre beköszöntőül. Ez a vizsga a templomban folyt le nagy ünnepélyességgel, és az első tanuló szavalta el: „Mélyen tisztelt gyülekezet, / A várva várt nap, ím, elérkezett!” ... Nekünk is elérkezett a várva várt nap: december 2-a, péntek. Hideg, borongós, zúzmárás nap. Reggel két MATEOSZ teherautó, mindeniken egy sofőr és öt munkás ember állított be az udvarra, s elkezdtek a holminkat felrakni és a kassai állomásra szállítani. Nem a csányira, ami 3 kilométerre van tőlünk, hanem a kassaira, 15 kilométerre. Estére készen lettek a fordulókkal, s az utolsó autóra felkapaszkodtunk magunk is, és elindultunk a sötétben csaknem az egész falu lakosságától körülfogva Kassa felé. Ott már várt ránk a megrakott két vagonunk a hosszú vagon sor között. Az egyikben mi részünkre is hellyel, amit a kurátor rendezett be számunkra és lakásra a hosszú útra. Az egyik vagonban mi, a bútoraink, ágyneműnk, vagy 10 q krumpli és a ruháink. Egy tűzhely is melegedni mellette s főzni valamit. No meg a kutyánk, a hűséges Poldi. A másik kocsiában a hízott disznónk, vagy 25 tyúkunk, kacsaunk, libánk, 8 szekér tűzifánk, körülbelül 15 q búzánk és egyéb apróságok. A kassai állomáson rostokoltunk másnap, szombaton, sőt szombat éjjel is, miközben ide-oda tologattak és a szomszéd kocsikat pakolták hozzánk hasonló sorsúakkal. Elkérték a csehszlovák pénzünket, amiről nyugtát adtak azzal, hogy a magyar határon, Hidasnémetiben magyar pénzt adnak érte. Magam is csodálkoztam rajta, mikor a 68.000 csehszlovák koronát átszámoltam a kezükbe. Ennyit árultunk ki a felesleges holminkból, pedig mikor 1945 februárjában a menekülésünkől hazatértünk, semmink sem volt.

Vasárnap reggel végre elindultunk. A csányi állomáson megálltunk, itt a csehszlovák rendőrség és a finácok átvizsgálták a szerelvényünket, s indultunk Magyarország felé. Dél tájban értünk Hidasnémetibe, ott a magyarok vizsgáltak végig. Visszaadták magyar forintban a pénzünket, nekem körülbelül 7.000 forintot. Emberorvos mienket, állatorvos az állatainkat szemlélte meg. Azután mentünk, mentünk, késő estére Miskolcra értünk, hol szintén rostokoltunk egy ideig. Hétfőn reggelre a rákosi pályaudvarra érkeztünk egész éjszakai utazás után.

Itt tudtuk meg, hogy az egész vonatunkat Sopronba akarják vinni, mikor nekünk Dunavarsányban van szállásunk. Sietve utaztam be Budapestre az Áttelepítési Kormánybiztossághoz, hogy kieszközöljem ide való szállításunkat, ami sikerült is sok fáradtsággal s időtöltéssel. Estefelé Rákosról elindultunk a ferencvárosi pályaudvarra. Itt egész éjjel tologattak fel-le, úgy hogy mikor reggel végre nyugalomba jött a vonatunk, azt gondoltam, már a varsányi állomáson vagyunk, de nagy meglepetésünkre bizony még mindig Ferencvároson voltunk. Innen végre délelőtt 11 óra tájban elindultunk, hogy ismét csalódjunk, mert csak Soroksárig mentünk egyfolytában, itt ismét tologatni kezdek, és csak késő este jutottunk el utazásunk végére Dunavarsányba. A dunavarsányi állomás a falu közepén van, mert a sínek a falut szelik át. Itt már várt ránk egy MÁTEOSZ teherautó emberekkel, Budapestről a fiam, vöm s a legnagyobb unokánk. Egy-kettőre behordták mindenünket velünk együtt az új fészküinkbe, amely villanyfényben, újonnan festve, fűtve, tisztán várt ránk a vőnk gondoskodásából.

9. Az új otthon

Dunavarsány. Budapesttől délre 25 kilométerre a Tisza-Duna közén fekszik. Nem közvetlen a Duna partján, hanem attól keletre, kb. 3 kilométerre. Újabb település. Az első világháború előtt még csak tanya 3-4 házzal. Egy Újhelyi nevezetű család tulajdona akkor, akiket utolért a dzsentrik sorsa, a parcellázás. Ekkor lett tanyából faluvá. Szép zsinór-egyes utcákat mértek, házakat építettek, villanyvilágítást szereltek. Lakossága mostanáig körülbelül 3000-re növekedett, közöttük mintegy ezer a református. A lakosok többnyire munkások. Reggelenként megtelnek velük a Budapestre tartó vonatok, s ott dolgoznak többnyire a Weiss Manfréd gyárban és egyéb munkahelyeken. Itthon csak a nyugdíjasok, öregek, asszonyok egy része és a gyermekek maradnak, akik közül 112 református gyermek jár a kilenc tanítós általános elemi iskolába. Három hentesbolt, hét kiskereskedés, köztük két Földműves Szövetkezet gondoskodik a mindennapi szükségletekről. Van cukrászda, mozi is. Természetesen öt vendéglős van. Hetenként két nap – szerdán és szombaton – hetipiac, hová a tanyasiak hozzák a terményeiket. A határa nem a legjobb, homokos, de kitűnő dinnyét, szőlőt s egyéb gyümölcsöt s zöldséget termesztenek.

A reformátusok fiókegyházat tartanak fenn, amely a dunaharaszti anyaegyházhoz tartozott, míg én ide nem jöttem. Dunaharaszti úgy 8 kilométerre van tőle északra, s vonat köti össze vele. A solti egyházmegyéhez tartozik, esperese Kuntszentmiklóson Varga Tamás ez idő szerint. Az egyháznak van egy 600 négyzetes régi belsősege és egy újabb templom és paplak céljára kimért 1000 öles telke szép helyen, a falu közepén és egy haranglába két szép hangú haranggal. Már összegyűjtött pénz is volt az építkezésre, de a devalváció elvitte. A kedv újabb gyűjtésre meglenne, de az erő a szegénység miatt kevés. Istentiszteletet az általános iskola egyik nagy tantermében tartanak. A 9 tanító közül kettő református, az egyik énekvezér is, aki harmóniumon vezeti az éneklést. A harmónium újabb szerzeményez az egyháznak. Ez tehát az a hely, ahová az Isten nekem még kenyeret helyezett, amit meg kell ennem a Duna partján: „Buda, Mohács, Nándornál elfolyó, / Tán honom könnye vagy te, nagy folyó?” – kérdi a költő. Talán az én könnyeimtől is szaporodni fog? – kérdezem én.

Mihelyt kipihentem magamat a fárasztó út után, jelentkeztem Budapesten a Konventi Irodában, ahol testvéri szeretettel fogadtak. Kaptam ott egy „kérdőív”-et azzal, hogy töltsen ki s küldjem be esperesünknek, erre kiutálnak nekem havi 633 forintot. Ezt meg is tettem, s 1949. január 1-jétől az Illetményhivatal küldi ezt az összeget. A püspök úr is kirendelt ettől az időtől kezdve a dunavarsányi filia adminisztrátorává, így végzem itt az istentiszteletet, gondozom a híveket, s tanítom az általános iskolában a hittant. Öreg testtel, öreg lélekkel mire jutok ebben a feladatban, azt a Mindenható bírálja majd el!

Így végződött életemnek ez a zordon és veszélyes szakasza. Ha most elgondolkozom rajta, megviláglik a Mózes II. könyvének 33. részében a 18-23. versben leírtak értelme, mikor Mózesnek azt mondja Jehova: „Hátulról meglátsz engemet, de orcámat nem láthatod” ... Látlak én is, oh Uram! ... Látlak... Elölről nem láthattalak, de hátulról igen! ...

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

Teller 2000

KAZINCZY FERENC A. G.

Utunk Svédországba

1944 december 10-én reggel ½ 6 órakor búcsúztunk el szomszédjainktól. Hátizsákok, koffert cipelve vonszoltuk magunkat a villamosmegállóig, onnan a 69-es vitt ki a pálya-udvarra. A vonatnak 8 órakor kellett volna indulnia. Ez volt az utolsó szerelvény azok közül, amelyek Németországba vitték a mérnök-, orvos- és állatorvostan-hallgatók két utolsó évfolyamát, tanáraikkal együtt. A szerelvény 15 személykocsiból és a még hozzá csatolt nem tudom hány, kályhával ellátott teherkocsiból állt, amelyek szintén az egyetemisták szállítására szolgáltak.

Mi volt a háttere annak, hogy ebbe a helyzetbe kerültünk?

Édesapám, Kazinczy Gábor a műegyetemen volt magántanár, a vasbetonszerkezetek biztonságáról tartott előadásokat. Egyébként majdnem egész életében a fővárosnál dolgozott, 1935-től mint műszaki főtanácsos. Fiatal korában egy új módszert dolgozott ki a statikailag határozatlan szerkezetek méretezésére, alkalma volt ezt hivatali munkája mellett tovább fejleszteni, kísérletekkel bizonyítani. Először 1928-ban majd 1930-ban mutatta be elméletét nemzetközi kongresszusokon, ezzel szakkörökben nagy feltűnést keltett. Ez tartós nemzetközi kapcsolatok kiépítéséhez vezetett, és nemcsak Németországban, hanem Svájcban, Amerikában és Dániában is volt olyan műegyetemi tanár, akinek a segítségére szükség esetén számíthatott.

Édesapám nagy hazafi volt. Már 1919-ben kiállt a proletárdiktatúra ellen, és egész életében meg volt győződve arról, hogy a kommunizmus nem egyeztethető össze a magyar nemzet érdekeivel. A mérnöktársadalomban fontos szerepet játszott, többek közt mint a hazafias jellegű Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségének elnöke. Főleg emiatt nem sok jót várhatott a kommunistáktól. Aggodalma jogos volt, mert mint később megtudtuk, távollétében egy évi fogházra ítélték.

Németországgal rokonszenvezett, a németeket a magyarok barátjának tekintette, a zsidók elleni eljárásokat azonban nem helyeselte. Az volt a véleménye, hogy mindenkivel szemben tisztességesen kell viselkedni. 1943 novemberében hivatalból jóváhagyta egy zsidó vállalkozó műszakilag kifogástalan terveit, annak ellenére, hogy annak már elvonták a működési engedélyét. Állásából kénytelen volt kilépni, hogy a fegyelmi eljárást elkerülje, és így közvetetten ő is áldozata lett a zsidóüldözésnek.

Édesanyám Bécsben töltötte gyermekkorát, és haláláig osztráknak érezte magát, noha anyja, a nagyváradi születésű Szilágy Gabriella, magyar volt. Két Szilágy testvér Kazinczy Ferencel együtt raboskodott, azt azonban sajnos nem tudjuk, hogy nagyanyám milyen rokoni viszonyban állt velük. A vizitációs nővérek francia nyelvű zárdájában nevelkedett

tízről tizenennyolc éves koráig. Utána az osztrák Vöröskeresztnél dolgozott, és az első világháború után, 21 éves fejjel, Svédországba kísért osztrák gyermekcsoportokat, akiket a svéd Vöröskereszt néhány hetes üdülésre hívott meg. Ott szoros barátságba került két nála néhány évvel fiatalabb leánnyal, Lill és Mary von Kochhal. Szüleik meghívták, maradjon velük, hogy a lányok gyakorolhassák a németet és a franciát. Két évig maradt Svédországban, de utána is fenntartotta velük a kapcsolatot. Lill később férjhez ment Carl Lagercrantzhoz, akiről még szó lesz, egy ízben együtt is nyaraltunk Ausztriában.

Erzsébet nővérem és én kezdettől kétnyelvűek voltunk, apánkkal magyarul, anyánkkal németül beszélünk, de egymással mindig magyarul. Elemista korunkban angol házitánítók jártak hozzánk, így korán megtanultunk angolul, nemcsak beszélni, hanem írni és olvasni is. Én 15 éves voltam, amikor Magyarországot elhagytuk.

Anyámnak három testvére Bécsben élt. Két fivére ugyan katonai szolgálatot teljesített de húga egyedül lakott egy nagy lakásban, és hívott, hogy menjünk hozzá. Szüleim egész ősszel azon töprengtek, hogy maradjanak-e vagy menjenek. Édesapám szerzett beutazási engedélyt Németországba az egész család számára, szállítási lehetőséget is biztosított a csomagoknak, ennek ellenére nem tudtak az elutazás mellett dönteni. Bécsnek csak akkor lett volna értelme, ha a szovjet csapatok oda nem kerülnek, ami távolról sem volt biztos. Végre a sors lépett közbe. A kormány elhatározta, hogy kitelepítik a műszaki, orvosi és állatorvostani egyetemek két utolsó évfolyamát Németországba és ott folytatják a tanítást. A kitelepítést a magyar hadsereg szervezte meg, katonai behívóval gyűjtötték össze a hallgatókat. A tanároknak, úgy látszik, volt némi választási lehetőségük. A statika rendes tanára, Mihailich Győző ugyanis beteges állapotára hivatkozva arra kérte apámat, hogy menjen helyette. Ezt ő a sors intésének tekintette, nagyon megkönnyebbült, hogy a bizonytalanság idegtépő állapota ezáltal megszűnt.

Az első állomás: Breslau

A vonat persze nem indult el 8 órakor. Négy napig álltunk a pályaudvaron, légiriadók idején ugyan kihúzták a vonatot, de azután megint visszatolták. A pályaudvari vendéglőben étkeztünk, felváltva bab- és káposztalevest. A vonat végre 14-én 15,30-kor elindult, állítólag ez volt az utolsó szerelvény, amelynek sikerült Budapestet elhagynia. Sok megállással, lassan haladtunk. Útközben bőven kaptunk kenyeret, sajtot, kolbászt, éhezni nem kellett, csak a vízhiány okozott gondot. Minden megállásnál szaladtak az emberek vizet keresni, hogy kulacsukat megtöltsék. Hegyeshalomra érkezvén egy szétlőtt tehervonat mellé állítottak. Két vagonja szárított zöldséggel volt tele. Ami felül volt, szétszóródott és elázott, de alatta teljesen ép zsákok feküdtek borsóval, répával, tökkel. A leendő németországi éhezésre számítva a hallgatók ezt gyorsan felosztották maguk között, mi is megtöltöttünk néhány üres lőszeres ládát a csemegével.

Bécsen és Drezdán keresztül elég gyorsan haladtunk Halle a/d Saale felé, ott 400-600 orvostanhallgató kiszállt, csatlakozott a már ott lévőkhöz. Egy volt hivatalban, a *Neues Finanzamt*-ban szállásolták el őket. Mi december 22-én érkeztünk Breslauba. Csomagjainkkal megterhelve gyalog vándoroltunk szállásunkhoz, az *Arletiusstrasse*-i volt Elisabeth gimnáziumba. Ez korábban 500-600 katonának volt laktanyája, egy részük még mindig

ott volt, de velük nem volt semmi kapcsolatunk. A csoportnak csak egy kisebb része, kb. 200 személy került ide, a legtöbben két másik, a műegyetem rendelkezésére bocsátott házban, a *Graupen-* és *Sonnenstrassé*ban kaptak helyet. Hátránya az volt, hogy az előadásokra, amelyek közvetlenül karácsony után megindultak, ide-oda kellett járni a hallgatóknak. Egyedül nem mehettek, mert a német hatóság szerint rossz benyomást keltett volna, ha egy rakás teljesen ép magyar ifjú szabadon kóborolt volna a városban, mikor saját fiaik a fronton harcoltak. Csak csoportban mehettek. A tanárokat és a hozzátartozókat viszont ellátták igazolvánnyal, mi tehát szabadon mozghattunk.

Az *Arletiusstrassé*ban 15-18 személyes termekben aludtunk, de a tanárok a lakáshivatal segítségével nemsokára kaptak szobákat a városban. Rendelet szabályozta hogy egy család, nagyságától függően, hány szobát tarthat meg saját részére, a többi a lakáshivatal rendelkezésére kellett bocsátani, hogy kiutalhassák a rászorultaknak. Mi hat cím közül választhattunk. Édesanyám ezeket végigjárta, és egy lakatlanul maradt ötszobás lakásban, amelynek főbérője Berlinben tartózkodott, talált számunkra két szobát. Eleinte szalmazsákon aludtunk a padlón, de január 16-án négy szép fehérre lakkozott vaságyat kaptunk, és ugyanaznap megengedte a főbérő, hogy az addig lezárt, szépen berendezett nappali szobát is használjuk. Élelmiszerjegyeket is kaptunk, ugyanannyit mint a németek, és magunk főztünk. Ez azonban inkább hátrányos volt, mert a hallgatók bőségesebb katonai ellátásban részesültek.

Én beiratkoztam egy gimnázium hatodik osztályába. Az ötödiken felül csak kevés iskola működött, mert ez a korosztály már katonai segédszolgálatra volt beosztva, legtöbben a légelhárítókhoz, néhányan sáncásáshoz. Akik iskolába jártak, azok vagy betegesek voltak, vagy épp szabadságot kaptak. Osztályomban átlag 13-14 tanuló volt jelen, ezek is csak jöttek-mentek. A tanítást ugyan igyekeztek tervszerűen folytatni, de az eredmény nyilván gyenge volt. Ezért főleg a tankönyvek segítségével próbáltam a tanítás anyagát a magyarral összehasonlítani. Úgy találtam, hogy a magyar átlag magasabb színvonalon állt, de a német tanulóknak lehetőségük volt egy vagy két tárgyra specializálódni, és ezekben jóval tovább jutottak, mint a hasonló korúak nálunk. Nővérem egy kereskedelmi tanfolyamra jelentkezett, sokat ő sem tanult, de időtöltésnek jó volt. Különben szabad időnkben együtt jártuk a várost.

A szovjet csapatok azonban gyorsan közeledtek, 17-én már csak 160 km-re álltak tőlünk. Aznap délután tanácskozássra hívták össze a professzorokat. Mit tegyenek? A kitelepített egyetemek vezetőjétől, a Halléban székelő Csilléry kormánybiztostól semmi utasítást sem kaptak. Másnap érte Breslaub az első bombatámadás, amitől addig meg volt kímélve. Ennek ellenére másnap megtartottuk a magyar műegyetem Goethe-estjét előkelő német és magyar közönség jelenlétében. Ünnepi beszédek, szavatelok, klasszikus zeneszámok szerepeltek a programban. Most is csodálom, hogyan voltunk képesek tudatunkból kiszorítani a fenyegető veszélyt és úgy fellépni, mintha tökéletes béke uralkodott volna körülöttünk.

Január 20-án vörös plakátok jelentek meg: Breslaunak az Oderától északra fekvő részét kiürítik! Az utcák megteltek koffert, hátizsákot cipelő emberekkel, a pályaudvar előtt hosszú sor képződött, falusi szekerek vonultak át a városon nyugat felé. A tanári kar újra

ülésezett. A műegyetemisták vezetője Álgay professzor vonakodott, Csilléry rendeletére várt, de ő nem válaszolt táviratainkra. A többség véleménye az volt, hogy parancs nélkül is induljunk, ha kell gyalog. 21-én újabb plakátok jelentek meg: Breslaut erődtítménynek nyilvánítják, a lakosságnak az egész várost el kell hagyni! Mivel csak kevés vagon állt rendelkezésre, az anyák nagyobb gyermekekkel gyalog távozzanak! Késő délután jött édesapám a hírrel, hogy holnap mi is indulunk. A hallgatók gyalog elsősorban a 120 km-re Neuhammerben állomásozó Hunyadi páncélgránátosokhoz mentek, akik felajánlották segítségüket, a tanárok és családtagok részére pedig sikerült két kis személy- és egy tehervagont biztosítani.

A hallgatók ágydeszkából, székek görbült támlájából készítettek maguknak szántalpakat. Amit nem tudtak magukkal vinni, összerakták egy nagy halomba az iskolaudvar közepén abban a reményben, hogy valaki felrakja majd a tehervagonra. Saját csomagjainkat biztonság kedvéért magunk toltuk ki a vonathoz egy kis kocsin, nehogy lemaradjanak. Tizennégyen szorongtunk a nyolc személyes fülkében, kegyetlen hideg volt, de két napra rá elég simán elértük Hallét. A hallgatók kalandos útjáról már sokan beszámoltak. A Hunyadiaktól kaptak némi segítséget, de továbbszállításukat nem tudták biztosítani, és vándorlásukat folytatni kellett. Előbb-utóbb mindenki fel tudott kéredzkedni egy-egy teherautóra, vagy vonaton kapott helyet. Egy-két héten belül mind megérkeztek Halléba, senki sem veszett el.

A második állomás: Halle

Érkezésünk teljesen váratlan volt, nem volt előkészített helyünk. A vagon kitolták egy fűthető vágányra, benne maradhattunk, de számosan – mi is – szobakeresésre indulunk. Sok sikertelenség után a *Hohenzollernhof* szálloda reggeliző termében, mely menekültek számára ki volt üritve, szalmazsákon hálóhelyet kaptunk. A fiatal B. D. M. leányokat, akik a menedéket kezelték, nagyon bájosnak találtam. De már másnap elhelyeztek a *Frankesche Stiftung*ba. Ez egy tíz épületből álló, parkkal körülvett komplexum volt; békeidőben több iskola, egy árvaház, aggok otthona működött ezen a helyen. Két iskola-termet állítottak rendelkezésünkre, amelyekben a 154 személyből álló tanári és hozzátartozói csoport helyezkedett el. Szalmát terítettünk a földre, arra pokrócokat, és mindenki kofferekkel vagy más tárgyakkal vette körül saját területét. Más bútor nem volt, de emeletünkön volt két mosakodó szoba a férfiak, illetve a nők részére. A többi emeleten kényszermunkásoknak berendezett kórház működött, a legtöbb beteg francia volt. Mikor a hallgatók lassanként befutottak, mindig szűkebb lett a hely, a folyosókon és a lépcsőházban telepedtek le, és mivel a szalma elfogyott, a földre fektetett pokrócon aludtak. A *Neues Finanzamt*, ahol az orvostanhallgatók tanyáztak, tele volt, oda már nem lehetett többet küldeni. Átmenetileg egy kaszárnnyába irányították a fiúkat, amit nem volt szabad elhagyniuk, de február 3-án végre rendeződött az elhelyezés kérdése. Csak a hozzátartozók maradtak a *Stiftung*ban, a többiek a *Feuerwerkschule* manzárdjában kaptak helyet. Ott tanítás céljára is voltak helyiségek, a tanítás 6-án meg is indult.

Édesanyám a *Hotel Europában* szerzett számunkra két szobát, miután a portást egy fél doboz cigarettával megvesztegette. Én ugyan szívesebben voltam a *Stiftung*ban, ahol me-

lejobb volt. A szálloda nem volt végleges megoldás, édesanyám energikusan keresett szobát valami lakásban. Ez nem volt egyszerű, Halle tele volt már menekültekkel. Végre sikerült kiutalást kapni három szobára egy szép külvárosi villában, alig 50 m-re egy villamosmegállótól. Február 27-én költöztünk be. A breslaui szobák majdnem üresen álltak, mikor odaköltöztünk, ezek azonban szépen be voltak bútorozva.

Beiratkoztam a *Mackensen Schule* gimnázium hatodik osztályába, az iskola a *Franckesche Stiftung* területén feküdt. Ezért gyakran nem mentem haza, hanem a Stiftungban aludtam. A viszonyok a breslauihoz hasonlítottak, a tanárok ugyan minden tőlük lehetőt megtettek, de a diákok csak rendszertelenül tudtak bejárni, mert különböző szolgáltatokra voltak kivezényelve. Ezt én mind megúsztam. Egyszer próbáltak légoltalmi készületségre, *Luftschutzbereitschaftsdienstre* beosztani, de ezt egyszerűen megtagadtam, amit nehézség nélkül elfogadtak. Nővérem egy tanfolyamra járt, az édesanyám pedig a német hivatalokat járta, hogy a többi tanárcsaládnak segítsen, szerzett nekik szobákat, kiutalást mindenféle háztartási felszerelésre, órajavításra vagy cipőfoltozásra, mert mindenre, amit nem jegyre adtak, kiutalás kellett.

Az élelmezés egy egész tudomány volt. Apámnak nem volt problémája, ő a hallgatókkal együtt étkezett, de mi hárman vendéglőbe jártunk. A *Stammgericht* kivételével mindenhez jegyet kellett leadni, amelyek egész apró mennyiségekre is szóltak, 5 vagy 10 gr vaj, 10 vagy 50 gr kenyér, 25 gr liszt stb. *Stammgericht* nélkül, ami többnyire zsír nélküli zöldséglevesből állt, nem lehetett kijönni, de ha valaki későn jött, akkor talán már nem is kapott. Egy étterem törzsvendégének kellett lenni ahhoz, hogy az ember jóakarátú elbánásban részesüljön. Az én törzsvendéglőm a *Kochschule*, vagyis a háztartási iskola volt, ott eleinte még hat-hétféle *Stammgericht* közül lehetett választani, és néha kettőt is kaptam, annak ellenére hogy egy rendelet szerint csak egyet volt szabad kiszolgálni.

Halle egészen március 31-ig a bombázástól meg volt kímélve. Aznap édesapám épp a *Neues Finanzamt*-ban volt, mi hárman a lakásunkban tartózkodtunk. Akkor érte a várost az első bombatámadás. A mi külvárosunkat nem érintette, de a belvárosban hatalmas pusztítást okozott. A *Stiftung* területére mintegy 50 bomba esett, két épület rommá vált, két másikat súlyos kár érte, de a bombaszőnyeg közvetlenül az előtt a ház előtt állt le ahol a mi magyarjaink laktak. A *Feuerwerschule*-t eltalálta egy bomba, az épület ugyan megromgálódott, de nem omlott össze. Mivel mindenki az óvóhelyen tartózkodott, senki sem sérült meg, de a hallgatók szállásának egy része megsemmisült. A *Neues Finanzamt* összes ablaka kitört. Édesanyámmal és nővéremmel begyalogoltunk a városba, inkább kíváncsisággal mint félelemmel néztük a tüzeket, a rombolást, az utca szélén sorba rakott hullákat. Szomorú volt látni a hatalmas lángokkal égő *Hotel Európát*, ahol egykor laktunk. A kedvenc vendéglőm, a *Kochschule* is a lángok áldozata lett. A központi fekvésű háznak, ahol Álgay professzor lakott, ablakai kitörték, és mivel félt a további légítámadásoktól, feleségével hozzánk költözött egy üres manzárszobába.

A további tanítás szóba sem jöhetett. Mindenki csak arról beszélt, hogy innen rögtön el kell menni. A harcvonaltól alig 80 km-re húzódott, és attól féltünk, hogy a németek Hallet erődítményként fogják használni. Mindenütt sáncot ástak. Április 4-én újabb légítámadás érte a várost, amely többek közt a *Hohenzollernhofot* is romba döntötte. 5-én cso-

magolni kezdtünk anélkül, hogy tudtuk volna, merre megyünk. Vad hírek terjedtek, amelyek azután alaptalannak bizonyultak. Egy ízben az összes hallgató kivonult a *Feuerwekschuléból* a pályaudvarra, de ott nem találták a vonatot, amely állítólag rájuk várt.

Csilléry kormánybiztos Korompay építészfőosztályos Berlinbe küldte Major vezérrezendeshez utasítás végett. Korompay 6-án jött vissza egy írásbeli paranccsal a következő tartalommal: Az egyetemi csoport felbomlik. Az építészek professzoraikkal Dániába mennek, Vardeba egy magyar utászcsapathoz; a mérnökök több csoportban dél felé különböző megnevezett bajorországi és ausztriai városokba vonulnak el, az orvosok pedig részben maradnak, részben hadikórházakhoz mennek dolgozni. Az orvosprofesszorok választhatnak a menés, illetve a maradás közt. Az északi csoportnak Korompay, a délinek Álgay lett a parancsnoka.

Édesapám mind a mérnököket, mind az építészeket tanította, tehát választhatott. Korompay még aznap írt neki:

Kedves Gábor bátyám!

A legújabb berlini magyar rendelkezés szerint az építésmérnök-hallgatók új katonai állomáshelye Dániában Varde, ahol az új, gyorsított tanfolyam megtartására is lehetőségre van kilátás a katonai kiképzés mellett. Csilléry ezt a kari elgondolást magáévá tette. Nagyon számítunk Rád is, családdal együtt. A csomagok átrendezése végett kérem erre vonatkozó szíves nyilatkozatodat. Ma d. u. 6-kor a Finaszamtban doktorrá avatdson a Dékán az ő helyettesítésére kér fel. Fenti ügyben ellenben már most kérnék választ.

Szívélyes üdvözléssel

Korompay György

Dánia felé

Az északi csoport 94 személyből állt, öt tanár (Korompay és édesapámon kívül Pelián József és Somogyi László adjunktusok, valamint Böhm Viktor rendkívüli tanár), 77 hallgató és 12 hozzátartozó. Katonai paranccsal három kis személyvagont, a poggyászok számára egy tehervagont bocsátottak rendelkezésünkre, így mindenkinek volt ülőhelye. Közvetlenül az elindulás előtt, a sínek között állva osztották ki hat vagy hét egyetemistának a diplomáját. Április 7-én este egy tehervonathoz kapcsolva hagytuk el Hallét.

Sokszor megakadtunk, mert vagonjainkat lekapcsolták a vonatról. Udvarias érveléssel, amihez a vasutasok nem voltak már szokva, továbbá egy-két doboz cigaretta segítségével sikerült mindig valami más szerelvényhez csatolva tovább jutni. Többen közülünk elég sok cigarettát hoztak magukkal Magyarországról, mi is ezekhez tartoztunk, önkéntes adományokból összegyűjtöttünk egy rakás dobozt, ami most továbbvitelünket biztosította. Ez az élelmezésben is segített. Egyszer egy katonavonat mellett álltunk, és hamarosan élénk kereskedelem alakult ki: egy kis parasztsajtot vagy 2 kg burgonyát egy cigarettáért adtak, egy csajkányi száraz levestésza háromba került, ugyanannyi volt egy majdnem félkilós kenyér. Különben lehetett az állomási üzletekben rendes jegyek ellenében élelmiszert vásárolni, egy-két helyen pedig menekülteket segítő szervezetek osztottak ingyen, jegy nélkül meleg levest vagy hasonlót.

Bombatámadásnak csak egyszer voltunk kitéve, Stendalban. A vonat az állomáson állt, de mikor a sziréna megszólalt, mi nem maradtunk ott, a legtöbben kiszaladtak egy

mezőre, ahol valami árokba vagy a fűbe lefeküdve kerestek védelmet. Édesanyám és én jobban bíztunk egy közeli stabilnak látszó háromemeletes ház óvóhelyében. A bombaszőnyeg 20-30 méternyire a vonatunk mögött húzódott végig. Egy nyitott tehervagonra a vonat végén egy légelhárító ágyú volt felszerelve, a két katona, aki azt kezelte, meghalt, de a mi társaságunkban senkinek sem történt baja. A mezőn fekvők egy lelőtt repülőgépet láttak maguk felé zuhanni, nagyon megrémültek, de a szél tovább vitte a roncsot. Mivel vagonjaink összes ablakát a támadás előtt lehúztuk, azok épen maradtak.

A határátlépési engedélyt a hamburgi magyar katonai parancsnokságtól kellett elhozni, azt is reméltük hogy némi pénzt be tudunk váltani dán koronára. Aki akarta leadta német pénzét, 48.000 márka gyűlt össze. (A lakás és élelem négyünknek Halléban kb. 1150 márkába került havonta.) Április 11-én délfelé futottunk be Hamburg hatalmas pályaudvarára. Az elővárosok, amelyeken áthaladtunk, teljesen le voltak rombolva, és a helyzet túl veszélyesnek tűnt ahhoz, hogy az egész csoport ott maradjon. Korompay, édesapám és két hallgató, Hortay Géza és Nyíregyházy Miklós kiszálltak az ügyeket elintézni, vonatunkat pedig a határ közelében fekvő Flensburgba irányították azzal a szándékkal, hogy ott találkozzunk. Három napig tartott az út Flensburgig, Lübeckben és Husumban álltunk sokáig, ahol azért városnézéssel kellemesen töltöttük az időt. Mikor Flensburgba értünk, meglepetésünkre Korompayék még nem voltak ott, elképzelhető, hogy mennyire aggódtunk. De egy napra rá ők is megjöttek.

A hamburgi magyar katonai parancsnokság már első nap kiállította a határátlépési okmányokat, de a pénzváltás nem volt egyszerű. Egy német tiszt segítségével, aki a pénzváltást intézte, a Dresdner Bank kiadott fejenként 10 dán koronát a hallgatók részére és 50 koronát a tanárok részére, de két napig tartott míg ezt sikerült elintézni. Harmadnap a Reichsbank átváltotta a többit *Verrechnungsmarkra*, ami nem fizetőeszköz volt, hanem értékpapír, amelynek ellenében a dániai *Wehrmacht* időnként korlátozott mennyiségű dán koronát adott volna. A hamburgi tartózkodást apám egész kellemesnek találta, a belváros nem szenvedett túl komoly károkat és az utcákon élénk élet folyt. Egy nap a *Reichshof* vendéglőjében ebédelt, ahol frakkos pincérek szolgáltak ki, jobban mint bármikor az azt megelőző évben, legalább is akkor úgy tűnt fel neki. Egy utazási irodában márkáért négy vasúti retúrjegyet vett Varde és Koppenhága közt. Flensburg felé rendes vonat járt, de a vasúti pálya egy helyen meg volt szakadva, gyalog kellett menniük 2 km-t, s mire odaértek, a csatlakozó vonat már elment. Egy matracgyárban töltötték az éjjelt matracon fekvődve, azzal takarózva.

A dán határt április 17-én léptük át. Vardeben nem volt magyar csapat, és másutt sem, ahova utaltak. Egyelőre a vonaton maradtunk, a *Wehrmacht* látott el élelemmel. Édesapám, Böhm Viktor és Nyíregyházy Miklós 19-én Koppenhágába utaztak a Hamburgban vett jegyekkel, hogy megvizsgálják a lehetőségeket. Apám felment a műegyetemre E. Suenson professzorhoz, akit jól ismert, azzal a kéréssel, hogy a dán műegyetem tegye lehetővé csoportunknak a továbbtanulást. Barátságosan fogadta, de miután a rektorral beszélt kijelentette, hogy segíteni nem tud – hiszen ellenségek vagyunk. Böhm sem volt szerencsésebb. A Campsax nemzetközi építővállalatnál volt egy pár ismerőse, akik sokáig voltak Magyarországon, és ott vele együtt dolgoztak, de segíteni ők sem tudtak. A la-

kosság nyíltan kimutatta a németek iránti ellenséges érzelmeit. Apám alig tudott eljutni a műegyetemre, akit megkérdezett németül – mert angolul csak gyengén beszélt – szándékosan rossz irányba küldte, a villamosvezető rossz állomáson hagyta őt leszállni. Térképet venni nem tudott, mert az üzletekben nem szolgálták ki, végül is a villamos megállóiban kitett kis helyi térképek segítségével tudott némileg tájékozódni. Koppenhágát hamarosan elhagyták, és a *Wehrmacht* segítségével a kb. 60 km-re fekvő Roskildébe utaztak a magyar katonai parancsnokságra. Ott Vittay Béla ezredes fogadta őket, és úgy intézte, hogy a csoportunk egy magyar századhoz csatlakozzon a közeli Hvalsøben. Nem volt egyszerű a vonaton ülő csoporttal érintkezésbe kerülni, de végre sikerült, és egy heti különválás után, amíg édesapám és két társa Vittayék vendége volt, 26-án Hvalsøben újra összekerültünk. Jaj, de jó volt megint egy szalmazsákra leheveredni, miután három hetet a vonatban ülve töltöttünk!

Nem maradtunk sokáig. Május 4-én parancs érkezett hogy a magyar századdal együtt menjünk tovább – hogy hova, azt már nem tudom. 20 km gyaloglás után – a tanárokat és az asszonyokat szekéren vitték – megint vonatra szálltunk, a közlegények és a hallgatók persze tehervagonokba. Estefelé Korsørben egy mellékvágányra toltak, és a mozdony ott hagyott. Mikor érdeklődtünk, hogy mi történt, megtudtuk, hogy a németek másnap reggel 8 órakor leteszik a fegyvert. Tehát a mozdonyvezető a szó szoros értelmében fűtött reánk!

A dánok boldogsága e nagy pillanatban meghatározó volt. Minden autó dudált, minden sziréna üvöltött, minden hajó, minden mozdony sípolt. A dán gyerekek látták, hogy nem vagyunk németek, nemzeti színű kokárdákkal, virágokkal, süteményekkel jöttek ki hozzánk. Később visszatoltak néhány km-t, és onnan gyalog küldtek Vemmelev faluba, ahol ideiglenesen az iskolában lettünk elszállásolva. A katonák magukkal hozták a mozgókonyhát, a tartalék élelmüket a következő napokban velünk testvérien megosztották.

Lassanként rendeződött a helyzet. Katonabarátainktól búcsút vettünk, Németországba vonultak hadifogságba. A vemmelevi iskola közvetlenül a Koppenhágát a nagyvilággal összekötő országút mellett feküdt. Tőlünk néhány km-re, Korsørben, kompra kellett szállni. A német katonák, akik mind gyalog vonultak arrafelé, itt megtudták, hogy Korsørben mindent hátra kell hagyniuk, és amit magukkal cipeltek – írógépeket, kerékpárokat, rengeteg élelmiszert és többek közt egy teljes cipészüzemi felszerelést – az út mentén dobálták el. Amit használni tudtunk, összeszedtük, és ebből egy jó darabig egész jól megéltünk.

Nemsokára a Dán Vöröskereszt gondozásába kerültünk. Az iskolatermeket ugyan el kellett hagynunk, a hallgatók egy hatalmas tehénistálló szénapadlásán kaptak helyet, a női hozzátartozók az iskolakonyhába, a tanárok és én az iskola üres padlására költöztünk. A Vöröskereszt ellátott élelemmel, magunk főztünk abban a mozgókonyhában, amit a katonák reánk hagytak. A lakosság nagyon kedves volt hozzánk, családunk többször volt az orvos és a pap vendége. A hallgatók pedig ünnepségeket rendeztek a dánok számára: magyar nóták, zeneművek, néptánc-bemutatók szerepeltek a programban.

Innen Korsørbe költöztünk, a villanyszerelők szakszervezetének tengerparti üdülőjébe. Egyszerű deszkaépület volt ez, de családunk itt kapott egy saját szobát. Lehetett 3 x

3 m, két emeletes ágygal, egy kis asztallal és egy székkal berendezve. A tanítás újra megindult, de a szép nyári napok és a tenger közelléte káros hatással voltak a hallgatók figyelmére. Amellett sokan inkább a dán leányoknál töltötték idejüket, akik szívesen fogadták őket.

Egy nap eljött két tiszt a felszabadító angol hadseregtől, és kihallgatta vezetőségünket. Mivel én beszéltem legjobban angolul, én tolmácsoltam. Teljesen meg voltak elégedve azal, amit hallottak, és nemsokára mindenki kapott egy igazolványt, amely szerint státusunk *friendly enemy*, vagyis „barátságos ellenség”, és ebben tájékoztatták a boltosokat: nincs akadálya annak, hogy az igazolvány tulajdonosát kiszolgálják. Bár a tisztok nem mondták, valószínűnek tartottuk, hogy a korsøri polgármester kérésére jöttek, ő ugyanis állandó harcban állt miattunk a Vöröskereszttel. Ő ellenséget látott bennünk, a legszívesebben internált volna, egy rövid ideig tényleg meg is tiltották a kimenetelt, szögesdrótkerítéssel vették körül házunkat, és egy legényt puskával őrnök állítottak a bejáratához. A hallgatók hamar megbarátkoztak velem, a puska kézről kézre járt, aztán meg a tengerbe dobált úszó holmin gyakorolták a célbelövést.

Ősszel sajnos el kellett hagynunk a mindenki által kedvelt üdülőt, mert fűthetetlen volt. Silkeborgba, egy volt gyógyintézetbe küldtek, ahol más menekültek is laktak. Eddig saját uraink voltunk, mindent magunk intéztünk, csak néha-néha jött a kedves Høyer néni a Vöröskereszttől tudakolni, hogy van-e valami kívánságunk. Most egy dán táborparancsnok kezei alá kerültünk aki pontos időbeosztást, katonai fegyelmet kívánt, ami nem volt összeegyeztethető a mi elképzeléseinkkel. A konfliktus úgy oldódott meg, hogy rendelkezésünkre bocsátottak egy nagy házat a város szélén, amely a háború alatt a jyllandi német főparancsnokság székhelye volt. Ide költöztünk újév körül, és újból külső beavatkozás nélkül folytathattuk életünket. Ez nem azt jelenti, hogy elszigetelve éltünk a dán társadalomtól, sok személyes kapcsolaton kívül mint csoport is felléptünk. Többször tartottunk nyilvános hangversenyt, a művészi tehetségtől hallgatók, akik szorgalmasan festettek, kiállítást rendeztek, nemcsak Silkeborgban, hanem egyszer Koppenhágában és Stockholmban is, melyekhez egy szép nyomtatott katalógus is tartozott.

Dán iskolában

A karácsonyi szünet után beiratkoztam a hároméves gimnázium első osztályába, ami a magyar nyolcéves gimnázium hatodik osztályának felelt meg, hiszen ott hagytam abba Magyarországon a tanulást. Kezdetben alig tudtam néhány szót dánul, de ebben gyorsan haladtam. Leghasznosabbak a német és angol fordítási gyakorlatok voltak, ezeket a nyelveket már jól tudtam, nekem a dán volt az új. A matematika, fizika és vegytan képletei segítségével nemsokára megértettem a magyarázó dán szöveget is. Osztálytársaim érdeklődéssel és barátsággal viseltettek irántam, szívesen segítettek, ha valamit nem értettem. Az év végén az írásbeli dán kivételével minden tantárgyból kaptam jóváhagyott jegyet.

Május végén megtudtuk, hogy augusztus 1-jén felosztják táborunkat, mert lehetőség nyílt arra, hogy Magyarországra utazzunk. A hazatérők egy csoportban elmentek, de aki maradni akart, kapott tartózkodási engedélyt, feltéve, hogy szerzett magának állást és el tudta magát tartani. További segítségre nem számíthattunk. Mi már régebben próbáltunk

az USA-ba kivándorolni, ahol édesapámnak egy professzor barátja nemcsak állást ajánlott fel neki, hanem a hatóságoknál személyes anyagi garanciát is vállalt az első évre az egész családnak részére. Mindennek ellenére nem kaptunk vízumot. Az amerikai hatóság ugyanis egy magyar erkölcsi bizonyítvány felmutatását követelte, amiből kitűnt, hogy apámat távollétében egy évi börtönre ítélték. Hogy ő bűnöző volt-e, vagy politikai fogság várt-e rá, az az amerikaiakat nem érdekelte. Azt is megtudtuk hogy a budapesti házunk az ostrom alatt leégett, tehát nem láttuk sok értelmét annak, hogy hazatérjünk.

Édesapám állást kapott a koppenhágai műegyetemen Suenson professzor intézetében. Gyengén fizetett, egyszerű kisegítő munka volt. Nővérem egy kórházban lett kisegítő ápolónő, ahol lakást és ellátást adtak neki. Szüleim meg én egész közel a műegyetemhez egy családnál ingyen kaptunk egy szobát annak ellenében, hogy édesanyám a lakást takarította, mosogatott és mosott. Így az alacsony fizetés is elfogadhatónak tűnt.

Megkértem az egyik iskola igazgatóját, hogy vegyen fel a második osztályba. Erre, – hiányos bizonyítványomra hivatkozva – nem volt hajlandó, azt akarta hogy újra járjam az első. Amikor tiltakoztam, gúnyosan megjegyezte, hogy egy privát iskolában van egy egy-éves érettségit előkészítő tanfolyam, amelynek elvégzése után mint magántanuló egy állami bizottság előtt vizsgázhatok.

A tanfolyam havonta 60 koronába került, ami apám 400 koronás fizetéséhez viszonyítva elég sok volt, szüleim ezt mégis vállalták. Az egész éven át teljesen a tanulásra koncentráltam. Az iskola után a műegyetem könyvtárába mentem, ami hétköznap csak este 10-kor zárt, ott nyugodtabban lehetett tanulni, mint a lakásban. Rájöttem arra, hogy ha a tanulás előtt az íróasztalra dülve 20 percig alszom, akkor beérem éjjel hat órai alvással. Korán reggel megint a könyvek mellett ültem. Egy kedves tanárnő, aki a dán nyelvet tanította, dolgozatírás után gyakran leült velem a tanítás végén, hogy közösen átnézzük helyesírási hibáimat. Más segítségre nem volt szükségem. Júniusban két-három hétig tartottak a vizsgák, minden tárgyan két vizsgáztató előtt. Tíz tárgyból kellett vizsgázni, a legtöbbből írásban is, szóban is. Jó jegyeket kaptam, az átlagom 13,95 volt az elérhető 15-ből. Ez elég volt arra, hogy bármely egyetemi kiképzés nyitva álljon előttem.

Közben az történt, hogy édesanyám egy krónikus ínhüvelygyulladást kapott mindkét kezén, és ennek következtében munkaképtelenné vált. Tehát havi 150 koronáért bérelnünk kellett a szobát. Ami maradt, abból alig lehetett már megélni. Hogy egy fogorvost ki tudjunk fizetni, el kellett adnunk egy ékszert. Édesapámnak egy jobban fizetett munka után kellett volna néznie, de tavasszal egy sokat ígérő új lehetőség tárult fel előtte.

Dániai tartózkodásunk alatt kapcsolatot tartottunk édesanyám ifjúkori barátnőjével, Lill Lagercrantzal. Mi inkább Svédországban akartunk letelepedni, mint Dániában, és ő igyekezett bennünket ebben segíteni. A beutazási engedélyhez igazolni kellett, hogy állás vár apámra. Lagercrantz né szerzett neki egy állást mint statikai tervező egy építészirodában. Ez jó munka volt, ami megfelelt képességeinek, ott is maradt 70 éves koráig. A fizetés ugyan aránylag szerény volt, de lényegesen jobb, mint Dániában, és svéd nyelvtudás nélkül nem lehetett többet elvárni.

Kivártuk, míg leérettségiztem. 1947. július 4-én léptük át a svéd határt. Én 18 éves voltam, édesapám 58.

Az első évek Svédországban

A Lagercrantzék az első időben felbecsülhetetlen segítséget nyújtottak nekünk. Két hónapig mind a négyen az ő lakásukban laktunk, velük, három gyermekükkel és egy cselédlánnyal együtt. Nagy lakás volt ez Stockholm legelőkelőbb negyedében, de ez nem csökkenti önfeláldozásuk értékét, hiszen jómódú emberek gyakran kevésbé hajlandók saját kényelmükről lemondani, mint a szegényebbek. Két hónap múlva apám meg én egy albérleti szobába költöztünk, de édesanyám és nővérem félévig laktak Lagercrantzéknál. Annak idején Stockholmban nagy lakásínség volt, és négy évig kellett albérleti szobákban vagy bútorozott lakásban lalnunk, míg végre sikerült egy saját háromszobás lakást szereznünk.

Én vegyészetet szerettem volna tanulni a műegyetemen, de mivel lekéstem a beiratkozást, egy évig valamilyen munkát kellett vállalnom. Nyáron egy parkban működtem mint gyermekfelügyelő, azután a Svéd Fémkutató Intézet alkalmazott gyakornoknak. Mindkét állást Lill Lagercrantz szerezte. A svéd állam semmi segítséget sem nyújtott, még munkaközvetítést sem. Gyakornoki munkám felkeltette érdeklődésemet a fémek tulajdonságai iránt, és amikor egy év múlva beiratkoztam a műegyetemre, a kohómérnöki kart választottam. Magyarországon a fémismerettan a gépészmérnöki karhoz tartozik, Svédországban a kohómérnökihez.

Tanulmányaim mellett tovább dolgoztam a fémkutató intézetben, az első két évben félállásban, utána teljes munkaidőben. Főleg anyagi okokból tettem ezt, mert a külföldieknek nem járt az az előnyös állami kölcsön, amiből a svéd egyetemi hallgatók éltek. Az intézet főnöke jóindulatú volt hozzám, és megengedte hogy jöjje-menjek, amikor akarok, ami időt a műegyetemen töltöttem, azt esti munkával pótoltam be. Eleinte mindenféle apró feladatot kaptam de később – nem tudom már, mikor – azzal bízott meg a főnök, hogy foglalkozzam a „hidrogén acélban” témával, és ezen a témán belül csináljak, amit jónak tartok. Miután tanulmányoztam az irodalmat, többféle témát dolgoztam fel, ezekről 1953 és 1956 között hat tudományos cikkem jelent meg a szakfolyóiratokban. A mérnöki diplomámat 1953-ban szereztem meg, és a „kis doktorátust” 1956-ban tettem le. Az utóbbi időszakból egy év kiesett, ugyanis miután megkaptam a svéd állampolgárságot, az 1955-56 években 12 hónapos katonai szolgálatot teljesítettem, amit mint alhadnagy fejeztem be.

A fent említett tudományos tevékenységem nagy részét még mint egyetemi hallgató végeztem el. Öt cikkemet a svéd kohászati szaklapban közöltem, kettőt közülük angolul, de a legjobbat – a hidrogén által okozott ridegség elméletét – elküldtem egy angol szaklapnak, és ez nagy feltűnést keltett. Többek közt meghívtak egy fémtudományos kongresszusra USA-ba, hogy tartsak erről egy előadást. Minden évben két európai kutatót hívtak meg, hogy tartsanak előadást, ez tehát komoly elismerés volt. Úgy szervezték, hogy utána még négy más helyen – egyetemeken és kutatóintézetekben – tartottam előadásokat. Így kerültem az MIT-hez, az USA legjobb nevű műegyetemére, ahol felajánlották, hogy dolgozzak náluk egy-két évig. 1958-59-ben másfél évet töltöttem ott. Katonai szol-

gálatom és a „kis doktorátus” után elhagytam a fémkutató intézetet, és egy acélgyár kutató osztályán vállaltam állást.

A további pályafutásomat itt nem írom le, hiszen az a Széphalom 10. kötetében megtalálható.¹ Magyar származásom pályafutásomban nem volt sem előny, sem hátrány. Helyzetem ugyanolyan volt, mint egy egyszerűbb körülményekből származó svédé, akinek nincs neve, nincs vagyona, és szüleinek vagy rokonainak nincsenek hasznos összeköttetései. Tehát saját erejéből kell érvényesülnie.

A beilleszkedés

Még azt szeretném röviden tárgyalni, hogy miként illeszkedtem be a svéd társadalomba.

Aki csak ideiglenesen tartózkodik egy idegen országban – még ha az évekig is eltart –, érdeklődéssel tanulmányozza az ott uralkodó gondolkozásmódot, az erkölcsi felfogást, a tradíciókat és szokásokat, a viselkedés szabályait, egy szóval: a kultúrát. Ami tetszik neki, arra azt mondja: „ez nálunk is így kellene csinálni”, arra pedig, ami nem, azt hogy: „nem volna szabad így viselkedni”, de egyik sem zavarja lelki egyensúlyát. Egészen más a helyzete annak, aki véglegesen akar letelepedni. Neki nem csak tanulmányoznia kell az idegen kultúrát, hanem azt magáévá is kell tennie. Aki ezt nem akarja, vagy akinek ez nem sikerül, az mindig idegen eleme marad a társadalomnak.

A beilleszkedés legfontosabb előfeltétele a nyelvtudás. Jól kell tudni beszélni, és aki értelmiségi pályán akar érvényesülni, annak hibátlanul kell írni is. Eltekintve a kiejtéstől, könnyebb megtanulni beszélni, mint hibátlanul írni. Miután öt hónapig jártam dán gimnáziumba, elég dán ragadt rám ahhoz, hogy minden tárgyból – írásbeli dán kivételével –, jóváhagyott jegyet kapjak. Az érettségit előkészítő tanfolyamon külön súlyt helyeztem a dán dolgozatíráásra, és mikor egy évvel később érettségiztem, már abból is jó jegyet kaptam.

A svéd szókincs nagyon hasonlít a dánhoz. A kiejtés ugyan erősen különbözik, úgy hogy egy svéd és egy dán csak nehezen érti meg egymást, és az írásban is vannak eltérések. De az egyik nyelvről a másikra átszokni csak gyakorlat kérdése. Nekem szerencsém volt, és sikerült a svéd kiejtést tökéletesen elsajátítanom. Egy pár év múltán senki sem hallotta vagy látta rajtam, hogy nem Svédországban születtem és nevelkedtem. Ezt megtanulni nem lehet, de fiataloknál, elegendő gyakorlattal, magától megy.

A bevándorló a munkahelyén és új barátai körében kapja a szükséges gyakorlatot. Sajnos a legtöbb eleinte olyan munkát kap, ahol csak kevés beszédre van szükség, hiszen még nem tudja az új nyelvet elég jól. Ugyanebből az okból barátai is a volt honfitársaik köréből adódnak. Ezek a tényezők lassítják a beilleszkedést. Nekem a kutató intézet, ahol munkát kaptam, bő alkalmat nyújtott a beszélésre, és a munkámon kívül is főleg svédekkel találkoztam. 1947-ben alig több mint 2000 magyar élt Svédországban, közülük 600 családot mezőgazdasági munkára hoztak be 1947-ben, és ezek elszórva éltek vidéken. Magyar egyesület Stockholmban nem létezett. Szüleim öt-hat magyar házaspárral voltak

¹ Vö.: Kazinczy Ferenc A. G.: Kazinczy Bálint és utódai. = Széphalom 10., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1999. 95-96.

baráti kapcsolatban, de az én korosztályomban csak egy fiút és a három bájos Markotay leánytestvért ismertem, akik azonban máshol keresték boldogságukat.²

Mikor 1954-ben megnősültem, nem láttam szükségét annak, hogy feleségemet megtanítsam magyarra. Szüleimmel svédül vagy németül beszélt. 1956 és 1970 közt különböző vidéki iparvárosokban dolgoztam – mint említettem USA-ban is voltunk másfél évig –, és magyarokkal egyáltalán nem találkoztunk. 1970 után, mikor újra Stockholm mellett laktunk, több itteni magyarral kötöttünk szoros barátságot, de persze ők mind tudnak svédül, és csak akkor beszélünk magyarul, ha egyedül vagyok velük.

A svéd gondolkozásmód, a svéd szokások elsajátítása fokozatosan történt, de úgy, hogy azt észre sem vettem, hiszen a magyarhoz viszonyítva a különbség nem nagy. Ez a folyamat annál gyorsabb, minél kevesebb kapcsolata van az embernek volt honfitársaival. Éppen ezért nehéz a mohamedán kultúrkörből ideérkezett bevándorlók helyzete. Több mint százezer Irakból és Törökországból bevándorolt kurd él itt kurd társai körében, a legtöbb annyira elkülönülve a svédektől, hogy alig tanul meg svédül, és elvárja, hogy gyermekei csak saját nemzetiségükön belül házasodjanak. A kurd kisebbség elég nagy számú ahhoz, hogy tagjai kielégíthessék igényeiket, és boldogok lehessenek szubkultúrájuk szűkebb keretein belül. De aki nem így akar élni, és a szélesebb lehetőségeket nyújtó svéd társadalomba akar beilleszkedni, annak komoly problémái támadhatnak. Nemrég egy kurd apa agyonlőtte leányát, aki egy más városba költözött, hogy egyetemre járjon. Az apa és összes férfi rokona úgy vélte, hogy a szégyen, amit a leány ezáltal családjára hozott, csak vérrel mosható le.

A legtöbb jól beilleszkedett bevándorló úgy érzi, hogy két hazája van, egy régi és egy új. Előfordul, hogy ha egy magyar barátunk Magyarországra utazik, azt mondja, hogy „hazamegyek látogatóba”. Viszont ha ugyanő egy más külföldi nyaralásról megy vissza Svédországba, akkor is azt mondja, hogy „hazautazom”. A régi hazával való érzelmi kapcsolatok különbözők, van aki főleg magyarnak érzi magát, van aki főleg svédnek.

Én talán inkább svédnek érzem magamat, mint magyarnak, de mégis erős kötelékek kötnek régi hazámhoz. Ez elsősorban a családi tradíció, Kazinczy Ferenc emlékének ápolásában nyilvánul meg. Nekem nagyon fontos, hogy utódaim ismerjék Kazinczy jelentőségét. Ezért már régen lefordítottam a *Fogságom naplóját* svédre, most épp a *Sophiet* fordítom, amely Kazinczy családi vonatkozású levelezéséből van összeállítva. Ez különben nagy mértékben egyezik *Az én életem* című hasonló jellegű művel. A fordításokon kívül Kazinczy Ferencről és Kazinczy Lajosról is írtam svédül igen kimerítően. Gyermekeimmel már többször, most unokáimmal is ellátogattam Széphalomra, Sátoraljaújhelyre, Sárospatakra. Engem Kazinczy Ferencen kívül az ő kora is érdekel, mert ahhoz, hogy jobban megértsem, tudni szeretném, hogy milyen volt a szellem az ő korában. A felvilágosodás, és utána a romantika felé való átmeneti időszak francia és német filozófiai és irodalmi műveivel igyekeztem megismerkedni. A svéd irodalomban is kerestem Kazinczyval párhuzamos jelenségeket, de kevés sikerrel. Az, akinek stílusa leginkább hasonlított Kazinczyé-

² A hivatalos statisztikai adatok szerint 2000. december 31-én 14,127 Magyarországon született személy élt Svédországban, és további 13,727 itt született személynek egyik vagy mindkét szülője Magyarországról jött. Romániából 11,776 személy érkezett, ezek egy része magyar nemzetiségű lehet.

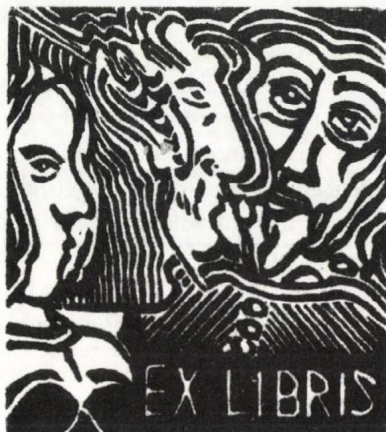
hoz, *Johan Henrik Kellgren* királyi udvari poéta volt, és ezáltal egészen más volt a társadalmi helyzete, ezenkívül a nyelvújítás sem volt itt aktuális.

Mikor Magyarország megnyílt nyugat felé, igyekeztem hozzájárulni a nyugati kapcsolataik kiépítéséhez. Kétszer tartottam előadást Budapesten a „Magyarok a világ természettudományos és műszaki haladásáért” címmel rendezett találkozókra, ezek lerövidítve megjelentek a *Gép* című folyóiratban (39. évf., 1987, 107-109; illetve 42. évf., 1990, 2-3). Annakidején a svéd műszaki biztonsági felügyeletet vezettem, felvettem a kapcsolatot az ennek megfelelő magyar szervezettel, és többször találkoztunk. Azt hiszem, hogy bizonyos mértékben segítségükre tudtam lenni. Más kezdeményezésem viszont kevesebb sikerrel járt. Sok fáradozással szereztem ösztöndíjat egy magyar kohómérnök doktori képzéséhez, de ezt sajnos senki sem használta ki. Üzleti kapcsolatokat is próbáltam közvetíteni, de beláttam, hogy ezt hivatásszerűbben kell végezni.

Svédországi magyar szervezetekben most már nem vagyok tevékeny. Néhány évig ugyan elnöke voltam az itteni magyar mérnök- és építészszövetségnek, de miután úgy találtam, hogy rendezvényeink iránt már nem volt kellő érdeklődés, lemondtam.

Édesapám helyzete más volt, mint az enyém. 58 éves volt, amikor ide került, és akkor már új nyelvet nem tud az ember úgy megtanulni, hogy azt jól beszélje. Világfelfogása is – bár művelt és széles látókörű ember volt, akinek magatartása új gondolatok és elképzelések iránt mindig nyitott – megmaradt magyarnak. Ő a külföldre szakadt magyarok támogatásában, ügyük előmozdításában látta életcélját. Széleskörű levelezést folytatott, minden este írógépe mellett ült. 1956 eseményei még szorgalmasabb tevékenységre serkentették, egyik alapító tagja volt a Magyar Mérnökök és Építészek Világszövetségének, és haláláig egyike a két alelnöknek, itt pedig alapítója és elnöke a Svédországi Magyar Mérnökök és Építészek Szövetségének. Édesapám élete végéig őszinte, hazájához hűséges magyar maradt.

TELLINGER ISTVÁN: EX LIBRIS

TRIFONOVNÉ KARAJZ BORBÁLA

Károlyfalva a helynevek tükrében

Szülohelyem, Károlyfalva néhány száz lelkes kis falu Borsod–Abaúj–Zemplén megyében, a Zemplén-hegység kapujában, Sárospatak és Sátoraljaújhely között. Sváb telepés község, őslakóit a Rákóczi-féle szabadságharcot követően, az 1750-es évek elején telepítette a volt Rákóczi-birtokokra Trautson János német herceg két másik községgel, Trautsonfalvával (ma Hercegkút) és Rátkával együtt. Munkámban a falu helyneveit gyűjtöttem össze a hozzájuk fűződő emlékekkel, hagyományokkal együtt.

Gyűjtésem gerincét a faluban használatos és ismert népi elnevezések alkotják. A gyűjtemény magában foglalja a földrajzilag meghatározható bármilyen jellegű helyek és a különféle tájékozási pontok, objektumok elnevezéseit, helyileg pedig a falu bel- és külterületén kívül kiterjed a környező vidék azon helyeire is, melyet a falusiak jól ismernek és használnak. Faluhatáron az egykori bel és külterületet értem, amikor a falu még önálló közigazgatású község volt (1984-ig), ma ugyanis Sátoraljaújhely része.

Figyelembe vettem az eddig végzett gyűjtéseket, névtárakat: *Pesty Frigyes* 1864–1865. évi helynévgyűjteményét¹ és *Balassa Iván és Kováts Dániel*: Sárospatak határának helynevei c. munkáját², melyben a szerzők a fellelhető írott emlékeket – jegyzőkönyveket, protokollumokat, peres iratokat, úrbáriumokat, adattárakat, korabeli térképeket, nyomtatott forrásokat stb. – szinte mind számba vették, s igen alapos munkával így Károlyfalvára vonatkozóan is felderítették a hivatalos forrásokat. Az ezekre való utalásokat az ő gyűjteményükből veszem át, általában az első hivatalos említést idézve, külön hivatkozás nélkül. Ezen kívül a következő forrásokat vettem még számba: Hermlí János hagyatéki végzését 1846-ból (magántulajdonban); Brogli János bíró jegyzeteit a régi templom elbontásáról és az új templom építéséről 1877-ből (magántulajdonban)³; Károlyfalva község határának úrbéri rendezés és tagosítás előtti földkönyvét 1865-ből⁴; Károlyfalva kisközség dűlőjegyzékét Rák Ignác bíró által összeírva 1896-ban⁵; Kovács Lajos tanító úr Károlyfalváról írott monográfiáját⁶; a „Carolfalva – Karlsdorf – Károlyfalva” című monográfiát.⁷

A szócikkek tartalmazzák (a ritkább nevek esetében) a helyragos alakokat, a pontos helymeghatározást (a helymeghatározásokban szereplő viszonyító szók mindig a falu köz-

¹ OSZK Kézirattár. Nyomtatásban megjelent: *Kováts Dániel* (szerk.): Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. A Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetek III. Sátoraljaújhely, 1998. 138.

² A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek, 33. Sárospatak, 1997. A továbbiakban: Balassa–Kováts.

³ Kovács Lajos r. k. kántortanító által írógépen készített másolat, 1936. 7 oldal. A továbbiakban: Brogli J.

⁴ Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely.

⁵ Ugyanott. A továbbiakban rövidítve: Rák I.

⁶ Kézirat, 1936. A továbbiakban: Kovács L.

⁷ Alkotószerkesztő: *Hauser Zoltán*. Károlyfalva, 2001. A továbbiakban: Hauser Z.

pontjához viszonyítva értendők), a név eredetére vonatkozó, adatközlőktől⁸ származó magyarázatokat, ha vannak ilyenek, a helyhez fűződő hagyományokat, emlékeket, és utalásokat a hivatalos névalakokra, írott forrásokra. A nevek helyesírásában alkalmazkodtam a magyar helyesírás szabályaihoz, bár a köznévi utótagú összetételek esetében sokszor nehezemre esett a fülemben gyerekkorom óta együtthangzó neveket kötőjelesen leírnom. (Ezeknél csak a szócikk kezdetén ragaszkodtam a szabályos formához.)

Pesty Frigyes egész országra kiterjedő múlt századi (1864-es) földrajzinév-gyűjtésében a falu helyneveiről bővebb adatokat nem találunk. *Brogli Márton* bíró a falu nevén kívül egyéb földrajzi nevekről nem számolt be. Az is elgondolkodtató, hogy egy évszázad múlva a község bírója semmi pontosat nem tud az idetelepülésről. *Rák Ignác* bíró viszont 1896 augusztus 15-én kelt, Brogli Ignác, Brogli István és Rák Boldizsár hitesek által megerősített dűlőjegyzékében a következő dűlőneveket sorolja fel: 1. *Beltelkek*, 2. *Fűzkút*, 3. *Somjód*, 4. *Veyer rétek*, 5. *Jezsuta földek*, 6. *Hübel*, 7. *Görög rétek*, 8. *Hin und Um*, 9. *Széles földek*, 10. *Hosszu földek*, 11. *Metli rétek*, 12. *Szilvás*, 13. *Kertalja*, 14. *Szilvásvölgy* (*Zwetschenthal*).

A község neve

Károlyfalva -n, -ról, -ra, *károlyfalvi*, de előfordul *károlyfalvai*, sőt levéltári forrásokban *károlyfalusi*. Régen *Karlsdorf*, a betelepítő Trautzon herceg Károly nevű fiáról elnevezve.⁹ Első említései: 1752. június 3.: *Carolfal*;¹⁰ 1752. június 12.: *Karlsdorf* magyarul *Károlyfalva*;,¹¹ 1757 február 3.: *Károlyfalva*;¹² 1772. szeptember 29.: *Karlsdorf*;¹³ 1773.: *Károlyfalva*, *Karlsdorf*.¹⁴ Magyarország történeti helységnévtára Zemplén megyei kötete szerint¹⁵ a község neve a hivatalos forrásokban a következő alakokban fordul elő: *Karlsdorf*, *Károlyfalva*, *Károlyfal*, *Károly falva*, *Károly falva*, *Károlyfalva*, *Károly-falva*, *Károlyfalwa*.

A helynevek alább következő adattárában az összegyűjtött helyneveket szócikkbe szerkesztve közöljük. A sváb szavakra vonatkozó közléseket ellenőrzés nélkül fogadtam el. A személyek említésénél a könnyebb azonosíthatóság végett – ha van – zárójelben közlöm a ragadványnevet is, amiben igen gazdag a falu. Egyes helyneveket rövidítve közlök: *Károlyfalva*: Kfalva; *Rudabányácska*: Bányácska; *Sárospatak*: Patak; *Sátoraljaújhely*: Újhely. Az utalás jele: →. A ~ jel a címszót helyettesíti a szócikkben. A sz. az évszázad szó rövidítése. A nevek helyhez kötését térképvázlatokkal segítem.

⁸ Adatközlőim: özv. Bartos Istvánné, Karajz Antal, Karajz Antalné, özv. Karajz Mátyásné, özv. Rák Mártonné.

⁹ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978.

¹⁰ Az első halálozási anyakönyvi bejegyzés a sárospataki anyakönyvből.

¹¹ Letelepdedési szerződés báró Karl Dujardin Trautzon herceg regéci és sárospataki uradalmának teljhatalmú megbízottja aláírásával. In: *Takács Péter–Udvari István*: Zemplén megyei jobbágylvallomások az úrbérrendezés korából. 3. k. Nyíregyháza, 1998. 352–353.

¹² Zemplén vármegye összeírása a megyébe befogadott svábokról, Zemplén Levéltára.

¹³ Jobbágylvallomás az úrbéres állapotokról Johannes Schmidt bíró, Foide Schmidt, Johannes Hauser, Mathias Jetdth és Jylweser Weisz károlyfalvi lakosok által. In: *Takács Péter–Udvari István* i. m. 350–351.

¹⁴ Lexicon Locorum azaz Magyarország helységekinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Bp., 1920. 302.

¹⁵ KSH, Bp., 1998.

BELTERÜLETI ELNEVEZÉSEK

Alsó pince, Alsó pincék *-nél, -től, -hez:* a pincesorok egyike lenn a Dózsa György u. mögött.

Alsó pincesor → *Alsó-pince.*

Alvég: a *Főutca* Ásték felőli része kb. a templomig. Brogli J. kitér az alvégiek és felvégiek közötti nézeteltérésre az új templom helyét illetően. A *Felvég* kivánságára került az utca közepéről jobb oldalra a templom, hogy (a pletyka szerint) a szélesebb úton a felvégesiek végigláthassanak a falun.

Bikaól: a Dózsa György u.-n álló *Cselédház* része, itt tartották a község bikáját, melyet mindennap kihajtottak a csordával. Idehozták fedeztetni a teheneket, vagy ha ez a legelőn történt meg, a csordás este, hazahajtáskor jelentette a gazdának, s akkor kapott egy darab szalonnat.

Bikarét *-en, -ről, -re:* az *Alsó pincesor*, a Dózsa Gy. u. és a *Gerta* által határolt buckák, ma már benőtt agyagos földű terület. Régen vályogot vetettek itt, s innen vitték a földet a vert falak készítéséhez és a földes házak, a tornácok tapasztásához, mert jó sárga földje volt. A falu bikája gyakran volt itt kikötve. Libákat is legeltettek itt, a libapásztor Kulcsárnéknak itt állt a kis kunyhója. Még régebben majálisok, népünnepélyek, csuportörés, karikadobálás s más szórakozások színhelye volt.

Bolondfürdőtő: a Dózsa György u.-n álló, vadszőlővel befuttatott ház, amelybe fürdőszobát építettek az Újhelyből Kfálvára, családokhoz kihelyezett elmebetegek számára. Ekkoriban ritka volt még a fürdőszobás lakás a faluban. Benne volt a lakása az elmebetegekre felügyelő ápolónak is.

Bolt: szemközt a bekötőúttal, a *Kocsmával* azonos épületben, cégtáblája szerint *Vegyesbolt*. 1925-ben épült, első boltosa Winkler Antal volt. Az 1960-70-es években a pataki Kozsnyánszky János volt a boltos, most Hauser József és felesége vezetik a boltot és a kocsmát. Régebben, a háború előtt több bolt is volt a faluban, pl. Stark bácsinak, a zsidónak a *Rákóczi* és *Dózsa Gy. u.* sarkán álló házában és Winkler Antalnak az *Alvégen*.

Buszváró → *Tűzoltószertár*

Cigány utca: a Dózsa György u. népi elnevezése, mert itt lakott az egyetlen cigánycsalád: Kóro Sándor kovácsmesteré.

Cselédház: hosszú, többlakásos, dűledező épület a Dózsa Gy. u. elején, itt lakott a mindenkori fogadott csordás. Ennek egy helyiségében volt a *Bikaól*. Az 1865-ös úrbéri rendezés előtti földkönyv *Csordás és kondás lakásként* tartotta számon.

Csordás és kondásalakás → *Cselédház.*

Daráló: a *Parókia kertjének* végében állt, a *Lukta* út és a *Petőfi u.* sarkán. A kukoricát, árpát itt darálták. A község fizette a villanydaráló kezelőjét, Sz. Frei Józsefet (ragadványnevéen Tanár Jóska bácsit).

Dózsa György utca: hivatalos név. A *Faluház* mellett ágazik el a *Rákóczi u.*-ből. Hívják *Tanyának* is, mert a falu fő részétől kicsit kiesik. Az 1896-os térképen a *Fő u.*-n kívül még csak itt vannak lakóházak. → *Cigány utca*

Faluház: a *Rákóczi u.* és a *Dózsa Gy. u.* sarkán áll, a *Temető* mellett. 1958-ban *Tanácssházának* építették, ebben székelte a Községi Tanács. Korábban Rák István (Baksza) házában első részében volt a jegyzőség hivatala, s a *Tanácssháza* helyén szánkódomb volt. Ma már, minthogy Újhelyhez tartozik a község, csak a posta, az orvosi rendelő van benne meg a kis kultúrterem pici színpaddal. Minden községi rendezvény itt zajlott, zajlik: téveszgyűlés, színelőadások és más ünnepek: anyák napja, öregek napja, bálók. Az 50-es évektől a 80-as évekig a mozi is itt volt, Brogli Ignác (Drusza bácsi) itt vetítette a keskenyfilmeket vasárnap esténként. A moziplakátok (s minden más hirdetés) az ő házukkal szemben, egy melléképület utcára néző falán (Rákóczi u. 54.) voltak kiállítva. Itt kapott helyet amíg létezett, a falusi könyvtár is néhány ezer kötetével, heti egy-kétszeri kölcsönzéssel. A könyvtáros a mindenkori tanító volt. Ma nincs a községnek könyvtára. A 70-es években *Pártházat* építettek a *Tanácssháza* mögé, később ez ifjúsági házként funkcionált, ma a kisebbségi önkormányzat helyisége, s összeépült a ~zal. A ~ homlokzatát 2001. aug. óta a falu címere díszíti, mely a 250 éves jubileumra készült, 18. sz.-i pecsétlenyomat alapján. Benne a tölgyfa és a menekülő szarvas arra utal, hogy erdőirtás helyére települt a falu, a szőlővessző, a hold és a csillag pedig a szőlőművelésre, ill. annak az időhöz kötődő rendjére.

Felső pince, Felső pincék *-nél, -től, -hez:* a három pincesor egyike, fenn az *Újtelepnél*, mellette, ill. rajta keresztül vezet az út a *Kiserdőn át a Vérmány-hegyre* és a *Hosszú-hágóra*.

Felvég: a *Fő utca* Templomon felőli része. Az út tovább Kácsárdra, ill. Bányácskára vezet.

Fő utca: hivatalos nevén *Rákóczi F. u.*, *Alvégre* és *Felvégre* oszlik a *Templomon* alul, ill. felül. Az út kövezett, jobb oldalán gyalogjárda fut. A házak előtt virágoskertek, a járdát meszelt szegélykő választja el az úttesttől. Három régi kerek kút áll az út bal oldalán egyenletesen elosztva, de természetesen vezetékves viz is van már. Ma több lakatlan, pusztuló ház rontja az utcaképet.

Futballpálya: a *Luktában* van, bár most nincs a falunak futballcsapata. Az 1960-as, 70-es években élénk futballélet folyt, a falusi kupákra rendszeresen beneveztek, s falun belül is gyakran volt vasárnap délutánonként futballmeccs az *Alvég* és a *Felvég* vagy nők és nőtlenek között. Jó futballisták voltak pl. Kopasz István (Kopasz Öcsi), Deutsch Ferenc (Tatár), Cilli István, Rák Barnabás (Brikkes), Bartus

Imre (Bandzs), Rák Lajos. A mérkőzéseket falusi körben Rák István (Cuju) és Bartus István (Beton) vezette. A terület régebben *Libalegelő* volt. A háború után került át ide a ~ a *Tábláról*, amikor a *Luktában* is házakat kezdtek építeni. Mostanában gyerekek labdázó helye és szabadtéri falusi rendezvények színhelye.

Fürdő -nél, -től, -höz: a *Luktában* lévő kibetonozott medence, Rendes József háza mögött. Az 1930-as években építették, mert sok tűz volt a faluban, sok csűr leégett. A *Stiarlokból* (források a *Luktában*) folyt bele a víz. Ha tűz volt, hordókban szekéren viték a vizet az oltáshoz. Fürödtek is benne a gyerekek szórakozásból, a felnőttek pedig géplés után lemosták a port magukról. Mára már tönkrement.

Hoffmann háza -nál, -től, -hoz: az *Újtelepre* vezető út fordulójában magában álló ház, ezért válhatott tájékoztató ponttá. Ma már más lakik benne, s több ház is épült köré.

Gerta -ban, -ból, -ba: a sváb 'kert' jelentésű szóból. Gyepes gyümölcsöskertek a *Rákóczi u.* bal oldalának kertjei és a vele párhuzamosan húzódó árok, a *Gerta-gödör* között.

Gerta-gödör: a *Gerta* mögött húzódó árok, legtöbbször kiszáradva. A hegyekből vezeti le a vizet a *Kapitány-völgyön*, a *Gertán*, a *Ficckúton* át a *Rettel-patakig*, majd a *Ronyvág*. A *Gertán* húzódó részét nevezik ~nek. Kis fahidacsok vezetnek át rajta a *Szilvásokba*. Néhol (pl. Brogli Ignácék gertájában) aszaló állt mellette. Kovács L. is említi. → *Szilvások patakja*

Ifjúsági Ház → *Párház*

Iskola: most *Óvoda*, a *Fő u.*-n a *Templom* felett. 1863-ban épült két tanteremmel, folyosóval, az udvarban két tanítólakkal. Az első tanító a faluban Nevelős Adolf volt. Kiemelkedik a tanítók sorából Kovács Lajos kántortanító (1929-1949), aki helytörténeti kutatásokat végezve megírta a falu monográfiáját is 1936-ban, makettet készített az egész faluról, iskolakertben végezte a gyakorlati oktatást, s bár szigorú volt, egykori tanítványai ma is jó szívvel emlékeznek rá. (Leánya, Kovács Nóra az 1940-50-es évek jelentős balerinája lett.) Az ~ban mindig osztatlan oktatás folyt egy-két tanítóval. 1962-ben megszűnt a felső tagozatos oktatás, az 1980-as évek végén pedig az alsó tagozat is, a gyerekeket Újhelybe viszik ~ba. Az utolsó tanítónő Brogli Vendelné Nagy Anna nyugdíjasként ma is a faluban él.

Játszótér: a *Petőfi u. Lukta út* feletti részén baloldalt, hintával, lipityókával.

Kisebbségi Önkormányzat → *Párház*

Kocsm: a bekötőúttal szemközt, a bolttal azonos épületben. 1925-ben épült. Raktára volt egykor az ún. *Terem*, udvara pedig a *Teremudvar*, ahol a bállok, színelőadások zajlottak. Az 1960-70-es években Hauser János (Kusz Jancsi) volt a kocsmáros, most Hauser József (Csopák).

Kocsmaudvar: ma a kocsmá örzökutyái s néhány asztal, szék tölti meg. → *Teremudvar*

Kossuth Lajos utca: az *Újtelep* s a hozzá vezető út a *Rákóczi u.* végéből balra ágazva.

Középső pince, Középső pincék: -nél, -től, -hez: a három pincesor közül a középső az *Újtelep* felé vezető út mellett, közelebb a *Felső pincék*hez, mint az *Alsókhoz*.

Község csűrje: Brogli J. említi: „a téglaegetéshez szükséges fát a *község csűr*ébe szállították”. Már nem tudják, hol állt.

Kulcsárné háza: a *Bikaréten* állt, egy kis kunyhó volt. Kulcsárné cigányasszony volt, libapásztornak fogadta fel a falu. A *Bikarétre* hajtott ki reggelente a libákat legelni. A kihajtás első napján nehezen találtak haza a libák, de aztán a vén hazavezette őket. Különböző jelöléseket alkalmaztak a libák megjelölésére, volt aki bizonyos színnel befestette a hátukon a tollat, mások bevágták az úszóhártyájukat, bal lábon kívül, jobb lábon belül, stb. volt aki szalagot kötött, „harisnyát” húzott a lábukra. Később Husóczi Ferencné (Husó néni) volt a libapásztor, ő már a *Kiserdőbe* járt legeltetni. Ő volt a kisbíró is, dobzó után ő olvasta föl a falu meghatározott helyein az előjáróság közleményeit.

Kultúrterem → *Faluház*

Lukta: a *Petőfi u.* neve, valószínűleg sváb eredetű elnevezés. Féoldalasan épült be, bal oldalán csak az utóbbi időben épült néhány ház a *Rákóczi u.*-hoz tartozó kertek végében. Jobboldalán közepén megszakítja a futballpálya.

Lukta út → *Templom út*, a *Rákóczi u.*-t a *Petőfi u.*-val összekötő út a *Templom* mellett.

Óvoda → *Iskola*

Pálínkfőző: az 1869-es összeírás szerint az akkor még egyetlen utcán a 3. sz. házban egy zsidó család, Klein Vince családja élt, mint haszonbérlet, aki pálinkafőzőt és kocsmát működtetett. Később, 1924-ben a *Fő út* 63. sz. házban felállított pálinkafőzőhöz kéri Brogli Ferenc bíró a minisztertől Westiczki-féle szeszmerőgép kölcsönadását, mivel a falunak nincs rá pénze (Hauser Z.).

Paplak → *Parókia*

Parókia: római katolikus *Paplak* a templom mögött, a *Lukta úton*, hozzátartozó gazdasági épülettel s kerttel. Takaros szép kis kúria, sajnos évek óta lakatlan, s így állaga egyre romlik.

Parókia kertje: a róm. kat. parókiához tartozik.

Párház: a 70-es évek elején építették a *Tanács-háza* mellé. A funkciójának kevéssé felelt meg, mert a párttagok száma elenyésző volt, inkább a fiatalok használták szabadidőközpontként. A KISZ sem politikai szervezetként funkcionált, inkább jó keretet adott a fiatalok szabadidejének szervezéséhez. Ma az épület a *Kisebbségi Önkormányzat* helyisége, s össze van építve a *Faluházzal*.

Petőfi Sándor utca → *Lukta*.

Rákóczi Ferenc utca → *Főutca*.

Stiarloh: sváb eredetű szó, 'ökörlük' jelentéssel. Három egymás közelében lévő forrás a *Luktai árokban*, a Szabadosi- és a Rendes-ház közé eső részen. Az egyik a fürdő melletti, kerek, kövekkel körberakott kút volt jó lágy vízzel, szombat délután oda jártak kimosni, ami vasárnapra kellett. A kimosott zsebkendőt, fehér zoknit stb. kiterítették a fűre, s amíg megszáradt, szórakoztak, töltötték az időt. A szövött pokrócokat is ott mosták. Hajmosáshoz, paszulyfőzéshez is onnan vitték a vizet. A Szabadosi-ház mögötti ki van tisztítva, a többi nincs rendben. Kovács L. is említi monográfiájában mint az itt elfolyó patakocskában épített vízgyűjtő medencéket. Az öregek állítása szerint valamikor egy ökor beletévedt az egyikbe, s azóta hívják *Stierlohn*nak.

Szilvások patakja: Brogli J. említi így a *Gerta-gödört* 1877-ben.

Tanácsháza → *Faluház*

Tanya -ban, -ból, -ba: a *Dózsa György u.*, ill. *Cigány u.* más elnevezése. Kiépülésekor, a 19. sz.-ban az egyetlen *Fő u.*-hoz képest kieső tanya volt. Ma zegzugos kis utcárással, épülő új házaival a falu egyik szép, hangulatos része.

Téesz-udvar: a *Rákóczi u.* 25. sz. ház, régebben Géczy Mártonné, Örsze néni udvara. Kétfalakos udvar, a hátsó épületben kapott helyet a falusi Szorgalom Tsz irodája, amíg nem csatlakozott a tsz az újhelyi Új Erő Tsz.-hez. A melléképületek a tsz raktárai voltak.

Temető: a bekötőúttal szemközt, két bejárattal a középén területébe ékelődő kocsma és vegyesbolt körül. A legrégibb megmaradt sírkövek: Hochvart Mária (1886-1910), Schmidt Rozália Rák Józsefné (1864-1913), Schmidt Ignác (1890-1916), Schmidt Fábán (1888-1918) sírköve. Itt van eltemetve a falu egy papja, Háger Sándor esperes plébános (1896-1953) és kántora, Létray Ferdinánd (1873-1954). Itt nyugszanak a faluból származó papok is: Brogli Ferenc (1907-1986) kanonok esperes Budapesten, Burger György (1924-1997) esperes plébános Tarcalon, Csajka István (1920-1965) plébános Mérán, Deutsch György (1920-1986) esperes Kékedén, Jaskó Gábor (1930-1995) esperes plébános Encsen, Rák István (1912-1982) esperes Hernádvécsén. (Utolsó működési helyüket említem.) Szembetűnő, hogy a kis lélekszámú faluból milyen sok pap került ki. Ugyanakkor más értelmiségi pályára lépő nemigen akadt. Valószínű, hogy a szegény-paraszti sorból ez volt legelérhetőbb kiemelkedés a tehetséges gyerekek számára. A ~ fenti bejárata mellett a II. világháború folyamán a faluban elhunyt román katonák nyugszanak.

Templom: 1877-ben épült, az utca közepén álló fatemplom lebontása után. Építéséről Brogli J. bíró számol be akkor kelt jegyzeteiben, melyet Kovács

Lajos tanító lelt fel Brogli István (Pos Pista) sekrestyénél 1936-ban, s készített róla gépiratos másolatot. A ~ 1894. máj. 14-én a nagy tűzvész során leégett, ugyanazon évben helyreállították. A 213 kilós harangot 1898-ban állították közadakozásból. A ~ és a falu védőszentje Nepomuki Szent János, a templombúcsú máj. 16-án van.

Templom-kert -ben, -ből, -be: a *Templom* körüli bekerített kert nagy hársfával, fenyőfákkal, a templombejárat egyik oldalán kökeresszel, másik oldalán a II. világháborúban elhunytak emlékkövével.

Templom út: a *Templom* mentén a *Rákóczi u.*-t a *Petőfi u.*-val összekötő út, két oldalán csak a *Parókia*, s egy magánporta, ill. annak kertje áll. Mondják még *Lukta* útnak is, mert a *Luktába* vezet.

Terem: a kocsma raktára. → *Kocsma*

Teremudvar, Kocsmaudvar: amíg a *Tanácsháza* nem épült meg, a *Kocsma* hátsó termében voltak a közösségi rendezvények. Nyáron, jó időben a bekerített udvaron rendezték a bálakat, a színdarabokat. Színpadot ácsoltak, lócákat raktak elébe. Legtöbbször népszínműveket adtak elő. Pl.: Géczy István: A gyimesi vadírág [főszereplők Bartus István (Pityiló) és Rák Éva (Sévi)], Tóth Ede: A falu rossza [főszereplő Frei István (Gröccse)], Szigligeti Ede: A cigány, (melyben a kovácsot Lauber József alakította). Előadták többek között A zoldvári bíró lánya és A Hargita alján c. népszínműveket is. A színműirodalom jelesebb darabjai is színre kerültek, pl. Szigligeti Ede: Liliomfi, Móricz Zs.: Úri muri [főszereplő mindkettőben Hauser Imre (Nyimi)], Moliere: A fősvény [címszereplő Brogli Vendel (Kelep)], Kisfaludy Károly: Kérők, Beaumarchais: Figaró házassága [főszereplő Burger György (Muszi)]. Az előadások betanításában Deutsch Ignác (Gliba), majd Lauber József jeleskedett. Burger György, a későbbi pap vallásos darabokat tanított be: az *Él az Isten*, A negyedik parancsolat, A Madonna üzenete címűeket. Tóth Bálint pap, Létray Ferdinánd kántor is tanított be színdarabokat. Villámtréfákat, egyfelvonásosokat is játszottak; emlékeznek pl. A hozomány és A borjú (főszereplő Bodnár István) c. rövid darabokra. Utoljára az 1970-es években (már a *Tanácsházán*) adtak elő a fiatalok színdarabokat: Bartha Lajos: Zsuzsi [főszereplők: Hauser István (Csete), Hochvart Judit, Bartus István (Beton), Rák Dénes], Csíte Károly: Hej, de szép a lakodalom és Gárdonyi Géza: Falusi verebek [főszereplők: Burger Gábor, Nezáczki Nándor, Brogli Mária] c. színművét. Az előadásokat elvitték a szomszéd falvakba, Herceghútra, Bányácskára is, s onnan is gyakran hoztak előadásokat az ottani fiatalok, pl. a hegyesiek (kácsárdiak) a Fehér Annát. Kedves szórakozás volt a falusi embereknek, jókedvű, hasznos időtöltés a játszóknak, szép emlék mindenkinek.

Tűzoltószertár: kisebb bodega a bolt mellett, a *Temető* előtt. Ma *Buszváró*ként funkcionál.

Újtelep: a Kossuth u. házai a Fő u.-tól kissé kijebbesve. A 20. sz. első felében kezdtek oda építkezni. Az 1953-as katonai térképen már szerepel. Posványos hely volt, Hochvárt Antal egy tavat ásott ott, hogy összegyűljön benne a víz. Ma egyre szépül

része a falunak, egyedi színfolt lesz rajta Rendes István szépen alakuló farmja.

Vegyesbolt → **Bolt**

KÜLTERÜLETI ELNEVEZÉSEK

Alsó-nyomás: összefoglaló határrész-elnevezés a Stainer Ádám által készített 1833-as térképen. Ma a falusiak között nem ismeretes.

Ásték: a volt vasúti-, ill. a buszmegállótól a 37. útról a faluba vezető út a Tábla és a Hibli között. 1936-ban építették ki. A domb tetején kökereszt áll mellette. Adatközlőim szerint valószínűleg sváb eredetű szó. Kovács L. is említi Oástéknak írva, 'tölgytuskós' jelentéssel. Hivatalos neve *Bekötő út*.

Bekötő út → **Ásték**

Bödön-kút: a *Vejerlben*, a *Gergely-hegy* és a kácsárdi szőlőhegy között, a kácsárdi oldalban, kövekkel szépen körbeépítve. Egy 1877-es gyűjtésben *Döbön-kút* néven szerepel, 1980-as gyűjtésben pedig *Döböm-kút* néven. A falusiak hívják *Tojó kútjának* is, mert a Tojó ragadványnevű ember háza áll a közelében. Balassa-Kováts a *Csonkától* feljebb helyezi, kb. a *Csorgó-kút* helyére.

Brunaekker: Kovács L. említi, a sváb szó, jelentése: 'kútföld'. Ma nem ismerik.

Cseregárte: jelentése 'cserék kertje', gyümölcsös, szántó a Bányácska felé vezető út jobb oldalán, a Cser család kertje volt (a Cser ragadványnevű). A kácsárdiak *Svábkertnek* hívták, jól termő, szép kert, gyümölcsös lehetett.

Csipás kút -nál, -tól, -hoz: forrás a Hibli tetején, a Hiblin átvezető gyalogút mentén; egy csipkebokor volt mellette. A néphit szerint, ha vízával megmosták a beteg, csipás szemet, meggyógyította azt.

Csvecsketeáli -n, -ról, -ra: sváb szó, jelentése 'szilvásföld'. Hiv. neve a kataszteri térképeken: *Szilvászölgy* (1896), ill. *Zvecskenthal-dűlő* (1879). Rák I. bíró jegyzékében is így szerepel: *Szilvászölgy* (*Zwetschkenthal*). Kovács L.-nál *Csvecsketálként* szerepel 'szilvásdarabka' jelentéssel. Szántó, a külső végén szilvafák állnak a Dózsá Gy. u. legszélső házaitól, az *Alsó pincéktől*, a *Gáttól* határoltan.

Döböm-kút → **Bödön-kút**

Dögtér -en, -ról, -re: az elhullott állatok elásására kijelölt, bekerített terület volt, a *Gát*, ill. a *Méhes* felett. Gödrök voltak rajta ásva, csak be kellett temetni az állatokat. Már nem funkcionál, most már Szikszóra szállítják az állattetemeteket.

Felső-nyomás: Összefoglaló határrész-elnevezés a Stainer Ádám által készített 1833-as térképen. A falusiak között ma nem ismeretes.

Felső-rét: a falusiak által *Vejernek* nevezett terület a kis- és nagyvasút között, így csak különböző térképeken szerepel. Stainer Ádám földmérői calculu-

sa 1835-ben a *Fogarasi-rétet* illeti ezzel a névvel: „*Felső- vagy Fogarasi-rét*”. 1632-ben a *Csonkás* alatti rétet nevezik így: „*az felseő rett Chonkas ala*”.

Ficc-kút -on, -ról, -ra: a forrás és a szántóterület elnevezése, amelyen a kút áll. A kocsmától a *Rákóczi u.-n* Patak felé haladva, balkézre fekszik. Innen vezették a vizet a csordának a táblai legelőre. Ebből a forrásból eredő ér folytatódik a 37-es főút túloldalán a hivatalosan *Rettelnek* hívott patakban. A kutat és az eret fűzfák (ficcfák) szegélyezték. Mikor a faluban kiszáradtak a kutak, innen hordták a vizet. Kis vízművet is építettek rá. Hivatalos neve: *Fűzkút*. Első említése 1785-ben: „*Fűz kútról* eredő patakcsa”. Brogli J. jegyzi fel róla, a *Táblán* rendezett nagy hadgyakorlatról írva: „Iszonyú sok katonaság volt, négyezer katona nem bírta a *fűzkutat* kiinni, ilyen forrású kút.” Rák I. jegyzékében is szerepel (*Fűzkút*). Balassa-Kováts gyűjteménye tévesen a *Bekötő út* másik oldalára helyezi, a *Hibli* szélére.

Fogarasi-föld: a *Fogarasi-rét* feletti szántókat neveztek így tulajdonosaik.

Fogarasi-rét: rét, kaszáló a *Felvégtől* kifelé a Bányácskára vezető út és a *Hibli* között. Első említése Stainer Ádám 1833. évi térképén. 1835-ben, ő *Felső- vagy Fogarasi-rétnek* nevezi. Balassa-Kováts a Zemplénben gyakori Fogarassy személynévből eredetűt, s máshova, a kisvasúton túlra helyezi. Az 1896-os kataszteri térképen s más forrásokban ugyanez a terület *Görög rétek* néven szerepel.

Fűz-kút → **Ficckút**

Fűz-kúti-dűlő → **Ficckút**

Gaalék útja: a 37-es úttól a *Gaal-tanyához* vezető út a *Hátulsó táblák* alatt. Az öreg Gaál csináltatta, aki a *Svábkert* mögött lakott.

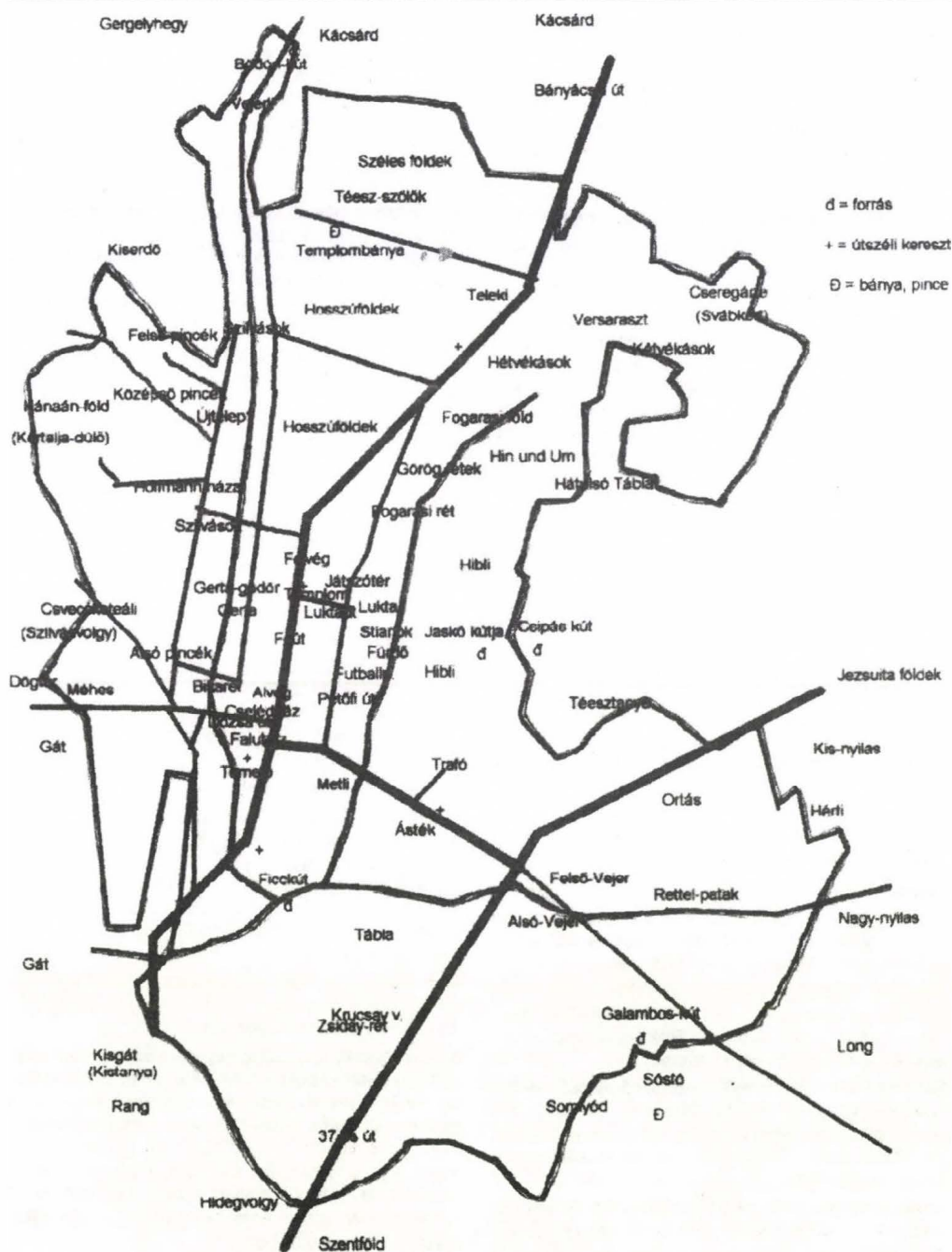
Görög-rétek: térképeken szereplő hivatalos név (1879, 1896). Rák I. jegyzéke is tartalmazza. Ma a falusiak nem ismerik. → *Fogarasi rét*.

Grebli: Kovács L. említi mint dűlőnevet 'árkocska' jelentéssel. E jelentésben ma is ismerik a szót, de csak vízfolyás jelölésére, köznévként.

Halastó: „elenyészett, most mint rét”, így említi az 1865-ös földkönyv az uradalom birtokrészeként, valószínűleg a *Gát* területén. Feltehetőleg ott, ahol ma szintén halastó és vendégfogadó áll.

Háromföld-dűlő: a falu 1865-ös, úrbéri rendezés előtti földkönyve említi, de nem derül ki, hol feküdt. Ma nem ismerik az elnevezést.

Hátulsó-tábla -n, -ról, -ra: szántó, a *Téesztanyától* a *Svábkertig*, *Gaalék útja* mellett, a *Versaraszt* alatt.

KÁROLYFALVA BEL- ÉS KÜLTERÜLETÉNEK TÉRKÉPE A HELYNEVEKKEL

Hékli: Kovács L.-nál szereplő sváb dülönév, jelentése: 'bokros'. Talán azonos a *Hértivel*.

Hérti -n, -ről, -re: valószínűleg sváb kifejezés, jelentését ma nem ismerik. Valószínűleg azonos a Kovács L. által említett *Hékli*vel, melynek jelentése: 'bokros'. Kaszáló a 37-es főút másik oldalán, az *Ortás* mögött. A községé volt, ott kaszáltak a falu bikájának. Közmunkában kellett menni mindenkinek takarni (összegyűjteni a szénát), akinek tehene volt.

Hétvékások -on, -ról, -ra: a tsz-szőlői alatt a falu felé eső részen. Egyforma darabokban kimért szántók, a nevet a belé vetendő gabona mennyisége határozta meg.

Hibli -n, -ről, -re: 120 m magas domb a falu és a 37-es út között, szántó. Sváb eredetű név. Hiv. neve: *Hübel*. Első említése a falu 1865-ös úrbéri rendezés előtti földkönyvében. Rák I. is felsorolja a falu dülői közt 1896-ban, s Kovács L. is említi 'domb' jelentéssel. Ma a falusiak csak ~nek nevezik.

Hin und Um: a *Hibli* folytatása a falutól kifelé. Szerepel Kfalva 1865-ös földkönyvében: *Hinundum dü-lök*, ott van Rák I. jegyzékében és Kovács L.-nál is, aki 'hársak közül első' jelentést tulajdonít neki. Adatközlőim némelyike is ismeri.

Hosszú-föld, Hosszú-földek -en, -ről, -re: szántó a *Szilvás* és a *Fogarasi-rét* között, a falu végétől a kácsiárdi szőlőig, keskeny hosszú parcellákra osztva. 1936-ig egy nagy táblában volt, akkor szelték ketté a Bányácskára vezető úttal. Rajta volt a *Templom-bánya*, amíg a tsz össze nem szántotta a földeket. Ma már egy részén szőlő van: a *Téesz-szőlők* (ma már nem a tszé, de az elnevezés rajta ragadt). Először az 1835-ös pataki földmérői calculusban említik, mint szántóföldet a kfalvi határban, a *Felső-Nyomásban*. Rák I. jegyzékében is szerepel.

Hosszú-földi-kőbánya → *Templom-bánya*

Hübel → *Hibli*

Jaskó kútja: forrás a *Hibli* közepe felé, a *Stiartok* mögött, a Jaskóké volt földjén. Miután a tsz össze-szántotta ott a földeket, már nincs meg.

Jezsuita földek: a *Vejer* és az újhelyi határ közé eső rész elnevezése. A falu 1865-ös földkönyvében *Jesovita föld* néven szerepel. Rák I. jegyzéke is tartalmazza. A falusiak nem ismerik.

Kánaán-föld: szántó volt a *Középső pincék* felett a *Hosszú-hágó* felé, a *Kis-erdő* szélén. Községi föld volt, a bikáknak természetettek takarmányt. Ma már benőtte az erdő. Nem volt jó föld, nem tudják, miért hívták mégis ~nek.

Kereszték: a faluban és határában hat útszéli kereszt áll. 1. A *Bányácsi úton* Soós néni kertjében 1922-ben a ház lakói: Soós György és neje Rilyák Mária által állíttatott kőkereszt, pléh Krisztussal (görög Krisztussal), Krisztus lábánál koponya, csonttal; tetején Zs. K. (Zsidók királya) felirat. 2. 1947-ben a háború után „A háború borzalmaitól ments meg uram minket” felirattal állíttatta a *Bányácsi út* men-

tén, a *Hosszú-földön* álló vaskeresztet Brogli Ignác (Pokoly Náci bácsi) és neje Rák Zsuzsanna. Vaskereszt vas Krisztussal, két anygallal, kőalappal, kovácsoltvas kerítéssel. 3. 1955-ben az *Ástékban* a *Bekőtő út* mentén állíttatott kőkeresztet Burger István és Burger János. 4. A *Templom-kertben* Frei Márton és Brogli Katalin keresztje áll. 5. A *Ficckúton* Burger György (Hurkás Gyuri) és felesége Brogli Mária állíttatott keresztet. 6. Vaskereszt áll a *Temetőben* vas Krisztussal, alsó részében üveg mögött a feltámadt Krisztus szobrával és örökméccsel. Brogli Ignác, az ezermester Drusza bácsi készítette a '70-es években. A 37-es főút mellett álló keresztet az ardiak állíttatták.

Kertalja, Kertalja-földek-dülő, Kertaljai-földek: az 1865. évi földkönyvben, a kataszteri térképeken (1879, 1896, 1988) szerepel e neven a *Középső* és *Felső-pincék* közé eső terület, mely kb. a *Kánaán-földre* esik. Rák I. jegyzéke is tartalmazza. A falusiak ma így nem ismerik.

Kőbánya-tér: az 1861-es határjárási okirat említi: „kőbánya térhez, mely a Károlyfalvi Szántóföldek nyugoti végénél fekszik”. Feltehetőleg a *Templom-bányára* értendő.

Kővágó-bánya: az 1865-ös földkönyv említi, valószínűleg a *Templom-bányát* érti alatta.

Krucsay-rét: az 1835-ös földmérői calculusban és más iratokban is szerepel. 1861-ben „*Krucsayféle*, most már *Zsiday Dániel rét*”-ként említik. A falusiak nem ismerik, a térképek a *Táblán* jelölik. Balassa-Kováts mindkét nevet pataki birtokosok személynevéből eredeztetni.

Libalegelő → *Futballpálya*.

Méhes -ben, -ből, -be: elkerített gyümölcsös a *Dög-tér* alatt, az *Alsó pincéktől* felfelé, ahol a *Gát* kezdődik. Régen volt rajta méhes, Rák Boldizsár (a vén Fajgli) nyárára oda vitte ki a méheket. Ma az *Újtelepen* van két méhes. Régebben Jaskó Gábornak és Brogli Ignácnak (Pokoly Nácinak) volt még méhese az udvarukban.

Metli -ben, -ből, -be: az *Ásték* és a *Ficckút* közötti hajlat, legelő és szántó, a földek vége posványos, lágy. A név eredete ismeretlen.

Metli rétek: különböző térképeken szereplő elnevezés, más területeket jelöltek vele, mint ma a kfalviak. Az 1865-ös földkönyv *Metri réteknek* írja, s azt a területet érti rajta, amit ma a *Metlin*, mert a *Fűzkúti-dülő* mellé helyezi. Az 1896-os kat. térkép a *Szilvástól* kijebb, a *Kácsárd* és a *Gergely-hegy* felé eső területet illeti ezzel a névvel. Rák I. jegyzékében is szerepel. Balassa-Kováts pedig a kisvasúton túlrá, a *Veyer-rét*ek elé helyezi.

Mongor-földek: az 1835-ös földmérői calculusban szerepel mint szántó Kfalvánál az *Alsó-nyomásban*. Az 1865-ös földkönyvben *Mangor hegy* néven említik. Ma a faluban nem ismerik a nevet.

Oásték → **Ásték**

Ortás: szántó, kis dombos rész a *Héti* mellett, az állomástól Újhely felé eső részen a kisvasút túloldalán. Hátsó részét *Hátulsó Ortásnak* mondják. Az írtás szóból származik.

Pinceföldék-dűlő: 1879-es térkép jelöl ílyet Kfalva határában, a pincesorok térségében.

Régi országút: a 37-es út elődje, attól néhány méterrel kijebb a *Somlyód* felé.

Rét mellett: az 1835-ös földmérői calculus emlí így egy szántóföldet, a kfalvi *Alsó-nyomásban*.

Somlyód alatt: Kfalva határának 1865-ös, úrbéri rendezés előtti földkönyvében szerepel a *Vejer-rétek* és a *Somlyód-hegy* közötti részt ílyve.

Sváb-kert: a kácsárdi emberek nevezték így a Bányácska felé vezető út jobboldalán fekvő szántót, íll. gyümölcsöst. A falusiak ís ísmerik a nevet, de őök *Cseregartenak* hívják a tulajdonos után.

Széles-földék: az 1865-ös földkönyvben szereplő híiv. név, Rák I. ís fősorolja a falu dűlői közt, a *Hosszú-földék* folytatását jelölték így. A falusiak ma az egész területet *Hosszú-földnek* nevezik.

Szilvás -ban, -ból, -ba: gyümölcsösök a *Gerta* mögött és tovább a *Újtelep* felé, s azon túl. Szilva, körte és almafák íűves, gypes területen hosszan elnyúlva a kácsárdi szőlők, íll. a *Gergely-hegy* felé. Brogli J. említi a templomépítésről szólva: „ugyanakkor készítették a *Szilvások* patakján az *Alvégen* a víztíltót ís, hogy a téglacsínáláshoz és mészsoltáshoz elegendő víz legyen.” Rák I. jegyzékében szerepel.

Szilvások, Szilvás-völgy: térképeken szereplő nevek, az *Alsó-pincék* fölötti részt jelölík. Az 1861-es határjárás a *Gátmegyeri szőlőhegy* alatt határozza meg. → *Csvecsketeáli*.

Tábla -n, -ról, -ra: az *Ástéktól*, a *Ficckúttól* és a 37-es főúttól határolt egy nagy darabban lévő terület, ezért ~ a neve. Legelő volt, néha fel szántották, akkor kukorica volt benne, ma műveletlen, elvadult ugar. Régen ítt volt a futballpálya, a gyerekek az iskolából ide jártak tornázni és kirándulni, ítt voltak péter-pálkor a tornabemutatók. Brogli J. feljegyzéseiben szerepel: „1891-ben volt egy nagy hadgyakorlat a községünkbe az úgynevezett *táblán*.”

Téesz-szőlők: a *Hosszú-földnek* a kövesúttól bal-kézre eső oldalában, ahol kezd emelkedni.

Teleki-kastély, Teleki-kert: Gr. Teleki Pál katonatiszt családjának (gyerekei: Erna, Judit) háza, kertje a falutól Bányácskára vezető út mentén, baloldalt. A grófi családnak nem volt különösebb köze a faluhoz. Hatalmas pince volt alatta, ebben volt az 1960-70-es években a tsz tyúktelepe. Ma gazdátlan.

Temető alatt, Temető mellett: 1833-ban és 1835-ben Stainer Ádám térképei így határoznak meg bizonyos szántókat Kfalva határában, az *Alsó-nyomásban*.

Templom-bánya: a *Hosszú-földek*en volt ez a köves rész, a templom építéséhez innen bányászták a köveket. Az 1940-50-es években már tele volt vadcseresznyeával, vadkörtével, szederbokrokkal, oda jártak a gyerekek fészket szedni. Az 1960-as években még megkülönböztethető köves, gazos hely volt, aztán a tsz összeszántotta és eltűnt.

Tojó kútja → **Bödön-kút**

Úrbéri-rétek: az 1861-es határjárás említi így: *Károlyfalvi volt urbéri rétek*, a *Gát megyeri szőlőhegy* mellett határozta meg. Talán a *Táblával* azonos.

Vejer -ben, -ból, -be: a 37-es főút és a nagyvasút közé eső rétek. Árok választotta ketté, az árok alatti rész az *Alsó-Vejer*, az árok fölötti a *Felső-Vejer*. Az árokban csak akkor volt víz, ha az eső esett. Az 1865-ös földkönyvben, Rák I. jegyzékében *Vejer rétek* néven szerepel. Névváltozatai a térképeken *Vejer rétek*, *Veyer rétek*; *Felső rét*.

Vejerli: a *Kácsárdi-szőlőhegy* és a *Gergely-hegy* közötti völgy, sásos, vizes rét. Az adatközlők más posványos kis réteket ís íllettek még bizonytalanul ezzel a névvel (a *Fogarasi-rét* mögött, a *Gát* alatt).

Vihégi-dűlő: a község 1865-ös földkönyve nevez meg ílyet a *Hosszú-földektől* a *Kácsárd* felé eső részen. Ma nem ísmerik.

Villanytelep, Trafóállomás: 1962-ben építették a *Hibli* tetején áll.

Zvecskenthal-dűlő → *Csvecsketeáli*.

Zsiday-rét, Zsiday Dániel-rét → *Krucsay-rét*.

A FALUT KÖRNYEZŐ HELYEK NEVEI

A megkülönböztetés a faluhatáron belül és kívül eső helynevek között merőben mesterséges, mert az emberek nem érzékelik ezeket a határokat; az alatt felsorolt helyeket ís sajátjukénak érzik, hiszen földjeik, szőleik vannak ott, kirándulni járnak e helyekre, életüknek megannyi mozzanata kapcsolódik hozzájuk. A község önállóságának megszűnésével még inkább értelmét veszti a megkülönböztetés. Mindazonáltal alkalmazkodtam a földrajzinév-gyűjtemények szokásos felosztásához. E nevek közt sokkal több a térképeken, hivatalos forrásokban és névgyűjteményekben szereplő név. A névdifferenciálással keletkeztet neveket csak az alapnévnel említem.

lé esik. Balassa-Kováts lehetségesnek tartja a *Bányai-hegy* név rövidülését, ill. a személynévi eredetet.

Bányi-nyereg: Újhelyhez tartozó domb a pataki határ közelében.

Bíró erdeje: a *Hordós-kút* falu felé eső részén, a kfalvi bíró, Rák István erdeje. Hívták még *Parcel-féle* erdőnek is, a bíró ragadványnevééről.

Bodnár-kút: forrás az *Adorján-völgy* elején, a *vér-mányosi* szőlők alatt, feltehetőleg a terület tulajdonosáról elnevezve. Csak turistatérképeken szerepel, a falusiak *Templom-kút* néven ismerik.

Bornemisza-forrás: Kfalva és Bányácska között, a *Lőtér* közelében. Balassa-Kováts Bornemisza Miklós alispánról eredezteti a nevet, aki 1936 és 1944 között támogatta itt az útépitést.

Borsos-erdő, Borsos-féle erdő: a *Kalajka-völgy* alján terül el, egy Borsos nevű venceslel embertől vették meg a falusiak.

Borsos-hegy: a *Megyer-hegy* alja, ahol a *Borsos-erdő* elterül.

Borsos-pincék: *-nél, -tól, -hez:* szép fekvésű tisztás volt a *Borsos-erdő* alatt, a *Megyer-hegy* lábánál, régen majálisok, kirándulások kedvelt színhelye, mára benőtte az erdő, eltűnt. Volt valahol egy nagy pince, de az idősebbek csak arra emlékeznek, hogy a bejáratát lehetett látni. Mások szerint bánya volt ott, ahol olaszok dolgoztak. Amikor beszakadt, ott-hagyták, majd rókák fészkeltek bele.

Cirkáló: hegy a *Radvány-völgy* túloldalán, a *Halyagos-heggyel* átellenben. Az erdészethez tartozik, az 1960-as években a faluból fiatal lányok, asszonyok jártak oda dolgozni az erdészet alkalmazásában.

Csatlós tető: a *Pusztadélón* túl egy másik tetőcske, erdő. A közbirtokossága volt, onnan is hordtak fát a falusiak. Alsóregmechez tartozott.

Csonka: erdőrészt a *Gergely-hegytől* feljebb, a *Szava* alatt.

Csonka-kút: forrás a *Csonka* alatt.

Csorgó-gödör: völgy a *Bancsi-gödörtől* kijjebb.

Csorgó-kút: a *Bánya-kút* mellett, a bányától hátrébb, egy mély völgyben, a *Csorgó-gödörben*.

Deák-kút, Diák-kút: forrás a *Nyilázó-völgyben*, a *Pusztadéló* alatt, az úttól nem messze. Az erdőn dolgozók innen vittek vizet.

Esztáva: szőlőhegy a *Kácsárdon*, a bányácski úttól keletre.

Ezeréves fa: nagyon öreg tölgyfa a *Hosszú-hágó* és a *Nyilázó-völgy* között, a *Pusztadélón*, ahol a *Hármas-határ* felé elágazik az út, balra. Turista célpont. Körül van abroncsolva, ma is él. Hívják *Rákóczi-fának* is; a hagyomány szerint, amikor még kis husáng volt, Rákóczi hozzákötötte egyszer a lovát.

Fálahoz: sváb szó, 'lábaslyuk' jelentéssel. A *Hosszú-hágón* túl, a *Szava* alatt lévő völgyek elnevezé-

se. „Ha a Fálahozból borul, eső lesz”, szokták mondani.

Farkas-kút: forrás az *Adorján-völgy* végében. Szerepel az 1953-as katonai térképen, a turistatérképeken. Balassa-Kováts a Patakon gyakori Farkas személynévből eredezteti.

Fekete-hegy: Újhely határában. A hegy aljában a kfalviak közül a 19. sz. elején többen is földet vettek, a legtöbbet Hauser Menyhért.

Fokhagymás -on, -ról, -ra: kaszáló a *Longon*, a *Hosszú-tó* felé eső részen. Kopáros, fokhagymás fű termett rajta.

Gábor-kunyhó -nál, -tól, -hoz: vadász kunyhó a *Pusztadélón*, cseréptetős köépület. Első említése: 1898-ban, a pataki közbirtokosság erdejének felosztási térképén.

Gábor-kút: a *Gábor-kunyhótól* nem messze. Nem azonos a turistatérképen *Gábor-forrásnak* nevezett, *Csatlós-tetőn* túli forrással.

Galambos-kút: betonozott kút a *Sós-tónál*, nem messze a *Bakterházától*, a *Somlyód* nagyvasút felőli oldalán. Adatközlőm szerint a baktert hívták Galambosnak, ezért ez a neve.

Gát -on, -ról, -ra: a *Megyer-hegy* és a falu között hosszan húzódó terület, magában foglal vizes, mocsaras rétet, s a hegy aljában szőlőket. Részei: *Kis-gát, Nagy-gát*, ill. térképeken *Alsó-gát, Felső-gát*. A kis-gáti részen néhány lakóház is áll. (A *Kis-gát* nevét személynév is őrzi, egy nevét magyarosító család a *Kisgáti* nevet választotta.) A név eredetét a falusiak nem ismerik. Moss István pataki adatközlő szerint az *Adorján-* és a *Hideg-völgy* végét elzárták, hogy halastót nyerjenek, s a gát egy része ma is megvan. Az 1865-ös földkönyv valóban említi egy halastavat, amely „elenyészett, most ... rét”. Ma újra van halastó a területen. Balassa Iván szerint a szláv eredetű gát szó következő jelentései élhetnek a névben: 1. 'mocsaras, sík tájon a folyók áradása elé húzott földhányás'; 2. 'trágyából rakott út nagy sár idején'. Elképzelhető, hogy a tényleges gáton a domb értendő, amely a ma *Gátnak* nevezett területet a falutól elválasztja, s így útját állja a hegyekből lefolyó vizeknek, megvédi azokat a falut.

Gergely-hegy: szőlőhegy a *Szilvásokon* túl. A név eredete ismeretlen. 1890-ben elpusztította a filoxera a szőlők nagy része ma sorsára hagyva pusztul.

Halyagos-hegy: a *Vérmánnal* szemközt, az *Adorján-völgy* másik oldalán. Első ismert említése 1390-ből való: *Halagas hege*. Balassa-Kováts szerint a névadásban a 'zsidócserekesznye, meggy' jelentésű régi tájszó játszhatott szerepet. Névváltozata: *Halyagos-hegy*.

Hármashatár-hegy: a *Pusztadélótól* jobbra. Az 1861-es határjárás okirat *Hármashatárductus* néven említi Patak, Kovácsvágás és a Károlyi uradalom határán. Mikóháza felé megy ki ott az út, ott is van egy vadászház.

Hegy: így említik a falusiak a Bányácska felé eső kácsárdi részeket, az itt lakókat pedig a hegyesieknek hívják.

Hegyesi iskola: a kácsárdi iskola a Zábóczi-domb alatt. Később üttörőtábor, gyermektábor.

Hegyesi temető: a *Hegyesi iskola* és a tábor mögött.

Hideg-völgy, Hidegvölgy -ben, -ből, -be: szántó, a *Rangi szőlők* alatt a *Táblái*g húzódo sík terület, a *Megyer-hegy* alatti völgy. Vizenyős, vadvizet tartalmaz, hamar kifagyott rajta a termés, ha hidegebb tavasz volt. Háromszögbe megy ki a *Rákóczi u.* folytatásaként Patakra tartó út és a 37-es út között.

Hochvart Antal kútja: E. Kovács Kálmán gyűjtésében (1980) szerepel, kút az *Alsó-Vérmányban*, nem messze a *Vitányi-háztól*. Nyáron kiszáradt.

Hodvár -ban, -ből, -ba: kaszáló, rét a *Nagy-Nyílas*on túl, a nagyvasút és a *Ronyva* között; a nagyobb gazdáknak volt ott földje.

Homok-domb: a *Longon*, a *Kerek-erdő*nél. A 37-es út építéséhez onnan hordták a homokot csillével a *Ronyván* keresztül.

Hordós-kút -nál, -tól, -hoz: forrás a *Kalajka-völgy* és az *Adorján-völgy* között, beleállított feneketlen, tetőtlen hordóval védték. Szép kis tisztás volt mellette, az iskolából gyakran kirándultak ide a gyerekek pl. a madarak és fák napján, kisdobosoknak, üttörőknek akadályversenyeket rendeztek ~ célponttal, sőt régebben még bálokat is tartottak itt.

Hosszú-hágó -n, -ről, -ra: a *Vérmány-hegytől* a *Pusztadéló* felé húzódik, szőlők, pallagok¹ borítják.

Hosszú-hágói kilátó: a hosszú-hágói szőlők vége felé kis dombon térképészeti háromszögelési pont.

Hosszú-tó: sásos tó a *Longon*, a *Kökényes*nél. A falusiak szántói a *Hosszú-tóig* nyúltak le.

Hotykai-szug: a *Hordós-kúttól* Makkoshotyka, ill. Hercegkút felé. Azt tartják, ha erről borul, eső lesz.

Igényelték: igényelt kaszálók a *Longon*, a *Ronyva* és a *Hosszú-tó* között.

Ispotály-kút: forrás a *Radvány-völgy* oldalában.

Jaskó pallagja: Jaskó Gábor szőlője mentén húzódó pallag a *Gáton*. A falusiak többnyire ezen át közleltenek (a turistajelzés kerülője helyett) a *Tenger-szem*hez. Ez a szőlő még azért is nevezetes, mert alatta van egy jó kis szánkódomb.

Kácsád, Kácsárd -on, -ről, -ra: hegy, szórványtelepülés, szőlő Bányácska felé. A kfalviak mondják *hegynek* is. Részei: *Kis-Kácsárd*, *Nagy-Kácsárd*.

Kalajka -ban, -ből, -ba: völgy a *Gáttól* a *Hordós-kútig* terjedően, folytatása az *Adorján-völgy*. Rét, kaszálók, nagy vadkörtéffakkal.

Kapitány-völgy -ben, -ből, -be: a *Hosszú-hágó* keleti oldalán, az *Újteleptől* egész a *Bánya-kútig*, a köbányáig vezet fel. Azt mondják, hogy harcok voltak ott valamikor, azért hívják így.

Kapitány-völgyi kőbánya: 1826-ban az uradalom megengedte a falusiaknak, hogy a kapitány-völgyi bányából bányásszanak követ házépítéshez. A patakiakkal emiatt sok összetűzésük volt (Hauser Z.)

Károlyfalvi gyümölcsösök: az 1861-es határjárási okiratban szerepel ez a megfogalmazás.

Károlyfalvi kaszálók: Ugyanott.

Károlyfalvi-legelő: az *Újteleptől* messze kifelé eső részt nevezik így kat. térképek, először 1884-ben. Az 1907-es „rendtartás” a közlegelő határait így rögzíti: keletről a *kácsárdi szőlők*, délről a falu szántóföldjei, nyugatról a *Vérmány-szőlő*, északról a *Szava erdő*i (Hauser.). Az emlékezet szerint is volt ott legelő, a kondát hajtották oda.

Kecskerágó -n, -ről, -ra: a *Vérmány* alatti szőlők és régebben legelő is. Disznót, kecskét legeltettek arra, s ha a *Longon* kiáradt a *Ronyva*, a gulyát is odahajtották.

Kerek-erdő -ben, -ből, -be: a *Long* közepén lévő kerek alakú erdő, sok gyöngyvirág nyílik benne tavasszal. A térképeken *Pap-erdő*ként szerepel, egykori egyházi erdőbirtok.

Kétvékások -on, -ről, -ra: szántó a *Versaraszt* alatt, a *Hegyesi iskola* mellett, kiment egész a *Gaalék útjéig*. Nevét a belevetendő gabona mennyisége határozta meg. Volt ott egy nagy fűzfás, oda jártak tavasszal birkét szedni.

Kis-erdő: az *Újteleptől* a *Hosszú-hágó* felé eső erdős rész. Régen legelő volt, a libapásztor ide hajtotta a libákat. A Középső pincéktől a *Vérmány* felé eső rész régen mind legelő volt.

Kis-gát -on, -ről, -ra: a *Gát* falutól távolabb eső része néhány lakóházzal. Hívják *Kistanyának* is. Először említése Stainer Á. 1835-ös földmérői calculusában. Lakói, akik addig Patakhhoz tartoztak, 1959-ben kérték a Kfalvához tartozást.

Kis-gáti-forrás: E. Kovács Kálmán 1980. évi gyűjtésében szerepel *Kis-gáti felső* és *alsó forrás*, a *Megyer-hegy* lábánál, egymástól 50 méterre. A falusiak ma nem illetik külön névvel e forrásokat.

Kis-Nyílas: kaszálók magántulajdonban a *Vejertől* Újhely felé a *kis- és nagyvasút* között. Nyílászás alapján osztották el valamikor.

Kis-tanya: az első *Fő u.*-tól kisebb épült településrész a *Tanya* (Dózsa György u.), ez a még kisebb épült pedig a *Kistanya*. → *Kis-gát*.

Koholya: szántó a *Somlyódon* túl a *Longon*, a nagygazdáknak voltak ott földjei.

Kólin-bánya: a *Megyer-hegy* tetején, a *Tenger-szem* sziklás falainak egyik ürege, fehér kövek vannak benne. Hívják *Kréta-barlangnak* is.

¹ A *pallag* helyi közszói jelentése: két szőlő közötti gyepek terület, gyümölcsfákkal.

Kolocsin: forrás és a környező erdőrészt neve. A *Hosszú-hágói kilátó* előtt a Kácsárd felé letérő útnál. Vadvizes terület, forrása nyáron kiszárad.

Kökényes: a *longi* nagyerdő neve, a *Hosszú-tó* és a *Bodrog* között fekszik. Az erdő alja kökénybokrokkal van tele, nehéz benne közlekedni.

Közép-völgy: egy 1390-es okiratban: *Kuzepuolg*, „az Újhelytől északra eső *Királyszállásáról* az erdő mélyéből a *Középvölgyön* át vezetett az út Patakra, nagyjából a mai Bányácskáról Kfálván át Patakra vezető út nyomvonalaiban”.

Kréta-barlang → *Kőlin-bánya*

Long -on, -ról, -ra: alsó része legelő volt, oda hajtották ki a gulyát nyaranta, felső része kaszáló. Közepén a *Kerek-erdő* (hivatalosan *Pap-erdő*), Újhely felé eső részén pedig a *Kökényes*, a *Long-erdő*. Először említése 1334-ből ismert: „ad magnam silvam Lungh vocatam”. Brogli J. is említi feljegyzéseiben: 1890-ben készült az örömtér [!] a *longi erdőről*.

Lőtér: Kfalva és Bányácska között, az út jobb oldalán, a *Bornemissza-forrás* közelében.

Megyer, Megyer-hegy -en, -ről, -re, Makkoshotyka, Patak és Kfalva között álló, 303 m magas hegy, tetején a *Tengerszemmel*. Kfálváról a piros turistajelzés vezet fel rá. Kfálvával kapcsolatos említése 1775-ből: „Kis Pataki Molnár János attá el a *Megyer* nevű Promontheumon situált szőlőjét... Károlyfalván lakos Hósvánel Józsefnek”.

Nagy-Harda-vár: erdő, hegy a *Pusztadél*ön túl.

Nagy-Nyilas: rét, kaszáló a *Longon*.

Nyilazó, Nyilazó-völgy: a falusiak erdeje a *Hosszú-hágón* túl, Vágáshuta felé. A közbirtokosságtól, megvették a gazdákat. Közösen vágták ki a fát, „léniákba, fertályokba” rakták, s nyilat húzták, hogy ki melyik részt kapja. Szekérrel hozták haza a téli tüzelőnek valót. Egy 1786-os egyezség szerint, amikor a pataki uradalom a kincstárhoz tartozott, marhalegeltetést engedélyeztek a kfalviaknak a *Vérmány-dűlő* napkeleti részén a *Kapitány-völgyig* és a *Nagy-Szava dűlő*inek egész oldalán; a marhák itatására pedig a *Nyilazó-völgyet* kapták a *Nagy-Vérmány* végéig, a szekérútig. (Hauser Z.).

Nyilazói-nagyré: a *Nyilazó* mellett, a *Csatlós-tető* aljában. Gyakran jártak oda kirándulni, de tehenet legeltetni is.

Nyilazói-kőbánya: a *Nyilazó-völgyben*. 1657-ben már említik: „Nyilaszo Bania. Ebben valaminemű faragni való kövek találatnak” (OL). Ez szolgáltatva a környező várak, kastélyok díszkővét.

Nyúl-kút -nál, -ről, -hoz: forrás a *nyilazói-nagyré*-ten, oldalt. Jéghideg, kék vizét favágáskor itták.

Pap-erdő: → *Kerek-erdő*.

Papucs-barlang: a *Tengerszem* sziklafalába vajt papucs alakú kis barlang, hátulról megközelíthető bejárattal. A malomkőbányászok nyomait őrzi, körbe padkát vájta a kőbe, fent füstös kéménylyuk.

Parcel-féle erdő → *Bíró erdeje*.

Péter-szug: a *Hosszú-hágói kilátó*tól kijebbe lévő völgy, katlan, szántóval, réttel, szőlővel. A pusztafalusiaké volt, nevét feltehetőleg az egyik tulajdonosról kapta.

Pusztadél -n, -ről, -re: erdő a *Hosszú-hágón* túl a *Nyilazó* felé, ill. a rajta átvezető út. Ez nem a falusiaké volt. Nagyon meredek út vezetett át rajta, a tehenek nehezen mentek fel, gyakran megálltak pihenni, „deleltek”, segíteni kellett nekik: baltát, követ tettek a kerék alá, ill. „élesre kötötték” a kerekeket. A keskeny, mélyvágású úton sokat kínlódtak, míg hazahordták a fát. Sokat kiabáltak a völgyben a tehenekre, lovakra, és egymásnak is, mert biztosítani kellett, hogy senki ne jöjjön szembe a keskeny úton. A teteje szép sima erdő, ott van az *Ezeréves fa*. 1901-ben említik a pataki közbirtokosság erdejének felosztás előtti földkönyvében. Névváltozatai még a különböző forrásokban: *Pusztadél, Pusztadűlő*.

Radvány-patak: a *Nyúl-kútból*, *Deák-kútból* folyik le egészen a *Bodrogig*.

Radvány-völgy: a *Nyilazótól* Makkoshotyka, Hercégkút felé.

Rákóczi-fa → *Ezeréves fa*

Rang: -on, -ról, -ra: a *Kis-gát* után, a *Megyer-hegy* és a *Hideg-völgy* közötti terület, szántók, szőlők. 1895-ben említik a közbirtokosságról szóló jelentésben: „Rang nevű gyepe a Gát alatti útnál”. Balassa-Kováts személynevet sejt a név mögött.

Rettel-dűlő: a 37-es út túloldalán, a köveshegyi megállónál a kis- és nagyvasút között. Térképeken szerepel, a kfalviak nem ismerik.

Rettel-patak: a hegyekből a *Ficc-kútna* át folyik bele a víz, a *Nagy-Nyilasban* csatlakozik a *Ronyvába*. A *Rettel pataka* néven is említik, a falusiak ezt a nevet nem ismerik. Balassa Iván szerint az elnevezés Anonymus gestájának helytelen olvasatából ered, a helyes olvasat: *Ketelpotok*. Az 1865-ös, úrbéri rendezés előtti földkönyv a *Vejer-rétekben Fűzkúti-árokként*, ill. *Fűzkúti-patakként* említi a haszonvehető földterületek között.

Ronyva -nál, -től, -hoz: patak, átszeli a *Longot*. A *longi kaszálókra* járva sokszor átkeltek rajta a falusiak, gyalogosan a keskeny pallón, szénásszekérrel kicsit távolabb a gázlón.

Somlyód -on, -ról, -ra: 153 m magas hegy, az oldalában falusiak szántói, tetejében az ardiak szőlői fekszenek. Rák I. jegyzékében *Somjód* néven szerepel. A térképek olykor *Somjód*nak írják, nemcsak a hegyet jelölik vele, hanem további kiterjedését is a *Kis-gát* felé.

Somlyódi-tábla: az 1861-es határjárásban szerepel így a *Somlyód-hegy* környéke.

Soós néni háza, Soós néni háza: tájékozódási pont a Bányácska felé vezető út mentén, az *Eszttáva-hegyen*. Soós Györgyné háza volt, kertjében fészű-

let, előtte buszmegálló. Azért is válhatott a falusiak számára tájékozódási ponttá, mert Soósné a faluból ment férjhez ide a hegyre.

Sós-tó: a *Somlyód-hegy* alatt, a nagyvasút felőli oldalon, a somlyódi szántóföldek végén. Egy kis kőbánya is volt mellette. 1835-ben szerepel Nagy- és Kis-patak belső fundusainak összeírásában.

Stark-szőlő: szőlő a *Vérmány-hegyen*. Stark Hermann zsidó kereskedő volt Kfálván, a *Dózsa Gy. u.* és *Rákóczi u.* sarkán álló házban volt boltjuk. 1944-ben elvitték őket, csak két gyerekük, Ferenc és Olga tért vissza. Stark bácsi, Záli néni és Szeréna lányuk odaveszett. Szőlőik is voltak, vérmányosi szőlőjüknél volt egy pince, a falusi katonaszőlőkévének ott bújtak meg a háború alatt.

Szarvasálló: kiugró köves rész a *Csonka-hegy* oldalában.

Szava: 478 m magas hegy a falu fölött, déli lejtőjén terül el *Kácsárd*. Első említése 1390-ből való: *Zaua hege*. A szó szláv eredetű, alapértelme: 'bagoly' (Balassa-Kováts). Részei: *Kis-Szava*, *Nagy-Szava*.

Szent-föld: szántó a *Somlyód-hegy* túloldalán, Ardó felé, a kis- és nagyvasút között. Néhány falusi-nak is volt ott földje. A pataki parókiától vették e földeket, ezért hívták *Szent-földnek*.

Tanyaközpont, Téesz-tanya: a *Hiblinek* a 37. út felőli oldalán állt a tsz. tanyaközpontja, tehén és disznótelep, ma üresen pusztul.

Tarda-forrás: Bányácska felé, nem messze a Soós néni házatól, bal oldalon az erdőben. Balassa-Kováts a régi Tarda személynévből eredezteti.

Tarda-patak: a pataki és bányácski határon.

Tarda-völgy: Kfalva és Bányácska között.

Tatárka -n, -ról, -ra: 279 m magas hegy a *Bányinyereg* közelében, az *Aranybánya* felé.

Tengerszem -nél, -től, -hez: a *Megyer-hegy* tetején az egykori malomkőbánya helyén sziklafalak közt húzódó kis tó, kirándulóhely.

Templom-erdő: az egyház erdeje volt a *Vérmányosi-völgyben*, a templomépítéshez valószínűleg innen vágták a fát.

Templom-kút: forrás az *Adorján-völgy* elején, a vérmányosi szőlők alatt. Az egyháznak volt ott egy

erdőcskéje, a *Templom-erdő*. A forrás le volt fedve, olyan volt, mint egy kis templom. A turistatérképen *Bodnár-kútként* jelölik.

Tó-rétek: Stainer Ádám 1835-ös gyűjteményében szerepel: „Tó Rétek az országútnál” Kfálvánál. A térkép szerint kb. a köveshegyi megállóhoz esik.

Tótok gödre: mélyedés a *Farkas-kúttól* a *Nyilazó* felé menő út egy részén. Kovácsvágásiaknak és pusztafalusiaknak volt ott szőlője.

Új-erdő: juttatott közbirtokossági erdők a *Radvány-völgyben*, a vízfolyás szerinti bal oldalon. A II. világháború után lehetett igényelni.

Vadföld: a *Gábor-kunyhótól* jobbra, zab volt bele vetve a vadaknak. Később tönkrement, csemetét ültettek rá.

Vérmány -ban, -ból, -ba, vérmányosi: szőlőhegy a falu és az *Adorján-völgy* között, nagyrészt már ki-pusztult. Részei a térképeken: *Alsó-Vérmány*, *Felső-Vérmány*, *Kis-Vérmány*, *Nagy-Vérmány*. A falusiak e bontásokban nemigen említik. Iratokban előfordul *Vermány*, *Vérmál*, *Virmány* alakban is. Balassa-Kováts összetett szónak véli, előtagja a Vér családnév lehet, utótagja a *mány*, máll 'hegy előrésze rendszerint dél felé' jelentésű közszo.

Vérmány-kút → *Hordós-kút*

Versaraszt, Veres-haraszt -on, -ról, -ra: szántó a *Hiblin* túl. Régebben szőlőhegy, aztán szántó lett, de a körtéfaták meghagyták rajta. Veres, agyagos, köves a talaja. A falusiak az első néven mondják, hiv. neve *Veres-haraszt*. Az 1835-ös földmérői calculusban mint szántó szerepel az *Alsó-nyomásban*. A két forrás eszerint más-más területet jelöl. A turistatérképek is két helyet jelölnek ezzel a névvel: a *Hibli* fölé eső részt, valamint az *Esztvá* és a *Kácsárdi szőlők* közé eső területet. Ez utóbbi már a harmadik e névvel illetett hely. 1846-ban Hermli János kfalvi lakos örökségének felosztásában is szerepel: „A veres araszt alatt levő földjét...”

Vitányi, Vitányi háza -nál, -től, -hoz: tájékozódási pont a *Vérmány* és a *Hosszú-hágó* között; a Vitányi család lakott ott a 80-as évekig.

Zábóczi-domb: a Bányácska felé vezető út erős kaptatója, a *Hegyesi iskola* után. A közelében lakó személyről kapta a nevét.

Dolgozatomban több helyről múlt időben szóltam, a szőlők pusztulnak, a határ nem mutatja régi gondozott képét. A folyamat elkezdődött a tévesz idők vége felé, s felerősödött az utóbbi években. Az egykori gazdák elvesztették tulajdonukat, utódaik nem tanulták meg meg a magángazdálkodást, anyagi erejük is kevés hozzá. Remélhetőleg átmeneti állapotról van szó – sok biztatóan szép porta s gondosan megművelt föld akad már –, megtanuljuk, amit őseink tudtak, s újra rendezett, gondozott, virágzó határ veszi majd körbe a falut.

A NEVEK VIZSGÁLATA

A kb. 250 névnek a fele jelöl dűlőt, határrészt, más természeti képződményt, másik fele pedig emberi beavatkozás nyomán létrejött, alakult, módosult helyet, objektumot.

Hogyan nevezik meg a nevek a jelölt helyet?

A felszíni formára utalva (pl. *Hosszú-hágó, Tábla, Hibli*); a művelési jellegre utalva (pl. *Gerta, Hétvékások, Kertalja, Szilvás, Csvecsketeáli*); a növényzetre utalva (pl. *Ficc-kút, Somlyód, Fokhagymás, Kökényes*); az állatvilágra utalva (pl. *Szava, Szarvasálló*); az éghajlatra utalva (*Hideg-völgy*); a tulajdonosra utalva (pl. *Péter-szug, Borsos-erdő, Jaskó kútja, Bíró erdeje, Parcel-féle erdő, Pap-erdő, Szent-föld, Tótok gödre, Soósné háza, Vitányi, Cseregárte*); a közelben lakó személyről (pl. *Zábóczy dombja, Tojó kútja, Galambos-kút*); más közeli földrajzi helyhez kapcsolva, viszonyítva (pl. *Hotykai-szug, Lukta-út, Bánya-kút*); a nagyobb földrajzi helyre utalva, amelyen fekszik a megnevezett dolog (pl. *Szilvások patakja, Gerta-gödör, Nyilazói-nagyvér*); a kialakított hely, objektum konkrét funkcióját megnevezve (pl. *Daráló, Dögtér, Méhes, Kővágó-bánya, Beköztűt, Cselédház, Bolondfürdető, Fürdő*); a helyhez kapcsolódó, falutörténeti momentumra utalva (pl. *Karlsdorf, Cigány utca, Nyilazó, Igényeltek, Kis-Nyilas, Kapitány-völgy, Jezsuita-földek, Stiarloh, Bika-rét*); az ország történelméhez kapcsolódva (pl. *Megyer-hegy, Rettel-patak, Tarda-forrás*) és a hivatalos utcanevék.

A jelölési mód sokszor variálódik, különösen az összetett szavak esetében, amikor is az egyik elem nevezi meg magát a helyet, a másik pedig annak valamilyen jellemzőjét, pl. *Hideg-völgy* (éghajlat + felszíni jelleg), tehát a fenti csoportok közül többre is besorolható.

Elég sok név van (35-40), amelynek eredete elhomályosult, a szó maga ma már értelmetlen, ismeretlen hangsor – etimológiájának megfejtése komolyabb kutatást igényelne –, így a névadás mikéntje szempontjából sem értelmezhető.

A nevek szerkezete

A nevek kisebb része, kb. 1/5-e egyszerű, egyelemű szó. Az ismeretlen eredetűek jó része ebből a csoportból kerül ki (*Lukta, Kalajka, Kolocsin, Hérti, Rang, Metli*). Szófaji megoszlásuk: főnév a legtöbb, ezek nagy része objektum neve (*Daráló, Fürdő, Temető, Kocma, Trafó*), két kicsinyítő képzős: *Tatárka, Vejerli*. Kevesebb a melléknév (*Kökényes, Szilvás, Cirkáló*) és a melléknévi igenév (*Nyilazó, Csonka, Igényeltek, Szilvások*).

A nevek több mint fele összetett szó. A legtöbbje jelzős szerkezet. Túlsúlyban van a minőségjelzős (pl. *Veres-haraszti, Papucs-barlang, Kis-erdő, Hordós-kút, Újtelep*), kevesebb a birtokos jelzős (pl. *Péter-szug, Pap-erdő, Teremudvar, Bakterház, Cseregárte*). A kettő közötti határ, különösen a régi nevek esetében elmosódik, az egykori tulajdonos neve ma már szinte minőségjelzőként áll az utótag előtt. Néhány másféle összetétel is akad, pl. tárgyi (*Pálinkafűző, Bolondfürdető*), alanyi (*Kecskerágó, Szarvasálló*), számhatározós (*Hétvékások, Hármashatár-hegy*).

A neveknek kb. ¼-e általában két szóból álló szó szerkezet. Nagyrészt ezek is minőségjelzősek, kifejezve helyet, irányt, nagyságot (*Alsó-pince, Hátulsó-tábla, Nagy-Hardavár*), volt tulajdonost (*Parcel-féle erdő, Borsos-féle erdő*), keletkezés idejét (*Régi országút, Ezeréves fa*), más történeti jellemzőt, (*Jezsuita-földek, Cigány utca*), más földrajzi helyhez

viszonyítást (*Kisgáti-forrás, Hosszúhágói-kilátó, Ardai-rétek, Hegyesi-temető*). Kevesebb a birtokos jelzős szerkezet (*Község csűrje, Hoffmann háza, Gaálék útja*), s régi hivatalos forrásokban akadnak névutós helymeghatározások (*Temető mellett, Rét mellett, Somlyód alatt*)

A nevek előtagjainak fogalomköre tágas:

Nagyságot, irányt, kort, alakot jelölő melléknévek (kis nagy, alsó, felső, al, fel, régi, új, fő, hosszú, széles, csonka); szint jelölő melléknév: veres, fekete; ízt, hőmérsékletet, állagot jelölő melléknév (sós, csorgó, hideg); állatnév (farkas, nyúl, ökör, vad, bika, szarvas, halas); növénynév (ficc, fűz, haraszt, szilvás); anyagnév (arany, homok, kréta, kólin); keresztnév (Gábor, Adorján, Károly, Péter); családnév (Bornemissza, Borsos, Bodnár, Teleki, Zsiday, Krucsay, Bancsi, Gergely, Vitányi, Soós, Hoffmann, Kulcsárné, Galambos, Zábóczy, Fogarasi, Stark, Bodnár, Jaskó, Megyer, Tarda, Rettel); ragadványnév (Parcel, Csere, Tojó); népnév (tótok, sváb, cigány); foglalkozásnév (bakter, deák, cseléd, pap, bíró, kapitány); földrajzi név (Kánaán, Radvány, ill. a más helyekhez viszonyított nevekben a másik hely neve), vallás fogalomkörébe tartozó szó (jezsuita, görög, pap, szent, templom); egyéb közszo (bödön, dög, téesz, kő); számnév (két, hét, három, hármas, ezer).

Sváb eredetű nevek: Ásték, Oásték (tölgytuskós), Brunaekker (kútföld), Cseregarte (A Cserék kertje), Csvecsketeáli, Csvescsklatáli, Zwecskenenthal (szilvásföld, szilvásdarabka), Fánaloh (lábaslyuk), Gerta (kert), Grebli (árkocská), Hékli (bokros) Hibli, Hübel (domb) Hin und um (hársak? közül első), Karlsdorf (Károlyfalva), Stierloh (ökörlyuk) (Az adatközlők közlése, ill. Kovács Lajos monográfiája alapján). Valószínűsíthetően sváb nevek még: Hérti, Hodvár, Lukta, Metli, Vejer, Vejerli

A köznévi elemekről

Természeti képződményt jelölő utótagok a gyakoriság sorrendjében: föld, földek (13), rét, rétek (12), erdő, erdeje (10), hegy (9), völgy (8), dűlő (7), patak (4), gödör (4), tábla, tó, forrás, domb (3-3), nyomás, tető, szug, fa, lyuk, vég (2-2), szem, nyereg, álló, hágó, legelő, délő, pallag (1-1). *Műveltségi jellegűek* a gyakoriság sorrendjében: kút, kútja (21), ház, háza (9), bánya (7), utca, kert (6-6), tér, pince (4), tanya, udvar, telep, út (3-3), barlang, gát, szőlő (2-2), kunyhó, szertár, ól, központ, állomás, temető, iskola, kilátó, csűr, falva, kastély, gyümölcsösök, kaszálók (1-1). Sok név egyes és többes számban is használatos, pl. Alsó-pince - Alsó-pincék, Hosszú-föld - Hosszú-földek. Az összefoglaló utótagok (rétek, gyümölcsösök, kaszálók) térképeken és iratokban fordulnak elő, az emberek külön névvel illetnek minden helyet. Néhány utótag (dűlő, nyomás) és a névutós típusú helymeghatározások szintén kizárólag hivatalos forrásokban szerepelnek. *Helyet jelölő köznevek, az építkezés jellege*: csak egy névben szerepel, de általános a szőlők közti gyepek részek megnevezésére a *pallag* szó, a szőlőhegy szintkülönbségének jelölésére a *garád* szó, s a vízfolyások, árkocskák megnevezésére a sváb *grebli* szó. Így hívták az eső után az utca közepén lezúduló vizet, a gyerekek a grebliben játszottak, építettek gátat. *Hostátnak* nevezik a házhoz tartozó kert hátsó részét, mely már nem a konyhakert, hanem általában krump liföld. Ezen a részen álltak régen a csűrök. A telek elülső részén állott a ház, melynek besosztása általában a következő volt: elől az 'első szoba' vagy *elsőház*, ezt általában nem fűtötték, nem lakták, csak ünnepi alkalmakkor használták, hátul a 'hátsó szoba' vagy *hátsó-*

ház, ebben éltek. Közül egyre nyílóan a pitvar, mögötte a szabadkéményes konyha kemencével, s belőle vagy a pitvarból nyíló spájz ill. *kemerli* (lisztes kamra). A ház alja és a tornác általában földes volt, a mennyezet gerendás. A telek középső részén álltak a gazdasági épületek: a szín (favágító), a füstölő (ahol már megszüntették a szabadkéményes konyhát, mert egyébként ott füstöltek), a kamra, *kamora* (benne hombár 'szemestakarmány-tároló', sajtó 'szőlőprés', szecskavágó, s más gazdasági eszközök, hordók, szerszámok, stb.), s a tehén-, disznó- ill. tyúkólak. A gazdasági épület padlása szénapadlás volt, az ereszen több helyen szénafelhányónak hagyott lyukkal, a tehénól ajtaja mellett állt a szénatartó, ahol a padlásról ledobták a szénát. Sok udvarban volt külön nyári konyha, s előfordult több udvaron pince is, bár ez általában a pincesorok valamelyikén volt minden családnak kettő is: egy boros és egy krumplis-zöldséges. Az épület után véccé, trágyadomb, azután veteményeskert, végül a hostát, végében a vert falú csűrrel. Csűr már csak egy van a faluban, Hauser Imrécé, de az már kőből épült. A hosszú, keskeny telkeket általában egy család birtokolja, de előfordul, hogy két lakóház áll, két család él egy hosszú telken, egymás mögött. A házak előtt keskeny virágoskert áll, az udvart kerítés választja el a járdától. Ez régebben ritka volt, az ötvenes-harvanas években kezdtek kerítést rakni a porták elé. Az udvarok most már többnyire gypesek, régen ilyen nem nagyon fordult elő; a udvaroknak nem volt idejük begyepesedni, olyan élet zajlott rajtuk: mezőgazdasági munka folyt, szekér, jószág járt ki-be, gyerekek játszottak. A lakóépületek szinte mind átalakultak, nagyobbak, komfortosabbak lettek. Régi formáját őrzi még a Rákóczi utcán a templommal szemközt Brogli Andrásné, Katus néni háza, melyre a Műemlék-felügyelőség külön vigyáz. Műemlékileg nem védett, de szép régi falusi ház még Rák Lajosné háza, szintén a Fő utca közepén. Két régi ház gazdátlanul maradvá összeborult a Fő utcán.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

T. Teller 2001

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

Fohász Vizsolyban

*„...szabad mindenkinek az Isten házába
ajándékot vinni. Egyebek vigyenek aranyat,
ezüstöt, drágakövet, én viszem, amit vihetek,
magyar nyelven az egész Bibliát.”*

(Károli Gáspár)

Íme a bölcső az anyák hangja
a teremő felszentelte
megáldotta –
Ó kegyelmet Uram!
tudta-e
s mit érzett a lengyel
tudta-e
s mit érzett Károli
s a futár
és Rákóczi Zsigmond
mikor frissen átitatta magát
a könyv ízével –
örült a könyvnyomtató pusztá
milliókat dobant a szív
betű
szó
könyv
magyarul olvasva
Vizsolyban
MDXC Boldogasszony
havának
30. napján –
Akkor monda az Isten:
légyen világosság,
és lőn világosság.
Ámen.

Elvisz a szél...

Rám nehezedik a föld, fiam.
Kacagó gerlék kaparták-tépték,
s a Nap mögé raktak fészket –
lelkem első stációja.
Keresztút lettem újra.
Egyszer ellop a szél arrafelé,
ölelj, szoríts magadhoz, csókolj –
érezzem mennyire szeretlek.

Hárfaének

*Az abauji Hegyköz helynevei című könyv margójára
szerzője születésének ünnepnapján*

Hogy felnőttünk melletted, hallod.
Megkaptuk a kottát, a hangot,
s Délnek indultunk.
Vitt a szívünk a hegyek között,
lettünk ösvény, majd patak lettünk.
Láboddombja árnyában tanyáztunk –
tehettük, nem sírni jöttünk, csak
neveltünk. Csergett a Sebuspotok.
Éjkék volt az ég, a Hold rákászni indult.
Dobogótól a Tanorok és a Kopec
árnya volt a jel.
Sárjánosi kaszálónál, Setétvölgyben.
Veres-széna, a Sindeles csőrre gondolt.
Jött Percsebikk s a dülője,
Tilalmastól Pázsitfalu,
Orita alatt Pusztá-Izra,
hol hárfa hangon énekelt
a szerelem –
a telihold hozza vissza...

BALÁZS ILDIKÓ

Sárospataki kocsmanevek

I. „A bor korcsmáltatását szabadon gyakorolhatják” (16–19. század)

Sárospatakon minden korszakban nagyszámú kocsmá működött. Kettőnek a nevét már a 17. században feljegyezték: *Lantos kocsmá* 1635; *Piac kocsmá* 1657. vagy *piaci és a vendégfogadóban levő kocsmá* 1651. Noha jelenleg a Patakon működő kocsmák közt alig van olyan, amely hosszabb történelmi múltra tekintene vissza, a névadás szempontjából fontosnak tartok egy rövid történelmi kitekintőt. A régi kocsmaneveket első sorban Balassa Iván *Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században* című monográfiájából kerestem ki, mely Patak belterületének neveit dolgozza fel, beleértve a kocsmák, vendéglők, kávéházak nevét is. A történelmi gyűjtésbe felvettem a vendéglők és kávéházak nevét is, hiszen előfordult, hogy valamelyikük az idők folyamán kocsmává alakult (pl. *Gazdakör*), vagy fordítva: kocsmából vendéglővé „lépett elő” (*Zöldág kocsmá*, *Zöldfa vendéglő*). Segítséget nyújtott továbbá Komáromi János *Pataki diákok* című regénye (1926), valamint *A pataki diákvilág anekdotakincse*, melynek anyaga az első világháború előtti időkre emlékezik, visszanyúlva az 1800-as évekre is, valamint a városi könyvtárban is hozzáférhető levéltári anyag: Román János városi regesta gyűjteménye. Ezeken kívül két dokumentumot is találtam a kocsmák számáról a 18. és a 19. században.¹

A város belterületét régebben a következő részekre osztották: *Belsővár*, *Külsővár*, *Szárashíd*, *Alsóhóstát*, *Belsőváros*, *Felsőhóstát*, *Héce*, *Majorok köze*, *Kispatak* – ezen belül *Tótszer* és *Magyarszer* –, valamint *Józseffalva* (*Újpatak*). Ma már Patak részét képezi 1950 óta *Bodroghalász* (*Petrahó*) és 1965. óta *Végardó* is, ám ezt a két városrészt, mely a város fejlődéséhez nemigen járult hozzá, Balassa nem tárgyalja.² A teljesség kedvéért említtem meg, hogy Kispatakot 1883-ban, Józseffalvát 1911-ben csatolták Sárospatakhoz.³ A 18. század végére épült ki a *Majorok köze* nevű városrész utchálózata, megnyitották a *Majorok köze vezető utcákat*, ahol az első középület kocsmá volt.⁴ Ezenkívül a Bodrog hídja környékén volt a legtöbb kocsmá a 18. században.⁵

¹ Balázs Ildikónak a sárospataki kocsmaneveket a kezdetektől napjainkig feldolgozó terjedelmes tanulmányából itt most az első két fejezetet közöljük abban a reményben, hogy hamarosan a teljes anyag nyilvánosságra kerülhet. (A Szerk.)

² Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században. Miskolc–Sp., 1994. 13.

³ Kovács Dániel: Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. Sújhely, 1998. 125–134.

⁴ Balassa 1994, 52.

⁵ Balassa 1994, 62.

A jezsuitákat II. Rákóczi György özvegye, a katolikus vallásban nevelkedett Báthori Zsófia telepítette 1663-ban Sárospatakra a Külsővárosba. 1668-ban szőlőt kaptak a Királyhegyen, majort Kispatakon, a Majorok között, rétet a Csonkás alatt, halászárvíz, halastavat, kocsmát. 1671-ben megkapták az ispotályt, a várbeli templomot, a parókiát, a Református Kollégium épületeit. Ettől kezdve a jezsuiták a rend XIV. Kelemen pápa által 1773-ban történt feloszlatásáig Sárospatak szellemi és gazdasági életében rendkívül fontos szerepet játszottak.⁶ (L. *Páterek kocs mája*.)

A sárospataki piac az újkorban nagyon kis helyre szorult össze. A Várarok mellett helyezkedtek el az urasági vendégfogadók, kocs mák, mézsárszékek, melyek a teret még tovább csökkentették (L. *Piac kocsma*). A 18. században még állás is épült itt a szekerek részére, melyben a múlt század elején a vándorszínészek játszottak (L. *Állás, Állás vendéglő*). A 18. század közepén íródott Debreceni Ember Andrásnak a hegyaljai településeket bemutató verses műve, mely szemléletes képet ad Sárospatakról. A verses leírásból kiderül, hogy Pataknak „Vagyon négy vására országos, amelyből, Haszon szokott menni az áruló helyről, Ehetsz ott kolbászt is, ha várod míg megsül, Vagy pintes korsóban a meleg bor meghűl.” Tehát a vásárok alkalmával ételt, italt kínáltak a vásárba jövőknek. Felsorolja a bortermő dombokat: „Darnó, Szekfő, Király elhidd jó bort terem, Hosszúhegy, Pogánykút borát én fel merem Hegyaljához tenni, mert azt meg is nyerem, Ha jól iszol benne, hull hol nincs is verem.” „Megyer Cinegével menjen a kocsmába, / Szava, Versharaszt pünkösdi primákra.” A kocs mák számáról pontos adatot találunk a verses leírásban: „Öt mézsárszék vagyon, tizenhat a kocsma, Esztendőnek felén városé a prima, Minden árulhat bort, mert vagyon hatalma Bort venni, s eladni, ha nincsen unalma.”⁷

A város az 1869-es népszámlálás adatai szerint a következő képet mutatja. A kereskedések száma 19, a műhelyeké 81, *kocsma 18 működött*. Volt *cukrászda*, pékműhely, könyvkötő műhely, könyvkereskedés, *kaszinó*, postahivatal, gyógyszertár, fürdő.⁸ Ekkor a város részei a következők voltak: Kovács utca, Majorok köze; Piac utca, Cigánysor, Héce és Fazekas sor; Alsó- és Felső-hostát.⁹

Régen a n é v a d á s a következő szempontok szerint történt:¹⁰ 1. A kocs mák egy része a tulajdonos vagy bérlő nevét viselte: *Árvay kocs mája* 1722; *Kendecsi kocsma* 1785; *Kőrös kocsma*, *Módlányi kocsma* 1835; *Szentmarjai úr kocs mája* 1797. 2. A legtöbb közület elnevezését mutatta: *Ispotály kocs mája* 1764; *Páterek kocs mája* 1722; *Urasági kocsma* 1769; *Város kocs mája* 1837. 3. Némelyik helyzetének vagy különleges ismertetőjének nyomát viselte: *Garádcicos kocsma* 1858; *Középső kocsma* 1785; *Messzelátó kocsma* 1780; *Református templom mellett lévő kocsma* 1819; *Szeglet kocsma* 1797. 4. Olyan is akadt, amely Patak valamely helyére utalt: *Botkő* 1769; *Héce kocsma* 1785. 5. Máskor a benne kiszolgálóktól kapta a nevét: *Rózsa kocsma* 1745; *Három rózsa* 1866. 6. Felje-

⁶ Balassa 1994, 124-125.

⁷ Debreceni Ember András. Sáros Patak. Szerk.: B. Balsai Jolán. Miskolc, 1991.

⁸ Csorba Csaba: Sárospatak Erdélyi József korában. In: Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 1994, 291.

⁹ Csorba 1994, 287.

¹⁰ Balassa 1994, 255-6.

gyeztek országosan vagy tájanként elterjedt neveket is: *Fehérló kocsmá* 1797; *Gyöngytyúk* 1903; *Kutyakaparó* 1860; *Lebúj kocsmá* 1836; *Zöldág kocsmá* 1819.

A vendéglők közül a *Város vendégfogadója* 1797-ben és az *Uraság vendégfogadója* 1800-ban bukkan fel a legkorábban, ennek *Állás* neve az ismertebb. A többi kocsmá már akárhol másutt is lehetne az országban: *Aranyszarvas* 1903; *Magyarkirály* 1901; *Vadászkürt* vagy egyszerűen *Kürt* 1870; *Központ* 1901; *Zöldfa* 1890.¹¹ Hogy mióta van egyáltalán kocsmá (többek között) Patakon, azt nem tudjuk pontosan. A legkorábbiakról a levéltári iratok adnak hírt. A városi regesták legtöbbször a kocsmáltatás előírt szabályainak be nem tartásával kapcsolatos eseteket rögzítették. A 16. század végéről, 1584-ből származik a következő feljegyzés: Emlékezünk arra, hogy az udvarbíró lehanyatta a *cégéreket* Kóbor Ferencce, ami nem volt törvény ebben a városban.¹²

A további feljegyzések már a 17. századból valók. 1618. máj. 14. Húsvét ünnepén az úr borát kezdték a régi szokott mód szerint árulni. E boroknak a régi szokás és a város törvénye szerint öt-öt csöbrösöknek kellett volna lenniük, de az úr, Rákóczi György önagysága, a városra való, nem tudjuk, miért való haragjában és a város bosszúságára kilenc-kilenc csöbrös hordókat csináltatott, a város törvényét és privilégiumát figyelmen kívül hagyva. Ezért kellett ennyi ideig fenntartani az *ünnep kocsmáját*. Ugyanekkor a *skólában a coetus* (az iskolában a diákközösség) is árult bort ennyi ideig a város bosszúságára és az úr kárára. Ugyanebből az évből származik a következő feljegyzés: 1618. év pünkösdi nap után, Szentháromság napján való vasárnap az úr, önagysága Rákóczi György egy Sár Miklós nevű szolgájának, a maga pünkösdi borára, melyet maga adott neki az úr a maga kárára, valamint a város privilégiuma és szabadsága ellenére, a maga *kocsmájára*, iccétjét ugyanannyi pénzen hagyta kiárulni; ilyen soha Patakon nem volt; bementünk az egész várossal (a város vezetőségével) önagyságához, emlékeztetni őt a maga kárára, valamint arra, hogy városunk szabadsága ellen ne cselekedjen.

Majd ugyancsak a 17. század első feléből az alábbiak: 1622. Az úr, önagysága, Rákóczi György a pünkösdi ünnepi borát a *kocsmán* kezdte kiárultatni tizenennyolc pénzen, négy pénzzel drágábban a város boránál; holott a város bora tizennyolc pénz volt, az úr bora pedig elejétől fogva, városunk privilégiuma szerint mindenkor csak egy pénzzel lehetett drágább az ünnepeken, mint más ember bora. 1626. A pataki udvarbíró uram az úr, önagysága akaratóból kérte a tanácsot, hogy a *kocsmacégéreket* hányják le, és áruljanak ki két hordó bort az úr önagyságából, hogy a kis Rákóczi Ferenc (meghalt öt-éves korában) keresztelőjére a konyhára való költség bővebb lehessen, mert az úrnak állítólag nincs elég pénze a vigasságra. 1643. A múlt pünkösdi ünnepre adott volt prefektus uram a várárkot ásató lengyel mesternek egy hordó bort, hogy azt a legényekkel igya meg. (A mester) a bort elvitte a szállására, a Felső-Hóstátba, Tóth András házához, akinek a felesége (a bort) eladta, *kocsmán* árulta az ünnepeken. 1643. április 2-án, nagycsütörtökön. Vitetett volt nemzeti Debreczeni Tamás prefektus uram itt benn, a belsővárosban Percz Jakab házához három hordó bort *kocsmára*, melynek egyikét ápri-

¹¹ Balassa 1994, 256.

¹² Román János: A sárospataki szőlőművelés 16-17. századi forrásai a mezővárosi protokollumokban. Sp., 1964. 21. A regestákból idézett adatok mind innen valók.

lis 4-én kifúrván, miután megtaláltuk nála, a cégéreket levonatta, azt mondván, hogy azt fia, Zsigmond az ő tudomása nélkül cselekedte. 1648. Alsóhóstatí Szigyártó Istvánéról a hegy mögötti szőleje önagyságára maradt, kocsmárossága utáni tartozás fejében. A kor adásvételi bejegyzései alapján a regestákból a következő kocsmanevek rajzolódnak ki: *Árvey Kortsmája*. 1723. *Ispitály Korcsmája*. 1764. *Méltóságos Földes Urasság Korcsmája*. 1779. *Méltóságos Uraság Korcsma háza*. Ld. *urasági kocsm*. *Paterek kortsmája*. Ld. *Árvey Kortsmája*. *piaczi es Vendegh fogadoban leueő korczma*. 1651. *Rosa* nevű urasági kocsm. 1745. az Scholaban az *coetus korcsmája*. 1618. *Uraság Botkő* nevezetű kocsmája. 1769. *Uraság Korcsmája*. 1771. *urasági kocsm*. 1769. *Vendég fogadó*. 1768. Ezeket egészítem ki Balassa helytörténeti munkájának kocsmaneveivel.

Állás. 1869: ~. A Vártemplomtól É-ra, az út túlsó oldalán elhelyezkedő deszkaszín, ahová a piacra érkezők szekérrel beálltak. A vándorszínészek az első világháborúig itt léptek fel. Játsozt itt Déryné is. Az ~t az 1920-as évek elején lebontották. 1903/1926: A rohamjeggely az első mendúr a pénztár előtt ügyesen besurrant s az állás oldalán aztán, a bedeszkázott kapu alsó részén kidugta a jegyet a következő mendurnak (Komáromi). Bánk megroggyant a pódiumon, kihullt markából a tör, a kortina leszaladt... Az állás rengett (Komáromi). 1887-ik év nyarán színészek érkeztek Patakra; a jegyszedő megvesztegetésével jutottunk be a színházzá átalakított állásba, ott is a legmagasabb helyre, a karzattá előléptetett szénátartó tetejére (Panka). [Eljöttek] a vándorszínészek, hogy Isten szabad ege alatt, vagy az úgynevezett „nagy állásban” szolgálják Thália múzsáját. (Panka) → *Állás* vendéglő, *Feldmesszer*, *Hungaria*, *Veres kávéház*.

Állás vendéglő Kossuth u. 50. A Vártemplomtól É-ra két uradalmi épületben, melyhez a szekerek részére állás csatlakozott. Ez volt a város legnevezetesebb fogadója; kapuja előtt 1660-ban Sámbar Mátyás és Pósházy János vitatkozott. Hívták ~nek is. A két világháború között a tulajdonosáról *Feldmesszer*nek, majd *Hungáriának* nevezték. Néhány szoba állott a vendégek rendelkezésére. Helyére épült az Egészségház. 1869: ~. → *Állás*, *Veres kávéház*.

Angelianus (*forinx*). 1785: *Domus Dominalis cum Fornice Angeliana dicta*. A Nagy utca K-i oldalán a Hidra járó utcától a második ház. A hid környékén volt a legtöbb kocsm. (A latin egyeztetés helytelen). → *Középső kocsm*, *Messzelátó*, *Lájbri-féle*.

Aranyszarvas. Vendéglő a Vásártér közelében. Komáromi Pataki diákok c. regényében előforduló három leggyakoribb kocsmánév egyike. A másik kettő a *Vadászkürt* és a *Központ*. 1903/1926: Korpa végighordta tekintetét a Rákóczi-uccán, egészen az ~ig (Komáromi). „A Kürtől meg az ~ról beszélgettek egymás közt A kürtszó végigszállt az

uccán, az omnibusz eldörgött az ~ irányába (Komáromi). [Barla Jóska] Lihegve, vörösrre mart füllel futott aztán vissza a Központból, vagy az ~ból (Komáromi). Az ~ előtt a vásártérnek csapott át s megkerülve a katolikus templomot, a vár régi előudvarába ért (Komáromi). → *Állás*, *Veres kávéház*.

Árvey kocsmája. 1723. *Árvey Kortsmája*. A *Pátterek kocsmájának* és *mészárszékének* közelében található, a Hidra járó utca szomszédságában.

Botkő-kocsm. 1769: *Uraság Botkő* nevezetű *Korcsmája*; 1785: *Botkő*: a közbirtokossága; 1797: *Botkő kocsm* *Urasági*; 1870-1909: a *Botkő kocsm* helyén ref. fiú-népiskola (épült). A Nagy (Kossuth) utcán a ref. templomtól D-re a harmadik telek az utca Ny-i oldalán. Nevét a várostól ÉNy-ra lévő *Botkő* nevű területől kaphatta. 1587-től kezdve ki tudjuk mutatni előfordulását. → *Református templom mellett lévő kocsm*.

Csillag kocsm Rákóczi u. 19., a *Nyíry-ház* közvetlen szomszédságában. Jellegetes falusi kocsm, mely vonásait még az 1920-as évek végén is megtartotta. Ekkor a Bálint család vette meg, átépítették. Benne lakott Bálint József festőművész. → *Weiss-kocsm*.

Fehérlő kocsm. 1797: *Fejér Ló kortsm* *Uraság*; 1837: *Fejérovászi Kotsma*; 1860/1909: a '*Fehér ló*' *korcsma*, amelynek a falazatából most is áll még egy kis részlet a mostani *kis köz* vagy '*kutyaszorító*' felé. A Nagy [Kossuth] utcán a *Papsor* (*Kutyaszorító*) sarkán állott. Az 1776. és 1785. évi két térkép is jelzi, de akkor még *Educellum Dominalis Kendeensiense dictus* néven, a *bérlő* neve után. A 18-19. sz.-ban gyakori fogadó és kocsm elnevezés. → *Kendecs-kocsm*.

Feldmesszer → *Állás vendéglő*

Garádicsos. 1858: ~ (kocsm). A Hidhoz vezető utca felső részén. A *Középső Kocsm* másik neve. Ebben az időben a közbirtokosság tulajdonában. → *Angelianus*.

Gyöngytyúk. Dobó u. 26. 1903: Csigin szavaloestet rendezett a Hécén található ~ban (Komáromi). Kedvelt diákkocsmá.

Három rózsá. 1860/1909: *Tizenhatnak* hívták, majd '~'-nak a korcsmáros lányai után. Kocsmá a Bábagödör ÉK-i oldalán. → *Tizenhat*.

Héce kocsmá (Hétze kocsmá). 1785: *Edicillum Dominae Hétze dictum*. Az egykori *Újkeresztény udvarmál*. → Gyöngytyúk, *Krausz-féle kocsmá*.

Hungária → *Állás vendéglő*

Ispotály kocsmája (Ispitály Korcsmája). 1764: Az ispotálynak szülője, malma, *korcsmája* egyaránt arra szolgált, hogy a benne élő tehetetleneket el tudják látni. Az Ispotály az egykori Ferences kolostor közelében, a Hécén, a Bodrog nagy kanyarjánál, a Bábagödörtől D-re helyezkedett el. A 16. sz.- épület ma is áll, (Román).

Jó hal. 1860/1909: Ma már a diák is sört iszik és cigarettázik. Mit szólna ehhez a régi '~' és a '*Kutyakaparó*'? (Radácsi 1909). Diák-korcsma, cégére halat festettek. → *Kutyakaparó*.

Kaszinóterem a Kollégiumban. Petőfi Sándor 1847. júl. 9-én egy vidám estét töltött a pataki diákok közt. Az ifjak a Kollégium második emeletén (a mai kaszinóteremben) látták szívesen a nagy vendéget s az ősi kórus fapoharaival és ivótülkeivel az áldomásbort (Panka).

Kendecsi (kocsmá). 1785: *Educillum Dominae Kendeciense dictus*. A Nagy u. és a Papsor sarkán álló kocsmá, talán a bérlő nevét viselte. 1797-ben már *Fehérlő kocsmá* nevét találjuk. A múlt század közepéig maradt meg.

Király. Jó hírű vendéglő, elsősorban jogászok és teológusok jártak ide a századforduló idején. 1901: '*Kürt*'-ben, '*Király*'-ban ő sűrűn ontja vicceit (Panka). → *Aranyszarvas, Kürt, Magyar Király*.

Koszorú. 1878/1927: Kósa temetőőr, aki szent fogadással fogadta a presbitériumnak, ha bocsánatot kap, többé nem iszik. Elnyervén a bocsánatot, első útja a '~'-ba vitte (Panka). A ref. templom közelében lehetett.

Körösi kocsmá (Köröss). 1785: *Educillum Dominae Körösi dictum*; 1835: *Körösi korcsma fél telek*. A Nagy utca (Kossuth u.) és a Patika köz sarkán.

Középső kocsmá. 1785: *Középső Kortsma* (*educillum Dominae*); 1797: *Közép Korcsma, Urasági Korcsma*. A Hídhöz vezető utca felső részén, a Piac közelében. Kocsmák egész sora állt erre. → *Angelianus, Garádcicos*.

Központ (vendéglő). 1901/1930: Mindenütt jó, mégis legjobb a '~'-ban. A mostani Bodrog Áruház közelében (Rákóczi u. 60.), az egykori Városházájával szemben. Az 1930-as évekig Patak legnagyobb vendéglője, melyben az országos hírű Jónás Jancsi muzsikált. Lebontották. Esténként a

Kürtben vagy a ~ban jöttek össze két-három deci forralt borocskára, délutánonként az *Olvasó egy-letben* gyülekeztek, vagy a kamarákban találkoztak a nagydiákok (Komáromi).

Krausz-féle kocsmá. 1916: a hécei feljáró mellett állt a zárda, ahol a ~ van.

Kutyakaparó. 1860/1909: ráírták a búcsúzó diák nevét a ~ mestergerendájára; 1890/1927: betért a '~'-ba (Komáromi); 1903/1926: Másik stáció a ~ volt a város szélén (Komáromi). Kocsmá neve a D felé vezető országút mellett a városon kívül. A búcsúzó és a várost véglegesen elhagyó diákok kedvelt kocsmája. 1860-1926: országúti kocsmá, mögötte elterülő szántó neve; kocsmá neveként a 19. sz.-ban az országban sok helyen felbukkan, Petőfi is használja. Patakon a g. kat. templommal szemben, az út másik oldalán álló kocsmá. Ma a helyén levő legelő neve. Dobay Béla szerint az ő háza helyén állt a Komáromi u. és az Arany J. u. kereszteződésénél. (Arany J. u. 11.)

Kürt (vendéglő). A ~, a *Király*, az *Aranyszarvas*, a *Központ* Patak legjelesebb vendéglői a századforduló idején. Ezeket a diákok is gyakran látogatták. 1901/1930: '~'-ben, '*Király*'-ban sűrűn ontja vicceit (Panka). A „*Kürtös mama*” is egyetlenegy szóra Megengedi neki, hogy játszókontóra (Elekciós vers, 1884). A „*Kürtös mama*”: a vendéglősné a ~ben Csak a „~”-ös mama borával tudtuk kiengesztelni (Panka). Nos B. úr, hogy izlett tegnap este a piritóskenyér a „~”-ben? (Panka). 1903: előzően a ~ról meg az *Aranyszarvas*ról beszélgettek egymásközt (Komáromi). Este nyolc óra körül kezdtek gyülekezni [az énekkar tagjai] a ~ben, annak is a hátulsó nagy szobájában, amely hajmeresztő meredekről hajlik le a Bodrog fölé. Hány esztendő lehet a ~? Kormos mestergerendáján régi rovások látszanak, melyeket már a mostani diákok apái és nagyapái véshtettek oda. Vén hely volt a ~, a mestergerenda hieroglifái tradíciót jelentettek (Komáromi). ...majdnem szétvetette a ~t (Komáromi). Történt eszerint, hogy Korpa a ~ben üldögélt (Komáromi). ...a ~ felé indult el egymagában (Komáromi). Stüsi megszokta, hogy vacsora után némi eszmecserére benézett a ~be (Komáromi). → *Vadászkürt*.

Lájbri-féle (kocsmá). 1858: A közbirtokosságé: ~ (kocsmá). A Nagy utca keleti oldalán a Hídra járó utcától a második ház. A 18. sz. végén *Angelianus* a neve. Lájbri a zsidó bérlő csúfneve lehetett. → *Középső kocsmá, Messzelátó kocsmá*.

Lantos: pince, Lantos kocsmá. 1635: ~ *Pincze*; 1759: ~ nevű urasági pincze; 1783: ezen vevő-fél el adta a ~-korcsma alatt lévő Házát. 1786: Özvegy Szabados Jánosné el adta az alsó Hóstaton lévő Házát, mely vagyon közel a ~hoz; 1858: Közbirtokossági ~ *kortsma*. Egyedül álló épület az Olaszbástya DK-i sarkától, mintegy száz méterre

D-re. Az urasági pincére a 18. sz. közepén építményt emeltek, mely egy árok szélén dombra támaszkodott. Nevét a benne használt hangszerről, ill. a bérllőről kaphatta. A 19. sz. első harmadában a közbirtokosság, birtokába került. Nevét több mint két évszázadon keresztül megőrizte. A Lantos család 1635-től kezdve a vártól É-ra Patakon pincével, kocsmával rendelkezett, melyet még 1858-ban is említettek.

Lebuj kocsmá. 1836: *Lebúj korcsma*. A Várárok partján, a Szárazhid ÉK-i külső sarkában. Ez a kocsmánév Hegyalján máshol is ismeretes, 1826: *Lebuj Csárda* (Bodrogkeresztúr). Magyar fejlemény a 'lebújjik ígéből', mely a 19. sz. elején keletkezhetett.

Magyar Király vendéglő. Más néven *Király*. 1886 őszén a *Magyar Király vendéglő* és mellette levő több ház, azok között a városháza is légegett; A *Magyar Király* tőszomszédságában levő hosszú udvarban vagy 8-10 diákkamara volt, melyeknek lakóit, többnyire kis diákokat, az éjjeli tűz álmukban lepte meg (Panka).

Messzelátó. kocsmá. 1780: *Educillium Dominae Messzelátó*; 1797: *Messzelátó Uraság Korcsmája*. Nagypatakon a hídra vezető utcán balra az utolsó előtti ház, ahonnan Kispatak felett messze ellátni. 1858-ban a közbirtokosság tulajdona.

Modlányi kocsmá. 1835: ~. Helyét nem tudjuk meghatározni.

Pátek-vendéglő. 1870/1909: ... A ~ helyén faraktár. Helye számomra ismeretlen.

Páterek kocsmája. 1722: *Piacz mellett való Pinczebeli fél részét...* nyugatról *Páterek kortsmája* adta örök áron Jankafalvi Istvánnak. A Vártemplom É-i fala mögötti árok túlsó oldalán.

Piac kocsmá. 1651: *piaci korcsma* (Román), 1964; 1657: *Bodnár Imreh ... Korcsmáros az Piacz korcsmán*. Nagyobb kőépület a Piacon az uradalom tulajdonában; fogadóul és korcsmául egyaránt szolgált. → *Állás, Állás vendéglő*.

Református templom mellett lévő kocsmá. 1819: *Reformátusok Temploma mellett lévő kortsmá*. Azonos lehet a *Botkó* nevű kocsmával.

Rózsá kocsmá. 1745: *Rosa nevű urasági kocsmá* (Román) 1965. A Nagy (Kossuth) utcában levő valamelyik urasági kocsmá neve.

Szeglet kocsmá. 1797: *Szeglet Korcsma, Uraságé*. Valahol a Nagy utcán lehetett.

Szentmarjai úr kocsmája. 1797: *Szent Mariai Ur kortsmája*. A Nagy utcai számos kocsmá egyike; ideiglenes vagy párhuzamos elnevezés.

Tizenhat. 1860/1909: '~'-nak hívták, majd 'Három rózsá'-nak a korcsmáros lányai után (Komáromi). A Bábagödör ÉK-i oldalán álló kocsmá, ahol kitűnő sült halat és pecsenyét ehettek a diákok.

Uraság vendégfogadója. 1800: az maga Patikáját, mely Özv. Margaresch Jánosné Háza s fundussa szomszédságában vagyon Északról, Délről pedig az *Uraság vendégfogadójának*, el adta. A Vártemplomtól É-ra húzódó árok közelében, köből emelt régi épület. → *Állás vendéglő, Veres kávéház*.

Urasági kocsmá. 1769, 1771, 1780: földesuraság korcsmaháza (Román). 1965. Összefoglaló neve mindazon kocsmáknak, melyeket az uraság tartott fenn. Természetesen lehetett külön nevük (*Lantos, Fehérlő, Botkó*). Az 1858. évi összeírásban *Közbirtokosság korcsmája* néven szerepelnek. A földesurat (Perényi, Dobó, Lorántffy, Rákóczi stb.) külön nem nevezték meg a helynevekben, mert csak egy földesúr volt mindig.

Vadászkürt. 1870/1909: A Bagdi uram alacsony házikója helyén vendéglő (~) [épült]. Patak egyik legjelesebb és a diákok által is látogatott vendéglője a századforduló idején. Rövidített alakja *Kürt*. A Kollégium hátsó kapuja a Kovács utcára szolgál. Itt van jobbra szembenformán a ~ nevű korcsma. Mi lehet más a ~? A vadászok ott akasztják le ugyanis a nyakukból a kürtöt. S akasztanak helyette a szájuk elé egy ivószarut. A ~ volt a teológusok kedvenc tanyája. Ez is csak Patakon volt lehetséges, hogy a kollégium kapujában legyen a korcsma. De a ~ nőmentes volt, ezt az egyet meg kell adni, hogy pincérlány sose volt a ~-ben (Móricz). Abban az időben [az 1860-as években] még a ~ korcsma cégérén ott volt az is, hogy „*Jägerhorn*”. 48-ban elfelejtették levern, mert a diákok elmentek Görgéyvel. A ~-ben ugyanis a Rákóczi-vár akkori gazdájának, Brezenheimnak a borait mérték. Azért is volt a ~ pont a kollégium tövében, hátul a Kovácsok utcánál, hogy a diákok fogyasztassák a vár borát (Móricz). → *Aranyszarvas, Király, Kürt*.

Város kávéháza. 1837: *Város kávé háza*. Bizonyára az a kávéház, mely az *Állás vendéglővel* szemben a Hid (Attila) és Nagy (Kossuth) utca sarkán állt és általában *Veres kávéháznak* mondták. → *Állás vendéglő, Veres kávéház*.

Város kocsmája. 1837: *Város kortsmája* és *Malomház; Rubin féle Város kortsmája*. Pontos helyét nem ismerjük. Rubin bizonyára a bérllő neve.

Város vendégfogadója (Vendég fogadó). 1797: *Vendég fogadó*; 1837: *Város Vendég fogadója*. Valószínűleg az *Állás vendéglő* hivatalos elnevezése, mellette húzódik a *Vendégfogadó utca*. → *Állás vendéglő*.

Veres kávéház. Kossuth u. 65. 1770/1927: II. József császár Patakon ebédelt a ~ban; 1770: a Piac-téren áll a ~, amelyben a Munkácsra utazó II. József király fényes kíséretével ebédelt; 1858: *Város Veres Kávé Háza*. A történeti forrásokból Balassa úgy látja, hogy az *Állás vendéglőt* és a

-at összekeverték. Az utóbbi épülete már az 1776. évi térképen is L-alakú és az előbbtől K-re a Híd (Attila) utca és a Piac (Kossuth) utca sarkán az út másik oldalán állott és a 65. számot viselte. Ezzel szemben az Állás vendéglő az 50. számot kapta. 1785-ben a későbbi ~ épületéhez még bejegyezték: Fornices Dominales Mercenar(i) cum domo Arculari. A kávéház elnevezés Patakon 1837: Város kávé háza formában bukkan fel és a későbbi ~zal lehet azonos. A kávéház tehát nem sokkal Pest-Buda után Patakon is megjelent. Mindezek alapján valószínűnek tartom, hogy II. József császár a szemben lévő Állás vendéglőben ebédelhetett. Fehér Erzsébet adja közre azt

a diák-dokumentumot, mely az 1836 farsangján egy verekedésről számol be a ~ban: „1836 farsangján, január 12-én a csizmadiák bált rendeztek. Közben az iparos legények és a diákok összeverekedtek. Színhely: a sárospataki kávéház, a bálház, a billiárd-terem. → Állás vendéglő, Város vendégfogadója.

Weiss kocsmá → *Csillag kocsmá*.

Zöldág kocsmá. 1819: *Zöldág-kocsmá*. Helyét nem tudjuk meghatározni. → *Zöldfa vendéglő*.

Zöldfa vendéglő. 1890: meglátogattuk a *Zöldfa* nevű vendéglőt (Panka). → *Zöldág kocsmá*.

II. „Kocsmá a Jóvilághoz” (A 20. század első fele)

A századelő és a háború utáni Patak „kocsmatérképét” elsősorban adatközlők segítségével próbáltam rekonstruálni. Külön köszönet illeti *Cilli Mártát, dr. Fehér Erzsébetet és Tamás Erzsébetet*, akik az adatgyűjtésbe közvetlenül bekapcsolódtak, valamint *Dobay Bélát*, aki az anyagot pontosította, kiegészítette. Hasonlóképpen köszönetet mondok a *Zrínyi Ilona Városi Könyvtár* munkatársainak, akik a helytörténeti műveket rendelkezésemre bocsátották. Ebben az időszakban a kocsmák fontos társadalmi szerepet tölthettek be, ugyanakkor tükrözték a kocsmába járók társadalmi hovatartozását is. A kispataki Gazdakör például a parasztság életével kapcsolatos üzletkötések és mulatságok gyakori helyszíne. A kávéházak a polgárság „fórumai” voltak. A zsidó kocsmák látogatói részben parasztemberek, részben polgárok. Windischgrätz kocsmája borkimérés volt, akár csak a főiskola kocsmája, a mai Gutenberg-terem, melyben a falon levő festmények a terem egykori rendeltetésére utalnak ma is. Az állomás kocsmája pedig a minden nemű és rangú utazóközönséget szolgálta. Kispatakon a második világháború előtt majdnem minden második házban italmérés volt, anélkül hogy az illető gazda házában kocsmának rendezte volna be. Akinek szőlője volt, annak házában bort, akinek pedig gyümölcsöse volt, annál törkölyt és gyümölcspálinkát lehetett találni a Hegyalján. Az italmérések egy részét zsidók működtették. Azonban miután elhurcolták őket, e kocsmák jó része megszűnt vagy átalakult. A háború előtt bort, sört, kisüstit lehetett a kocsmákban inni, a háború után pedig többnyire csapolt sört, kimért rövid italokat (szilva-, cseresznye-barack- és törkölypálinkát), valamint alkoholmentes üdítőt. A Bretzenheimok idejében (a 19. században) pálinkafőzde volt Ardón, Patakon pedig 1920-1940 között szesz- és likőrgyára volt Asbóth Aladárnak. Az állomásnál kb. 1970-ig működött a Furmint szeszfőzde.

Mivel ehhez a fejezethez találni a legtöbb adatot, melyeknek (nem pataki születésű lévén) csak esetlegesen jutottam a birtokába, így korántsem a teljesség igényével adom ki a kezemből ezt a munkát, sokkal inkább abban a reményben, hogy egy alaposabb, megszállottabb és szülővárosa iránt elkötelezett helynévgyűjtő folytatja majd. Azokat a kocsmákat, melyek a háború után keletkeztek, e rész végén tárgyalom. Kikerestem a pataki kocsmáról szóló részeket több irodalmi műből, melyek híressé vált pataki diákok tollából származnak.

A KOSSUTH UTCA A 19. SZÁZAD ELEJÉN

Ádler-féle kocsmá. Kispatakon, az Árpád utcában.

Állás vendéglő: egyéb elnevezései: *Feldmész-szer, Hungária, Veres Kávéház és Szálloda*. Kb. 1945-ig működött. A *Feldmészert* Vámos Dezső vendéglős és szállodás működtette. Ma háztartási bolt. (→ I. fejezet: *Veres kávéház vagy Állás vendéglő vagy Város vendégfogadója vagy Hungária*). Császárvágás és *Szombat este* című Móríczelbeszélésekből az apa hitelezőjeként ismerhetjük meg *Feldmészert* urat. A pataki lapok hirdetése között is ott van a reklámja: „Leghíresebb vendéglő Sárospatakon a *Feldmészert Hermané*...”¹ *Feldmészert* vendéglős nevét Móríc *Kamaszok* c. színjátékában is megörökítette.

Amerika. Ornstein Irén tulajdonos szállodája az állomással szemben, amit tulajdonosáról *Ornsteinnek* is neveztek, benne kocsmá is működött. „az *Amerikához* címzett közeli kocsmából liter borral közeledett Tengely Orbán” (Komáromi). → *Búzás-féle kocsmá, Állomás melletti kocsmá*.

Aranyzarvas. Béla király tér 2. Többször nevet cserélt. A háború előtt Kocsis István volt a tulajdonos, majd Varga László. Kocsmaként működött, fent cigányzenekarral, alól pincével, borozóval, sőtén volt benne alul-felül. Komáromi János regényének egyik fő színhelye. A regény a század eleji Patakon töltött diákéveit örökíti meg, tehát az ~ nevet az 1800-as évek derekától az I. világháborúig viselhette. A II. világháború után *Megyer kisvendéglő* vagy *Karaj-féle kocsmá* néven működött, az elmúlt években ismét *Aranyzarvas Restaurant* néven ismerték, majd a *Rock Gödör* fantázianévet kapta, mielőtt bezárták volna. Ma üres. → I. fejezet *Aranyzarvas; Nagy étterem*.

Birnbaum. A kispataki színhagyomány szerint *Bírenbomb* vagy *Bírenbaum-féle kocsmá*. Birnbaum Sámuel kispataki zsidó kocsmáros volt. A kis bolttól lejjebb a Gárdonyi úton, a Téglagyár fele. Az államosításig működött.

Búzás-féle kocsmá, a szocialista rendszerben 20-as *italbolt*. Ornstein Irén szállodatulajdonos házában működött az egykori kisvasút megállójánál, majd id. Szalai András vezette 1970-ig. Ma füves tér, a buszmegálló előtt.

Csillag kocsmá, Weisz-féle kocsmá. A hustáci Majorkert sarkával szemben, D-re. Ma lakóház.

Csorba-féle kocsmá. Az 1950-60-as években a Csorba család kocsmát nyitott háza egyik helyiségében a Gárdonyi Géza u. jobb oldalán.²

Gazdakör. Az Árpád út elején, a híd irányából balra. A pataki gazdák gyülekező helye. Az eleje kocsmá volt, hátul pedig teraszos vendéglő kocsi-beállással. Fénykorában, a két világháború között vendéglő volt. Kártyázni, biliárdozni lehetett benne, „hölgyek is voltak ott”. 1948-ban államosították. Még az 1800-as évek derekán nyílt meg: „Az alsóhatári és a kispataki parasztgazdák szükségét érezték, hogy a hídtől 40 méterre lévő területet [...] megvegyék. A pihenésre szükség volt, mert az állatokat meg kellett etetni, itatni, és az embereknek is fel kellett frissülniük: mosakodni, enni-inni. Ezért építettek egy csúrt. [...] Majd 1909-ben elhatározták, hogy a csűr elejébe épületet emelnek. Ezt meg is tették. Az alapító gondolat Molnár János (Jankó) fejében született meg, aki képviselő volt. [...] Az épületben kocsmát is nyitottak és szolgálati lakás is volt. Nyáron a csűrben gyűléseket, bálakat, tartottak. Télen a belső helyiségeket vették igénybe. [...] Először a Gazdakörben, később az Ipartestület nagytermében indult hódító útjára a némafilm. [...] 1928-ban megjelent a hangosfilm. A háború után a Gazdakör elvesztette jelentőségét. Kocsmaként működött tovább.” (Tamás). Fekete Gyula regényének érettségiző diákjai többször felkeresik, neve itt: *~i kocsmá*.

Gerő-féle kocsmá, Krausz-féle kocsmá. A Hécén, az Újkeresztény udvar közelében. Rajz Lajos tulajdona lett. Ma raktár.

Giebizer-féle kocsmá. A mostani Dobó ÁBC helyén, a Dobó Ferenc u. és a Szemere u. sarkán. Vegyesbolt és kocsmá volt benne. A két világháború között *Borozó* néven ismert.

Goreczki-féle kocsmá. Árpád út. Bolt is volt ott. A két világháború között működött.

Hámli-féle kocsmá, Szent József u. A két világháború között működött.

Ifjúsági kaszinó: „felvonultak közös nagy egyetértéssel az ifjúsági kaszinóba” (Panka).

Ipartestület. A Patika köz sarkán táncos, vendéglős szórakozóhely, ipartestületi bálók színhelye. 1949-től művelődési ház.

¹ Kovács Dániel: Móríc Zsigmond és Sárospatak. Miskolc, 1994. 151.

² Tamás Erzsébet: Kispatak múltja, jelene és jövője. Sp., 2001. 65-6.

Ispotály kocsmá. Az Ispotály közben, kb. 1945-ig. Közeliében, a Görbe u.-ban nyilvános ház működött a háborúig: *piros lámpás házként* emlegeti a szépirodalom.

Kaszinó, Molnár Pál-féle kocsmá. A Rákóczi u. és a Lorántffy u. sarkán a második ház. Ma a Bodrog Táncegyüttes háza. „Nagypatak, úri kaszinó, Kispatak, korcsma kuglizó. Vén iskola, Rákóczi-vár, kettő közt a város sivár.”³ A Kaszinó boltíves régi ház, zöldre volt festve valaha, de már az elő lemosdatta, a kapu alatt szennyelék folyik, s azon keresztül kell lépni, ahogy bemegy az ember az udvarra.⁴ Kártya csattog az *Úri Kaszinóban*, Fortuna kacscint, a kocka forog.⁵ Maguk igazán mulatságosak... Nem volt elég a kaszinó, persze meghalának egy csésze fekete nélkül [bemegy a Vadász-kürtbe az úri társaság] (Móricz).

Kaszinó. Az irodalmi művekben több Kaszinó elnevezés szerepel. Az adatközlők két kaszinótermet ismertek Patakon: egyet a mostani Szentnegyedben és egyet a Kollégium közelében, a Rákóczi u.-ban.

Kendecsi kocsmá: Fehérlő, Borozó. A Nagy u. és az egykori, ma befalazott Papsor sarkán. 1980-ig működött, ma élelmiszerüzlet.

Kilenc lépcsős kocsmá. Gárdonyi u. eleje, a hid után jobbra. A két világháború közt üzemelt, ma családi ház. Nevét a lépcsőről kapta, mely a hídhöz felmenő Árpád u.-ról vezet le.

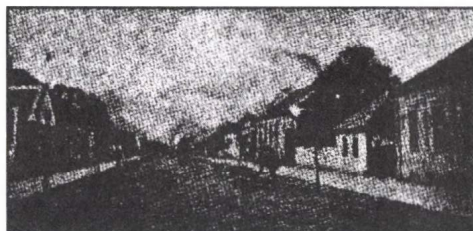
Kis Pipa. A mai Attila u.-ban volt, a mostani mosógépjavító mellett. Nádaskay Ernő vezette a háború előtt, utána államosították, s 1948 táján zárták be. A pataki ~ *vendéglőben* nemegyszer kivette a hegedűt a primás kezéből, ha jó kedve kerekedett [1947-ben Tussay Tivadar teológus] (Király Z.).

Kocsmá a Jóvilághoz, Kohn kocsmá, Kohn-gödör. A Hidrajáró u.-ban, a bal oldali gödörben állt a Csorba-féle ház földszintjén kb. 1920-1945 között. Ma családi ház.

Körös kocsmá, Szoffer-féle kocsmá. Kossuth u. Kb. 1970-ig működött. A varroda tulajdona lett.

Körülzárós, Körülkarcsi, Fagerendás. Az Erdélyi János u. elején, a malom mögött. Eredetileg magánlakás volt a ma kb. száz éves épület. A pataki emlékezet mindig is ~ néven ismerte ezt a kocsmát. → *Baranyák-féle kocsmá, Italbolt.*

Középső kocsmá, Dávid András-féle kocsmá. Az Attila u.-ban működött 1950-ig. Ma magánlakás.

A RÁKÓCZI UTCA A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN

Központ vendéglő. A Rákóczi u.-ban, a mai Bodrog Hotel helyén a sarkon volt kb. 1970-ig. A szálloda építéskor lebontották. → I. fejezet *Központ.*

Lájbri kocsmá, Angelianus. A régi vámház körül lehetett. → I. fejezet.

Landau Ferenc kocsmája és vegyesboltja. Az Árpád u.-i elágazásnál, a háború előtt. Tulajdonosát, a zsidó származású Landau Ferencet elhurcolták. Az ötvenes években cipésműhely volt, ma üres kis ház a Bodrog-parti töltés alatt. Mellette kis élelmiszerbolt áll az itt lakók rendelkezésére.

Lantos kocsmá. A Hustác elején. 1945-ig. → I. fejezet.

Messzelátó kocsmá. A régi híd vámháza és a városháza között állt. → I. fejezet.

Mezei-féle kocsmá. Az Árpád u.-ban, a jelenlegi Vár Söröző után néhány házzal állt kb. 1960-ig. Tulajdonosa Mezei Feri bácsi és felesége, Ica néni volt. A háború előtt bolt is volt benne.

Modlányi kocsmá. A város felől nézve a híd bal oldalán lehetett 1962-ig. → I. fejezet.

Nádaskai Ernő-féle kocsmá. Kossuth u., a Patika-köztől a második ház. Kb. 1960-ig működött. Utána a Takarékszövetkezet, majd könyvesbolt volt benne. Ma üres. Patak kocsmatörténetében volt még példa az 1800-as években arra, hogy kocsmá helyén takarékpénztár nyílt: Ez a tótból vedett magyar [Milko bácsi], kinek a mai takarékpénztár helyén kis korcsmája volt, nem számítva a nagy népvándorlásra [a főiskola 1860-ik évi háromszázados emlékünnepe valóságos nemzeti tüntetés volt], kissé szűkösen készített enni-valót s mivel már az ünnepély legelején kifogyott belőlük és így a legnagyobb forgalomban üres kézzel volt kénytelen elbocsátani a vendégeit, fenyegetőzve fordult a Kollégium felé, miközben a következő szókra fakadt: - Nahád, csak legyen még egyszer háromszázados ünnep! (Panka)

Párkányi-féle kocsmá és vegyesbolt. Gárdonyi u. 17, a mostani gumijavítóval szemben. „Az 1940-50-es évektől számítva nagy látogatottságnak örvendett a Párkányi Kálmán-féle kocsmá, mely egyben bolt is volt. Belépni a ház előtti parányi kertből lehetett, az ajtaja ma is látható” (Tamás). A háború után, kb. 1960-ig működött. Ma

³ Képes Géza: Az álomba hullt város. In: A pataki diák. Versek. Bp., 1989. 48.

⁴ Móricz Zsigmond: Kamaszok. Elbeszélés. In: M. Zs. regényei és elbeszélései 4. Bp., 1963. 298.

⁵ Fekete Gyula: Bodrog-parti szerelmeink. Bp., 1981. 203.

üres, az épület jobb felső sarkában látható egy régi falfelirat: „PÁLINK” – az A már nem látszik.

Pátterek kocsmája. A Cigánysor sarkán (mai Retel u.). A Cigánysor elején több kocsmá is volt. Binét Menyhért házában is volt egy, 1945-ig működött. Ma *Retel Vitéz Borozó és Panzió* a Retel u. és az Attila u. sarkán. → I. fejezet.

Petróczi-féle kocsmá. Gárdonyi u. 5. Ma lakóház.

Rákóczi kaszinó. A mai Szent Erzsébet sétányon. Rövid ideig működött, kb. 1945-ben szűnt meg. Ma a Képtár van az épületben.

Rákóczi-pince. „Éjfél után megtalálász a ~ben”. A Móríc által megjelenített ~ a Kollégium tulajdona volt, helyére nem találtam utalást. Azonossága a mai ~vel nem valószínű.

Somossy-féle kocsmá. Táncsics Mihály utca. A 19. sz.-ban postaállomás volt, udvarában hátul kerthelyiség is működött, amelyre egykor befordultak a postakocsi. A Szerencs-Sátoraljaúj hely vasútvonal megépítése után (1871) csak vendéglátó-helyiségként működhetett tovább, Bukovczky Nándor bérelte. A II. világháború előtt rövid ideig ismét posta volt. Tóth-Máté Miklós kisregényében minden pataki helynevet átkeresztel. A *Simonyi kocsmája* fantáziánév lehetett, de a hely leírása szerint azonos lehet a ~val.⁶ → *Veronka-féle kocsmá* vagy *Veronka*.

Tanári kaszinó. Mikor II. Rákóczi Ferenc hamvait szállították haza (1906), a ~ban egy nagy társaság körében Feri bácsi [Soltész Ferenc, 1821-1915] a régi időről mesélt. Ugyanabban az órában ment mindennap a *kaszinóba* wistpartijára s szinte percnyi pontossággal ment onnan haza [Szívós Mihály tanár (1840-1914)]. (Panka)

Tóth-féle kocsmá. Eötvös u. A két világháború között működött.

Urasági borkimérés. Béla király tér. Szalma bácsi volt a tulajdonos. Kocsmá is volt benne. 1945-ig működött. Ma az V. *András Étterem* tulajdonosának családi háza. → *Szalai-kocsmá*.

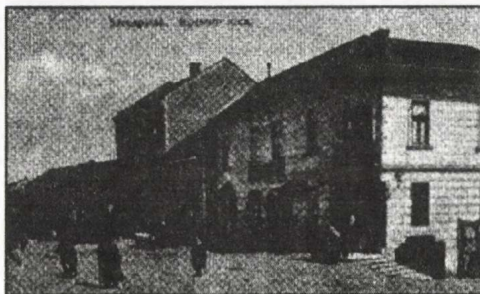
Vadászkürt, ~ étterem. Aranyzarvas. Későbbi nevei: *Megyer kisvendéglő* vagy *Lépcsős*. Béla király tér 2, a postával szembeni sarkon. Csak neve azonos a kollégium háta mögötti egykori ~tel (→ I.). A szocialista rendszerben *Zenés étterem* vagy *Nagy étterem*. Ez utóbbi név már Móríc idejében használatos volt: A *nagy étterem* üres marad, csak a vastag és nehéz otromba korcsmáros ül magának. [...] Hát diák van-e valahol? A ~be van egy-kettő. [...] A ~ben nyolc-tíz diák csücsült.⁷ Nem szoktam kocsmába járni, de egy alkalommal

látogatóból hazatérőben összetalálkoztam Király Zoltán szénior úrral, s mivel volt valami megbeszélni valónk, meg hívós is volt, betértünk a *Kürt nevezetű „kávéházba”*.⁸ Pár nap múlva, örülve a közelgő évvégeknek, beültünk néhányan a ~ *mulató* legszélső kis szobájába, iszogatni. (KirályZ.) A Móríc *Kamaszok* című drámájának, valamint regénytörredékének ~je alighanem az átlagos kisvárosi, polgárok által látogatott vendéglő leírása. Ott ülve egyedül a piszkos, mártásos, boros, undok veres abrosz mellett, a ~ hátulsó söntésében. A *Kamaszok* színmű második felvonása nagyrészt a ~ben játszódik: Persze, mikor tanuljon? Mindig dolga van. Hol a *Lityinél*, hol a *Vadászkürtben*... a *hetes szobában*... ott sok dolga van... egyszóval nem ér rá kollokválni. Mellettünk van ugye a ~, azután az a nagy új emeletes ház. Onnan átmegy a ~be és megkeresed a kasszírniót.

Viték-féle kocsmá. A Kossuth út 28, a Patika-köz és a Lórántffy utca közötti szakaszon. Valójában magánház volt, tulajdonosának, a Viték családnak nagy szőlőterületeik voltak, a bort a háznál árusították. Az 1970-es években megszűnt, az utcai frontra eső részt ügyvédi irodának adták bérbe.

A KOSSUTH UTCA A PLÉBÁNIATEMPLOMMAL

A KOSSUTH UTCA A VÁROSHÁZA ELŐTT

⁶ Tóth-Máté Miklós: Pecúrok. Bp., 1989. 49.

⁷ Móríc Zsigmond: Árad a Bodrog. Miskolc, 1998. 9-10.

⁸ A pataki diákvilág anekdotakincse. III. k.. Harsányi István gyűjtése alapján, Fekete Gyula közreműködésével. Sp., 1996. 68.

KOVÁTS DÁNIEL

Németh László levele Mátyás Ernőhöz – és ami mögötte van

Bevezetés egy levélhez

Németh Lászlónak több sárospataki vonatkozású levelét ismerjük. Kapcsolata a Kollégiummal, annak tanáraival időben viszonylag jól körülhatárolható: az 1940-es évekre esik.¹ A kölcsönös közeledés motívumai közül kettőt feltétlenül érdemes kiemelni. Az egyik az, hogy a sárospataki református teológián az 1930-as évek második felében fokozatosan kibontakozott és a képzés egyik alappillérvé lett az ún. *falumunka*, amelyben (különösen a faluszeminárium és a népfőiskola programjában) a népi írók s köztük Németh László munkássága erős visszhangot keltett. 1940 körül Móricz Zsigmond, valamint a Kelet Népe című folyóiratában körülötte felsorakozott ifjabb írók Patakon is a figyelem középpontjába kerültek. Érdekes dokumentuma Sárospatak nyitottságának Csőri István megyaszói református lelkipásztor emlékezése: „Németh László nevével először 1936-ban találkoztam. Elsőéves teológus voltam és együtt laktam egy negyedéves teológussal Sárospatakon, aki a *Tanú* számait olvasságta. Olvasás közben nagyokat csapott az asztalra, jókat nevetett, és felugrált a székről örömeiben. Így támadt fel az érdeklődésem az író iránt. De hogy Németh Lászlót megismertem és egy életre megszerettem, azt elsősorban dr. Újszászy Kálmán² professzornak köszönhetem. Ő volt az, aki filozófiai szemináriumában 'A nemzeti önismeret filozófiájáról' tartott előadásokat. Prohászka Lajos *Vándor és bujdosó* könyvét ismertette, majd a könyvről Trócsányi Györgynek írt kritikáját, és ezek után Németh László *Magyarság és Európa* című tanulmányát. Ő volt az, aki a faluszemináriumi estéken tartott könyvismertetések során bemutatta *Az alsóvárosi búcsút*. Ez volt az első regénye, amit olvastam.”³

A közeledés másik motívuma Németh László részéről indult, akinek gondolkodásában egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a vidéki „magyar sziget”-ek, kulturális műhelyek, s – mint írja – 1941 táján „eklézsia-látogatás”-okat kezdett „hol Móricz Zsigmond szárny-

¹ Sárospatakkal kapcsolatos Németh László-dokumentumokat magam is közöltem az Újszászy Kálmán emlékkönyvben (Bp.–Sárospatak, 1996. 475–490). Újabban *Fehér Erzsébet* (Sárospataki Pedagógiai Füzetek 20. Sárospatak, 2001. 221–225.; ill. Széphalom 11. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2001. 193–197.) mutatott be e témához adalékokat.

² Dr. Újszászy Kálmán (1902–1994) a filozófiai-pedagógiai tanszék professzora a sárospataki teológián, 1948-tól a Tudományos Gyűjtemények igazgatója.

³ Levél az írőhoz Megyaszóról 1966. okt. 12-én. Németh László okt. 24-én válaszolt a lelkésznek. In: Németh László élete levelekben II. 1962–1966. Bp., 2000. 1019., 1030–1031.

segédjeként, hol a magam buzgó szorgalmából”, s igen jó benyomásokat szerzett pápai, vásárhelyi, sárospataki, debreceni, soproni útjain az ifjúság körében.⁴ Németh László 1942-ben megismerkedett Szabó Zoltánnal, a pataki teológia professzorával, országgyűlési képviselővel, aki nagyon jó benyomást tett rá, hiszen azt írta róla: „egyike a fajtámhoz kedvet adó magyaroknak”.⁵ Ez az ismeretség, amely később a Mátyás Ernő, Nagy Barna,⁶ Újszászy Kálmán professzorokkal való személyes barátsággal bővült, tovább mélyítette a kapcsolatot.

Németh László Patakot a magyar művelődés egyik fontos kisugárzó helyének tekintette, nem véletlen, hogy alkotóműhelyként a maga munkálkodásának helyszínéül is számon tartotta, s már 1943-ban komolyan felmerült benne a Patakra költözés gondolata. 1945-ben újra előtérbe került ez a lehetőség, 1946 nyarán pedig Illyés Gyulával felhívatalos úton járt ott. 1948 nyarán Sárospatakon kezdte írni a *Drága jó nyolcadik* című regényét, s itt vetette ékkor papírra a később *Égető Eszter* címmel megjelent regényének vázlatát.⁷ Amikor 1949 nyarán Debrecen, Nyíregyháza felől – a kisvasúton – újra Sárospatakra érkezett, határozott alkotói tervek megvalósítását tűzte célul maga elé: a magyar 18. század emlékeiben kívánt elmerülni. Ezekről a pataki napokról elég részletesen beszámolt a Vásárhelyi évek című visszaemlékezésében,⁸ s ennek az időszaknak terméke a Mátyás Ernőnek szóló, alábbi – eddig publikálatlan – levél 1949 szeptemberéből.⁹ Mátyás Ernő (1888–1950) erdélyi származású református lelkész, aki előbb Székelyföldváron szolgált lelkipásztorként, majd Kolozsvárra került, s 1925 szeptemberében lett a sárospataki teológiai akadémián az újszövetségi tanszék professzora. Több ízben töltötte be a teológiai, illetve a kollégiumi közigazgató tisztelet. Jelentős az egyházi szakirodalmi munkássága. Baráti szálak fűzték Móricz Zsigmondhoz is.¹⁰

A levél

A négyoldalas, kézzel írott levél szövege a következő:

Kedves Ernő Bátyám,

amióta Patakról eljöttem, már a negyedik helyen vagyok – s a te leveled mindenhol ballagott utánam; ez a magyarázata, hogy csak most köszönhetem meg gondosságod és figyelmességed. Igazán meghatott, hogy elfoglalt szakember létedre, így szívedre vetted az én érdeklődésemet s ilyen alapos felvilágosításokat adtál. Ha mindenki ilyen lenne, élvezet volna trónnak lenni. Jókait írhatta ilyen köz-segítséggel a munkáit. A kép is s az alaprajz is nagy szolgálatot fog tenni.

⁴ Németh László: Utolsó széttekintés. Bp., 1980. 796–797.

⁵ Németh László: Homályból homályba. II. köt. 499.

⁶ Dr. Nagy Barna (1909–1969) egyháztörténész, a dogmatika professzora a sárospataki teológián.

⁷ Homályból homályba. II. köt. Bp., 1977. 106–107.

⁸ Homályból homályba. II. köt. 133–136. Újraközölve: Újszászy Kálmán emlékkönyv. 484–487. Az Újszászy Kálmán-emlékkönyvben közöltük Németh László sárospataki rendőrségi kijelentkező-lapját is 1948. július 15-i keletbélyeg-zővel, 488.

⁹ A levél a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben található dr. Mátyás Ernő hagyatékában Kii. VI. 5. jelezettel. A levél fénymásolatát dr. Dienes Dénes gyűjteményi igazgató bocsátotta rendelkezésemre. Segítségét ezúton is köszönöm. A levél 1. oldalát és a 4. oldal befejező részét hasonmásban közöljük itt. – A Mátyás Ernővel folytatott levelezésnek nincs nyoma a „Németh László élete levelekben” című kötetekben.

¹⁰ Vö.: Kováts Dániel: Móricz Zsigmond és Sárospatak. Miskolc, 1994. 86., 95., 98–99., 238–240., 242–243.

Kedves Ernő Bátyám,

Amióta Patakat eljöttél, és a nevedik helyen
vagyok – s egy leveled mindenképp be-
jött ahhoz; és a napoként, hogy csak
most követhetem meg gondolomfordulást
megjegyzés. Igazán megkértem, hogy elfogadjátok
szívesen látni, így szívesen vedtet
egy érdeklődésemet s így elapós fel-
világosítást adtál. De mindahánnyal
ennek, hogy voltam írónak leírni felé.

Tehát még egyszer nagyon köszönöm a szívességet
János bátyám – Patak eddig, egy barát-
ságot gyűjtő név volt a számomra, de most
és kezdene kibontakozni belőle a korán
közvetlen és erős; – Ujjaszói pallérozottság
s éber szelleme, vöd házigazdái kedvessége
s elsősorban a te szeretetteljes bölcsességed.

Igaz barátsággal és tisztelettel:

Vásárhely, 1949. szept. 6.-án. Németh László

Utolsó este volt egy kis vitánk Szabóéknél, tán hallottál róla. Azt látom belőle, hogy én vallási dolgokban az öregebb nemzedékhez tartozom; mert még veled minden zavart nélkül tudok ezekről a dolgokról beszélni, ők igazhívóként, az illetéktelenségem éreztetik, s ez engem is élesebbé tesz. Pedig a tanulmányaim közül az egyik épp a vallási türelemről szólna. Persze valószínűleg ez is fűből vaskarik a „fiatalok” szemében; vagy ahogy ők mondják „liberális” teológia.

Tehát még egyszer nagyon köszönöm a szívességedet Ernő bátyám. – Patak eddig egy barátságos gyűjtőnév volt a számomra, de most már kezdenek kibontakozni belőle a hozzám közelebb eső arcok; – Ujjaszói pallérozottsága s éber szelleme, vöd házigazdái kedvessége, s elsősorban a te szeretetteljes bölcsességed.

Igaz barátsággal és tisztelettel:

Vásárhely, 1949. szept. 6.-án.

Németh László

Pillantás az trói műhelybe

Németh László levelének témája augusztusi sárospataki tartózkodásához fűződik. Az író Budapestről egy 1949. július 4-én Gulyás Pálnénak írt levelében jelezte már, hogy „Egy ideig úgy volt, hogy Sárospatakra megyek; nagyon kedvesen hívtak”,¹¹ de Magda lánya egyetemi felkészítése céljából előtérbe került a debreceni – vagy bocskaiakerti – tartózkodás. Július 28-án Kristó Nagy Istvánnénak Debrecenből megírta, hogy „Most Sárospatakra készülök; de nem tudom, ott is lesz-e majd nyugalmam Úgy számítom, augusztus utolsó he-

¹¹ Németh László élete levelekben, I. 1949–1961. Bp., 2000. 31. Arról nem tudunk, személy szerint kitől indult ki a pataki meghívás.

tében vagy szeptemberben megyek le. Keményen kellene dolgoznom.”¹² Másnap azonban Sárközi Mártával, a Válasz című folyóirat kiadójával azt közölte: „hányódom, mint az a bizonyos ördögszekér. Most Debrecenből – Patak, aztán Vásárhely – az állítólagos kis ház stb. Új címem, hétfőtől: Sárospatak, Kollégium – Főkönyvtár.” Augusztus 6-án már Sárospatakról keltezett levelében Gulyás Pálnét arról tájékoztatta, hogy Bocskai kertbe vágyik: „Jók hoztam [a patakiak] s mégis kísértetnek lérzem magam. Mindig irigyeltem a remetéket; ott az lehetnék, s átgondolnám még egyszer az életet, az életemet”.¹³ Amikor Gulyásnétól a kedvező választ megkapta, Sárospatakról való elutazásának időpontját is kitűzte az író: „Most úgy tervezem, hogy kedden, 16-án utazom, mégpedig egyenesen Bocskai b. Innen reggel 7 órakor indul egy vonat: ha azt le nem késem, ½ 8 kor vagyok Nyíregyházán. [...] Itt elég hasznosan telt el az idő. Nem is gondolja, mihez olvastam sok forrást, kitűnő anyagot. A Szentírásához s Jézus életéhez. Lehet, hogy ebből is regény lesz, de tanulmány bizonyosan. Gépelni már kevesebbet gépelek; kár is volt idehozni.”¹⁴ Domokos Mátyás, a Németh László-levelezés jegyzeteinek írója e levél közléseivel kapcsolatosan arról tájékoztat: „Az író későbbi, szóbeli nyilatkozataiból tudjuk, hogy itt, Sárospatakon kezdett tervezni, *Mélységek* címmel egy történelmi regényt a Horia–Closca-lázadásról, amelynek megírásáról 1951-ben és 1952-ben a Szépirodalmi Kiadó illetékeseivel is tárgyalt, de a terv nem valósult meg.”¹⁵

Sárospatakon ígérhette meg Mátyás Ernő, hogy tájékoztatással, anyagokkal segíteni fogja az írók egyik regénytemájának kidolgozásában. Ez a segítségnyújtás már Patakon megkezdődött. Fényt vet erre Németh László visszaemlékezése:

„Most nem a kollégium kapujában, hanem az angol internátusban kaptam meg – szünidő lévén – az egyik tanár szobáját, ahol a házikosztot is a háziak nélkül fogyaszthattam el, s okulva tavalyi elakadásomon, tróji penzumot nem róttam ki magamra: abba akartam elmerülni, amiből itt a legnagyobb a készlet: a magyar XVIII. század emlékeiben. [...] Ekkor tévedt a kezembe Teleki Domokos tanulmánya a Horia-lázadásról, és a forráskutató pálca, amellyel az író a szörnyű történetben a maga témáját érzi, azok felé a fiatal nemesasszonyok felé fordult, akiket vagy fölkoncoltak vagy parasztokhoz kényszerítettek feleségül. Ezek közt volt egy fiatal lány is – egy bizonyos Pataki Apollónia, egy tisztartó lánya, akit mindjárt a felkelés első napján erőltettek hozzá egyik helybeli jobbágyfiúhoz. Már akkor felvillant bennem a terv: ennek a fiatal nőnek a megmerülésén át írni meg a véres fölkelés történetét, aki mintegy testével lett mérlege a szemben álló kegyetlenségeknek. Azóta a regény minden részlete kibontakozott bennem: a kitörő földmorgás, a megrokkant kúria, a furcsa esküvő, véres papjával, a két fiatal viszonya, a kiszabadított útja a szebeni rokonokhoz, a visszatérés, a lány lelkében kialakuló mérleg, a jötevő további szerepe a jobbágyép között.

Sárospatakon emlékiratokat, visszaemlékezéseket, földrajzi leírásokat szerettem volna még egyszer egy időben átolvasni s a regény végleges vázlatát elkészíteni. De a könyvtárból kihozott fölőlk tövéből ebben az évben is egy más mű terve sarjadt ki. Házigazdám üdvösségem iránti figyelemből a vizespohár mellé egy szentírást is odatettek az éjjeliszekrényre. Én lefekvés után olvastam is

¹² Uo. 36.

¹³ Uo. 37.

¹⁴ Uo. 38. Ez a levél 1949. augusztus 11-én kelt, a kötetközlésben az 1948-as évszám elírás. Németh László valóban el is utazott, mert augusztus 16-án már Bocskai kertből keltezte Sárközi Mártának írt levelét, amelyben közölte: „Én itt vagyok Bocskai b. Gulyás Pál szőlőjében. Remetemód, gyorsforralón élek.” (I. m. 39.) Nem maradt azonban ott sokáig. Vásárhelyre vitte tovább útja, majd Budapesten tartózkodott és újra Vásárhelyre tért meg. Az írónak Mátyás Ernőhöz írt levelében erre vonatkozik a megjegyzés: „már a negyedik helyen vagyok”.

¹⁵ Uo. 38.

benn lojálisan, de bosszantott, hogy a könyv végén nem volt ott a térkép a törzsek különböző színű településével. Panaszomra egy gyönyörű angol atlaszt kaptam a könyvtárból, melyen nemcsak a Szentföld volt ott, de az egész ókori színtér, a Nílus és az Eufrátesz, sőt Indus között a pátriárkák vonulásait és a pogány hadakat jelző vonalakkal, évszámokkal. Ez az atlasz egy egész napot vett el Apollóniától. A következő kérésem egy újszövetségi exegézis¹⁶ volt: mit tart a tudomány az egyes evangéliumok és levelek létrejöttéről s egymáshoz való viszonyáról. Az exegézis professzora¹⁷ egy kitűnő német munkát adott, amelyet egy fiatalon elhalt evangélikus teológus írt,¹⁸ s amelynek az elfeledett nevét azóta is hídba kérem számon az élém került hittudósokon. Erről a könyvről hajdani barátom, Pap Károly jutott az eszembe, s a számtalan esték, amelyeket Jézus-regény terveibe temetkezve töltöttünk el. Hogy állnék szembe én most, negyedszázad múltán mint regényíró a hőisével. Mi lenne az a kérdés, amire szokásom szerint választ próbálok kapni a regény-varázslat felidézésével? Nem telt bele egy hét, s a Déva alatt kivégzett fölkelők s a kormánybiztost küldő József császár felháborodott leirata helyett a Mátyás Ernőtől kapott görög evangéliumi szinopszist tanulmányoztam; a genezáret-parti görög városokról meg az emberekről (a Holt-tenger menti tekerccsekről akkor még nem volt hírünk) megtudni valamit. Ezt a Mátyás Ernőt a svájci Barthor¹⁹ követő fiatalabb professzorok – mint a liberális teológia hívét – elnéző mosollyal intézték el, az én szememben azonban ez nem volt fogyatkozás – az pedig, hogy tolakodó tértitítés helyett filozófiai készültséggel jött a segítségemre (volt benne valami a fiatalabb Földessy Gyulából²⁰), megnyerte rokonszenveimet. A végén még egy véletlen is kiderült: Kricsorón²¹ született, ahol az én Apollóniám, el is küldte később a telep s a környező lekopasztott hegyek fényképét.²²

Az idézet végén említett képre (és térképre) utal levelében is az író, s – mint láttuk – ott is sajnálattal jegyzi meg, hogy „egyhamar még nem láthatok hozzá ehhez a kristyori regényhez”. A Mátyás Ernőtől kapott Knopf-kötet is hozzájárult ahhoz, hogy Németh László újra kedvet kapott a tanulmányíráshoz, ami miatt regényírói tervét félretette.

A levélben és a visszaemlékezésben is szóba hozta a sárospataki tanárok teológiai gondolkodásban való különbözőségét. Szabó Zoltánnak, a gyakorlati teológia professzorának lakásán, az ún. Fellegvárban került az író egy vitatkozó társaságba. Idézzük visszaemlékezésének erre vonatkozó részét.

„... volt még egy pataki élményem, mely a fölcsendült Krisztus-témához jellemző jelenkori ellent pontot szolgáltatott. Az egyik teológiai tanár, aki az elmúlt rendszerben képviselő is volt meghívott magához egy kis esti összejövetelre. A meghívottak közt volt egy macsóforma teológiai tandr is,²³ akihez én pietizmusa ellenére is vonzódní tudtam (ő mondta azt, milyen jó elhinni olyasmiket,

¹⁶ bibliai szövegmagyarázat

¹⁷ Dr. Mátyás Ernőtől van szó.

¹⁸ Knopf, Rudolf (1874–1920) a teológia professzora a bonni egyetemen. Elsősorban az Újszövetség könyveinek és az őseghyáznak a történetével foglalkozott. Mátyás Ernő a saját könyvtárából vagy a teológia újszövetségi szemináriumából az „Einführung in das Neue Testament. Bibelkunde des Neuen-Testaments-Geschichte und Religion des Urchristentums” című 1934-ben megjelent művét adhatta kölcsön Németh Lászlónak. A pataki Nagykönyvtárban négy könyve található meg, jellemző, hogy az egyiket Bertalan Imre vette Baselban, a másikat angol fordításban Gönczy Árpád Princetomban. Dr. Dienes Dénesnek erre vonatkozó szíves tájékoztatását ezúton is köszönöm.

¹⁹ Karl Barth (1886–1968) a szisztematika teológia tanára a bázeli egyetemen. Ún. dialektikus teológiája nagy hatást gyakorolt az 1930-as évek közepétől a sárospataki teológia tanáira is.

²⁰ irodalomtörténész, Ady-kutató (1874–1964)

²¹ Németh László kéziratának közzevetői tévedhettek a név átírásában. A helynév helyesen: *Kristyor* (így szerepel az itt közölt levélben is), község az egykori Hunyad vm. brádi járásában, 1910-ben 2247, köztük 631 magyar lakossal; ma Crișcior Romániában. (Vö.: A történelmi Magyarország atlasza és adattára, 1914. Pécs, 2001. 131.)

²² Homályból homályba, II. köt. 133–134.

²³ Dr. Nagy Barnáról van szó.

amiket lehetetlen hinni), úgyhogy a vendéglátók iránti udvariasságon túl nem kis várakozással mentem el az összejövetelre, hátha fölkaravarhatom kicsit a bennük levő hitet, ismeretanyagot, s tervemhez is nyerhetek valamit. Az összejövetel fő vendége azonban, akinek kedvéért engem is meghívtak, egy különös ember volt, akinek érkezéséről én már kosztadómtól is hallottam, s megjelenése a kollégium táján inkább aggodalmat, mint örömet váltott ki. Erdélyi színész volt, származására zsidó, viszont dolgai után (nagy nőcsábász volt) kissé váratlanul jött a megtérése – az egyházi életben azonban egyre föllebb emelkedett, s amint láttam, hívő és tudós emberek is, de főleg a házigazda itt is igen csínján bántak vele.²⁴ Az összejövetel voltaképpen kis lelkigyakorlat volt, amelyen a vendég olvasta föl s kommentálta Pál apostol néhány versét, abban arról volt szó, milyen csodálatos úton vezeti el Isten a hit forrásaihoz az embert. A textussal nyilván önmaga útját akarta igazolni, a kommentár azonban nem volt izléstelen, éppoly távol maradt a személyes utalásoktól, mint a szentige – a múlt emlegetése különben fölösleges volt, hisz a felesége, aki szintén ott volt a lelkigyakorlaton, mint a színészmuált mementója ült a prédikátor mögött. A teológia professzorok bölөгatással, helyesléssel fogadták az oktatást, a házigazda a leginkább.²⁵ Aztán kissé tétova beszélgetés indult meg, amelyben hamar kivilágosodott, minek köszönheti e neofita a tekintélyt. Volt ott a társaságban egy vidéki tiszteletes is, tán az egyik vendég öccse,²⁶ aki tájékozatlanságában a híveire tértette a szót – a parasztság földosztás utáni prosperitását kezdte fölvaltani a beszolgáltatásos évek nyomottsága, s ő nyilván az én tájékoztatásomra mesélte, hogy ott őndluk milyen a parasztság közérzete. – Panaszkodnak – vágta el a prédikátor –, de objektíve megállapítható, hogy jobban megy a dolguk. Ezt olyan határozottan mondta, hogy a beállt csendben még a vidéki tiszteletes is megértette, hogy ez nem az a hely, ahol a parasztság jajait közreadhatja. Hazafelé az én mackóprofesszorommal jöttem az internátusig. Láttam, szégyellte magát egy kicsit e lelkigyakorlatért. Ő nem akar a más belső életébe belelátni, de nemigen hisz ebben a megtérésben. De a vendégnek igen nagy szava van az egyházi életben, tehát jó képet kell vágnia a szerepléséhez.”²⁷

Erről a Szabó Zoltánnál való együttlétről Szabó Lajos visszaemlékezését is ismerjük; ő olyan momentumot is föltár, amelyet Németh László valami miatt nem említett. Így látta a történeteket: „Egy alkalommal Patakon tárt szívvel látta őt [Kádár Imrét] vendégül Zoltán azon a vacsorán, amin ott volt Németh László is. Kádár vad támadást kezdett az asztalnál Németh László ellen, de a nagy író még válaszra sem méltatta ezt a megvadult propagandistát, aki nem a jó hegyaljai bortól, hanem téveszméitől lett kába. Mi is ott voltunk, feleségemmel együtt, és elképedve néztük, hogy mivé aljasulhat le egy kultúremler, egy egyházi ember. Mocskot szórt nem vonalasan író egyházi lapokra is, sőt még nekem is

²⁴ Kádár Imre (1894–1972) író, baloldali gondolkodású újságíró Komáromban, majd Erdélyben. Nem színész volt, hanem egy időben igazgató-rendező a kolozsvári, ill. nagyváradi Magyar Színházban. Keresztyén hitre térése után református lelképásztori képesítést szerzett. 1944-ben Budapestre települt át, s 1945 után fokozatosan nőtt a tekintélye az állampárti rendszerrel kiegyező református egyházi vezetésben. Szabó Lajos így jellemezte: „Az új Konvent szürke eminenciása, Kádár Imre, a konventi iroda vezetője, Bereczky egyik legsátánibb tanácsadója. [...] A II. világháború alatt mint zsidó származású üldöztetést szenvedett. Egyetlen fiát a németek elégették valamelyik haláltáborban. A mélyen sértett atyai szív sebe soha nem gyógyult be, és bár áttért reformátusnak, tudat alatt gyűlöljje maradt a nacionalista alapon álló magyar református lelképásztoroknak. [...] Köztudomású volt, hogy a Konventnek ez a fő vezetője elkötelezte magát a Rákosi-rendszer egyházrontó politikájának.” (Utolsó szalmaszál. Bp., 2000. 181–182.)

²⁵ A pataki professzorok nem ok nélkül tartottak Kádár Imrétől, aki néhány évvel később „Egyház az idők viharaiiban” című könyvében (Bp., 1957. 100.) egyoldalúan, igaztalanul bírálta Szabó Zoltánt és a sárospataki kollégium szellemiségét.

²⁶ Dr. Szabó Lajos (1908–1996) taktaszadai lelkész, ekkor a sárospataki teológián az egyháztörténet tanára, Szabó Zoltán unokaöccse.

²⁷ Homályból homályba, II. köt. 135–136.

jutott belőle, azt állítván, hogy a sárospataki egyházi lapban még novellisztikusan is Amerika-barát propagandára vetemedtem.”²⁸

A levél néhány további pataki vonatkozása

A Mátyás Ernőnek írt 1949-es levél világosan kifejezi Németh Lászlónak a címzett iránti rokonszenvét. A mély teológiai és filozófiai kultúrát, a segítőkészség ismétlődő gesztusait tisztelte benne. Azok közé az emberek közé sorolta, akik szellemi ösztönzéssel, gondolatcserével, szempontok fölvetésével az alkotói folyamat serkentői. Ha riasztotta is kissé az 1948 után fordulóponthoz érkezett református egyház helyzete, a „népi demokratikus” állammal való együttműködést szorgalmazó „keskeny út” teológiája, illetve a részben ennek ellensúlyaként kibontakozó ébredés missziói buzgalma, látta a hagyományos értékeket s a személyiségekben rejlő kiegyensúlyozó erőt. Nem lehet véletlen, hogy Mátyás Ernő mellett az író Újszászy Kálmán „pallérozottságát”, „éber szellemét” emeli ki külön is a számára ekkorra már differenciálódó sárospataki összképből.

Ne feledjük: 1949 nyarán és őszén – bár a sárospataki református kollégium még a régi keretben működött – már látszottak azok a sötét fellegek, amelyek azután hosszú időre beárnyékolták mindazt, ami Patakból Németh László számára fontos volt. A református egyház arra kényszerült, hogy 1950 júniusában az államnak adja át a tanítóképzőt, 1951-ben a debrecenivel vonja össze a teológiai akadémiát, 1952 júniusában állami kezelésbe adja a gimnáziumot és a diákonthonokat. Az ősi intézmény-együttesből egyedül a tudományos gyűjtemény (könyvtár, levéltár, múzeum, adattár) maradt a tiszáninneni egyházkerület kezén. Szétszóratott a teológia professzori kara,²⁹ drámaian csökkent az a vonzás, amely korábban Patakról Németh László felé sugárzott.

Mátyás Ernő emlékezete – a többi jeles pataki professzoré mellett – ma is elevenen él. 2000. május 9-én, halálának 50. évfordulója alkalmából ünnepi megemlékezést rendeztek tiszteletére, és a nagykönyvtárban rendezett emlékkiállítás idézte meg tárgyi világát. Ekkor azonban nem került nyilvánosság elé olyan dokumentum, amely Németh Lászlóval való kapcsolatát mutatta volna be. Az általunk fentebb bemutatott, Mátyás Ernőnek írt levél azóta került elő. Benne az író „vöd házigazdai kedvességé”-t említi a maradandó pataki emlékei között. Palumby Gyula, a professzor leányának férje – kérésemre – így idézte fel a Németh Lászlóval való találkozásait:

„Ami a 'vöd házigazdai kedvességét' megjegyzést illeti, kétségtelenül rám vonatkozik, de ezt a kitüntető véleményt én igazában meg sem érdemlem. Amikor ugyanis a 'felszabadulás' után Németh László Illyés Gyulával Patakra látogatott, hogy a tanárikarral elbeszélgessenek, eljöttek a Humán-inernátusba is. Akkor elmondtam nekik, hogy a németek és oroszok által kifosztott diákonthonban az újrakezdésre penziót szeretnék berendezni. Helyeselték ötletemet s Németh László megjegyezte, hogy szívesen eljönne ide 'nyaralni', mert hát ő leginkább csak 'telelni' szokott. Persze, nyomban meghívtam. A meghívást ő komolyan vette, így lett első vendégem a 'penzióban'.

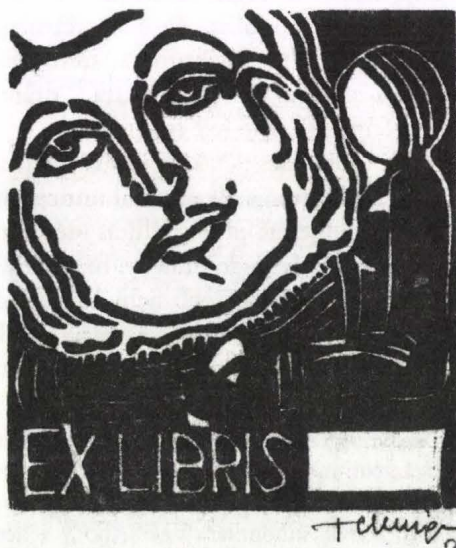
²⁸ Szabó Lajos: Utolsó szalmaszál. Bp., 2000. 233.

²⁹ Mátyás Ernő meghalt, Szabó Zoltán vidéki lelkész lett, Nagy Barna a fővárosba került. A professzortársak közül a tudományos gyűjtemények igazgatójaként csak Újszászy Kálmán maradhatott a régi falak között.

Az erkélyes olvasószobát rendeztük be részére. Táplálását Tárczy Erzsébet gondnoknőre bízom, szellemi társalgásra pedig Ernő apánkat kértem, mert én még aznap a Balatonra indultam, internátusi gyermekekkel táborozásra. Így sajnos, érdemleges publikációval, erről a találkozásról nem tudok szolgálni.”³⁰

Németh Lászlónak 1949 nyarán történt sárospataki tartózkodása tehát – amint azt a bemutatott levél bizonyítja – egyfelől megtermékenyítőleg hatott írói, esszéista munkásságára, másfelől differenciálta, részletrajzokkal gazdagította azt az összbenyomást, amelyet a város szellemi életéről korábban a maga számára megalkotott. Ahogyan ő akkor fogalmazott: „*Patak eddig egy barátságos gyűjtőnév volt a számomra, de most már kezdenek kibontakozni belőle a hozzám közelebb eső arcok*”.

Sajnálhatjuk, hogy a további közeledés, a kapcsolatok rendszeressé tétele elé a történelem gátat emelt.

TELLINGER ISTVÁN: EX LIBRIS

³⁰ Idézet Palumby Gyula (1912–) ny. gimnáziumi igazgató 2001. szeptember 8-án Miskolcra írt válaszleveléből. Palumby Gyula – mint megvallotta – nem tudta pontosan időhöz kötni Németh László említett sárospataki tartózkodását; emlékezése 1948-ra is, 1949-re is vonatkozhat. Palumby Gyula iratai egyébként a Tudományos Gyűjteményekben két dobozt tesznek ki, itt őrzik Mátyás Ernő levelezését is, amelyből Németh László levelét most közreadhatjuk.

BOJTOR ISTVÁN

Szabó Zoltán emlékezete

1902 - 1965

Gömör megyében Alsószuhán született száz esztendővel ezelőtt, 1902. november 24-én. Első gyermek. Még csak néhány hónapos csecsemő, amikor szekéren Hernádszentandrásra költöznek, ahová édesapját igazgató-tanítónak nevezték ki a református elemi népiskolába. Kilencéves koráig nevelték az ősi, öntudatos, tradicionális Hernád-menti faluban. Édesapja kitűnő pedagógus. Növendékekkel és módszerekkel kísérletezett, tehetségeket kutatott. Amikor ilyenre talál, azt továbbképzésre küldi Sárospatakra a Református Főgimnáziumba. Hernádszentandrásról közel hetvenet.¹ Zoltán fia otthon szívja magába a falu és a nép szeretetét. Ezt dolgozza fel magában Sárospatakon, ahol a Református Főiskola szelleme nem „*külről jött hatásokból, hanem belső szükségességből táplálkozott.*”²

Korhatár előtt írták be a Sárospataki Református Főgimnáziumba. A nyolc osztályban elejétől-végig kitűnő diák. Az 1920-ban szerzett érettségi bizonyítványa is ilyen. A Teológiára jelentkezett, annak öt évfolyamán is kitűnő. Teológus diákok, mintegy harmincan, 1921-ben alakítják meg Balatonkilitiben a Soli Deo Glória (SDG) evangéliumi diákszövetséget,³ hogy a fiatalok csendes meditációban „*lélekben Jézus Krisztussal találkozzanak*”. Teológus éveiben ez az ige ragadja meg: „*te azért a munkának terhet hordozad, mint Jézus Krisztus jó vitéze.*” (II. Timóteus 2:3.) Az 1921-22-es tanévben készített pályamunkájának címe: „*Augustinus és Rousseau confessioinak összehasonlító ösmertetése.*”

A teológia elvégzése után kétszer választják szeniornak⁴ a könyvszerető, franciául beszélő alkönyvtáros tehetséget. Az 1924-25 években német és holland egyetemek ösztöndíjasa. Ekkor halt meg Novák István, a gyakorlati teológia tanára. Szabó Zoltánt külföldről hazahívják, 1926 szeptember 23-án leteszi második lelkészképesítő vizsgáját és október 1-től a gyakorlati teológia tanszékén óraadó tanár. Hallgatói nagyon büszkék a fiatal professzorra. Tanítványaihoz körültekintő és humánus.⁵ Az 1927-es nyári szünidejét Berlin-

¹ Közöttük volt például Béky Zoltán református püspök (USA), Zsíros József teológiai tanár (Sárospatak, USA) vagy a Benke lelkészcsalád több tagja.

² *Újszászy Kálmán*: A Sárospataki Népfőiskola. = *Confessio* VII. 1983. 3. 111.

³ Soli Deo Glória = Egyedül Istené a dicsőség. Kálvin jelmondata volt. A Diákszövetség újságja: „Református Diákmozgalom.” később pedig: „Magyar Út” világnézeti és társadalom politikai hetilap.

⁴ Senior = első számú diákvezető a kollégiumban.

⁵ Abszolválásom után egy év „belföldi ösztöndíjjal” maradtam az 1951-ben megszüntetett Sárospataki Teológián. Szabó Zoltán atyai szeretettel irányított tanulmányaimban. Munkáját Koncz Sándor professzor is nagyra értékelte: „Szabó Zoltán a teológus.” 1982. Kézirat. Vö. még: *Szentimrei Mihály*: Szabó Zoltánra emlékezünk. = *Teológiai Szemle*, 1965. 119-122.

ben tölti, ahol könyvtárakban bújárkodik, azután Dániába, Svédországba és Franciaországba is ellátogat. Az óraadót 1927-ben a gyakorlati teológiai tanszék rendes tanárának választották. „*Pataki szellemben*” kezdte és folytatta munkásságát.

Mi volt ez a „*pataki szellem*”? – A tehetség, a kiválóság szorgalmas kutatása, nevelése a közösség javára. A „*pataki szellem*” mindenütt, mindig, mindenben értéket keres, amit tovább fejleszteni akar az egyház és társadalom hasznára. A szeretet, megbecsülés, valamint bátorítás lelkiületének is mondhatjuk ezt, hogy szebbé, könnyebbé tegyük a földi életet, szüntelenül az égre, az üdvösségre nézve. Jószándékú emberi törekvés, buktatókkal és tévedésekkel tele. Azzal kísérletezett, ami még nem volt. Úgy ápolta az ősi hagyományokat, mint talán senki más Magyarországon, és úgy ballagott a jelenben, hogy a jövő izzott szeme előtt. Tradicionális és ortodox.

Maradi és merészen modern. Bezárkózott és mégis nyitott. Ilyenféle volt a pataki szellem.

Szabó Zoltán, a sárospataki hagyományokon nevelkedett, evangéliumtól és ifjúsági mozgalmaktól megtermékenyített univerzális érdeklődésű és kirobbanó tehetségű fiatal professzor. „1930-31. évi jelentésében ajánlotta a teológiai karnak, hogy... arccal a falu felé készíthesse el a jövőben az ifjúság gyakorlati képzését meghatározó munkatervét.”⁶ Több tényező fordította érdeklődését a falu felé. Hernádszentandrásról jött, ahol lélekben-szellemben gyökerezett. A faluról és parasztságról abban az időben általános vélemény volt, hogy „*embertelen elhagyatottságban és nyomorúságban él, tehát segíteni kell és pedig minél gyorsabban.*”⁷ Szabó Zoltánt éppen az elhagyott, a rendkívüli érdekelte. Továbbá a trianoni diktátum után Magyarország nagyobbik részét az utódállamokhoz csatolták. A Tiszáninneni Egyházkerület Eger, Miskolc, Sátoraljaújhely kivételével város nélkül maradt. A diákok zöme faluról jött, váltságban kínló gyülekezetekből és faluközösségből, ahol parasztságunk vallási, kulturális, mezőgazdasági és szociális nyomorban szenvedett. Szabó Zoltán a teológus ifjúság által igyekezett a falut elérni azért, hogy az ottani ifjúságot evangéliumi, kulturális, gazdasági szintre felemelje, „*amely képessé teszi egyfelől a maga helyes önértékelésére, másfelől kijelöli és biztosítja helyét, szerepét a nemzet életében.*”⁸

Az „örökmozgó” és állandóan kezdeményező tanár különleges karakter. Szakcikkeket ír, rádiós prédikációkat készít, Jakab levelét a cselekedetek szempontjából tanulmányozza, páratlant keres és gyűjt. Fogékony és érzékeny lelkű, szeretetre vágyik, és szenved, ha megalázzák. Nehezen oldódik fel, mert jót akart. Korán kel, kellemes társalgó, fizikai teherbírása óriási. Hosszú természetjáró útjaira legszívesebben egyedül indul. Előadásait adomákkal, szójátékokkal, csípős megjegyzésekkel fűszerezi. Állandóan a néphagyomá-

⁶ Újszászyi. m. 111.

⁷ Erdei Ferenc: Faluvezetők Balatonszárszón. = Magyar Út, 1939. 1. 3.

⁸ Újszászyi. m. 111.

nyokból idéz, falusi történetekkel illusztrál. Östehetségeket kutat. Gyakorlati szemináriumán a Szociáldemokrata Párt agrárpolitikáját tanulmányozza hallgatóival és megállapítja, hogy „a magyar tanya-kérdés megoldása – a magyar feltámadás.”⁹ Gyakorlati teológiai szemináriumai dolgozatainak témáit a falukutatásból meríti. Róla mondta Ravasz László: „Szabó Zoltánnal bejött a lelkészképző főiskolára a folklór. Az embernek a magyarban, s a magyarnak az emberben való szemlélete... A magyar népműveltség becse magasra emelkedett: a nép maga génusz és egyben múzeum, életének tiszta egyszersmind életének módszere is.” A gyakorlati teológiából indult ki és onnan érkezett a faluba, mert élesen látta „ennek a népnek hangtalan sorvadását, ... ennek a helyzetnek gyökeres megváltoztatásáért minden idegszálakkal küzdenek, már évek óta várnak, könyörögnek és követelnek”.¹⁰

Az első és második lelkészképző vizsgákra következetesen falutörténeti, szociológiai és szociográfiai témákat jelöl ki. Például ilyeneket: „Az egyházközösség egyházi szokásai. Vallásos gyakorlatok. A gyülekezet élete és története. Adalékok a falu és gyülekezet vallásos rajzához.” Temetésén Nagy Barna professzortársa egyebek között azt mondotta: „Azt hiszem, az is világviszonylatban egyedülálló dolog, hogy a gyakorlati teológia tanára évről évre egy-egy vidék egyházi szokásainak és néprajzáinak megírását tűzi ki lelkészi vizsgái dolgozatul, s ilyenformán másfél-száz gyülekezet belvilága nyert feldolgozást az évtizedek során, éppen egy óriási társadalmi és kulturális átalakulás küszöbén.”¹¹ Szabó Zoltán nemcsak Tiszáninnenről vagy általában Magyarországról gyűjt, hanem külföldről is. Vatai László második lelkészsképesítőre írt disszertációjának ezt a címet adja: „Az amerikai magyar református egyház szervezete, liturgiája és egyházi szokásai.” (1939)¹² Falukutató és nevelő munkáját Isten igéjének útmutatása alapján végezte, mert a lelképásztornak szakszerűen „a lehető legalaposabban kell ismernie annak a népnek és társadalomnak életét, amelynek körében szolgálatát végzi.” – „Mennyien töle fogtak először tüzet az akkori leghaladóbb írógárda: a népi írók szeretetére, akiknek legjelesebbjei mai szellemi életünknek is legkiemelkedőbb alakjai.”¹³

Sárospatak óriás kiterjedésű határában tanyákon él a parasztság. Szabó Zoltán náluk kezdi a falukutatást. Gyűjtése mindenre kiterjed: fényképek, naplók, harctéri lapok a második világháborúból, mert a lélek „halálvonalon kitárulkozik” – a levante mozgalom története, munkatáborok. „A munkaszolgálat gondolata Magyarországon 1934 táján jelentkezett. Az első munkatábort a sárospataki Református Főiskola állította fel 1935-ben... Bár a mintát a nemzeti szocialisták által Németországban megvalósult diák munkatáborok szolgáltatták, azonban ezek reakciós, fasiszta jellege akkor még nem vált világossá.”¹⁴ Gyűjtik és bemutatják a népdalt, népnyelvet, irodalmat, népművészetet. A levante oktatásban is egyházi módon kell részt venni, ugyanígy a munkatáborokban és öreg cserkészek regős munkájában. A begyűjtött népdal kincset és népművészetet ezután vissza kell vinni falura. Szabó Zoltán évenként 15-20 falut látogatott meg és 7-8.000 emberrel találkozott. Az adatokat „sátoros ünnepeken” legátusok és mendikánsok gyűjtötték be. Sokszorosított

⁹ Koncz i. m.

¹⁰ Idézi Pap Béla: Végre... = Magyar Út, 1939. I. 3.

¹¹ Nagy Barna. A tanítvány emlékezése dr. Szabó Zoltánra. = Református Egyház, XVII. 1965. 104-105.

¹² Vatai László, a kiváló tudós az USA-ban pásztorolt ref. gyülekezeteket. A Szabad Európa Rádióban is prédikált.

¹³ Nagy Barna i. m.

¹⁴ Salamon Konrád: A Soli Deo Glória magyar útja és a népi mozgalom kezdetei. = Confessio, VI. 1982. 4. 23.

kérdőíveket 1936-tól vittek magukkal, amire gyermekek, középiskolások, felnőttek, különféle rétegű és életkorú személyek válaszoltak, pl. Kálvin Jánosra vonatkozóan. A föl-méréseket Szabó Zoltán összegezte. Megállapította, hogy a református vallásosság függ az egyházi neveléstől és társadalmi helyzettől. Ne legyünk idealisták. A múlt fölbecsülése szólamszerű sekélyesedésre vezet. Református egyházunkat negatív vonások jellemzik. „Nincs túl sok dicsekedni valónk, nincs sok restelni valónk, de annál több tennivalónk.”¹⁵ A sárospataki Adattárban több mint 10.000 adatot gyűjtött össze, amelynek terjedelme 2 fm. A kérdőíves módszert 1927-től használta, 1931-től intenzívebben kutat, gyűjtése kiegészül Újszászy Kálmán faluszemináriumi anyagával. Nemcsak tanárként, teoretikusan foglalkozott a magyar parasztsággal, hanem gyakorlatilag is. Noszvajról írja 1960. április 29-én Morvay Péter tudós barátjának: „Jólesik tapasztalni, hogy a falut nemcsak flaszterről szerettem, itt a sárban is azonosulni tudtam vele, s nem remélt módon viszont szeretnek...”¹⁶

Szabó Zoltán életének egyik nagy próbatétele feleségének hirtelen halála (1931).¹⁷ Másik, amit 1945 után jóra fordított Isten, a Korán sötétedik című könyv kiadása 1932-ben. Nagy István, gr. Haller Gábor, Stéphan László, v. Kárász József kritikus verseit és írásait tartalmazza ez a mű. Megbírálták az akkori egyházat és társadalmat „dr. Szabó Zoltán előszavával” és a „Főiskola betűivel.” Dözsölőket és éhezőket, fényt és árnyékot állítottak egymással szembe és kipellengéreztek az üresfejű és üres szívű embereket, még az egyháziakat is! A Korán sötétedik című gyűjtemény szociális gondolatokkal szimpatizált. Nagy árat fizetett érte Szabó Zoltán. Degradálták „sub auspicio” értékű doktorátusát, le tiltották nyomás alatt lévő prédikációs kötetét, megbírságotlák, és 1934-ben kihagyták az Igazság és Élet című folyóirat szerkesztőségéből. Legsúlyosabb pedig az volt, hogy a Belügyminisztérium kommunista gyanúként vette nyilvántartásba. Az 1934-35-ös tanév végi jelentésében javasolja, hogy 1935-36-ban „iskolánkban egy később kidolgozandó terv szerint munkálkodó népfőiskola nyitassék a környék református parasztsága számára.” A Kar elfogadta indítványát, a Sárospataki Népfőiskola 1936. február 1-jén megnyitotta kapuit Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán tervei és tananyaga alapján. 30 lelkészről, illetve tanítótól kértek egy-egy „gazda ifjút” a februárban tartandó tanfolyamra. A következő években 25-35 gyülekezetből érkezett 17-25 év közötti ifjú, a 10-14 napos lelki-szellemi képzésre.

Átütő sikerként könyvelték el, hogy az első hívásra 36 „csizmás diák” érkezett Patakra. Diák szobában laktak és a Főiskola közösségében éltek. A tanfolyam vezetője Szabó Zoltán volt, és kiváló munkatársakkal dolgozott együtt, mint például Túri Sándor igazgató-tanító (Paszab)¹⁸ és Móricz Miklós, a Zsigmond író öccse, aki a sajtóban is publikálja a Népfőiskola megalakulását.¹⁹ Néhány éven belül a Népfőiskola országos mozga-

¹⁵ Szabó Zoltán: Kálvin a népi tudatban. = Igazság és Élet II. 1936. 190-197. Lásd még Vasady Béla azonos című dolgozatát ugyanott. A kérdés korszerű összefoglalását adja Kiss Endre József. Vallási Néprajz I. Bp., 1985.

¹⁶ Levél Morvay Péterhez, 1960. ápr. 29.

¹⁷ Rác Irénnel 1930-ban kötött házasságot, aki egy év múlva hashártyagyulladásban hunyt el. Isten előtt összetörve, emberek előtt bezárkózva hordozta vérző sebeit. Második házassága Szabó Annával történt. Vízicserkészekkel érkezett Brassóba, ahol a lelkipásztor megbízásából a fiatal, csinos Anna fogadta őket az állomáson. Budapesten kötöttek házasságot 1945. március 5-én. Leányaik, Anna (1946) és Mária (1948) kiemelt értelmiségi feladatkörben dolgoznak. Szabó Zoltánné később Budapesten a Kálvin téri református vendégszobák vezetője volt évtizedeken át.

¹⁸ Kiváló munkatársai még: Rác István, Harsányi István, Palumby Gyula, Ködöböcz József, Szabó Ernő.

¹⁹ Újszászy i. m. 112.

lommá terebélyesedett, beszüntették államilag 1948-ban. Cél az volt, hogy rövid idő alatt sokat adjanak át a résztvevőknek és megkedveljék, magukénak tekintsék a főiskolát. Páratlan kezdeményezés volt a névadás is: Szeretettfalva, amelynek lakói testvéri közösségben éltek, a Felvégen és az Alvégen laktak a bíró és a kisbíró felügyeletével, és a Kerékvágás című napilapot adták ki. Mindezt *„ugyanaz az ember gondolta, vagy ha így tetszik: ötlötte, kénlődta ki. Ő volt az, aki mindent, amihez hozzáfért átszűrte a maga személyiségén... Konzsenziális munkatársakkal. Ez a Népfőiskola speciálisan pataki volt, innen indultak az erővonalak, s csak később vett irányt a Skandináv népfőiskolai típus felé.”*²⁰

A kiváló képességű Szabó Zoltán aránylag keveset írt. Mády Zoltánnal közösen adták ki „A népfőiskolai mozgalom útja” című dolgozatot. Híressé váltak Patakon a „Péntek esték”. Emlékezetes maradt Szabó Zoltán 1942. február 13-i előadása: „Sárospatak szerepe a magyar nemzet életében”. Alapvető kérdésekkel foglalkozik „A keresztyén magyar népfőiskola elvi kérdései” című tanulmányában. (Budapest 1942) Ebben kifejti, hogy a pataki népfőiskola jellemzője: magyar keresztyén. Magyar népfőiskolák az egyház területén alakultak, az egyház közösségéből hívnak és oda küldenek vissza. Keresztyén (krisztianus), mert az Istentől adott kösziklára, Krisztusra építkezik a szeretet és ismeretnyújtás melegében. Magyar, mert magyar nyelv, magyar irodalom, magyar népzene, magyar népművészet tárgyával foglalkozik. Az iskolában erős nevelő hatások áramlanak. Paraszti jellegű mert a népé. Főiskola, mert univerzitásra törekszik függetlenül az államtól, de nem ellentétben azzal. Közösséget vállal hasonló célú szervezetekkel. *„Éppen mostanában kerül a népfőiskolai gondolat az egyetemesen érdeklődés homlokterébe,”* írja említett tanulmányában, *„s éppen ezért kötelességünk nyomatékosabban hangsúlyozni, hogy a magyar népfőiskolának hiten épülő elvi, egyházi, tehát protestáns és katolikus népfőiskolának kell lenniük.”* Fölkéri az ország tekintélyeseit, hogy a sárospataki Népfőiskolán előadást tartsanak. Így közvetlenül találkozhatnak a „néppel,” a „nép” pedig az ország szellemi irányítóival.²¹ Mind ezt azért teszi, hogy összefogja a nemzetet. A Magyar Nemzet újság hasábjain *„Szellemi Honvédelem”* címen közölt írásokat.²²

Az Országos Táj- és Népkutató Intézet 1940. július 24-én tagjai közé választja, ahol a népnevelő munkát fontosabbnak tartják a falukutatásnál. Gömör megyét kapja feladatul. Nyíregyházán a Bessenyei Társaság Igazgató Tanácsába vonják 1944-ben, s ugyanez év november 12-től a Nemzetközi Vöröskereszt segítőbizottságában is vállal szolgálatot. A Magyar Élet Pártja Sátoraljaújhelyen országgyűlési képviselőnek jelöli, amit elfogad. Országgyűlési képviselő 1938-tól 1944 októberéig, amikor a nyilasok vették át uralmukat Magyarországon. Magas társadalmi-politikai funkciójában is a falusi nép érdekében, valamint a rohamosan szaporodó üldözöttek segítésén fáradozik. Somogy megyében nagy erővel segíti a telepítési akciót. Bakó Bálint hedrehelyi református lelkész tanácsával és barátságával 1940-től igyekeznek felfrissíteni a református őslakosságot. Pontosan ismeri az

²⁰ Újszászy Kálmán i. m. – A pataki népfőiskola anyaga és Szabó Zoltán magánhagyatéka megtalálható a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben. (Kt. 640.)

²¹ Major Zoltán: Emlékeim dr. Szabó Zoltán professzoromról. 1965. Kézirat. A neves előadók között találjuk a következőket: Veres Péter, Illyés Gyula, Ortutay Gyula, Képes Géza, Erdei Ferenc, Kiss Lajos, Németh László, Balla Péter, Szabó Pál, Féja Géza, Győri Elek.

²² Salamon i. m. 29.

„egyke” dunántúli problémáját, mert nyári vakációkban kerékpáron járta végig teológus diákjaival a pusztuló vidéket.²³

A népkultúra és népegészségügy állandó vesszőparipája. *„Alig van parlamenti beszédem, melyben elnyomottak, szegények... különösen kisparasztságunk érdekében szót ne emeltem volna.”*²⁴ Nyilasellenes interpellációval 1940. október 10-én tiltakozik, és a zsidó jogállapotokat védi. A második világháborúból való kilépésről 1943 őszén írja alá a kormányhoz küldött memorandumot. *„Én nekem... ezzel az úri renddel nem volt közösségem, nem tartoztam hozzá és nem főzött ehhez semmi érdek,”* – írja 1945. május 11-én. Kádár Imre *„Egyház az idők viharában”* című könyvében három helyen marasztalja el Szabó Zoltán országgyűlési képviselőt, amire ő egyebek között így válaszol: *„Legnehezebb időben mertem elismeréssel szólni a Szovjet öt éves tervek nagyvonalúságáról.”*²⁵

Gr. Teleki Pál professzor kultuszminiszterrel, majd miniszterelnökkel közeli barátságba jut. Mesterének tekinti. Teleki Pál 1938 novemberében nyitja meg a falukutatásról rendezett kiállítást. Szabó Zoltán tőle veszi át azt a gondolatot, hogy Magyarországot valamiképpen átmentsék egy szebb jövőbe. Ezért is mint országgyűlési képviselő odaadással intézi a letelepítéseket, segélykiutalásokat, munkafelvételt, a hősi halottak családtagjainak adókedvezményét, katonai felmentéseket, sokgyermekes családok támogatását. 1943-ban internáltakért jár közbe.²⁶ A zsidókérdésben tanúsított magatartását Kádár Imre bírálja, pedig a zsidókérdés bibliai megoldásán fáradozott.²⁷ Tanári jelentésében (1931. június 7.) javasolja a zsidómisszió megindítását, amit a Kar elfogad. Lehetővé teszi zsidó származású teológusok felvételét,²⁸ valamint zsidó tanárok és megyei levéltáros kinevezését Miskolcon.²⁹ Az 1950-51-es akadémiai évben gyakorlati teológiából kitűzött pályatétel címe: *„A zsidó és pogánymisszió problematikája”*.³⁰ Teleki Pál intenciója szerint is tiltakozik a zsidóüldözés ellen, mert véleményük szerint az időnyerés éppen olyan érdeke a magyarságnak, mint zsidóságnak. Memorandumot készít a zsidóüldözés ellen. Salamon Konrád bírálja Szabó Zoltánt, de elismeri, hogy *„a zsidóság árnyékában húzódik meg.”*³¹ A Sárospatak határában létesített munkaszolgálatos (MUSZ) tábor hetenként látogatja a háború vége felé, informálja és biztatja a fogolytábor lakóit. Szálasi Ferenc „SAS” behívó parancsának nem engedelmeskedik. Budapesten 1944 őszén illegalitásba vonul, és életét kockáztatva belép az Ellenállási Mozgalomba.³² Fekete Zsolt fedőnéven dolgozik. Gettókat látogat, élelmiszer segélyt továbbít, üldözötteket bújtat. Úgy emlékezik vissza erre az időre, hogy: *„Szép dolog volt benne lenni 1939-ben, és az 1944... után az események sodrában.”*³³

²³ Bojtor István: Fürjész István (1912–1974). Göncruszka 1974. = Református Egyház XXIV. 10. 240.

²⁴ Szabó Zoltán mint képviselő összesen 19 beszédet mondott el. Ezek kéziratát lásd Sárospatak, Nt. 640. 1. 123.

²⁵ Kádár Imre: Egyház az idők viharában. Bp., 1957. Szabó Zoltánról 100., 109. és 131. o.

²⁶ Lásd: Sárospatak, Kt. 640. 71.

²⁷ Kádár, i. m. 109.

²⁸ Például Karaszon Dezső, Szanyi László.

²⁹ Klein Gáspár.

³⁰ Bojtor István: A zsidó és pogánymisszió problematikája. Sárospatak, 1951. Kézirat.

³¹ Salamon, i. m. 29.

³² 15432/1946. ME. szám. 418. *„Magyarország Miniszterelnöke – Igazolja és elismeri, hogy dr. Szabó Zoltán teológiai akadémiai professzor, református püspökhelyettes... a nemzeti ellenállási mozgalomban és a fasiszmus elleni harcban önfeláldozó magatartást tanúsított. Budapest, 1946. április 2.”* Sárospatak, Kt. 640/96.

³³ Önéletrajz. Sárospatak, 1952. Kézirat.

SZABÓ ZOLTÁN PROFESSZOR A FELSŐ SORBAN BALRÓL A HARMADIK

Tévedéseit, mulasztásait később elismerte és megbánta. Képviselői munkájára keserűen emlékezik: „Jót akarásnak rossz útja volt...Szolgálni, használni, menteni szerettem volna... Tudatosan szemben álltam a fajimádó náciizmussal...”³⁴ Tildy Zoltán államelnök 1945-ben a államtitkárságára hívja dolgozni, de ő következetesen tartózkodik a politikai szerepléstől. Ugyanez év március 29-én letartóztatták. Börtön, szabadulás, kihallgatás, internálás, bírósági tárgyalás váltogatják egymást. Szóbeli és írásbeli nyilatkozók sokasága áll mellé. Bereczky Albert államtitkár, később püspök – akivel együtt dolgozott az illegálisban – ugyancsak védi. Az ellenállási mozgalomban végzett munkájára tekintettel a vád alól fölmentik. Péter János, a köztársasági elnök titkárságának vezetője (1949-57 között Debrecenben püspök) az amnesztia levelet 1947-ben személyesen adta át neki Sárospatakon.

Az 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégiumot 1951 júliusában állami határozattal, de az egyházi főhatóság közreműködésével megszüntették. A tanári fizetést egyelőre folyósították. A létbizonytalanságnál szörnyűbb viselni a munkanélküliséget. Lelkészeknek és gyülekezeteknek megtiltják, hogy a volt sárospataki professzorokat szolgálatra hívják.

³⁴ Szabó Zoltán szóban és írásban keresztyéni penitenciát tartott. Sárospatak, Kt. 640/123.

ABSZOLVÁLT TEOLÓGUSOK SÁROSPATAKON 1951-BEN NÉHÁNY PROFESSZORUKKAL
(Szabó Zoltán balról a hatodik.)

Azt sem engedik, hogy a debreceni teológia 1951-es őszi évnitőjén részt vehessenek pataki tanárok, pedig a volt pataki diákok zöme ide iratkozott be. Egy éven át vívódik családjával együtt a szép, boltíves, kényelmes, népi bútorokkal berendezett kollégiumi lakásban. Örömmel fogadja megritkult számú látogatóit. Nehézkes, megalázó adminisztrációs eljárások után megengedik, hogy Ófehértóra (Szabolcs megye) mehessen lelkipásztornak. Elfogadja a gyülekezeti meghívást. Mint a többi tanár esetében, neki is segíték költözni. A teherautóra rakodás pillanatnyi szünetében megérinti karomat. „Tudod Pistám, élve nem jövök többé Patakra.” – Így történt. Csak a hamvai nyugosznak 1974. február 15-től a vörösfenyős, lombos pataki temetőben.

Békefi Benő nyiregyházi esperes 1952. december 31-én szerdán délelőtt „fagyos légkörben” iktatta be Ófehértón. Az év utolsó napjának délelőttjén azért, hogy ezzel is megalázzák és minél kevesebben vegyenek részt az „ünnepi” istentiszteleten. Úgy jellemzi magát, hogy szárazra dobott hal. Szűkös megélhetés miatt hetente ötször köménymagos leves kerül az asztalra. Nem találja helyét. Az 1955-56-os Szabolcs megyében is fellángoló evangéliumi ébredésben örömmel vesz részt, de visszavágyik a Tiszáninnenre.

Ósz József noszvaji lelkipásztorral közmegegyezés alapján cserélnek. Vérző sebei gyógyulni kezdenek. A nehézségekkel küzdő gyülekezetben 1956. december 18-án kezdi szolgálatát. Ötvennégy éves. *„Én elfogadom végállomásnak a Pataktól távolságban is, lehetőségben is oly távolfekvő bükkaljai falut, hol élek s igyekszem hűségesen szolgálni Uramnak, s benne földi hazámnak, melynek népi demokratikus volta... közelebb áll az én szívemhez, mint talán azoké, akiknek ajándékképpen hullott az ölébe mindaz, amiért én magányosan, egzisztenciális szorongattatások között harcoltam...”* – írja. Darányi Lajos püspök – akivel baráti, testvéri, munkatársi kötelékben volt, de néha elvi, teológiai különbségekben is – 1964-ben Mátraházán lelkészi szaktanfolyamon homiletikai előadásra kéri. Ez volt az egyházi rehabilitáció parányi jele.

Elkészíti a gyülekezet analízisét (Noszvaj, 1958). Kiváló teológusként foglalkozik a lelki élet, az ifjúság, és a gyermek-istentisztelet problematikájával. Bibliaköröket szervez, térszakértő asszonyok adományokat küldenek szeretetotthonoknak. Külmissziói és ökumenikus távlatokban próbálja nyitogatni a falusiak szemét. Áthelyezi a harangot, festeti a toronysisakot, padlóztatja a gyülekezeti termet. Régi gyülekezetek ízléstelen hagyománya, hogy temetés után egy koszorút a templomba visznek, ahol évtizedeken át szárad, porosodik. Szabó Zoltán kegyeletstértsé nélkül, közmegelegedésre úgy oldja meg ezt, hogy ehelyett a templomkertbe élő rózsafát tiltet a gyászoló család.

Lelkipásztori szolgálatát hűséggel végzi. Gondosan műveli a „practica theológiát”. Évenként végigmagyaráz egy ó- és egy újszövetségi könyvet. Noszvajban készült teológiai munkái: Az Efézuson át hozzánk küldött levél; Legeltessétek... munkatervi vázlatok; A kauzális igehirdetés kérdései; A keresztelezési igehirdetés dogmatikuma; A szekularizáció, mint gyülekezeti kérdés; A gyülekezeti lelkigondozás mai kérdései; A konfirmáció és hitoktatás kérdései. Csütörtökön kirándul. Hosszú gyalogutakat tesz magányosan Felsőtárkányig vagy Szilvásvárad felé, ami oda-vissza közel 60 kilométer. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetével 1961-től szorosabbra fűződik kapcsolata. Munkatársa lesz a Rádió és TV közvélemény-kutató osztályának, valamint a Heves Megyei Könyvtár olvasócsoportjának. Nyelvészek, tudósok, gyűjtők, néprajzosok és tanítványai növekedő számban és növekedő érdeklődéssel keresik a parókián. Újra célt, értelmet talál az életének. Rengeteget olvas. Vallási, néprajzi tanulmányokat ír. A vallási néprajz 1960-ban még nem volt „profilja” a magyar néprajznak. Ezen a téren is úttörő volt.

Mivel Noszvaj községben népnyelven beszélnek, népviseletben is járnak, valamint őrzik a hagyományokat, ezért sürgeti a falutörténeti előadásokat. A kastélykertben szabadtéri színpad felállítását indítványozza. Ajánlja a falu történetének megírását és olyan kis múzeum létrehozását, ahol tárgyi és szellemi anyagok gyűjthetők. Helyes volna olyan kulturális üdülőhelyet létesíteni, ahol a vendégek megpihenhetnek, a helybeliek pedig tanulhatnak. Ha a „Kilátót” újjáépítenék, ez nemcsak turisztikai érdekesség volna, hanem a TV hálózat láncszemébe is bekapcsolhatnák. A „Forrókút” forrás kiépítése hasznot hozna. Átfestendők a turista jelzések. A régi paraszt és barlang lakásokat minősítsék műemlékeknek. Többféle képeslapot adjanak ki. Megszervezendő a fizetővendég-szolgálat. Nyissanak új boltot és hűtőházat a feldolgozandó erdei termékek tárolására. Ezek a református lelkes tervei, javaslatai, észrevételei.

Ám Szabó Zoltán nemcsak javasol, hanem részt is vállal a munkából. Megírja a gyülekezet történetét. Segít a falutörténet összegyűjtésében. Idegenvezetői és sítanfolyam vezetését is vállalja. A gyülekezet pástora az egész közösség szellemét igyekszik formálni, és szembeszáll a bomlasztó tünetekkel, mint például a mértéktelen ivászat. Levelet küld Kács község tanácsának a vár-hegyi kaptárkövek megrongálásáról. A Nemzeti Múzeumot értesíti a Tiszai Vízlépcső gigantikus földmunkáinál előkerült régiségekről. Budapestről kiszállnak, megmentik a fölszínre került értékeket. A Néprajzi Múzeum országos nyelvjárási és néprajzi gyűjtőpályázataira 1960-tól rendszeresen küldi dolgozatait. Bálint Sándor, Ortutay Gyula, Kodolányi János, Manga János és Morvay Péter tudósokkal szakmai barátságot tart.

1964. január 29-én beválasztják a Magyar Néprajzi Társaság tagjai közé.³⁵

Lelkipásztori szolgálatában vezérigéje volt: „Az Úr közel” (Filippi 4:5). Karácsonyhoz közeledve 1964 decemberében családi körben beszélgetnek a halálról. „Kérem Istent, hogy ne adjon nekem hosszú betegséget, hogy senkinek terhére ne legyek.” Utoljára 1965. január 12-én, vasárnap prédikált a szószéken. Miután január 21-én az úrasztalánál befejezte a reggeli áhítatot, Egerbe szállították kórházi szakrendelésre. Agytumor. Fájdalma nincs. Orvosai tehetetlenek. „Hosszas betegség” nélkül 1965. február 20-án Krisztushoz költözött.³⁶

Mi volt ennek a robusztus testben lakó, páratlanul hatalmas, sokszínű léleknek a titka? Humanitás, szociális törekvés, reális politika, egyházépítés, tudomány, haladó szellem, falu, nép, egyház- vagy hazaszeretet? Kétségtelenül ezek is, de csak másodrendű vonatkozásban. A hajtóerő, a cél, akiért érdemes minden áldozatot vállalni, aki Szentlelke által kényszerítette: Jézus Krisztus. Amit a faluért, népért, egyházért, társadalomért, tudományért cselekedett, az „nem öncélú mellék foglalatosság volt nála, hanem az egyetlen, a végső ügynek: A Krisztus evangéliumának az Igének és Léleknek állt szolgálatában. Ez volt az... ami minden egyébnek értelmét adta. Mindenek előtt, mindenek felett, mindenekben ezt kereste: mit mond a Lélek a gyülekezetnek?”³⁷ Nagy Barna világhírű professzortársa mondta ezeket Szabó Zoltán temetésén. Ő jól ismerte azt a professzortársát, aki 1942-43 szilveszter éjszakáján elcsöndesedve, magába mélyedve, az Úrra nézve írta naplójába: „Úgy szomjazom az igazán hasznos munka örömét. Olyan jó lenne magasabb, tisztább ökonomia: Isteni vezetés alá helyezni az életem hátralévő részét... Parasztébredést, népi ébredést... Mezőgazdaság és Népfőiskola: ezek a nagy kötelességek... Élni azt, hogy nemzetem nélkül nekem sem lehet örömöm... Falu: Odamenni, ez az első... Szót kivinni, betűt küldeni. Írni érte. Szájuk legyenek. Ne messziről szeressem... Önmagam megtagadásának nagy iskolája.”³⁸

Amit Isten cselekedett Krisztus Lelke által Szabó Zoltánban, az megmarad és tovább él. Tanulásra, tájékozódásra, találkozásokra, cselekvésre ösztönöznek bennünket. Mai művelődéspolitikánk, ebben a Kazinczy Ferenc Társaság is gyűjti, őrzi és gyümölcsözteti magyar népünk szellemi és tárgyi értékeit, hogy ezek által is építsük jövőnket.³⁹

³⁵ Küllös Imola a Magyar Néprajzi Múzeum Ethnológiai adattárában Szabó Zoltán anyagát összegyűjtötte. Megjelent a Vallási Néprajz 2. Budapest, 1985. 250–273. oldalán. Beküldött pályamunkáival megyei és országos díjakat nyert. A pénzbeli jutalom összegénél fontosabb volt az egyházban felretolt professzor állami szakemberektől való tudományos és erkölcsi elismerése. Az Ethnológiai Adattárban regisztrált anyagának tartalma a következő: Adalékok Noszvaj község néprajzához. (I.–VII. csoportosított anyag.) Gyülekezet – történeti kiállítás, 1959. Amit nekünk írtak. (Régi Bibliák, énekesek, imakönyvek, erkölcsstan, keresztyén irodalom.) Amit rólunk írtak. (Anyakönyvek, presbiteri jegyzőkönyvek, egyházi szolgák névsora). Szemen át tanít a múlt. (Régi fényképek, festmények magyar fejedelmekről, úrvacsorai edények, templomi terítők.) Szemünkön át ismerjük jobban jelenünket. (Gyülekezeti fényképek, falvédők, köszöntő versek, énekek, költemények.)

³⁶ Noszvajon Ráski Sándor püspök temette. Hamvait 1974. február 15-én exhumálták, és Sárospatakra szállították. Ott várja Krisztusát.

³⁷ Nagy Barna i. m.

³⁸ Sárospatak, Kt. 640/70.

³⁹ Újszászyi. m. 114.

ÚJSZÁSZY KÁLMÁN

A sárospataki főiskola faluszemináriuma

Száz évvel ezelőtt született dr. Újszászy Kálmán (1902–1994) a sárospataki teológiai akadémia filozófia-pedagógia professzora, a Tudományos Gyűjtemények igazgatója. A Kazinczy Ferenc Társaság egykori tiszteletbeli tagjának emlékeztétét következetesen őrzi, ápolja. Széphalom című évkönyvünk 7. kötetét „Tanulmányok Újszászy Kálmán emlékére” alcímmel adtuk ki, a sorozat 8. kötete a 639 oldalas „Újszászy Kálmán emlékkönyv” volt, a 9. kötetben pedig „Újszászy Kálmán emlékezete” összefoglaló cím alatt közöltük az 1997. szeptember 27-én Sárospatakon tartott emlékülés előadásait. A népfőiskola mellett legnagyobb figyelmet kiváltó kezdeményezéséről, a sárospataki faluszemináriumról több alkalommal is írt Újszászy professzor; a Magyar Népi Művelődési Intézet 1947-ben kis füzetben is kiadta tapasztalatait.¹ Most egy 1939-ben keletkezett írása közzétételével emlékezünk meg centenáriumáról. Ebben a ma már nehezen hozzáférhető írásában igen érzékeltesen jellemzi a faluszeminárium nevelő szerepét.²

(A Szerk.)

A sárospataki főiskola faluszemináriumának munkája nevelői munka. Benne a szemináriumi tagok nevelése folyik, és mint ilyennek nincs egyéb célja annál, hogy tagjaiban egy olyan helyes magatartást alakítson ki a falu felé, amilyen magatartást ma a nemzet, az anyaszentegyház és a falu érdekei megkívánnak a teológusoktól, akár falusi gyülekezetek lelkipásztoraivá lesznek, akár bárhol másutt találják meg elhelyezkedésüket, illetve szolgáltatukat az életben.

Ez a nevelői beállítottsága az, ami a legerősebben megkülönbözteti a sárospataki faluszemináriumi munkát minden, az ország egyéb helyein folyó, rokon természetű munkától. A pataki faluszemináriumi munka tehát nem faluvezető-kurzus és nem is falukutatás. Akik ebben látják célját, azok éppúgy tévednek, mint azok, akik a faluszociális munka egy érdekes eszközének tekintik, aminthogy azok is helytelen nyomon járnak, akik a hungarológia, közelebről a néprajzi kutatás szolgáltatában álló munkát várnak tőle.

Amikor azonban az említett munkák egyikét sem vállalja célként, világosan látja azt is, hogy magában hordja a lehetőségét valamennyinek. A pataki faluszeminaristák nem falukutatók, de éppen a faluszemináriumi munka folytán kialakult helyes magatartás birtokában tulajdonosai annak a lendítő erőnek és egészséges látásnak is, amelynek segítségével ott, ahol ennek konkrét szükségessége felmerül, ebben a munkában is eredményesen

¹ Újraközöltük az *Újszászy Kálmán emlékkönyv* (Budapest-Sárospatak, 1996.) 240-251. o.

² Megjelent a *Protestáns Szemle* című folyóiratban, 1939. 48. évf. 147-150. A faluszeminárium húsz éven át, 1931 és 1951 között nevelte a teológus hallgatókat.

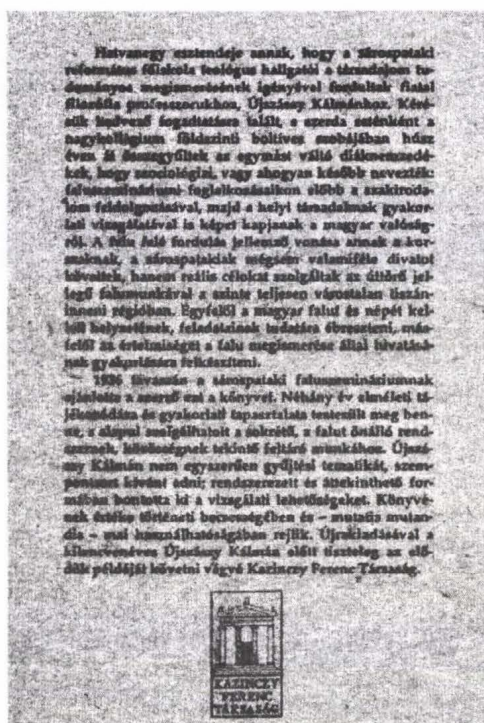
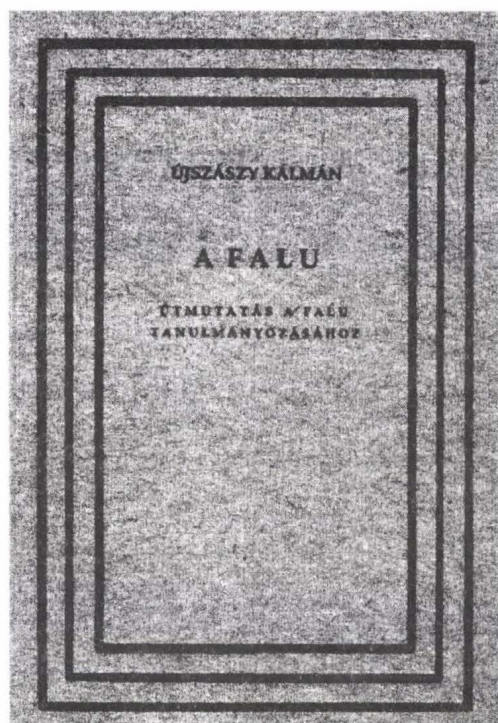

ÚJSZÁSZY KÁLMÁN PROFESSZOR (1939)

és a nemzet egyetemére nézve is haszonnal tudnak dolgozni. A pataki faluszeminaristák nem kész faluvezetők, de megvan bennük a készség arra, hogy amiben a falunak az ő vezetésükre szüksége lesz, abban merjék is, tudják is vállalni a vezetést és az ezzel járó nehézségeket. A pataki faluszeminaristák nem dicsekedhetnek azzal, hogy minden olyan tudásnak birtokában vannak, ami nélkül faluismeret nincs, ellenben világosan látják azt, hogy mi az, amit a magyar faluról tudni kell ma annak is, aki sohasem élt vagy fog élni a falun, még inkább pedig annak, aki egész életét egy magyar faluban fogja leélni. A pataki faluszeminaristák nem szakképzett etnográfusok, de éppen azért, mer magatartásuk helyes a falu felé, látják a faluban rejlő népi értékeket, és ugyancsak ebből a magatartásból következően megvan az érzékük is ahhoz, hogy a magyar néprajz és általában a magyarságtudo-

mány szolgálatában a népi értékek mentésével és gyűjtésével értékes munkát végezzenek. Ezt a sort tovább lehetne folytatni, de ennyi is elegendő annak meglátásához, hogy a pataki faluszemináriumi munkának épp az a sajátossága, hogy nem köti le magát egyetlen részletprobléma vagy munkafajta mellett sem, hanem valamennyit felhasználja nevelői célja elérésére. Ugyanekkor biztosítja ezzel annak lehetőségét is, hogy egyik legszínesebb, legtöbb irányba kitekintést nyújtó ilyen természetű munka legyen az országban, anélkül, hogy a dilettantizmus hibájába esnék. Dilettáns az, aki azt gondolja magáról, hogy ért valamihez, anélkül, hogy ez a hozzáértés meglenne benne. A sárospataki főiskola faluszemináriuma egy pillanatig sem gondolja azt, hogy tagjait az említett kérdések bármelyikében is szakemberré képezi, ellenben meg van győződve afelől, hogy a szemináriumi munka nevelői hatásainak ki volt téve. A szemináriumi munka nevelői célját bizonyos, a szeminárium hétesztendő élete alatt kitermelt munkarenddel éri el. Ennek a munkarendnek tengelyében a hetenkénti összejövetelek és a félévenkénti kiszállások állnak. Egyiknek is, másiknak is kialakult, sőt bizonyos mértékig megszilárdult gyakorlata van.

A heti összejöveteleket a kollokviumi idő kivételével minden szerdán este megtartja a szeminárium. Színhelye a szeminárium külön helyisége, ahol a szeminárium könyvtára és gyűjteményei együtt vannak. Az összejövetel központjában a szemináriumi munkával kapcsolatos események ismertetése, a kiszállásokon vagy egyéb alkalmakkor gyűjtött anyag bemutatása mellett egy-egy a falu életét vagy általában a népi életet érintő kérdés ismertetése áll, valamelyik az ismertetett kérdéssel foglalkozó, lehetőleg frissen megjelent könyv alapján. Ugyanekkor történik az olyan magyar, esetleg külföldi szépirodalmi művek bemutatása is, amelyek kifejezetten falusi problémát dolgoznak fel, vagy a népi életet

ÚJSZÁSZY KÁLMÁN ÚTMUTATÓJA A FALU TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

Az eredeti mű (1936) reprintjét a Kazinczy Ferenc Társaság adta ki a szerző 90. születésnapjára (1992)

mutatják be valamilyen oldalról. Ezek a könyvek az ismertetés, illetve bemutatásuk után a szemináriumi könyvtárba soroztatnak be, hogy azoknak, akik a bennük érintett kérdések iránt erősebb érdeklődést mutatnak, rendelkezésükre álljanak.

A kiszállások ősz végén és tavasz legelején történnek, vagyis olyankor, amikor már befejeződött, de még nem kezdődött meg a mezei munka. Minden kiszállás a szemináriumi munkába bevont három tájegység (Bodrogköz, Hegyalja, Hegyköz) valamelyikét öleli fel, vagyis ugyanabban az időpontban a három táj egyikének valamennyi községébe ugyanazzal a feladattal szállnak ki a faluszeminaristák, mégpedig oly módon, hogy minden faluba kettő-kettő jut belőlük. A kiszállások mindig szombat-vasárnapra, esetleg még hétfőre esnek, úgyhogy a kiszállók, akiket a gyülekezetek lelkipásztorai látnak vendégül, elvégzik a vasárnapi isentiszteleteket, s emellett a gyülekezeti munka egyéb ágában is szolgálnak, ahogy azt a szükség megkívánja, illetve a helyi szokások megengedik. Ezáltal segítségére vannak a vendéglátó lelkipásztornak, ugyanakkor azonban a legkönnyebben utat találnak a gyülekezeten keresztül a falu szívéhez is, úgyhogy speciális szemináriumi feladatukat, a falu életének vagy szerkezetének megadott szempontból való vizsgálatát aránylag eredményesen el tudják végezni a rendelkezésükre álló rövid idő alatt is.

Mivel ez a feladat a táj valamennyi községében azonos, és feldolgozását is többé-kevésbé egységessé teszi az az útmutatás, amelynek alapján a szeminaristák ezt elvégzik, ezért annak ellenére, hogy mindenki csak egy faluban volt, a kiszállásra következő közös

megbeszélések nyomán az egész táj képe egységesen bontakozik ki a vizsgált szempontból a kiszállók előtt. A feldolgozott anyagot a kiszállók aztán jelentésekbe foglalják össze. Ezeket a jelentéseket, amelyek összeállításának szintén megvan az évek óta kialakult gyakorlata, a szeminárium az egyes falvak nevét viselő irattartókba elhelyezi, megőrzi, és amennyiben erre szükség adódna, a rendszeres tudományos kutatás rendelkezésére bocsátja. Az a tapasztalata a szemináriumnak, hogy ez a jelentésgyűjtemény egy-egy kérdésre vonatkozóan már most olyan rendezett adattömeget foglal magában, amelyenhez hasonlóttal együtt a vizsgált tájakra, illetve községekre vonatkozóan sehol sem lehet találni. A kézikönyvtár mellett, amely kizárólag a falu kérdéseivel foglalkozó könyveket tartalmaz, ezek a jelentések, valamint a nagyrészt szintén kiszállások alatt készített fénykép és néprajzi anyag – ez utóbbi gyűjtésébe szép eredménnyel kapcsolódtak be az elmúlt esztendőben a Patakon járt népfőiskolások – együtt alkotják a szeminárium gyűjteményeit, a szemináriumi munkának ezeket a kézzelfogható gyümölcseit (48 faluról készült jelentés, 600 könyv, 3500 népdal, népmese stb., 700 néprajzi tárgy, ugyanannyi fénykép). Ha még megemlítjük azt is, hogy a szeminárium összegyűjti az iskolai egyesületekhez járó napilapokat, és azokat hétről-hétre kiküldi a pataki tanyákra; hogy két, egyenként 40 kötetes szépirodalmi vándorkönyvtárat járat a Bodroghözön, és hogy, ha erre mód van, bekapcsolódik a Faluszövetség falunap-rendező munkájába is, azaz a szemináriumi munkának ezt a harmadik, falusegítő oldalát is látjuk, akkor nagy vonásokban előttünk van a szemináriumi munka teljes képe.

Mi a magyarázata annak, hogy ez a szerény keretek között és szerény igényekkel dolgozó munka nemcsak egyik legkorábban indult, hanem megszakítás nélküli működését tekintve egyik legállandóbb ilyen természetű megmozdulásává tudott lenni a magyar ifjúságnak? Kétségtelen, hogy sem céljának, sem a benne tárgyalt kérdéseknek divatos volta. Ezt bizonyítja az is, hogy a munka már akkor megindult, amikor még nem volt divatban a falu (1931), és megvan még most is, amikor egyes jelek szerint már hanyatlóban van a falu iránti érdeklődés. Ha pedig nem ebben van a szülő és fenntartó ok, akkor ezt nem kereshetjük másban, mint abban, hogy ez a munka Sárospatakon a teológus ifjúság tényleges szükségéből támadt, és fennmaradása is ennek a tényleges szükségnek az állandóságából magyarázandó. A faluszemináriumi munka soha nem lehet avult, hasznavehetetlen vagy megunt Sárospatakon addig, amíg a pataki főiskola minden egyéb programja mellett a föld népének iskolája is tud maradni, és amíg a pataki teológusok 90 százaléka falusi gyülekezetekben lesz lelkipásztor.

Am maga a szeminárium is igyekszik arra, hogy folytonosan friss maradjon. Munkaközösségének tagjai önkéntes jelentkezőkből toborzódnak, és ezek jelentkezése is csak egy esztendőre kötelező. Ezzel megvan a lehetősége annak, hogy elhullajtsa azokat, akik megfáradtak a munkában, vagy akik egyéb elfoglaltságuk miatt nem tudják a tagsággal járó kötelezettséget: a szerda esti összejöveteleken való részvételt és a félénkenkénti kiszállást vállalni. Az előbbiekből ugyan kevés van, az utóbbiakból azonban annál több akad. De még azok is, akik más elfoglaltságuk miatt kénytelenek kikapcsolódni a munkából, a tapasztalat szerint barátjai és segítői maradnak annak, ami azt jelenti, hogy a szemináriumi munka célja voltaképpen náluk is el van érve.

És munkaközössége tananyagának folytonos felfrissítése mellett, újíttja magát a szeminárium azáltal is, hogy munkájában mindig időszerű igyekszik lenni. A falu és annak népe állandóan problématermelő marad. Az a kérdés azonban, amelyen keresztül a falu problémává válik – és ezt a szemináriumi munka eddigi tapasztalatai is bizonyítják – évről évre váltakozóan más. Volt idő, amikor kultúráján keresztül állott az érdeklődés középpontjában a falu, és volt idő, amikor esztendőről-esztendőre változóan a falu egészségügyi állapotáról, a földbirtokmegosztástól, a földmunkásviszonyoktól, a falukutatástól vagy, mint legutóbb is, a tájkatatástól volt hangos az ország. Az, hogy a pataki faluszeminárium nem kötötte magát ezek egyikéhez sem, megőrizte a megmerevedéstől és elavultságtól is. Csak a valóban időszerű, az élő problémák nevelnek. A pataki faluszeminárium úgy tudta mindezideig irányítani munkáját, hogy mindig az egyes esztendőeknek megfelelő domináns problémát állította érdeklődése középpontjába, és a többieket a peremen helyezte el. Így az időhöz hozzákapcsolva magát, az élethez is hozzákapcsolódott. Élő volt és élő ma is, mert állandó kérdését mindig az idővel változó oldaláról próbálja megragadni, és erre törekedve valóban az időnek és ebben a valóságos életnek nevelt és nevel. Azok a körlevelek, amelyeket félévenként kiküldünk a szeminárium magatartásiskolájából az életbe kikerült tagoknak, ezt a változó életet tükrözik.

Isten iránti hálával kell megemlékeznünk azonban arról, hogy ebben a folytonos változásban is van egy állandó, és ez a szemináriumi munka eredménye. Bármelyik mozzanatában hangsúlyozódjék is a szemináriumi munka, nem lehet úgy faluszeminaristának lenni, hogy munkaközösségében dolgozva közelebb ne jusson a szeminarista a faluhoz, és egy egészségesebb és tisztultabb magatartás ki ne alakuljon benne a falu felé. Ha pedig ez így van, akkor elértük a szemináriumi munka célját. És van-e hálásabb munka, mint az olyan, amelyben mindenki azzal a bizonyossággal dolgozhatik, hogy munkája céljához nemcsak közelebb juthat, hanem azt el is érheti?

É. KOVÁCS LÁSZLÓ: A RIMASZÉCSI REF. TEMPLOM

REGINA LUMPICKIENE:

Versek*Halottak napja*

Halottak napi
elhagyott temetőn
gyertyalángként
csak a holdfény
krizantémja
ring

Szőlőlevél

Szerelmes soraid
mellett
a borítékban jött
szőlőlevél
tenyérvonásaidat
augusztusi hegyek
árnyait
őrzi
s a délies éjben
őrülten zengő
tücsök hegdedűjét

•
A litván költőnő verseit fordította: *Cseh Károly*

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

Tellingi

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

FRIED ISTVÁN

Richard Pražák, a cseh-magyar kapcsolatok tudósa

Már az 1930-as esztendőkből megkezdődtek a viták a *magyarságtudomány* (a hungarológia) mibenlétéről, tárgyköréről, illetékességi területéről. Azóta nemzetközi társaság alakult, amely akképpen intézményesedett, hogy konferenciáival, folyóirataival, a társaság működtetésével igyekszik egybefogni mindazokat, akik a magyarság művelődéstörténetével, irodalmával, általában: a kulturológia címszóba sorolható diszciplínákkal foglalkoznak. Aligha minősíthető a cseh tudomány hozzájárulása jelentéktelennek, és ezt a megállapítást jórészt Richard Pražák munkásságára alapozom. Mivel az ő sokrétű, több évszázadra kiterjedő, több rész tudományt magába foglaló kutatásai egyfelől a hungarológia meghatározását segítik rétegződni, másfelől a magyar művelődés közép-európai jellegéhez szállítanak perdöntően fontos dokumentumokat. Kitetszik ugyanis, hogy az az előfeltevés, miszerint a magyarság művelődéstörténetében a szláv tényező (meg a román is) lényeges szerepet játszik, éppen olyan lényegeset, mint a magyar tényező a szláv művelődésekben meg a románban, a XVIII. század végén, a XIX. század elején még egyáltalában nem vitatott közmegegyezés tárgya volt. Talán jobban kellene odafigyelnünk arra, hogy Richard Pražák monografikus feldolgozásaiból, könyveiből és tanulmányaiból ez a tézis mily változatosságban bukkan elő. Hogy csak három példát hozzak ennek alátámasztására, erre az anyag bősége készlet:

1) Az 1967-ben Brnóban kiadott *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist* című könyvében nemcsak azt igazolja, hogy a szlavisztika és a finnugrisztika művelése egyben a két részdiszciplína történetének párhuzamosságát, a módszertani eljárások kölcsönösségét igazolja, hanem azt is felismerteti, hogy a mindmáig joggal a legjelentősebbek között emlegetett cseh nyelvész, irodalomtörténész szláv érdekűnek vélte a finnugrászatot, a magyar művelődéssel való elmélyült foglalkozást; pályájában pedig a Kazinczy Ferencével rokon vonások mutathatók ki. Így a cseh-magyar tipológiai analógiák feltárasakor valami nagyon lényeges mutatható ki, amelynek fényében jobban rajzolható meg egy – mindkét kultúra historikumában fontos – korszak, s nem utolsósorban Josef Dobrovský és Kazinczy Ferenc pályájának emlékeztet. Szorosabb értelemben véve: Kazinczy Ferencet közép-európai környezetben láthatjuk.

2) 1965-ben készítette el Richard Pražák habilitációs értekezését, amely tárgyul a cseh-magyar kulturális kapcsolatok kérdéskörét választotta, a hatalmas anyagból a cseh terminussal élve a „nemzeti ébredés” periódusának kezdeteit jelölte meg az összegzés anyagul. Ebben az értekezésben jól érzékelhető a cseh tudós munkásságának irányultsága és módszere. Mindenekelőtt a roppant szélességű forrásbázist kell megemlítenem, amely könyvtári, kéziratári, levéltári kutatásban nyilvánul meg, a kortársi levelezések végigolvasásában – általában véve a primer

anyag, az elsődleges források dominanciájában. Kevesen mondhatják el magukról, hogy Kazinczy Ferenc levelezését végigtanulmányozták, kijegyzetelték, illetőleg azt, hogy Kazinczy Ferenc korának kisebb és nagyobb jelentőségű szerzőinek, közszereplőinek nyomába eredve, megkíséreljék kimutatni a cseh (származású) történészek, művészek, írók, szerkesztők magyar, a magyar történészek, írók cseh érdeklődését. S bár a feltárt anyag szinte alig áttekinthető, a habilitációs értekezés és a belőle készült publikációk mégis rendbe, sőt: rendszerbe szerveződnek, melynek vezérfonalául a felvilágosodás, majd azt követően a romantika eszméinek köznapi gyakorlata szolgál. Nyilvánvalóan ezt a folyamatot végigkísérve ismét Kazinczy Ferencé az egyik főszerep, hiszen nemcsak fogságának naplója idézi meg a csehországi tényezőt, hanem levelezőtársai révén számottévo információkhoz jutott a cseh viszonyokról (például Döbrentei Gábor és Csehy József révén).

3) Harmadik példám a kelet-közép-európai, kelet-európai nyelvújítások összehasonlító elemzésének felbukkanása Richard Pražák életművében. Első ízben talán 1971-ben adta közre cseh nyelven Brnóban egy tanulmánykötetben (*Otázky dějin střední a východní Evropy*; Közép- és Kelet-Európa történetének kérdései) a neológus mozgalom és a cseh, a szlovák és a magyar nemzeti ébredés, valamint kapcsolataik összefüggéseiről szóló tanulmányát. Alaptézisét az 1973-as varsói szlavisztikai kongresszusra készített előadásában fejtette ki, de ekkor a cseh és a szlovák nyelvújítás/teremtés meg a magyar nyelvújítás mellé a románt is tárgyal választotta. Ez utóbbi tárgykör részletesebb feldolgozására egy német nyelvű tanulmányban tett kísérletet, s ez Budapesten 1983-ban látott napvilágot a Sziklay László szerkesztette *Aufklärung und Nationen im Osten Europas* című kötetben. A lényeg akképpen fogalmazható meg, hogy míg a régió művelődései közül az egyik

típus a már évszázadok óta időszerű standardizálás előmozdítására a nyelvi neológiát, a nyelvújítást választotta az irodalmi nyelv kialakítására (így a magyarok és a csehek), egy másik típus a létező táj- vagy nagyobb régió nyelvi kínálataiból az egyiket szemelte ki irodalmi nyelvvül (így például a szerb vagy a Štúr-féle szlovák nyelvteremtés). Hogy itt Kazinczy Ferenc működése megint központi jelentőségű, arról aligha kell bővebben értekezni. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy Pražák professzor vissza-visszatért kedves témájához, 1984-ben egy budyšini tanulmánykötetben, 1988-ban egy berliniben, valamint a Niederhauser Emil tiszteletére kiadott kötetben 1993-ban. Hogy Kazinczy Ferenc alakja, „borzasztólag szép” pályája mennyire foglalkoztatta, azt a *Fogságom naplója* cseh kiadásával bizonyította.

Természetesen ez a három példa a cseh tudós életművéből csak szemelgetés. Bibliográfiájának tételszáma a hétszázat közelíti meg. Nemcsak a mennyiség fontos, hanem a magyarságtudomány érdekében végzett minőségi munka is. Ezzel beállt a sorba, amelynek olyan nevezetes képviselői voltak, mint Josef Dobrovský, Jan Neruda és Jaroslav Vrchlický. Költők, tudósok, fordítók. A kik sosem felejtették el, hogy Európa közepének békéje és művelődése a cseh és a magyar tényező egymásra találásától is függ. Richard Pražák kutatóként, egyetemi tanárként, fordítóként, majd négy esztendőn keresztül nagykövetként – Jan Neruda szavával élve – vállalt mindent, amit vállalni kell. Munkásságával része a cseh tudományosságnak, de nevét beírta a magyar tudományosság könyvébe is.¹

¹ Előadásként elhangzott 2002. márc. 23-án Sátorajaiúj helyen, a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlésén, Richard Pražák professzor tiszteletbeli taggá választása alkalmával.

RICHARD PRAŽÁK

Magyar jakobinusok Brnóban

XVI. Lajos francia király 1793 januárjában, Párizsban történt kivégzése után II. Ferenc osztrák császár kemény politizálásba kezdett birodalmában, amelyet hangos ellenforradalmi propaganda, és a demokratikusan gondolkodó, haladó felfogású polgárokkal szembeni fellépés kísért. E politika leghatározottabb ellenzői a korábbi jozefinsiták voltak, akik a magyar nemesiség és az osztrák udvar kompromisszumát követően a demokratikus értelmiség magvát alkották. Ennek az értelmiségi körnek és a megalkuvást ellenző középnemességnek az összefogása hívta életre a magyar jakobinusok mozgalmát, aminek a szervezése 1794-ben kezdődött, résztvevői pedig – csakúgy mint a bécsi jakobinusok esetében – írók, jogászok, közhivatalnokok, katonatisztek, diákok, oktatók és vidéki kisnemesek voltak. Közülük jó néhányan felvilágosult katolikus és protestáns mágnások (Széchényi Ferenc, Ráday Gedeon) környezetében dolgoztak, például megyei és állami közhivatalokban, egyetemeken.

A magyar jakobinus mozgalom élére a szlovák Hajnóczy József és a szerb származású Martinovics Ignác állt. Martinovics II. Lipót császár uralkodása alatt titkos ügynökként dolgozott az osztrák udvarnak, mégpedig azon illúziói nyomán, melyek szerint a felvilágosult abszolutizmustól komoly társadalmi reformok végrehajtását várta. Ferenc trónra kerülésével, és az új császár bizalmának elnyerésére irányuló hiábavaló próbálkozásait követően Martinovics felhagyott az udvar szolgálatával, és 1792-93-ban már forradalmi eszméket dédelgetett. Vezető szerepet vállalt a magyar jakobinusok eszméinek kidolgozásában, melyeket legpontosabban az 1794 április-májusában elkészített forradalmi kátében

fogalmazott meg. Ekkor fogott hozzá a jakobinus mozgalom magyarországi szervezéséhez, aminek hamar számos támogatója akadt elsősorban Északkelet-Magyarország szlovák, magyar és román lakosságú területein, a magyar fővárosban és Horvátország déli vidékein.

A mozgalom célja, aminek 1793-tól Bécsben is volt központja, a Habsburgok trónfosztása volt, valamint Magyarország szövetségi köztársasággá alakítása, mely minden nemzetiség számára azonos jogokat biztosít. Terveik megvalósításának érdekében a magyar jakobinusok két, egymástól független társaságot hoztak létre: a Reformerek Társaságát, valamint a Szabadság és Egyenlőség Társaságát. A Reformerek Társaságának céljai már korábban kifejeződtek az 1790-92-es parlamenti mozgalom során, az ő programjuk kevésbé volt radikális, és főképpen a nemesség megnyerését tűzték ki célul. Követelték a francia forradalommal szembeni intervenció leállítását és Magyarországot egy független szövetségi köztársasággá szerették volna alakítani, ahol minden tagnemzet azonos jogokkal bír. A törvényhozó és a végrehajtó hatalmat egy kétkamarás parlament kezébe helyezték volna, ahol az egyik házban a nemesség, a másikban a „köznép” képviselői foglaltak volna helyet. A program ezenkívül kiemelte a kereskedelem, a gondolkodás és a vallás szabadságát, a tudomány és a művészet támogatását, az adócsökkentést a nemzeti hadsereg felállításának szükségességét. A nemesség megtarthatta volna tulajdonjogait, a jobbágyok pedig bérleti díjat fizettek volna az általuk szabadon használható földterületért. Ez utóbbi programpont a nemesség igényeit tükrözte. A forradalmi hadművelet során az első lépés megtétele a Reformerek Társ-

saságának volt a feladata: a nemesség körében keltett volna lázadást kezdeményeznie az ország függetlensége érdekében. Ezt követően a Szabadság és Egyenlőség Társasága – amelynek a létezéséről a reformerek nem tudtak – egy demokratikus köztársaságot alapított volna egy országos méretű tömegfelkelés segítségével. Ez a társaság az emberi és polgári jogokon alapult, ahogyan azt a nagy francia forradalomban megfogalmazták. A nemzetiségi problémák megoldása szempontjából különösen érdekes a magyar jakobinusok elképzelése, melyet az említett programpontok mellett Martinovics szintén belefoglalt a Magyar Szövetségi Köztársaság 1793. augusztusi alkotmányvázlatába. Konceptiójuk szerint a magyar nemzetszövetség Magyarország magyar lakta területein kívül független egységként foglalta volna magába az illír országrészt (Dalmácia, Horvátország, Szlavónia és a Szerémség), a szlovák többség által lakott területet (Sáros, Szepes, Túróc, Trencsén, Nyitra, Árva, Liptó stb. megyékkel), valamint a románok által lakott tartományt (Erdélyt és a Bánságot). A tartományok saját alkotmánnyal bírtak volna, amelyeknek összhangban kellett volna lenniük a szövetségi alkotmánnyal, és az államszövetség egy egysége, közös hadsereget állított volna fel. A Reformerek Társasága kátéja is rendelkezett a tartományok szabad nyelvhasználatáról, valamint a vallási és gondolkodási szabadságokról.

Összességében elmondható, hogy a magyar jakobinusok elképzelései – bár fellelhetők egyértelműen jakobinus nézetek is köztük – a francia forradalom eszmeiségét tekintve közelebb álltak a girondisták szemléletéhez, mint a francia jakobinusokéhoz. Célkitűzésükben nagyszabású társadalmi reformok szerepeltek, a radikális jakobinus erőszak távol állt tőlük, és éppen ezért a magyar jakobinus mozgalom leleplezése után sem számítottak olyan kemény megtorlásra az osztrák udvar részéről, amilyennel végül is szembe kellett nézniük.

A magyar jakobinus mozgalom szervezésére fordított néhány hónap (1794. május-július) alatt nem sikerült jobban összekovácsolni a mozgalmat, és a jakobinusok képviselői a töme-

gekkel sem tudtak megfelelő kapcsolatot kialakítani. A mozgalom összeesküvés-jelleget öltött, ahol minden újonnan beszervezett tagnak két másik embert kellett megnyernie az ügynek, a forradalmi káté másolása útján. A káté terjesztése mellett nyomtattak más forradalmi felhívásokat, rölapokat is, melyek közül legfontosabb a Marseillaise latin (Abaffy), szlovák (Abaffy vagy Hajnóczy) és magyar (Vereghy) fordításai.

Miután az 1794 júliusában, Bécsben letartóztatott Martinovics vallomást tett, megkezdődött a többi résztvevő elfogatása is. Kazinczy Ferencet 1794. december 14-én tartóztatták le. A bécsi udvar nagyszabású politikai pert rendezett Budán, 1795 tavaszán, ahol az 53 vádlott közül 18-ra mondtak ki halálos ítéletet – ezek közül hetet hajtottak végül is végre. Elítélt jakobinusok tucatjait szállították Kufstein, Spielberg börtöneibe és más hasonlóan kegyetlen és szigorú fegyházakba. Kazinczy Ferenc, Pruzsinszky József, Rosti János [1772-1841], Szlávay György, Laczkovics László, Bréhm János, Szmethanovics Károly, Vrchovszky Sámuel, Lukács Pál, Újgyörgyi-Neumüller József, Baranyai Mihály, Űza Pál [1763-?1824], Hirgeist Ferenc [1774-1804] és Makk Domokos 1795. október 7-én kerültek a brnói Spielberg várába. A magyar jakobinusok közül végül Batsányi Jánost hurcolták oda 1815-16-ban.

A bebörtönzöttek közül elsőként említhető (az apai ágon szlovák származású) Pruzsinszky József (1769-1830 után), aki a pesti egyetem joghallgatója volt, majd miután 1798 májusában kiengedték a brnói börtönből, Eötvös József későbbi író-politikus tanítójaként kapott állást. A magyar felvilágosodás egyik kiemelkedő alakja volt Verseggy Ferenc (1757-1822), aki magyarra fordította többek között J. G. Herder, Aiszkhülosz és Horatius műveit. Emellett mint esztéta, zenetörténész, költő és nyelvész is a magyar felvilágosult klasszicizmus kiemelkedő képviselője. Verseggy 1798 áprilisában érkezett Zábrdovice (németesen: Obrovic) börtönébe, ahonnan csak 1803. augusztus 28-án szabadult. Különösen tragikus sorsú volt Landerer Mihály ismert magyar nyomdász, aki öt

évi brnói raboskodás után 1800. november 11-én a Szent Anna kórházba került, majd Kazinczy szerint egy bécsi elmegyógyintézetben hunyt el 1807-ben.

Vrchovszky Sámuel (1770–97), Szmethanovics Károly (1775–1815), Szulyovszky Menyhért (1752–?) és Kopasz János (1774–?) szlovák származásúak voltak. Szmethanovics négy évet töltött a brnói börtönben, 1795 és 1799 közt. Vrchovszky börtönévei alatt görvélykórban (scrofulosis) szenvedett, ami végül 1797. augusztus 3-án halálát okozta, a zábrdovicei börtönkórház orvosainak minden igyekezete ellenére. Szulyovszky és Kopasz mindketten evangélikus vallásúak voltak. Előbbit eredetileg halálra ítélték, majd amnesztiát kapott, de még hat évet börtönben kellett töltenie. Ebből két és fél évig volt Brnóban, az 1797-es év elejétől 1799-ig. Kopasz János teljes büntetését Brnóban töltötte ki, 1795. május 7-től 1797. május 18-ig.

A Brnóban bebörtönzött jakobinusok között fontos személyiség volt még Szláv György (1764 vagy 1765–1818) és öccse, Szláv János (1772–1840), akik a Forgách családdal álltak rokonságban. Szláv György Bihar megye fő elöljárója volt, és 1795 októberétől 1798 júniusáig raboskodott Brnóban. János, aki korábban Somogy megyében látott el udvari bírói hivatalt, 1797 áprilisában került Grazból a brnói börtönbe, és ott is maradt egészen 1799 júniusáig, amikor más magyarokkal együtt, átszállították Kufsteinbe, majd Munkácsra, ahonnan végül csak 1803. január 15-én szabadult. Szláv János, akit eredetileg halálra ítélték, majd amnesztiát kapott, saját óvatlanságának köszönhetette hosszú büntetését, ugyanis 1798-tól kezdve nem akart részt venni a többi zábrdovicei elítélt által a külvilággal folytatott, a liberális börtönörök közbenjárásával történő titkos levelezésben, hanem egy ór segítségével postán adott fel levelet. Ezt a helyi hatóságok leleplezték, majd az esemény híre a császárhoz is eljutott, aki széles körű nyomozást rendelt el a zábrdovicei börtönben, melynek eredményeképpen eltávolították a börtön vezetőit, Schrameket és

Grünersberget. 1796 elején Juhász János (1761–1831) pesti születésű, korábbi premontrei szerzetes és katonai lelkész is Grazból Zábrdovicebe került. Innen 1798. május 4-én szabadult, majd, valószínűleg 1803-ban, a budai Szent Rókus-kórház kápolnájában kapott lelkészi hivatalt. Szintén halálra ítéltetett, majd amnesztiát kapott fogoly volt Hirgeist Ferenc (1772 v. 1774–1804) pesti joghallgató, aki négy évet volt kénytelen Brnóban tölteni 1795 és 1799 között, majd további három évig volt Kufstein és Munkács börtöneinek foglya. Miután 1802. szeptember 19-én kiszabadult Munkácsról, František Deym gróf, a cseh nemzeti mozgalom támogatója, felkarolta őt, és 1802-től 1804-ig a csehországi Vodícén lévő birtokán foglalkoztatva.

Uza Pál (1763–1824 után) pesti ügyvéd Hirgeisttel egy időben raboskodott Brnóban, és hozzá hasonlóan eredetileg halálbüntetést szabtak ki rá, majd amnesztiát kapott, de nyolc hosszú évet kellett börtönben töltenie, amíg 1803. február 27-én szabadon engedték Munkácsról. Szintén 1795 és 1799 között volt Brnó foglya Lachkovics László (1765–1814 után), a kivégzett magyar jakobinus vezető, Lachkovics János öccse volt. Makk Domokos (1755–?) korábbi pálos szerzetes, Batthyány József (1727–1799) esztergomi érsek szolgálatában álló földmérő és matematikus, aki az érsek megbízásából utazta be a cseh földeket, feladata a cseh erdészeti állapotának felmérése volt. Batthyány érsek a Cseh Királyi Tudományos Társaság külföldi tagja volt – innen származott a cseh állapotok iránti érdeklődése. Makkor előbb három, majd fellebbezését követően két évre ítélték a magyar jakobinus összeesküvésben való részvétel miatt, és ezt a két évet Brnóban, Kufstein és Zábrdovice börtönében ülte le, majd 1797. május 16-án engedték szabadon.

Neumüller-Újgyörgyi József (1770–?), a Magyar Királyi Kamara tisztségviselője, aki Pozsony környékéről való volt, öt év börtönre ítélték, így 1795 és 1800 között volt kénytelen Brnóban tartózkodni. 1800. május 4-én szabadult, egészségileg megtörve, lelkileg összeroppanva. Mi-

gazzi kardinális, Neumüller családjának barátja, mindent megtett, hogy munkát szerezzen neki, ami végül csak a császár személyes közbenjárásával sikerült, egy levél formájában, melyet a nagyszombati városházának küldött, ahol 1808-tól árvaügyi megbízottként dolgozott, évi 400 forintos fizetésért. Baranyai Mihály (1771–1831 után), aki Rozsnyón született, öt év börtönbüntetést ült le Brnóban, Spielbergben, majd Zábrdovicén, ahonnan 1800. május 2-án engedték szabadon, majd Kassán, tanítóként kereste kenyerét. A szombathelyi születésű Lukács Pál (1766-?), a Királyi Tábla ülnöke, 1795 októbere és 1796. május 14-e között volt a brnói börtönök foglya. Brehm János (1761–1813 után) szlovák-német származású orvos, aki a Bécsi Egyetemen szerzett diplomát, mindössze 3 hónapot töltött börtönben 1795. október 7. és december 16. között. Ezzel szemben tíz hosszú börtönévre ítélték Sztáray gróf fiainak tanítóját, az ásványkutató Tántsits Ignácot (1766–1825), aki a grazi Kufstein után került Spielbergbe, majd végül 1803. május 16-án szabadult.

A közvetlenül a brnoi börtönben végzett irodalmi tevékenység irányítója Rosti János (1748–1807) volt. Rosti eredetileg a jezsuita rendhez tartozott, majd a rend feloszlatása után a királyi tábla titkára lett Kőszegen, ahol Sigray Jakab szervezte be őt a jakobinus mozgalomba. Rosti 1795 októberétől 1798. májusi szabadon engedéséig volt Brnóban, ahol két latin elégiát írt börtönélményeiről. Az első címe „Elegiae in carcere scriptae anno 1796”, a másodiké: „Elegia ad amicum N., qua occupationes sociorum in captivitate describuntur, anno 1796”. Ezt a két elégiát ma a Széchényi Könyvtár kézirat-tárában őrzik az Ms Quart. Lat. 1594-es jelzet alatt. Rosti elégiái kiváló antik műveltségről tanúskodnak, és a felvilágosult klasszicista irányzat elvei szerint íródtak. Rosti János sorsa a szabadon bocsátását követően jellemző módon alakult. Levéltárosként alkalmazta a közismert felvilágosult arisztokrata, Orczy báró, de a báró 1804-ben bekövetkezett halála után Orczy özvegye elbocsátotta őt. Élete hátra lévő részét az

elmebaj határán tengette. Amikor értesült Németh János, a magyar jakobinusok perében közreműködő főügyész haláláról, még aznap, 1807. január 24-én főbe lőtte magát. Mintha azt mondta volna: „Követlek, hogy bosszút álljak.” A bosszú e formája a teljes tehetetlenség jele volt, hiszen Rosti biztos volt abban, hogy a földi életben nincs rá lehetősége, hogy megbosszulja a magyar jakobinusok sorsát.

A legjelentősebb irodalmi alkotás, amelyben a magyar jakobinusok brnói börtöneinek részletes elbeszélését olvashatjuk, kétség kívül Kazinczy Ferenc műve, a Fogságom naplója, amelyet Kazinczy korabeli jegyzetei alapján csak 1828-ban írt meg, és több mint száz évvel később, 1931-ben adták ki. Kazinczy először az 1794. december 14-én, Regmecen történt letartóztatásáról ír, amit Wilhelm Ehrenstein főhadnagy hajtott végre Sándor Lipót magyar nádor parancsára. Ezt követően Budára vitték, útközben pedig további magyar jakobinusokat vettek fel (Szulyovszky Menyhért, Táncsits Ignác). Az utazás december 20-án ért véget, amikor az a Novák kapitány vitette Kazinczyt a budai börtönbe, akiről az író igen kedvezően szólt. A vallatások eredményeképpen Szulyovszky beárulta Kazinczyt. Németh János ügyész halálbüntetést kért Kazinczy fejére, amit a hétszemélyes tábla is jóváhagyott 1795 májusában. Időközben a május 20-ai eljárás következtében őt vezető magyar jakobinust végeztek ki. Ezeket a kivégzéseket Kazinczy részletesen írta le, korabeli beszámolók alapján. Összesen tizenhárom további magyar jakobinust ítélték halálra, köztük Kazinczyt, aki, különböző jelek alapján arra következtetett, hogy a következő két ember, akinek kivégzésére sor kerül, ő maga, valamint Verseggy Ferenc költő lesz. Végül azonban a 13 halálos ítéletközül 11-et mérsékeltek, és a jakobinus perek két további áldozatát (Őz és Szolárcsik) végezték csak ki. A jakobinus elítéltek több mint négy hónapig voltak Budán, majd 1795. szeptember 24-én szállították őket Morvaországban. Egy hosszú utazást követően, melyet megszakítva, őrök nagylelkűségének köszönhetően, egy egész napot szabadon tölthet-

tek Pozsonyban, végül megérkeztek Brnóba. Az érkezést Kazinczy a Fogságom naplójában részletesen ábrázolja, csakúgy mint a 1795. október 7. és 1796. január 21. között Spielberg cellájában töltött első hónapokat, valamint az ehhez képest kevésbé kellemetlen zábrdovicei élményeit, ahol – a lehetőségek határain belül – a bebörtönzött magyar jakobinusok elfogadható, emberibb bánásmódban részesültek. A többi magyar jakobinussal együtt Kazinczy 1796 januárja és 1799. június 22. között volt Zábrdovicében, majd Szlávý szökési kísérlete miatti büntetésként Kufsteinbe szállították őket.

A magyar elítéltek számára a legrosszabb időszak a Spielbergben töltött idő volt. Kazinczy szenvedett a penészszel teli, levegőtlen cellában, bőre elfekélyesedett. Négy hónap alatt huszonhétszer járt nála az orvos. Csak Ugarte kormányzó parancsára került ki onnan, és 1796 januárjában végül átszállították a magyar jakobinusokat a kevésbé szigorú Zábrdovicébe. Kazinczy naplójában viszonylag előnyös kép alakul ki brnói fogva tartóiról, köztük a börtönigazgató Schramekről, Grünersberg börtönfelügyelőről és a kormányzói tanácsadó Schröterről. 1799-ben Schrameket és Grünersberget kis híján eltrávolították állásukból a magyar jakobinus foglyokkal szemben tanúsított jóindulatú bánásmódjuk miatt. Ez az incidens az engedély nélküli levelezésből is következett, amelyhez a fenti börtönőrök családjai nyújtottak segítséget. Feleségeik különösen nagy megértéssel voltak a jóképű és éles eszű Kazinczy iránt, aki szenvedélyesen kiállt a magyar érdekekért. Kazinczy hosszú ideig levelezett Grünersberg feleségével. Talán a nők körében való népszerűsége miatt, Kazinczy különböző könnyítésekert kapott a börtönben. A zábrdovicei börtönben, édesanyja jelentős anyagi hozzájárulásának köszönhetően, egy frakkot és egy házikabátot is sikerült szereznie, lehetősége volt írni és rajzolni, valamint sokat olvasott. Plútarkosz, Shakespeare, Goethe és Lessing műveit olvasta, és sok időt töltött a magyar nyelvtan tanulmányozásával. Ezen kívül még le is fordított néhány drámai művet, például Goethe Clavigo című tragédiáját és Les-

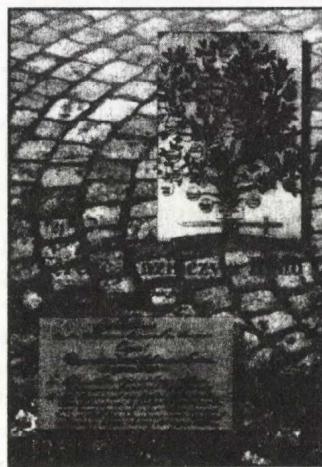
ing Emilia Galotti című drámáját. A börtönben Kazinczy felismerte a forradalmi út járhatatlanságát a kor körülményei között, és itt merült fel benne a nyelvújítás gondolata, a nemzet kulturális felemelése a politikai elnyomás a szabadságtól való megfosztottság korszakában, ami későbbi politikai harca sikerességének kulcsa volt.

A Fogságom naplójában Kazinczy különös figyelmet fordított a cseh tájra, amikor a Kufsteintől Munkácsig megtett útját írta le, ahol 1800 augusztusa és 1801 júniusa között utolsó börtönévét töltötte. Az utazás alatt, melynek során a magyar foglyok 1800 júliusában majdnem egy egész hónapig a cseh földeket járták, a magyar jakobinusokat egy különösen engedékeny katonai parancsnok kísérte, aki még azt is megengedte nekik, hogy meglátogassák a Puteani cseh nemesi családot, valamint Bubna gróf házáat, ahol barátságosan fogadták őket. Kazinczy kiemelten említi Kaplice, Veselí, Tábor, Benešov és Prága cseh városokat. 1800. július 17-én Benešoból rövid kitérőt tettek Konopištěbe, ami akkoriban Vrtby grófjának tulajdona volt. Prágában Kazinczy találkozott a Magyarországon nevelkedett Zechenter Antallal, aki az udvari haditanács titkára volt, és Corneille, valamint Voltaire klasszicista drámáit fordította magyarra. A Kufstein és Munkács közötti utazás nyilvánvalóan Kazinczy legkellemesebb emlékei közé tartozik, ezért is maradt meg emlékezetében oly részletesen. Munkácsi tapasztalatainak felidézése során többször is említi Ruzsiczky György cseh zenészt, aki egy közeli cellában raboskodott. Kazinczy ír arról, hogy Ruzsiczky lengyel táncokat komponált a börtönben, és hogy csodálattal tekintett a művész kreativitására, ami független volt a borzalmas körülményektől. Cservenka Ignác, Kazinczy munkácsi fogva tartója is minden bizonnyal cseh volt. Érdekessé Kazinczy azon benyomása is, hogy a munkácsi cellában fogva tartott elődje egy ismeretlen cseh festő volt, akit bankjegyhamisítástól ítélték el, és egy Szent Vencelt ábrázoló képet hagyott a falon.

Spielbergi és zábrdovicei raboskodása, illetve a cseh földeken való átutazásától eltekintve Kazinczynak kevés alkalma volt csehekkel találkozni. Ráday Gedeon vendégeként, Pécelen ismerkedett meg Thomas Klimesch festővel, és jól ismerte az úttörő jelentőségű cseh drámaíró, Bulla Henriket, aki miután elhagyta szülővárosát, Prágát, hosszú évekig színházigazgatóként dolgozott Magyarországon, Pozsonyban, Kassán, Budán és Pesten. Kazinczy levelezéséből megtudhatjuk, milyen nagyra értékelték köreiből Leopold Berchtold grófot (1759–1809), Buchlov kastélyának urát, aki világszerte ismert utazó volt, és aki kiemelkedő alkotott a modern szociológia egyik előfutáraként is. Írásait kiadták többek között Londonban, Lisszabonban és Bécsben, Kazinczy pedig a Berchtold barátaitól kapott levelekből értesült a cseh állapotokról. Brnóból Csehy József írt neki, aki az osztrák hadsereg hadnagyaként került oda, öcsce, Kazinczy László pedig Kutna Horán [német nevén Kutenbergben] teljesített katonai szolgálatot. Ő írt neki rendszeresen Prágáról, ahová gyakran ellátogatott, és amelyről bátyjának kevés ismerete volt, amit a Kufstein és Munkács közötti utazás során szerzett. Döbrentei Gábor 1806. május 27-én írt Kazinczynak egy levelet Wittenbergből, melyben szomorúan szólt a magyarországi belső állapotokról, és arról, hogy prágai látogatása során sajnálattal tapasztalta, hogy amíg a kis cseh nemzet anyanyelvén előadott darabokat láthatott színházában, addig a pesti magyaroknak erre nem volt lehetőségük, és hogy Prágában több cseh szó hallatszott az utcákon, mint magyar szó Pesten. Húsz évvel később, Toldy Ferenc hasonló csodálattal írt neki a híres királyudvari kéziratról, amit Václav Hanka mutatott meg neki a prágai Nemzeti Múzeumban.¹ Csehy József viszont az állandó német színház meglétéről, és a cseh kultúra Brnóban tapasztalt elnyomásáról írt, aminek nyomasztó jelenlétét mindenütt érezte Pozsonyból Brnóba tett utazása során. Szenvedé-

lyes ellenállásra ösztönözte levelében Kazinczyt, és a cseh nép iránti empátiára hívja fel a figyelmet, a következő szavakkal fejezve be mondanóját: „a bitorlás mindenütt utálatot érdemel.”

Kazinczy Ferenc (1759–1831) volt a legnevesebb magyar jakobinus, akit Brnóban tartottak fogva. Ő a magyar nyelvújítás megteremtője, a magyar nemzeti mozgalomban vállalt tevékenysége pedig Josef Jungmann szerepéhez hasonlítható a cseh nemzeti mozgalomban. Kazinczy nemcsak íróként és fordítóként szerzett magának hírnevet, hanem kulturális szervező munkájával is. Korszakalkotó jelentőséggel bír mindenekelőtt a levelezése (23 kötetben adták ki), mellyel komoly szerepet töltött be a magyar kulturális élet alakításában. Kazinczy a sárospataki református főiskolán tanult, ahol iskolatársa volt a csehországi magyar református misszió későbbi – a türelmi rendelet utáni – vezetője, Libiš lelkipásztora, az író Végh János. Kazinczy a klasszicizmus és a racionalizmus híve volt, mások mellett Shakespeare, Rousseau, Herder, Goethe és Lessing műveit fordította magyarra. A szlovák-magyar nyelvhatáron nőtt fel, ahol nemzetiségi toleranciát tanult, s ezt erősítette felvilágosult gondolkodásmódja is.

Megjelent angol nyelvű utószóként a „Ferenc Kazinczy a Brno” című kötetben (Masarykova Univerzita, Brno, 2000. 122–131).

Fordította: KEMECSEI BALÁZS

¹ A „Dvůr Králové-i kézirat”-ról van szó, amelyről később kiderült, hogy V. Hanka hamisítványa, s hosszú évekig tartó harc keletkezett körülötte. (A Szerk.)

KATONA REZSŐNÉ

Kiss József válogatott költeményei

A *Póttai Gyűjtemény* második kötetét ajánlom az olvasónak. Emlékeztetőül: a Kazinczy Ferenc Társaság sorozatban adja ki régi, klasszikus költőink már-már elfeledett, szinte hozzáférhetetlen alkotásait. A sorozatot *Fehér József* szerkeszti, az első kötet (*Kazinczy Ferenc: Fény és homály*) verseit éppúgy *Kováts Dániel* válogatta, mint a jelen kötetét.

Az *ár ellen* című kötetbe válogatott költemények tematikai egységekbe rendeződnek. *Vallomás* cím alatt szerelmes verseket olvashatunk, hangvételükben modern szerelmes verseket a testi szerelemről (s ennek dacos vállalásáról vagy éppen erkölcsi elítéléséről), a szellemi társ hiányáról. Legőszintébbnek, költői közhelyektől leginkább mentesnek és a magyar hitvesi költészetben szokatlannak egy feleségéhez írt verse látszik: *Nehéz órában*. Vallomás ez is – egy elhibázott és végképp kiürült kapcsolatról. Megrendítő alkotás.

Legenda cím foglalja egybe Kiss József leginkább ismert, saját korában legsikeresebb epikus alkotásait, melyek korának népmemzeti irányzatát követték műfajukban, hangvételben, erkölcsi tartalomban; verselési módban pedig bizony Arany János balladáira emlékeztetnek. (Például a *Rab asszony* című egyenesen az *Ágnes asszony*-ra. Volt irodalomtudós, aki Kiss József epigonvoltát bizonyította azzal, hogy míg Arany a maga balladájában belső történelem jelzésére épít, addig Kiss József tizenegy külső mozzanatot állt az olvasó elé a címszereplő szépségéről, bőbeszédűséggel hígítja fel a tragédiát.) Miért hatásosak mégis ezek a balladák? Nemcsak a bűnök realitásában, nemcsak a megélt vagy kiszabott büntetés súlyosságában rejlik a hatásosságuk, hanem abban az új keretben, miliőben,

amely addig szokatlan, sőt ismeretlen volt a magyar költészetben: a zsidó élet – tegyük hozzá a zsidó népelet – valóságának ábrázolásában. A *Simon Judit*, *A szép Batóné*, a *Dal a szegény Árpádról* sorolhatók ide. A többi vers a zsidó hagyományból, folklórból merít: *Új Ahasvér*, *Legenda*. Az epikus versek mellett itt tűnnek fel a zsidó lét vállalásához kapcsolódó súlyos mondanivalójú lírai alkotások is.

1876 és 1911 között írta a korábbi tematikai egységeknél sokkal modernebbnek tűnő válogatott verseket, melyeket a szerkesztő *Dalaim* címmel látott el, s amelyek a költő ars poeticáinak tekinthetők. „A költészet magasztos templomom” – írja 1888-ban, önmagát a szentélyben imádkozó főpaphoz hasonlítva; később azonban kevésbé emelkedetten, sőt mondhatni: kiábrándultan, csalódottan, rezignált hangon írt költői pályafutásáról, el nem ismertségéről:

*Hazudj! Hazudj! Ó, mert csak hazugságból
Táplálkozik, mi él és alkot itt.*

(László Fülöpnek)

Ó, semmi sem hal úgy meg, mint az ének.

(Intermezzo, 1911)

A zsidó-költő lét ambivalenciája visszatérő motívuma a verseknek.

A válogatás negyedik témaköre a társadalmi elégedetlenség, a liberális gondolkodás jegyében született verseket válogatta egy csokorba. Az 1950-es, 60-as évek irodalomtankönyvein felnőtt idősebb nemzedék számára ismerősek lehetnek ezek a versek, s valljuk meg, itt találhatók a legjobban szerkesztett, egységes képalkotást felmutató költemények: a *Tűzek* (ez a címe is ennek a tematikai egységnek), a *Knyaz Potemkin*, a *Dózsa György*. Az aktuális társadalmi gondok (a kivándorlás szirénhangja) mellett

az általánosságban megfogalmazott, eszmei síkon feltűnő liberális nézetek kapnak hangot ezekben a versekben:

a jognál itt csak az igazság semmibb (Stanzák)
... késik a vihar (Krisztus)
emberjogért keltem én harcra (Dózsa György)
 És újból:
...a születés megalázhat (Dózsa György)

Érdekes, milyen korán foglalkoztatja a költőt életmérlegének megvonása. Nemcsak „Túl a hetvenen” (azaz kb. az 1910-es évek második felében, közel 1921-ben bekövetkezett halálához), hanem már 1876-tól kezdődően is. Az *Epitáfium* összefoglaló címet kapták ezek a létösszegző versek (az epitáfium sírverset jelent). Ahogy a *Dalaimban*, itt is sok a keserűség, kétely, rezignáció:

egész életem nem is volt egyéb tán:
egy kínos készülődés, semmi több (Betegen)

Ha tudsz is nótát, de nem tudsz már újat –
Eredj aludni, jó öreg cigányom.

(Eredj aludni)

A nyugatos költők életérzései tűnnek fel: az önbecsülés eltűnéséből fakadó elégedetlenség (Reincarnatio. V. ö.: Kosztolányi: Költő a XX. században). Az elvágyódásból következő hajókép, amely Adynál oly gyakori, itt is megjelenik (Hová?):

Tépett hajóm, te korhadt kis ladik!
Magányos fátylád széllel és hullámmal
Még meddig küzd? Meddig viaskodik?

Az egyéni alkotású, talányos kép, a szimbolizmus csírája talán *A gnóm* című versben sejlik föl. A legtöbb, ebben a szerkesztő által válogatott ciklusban helyet kapó versben egyetlen kép uralja az alkotást, ezért szuggesztív még akkor is, ha a kép költői közhely (Eredj aludni). Címe miatt: *Túl a hetvenen* csábítóan ide kívánczított ez a kései alkotás, de sok és logikailag egymást kioltó képe miatt talán szerencsésebb lett volna kihagyni.

Egy mai irodalomszerető, versolvasó ember csodálkozva veszi észre ezt a Kiss József-válogatást olvasva, hogy a költő milyen sajátos egységbe foglalja a 19. századi gondolatiséget és ízlést, hangnemet és verselést a 20. századi mo-

dern költők új szerelemfelfogásával, önistenítésével, képgazdagságával, új jambikus ritmikájával. A kis kötet olvasán meggyőződésünkkelé válik az az irodalomtörténeti közhely, hogy A Hét (Kiss József irodalmi folyóirata) előkészítője volt a Nyugatnak, Kiss József pedig a nyugatosoknak.

Van másfajta aktualitása is a kötetnek, amelyre a jelenkori olvasó különösen fogékony lehet, s amely bizonyára szerepet játszott a versek válogatásában, hiszen erre utal a kötet cím választása is: *Az ár ellen*. A címadó vers (1882) a zsidó lét fájdalma panaszolja, a meg-megújuló igaztalan vádaskodást (vérvád!), az ún. zsidó tulajdonságok felemlegetését: „mi nem szeretjük a hazát”; „ha védekezel – ingerelsz, ha szótlán tűröd: gyávaság”, amelyek miatt egy gyermek számára (hiszen a fiához írja a versét, ezért még hatásosabb): „végzetes örökség” zsidónak lenni (*Az ár ellen*). A *Ne üzzetek el* (keletkezési éve ismeretlen) talán még fájdalmasabban szól a be nem fogadottságról:

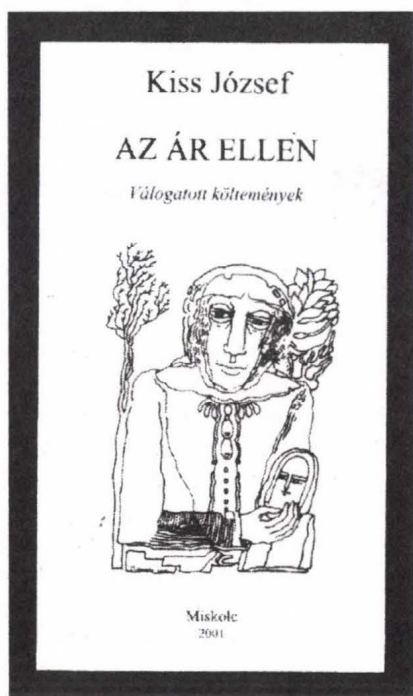
Ne ordítsatok folyton a fülembre:

Te idegen, keress magadnak más odut.

Az asszimiláció és az identitás-megőrzés konfliktusa ismerős a ma emberének, magyarjának „A napfény íze” című filmből, Vas István, Radnóti költészetéből, Örkény István és Heller Ágnes önéletrajzából. „Nekem is úgy hazám ez, mint tinéktek” – írja Kiss József. „Nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt kis ország” – írja Radnóti. És akkor már nem beszélhetünk költői örökségről, irodalmi előkészítésről! Itt nem az irodalom szól, hanem a valóság!

Mindezek mellett a gyöttrődő, fájdalmas sorok, emberi és politikai indulatok mellett olvashatunk olyan verset is, amely valóban a szó eredeti, 19. századi értelmezése szerint liberális egy zsidó költő tollából:

A szent Kálvária tövében
A völgybe mélyen,
Kis zsúpfedett ház csendje nékem
Most menedékem.
Ha kél a hajnal, arcán rózsafátyol,
Felém ragyog a fényes glóriából
A mi urunk, Jézus Krisztus. (Krisztus)

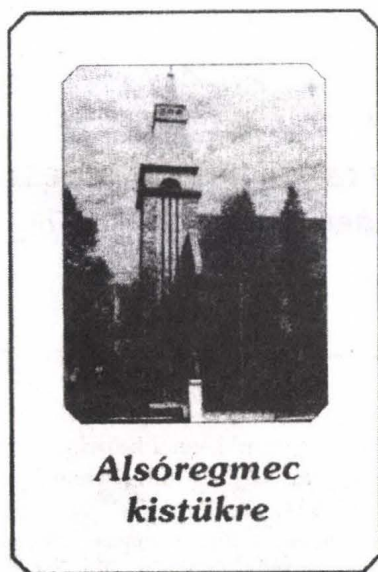
A 19. századi költői világban, a régies művelődéstörténet szókincsében lábjegyzetek segítik az olvasót tájékozódni. Köztük található egy téves információ a Hangulat című vers lábjegyzetében e két sorhoz:

Síratom a dalt, mely tovaillant,

Ariel-ének, nem hagyva nyomot

Áriel-ének: semmi köze Arionhoz, a görög mítosz dalnokához, mint a lábjegyzet írja. Áriel Shakespeare Vihar című drámájának szereplője. Prospero varázsló láthatatlan szellemiszolgája – erre utal a fent idézett sor is.

A kötet külseje – a sorozathoz illően – követi az előző kötetet: karcsú ez is (96 oldal, félszáz vers), halványlila keretű borítóját ezúttal *Tellinger István* grafikája díszíti, s a versek között további négy rajza található. Nem illusztrációk ezek, nem a költői képeket közvetítik képzőművészeti eszközökkel, hanem Tellinger saját vízióit csodálhatjuk meg, melyek a költői szöveg alapján támadtak. Kiss József olykor súlyos költői világához adekvát, gazdag asszociációkról valló rajzok.

Egy új helyismereti kiadvány

A Kazinczy Ferenc Társaság gondozásában, Fehér József és Kováts Dániel szerkesztésében jelent meg 2002 nyarán az *Alsóregmec kistükre* című 200 oldalas kötet. A Sátoraljaiújhely szomszédságában, a Hegyköz peremén elhelyezkedő település múltjának és jelenének sajátosságaihoz igazodva alakult ki a könyv tematikája, szerkezeti rendje. A kisközség polgármesterének előszava után a „Regmec a térben és az időben” című első fejezetben Kováts Dániel jellemzi röviden a település földrajzi elhelyezkedését történetének főbb fordulatait. Hegyessy Gábor írta az „Alsóregmec természeti értékei” című második fejezetet. Fehér József foglalkozik a falu egyiki kultúrtörténeti érdekességével „A Kazinczy család Regmecben” című harmadik részben. Mind történeti, mind társadalmi szempontból igen tanulságos a Krenyiczky István és Szabados János által megalkotott „A görög katolikusok históriája” című negyedik fejezet, amelyhez jellemző kiegészítő ismeretekkel szolgál Obráz Béla az „Adalékok Alsóregmec néprajzához” című dolgozatában. Fehér József munkája az „Alsóregmec társadalma” című hatodik fejezet, amelyben az 1772-ből való paraszti vallomásoktól a község urbáriumán, a különféle összeírásokon és faluleírásokon át az anekdotikus történetekig sokszínűen, gazdag dokumentációval tárul fel Alsóregmec népének utóbbi két és fél évszázada. Az utolsó fejezet Szabó József összeállításában „Napjaink község krónikája.” A kötet sok fényképpel, köztük 18 színessel, mutatja be a község mai arculatát.

A regmeciek elismeréssel fogadták a könyvet a július 27-i bemutaton, amikor a község első írásos említésének 725. évfordulóját ünnepelték.

BENCsik JÁNOS

Egy rátkai helytörténész emlékezete

Spéder Antal (1934–1987)

Magyar-történelem szakos középiskolai tanár volt, aki élete végéig lelkes honismereti agitornak, odaadó munkásnak bizonyult. Tanított tárgyát gyermekekórától kedvelte, mondhatjuk, eljegyezte magát a történelemmel. Rátkán született 1934. január 13-án. Ősei a háborús 17-18. század folyamán elnéptelenedett, lakatlanná lett hegyaljai faluhelyre, Rátkára települt (1750-1751) német parasztok voltak.¹ Nagy valószínűséggel a második telepítési hullámmal (az 1780-as évek derekán) érkeztek a *Spéderek* a Szerencs-patak völgyében épült, ekkorra már csinos házakkal ékes ki német – ahogy egymás között emlegették: „sváb” ajkú – faluba.²

A telepítők szándékának megfelelő mértékű, általában tekintélyes nagyságú jobbágyportákat, ezzel együtt házhelyeket (fundus) mértek ki az egyes családok számára. A lakóház és a gazdasági épületek (ól, istálló, csűr) egymást követő sorban állottak a hosszú portákon. Ezek másik vége a szántóföldekre futott. A belsőség, a „kerék” nagyságuknál fogva alkalmasak voltak a szánóföldi gazdálkodásra, illetve ipari kultúrnövények, elsősorban *dohánytermesztésre*. A szorgalmas rátkai „sváb” parasztok nevezetesek lettek az általuk termesztett dohányról. Az éppen ekkor elerjedőben lévő „füstölés” (dohányzás) okán egyre keresettebb lett a rátkaiak és a rakamaziak által termelt *leveles* dohány. Árusaik részére a híres-nevezetes *tokaji vásárokon* külön helyet jelöltek ki, biztosítván ezzel számukra a

zavartalan jelenlét. Ekkor még *ponyván* árusították a portékájukat a dohányosok is, csak később lett állami monopólium a dohány.

Spéder Antal édesapja, Jakab (1902-1975), édesanyja Vachter Katalin (1902-1967), mindketten Rátkán látták meg a napvilágot. Az apa utóneve jellemző, mert az első Spéder, aki a falunévsorban felbukkan, ugyancsak Jakab, jelezvén a családok ragaszkodását a hagyományokhoz, miután az 5., 6. generációig átörökölték ily módon a keresztnéveket is. A parasztgazda Spéder Jakab 12 hold földön gazdálkodott. Jellemző takarékos életükre, szorgos munkájukra, hogy ebből a kisbirtokból csupán 2-3 holdat örökölték szüleik révén, a „maradék” 10 holdat közös életük első szakaszában vásárolták hozzá a családi birtokhoz. Arra törekedtek, hogy teljesítve az ősi „parancsot” megfeleljenek az őseik örököltette vagyonszerzési követelményeknek, hogy ezáltal családjuk biztos megélhetését és érvényesülését biztosítsák.

A környező, magyarok lakta települések lakói azt tartották, hogy a rátkai németek rendkívül szorgalmas, célratörő gazdálkodók. Megélhetésük alapja a szánóföldi gazdálkodás és az állattartás volt.³ A *tállyai banktól* vettek fel hitelt, s ennek segítségével vásárolták meg az éppen eladóvá tett szánóföldet a szomszédos települések határában. A Spéder család az ondi *Barátság*-ból, az abaújszántói rétből, a tállyai *Akasztó-dom*ból, *Hercegek*ből, a *Vár alja*ból, a *Meggyesek*ből vásárolt egy-egy darabkát birtó-

¹ *Frisnyák Sándor* (szerk.): Rátka. Egy német falu Tokaj-Hegyalján. Rátka, 1991.

² *Bencsik János*: Rátka faluközössége a telepítés utáni évtizedekben. = Adatok Szerencs és Dél-Zemplén történetéhez I. Szerencs, 1995.

³ *Bencsik János-Birk Ignácné-Endrész György*: A rátkai német paraszti közösség néprajzi jellemzése. In: *Frisnyák Sándor* (szerk.) i. m. 109-164.

kukhoz. Itt kell említenünk azt a jelenséget, hogy a rátkai parasztok hasonlóképpen jártak el, hiszen több paraszt vásárolt a szántói vasúttól délre, a kisállomás térségében kaszálórétet magának. A golopi határból a *Nagyré*t is a rátkaiak tulajdonába került. A környező magyar falvak egyébként is érdeklődéssel figyelték az idegen ajkú szomszédjaikra.

Ondi származási adatközlőm, Lakatos Lajos (1942), elmondta, hogy anyai nagyapjától, Szécsényi Dánieltől mindig azt hallotta, hogy Rátkára 32 sváb család telepedett le, és azok szaporodtak el. Egész falu lett belőlük, akik aztán elkezdtek terjeszkedni, rendre felvásárolták a szomszédoktól a szántóföldeket. Erős *endogám* házassági szokás érvényesült körükben, az idegen legényeket nem engedték benőszülni a faluba. E zártsgot ritkán tudták feltörni a makacsabb szándékúak. A II. világháborút megelőző évtizedekből tudtak arról, hogy egy ondi parasztleány, Tóth József hozott feleséget Rátkáról, egy szép *rátka*i német lányt. Meg is verték az udvarlás során néhányszor. Az ondi határban a következő dűlőkben volt a németeknek parcellájuk: *Falu-föld, Hosszú-járdás, Mesko, Isten-hegy, Sarkad, Barát-szeg*. Az isten-hegyi szőlőket csaknem teljesen felvásárolták. A *Sarkadon* előbb szántóföld volt, később telepítették be a rátkaiak szőlővel. Ennek az expanzióknak csak a nagyüzemesítés vetett véget 1960-ban.

Ondon körjegyzőség volt, ehhez tartozott Rátka is, Golop is, ezért fokozott mértékben ismerhették meg a sváb szomszédjaikat. Megfigyelték észjárásukat, beszédiüket, szokásaikat. Említett adatközlőm szerint a rendszeres egymás közötti labdarúgó-mérkőzéseken keményen szurkoltak, s kiabáltak: „*Tóni, Náci! Bened (!) a remény!*”

Ha az előbbiekből a környező települések és Rátka lakóinak viszonyát a birtokgyarapítás szemüvegén keresztül láttattuk, most pedig a környező falvak egymást jellemző, ún. *falucsú-fölőket* soroljuk fel, ahogyan a már emlegetett ondi adatközlőm a nagyapja birtokán dolgozó mádi *kepészek*től tanulta azt:

*Fényes gombos a mádiak,
ólmos botos a monokiak,*

*széplány tartó zomboriak,
suga szabó bekecsiek,
egér ba..ó keresztúriak.*

Egy másik falucsúfoló így hangzik:

*Tállyiak a mandások,⁴
golopiak írósok,
monokiak ürgések,
ondiak⁵ lencsések,
rátkiak bicskások,
mádiak is bicskások,
bekecsiek hörcsögök,
zomboriak⁶ perjések*

A Spéder családban három gyermek volt; két kislány gyermekkorában elhunyt, így Antal egyedül nevelkedett. 1940-ben kezdte meg Rátkán az elemi iskolai tanulmányait. Ekkor helyben már volt az első négy osztály számára iskola. A háborút követően beiratkozott a szántó polgári iskolába.⁷ Rendre így jártak el más rátkai német családok is. Spéder Antalt az állami általános iskola megszervezése a szántói polgáriban találta, kezdték átszervezni az alsó fokú iskolákat egységes nyolcosztályos alapiskolává.⁸ Spéder Antal társaival együtt egyszerre az új iskolatípus 5. osztályában találta magát. Az apa, Spéder Jakab végig katonáskodta a II. világháborút, majd hadifogságba esett, ahonnan csak 1948-ban került haza. A gyermek Antalnak sokat kellett segítenie édesanyjának, akivel ketten gazdálkodtak, ha ugyan a 9-11 éves gyermek tudott ilyen szinten segíteni. A gyermek szeretett tanulni, mint jeleztük már, különösen a történelem iránt érdeklődött. Amikor elvégezte a 8. osztályt, napirendre került a továbbtanulás. Szeretett volna középiskolába menni, az apa azonban jobban óhajtotta, hogy Antal – immár egyetlen gyermeke – a családban maradjon, segítsen a gazdálkodásban. Antal számára a gazdálkodás volt a perspektíva, hiszen ekkor még ígéretesnek látszott a föld gyarapítása.

⁴ A *mana* a biblikus táplálék, a *manna*.

⁵ Így is mondják: *ondi pizspangosok*.

⁶ Rájuk azt is mondják, hogy „égetik a járdát”.

⁷ *Homonnay István*: Szántó nekem a világ közepe. Fejezetek Abaújszántó múltjából. Abaújszántó, 1995. 205.

⁸ *Kiss Árpád*: Műveltség és iskola. Bp., 1969. 166-168.; Tanterv az általános iskola számára. OKT. Bp., 1946.

Igaz, Antal bele is tanult a mezőgazdasági munka fortélyaiba. Az anya állt a fiú pártjára. A gyermek addig erősödött, győzködte szüleit, míg nem beleegyeztek, hogy beiratkozzék a miskolci Földes Ferenc Gimnáziumba. Ide aztán naponként vonaton járt be; amikor negyedik lett, akkor kapott csak helyet a kollégiumban. Sikeres érettségi vizsga után beiratkozott a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemre, előbb a történelem, majd a magyar-történelem szakra került. Itt szerzett magyar nyelv és irodalom, illetve történelem szakos középiskolai tanári oklevelet.

Első tanári állomáshelye a tályai általános iskola lett. Tályát, e hegyaljai városkát már korábbról ismerte, ez volt a rátkai németek elsőrendű felvevő piaca abban a korban.⁹ A tályai iskolában hét tanéven át tanított, eközben családot alapított. 1958-ban feleségül vette egykori iskolatársát, a szintén rátkai születésű Ács Cecíliát. Két gyermekük született: Árpád (1960) és Enikő (1961). A családban elkelt az apa segítése, noha az édesanya a pénzügyi pályáját megszakítva otthon maradt a két gyermek mellett, nevelni őket. Ezzel tették zavartalanná családi életüket. A tanár úrnak azonban azután többet kellett a munkából vállalnia, hogy a családját megfelelő szinten tudja eltartani. Első lépésként a rátkai iskolába került át, az akkori igazgató, Bányai Kálmán mellett végezte a helyettesi teendőket. Családi építkezésbe kezdtek. A szülői házat alakították át a korszerűbb igényeket kielégítve. Sok munkája akadt tehát az otthon kialakításában is.

Spéder Antal vezette a községi könyvtárat, s kivette részét a helyi mozgalmi munkából is; a Hazafias Népfront titkára, a községi tanács tagja lett. Emellett azonban hozzájárult a *honismereti munka* megszervezéséhez. Túl azon, hogy diákjait ilyen szellemben nevelte, rendszeres és módszeres gyűjtőmunkába kezdett. Álmai közé tartozott szülőfaluja, *Rátka történetének* megírása. Miután távol élt a komolyabb könyváraktól, levéltáraktól, egyelőre csak jegyzeteket készít-

hetett a falu történetéről, földrajzáról. Összegyűjtötte a földrajzi neveket, pályamunkája a miskolci Herman Ottó Múzeum adattárába került.¹⁰ Az igazi munkát nyugdíjas éveire hagyta, ebben azonban tragikus módon megakadályozta korai halála. Hajsztolt szervezete, mindenekelőtt a szíve, felmondta a szolgálatot. 1987-ben szülőbeli munka közben érte a hirtelen halál.

Spéder Antal úgy értékelte a saját szerepét, hogy neki kötelessége annak a kis közösségnek a sorsát, történelmét, népeletét megírnia,¹¹ melyből szüleiével együtt ő is vétezett, s a rátkai német telepés községet ezáltal kiemelni a névtelenségből, az ismeretlenségből. Itt kell emlétenünk, hogy e német közösségben igen erősen él a német származás tudata. Számon tartják az őshazához való lelki ragaszkodást. Erős történelmi tudattal megáldott közösség volt a rátkai, természetes volt tehát, hogy a paraszti környezetben, illetve paraszti családban nevelkedve szükségét érezte annak, hogy leírja azt a hagyományos életmódot, amely szüleit, nagyszüleit, a kis német közösséget jellemezte, meghatározta. Volt kitől tanulnia, volt példa előtte. A tokaj-hegyaljai német települések törekvéseivel összecsengett az ő szándéka.¹²

Tevékenységevel több elismerést is kiérdemelt, így 1979-ben a művelődésügyi miniszter dicséretét, 1984-ben pedig a „Szocialista kultúráért” kitüntetését. Mi ezzel a szerény méltatással emlékezünk az igazán ígéretes kutató emlékének, akit számon tartunk e táj honismereti munkásainak sorában.

⁹ Bencsik János i. m. 1991.

¹⁰ A. 4058. sz. alatt található ott.

¹¹ Idevonatkozó jegyzeteit felhasználva írta meg Takács Péter „A falu társadalma és története a betelepüléstől a II. világháborúig” című tanulmányát a Frisnyák Sándor által szerkesztett kötet számára.

¹² Balassa Iván: A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. = HOMÉvk. XII. Miskolc, 1973. 285-332.

FEHÉR JÓZSEF

Pillantás a karcsai dombra Nagy Géza emlékére

Köszönöm utolsó tanításod, Géza Bátyám.

Ahogy ott álltam sírod mellett a temetőben, megmutattad nekem a karcsai templomot. Innen még sosem láttam. Mindig szembe jöttem vele, délről vagy nyugatról. Gyönyörű volt úgy is: ékszer a mocsarakkal körülvett homokdombon, melynek szépségén túli titkát hiába kerestem. Most, mintha hallanám, mondtad:

– Gyere csak ide, Fehér Jóska! Mutatok neked valamit! Ez az a hely, ahol megállj, a „csendes Karcsa partinál”. Innen érthetők meg a bodrogközi tündérmesék, ha elnézel arra a templom felé. Körülem repültek fel a vízvilágból a jó tündérek, hogy odaéptsék örök mementóként. Mi ez a méltóság, fenség, titokzatos rejtély, a sötétén átütő fény, ami belőle sugárzik? Innen, *mellőlem* érzed-e a bodrogi láp lelkét? Itt susog körülöttünk a nádas, ahonnan a pákász felütötte a fejét; a bodrogközi mezítlábas jobbjágy errefelé vette az irányt a dűlőúton nap-szállatkor, hazafelé. De ha arra fordulsz, *tőlem* észak felé, ott van Szerdahely. Nézd meg a Tarbuckát. Nézz keletebbre is, Kövesd felé, elgondolhatod az ereken a kis Ticét, amerre a sárlatok repkednek. Magad előtt láthatod a Vörösmarty-megrajzolta táját a Zalán futásából. Láttod amott azt a nagy hegyet, amely Bodrogköz szigetén emelkedik „a magas égnek tája felé”? Valahol ott lehetett, a rejtekek között a szép Hajna, vágyakozva szerelmese, a hős Ete után. Tán fürdik éppen...

És csipkelődve hozzáteszed még:

– Mi ehhez a te Luka falud a Hosszúréten? Egyedül a papja híres, aki nem akart imádkozni a kalapos királyért. Ez marad rajtatok, meg a „kukuk, Luka”!

Szeretett-e a falu népe? Hogy igen becsült, azt is a sírodnál tapasztaltam meg. Hogy büszke volt Rád, mint „az Első Karcsaira”, azt már tudtam: díszpolgári címével tüntetett ki. De ettől többet mondott számomra az, hogy ilyen kíméletesen és gyengéden földet tenni a koporsóra, mint ahogy a tiédre tették az ünneplőbe felöltözött földieid, még nem láttam. Többet mondott ez minden szépen szóló beszédnél.

Alapműveket tettél asztalunkra: de előbb leterítetted bodrogközi *szöttesekkel*, odaültetted mellé a *karosládára* a *komákat* és szép *diftongusokkal meséket* mondattál velük, melyben tündérek szálltak a lápi világ fölé. Most itt a meg-rakott asztal, tele nemzedékeknek való szellemi táplálékkal – csak mi csendesedtünk el körülötte. Ha valamiért, ezért szerettem hallani a hangodat: a diftongusaidért; a záródó – vagy tán nyitódó? kit érdekel ez ma már – kettőshangzóidért, amelyeket mindig hallottam a fülemben, ha Rád gondoltam, mint ahogy hallom most is. A kettőshangzóknak azt a változatát, amit a leíró nyelvészek sohasem tudnak leírni. A Tiedet különösen nem: „ilyen az ember, egyedüli példány...”

Büszke voltam Rád, a barátságodra. (Azt mondják, az minősíti az embert, kik és hányan büszkélkedhetnek barátságával). Én azért vagyok hálás Neked, mert egyike voltál azoknak, akik megismertettek egy egész országot az én szülőföldemmel, a Bodrogközzel. Hogy messze földön, nagyvárosi iskoláimban is tudták, merre van ez az otthonos – lehet szegény, mégis szívet melengető – mindig hazahívó táj. Ebben igen nagy részed van: szinte a legnagyobb az utóbbi évtizedekből. Ahogy a karcsai dombról körül-

pillantottál a televízió kamerái előtt még 1976-ban: az volt a felemelő élmény. E táj magasba emelése. A (kis)Haza a magasban...

Isten Veled, Te konok, makacs bodroglőzi. Csak nem hagyta magad. *Végéig* feszítetted erődöt, hogy utolsó nagy művedet, Karcsa monográfiáját megírd. Megtetted; egyetlen sort

sem írtál utána többet. Már formát öltött a nyomdában. Ezt viszed magaddal utoljára.

De az összeset itt hagyod nekünk.

(2002. augusztus 8.)

VERES LÁSZLÓ

Sátoraljaújhely lexikonáról

Kazinczy Ferenc, Sátoraljaújhely szellemi életének legnagyobb hatású alkotója 1814-ben, a város református egyháztanácsi ülésén többek között ezt a kijelentést tette: „Az Újhely ifjainak illenék nemcsak a külföldi változást, hanem a hazait is, s nevezetesen az Újhelyben történt dolgokat tanulniuk”. A mester mindmáig ható intelme vezette Sátoraljaújhely és a Trianon után Magyarországon maradt Zemplén Kazinczy Ferenc Társaságba tömörített lokálpatriótáit arra, hogy a helyismeretben való tájékozódás elősegítésére elkészítsék *Sátoraljaújhely lexikonát*. E vállalkozás egyedülálló Magyarországon, hiszen az 1980-as években született kétkötetes *Budapest lexikonon* kívül sehol sem készült ilyen jellegű feldolgozás. A Budapest lexikon nyilvánvalóan nem lehetett példa egy vidéki város számára, már csak elnagyoltsága, felületessége és módszertani hibái miatt sem. A sátoraljaújhelyi lexikon készítőinek minden szempontból úttörő szerepet kellett vállalniuk. ...

A Kazinczy Társaság vezetősége nem vállalkozott egy elvileg megvalósíthatatlan, szakmai és erkölcsi szempontból tisztességtelen megoldásra, vagyis monográfia készítésére. Úgy érezték, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság szellemi műhelyében létezik egy olyan munkatársi gárda, amely az „elmúlt évtizedekben alaposan tájékozódott, tisztos mennyiségű ismeretanyagot hozott felszínre. Ha ez a tudás nem is áll még össze valamiféle tüzetes és rendszerezett, a teljesség igényével készült feldolgozássá, érdemes mégis az eredményeket közkinccsé tenni”. Főként Fehér József irodalomtörténész, a sátor-

aljaújhelyi Kazinczy Múzeum igazgatója, Hőgye István, az újhelyi levéltár vezetője, Csorba Csaba történész és Kovács Dániel irodalomtörténész közös akaratával született meg a lexikon koncepciója, amely három év alatt megvalósult 30 szerző közreműködésével és 4 millió forint belüli teljes költséggel, ami a B/5-ös, keménytáblás borítójú, 40 ív terjedelmű és több száz fotót tartalmazó munkát figyelembe véve rendkívül alacsony árnak tekinthető. Az újhelyiek a lexikonkészítés rögzös és úttörő útját választották. Előmunkálatok, példák hiányában nekik kellett rendszert és módszert alkotniuk, ami talán tanulságos lehet a követők számára.

Megítélésem szerint Sátoraljaújhely lexikona a helytörténeti kutatások újléhetőségeit és módzatát tárja elénk. Olyan szellemiekben gazdag, de megoldásban nagyon olcsó példával szolgáltak számunkra, amely mindenképpen követésre érdemes.

Befejezéséért álljon előttünk egy nagyon semlegesnek tűnő címszó a lexikonból, ami kifejezi azt, hogy minden adatnak van mondani-
valója, ha kellőképpen kezeljük azt:

boszorkányégető hely: terület az újhelyi → *Borz-hegy* mögött, a → *Bodnár-völgyben*; állítólag itt égették meg 1629. nov.-ében a boszorkánysággal vádolt Szekeres Györgyöt és Parnoka Jánosnét, 1751-ben Bencsáné Poloka Erzsébetet, 1755-ben Dombiné Bényei Katalint. Vannak olyan jegyzőkönyvek 1821-ből, melyek szerint a boszorkányégetéseket a → *Széphalom* felé vezető út mentén végezték, s aki később arra járt, jelképesen gallyakat szórt egy megjelölt helyre. •KD

Részletek a Történeti Múzeológiai Szemle 2002. évi kötetében (2. sz. 155-6. o.) megjelent recenzióból.

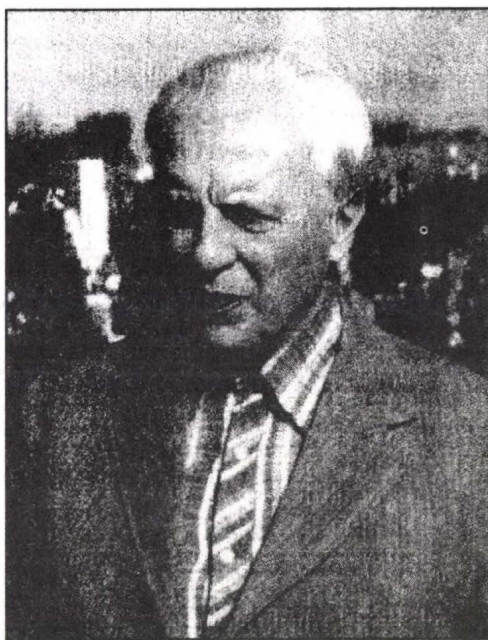
KOVÁTS DÁNIEL

Balassa Iván közöttünk

A 85. születésnapon, október 5-én, amikor családja négy nemzedéke köszöntötte Balassa Ivánt budai otthonában, mi arra gondoltunk, hogy van az ünnepeltnek egy tágabb, szellemi atyafisága is, amely gondolatban ugyancsak köréje sereglik, s örvendező részese a tisztes évfordulónak. Ebben az atyafiságban benne van a barátok tág köre, a tanítványok több generációja, egykori falusi adatközlőinek népes tábora, a hazai és külhoni tisztelők és pályatársak illusztris csoportja. Alig érkeztek oda köszöntő szavaink a címzetthez, amikor jött a szomorú hír, hogy kórházba került, majd állapota válságosra fordult. Nem sokkal azután, hogy a kerek évforduló késztetett a Reá való emlékezésre, november elsején reggel Balassa Iván elindult a minden élők útján, a földi életet felcserélte az örökkévalósággal.

A 85 megélt esztendő, több mint hat évtizedes sikeres munkálkodás szép ajándék a Gondviselőtől – gondolhatnánk –, mégis nehéz a mindennapok rendjéhez visszatérni a veszteség fájdalmából. Miképp igyekszik ilyenkor megcsalni magát az ember, feledni a gyászt? Megidézi az elmúlt éveket, életre kelti az egykori emlékezetes pillanatokat.

A több mint negyvenéves ismeretség és barátság valamennyi emlékképét nem lehet előhívni. Élénk színekben él még ma is az a személyes találkozás, amikor néhány írásos gondolatcserét követően Balassa Iván, a sárospataki vármúzeum igazgatója a bodrogházi kisvonaton el látogatott a távoli végállomásra, Zemplénagárdra. Együtt sétáltunk végig a falun, s betért igen szerény otthonunkba, ahol feleségemet és pár hónapos kisfiunkat is megismerhette. A következő évben szinte egy időben hagytuk el állo-

máshelyünket: ő a fővárosban, minisztériumi szolgálatban folytatta munkáját, én a sátoraljaújhelyi gimnázium tanára lettem. Együttműködésünk több-kevesebb rendszerességgel folytatódott ezután is. Összeismertetett karcsai kollégámmal, a közeli barátá lett Nagy Gézával, figyelemmel kísérte szakkörömet, buzdított a kutatói elmélyedésre. Ha egy-egy konferencián találkoztunk, mindig érdeklődött munkám, családom iránt; újhelyi, pataki tartózkodásai idején felkeresett. Úgy éreztem, számadással tartozom neki, ösztönözött segítő figyelme.

A Kazinczy Ferenc Társaság épp 15 évvel ezelőtt, 1987. október 15-én ünnepelte őt először a magáéként Sátoraljaújhelyen, a Művelődési Központ klubtermében, amikor átadtuk neki a

tiszteletbeli tagságot igazoló díszoklevelet és emlékérmünket. Ő akkor is tanított bennünket: „Legendák a hegyaljai borról és a mai kutatások eredményei” címmel tartott emlékezetes előadást. Számíthattunk rá társaságunk Széphalom című évkönyvének szerzői között, hét közleménye jelent meg itt az évek során.

Látta, hogy a Társaság abban a szellemben igyekszik dolgozni, amelyet az általa is mélyen tisztelt dr. Újszászy Kálmán professzor jelölt ki régiónk értelmisége számára még az 1930-as években, támogatva hát tevékenységünket. Egyéni kutatási terveibe is bevont. Szép és tanulságos együttműködésünk egyik emlékezetes produktuma Sárospatak külterületi helyneveinek összegyűjtése, közzététele 1997-ben. Az előző években már megtapasztaltuk az együttes munka ösztönző, teljesítményre serkentő hatását, amikor Szentimrei Mihály barátunkkal hármásban világra segítettük az Újszászy Kálmán emlékkönyvet. Sugalmazó ereje ott van a 2001-ben megjelent újhelyi lexikonban is, hiszen az ötletet – bár ő Sárospatakra vonatkozóan vetette azt föl – tőle kaptuk.

Balassa Ivánt tudósi teljesítményei alapján mindenütt tisztelték itthon és a nagyvilágban, hiszen a svéd királyi akadémia, a dán tudományos akadémia tagjaként, a Bécsben átvett Herder-díj kitüntetettjeként nemzetközi tekintély övezte, mégis úgy éreztük mindig, hogy Zemplént különösen kedveli. Úgy jött Sárospatakra, Sátoraljaújhelybe, Tokajba, Cigándra, Karcásra, az Abaújba nyúló Hegyközbe, mint aki hazajön. Tudjuk, hogy szívéhez nőtt pályájának sok helyszíne: a bihari szülőföld, a debreceni iskolázás, a székelyföldi pályakezdés, a Keszthely környéki pannon táj, de (mi legalábbis úgy érezzük) igazán ott volt otthon, ahová a fél év-

tizedes sárospataki múzeum-igazgatóság s annak hozadéka kapcsolta. A személyes kötődéseken túl az itt kapott témák sora igazolja ezt a benyomásunkat.

Az igazi barátság közös érdeklődésen, kölcsönös megbecsülésen, segítőkészségen alapszik, s ha együttes feladatvállalásban is megnyilatkozhat, akkor válik valóban tartalmassá. De túl a személyes, a baráti szálakon Balassa Iván közöttünk volt és közöttünk marad a maga tudósi életművének ajándékaival is. Nem lehet Tokaj-Hegyalja szőlészeteinek és borászatá-

nak, a Hegyköz földművelésének, a Bodroghöz folklórjának, Sárospatak történeti topográfiájának témáihoz nyúlni az ő megkerülésével, hiszen maradandó alapműveket hagyott ránk ezen a tudományterületeken.

Nemcsak az általa feltárt ismeretkinccsel gazdagít bennünket, hanem kutatói magatartásának példájával, tevékenysége módszertani tanulságaival is. A történeti megközelítésre, a tények tiszteltetére, az interdiszciplináris vizsgálódásra, az európai nézőpont alkalmazására ad útmutatást követőinek. Az egykori népelet, gazdálkodás, hagyomány ismeretelemei felé nemcsak tudományos kíváncsisággal, hanem mély emberi érdeklődéssel fordult. A Bodroghözről szinte szépirodalmi igénnyel megírt könyvének bevezetőjéből idézzük hitvallásos szavait:

„Egy ... őszi levélcsokrot szedegettem össze ... főleg a Bodrog és Tisza tájáról, ahol az elmúlt két évtizedben sokat gyalogoltam, sok régi iratot átböngésztem. ... A régiek, egyre halványuló emlékeké válva, pergő falevelekként lehullnak, de az emlékezés avarjából azért is érdemes egyiket-másikat felemelni, hogy színlükön, alakjukon az utódok is elöprengjenek, és tanuljanak belőle.”

Ilyen szándékkal vesszük kezünkbe könyveit, követjük emberi, tudósi példáját.

NYIRKOS ISTVÁN

Kossuth jegyében

A hatodik abaúji szabadegyetemről

A Kazinczy Ferenc Társaság elnöksége a VI. Aباúji Szabadegyetem rendezvényére invitálta a tagságát 2002. június 22-23-án. A kétnaposra tervezett program jól előkészítettnek tűnt, nagyon tartalmasnak ígérkezett. A szabadegyetemet *Sátoraljaújhelyen* nyitották meg, Fehér József elnök megnyitójában a szabadegyetem, a Kossuth-évforduló jelentőségét méltatta.

Június 22-én *A zempléni Kossuth-émlékhelyek* címen szervezett tanulmányútra egy huszonöt személyes autóbusszal indultunk útnak Sátoraljaújhelyről, ahol előbb megkoszorúztuk a Kossuth-szobrot és a városháza falán levő márvány emléktáblát. A Kossuth szobornál tartalmas kiselőadást hallhattunk Oláh Tamás levéltárostól: ünnepeltünk történelmi szerepéről, nézeteinek aktualitásáról születésének évfordulóján.

A következő állomás a *Sárospataki Református Kollégium* volt, ahol dr. Dienes Dénes gyűjteményi igazgató „Kossuth Lajos, a pataki diák” címmel tartott igen tartalmas emlékező előadást, melyet a Társaság tagjai mély érdeklődéssel követtek. *Olaszlisztkán* dr. Tamás Edit történész-muzeológus a Kossuth-házról szólt, majd az *erdőbényei* Kossuth kőszobor megtekintésére került sor. Számunkra újdonságként hatott Fehér József tájékoztató előadása, hogy a szobrot két olasz mester (Skodik Cirill és Bianco del Ciprián) faragta. A szobor a fiatal Kossuthot ábrázolja Bocsikai-kabátban. Ez az 1902. október 12-én felállított alkotás volt a megyében az első köztéri Kossuth-szobor. Az itt rendezett hangulatos borkóstolás tulajdonképpen ünnepi köszöntő volt a szobor egykori felállítói tiszteletére, és a rendkívüli meleg idő ellensúlyozására.

Monok, Kossuth szülőhelyének megtekintése sem maradhatott ki programunkból. A szép és értékes múzeum mindig élményt jelent a látogatók számára, még akkor is, ha egyesek nyilván nem először fordultak meg benne. *Tálya*i megállásunk azért volt izgalmas, mert az itteni evangélikus templomban került sor Kossuth megkegyezésére. A szép templom méltó keresztelő helye volt a későbbi történelmi személyiségnek. Mint Kiss Endre József előadásából megtudtuk, a templom 1785-ben épült, de a reformáció 280. éves fordulóján került sor a felszentelésére, s nagy ünnepség keretében itt ünnepelték meg Kossuth születésének 90. évfordulóját hatalmas harangzúgás, ünnepi istentisztelet és a zempléni-abaújiak nagyszámú részvétele mellett. *Abaújszántón* ízletes ebédet fogyaszthattunk el a Kazinczy Ferenc Társaság jóvoltából. Mivel a gépkocsivezetőnk nem szerette az árnyékos helyet a parkolás számára, ezért a szauna hőfokát is megszegyenítő melegséggel vitt tovább bennünket *Fonyba*.

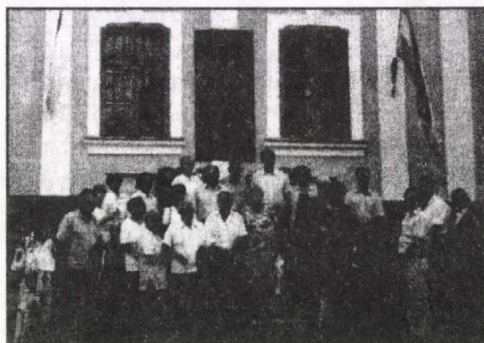
Az itt sorra kerülő program a vártnál is kellesebb meglepetésekkel szolgált. *Az Aباúj településeinek helyismereti feltárása* címen megrendezett tanácskozást dr. Csorba Csaba történész vezette. Irigylésre méltó helyzetben volt, ugyanis rendkívül értékes és nagyon gazdag könyvbemutatót a kiadványok sorát mutathatta be (Filkeháza történetéről, Komlóska nemzetiségi viszonyairól, Monok történetéről stb. szóló kötetekkel, Sátoraljaújhely lexikonával ismerkedhetek meg a jelenlevők). Nem sok régió büszkélkedhet hasonló bőségű és színvonalú tudományos könyvkiadással.

Nem lenne teljes azonban a kép, ha a szabadban lezajló, Tar Mihály népművelő szakavatott előadása (negyvennyolcas és Kossuth-dalok a Bodroghözben) nyomán nem szólánánk arról, hogy a kitűnően tájékozott szakember, nagyszerű népdalénekes milyen odaadással vont be bennünket is a Kossuth-nóták megtanulásába és jó hangulatú közös éneklésébe.

A vasárnap szintén felejthetetlen marad számunkra, hiszen a fonyi művelődési teremben Gulyásné Szabó Zsuzsa gyöngyfűző-gyöngyszövő és Szabó Sándorné hímző munkáiból láthatunk megragadóan szép darabokat a kiállításon. Köszönet a rendezésért a fonyiaknak és az élményért a művészeknek.

A református templomban mély hatást kiváltó, bensőséges hangulatú istentiszteleten vehettünk részt, áhítattal hallgattuk Bojtor István lelkipásztor szavait. Itt is jó volt zempléni-abaúji magyarnak lenni. De Kovács Dániel tanár úr avatott, rendkívül értékes előadása (Kossuth Lajos üzenete) is elgondolkodtatott bennünket Kossuth életének, pályájának, gondolat- és magyarság-világának értékeiről, évszázadokra elható üzenetéről. Az ünnepi megemlékezés és az újhelyi Lavotta János Kamarazenekar hangversenye Dombóvári János vezetésével olyan miliőt varázsolt körénk, hogy erre mindig szívesen fogunk visszagondolni. A mély gondolatiság és a hangszerek húrjain születő zeneiség megmagyarázhatatlan és felemelő egysége ejtett rabul valamennyiünket. A zárzó is hű volt az egész rendezvénysorozathoz. A Kazinczy Társaság elnöke, Fehér József múzeumigazgató röviden összegezte a Társaság eddigi hasonló jellegű tevékenységét, céljait, nemes törekvéseit. Azt hiszem, teljes meglepetéssel és jó hangulatban zárhatta le a kétnapos rendezvényt. Az ilyen és hasonlóan tartalmas, tudományosan is értékes abaúji szabadegyetem biztosíték lehet arra, hogy a jövőben még motiváltabban és még nagyobb érdeklődéssel fordulhassunk a Kazinczy Társaság rendezvényei felé. Kisugárzó szellemi hatása van és lehet a továbbiakban is nemcsak a résztvevők körére, hanem a régió egészére.

Köszönetet kell mondanunk a szervezőknek, a Társaság vezetőinek, külön is a fonyi vendéglátóknak, kedves házigazdáinknak – elsősorban talán mégis *Bojtor István* alelnök és lelkes úrnak és kedves feleségének, *Uzonka* asszonynak –, mert ismét nemes feladatot vállalt magára a Kazinczy Társaság és annak minden vezető személyisége, s építette tovább a már eddig is természetesen és valóban nagyszerűen irányított közösség elismerést érdemlő munkáját.

Képeinken:
AZ ERDŐBÉNYEI KOSSUTH-SZOBOR ELŐTT,
A MONOKI SZÜLŐHÁZNÁL,
A FONYI REFORMÁTUS TEMPLOMBAN
(Dr. Nyirkos István felvételei)

FEHÉR JÓZSEF–KOVÁTS DÁNIEL–PÁSZTOR EMIL–RADVÁNYI GYÖRGY

A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve¹**1. A múzeum alapításának indítékai**

A Kazinczy Ferenc Társaság 1994. március 19-én tartott ülésén Pásztor Emil főiskolai tanár – mások korábbi ötleteit is felhasználva – előterjesztette javaslatát egy széphalmi nyelvtörténeti múzeum létesítésére. Mint kifejtette: Kazinczy Ferenc fél évszázadon át dolgozott és küzdött a magyar nyelv s a magyar irodalom felvirágoztatásáért. Ma a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumon kívül is számos olyan múzeum van hazánkban, amely bemutatja a magyar irodalom nagy alkotóinak életútját, emlékeit. De sehol sincs olyan múzeumunk, amely a magyar nyelv háromezer éves történetéről adna szemléletes áttekintést.² Amikor Petőfi Sándor 1847 júliusában itt járt ezen a tájon, ellátogatott Széphalomra is, és erről így írt Úti levelek Kerényi Frigyeshez című prózai munkájának XII. levelében: „Újhelyről félóránnyira éjszak felé esik Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása. Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj. Különben pedig szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer odazarándokolnia, mint a mohamedánnak Mekkába.”³

Petőfinek e soraira is gondolva javasolta az illetékeseknek a Kazinczy Ferenc Társaság, hogy Széphalmon, a Kazinczy-emlékkertben létesüljön egy magyar nyelvtörténeti múzeum.⁴ Évente igen nagy számban látogatnak el Magyarország minden részéből egyének, családok, csoportok Kazinczy Ferenc sírjához, a közelében emelt emléksarnokba. És érkeznek látogatók az ország határain kívülről is. Ha azonban jelenleg nagyobb csoport érkezik a széphalmi emlékkertbe, ott nincs egy olyan terem, ahol nyolcvan-száz fő számára előadást lehetne tartani, vagy ahová eső elől behúzódnának a látogatók. Ezért igen korlátozott az az idő, amelyet a látogató egyének és csoportok az em-

¹ A tématerv kidolgozásához javaslatokkal, ajánlásokkal, pártfogó nyilatkozattal hozzájárultak: *Békési Gábor* irodalomtörténész-muzeológus, *Bencédy József* főiskolai tanár, *Benkő Loránd* egyetemi tanár, *Bolla Kálmán* egyetemi tanár, *Busa Margit* irodalomtörténész, *Dankó Imre* c. egyetemi tanár, *Deme László* egyetemi tanár, *Graf Rezső* főiskolai tanár, *Grétsy László* főiskolai tanár, *Kárpáti László* művészettörténész, *Kazinczy Ferenc* mérnök, *Kiss Jenő* egyetemi tanár, *Kovács Sándor Iván* egyetemi tanár, *Maróti István* muzeológus, *Nyirkos István* egyetemi tanár, *Pál Mihály* szobrászművész, *Praznovszky Mihály* irodalomtörténész-muzeológus, *Ruzsiczky Éva* nyelvész, *Szabó Magda* író, *Szathmári István* egyetemi tanár, *Veres László* megyei múzeumigazgató.

² A magyar nyelv múzeuma koncepciójának kialakulására nézve lásd: *Pásztor Emil*: Javaslat egy széphalmi magyar nyelvtörténeti múzeum létesítéséről. Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1994. 367-369. Továbbá ugyanő: Magyar Nyelvőr 1995. 210-212.; Édes Anyanyelvünk 1999. okt., 7. – *Kovács Sándor Iván*: A széphalmi nyelvmúzeum és a miskolci Kazinczy Egyetem. Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 1999. 251-253. – *Radványi György*: Építészeti műleírás a széphalmi Kazinczy-emlékpark létesítményei, a Magyar Nyelv Múzeuma engedélyezési terveihez. 1999. ápr. – Kazinczy munkájának legszebb gyümölcse (Interjú Fehér József múzeumigazgatóval). Észak-Magyarország, 2000. júl. 21. – *Kováts Dániel*: Előterjesztés a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma néhány funkcionális kérdéséről. Hírlevél 33. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója, 2001. dec. 3.

³ *Petőfi Sándor* összes prózai művei és levelezése. Bp., 1974. 302.

⁴ Az épület alapkövét 2001. szeptember 21-én helyezte el *Nemeskürty István* millenniumi kormánybiztos, *Hörcsik Richárd* országgyűlési képviselő, *Ódor Ferenc*, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűlés elnöke és *Szamosvölgyi Péter* polgármester.

lékhelyen eltölthetnek. A máris tapasztalható érdeklődést, Széphalom vonzását tovább növelné, ha itt valósulhatna meg egy előadóteremmel is rendelkező országos jelentőségű múzeum, a magyar nyelv egyedülálló múzeuma.

Anyanyelvünk múzeuma tágítaná az élmény- és ismeretszerzés alkalmait, amennyiben orthont adna – a Kazinczy életútját és életművét szemléltető, az író egykori dolgozószobája helyén emelt emléksarnok tárlata mellett – egy tágabb kiállítási területnek, az egyéni elmélyedést szolgáló foglalkoztató helynek, a vendéglátó térnek, egy korszerűen berendezett előadó-, illetve konferenciateremnek, amely a látogató csoportok befogadása mellett helyet adhatna nyelvtudományi rendezvényeknek és az „Édes anyanyelvünk” középiskolai országos nyelvhasználati verseny díjkiosztó ünnepségének is. A széphalmi nyelvmúzeum emellett a maga gyűjteményeivel és infrastruktúrájával alkalmas műhelye lehet a tudományos kutatómunkának.

Az új múzeumépület környezetében a széphalmi emlékhely további látnivalókkal gazdagodik a park kibővítésével, ligetek, sétányok, szabadtéri kiállító- és pihenőhelyek kialakításával.

2. A múzeum rendeleteretése és feladatai

A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei múzeumi szervezet egyik intézménye, amely a közvetlen igazgatást tekintve a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeumhoz kapcsolódik. Küldetése az, hogy a hely adottságait, a genius loci kisugárzását is hasznosítva a magyar nemzeti műveltség egyik alapértékét, az anyanyelvi kultúrát közvetítse a látogatókhoz. A múzeum regionális betagozottsága ellenére a maga gyűjtőkörében általános tematikájú közgyűjtemény, amely a magyarul beszélő közösségek teljes körére kiterjeszti érdeklődését az ország határain belül és kívül. Feladata, hogy

- összegyűjtse, bemutassa és – kutatási programjának keretein belül – feldolgozza a magyar nyelv történeti útját, a nyelvhasználati formákat, a nyelvtudomány eredményeit, a nyelvek és nyelvváltozatok egymásra hatását;
- az érdeklődő közönség és kiemelten a diákság, az iskolai csoportok számára közösségi és egyéni programokat kínáljon az anyanyelvi ismeretek elmélyítése, a nyelvhasználat fejlesztése érdekében;
- rendezvények, konferenciák szervezésével az anyanyelvi műveltség terjesztéséhez a szakembereknek a tapasztalatcserre, a továbbképzés fórumait biztosítsa;
- a szabadidő kultúrált eltöltéséhez, a tartalmas szórakozáshoz az országhatár csoportoknak, a kirándulóknak helyet és programot adjon.

A széphalmi Kazinczy-emlékhely a természeti-táji adottságok, a sírkert, az emléksarnok, az új múzeumi létesítmény együttesével egyben a környezetkultúra egyik gyarapító helye, amely a maga komplexitásában hat a látogatóra.

Az alapítók szándéka szerint ez a múzeum sokat segíthet az iskolai osztályok anyanyelvi nevelésében, mivel sajátos eszközeivel kiegészíti az iskolák magyar nyelvi nevelő-oktató munkáját. Az itt megtekinthető, tanulmányozható, megvásárolható nyelvészeti könyvek, szótárak, folyóiratok, elektronikus ismerethordozók közvetítik az egyénhez a tudást.

A magyar nyelv múzeumának létrehozása és működtetése nemzeti érdek és feladat, hiszen a magyar nyelv az egész világ magyarságának közös tulajdona: őseinké, a miénk, az utódainké. A magyar nyelv múzeuma tehát nemzeti múltunk és jelenünk nyelvi kincsestárának bemutatásával hasznosan szolgálhatja anyanyelvünk, nemzeti művelődésünk, nemzeti emelkedésünk ügyét. Ugyanakkor szemléltetheti azt is, miképp kerültünk és kerülünk kölcsönhatással járó folyamatokba a történelmünk során velünk együtt élő, nyelvi hatásokat is közvetítő más közösségekkel; s hogy hol a helye a magyarnak a nyelvek családjában, Európa népeinek soknyelvű világában.

Nem feledhetjük: Széphalom is nyelvhatáron fekszik, s amikor Kazinczy példáját követve felmutatjuk a magunk nyelvének jellemzőit, gazdagságát, szépségét, nem becsljük le a másként beszélők anyanyelvi kultúráját, keressük a különbségek és hasonlóságok történeti és strukturális jegyeit, a nyelvi egymásra hatás jelenségeit, miközben tiszteletben tartjuk mások nyelvi tudatát.

Édesanyánk nyelvének, közös nemzeti kincsünknek, az édes anyanyelvnek megbecsülése mellett feladata ennek a múzeumnak, hogy vizsgálja és szemléltesse a magyarsággal együtt élő nemzetiiségeknek, illetve a szomszédos országok etnikai csoportjainak nyelvi jellemzőit is a sajátos kulturális értékek elismerésével.

3. A múzeumi alapfunkciók

A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma – a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum feladatkörét kibővítve – teljesíteni kívánja a közgyűjteményként rá háruló valamennyi kötelezettségét. Tehát a kiállítóhelyi funkció mellett saját gyűjteményeket alakít ki, gondoz és gyarapít, emellett kutatási és közművelődési szerepet tölt be.

1) A múzeum értékek megőrző helye, s továbbra is törekszik a Kazinczy Ferenc életére és munkásságára vonatkozó dokumentumok gyűjtésére. Ezen túl *gyűjtőkörébe* tartozik:

- írott dokumentumok a nyelvtörténet különböző korszakaiból, magyar nyelvű alkotóktól (kéziratok, könyvek, nyelvtudósok könyvtári hagyatéka);
- hangzó anyagok a magyar nyelvváltozatok tanulmányozására és szemléltetésére; híres magyarok, alkotók, a szép magyar beszéd kiváló művelőinek megszólalásaiból;
- a magyar nyelvvel foglalkozó alpművek, kézikönyvek, folyóiratok;
- a magyarországi többnyelvűség dokumentumai;
- a zempléni és abaúji régió (hazai és szlovákiai) helyismereti irodalma;
- adattár a múzeum munkatársainak és külső kutatóinak gyűjtéséből.

2) A Magyar Nyelv Múzeumban folyó *tudományos kutatás* irányai természetesen az intézmény alapfeladataival függenek össze. Az épületben szakkönyvtár, adattár, elektronikus médiatár, raktár, irodai infrastruktúra, továbbá szálláslehetőség áll a kutatók rendelkezésére. A múzeum szakalkalmazottai mellett tehát külső kutatók fogadására is van lehetőség. Az intézmény a magyar nyelvtudomány különböző témaköreiből pályázatokat ír ki, s a pályázati témák kidolgozásához, illetve ösztöndíjasok vagy doktorjelöltek fogadására kutatóbázisként szolgál.

3) A múzeum kiemelt közművelődési feladata a *programszervezés*. Hatókörük szerint a múzeumi programok szólhatnak egyénekhez, illetve készülhetnek csoportok számára.

a) Az *egyéni foglalkozások* válfajaiként az intézmény kínálata a multimédiás eszközökre (beleértve a világhálózathoz való hozzáférést) és a könyvtárra épül:

- a számítógépes adatbázis használata;
- interaktív tanulási, ismeretbővítő programok;
- egyéni tudáspróba;
- anyaggyűjtés (dolgozathoz, előadáshoz).

b) A *csoportos foglalkozásokat* elsősorban iskolai osztályoknak ajánlja a múzeum, azonban felnőtt látogatócsoportok is igénybe vehetik e szolgáltatások valamelyikét:

- *előadás* előzetes igénybejelentés alapján a magyar nyelvvel kapcsolatos témákról (nyelvtörténet; a nyelv rendszere, szókincs, hangállománya; a nyelvhasználat szintjei és társadalmi-területi változatai; retorika; stilisztika; nyelvhelyesség és nyelvművelés; helyesírás; beszédművelés stb.); továbbá a széphalmi emlékhelyről, Kazinczyról, a régió történelmi, irodalmi és nyelvi hagyományairól, a természeti és a szellemi környezet védelméről;
- *vetélkedő* a magyar nyelv ismeretköreinek és főként használatának különböző témáiból;
- *nyelvi játékok*;
- szerkesztett irodalmi *műsorok* (pl. költőink vallomása az anyanyelvről);
- *videofilmek* megtekintése.

A csoportos programok helyszíne elsősorban az előadóterem, azonban lehetőség van szabadtéri (játékos) foglalkozásokra is az emlékpark területén.

4. Az állandó kiállítás tematikája

A megvalósítandó múzeum *állandó kiállítása* időrendben mutatja be a magyar nyelv több ezer éves történetét, képet ad táji tagozódásáról, mai változatairól. Szöveges táblák, térképek szemléltetik benne nyelvünk eredetét, rokonságát, fejlődési korszakait. Egységes stílusú, könnyen érthető és szemléletes bevezető, összekötő és magyarázó szövegek foglalják egységbe a teljes kiállított anyagot. A különböző korszakok és témakörök között klasszikusaink felnagyított idézetei, vallomásai jelennek meg az anyanyelvről. Látható a nagy nyelvtudósok arcképe, főbb műveikkel a XVI. századtól a nemrég elhunyt Lőrincze Lajosig, Szabó T. Attiláig.

Nyelvtudásaink, nyelvművészeink születési helyét a történelmi Magyarországnak a mai határokat is feltüntető falitérképén szemléltethetjük. Hasonlóképpen térképen mutatjuk be, hogy a Kárpát-medencében hol éltek, hol élnek magyarok. Hogy Trianon előtt mi volt a helyzet, azt jól szemlélteti Teleki Pál térképe, amely az 1910. évi népszámlálás alapján rögzítette a magyar és más nemzetek, nemzetiségek lakta területeket, érzékelteti a népsűrűséget is. Egy tablón azt is vázoljuk, hogy a ma élő 14-15 milliónyi magyar anyanyelvű egyén lakóhelye hogyan oszlik meg a nagyvilágban. A mai magyar nyelvjárásokat egyrészt térképen, másrészt hangfelvételekkel, a jellemző sajtóságek táblán való kiemelésével mutathatjuk be.

Leghíresebb nyelvemlékeinket eredetiben nem lehet idehozni, de a táblákon megjelenhetnek a belőlük kinagyított színes másolatok. Így lehet közel hozni a látogatókhoz a tihanyi apátság alapítólevelének, Anonymus krónikájának latin szövegbeli magyar szavait, azután a Halotti beszéd és könyörgés, az Ómagyar Mária-siralom már összefüggő magyar szövegét, amelyek Árpád-házi királyaink korának magyar nyelvét őrzik.

A múzeumnak érzékeltetnie kell, hogy legtöbb írónk és költőnk a magyar nyelvnek is művelője volt, így Balassi Bálint, Rimay János, Zrínyi Miklós, Szenci Molnár Albert, Bethlen Miklós, Pázmány Péter, Mikes Kelemen, Kazinczy Ferenc, Versey Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely, Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Németh László, Illyés Gyula, Weöres Sándor és mások. Mellettük ott a helyük azoknak a törekvéseknek, amelyek a magyarországi többnyelvűség példái: Zrínyi Pétertől Vitkovics Mihályon, Hviezdoslav-Országh Pálon át a német (szász), görög és zsidó vonatkozásokig. Helyük van a kiállításon az anyanyelverteremtő és nyelvapoló erőfeszítéseknek, mozgalmaknak.

A magyar nyelvfejlődés bemutatása során érzékeltetni kell azt a tágabb nyelvi környezetet, amelyben a változások lejátszanak, tehát a hivatalos latin és német nyelv hatásait és a magyarországi más ajkú népcsoportok nyelvi öntudatosodását egyaránt. Így segítheti elő a bemutatás a hazai nyelvkérdés koronként igen bonyolult kérdéskörének megértését.

Hatásosan szemléltethető, miképp válik a magyar nyelv alkalmassá arra, hogy a világirodalom nagyjait befogadja, hogy műfordítás-irodalmunk „honosítsa” Szophoklész, Horatius, Cervantes, Dante, Shakespeare, a Kalevala, Molière, Goethe, Tolsztoj, Sienkiewicz, Ivo Andrić, Franz Kafka, Selma Lagerlöf, Mihail Sadoveanu, Milo Urban, Nazim Hikmet, Ernest Hemingway, Bohumil Hrabal műveit – hogy csak kiemelt nevekkkel jelezzük egy-egy nyelvi kultúrából a nagyvilág irodalmának magyarul való megjelenését.

Nem térhet ki az anyag a legújabb idők kihívásai elől sem; a globalizáció nyelvi következményei, a világháló és a számítógép kora főbb jellemzőivel megjelenik az állandó kiállítás végén.

5. Alkalmi kiállítások, hangversenyek, konferenciák.

A Magyar Nyelv Múzeuma külön tereket biztosít alkalmi kiállítások rendezésére, illetve kisebb tudományos konferenciák, kiegészítő programok megszervezésére. Ehhez rendelkezik a megfelelő infrastruktúrával és vendéglátó térrel. Az emlékcarnok Kazinczy-kiállítása és a magyar nyelv történeti útját bemutató állandó kiállítás mellett a többféle térszerkezet kialakítását lehetővé tevő előadóterem, illetve az ovális kisterem kínál lehetőséget friss, alkalmi, időszaki programokra. Ilyen eseményekre természetesen a parkban, szabadtéren is sor kerülhet. Az intézmény egyrészt küldetéséből fakadóan, másrészt a térség idegenforgalmát élénkítő konferenciaturizmus szolgálatában munkaterv szerint s előzetes megállapodás alapján rendezvényeknek ad otthont. Ezek főbb típusai:

1) Időszaki kiállítások:

- a magyar nyelvtörténet egy-egy eseménye, jelentős szereplője tiszteletére rendezett, évfordulóhoz igazodó kiállítás;
- az állandó kiállítás anyagát kiegészítő tematikus tárlat (pl. a Biblia magyarul);
- képzőművészeti kiállítás (pl. jeles könyvillusztrációk).

2) *Hangversenyek, irodalmi estek*, matinéik, amelyek célja az emlékhely és a múzeum lehetőségeinek propagálása, vonzásának erősítése; előzetesen meghirdetett műsorterv alapján:

- kamaramuzsika, szőlőkoncert, énekkari bemutató;
- alkalmi irodalmi műsor (versmondók, irodalmi színpadok bemutatkozása).

3) *Tudományos konferenciák, kulturális találkozók* az intézmény profiljának megfelelő témakörökben éves programterv alapján:

a) évről évre visszatérő rendezvények, például:

- a magyar kultúra napja (január);
- a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlése (március);
- a magyar nyelv hete a költészet napja (április);
- a Kazinczy Ferenc nevét viselő iskolák találkozója (szeptember);
- az „Édes anyanyelvünk” verseny szakmai értékelése és eredményhirdetése (október).

b) alkalmi rendezvények, amelyek részben a múzeum szervezésében valósulnak meg, részben pedig külső szervezetek megrendelése alapján kapnak helyet.

4) *Kiegészítő programok* az igényekhez igazodóan alkalmanként szervezhetők idegenvezetéssel vagy anélkül:

- séta a parkban, a természeti értékek megfigyelésével;
- a magyar alkotók panteonjának megtekintése;
- tájékozódás a nyelvcsaládok ligetében.

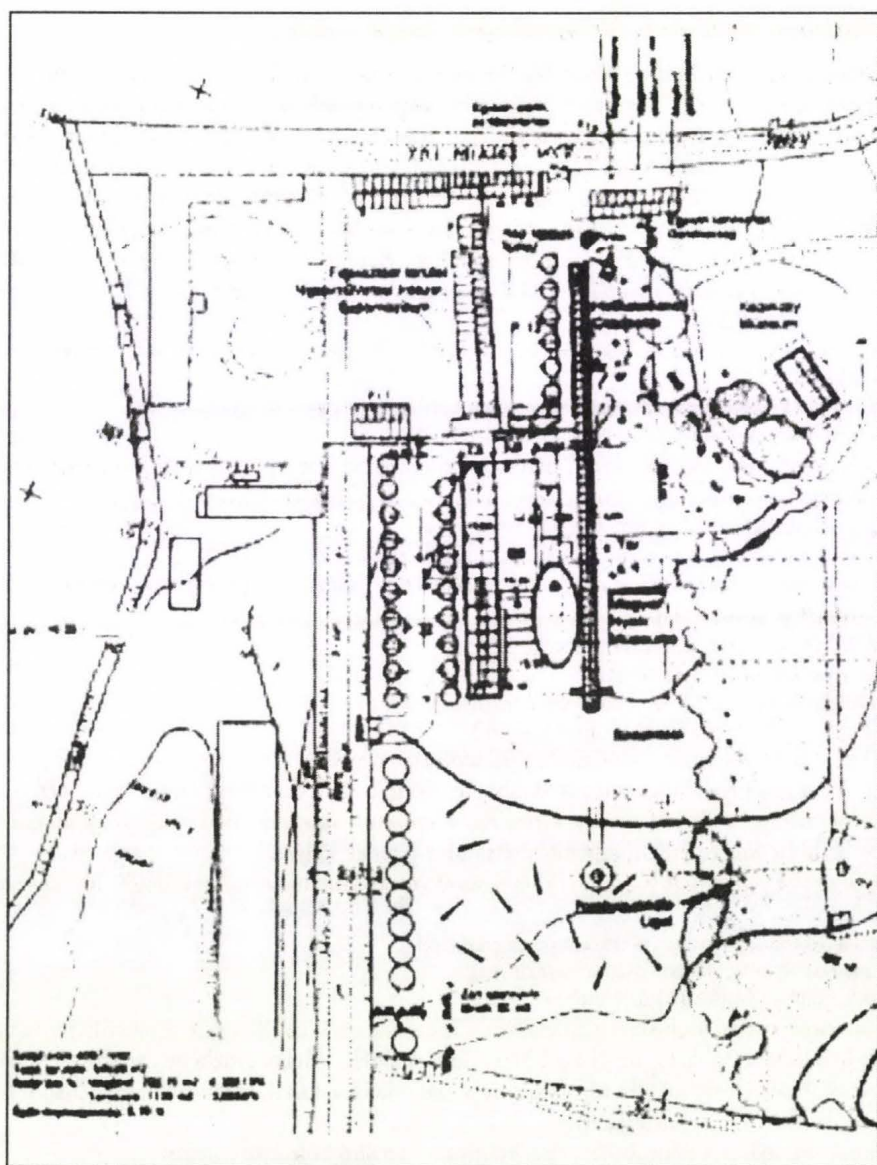
A múzeumi programok sikere érdekében a múzeum együttműködésre törekszik gazdasági társulásokkal, vállalkozásokkal a helyi közlekedés feltételeinek javítása érdekében (elsősorban Sátoraljajújhely–Széphalom viszonylatban), valamint a szálláshelyek kínálatának bővítése céljából (szállodák, panziók, fizetővendég-szolgálat).

A múzeum saját parkolót, büfét, emléktárgyakat árusító boltot üzemeltet.

6. A múzeumi környezet

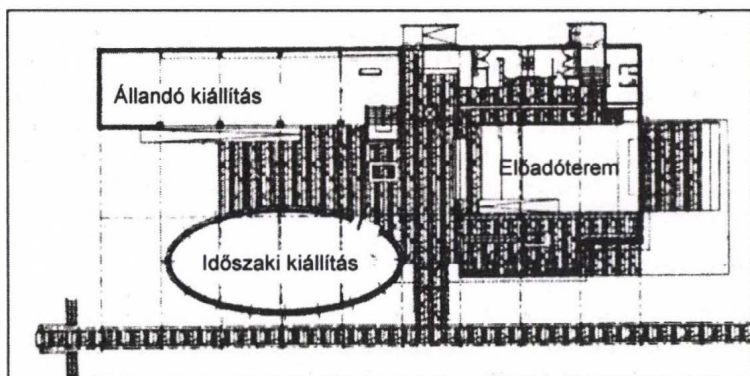
A Magyar Nyelv Múzeumának építési előkészületeihez feltétlenül hozzátartozik a tervezett helyszín közvetlen környezetének rendbetétele. Ezért kezdődik a munka az emlékcarnok, az egykori kertészház, az istálló, a pince, a kút felújításával. Szükség van a kerítés rendbehozatalára, s helyben meg kell teremteni a terület őrzésének, gondozásának feltételeit.

A Magyar Nyelv Múzeuma több fontos feladatot tölt be, a programadók elgondolása szerint az állandó kiállítás mellett, időszaki kiállítások, rendezvények teszik látogatottá a helyet.

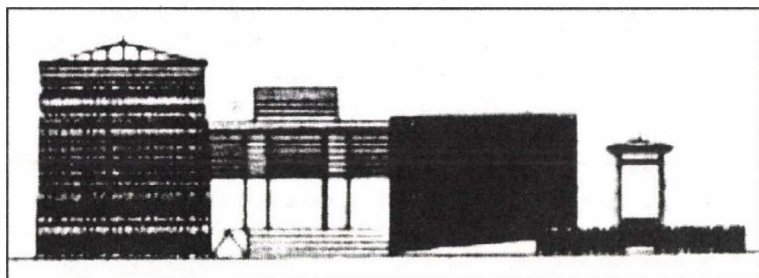
AZ ÚJ LÉTESÍTMÉNYEK ELHELYEZKEDÉSE AZ EMLÉKPARKBAN

Az *állandó kiállítások* rendezésére háromszintes tércsoportot alakítunk ki. A kiállítás terei egy belső előtérből nyílnak, ahol interaktív állomások segítik a tájékozódást, illetve az érdeklődők itt mélyedhetnek el egy-egy választott témában, anyagban. A szinteket két kétkarú lépcső és felvonó köti össze. Az alsó szinten bolthajtásos terem alakítunk ki, ez mesterségesen világított. A bejárat szinthez alacsony belmagasságú tér tartozik, amely egybenyílik a felette levő nagyobb belmagasságú térrel. Itt igen szabad rendezési lehetőségek adódnak. A bejárat szint a belső udvarra nyílik, s oldalfelülete teljes magasságban üvegezett. A felső szintet felülvilágítással tervezzük.

A terek elrendezése a bejárat szintjén: Az előcsarnokból nyílik az *időszaki kiállítási tér*, a kiselőadó. A termet a Kazinczy rajza nyomán elrendezett asztal határozza meg, lapjára gravírozva az alakuló Tudós Társaság ülésrendje. Ezen kívül igen sok lehetőséget kínálnak az előcsarnok

és az előadóterem egybenyíló terei a nagyobb rendezvények megtartására (konferenciák, előadások, nyelvi versenyek, koncertek). Az épületben helyet kap egy különleges könyvesház, amely könyvtár, folyóirat-olvasó, bolt és kávézó egyben. A múzeum interaktív állomásokkal felszerelt pontjai a látogatókat a szokott múzeumi sétára szánt időn túl is ott fogják tartani.

Az állandó kiállítás épületszárnya (ábránkon balra) különösen fontos eleme a kompozíciónak; kőtégla váltósoros falazatú homlokzata maradandót, időtlent jelez. Az időszaki kiállítások épülete (a jobb

oldali tömb) formálását tekintve a leginkább része a parknak. Támfalszerű homlokzati felületei, szárazon egymás mellé öntött, zúzott kővel töltött fa fiókvázás szerkezete különös látnivalót nyújt: ez a szótár. Emellett (a kép jobb szélén) a *Halhatatlanok csarnoka* áll mellszobrokkal, reliefekkel a szép vonalvezetésű kőfalon. Öntöttvas oszlopokon nyugvó tető alatt sétány vezet innen a *Szép-kilátó* felé. A hivatali helyiségek az emeleten kapnak helyett; itt alakítjuk ki a hosszabb-rövidebb időt az intézményben töltő gyakornokok fogadására alkalmas egyterű, de bútorzattal elválasztható munkahelyeket.

A múzeum látogatóinak számtalan látványosságot rejtenek a *park* bővítései. A kert, Kazinczy kedves helye különös világnak ad otthont. Sétáút vezet a már említett Halhatatlanok csarnokához amely az egykori kút közelében áll, s a kút felőli végfalától apró ér vezet végig csörgedeztetve a vizet a sétáút kőtömbjeibe vésett folyókában a *Belvedere* hosszáig egészen a Szép-kilátóig. A séta végén az ér lebukik a kilátó terasza alá, hogy azután egy kis fátyolvízésés formájában bukkanjon elő. (A *cascade*, a szökőkút Kazinczynak is kedves volt, számtalan remek apró rajzán szerepel.) A sétányról nyílik a múzeum főbejárata. A park egy-egy pontján hallgathatjuk a magyarok beszédét, amint tábort vernek, ahogyan imát mormolnak. A Belvedere, a Szép-kilátó az a pont, ahonnan újabb látnivaló tárul a látogató szeme elé. Az egykori gyümölcsös helyén telepítendő *Nyelvcsaládfák-ligete*. A finnugor nyelvek családfája mellé kíváncsiak az indoeurópai, az altáji nyelvcsaládok fái, ide tartoznak mindazok a nyelvek, amelyek gazdagították a miénket. Szébb gyümölcs nem is érhetne a nagy nyelvújító egykori gyümölcsösében! E látványosság vonzása, tanítása kü-

lönösen értékes lehet Európának e sokféle nép által lakott táján. Az Ybl Miklós, illetve Szkalniczky Antal által tervezett *emlécsarnok* megtartja jelenlegi funkcióját. Külső és belső felújítása a rekonstrukció keretében megtörtént; Kazinczy életét és életművét szemléltető, újrendezett kiállítás marad benne. Szerves része a múzeumi környezetnek a *sírkert*, amely a magyarok egyik kulturális zarándokhelye. Írók, költők hosszú sorát készítette írásra, vallomásra ez a hely. Megőrizzük a park természetvédelmi területnek nyilvánított részét, s pótoljuk a Kazinczy-által ültetett s időközben elpusztult fafajtákat.

7. A társintézményi háttér

A Magyar Nyelv Múzeuma mind kiállításainak összeállítása, mind programjainak megszervezése során tervszerűen együttműködik a rokon profilú közintézményekkel, szakmai egyesületekkel. A *Petőfi Irodalmi Múzeum* az emlékhely irodalmi anyagainak megtervezésében, kiállításában, alkalmi kiállítások szervezésében, az irodalmi muzeológia szempontjainak érvényesítésében segít, hangtárából szemelvényeket bocsát az állandó kiállítás rendelkezésére. Számítunk a *Magyar Rádió* hangarchívumának egyes anyagaira, s igényeljük a másolatokat a *Magyar Tudományos Akadémia*, a *Magyar Nemzeti Múzeum* és az *Országos Széchényi Könyvtár* gyűjteményeiből (tárgyak, könyvek, kéziratok, térképek, hang- és videó anyagok).

A nagy múltú országos szakmai egyesületek közül elsősorban a *Magyar Nyelvtudományi Társaság* és a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság* szellemi kapacitását kívánjuk igénybe venni; kiadványaik mind a kiállítások anyagában, mind a múzeum szakkönyvtárában, mind pedig a könyvtárutításban megjelennek. Az *Anyanyelvpolók Szövetsége*, a *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat* közreműködését elsősorban rendezvényeink szervezésében, a múzeum népszerűsítésében igényeljük. A *Magyarok Világszövetségétől*, az *Anyanyelvi Konferencia Védnökségétől* (illetve jogutód szervezetétől) a határon túli anyagok gyarapítását, a múzeum határon túli megismertetését, propagálását kérjük.

A sátoraljaújhelyi székhelyű *Kazinczy Ferenc Társaság* társadalmi védnökséget vállal a névadója emlékhelyén létesülő múzeum programjai fölött, évente ismétlődő rendezvényekkel törekszik a hely vonzásának növelésére, kiadványaiban – köztük különösen *Széphalom* című évkönyvében – fórumot biztosít a Magyar Nyelv Múzeuma szakmai közleményeinek közzétételéhez, tagságával hozzájárul a múzeum és környezete szépítéséhez, fejlesztéséhez. A természet- és környezetvédelmi szervezetek közreműködését az emlékpark gondozásához, továbbfejlesztéséhez kérjük.

A Magyar Nyelv Múzeuma támaszkodni kíván az egyének és intézmények (gazdasági társaságok) szponzori támogatására. Nemcsak a működési feltételek biztosításához igényli a hozzájárulásokat, hanem az intézmény és környezete teljes kiépítéséhez, bővítéséhez is. A halhatatlanok csarnoka számára például felajánlások, adományok útján kívánjuk az évek során a szoborportrék, illetve reliefek megalkotásának anyagi fedezetét biztosítani. Célszerűnek látszik egy olyan közalapítvány létrehozása, amely – az állami, önkormányzati szerepvállaláson túl – a társadalmi jellegű szakmai, anyagi, illetve munkatevékenységben megnyilvánuló támogatások gyűjtőszervezete lehet.

A Magyar Nyelv Múzeuma csereprogramokat szervez más közgyűjteményekkel gyűjteményei, könyvtára gyarapítására, kiállítások, rendezvények befogadására és kijáánlására. Különösen számít a régióban működő intézményekre, így a *Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeire*, a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki *Rákóczi Múzeumára*, a *Miskolci Egyetemre* és annak sárospataki *Comenius Tanítóképző Főiskolai Karára*, a kassai *Keletiszlovákiai Múzeumra*.

A múzeum keresi a kapcsolódás lehetőségeit az ENSZ és az Európa Tanács szakosított szervezeteinek programjaihoz egyrészt a magyar nyelvi kultúra megismertetése, másrészt a nemzetek és kultúrák közötti együttműködés céljából.

SZILÁGYI FERENC

Epigrammák**Anya(ny)elv**

„Nem nép- s nemzetben kell gondolkozzon az író:
 az alany, állítmány a betevő kenyere.”
 Csakhogy a mondat: nyelv, s ítélet, eszme fogan meg
 benne, s a nyelv ha hibáz, sánta az eszme is, ám!
 Az anyanyelv pedig a nép, nemzet kincse, örökje
 minden napra kenyér, hogy vele kelj, vele élj;
 így helyette ha *chips*, *pop-corn* chiklandja az ínyed:
 nyelved elvásik, s véle a mondатаid!

A „Berda József kocsmá”-ra*A 100 éve született Berda József emlékének*

Kocsmád, az van már, no de múzeumod, vajh, merre, barátom?
 – Olcsóbb egy jó fröccs, mint a belépti jegyek;
 s mert gyakran fizeték versemmel hajdan a fröccsért;
 kocsma-múzeumom fél Budapest ma nekem!

Magyar-ír nyelvrokonság

Nézi a tévében a gyermek a dublini utcát:
 shop, pub, show, snack bar. – Mondd, apu, itt magyarok
 élnek? Írország, mint Erdély, volt Magyarország?
 – Nem, csak gyarmat volt, brit. – S mi ma, mondd, mi vagyunk?

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Szerkesztői mérleg a Zempléni Múzsza első évéről

Sárospatakon 2001 februárjában új társadalomtudományi és kulturális folyóirattal közzéadtunk a harmadik évezredet. A *Zempléni Múzsza* létrehozásának eredete a zempléni régió környezeti hatáselemeiben keresendő. Bár Magyarország valamennyi tájegysége rendelkezik sajátos értékekkel, Zemplén egyedi vonásai kiemelkedők. Ebben az országrészben a történelmi múltnak, a tárgyi és szellemi kulturális örökségnek, sőt a természeti tényezőknek is olyan koncentrációja lelhető fel, amely egy új folyóirat számára szilárd bázist teremthet.

Zemplén történelmi hagyományai páratlanok, az ezer év szinte kézzel fogható. Itt vezetett a honfoglaló magyar törzsek útja, a Bodrogházban Árpád-kori emlékek tucatjai nyugszanak. Hazánk középkori eredetű várai közül egyik legépebb a sárospataki. A vidék kiindulópontja volt a hegyaljai felkelésnek, a Rákóczi-szabadságharcnak. Zemplénben született II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, gróf Andrássy Gyula, innen származott, vagy indult pályájára a reformkor, majd a dualizmus több más kiemelkedő személyisége. S a történelem különös revansaként a trianoni békeszerződés az anyaországban maradt megyék közül – kétharmad részét elcsatolva – Zemplént sújtotta leginkább.

A közvéleményben számára a szellemi és tárgyi kulturális örökség jellemzi legjobban Zemplént. A magyar kultúra, a magyar irodalom és nyelv bölcsője e vidék. A közelben nyomtatták a vizsolyi bibliát, innen indult a felvilágosodás, Széphalomban teremtett irodalmi centrumot Kazinczy. Az 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium hatását a magyar művelődésre nehéz lenne túlbecsülni. Ide járt Besenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Tompa

Mihály, Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond. Tudósok, írók, művészek képviselték és képviselik ma is Sárospatak egyedülálló kulturális hagyományait. A város jelenleg két főiskolának ad otthont (Református Teológia, Tanítóképző), három középiskolája (Református Kollégium Gimnáziuma, Árpád Vezér Gimnázium, Vay Miklós Szakképző Iskola), népfőiskolája, négy múzeuma (Rákóczi-vár, képtár, református és római katolikus egyházi gyűjtemény) van. A Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben egyetemes értékű könyvtárakat őriz. Sátoraljaújhely egykori megyei levéltára, múzeuma, piarista gimnáziuma és más középiskolái szintén jelentős kulturális tényezők. Ezt a vidéket az értelmiség (pedagógusok, hallgatók, diákok, kutatók) magas fokú koncentrációja jellemzi, amely biztosíthatja egy új tudományos folyóirat potenciális szerzői körét és olvasóközönségét.

Vidékünkön egyedülállóak az etnikai és multikulturális viszonyok. Zemplén jószerivel négy ország határán fekszik, az együttműködés a Felvidékkel, Kárpátaljával, Erdéllyel természetes. Markánsan jelen van a német, a szlovák, a rutén, a roma kisebbség. Örök mementóként áll a sátoraljaújhelyi izraelita temető: 1944-ben erről a vidékről hurcolták el a zsidóságot a legnagyobb számban.

S végezetül a természeti környezetről, amely nem csupán szép, de egyedisége európai viszonylatban is közismert. A Zempléni-hegység, a Hegyköz és a Bodrogház más-más értékeket képviselnek, a vidék flóráját és faunáját a Zempléni Tájvédelmi Körzet fogja össze. Itt kezdődik az országos kék túra útvonala. Tokaj-Hegyalja szőlő- és borkultúrája nemcsak meg-

ink között helyi illetőségűek ugyanúgy megtalálhatók, mint Zemplénből elszármazott hírességek. Szerény mértékben a régióhoz eddig egyáltalán nem kötődő szerzők publikációinak is teret adtunk. A lap első évfolyamában az esszét, tanulmányt közlő szerzők között található Balázs Károly, Beke Pál, ifj. Bertha Zoltán, Bolvári-Takács Gábor, Bolvári Zoltán, Erdős Tamás, Farkas László, Földházi István, Jakab István, Komáromy Sándor, Koncz Gábor, Koncz Sándor, Kőhádi Zsolt, Laár Tibor, Stumpf István, Szathmáry Béla, Szentirmai László, Vitányi Iván. A Szépirodalmi rovatba verset, novellát írt Balipap Ferenc, Cseh Károly, E. Kovács Kálmán, Finta Éva, Halászi Aladár, Király Zoltán, Kisgyörgy Károly, Kondor Ilona, Korzenszky Richárd, Kurucz Gyula, Lakó János, Martinák János, Nagy György András, Pásztor Attila, T. Nagy József, Takács Béla, Tóth-Máthé Miklós, Tusnády László, Zsirai László. Az Archivum rovatban történeti érdekességeket, levéltári dokumentumokat, a Szemle rovatban recenziókat, emlékcikkeket tettünk közzé. A *Művészportré* rovat külön figyelmet érdemel; a bemutatott művészek jellemzése és alkotásaik illusztrációként való felhasználása sajátos szint kölcsönzött valamennyi lapszámnak, és harmonikusan illeszkedett az egyébként is színvonalas grafikai arculathoz. A *Művészportré* rovatban bemutattuk Béres Ferencet, Czinke Ferencet, Bertha Zoltánt, Urbán Györgyöt.

Összegezhetők az állandó minőségre törekvés során kialakult elvek is. Ilyen, hogy terjedelmileg legfeljebb másfél szerzői íves tanulmányokat teszünk közzé; hogy folytatásos közleménynek nem adunk helyt; hogy nem szerkesztünk tematikus (tehát csak egyetlen témakörrel foglalkozó) számot; hogy egyazon szerzőtől egy éven belül ugyanabban a rovatban csak indokolt esetben jelentetünk meg újabb művet; hogy illusztrációkat kizárólag az aktuális

művészportré kapcsán közlünk; s hogy publicisztikai jellegű írásokat nem fogadunk. Tartalmi szempontból eredményesnek mondható a már nem élő pataki tanárok kiadatlan műveinek sorozata, a szépirodalmi rovatban a kezdő és a már gyakorló költők verseinek bemutatása; az archivum rovatban a levéltári érdekességek közzététele; az évfordulós jellegű, igényes szemle-cikkek publikálása.

Egy lap arculatát, a felvállalt szellemi irányvonalon túl, az elkészítésében közreműködők személye is fémjelzi. Ezért volt fontos az alapításkor, hogy a lapnak olyan fővédnöke legyen, aki személyében európai kitekintést reprezentál, s az is hogy a lap támaszkodhasson néhány olyan, a régióból elszármazott, vagy ahhoz kötődő védnökre, akiknek tudományos munkássága vitathatatlanul a XX. századi magyar művelődéstörténet része. A fővédnöki tisztséget Habsburg Ottó, a Páneurópai Unió elnöke vállalta, a védnöki tisztségre történt felkérészt pedig elfogadta Balassa Iván néprajzkutató, Jakab István nyelvész és Orosz István történész. A szerkesztőbizottság tagjai közreműködtek a lap szellemi irányvonalának alakításában, a tematika meghatározásában, a szerzők felkutatásában, a szerzői kör kialakításában, és lektori feladatokat láttak el saját szakterületükön. A szerkesztőbizottság felkérésekor alapelv volt, hogy tagjai a társadalomtudományok minél több ágát képviseljék és származásuk, iskolájuk, munkahelyük vagy kutatási témáik okán kötődjenek Zemplénhez. A lap logóját és arculatát Csetneki József grafikusművész tervezte. A folyóirat kiadásával kapcsolatos technikai teendőket a kiadói gyakorlattal rendelkező Sárospataki Népfőiskolai Egyesület végzi.

Mást nem is tehetünk: továbbra is bízunk a felkért és a bennünket megkereső szerzőkben, és töretlen optimizmussal kezdjük a *Zempléni Múzsza* második évfolyamát.

Cs. Szabó László könyvtára

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek kincseiből elkészült 2002-ben az első CD, amely Cs. Szabó László ott őrzött könyvtárát mutatja be. A katalógust életrajz, hanganyag egészíti ki, bemutatják a dedikált könyveket, s még a pataki kollégium történetének összefoglalására is jutott hely. A kiadvány nagy segítség a pataki temetőben nyugvó író hagyatékának megismeréséhez.

FEHÉR ERZSÉBET

Magyarok Peekskillben

A közelmúltban adta hírül a sajtó, hogy újraválasztották New York állam kormányzóját, a magyar származású *Pataki Györgyöt*, George Patakit. Többször láthattuk őt a CNN, illetve a magyar televíziók szívszorító képein is, amikor a 2001. szeptember 11-i borzalmas terrortámadás utáni megrendítő órákban, napokban állama lakosaihoz, illetve a világhoz fordult. Az Egyesült Államokban megjelenő Amerikai Magyar Népszava című újság érdekes cikket közölt róla, idegenbe szakadt hazánkfiáról, ezzel kapcsolatban ismertetve az amerikai kisváros, a mintegy 18 ezer lakosú *Peekskill* történetét is.

Ez a település valamikor jelentős magyar közösség otthonául szolgált. Az 1920-as években három magyar farm volt itt, a *Borbély*, a *Molnár* és a *Pataki* család birtokában. A most leköszönt kormányzó nagyapja, *Pataki Lajos* 1908-ban vándorolt ki Amerikába, és e kisvárosban telepedett le. Ő Debrecenből, felesége, Szunich Erzsébet Kisvárdáról származott. György édesapja, az *ifjabb Pataki Lajos* 1912-ben született Peekskillben. A helyi postahivatalban dolgozott, s 1973-ban mint helyettes postamester ment nyugdíjba. Ő szüleivel mindig magyarul beszélt, angolul csak az iskolában tanult meg.

A város és az iskola ápolta a magyar bevándorlók hagyományait. Ezt jól mutatja az 1913-ban épült új iskola falára 1914. október 16-án felkerült emléktábla, amely együtt ábrázolja a két nagy államférfit: George Washington és Kossuth Lajost. A tábla felirata: „Ők mindketten a maguk területén a szabadságért és népük felemelkedéséért dolgoztak, és életüket ennek szentelték. Ezt az emléket a Peekskilli Egyesült Magyarok azért helyezték el az iskolában, hogy

az ifjúság figyelmét erre felhívják, és őket Washington és Kossuth példájával lelkesítsék.”

A magyar emigránsok a századforduló előtt kezdtek megtelepedni Peekskillben. Az elsők között olyan neveket találunk, mint Borbély, Czinke, Hajdú, Varga. Egy nagyobb csoport érkezett az 1890-es években Yonkersből, ahonnan a leégett kalapgyár átköltözött Peekskillbe, és itt az egyik legnagyobb munkahely lett. Különösen fellendült a gyár az első világháború alatt, amikor a nagy katonai megrendeléseket kapta. A háború után azonban a gazdaság visszaesett, a munkások sztrájkoltak. A gyár 1923 március 23-án bezárta kapuit.

A másik nagy munkaadó a Fleischmann élesztő- és ecetgyár volt, amely később gint és más termékeket is gyártott. Ez 1977-ben bezárta peekskilli telepét, de élesztőgyára Kaliforniában ma is működik. A gyárat két Budapestről származó Fleischmann testvér, Károly és Miksa alapította. Egyikük 1866-ban Ohióban járt, és azt tapasztalta, hogy ott nem olyan jó a kenyér minősége, mint otthon, Magyarországon. Kivándorlásuk után már 1868-ban Cincinnatiban – egy harmadik társsal együtt – alapították élesztőgyárukat, amely 1899-ben költözött Peekskillbe. Itt az évek során számos magyar ember dolgozott, köztük egy időben Pataki kormányzó nagyapja is. Egy rövid ideig a későbbi kormányzó a gyárhoz tartozó Crystal Bay vendéglőben dolgozott.

Pataki György 1945-ben született a peekskilli farmon, amely még ma is a család tulajdonában van. A Yale Egyetemen tanult, majd a Columbia Egyetemen végezte jogi tanulmányait. Ezután Hamilton Fish képviselő irodáját

vezette, majd a város polgármestere lett. Tíz éven át a kerület képviselője volt az állami törvényhozásban. 1994-ben lett kormányzó.

A magyar közösségi élet eleinte a családi ünnepek körül alakult ki. Több ilyen volt Peekskillben. A Gyetkő, Bohuczky, Virág családok mind a Division Streeten nyitottak fűszerkereskedést. Majd megépültek a magyar templomok. 1910-ben a Kossuth utcában épült a református templom, mely befogadta a katolikus és zsidó vallásúakat is. 1937-re azonban, amikor a gyárak bezártak, és a magyar lakosság nagy része elköltözött, a rendszeres egyházi élet is megszűnt. Csak 1947-ben, az új menekültek

megérkezése után szervezte újjá az egyházat Csordás Gábor, a későbbi New York-i lelkész. 1953-ra azonban alig 14 felnőtt egyháztag maradt.

Az 1956-os forradalom hírére Peekskillben is megmozdult a magyar és az amerikai lakosság. Csordás Gábor vezetésével segélybizottság alakult. Több magyar családot befogadtak, köztük az azóta is ott élő Tisza Sándort és Kenéz Róbertet. Ennek ellenére mára a magyarok jelenléte Peekskillben csak emlék. A magyar templom is bezárt, privát kézbe került. A város azonban ápolja a magyar közösség emlékét, amint Papp László ismertetéséből meg tudjuk.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

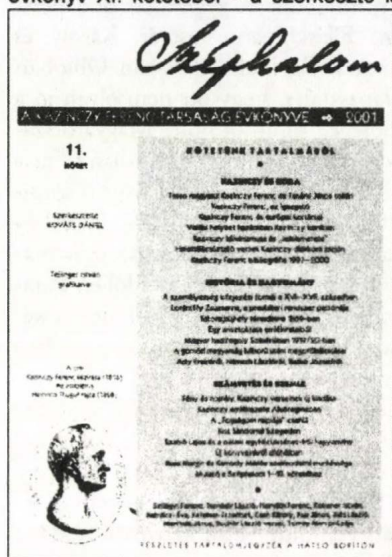
A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2001.

Mint a toszkán Firenze és Siena, úgy vetekszik egymással a zempléni Hegyalján Sárospatak és Sátoraljaújhely. Az anyanyelv és mesterei szolgálatában vetekednek. A toszkán dialektus az olasz irodalmi nyelv normája volt; a régiek szerint legszebben az olasz Sienában beszéltek; legjobban pedig a firenzeiek rostálták meg a *Crusca* (Korpa) Akadémia nagyszótárával. A mi Sárospatakunk a XVI. század óta iskolaváros: lelkész-, tanító- és tanárképző, Sátoraljaújhelyünk pedig levéltárával méltó Patak Nagykönyvtárhoz. De van Újhelben – ahogy arrafelé mondják – gazdag múzeum is, és ott működik a legpatinásabb irodalmi és nyelveművelő egyesület: a Kazinczy Ferenc Társaság. Immár tizenegyedik éve jelenik meg évkönyve, a SZÉPHALOM Kovács Dániel, a nyelvész-irodalomtörténész, művelődés-mindenes, helyi-hagyomány-specialista főiskolai professzor szerkesztésében.

A Széphalomnak eddig inkább évkönyv formája volt (nem egy miskolci és budapesti bölcsészhallgató debütált azok köteteiben első publikációival), a mostani XI. kötet inkább folyóiratszámra emlékeztet. Kazinczy-központú változatossága, tematikai és generációs sokfélesége azonban változatlan. A Széphalom – az összeállítás élére teszi – Kazinczy Tasso-fordítástöredékeit emeljük ki: pesti bölcsészek publikálják az immár tizenöt éve munkába vett Kazinczy-átültetés részleteit, és azt a kis kéziratos Tasso-antológiát, amelynek összeállítója az 1805. évi Tanárkönyvfördítéssel válogatott. Legalább ekkora anyag még mindig kiadásra vár a Kazinczy-hagyatékban.

Ami a további dokumentumokat illeti, Balogh Béla, Váczy János és Hőgye István, Nagy Júlia és Busa Margit közléseit érdemes figyelnünk. Váczy kéziratban maradt *Kazinczy és kora* című könyvéből ez immár a kilencedik közlés. Van a szerzők között egy mai Kazinczy is: dr. Kazinczy Ferenc Danderydből: a leghasznosabb rokon, a nagy Kazinczy európai kortársairól tesz közzé értékes ismeretterjesztő tanulmányt. (Tegyük a szívünkre kezünket: fel tudnánk-e sorolni egy szuszra Kazinczy jelentékenyebb szerb, horvát, szlovák, cseh, német és francia kortársait?) A további tanulmányok közül Fehér Józsefé (*Kazinczy lelkiismerete*), Csorba Csabáé (*Sátoraljaújhely társadalma az 1869-es népszámlálás tükrében*), a két Németh László-megidézését (Bertha Zoltán, Kovács Dániel) és Szabó Lajos Ady-magyarozását emeljük ki. ...

(Részletek az *Irodalomismeret* c. folyóirat 2002. évi 1-2. számában a 97-100. oldalakon megjelent recenzióból.)

HÖGYE ISTVÁN

Személyi bibliográfia

A Kazinczy Ferenc Társaság alapító titkára, Zemplén Levéltárának igazgatója, Sátoraljaújhely díszpolgára, dr. H ö g y e I s t v á n történész a helytörténeti kutatásban kiemelkedő eredményeket ért el. Méltó folytatója a tudós sátoraljaújhelyi levéltárosok: Szirmai Antal, Kazinczy Ferenc, Dongó Gyárfás Géza munkásságának. Publikációs tevékenységét 1959-ben, főiskolás korában kezdte meg; az egri Ifjú Nevelő című lapban versei, francia, afrikai néger, örmény költők műveiből műfordításai jelentek meg. Szaktanulmányait 1967 óta publikálja, s mindig törekedett arra, hogy történeti, irodalmi, képzőművészeti tárgyú írásokkal a tágabb olvasóközönség ismeretét is gyarapítsa. Hatvanadik születésnapja alkalmából állítottuk össze s tesszük most közzé eddigi írásainak könyvészeti adatait. A zempléni helytörténet, a Rákócziak, Kazinczy, Kossuth tanulmányozásakor megkerülhetetlenek az ő eredményei. Úgy gondoljuk tehát, hogy a helyismereti kutatásnak is szolgálatot teszünk az alábbi bibliográfia megjelentetésével.

(A Szerk.)

Az alkalmazott rövidítések:

BLÉvk. = Borsod Megyei Levéltári Évkönyv, Miskolc. – **BLFüz.** Borsod Megyei Levéltári Füzetek, sorozat, Miskolc. – **BM** = Borsodi Művelődés, folyóirat, Miskolc. – **Bp.** = Budapest. – **BSz** = Borsodi Szemle, folyóirat, Miskolc. – **ÉM** = Észak-Magyarország, napilap, Miskolc. – **HeK.** = Helyi Krónika, havilap, Sújhely. – **Hism.** = Honismeret, folyóirat, Bp. – **HOMÉvk.** = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc. – **HOMKözl.** = A Herman Ottó Múzeum Közleményei, Miskolc. – **Iris** = Irodalomismeret, folyóirat, Bp. – **ItK.** = Irodalomtörténeti Közlemények, folyóirat, Bp. – **k.** = kötet. – **LSz** = Levéltári Szemle, folyóirat, Bp. – **M.** = magyar. – **MN** = Magyar Nemzet, napilap, Bp. – **Mo.** = Magyarország, hetilap, Bp. – **OH** = Orvosi Hetilap, Bp. – **OSZK** = Országos Széchényi Könyvtár. – **OtKözl.** = Orvostörténeti Közlemények, folyóirat, Bp. – **PedSz** = Pedagógiai Szemle, folyóirat, Bp. – **Refl** = Reformátusok Lapja, hetilap, Bp. – **Sújhely** = Sátoraljaújhely. – **sz.** = szám. – **SzÉvk.** = Széphealom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sújhely. – **Szf.** = Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zemplén; a honismereti mozgalom megyei tájékoztatója, Miskolc. – **SzSzSze** = Szabolcs-Szatmár Szemle, folyóirat, Nyíregyháza. – **TH.** = Tokaj és Hegyalja, kiadványsorozat, Tokaj. – **ÚjK.** = Újhelyi Krónika, havilap, Sújhely. – **ÚM.** = Új Magyarország, napilap, Bp.

A dőlt betűs címek a szerző önálló kötetei.

1967:

1. Kazinczy Ferenc Zemplén vármegye szolgálatában. = BSz, 4. sz. 58-63.
2. Adalékok Kazinczy Ferenc pedagógiai arcképéhez. = PedSz, 5. sz. 438-445.
3. Lenau zempléni emlékei. = ÉM, aug. 27.

1968:

4. Batsányi Jánost köröztető levél 1810-ből. = ItK, 456-457.
5. Állatorvos-történeti közlések; levéltári adatok a 17-19. századból. = M. Állatorvosok Lapja, az 1968., 1970., 1971., 1973., 1975. évf.-ban.

1970:

6. Nádasdy Ferenc sírverse. = Vasi Szemle, 1. sz.
7. Adatok Vay Ádám életéhez, irodalmi munkásságához. = SzSzSze. 4. sz. 84-95.

1972:

8. Kossuth mint egészségőr. = OH.
9. Kazinczy gyógyulási feljegyzései. = OH.
10. Katona Dénes levelei Xantus Jánoshoz. = Arrabona, Győr. 327-346.
11. Legeltetési rendtartások a Hegyalján. = HOMKözl. 11. k. 133-137.

1975:

12. *Bagosi Krónika*. (Történelmi tanulmányok Bencsik János, Dankó Imre és Ötvös László társ-szerzőkkel.) Hajdúbagosa. 137 p.

1976:

13. Hegyaljai állatgyógyítási adatok a 18. századból. = HOMKözl. 15. k. 90-96.
14. A gazdálkodó Kazinczy Ferenc. = HOMÉvk. XV. k. 151-163.

1977:

15. *Regeszták a munkásmozgalom zempléni történetéhez 1875-1944*. = BLFüz. 4.
16. A görögök szerepe a Hegyalján a 18. században. = HOMKözl. 16. k. 1-15.

1978:

17. Kazinczy zempléni közszolgálat. = Kazinczy Abaújban és Zemplénben. Zempléni Füzetek, 1. k. Sújhely. 141-160.
18. Zemplén vármegye levéltára feudális kori iratainak összevont helymutatója. = BLFüz. 10.

1979:

19. 17-18. századi adatok a tokaji lakodalmi szokásokhoz. = HOMKözl., 17. k. 120-124.
20. Helyi pedagógusok a Tanácsköztársaság szolgálatában = LSz. 1-2. sz. 99-107.

1980:

21. *Árszabások a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban*. (Társszerkesztő: Seres Péterné.) = BLFüz. 12.

1981:

22. Széchenyi Ferenc levelei Zemplén vármegye levéltárában. = Az OSZK Évkönyve. 175-185.
23. Hegyaljai vásárok és piacok 1711-1849. = BLÉvk. IV. 83-99.
24. Kazinczy ismeretlen levelei, feljegyzései Zemplén vármegye levéltárában. [Hivatalos iratok.] = LSz. 2-3. sz. 331-344.
25. „Nekünk tágas, csinos, új templomunk vagyunk”. Kazinczy sátorlajújhelyi főgondnoksága. = RefL. aug. 2.
26. Fiókról fiókra. Kazinczy, az „archivarius”. „Sok gyönyörűséget ad”. = Mo., aug. 20.
27. Képsorsolás 1865-ben Zemplén megyében. = MN., nov. 6.
28. Petőfi mint zempléni táblabíró. = MN. dec. 1.
29. Kazinczy és Batsányi. = Veszprémi Napló, dec. 24.
30. Pénztörténeti közlések. (17-19. századi levéltári források alapján). = Numizmatikai Közöny, 1981, 1982., 1983., 1984. évfolyamokban.

1982:

31. *Kossuth Lajosra és családjára vonatkozó iratok Zemplén vármegye levéltárában*. Miskolc.
32. A bábaságról. = OtKözl.
33. Kazinczy Ferenc feljegyzései a betegségekről. = OtKözl. 241-244.
34. Butler János különös házassága. = Mo., máj. 30.
35. Katona Dénes a helyi növénynevelő. = BMűv., dec.
36. Medgyesi Ferenc sárospataki emlékműve. = Hism., 2. sz. 43-44.
37. A Kazinczy és a Kossuth család. = Hism., 5. sz. 38-39.

38. Kossuth Lajos mint „kolerafelügyelő” 1831-ben. = Mo., szept. 19.
39. Kossuth és családja Sátoraljaújhelyen. = Szf. 1-4.sz. (I.kiad. 2.sz. 1982. 37-41.) 1987. 156-60.
- 1983:**
40. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870-1983.* (Seressné Szegőfi Anna és Tóth Péter társszerzőkkel). Miskolc.
41. Arany János két levele Zemplén megye levéltárában. = Szf. 5-7. sz. (Első kiadás: 5. sz. 1983.) 1988. 42-44.
42. Arany János levelei Zemplén megyéhez. = Hism., 3. sz. 29-30.
43. Zemplén vármegyei esküszövegek. = BLFüz. 19.
44. Szőlőmunkák és munkabérek Hegyalján a 17-18. sz.-ban. = BLÉvk. V. k. 185-226.
45. A zempléni levéltár. = Magyarország levéltárai. Bp. 105-114.
- 1984:**
46. A zempléni szlovákokról. = Spoločny osud – spoločna cesta. II. k. Bp. 91-112.
47. Adatok a Zemplén megyei cigányság XVII-XVIII. századi történetéhez. = HOMKözl. 22. 39-47.
48. Zemplén levéltára [ahol Kazinczy levéltáros volt; fotó a polcokon autográf számozásairól.] Sújhely, 24-25.
49. Zempléni pénzküldemény Körösi Csoma Sándornak. = Hism., 2. sz. 15-17.
50. Százéves a sátoraljaújhelyi színház. = Szf. 5-7.sz. (Első kiadás: 7.sz. 1984. 31-3.) 1988. 183-5.
- 1985:**
51. *A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltár sátoraljaújhelyi fióklevéltárának ideiglenes fond- és állagjegyzéke.* (Kelecsényi Istvánné társszerkesztővel.) Miskolc.
52. Kazinczy mint családapa. = Szf. 8. sz. 29-31.
53. Zemplén megye és Sátoraljaújhely művelődése. = BMűv. 3. sz. 55-62.
- 1986:**
54. *Neves újhelyiek.* Életrajzi lexikon. Zempléni Füzetek, 4. k. Sújhely.
55. *Zemplén Levéltára.* Sátoraljaújhely. H. n. [Sújhely] I. kiadás: 1986., újabb kiadások is.
56. *Irodalomtörténeti dokumentumok Zemplén levéltárában.* BLFüz. 26.
57. *Zempléni históriák I.* A honfoglalástól 1849-ig. Szemelvények. Bp.-Miskolc.
58. A Bodrogek (Történeti vázlat és levéltári források). = Fejezetek a Bodrogek néprajzából. Miskolc. 5-8.
59. A hegyaljai görögök és zsidók szerepe az árucserében (1711-1848). = Árucseré és migráció. Miskolc. 57-63.
60. Koldustól alamizsnát... (Életrajzi játék.) = SzÉvk. 1. k. 75-103.
61. Kazinczy Ferenc Zemplén vármegye szolgálatában. = BSz., 4. sz. 62.
62. Kazinczy Ferenc mint családapa. = Szf. 8. sz. 29-31.
- 1987:**
63. *75 éves a sátoraljaújhelyi Közgazdasági Szakközépiskola.* (Sarkadi Antal társszerzővel.) Sújhely.
64. Zemplén vármegyei adatok. = Buda expugnata 1686. A török kiűzésének levéltári forrásai. Bp. 165-169.
65. Zempléni gyászjelentések. = Hism. 5. sz. 40-41.
66. Kazinczy Ferenc és a Kossuth család. = Szf. 10. sz. 19-20.
67. A sárospataki művészorzhon vendégei. = Szf. 11. sz. 30-31.
- 1988:**
68. A hegyaljai mezővárosok szükségpénzei 1849-ben. = Szf. 12. sz. 21-23.
69. Az újhelyi csodarabbi. = ÚJK. aug. I. évf. 4. sz. 6.

70. A Zemplén megyei szlovákok 1918-1919-ben. = HOMÉvk. 25-26. k. 415-429.

71. *Zemplén vármegye 1848-1849. Válogatott dokumentumok.* Miskolc.

72. A Petrasovszky testvérek újhelyi kiállítása. = ÚjK. máj. I. évf. 1. sz. 3.

73. Vendégünk volt Ambrózy Ágoston. = ÚjK. júl. I. évf. 3. sz. 6.

74. Vendégünk volt Szász Miklós író. = ÚjK. aug. különszám 6.

75. A megyeháza története. = ÚjK. aug. különszám 2.

76. A Városháza. = ÚjK. okt. I. évf. 6. sz. 2.

77. Zemplén levéltára. = ÚjK. dec. I. évf. 8. sz. 2.

1989:

78. *Zempléni históriák II. 1849-1950.* Szemelvények. Bp.-Miskolc.

79. Bibliográfia. = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Miskolc. 1-162.

80. A Constantin-féle posztófabrika Sárospatakon a XIX. század elején. = Manufaktúrák Magyarországon. Miskolc. 125-130.

81. „bűn volna közönnel pusztulni engedni ennyi magyart” [A bukovinai magyarokról, 1873]. = Szf. 13. sz. 44-45.

82. A Kazinczy-emléksarnok. = ÚjK. jan. II. évf. 1. sz. 2.

83. Újhelyi hétköznapiak 1848-49-ben. = ÚjK. márc. II. évf. 3. sz. 1.

84. Kazinczy Ferenc szobra. = ÚjK. máj. II. évf. 5. sz. 2.

85. Esze Tamás szobra. = ÚjK. aug. II. évf. 8. sz. 2.

86. Városunk címerai. = ÚjK. okt. II. évf. 10. sz. 3.

87. Vendégünk volt Domahidy András író. = ÚjK. nov. II. évf. 11. sz. 5.

88. A Rákócziak Abaújban és Zemplénben. = SzÉvk. 2. k. 289-297.

1990:

89. *Kazinczy Ferenc és családja* vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában. Sújhely.

90. A Lenkey-huszárok átvonulása Északkelet-Magyarországon. = Szf. 14. sz. 34-35.

91. A Buttler család levéltára. = BLÉvk., VI. k. 145-185.

92. A török elleni felszabadító háború dokumentumai Zemplén vm. levéltárában 1683-1699. = BLÉvk. VI. 73-88.

93. 'Gr. Andrássy Gyula emlékezete. = ÚjK. jan. III. évf. 3. sz. 11.

94. Zsidó emlékek a Hegyalján. = Tokaj-hegyaljai Kalendárium 1991. Miskolc. 93-94.

95. Kossuth és az 1831. évi kolera. = Történeti Statisztikai Évkönyv, Bp. 7-21.

96. Regmectől Kassáig. = SzÉvk. 3. k. 17-23.

1991:

97. Bíróválasztási szokások a Hegyalján. = Szf. 16-17. sz. 34-35.

98. Két sárospataki manufaktúra. = Manufaktúrák Magyarországon, kiegészítő k. Miskolc. 76-78.

99. Szemere Bertalan Zemplénben. = Szemere Bertalan élete és kora. Bp. 33-41.

100. Kossuth útján, Zemplén tájain. = Kossuth Köri Füzetek 1. sz. Bp.

1992:

101. *Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén Levéltárában.* I-II. sorozat. Sújhely.

102. „Édes szülőtte földem, Zemplén”. *Zemplén Vármegye Levéltárának Kossuth dokumentumaiból.* (Dokumentumgyűjtemény.) Sújhely.

103. Tompa Mihály: A vámosújfalusi jegyző c. népregéjének valóságalapja. = TH. VI. 16-33.

104. Kazinczy bihari kapcsolatai. = SzÉvk. 4. k. 117-120.

105. A mi Kossuth Lajosunk. = Szf. 18. sz. 127-128.

106. Az 1956-os forradalom zempléni levéltári adatairól. = Szf. 19. sz. 22-30.

1993:

107. Küzdelmek a magyar nyelvért Zemplénben és Abaújban. = SzÉvk. 5. k. 45-52.
108. Erdőhasználat Tállyán a XVIII-XIX. században dokumentumok tükrében. = TH. VIII. Tálly. 58-79.
109. Abaúj és Zemplén jeles hely. Pethő László beszélgetése Hőgye Istvánnal, a Kazinczy Társaság titkárával. = ŰM., jan. 5.
110. Zempléni adatok a Csehszlovákiából kitelepítettekről. = Dimenziók. 1. sz. 84-94.

1994:

111. Kossuth-emlékhelyek Zemplénben. Sárospatak. 1-37.
112. Verbuválás Zemplénben a XVIII. században. = HOMÉvk. 32. 505-511.
113. Zemplén vármegye művészeteket pártoló tevékenysége. = Szf. 21-22. sz. 97-107.
114. Adatok a színjátszás zempléni történetéhez. = SzÉvk. 6. k. 123-136.
115. Közművelődési tevékenység a Zempléni Levéltárban 1815-től napjainkig. = BLÉvk. VII. 156-166.
116. Miskolci vonatkozású iratok Zemplén Levéltárában. = BLÉvk., VII. k. 133-156.
117. Zemplén vármegye művészeteket pártoló tevékenysége. = Szf. 21-22. sz. 97-107.
118. A vármegyék pártfogása a moldovai csángók ügyében 1845-ben. = Néprajzi Látóhatár, III. évf. 1-2. 69-73.
119. Kossuth Újhelyről, az újhelyiek Kossuthról. = ÚjK. márc. VII. évf. 3. sz. 5.
120. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Társaság kiadói tevékenysége. = Iris, 2-3. sz. 42-43.
121. Ács István egri segédpüspök (Nekrológ). = SzÉvk. 6. k. 390.

1995:

122. *A magyar-szlovák lakosságcsere és előzményei 1945-1947.* (G. Jakó Mariann társszerzővel.) Acta Archivistica, 2. Miskolc.
123. Szerencs, Harangod vidéke és a Taktaköz levéltári forrásai. = Adatok Szerencs és Dél-Zemplén történetéhez I. Szerencs. 7-12.
124. Kazinczy Gábor történetkutatói és kiadói tevékenysége. = Kazinczy Gábor emlékezete. Emlékkülés Bánfalván 1994. november 10-én. Miskolc. 57-64.
125. Adatok Kazinczy Ferenc közművelő tevékenységére. = SzÉvk. 7. k. 285-294.
126. 100 éve született Mécs László. = Szf. 23-24. sz. 87-89.
127. Bevezetés a naplóhoz. = A szécsényi országgyűlés, 1705-ben. Csécsi János naplója Kazinczy Ferenc hites másolatában. Szécsény. 59-62.
128. Az új református lelkész. = ÚjK. máj. VIII. évf. 4. sz. 10.

1996:

129. *Tudósok, művészek levelei Zemplén levéltárában.* Acta Archivistica, 1. Miskolc.
130. *A millennium megünneplésének dokumentumai Abaúj, Borsod és Zemplén vármegyékben.* (Dobrossy István és G. Jakó Mariann társszerzőkkel.) Acta Archivisztika, 3. Miskolc.
131. Pénzrontás, pénzhamisítók és ellenük hozott hatósági intézkedések Zemplén vármegyében. = Numizmatika és Társadalomtudományok. Debrecen. II. k. 123-133.
132. Kazinczy Ferenc utazásai. [Recenzió.] = Új Holnap, 41. évf. (új folyam 5.) 98-99.
133. Híres család neves tagjai: Dókusok. = HeK. febr. III. évf. 2. sz. 11.
134. Híres család neves tagjai: Ambrózyak. = HeK. márc. III. évf. 3. sz. 10.
135. Híres család neves tagjai: Andrásyak. = HeK. ápr. III. évf. 4. sz. 11.
136. Híres család neves tagjai: Viczmándyak. = HeK. máj. III. évf. 5. sz. 10.
137. Híres család neves tagjai: Petrasovszkyak. = HeK. jún. III. évf. 6. sz. 11.
138. Híres család neves tagjai: Boruthok. = HeK. júl. III. évf. 7. sz. 11.

139. Híres család neves tagjai: Hornyayak. = HeK. nov. III. évf. 11. sz. 10.

1997:

140. *A Rákócziak Zemplénben.* Városvédő Füzetek, Sújhely.

141. A zempléni az Akadémiáért és az Akadémiában. = Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról. Miskolci Akadémiai Bizottság. 117-136.

142. Az Eperjesi Kollégium kisugárzó hatása Zemplénre a 17-19. században. = Az eperjesi kollégium története, Eperjes. 91-99.

143. Dókus Ernő emlékezete. = Reformátusok Lapja, júl.

144. Új adatok a Kazinczy-gróf Török és a Kossuth családok kapcsolataihoz. = SzÉvk. 9. k. 45-52.

145. A mi Kossuth Zsuzsánk. Megemlékezés születésének 180. évfordulóján. = HeK. febr. 16.

146. Híres család neves tagjai: Matolayak. = HeK. jan. IV. évf. 1. sz. 12.

147. Híres család neves tagjai: Farkasok. = HeK. márc. IV. évf. 3. sz. 12.

148. Híres család neves tagjai: Mecznerek. = HeK. ápr. IV. évf. 4. sz. 12.

149. Híres család neves tagjai: Sebeők. = HeK. jún. IV. évf. 6. sz. 12.

150. Híres család neves tagjai: Füzesérek. = HeK. aug. IV. évf. 8. sz. 15.

151. Trefort Ágoston emlékezete. = ÚjK. márc. X. évf. 3. sz. 14-15.

1998:

152. *Egy hegyaljai sváb község, Herceghút története.* Sárospatak.

153. Adatok a tarcali vincellérképző történetéhez. = Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából. XIX. k. Tarcal. 111-122.

154. Zemplén vármegye történeti és közigazgatási változásai 1711-1950. = A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza. 527-538.

1999:

155. *Girincs község története.* Girincs.

156. *Választási dokumentumok a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban, 1848-19478.* (G. Jakó Mariann társszerzővel.) Acta Archivistica, 6. Miskolc.

157. Kovács és rokon családok története leszármazási táblázatokkal. = SzÉvk. 10. k. 13-25.

158. Hegyaljai szükségpénzek és forgalmuk. = Numizmatika és társadalomtudományok, III. k. Nyíregyháza. 269-276.

2000:

159. *A hegyen épült város. A sátoraljaiújhelyi református egyházközség története.* (Kádár Ferenc társszerzővel.) Sújhely. 142 p.

160. Puky József Kassán őrzött iratairól. = BLÉvk., X. k. 31-43.

161. Zempléni adatok a kuruc mozgalom történetéhez. = A hegyaljai felkelés 1697. = Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára. Sárospatak. 111-118.

162. Településtörténeti vázlat 1945-ig. = Kisgérés története. Dunaszerdahely. 47-72.

2001:

163. Kazinczy Ferenc újhelyi egyházi főgondnoksága. = SzÉvk. 11. k. 61-64.

164. Sátoraljaiújhely lexikona. [Szócikkek.] Sújhely.

2002:

165. *Zempléni históriák.* Miskolc. 400 p.

166. Szerencs és környéke kutatásának levéltári forrásai. = Szerencs és környéke. 145-148.

167. Zempléni kövek. [10 szócikk.] = 1848/49. évi országgyűlési almanach. Bp.

168. „Büszke vagyok arra...” Kossuth Újhelyről, az újhelyiek Kossuthról. = Szf. 30. sz. 13-15.

169. *Kossuth Lajos zempléni kapcsolatai.* (Dokumentumok, emlékek). H. n., é. n.

Évkönyvünk munkatársai:

BALÁZS ILDIKÓ főiskolai adjunktus, Nyíregyháza
 DR. BENCSIK JÁNOS ny. múzeumigazgató, Tokaj
 DR. BENKE GYÖRGY ny. teológiai tanár, Bogács
 BOJTOR ISTVÁN ref. lelkipásztor, Fonyó
 DR. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR történész, Budapest
 DR. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest
 CAP GYÖRGY egyetemi hallgató, Perbenyik
 CSEH KÁROLY költő, könyvtáros, Mezőkövesd
 DR. CSORBA CSABA főiskolai docens, Budapest
 DAMJANOVICS JÓZSEF parókus, Sátoraljaújhely
 DANKÓ GÉZA gimnáziumi tanár, Kecskemét
 DOMBÓVÁRI JÁNOS iskolaigazgató, Sátoraljaújhely
 DR. FEHÉR ERZSÉBET főiskolai tanár, Sárospatak
 FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
 FICSOR MIKLÓS költő, tanár, Balatonlelle
 DR. FRIED ISTVÁN egyetemi tanár, Szeged
 GYÖRGYI BÉLÁNÉ gimnáziumi tanár, Sátoraljaújhely
 DR. HÖGYE ISTVÁN ny. levéltár-igazgató, Debrecen
 ILLÉS LÁSZLÓ költő, népművelő, Debrecen
 DR. KAMODY MIKLÓS postatörténész, Miskolc
 KATONA REZSŐNÉ gimnáziumi tanár, Sátoraljaújhely
 DR. KAZINCZY FERENC tud. tanácsadó, Danderyd
 KISS ENDRE JÓZSEF könyvtáros, Sárospatak
 KOMPORDAY LEVENTE tanár, Miskolc

DR. KOVÁCS SÁNDOR IVÁN egyetemi tanár, Bpest
 DR. KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár, Szeged
 KÖRÖSSY SÁMUEL (1880–1956) ref. lelkész
 KÖSZEGHY ELEMÉR (1882–1954) festőművész
 LUMPICKIENE, REGINA költő, Litvánia
 NAGY FERENC egyetemi hallgató, Budapest
 DR. NYIRKOS ISTVÁN egyetemi tanár, Debrecen
 DR. PÁL JÓZSEF egyetemi tanár, Szeged
 DR. PÁSZTOR EMIL főiskolai tanár, Eger
 POCSAINÉ EPERJESI ESZTER múzeumig., Sárospatak
 DR. PRAŽÁK, RICHARD egyetemi tanár, Brno
 RADVÁNYI GYÖRGY építész-mérnök, Budapest
 SALYABÓ ISTVÁN (1883–1970) kertész
 SOMOGYI GÁBOR ny. minisztériumi főtanácsos, Bp.
 DR. SZILÁGYI FERENC egyetemi tanár, Gyomaendrőd
 TAR MIHÁLY népművelő, Budapest
 TRIFONOVNÉ KARAJZ BORBÁLA tanár, Nyíregyháza
 DR. TUSNÁDY LÁSZLÓ főiskolai tanár, Sátoraljaújhely
 DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN (1902–1994) teológiai tanár
 DR. VÁCZY JÁNOS (1859–1918) irodalomtörténész
 DR. VERES LÁSZLÓ megyei múzeumigazgató, Miskolc
 VINCZE FERENC egyetemi hallgató, Budapest
 ZELEI BORBÁLA egyetemi hallgató, Budapest
 ZEMPLÉNI ÁRPÁD (1865–1919) költő

Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság
 Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF elnök

Az évkönyv kiadásának támogatói:

a Nemzeti Kulturális Alapprogram ismeretterjesztés és környezetkultúra kollégiuma,
 a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés Mecénás Alapja,
 a Pro Renovanda Hungariae „Karácsony Sándor emlékére” szakalapítvány,
 dr. Kazinczy Ferenc (Svédország)

Tipográfiai tervezés és szövegszerkesztés: Kazinczy Ferenc Társaság
 Nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda Kft.
 Felelős vezető: Derda László

HU ISSN 0237-6237

Kazinczy Ferenc Társaság ➡ 3981 Sátoraljaújhely, Pf. 40.

TARTALOM

A 200 ÉVES KOSSUTH

ZEMPLÉNI ÁRPÁD: Kossuth ravatalánál (vers)	1
TUSNÁDY LÁSZLÓ: A szónoklat (és a szónok)	3
TAR MIHÁLY: Két népdal Kossuthról	12, 22
CSORBA CSABA: Sátorajáújhely és Kossuth	13
FEHÉR JÓZSEF: Két újhelyi Kossuth-legenda	23
KAMODY MIKLÓS: Olaszliszka és Kossuth – postatörténeti nézőpontból	29
POCSAINÉ EPERJESI ESZTER: Kossuth-levél Sárospatakon	35

KAZINCZY ÉS KORA

FRIED ISTVÁN: Kazinczy Ferenc <i>Orpheusa</i>	43
PÁL JÓZSEF: A kortárs olasz költészet Kazinczy <i>Orpheus</i> című folyóiratában	55
VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferenc élete és kora II. Az izgató (4.)	61
RICHARD PRAŽÁK: Josef Dobrovský és Kazinczy Ferenc	75
NAGY FERENC–VINCZE FERENC–ZELEI BORBÁLA: Kazinczy átírja Helmecezy Tasso-fordítását	85
HELMECZY MIHÁLY – KAZINCZY FERENC: Olind és Sophronia	87
KISS ENDRE JÓZSEF: A Magyar Szent Korona Kazinczy Ferenc szűkebb pátriájában	91
DANKÓ GÉZA: Kazinczy kecskeméti kortársa, Mátyási József	99
CAP GYÖRGY: Mailáth Antal gróf emlékezete	107
BUSA MARGIT: Adalékok a Kazinczy család történetéhez	111

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

GYÖRGYI BÉLÁNÉ: Szenci Molnár Albert Naplója mint önéletrajz	121
DOMBÓVÁRI JÁNOS: Lavotta János, a házitanító	135
BENKE GYÖRGY: Két papválasztás Abaújban a 19. század végén	141
DAMJANOVICS JÓZSEF: Miklósy István sátorajáújhelyi paróchus és egyházközsége (1894–1913)	145
KOMPORDAY LEVENTE: A csabacsüdi Dókus család	153
SALYABÓ ISTVÁN: „Volga partján bujdokolva maradok...” (Hadifogolyélet az I. világháború végén)	163
SOMOGYI GÁBOR: Boruth Andor, a festő és az ember	189
KŐSZEGHY ELEMÉR: Boruth Andorral a Tátrában	203
KÖRÖSSY SÁMUEL: A Hernádtól a Dunáig (Kisebbségi sors Szlovákiában a Beneš-dekrétumok után)	217
KAZINCZY FERENC A. G.: Utunk Svédországba	231
TRIFONOVNÉ KARAJZ BORBÁLA: Károlyfalva a helynevek tükrében	245
BALÁZS ILDIKÓ: Sárospataki kocsmanevek	263
KOVÁTS DÁNIEL: Németh László levele Mátyás Ernőhöz – és ami mögötte van	273
BOJTOR ISTVÁN: Szabó Zoltán emlékezete (1902–1965)	281
ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: A sárospataki főiskola faluszeminárium	291

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

FRIED ISTVÁN: Richard Pražák, a cseh-magyar kapcsolatok tudósa	297
RICHARD PRAŽÁK: Magyar jakobinusok Brnóban	299
KATONA REZSŐNÉ: Kiss József költeményei	305
BENCSIK JÁNOS: Egy rátkai helytörténész emlékezete (Spéder Antal)	308
FEHÉR JÓZSEF: Pillantás a karcsei dombra. Nagy Géza emlékére	311
VERES LÁSZLÓ: Sátorajáújhely lexikonáról	312
KOVÁTS DÁNIEL: Balassa Iván közöttünk	313
NYIRKOS ISTVÁN: Kossuth jegyében. A VI. abaúji szabadegyetemről	315
FEHÉR-KOVÁTS-PÁSZTOR-RADVÁNYI: A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve	317
BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Szerkesztői mérleg a <i>Zempléni Múzsza</i> első évfolyamáról	326
FEHÉR ERZSÉBET: Magyarok Peekskillben	329
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2001.	330
HÖGYE ISTVÁN: Személyi bibliográfia	331